

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXII

Sa. 265

Aralık 2008

ANKARA - 2008

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
ŞAHİN, HASAN ALİ: Wahşuşana Krallığı	685
ARSLAN, MELİH: Trapezus Sikke Darpları (13 levha ile birlikte).....	707
ARSLANTAŞ, NUR: Abbâsiler ve Fâtımiler Döneminde Yahudilerin Cemaat Mahkemeleri.....	747
GÖKTAŞ KAYA, LÜTFİYE: Aylık Etkinliklerin Betimlendiği Maden Eserlerin Üslup ve İkonografisinde Doğu-Batı Etkileşimi (12 resim, 2 çizim, 1 tablo ile birlikte). 805	
DÖĞÜŞ, SELAHATTİN: Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları 817	
KAYHAN, HÜSEYİN: Moğol İstilas Öncesi Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında	889
GÜMÜŞÇÜ, OSMAN: The Ottoman <i>Tahrir Defters</i> as a Source for Historical Geography . 911	
ÇOLAK, MELEK: Macar Etnograf István Györfly Ve Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918) (8 resim ile birlikte)	943
Kitap Tanıtmalar:	
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Cornelius Gurlitt: <i>İstanbul'un Mimarî Sanatı</i> ... 951	
KAHYA, ESİN: Mehmed Fuad Köprülü: <i>Early Mystics in Turkish Literature</i> (çev., ed. ve giriş Gary Leiser ve Robert Dankoff) (preface Devin DeWeese) 955	
2008 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	957
İngilizce Özetler.....	1051

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

Cilt: LXXII - Volume: LXXII
Sayı: 263-265 - No.: 263-265

ANKARA, 2008

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

	Sayfa
ARSLAN, MELİH: Kırklareli Müzesi'ndeki Asilbeyli Lysimachia Definesi (11 levha ile birlikte)	5
ARSLAN, MELİH: Trapezus Sikke Darpları (13 levha ile birlikte).....	707
ARSLANTAŞ, NUH: Abbâsîler ve Fâtımîler Döneminde Yahudilerin Cemaat Mahkemeleri.....	747
ARSLANTAŞ, NUH: Sürgünden Sonra Hayber Yahudileri (5 resim ile birlikte).....	431
ATTAR, AYGÜN: Milli Kimliğin Siyasallaşan Yüzü: Difâi.....	175
BARAN, TÜLAY ALİM: Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi	155
ÇELİK, YÜKSEL: Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhansı ve Mütareke Dönemi'nde İşgali	603
ÇETİN, ALTAN: Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dâir Bir Değerlendirme.....	483
ÇEVİKEL, NURİ: An Aspect of History of Muslims and Non-Muslims in the Late 18 th Century-Ottoman Province of Cyprus.....	123
ÇEVİKEL, NURİ: Ayâns in the Ottoman Cyprus in the Second Half of the 18 th Century	567
ÇOLAK, MELEK: Macar Etnograf István Györfly ve Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918) (8 resim ile birlikte)	943
DÖĞÜŞ, SELAHATTİN: Osmanlılarla Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları	817
DÖNMEZ, ŞEVKET: Tunç Çağında Orta Karadeniz Bölgesi ve Kelkit Havzası Yerleşmeleri (2 harita, 22 resim ile birlikte)	413
DURU, REFIK-UMURTAĞ, GÜLSÜN: Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu (50 levha ile birlikte).....	193
ERARSLAN, ALEV: The Ubaid Period in the Urbanisation Process; The Birth of Urbanism in the Near East (5500-3800 B.C.) (6 çizim ile birlikte)	395
ERKUT, SEDAT: Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö.İI. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği (3 resim, 1 plan ile birlikte)	1
GÖKTAŞ KAYA, LÜTFİYE: Aylık Etkinliklerin Betimlendiği Maden Eserlerin Üslup ve İkonografisinde Doğu-Batı Etkileşimi (12 resim, 2 çizim, 1 tablo ile birlikte).	805
GÜMÜŞÇÜ, OSMAN: The Ottoman <i>Tahrir Defters</i> as a Source for Historical Geography	911
HAYASHI, KAYOKO: Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine	73
KAHYA, ESİN: Sururi (Mustafa Muslihiddin B. Şaban).....	491
KAYHAN, HÜSEYİN: Moğol İstilasını Öncesi Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında.....	889
KAYHAN, HÜSEYİN: Artuklu - Dânişmendli İlişkileri Hakkında	475
KAYHAN, HÜSEYİN: Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi.....	53

ÖZBEK, YILDIRAY: İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri (9 plan, 8 resim ile birlikte).....	535
PUL, AYŞE: Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi.....	591
REYHAN, CENK: İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma	95
SEVİN, NECLA ARSLAN-SEVİN, VELİ-KALSEN, HAYDAR: Harput İç Kale Mahalle Kazısı: Osmanlı'ya Arkeolojik Bir Yaklaşım (İlk Sonuçlar) (6 çizim, 21 resim ile birlikte)	629
ŞAHİN, HASAN ALİ: Wahşuşana Krallığı	685
YAMAN, BAHATTİN: 1545 Yılı Osmanlı Saray Sanatçıları (11 belge ile birlikte)	501
YAMAN, BAHATTİN: Türk Minyatür Sanatında Cennet (19 resim ile birlikte).....	141

Çeviriler:

BARTA, GÁBOR: (Çev. Yıldırım, Vural): Gritti Ludovicus'un Macar Valiliği (1531-1534).....	251
CICERO, MARCUS TULLIUS: (Çev. F. Gül Özakürk- Ü. Fafo Telatar): <i>Academica I. Kitap</i>	643

Kitap Tanıtmalar:

AKA, İSMAIL: Abdulhalik Bakır: <i>Ortaçağ İslâm Dünyasında Tekstil Sanayi(i), Giyim-Kuşam ve Moda</i>	661
GÖLEN, ZAFER: Gábor Ágoston: <i>Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu' nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi</i>	299
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Tax Farn Register of Damascus Province in the Sixteenth Century: Archival and Historical Studies</i>	665
KAHYA, ESİN: Mehmed Fuad Köprülü: <i>Early Mystics in Turkish Literature</i> (çev., ed. ve giriş Gary Leiser ve Robert Dankoff) (preface Devin DeWeese).....	955
ÖZDİZBAY, AŞKIM: Blaundos: <i>Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet</i>	295
SARIKAYA, YAŞAR: Mustafa Gencer: <i>Imperialismus und die Orientalische Frage. Deutsch-türkische Beziehungen (1871-1908) [Emperyalizm ve Şark Meselesi. Türk-Alman İlişkileri (1871-1908)]</i>	669
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Cornelius Gurlitt: <i>İstanbul'un Mimarî Sanatı</i>	951
VARKIVANÇ, BURHAN: M. Kadioğlu: <i>Die Scaene frons des Theaters von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander</i>	671

Haberler:

ERDOĞRU, M. AKİF: 50. PIAC Tataristan'ın Başkenti Kazan'da Yapıldı	307
2007 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	309
2008 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	957
İngilizce Özetler	389
İngilizce Özetler	675
İngilizce Özetler	1051

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
ARSLAN, MELİH: Hoard of Coins of Lysimachia from Asilbeyli in the Kırklareli Museum (with 11 plates).....	5
ARSLAN, MELİH: The Coins of Trapezus (with 13 plates).....	707
ARSLANTAŞ, NUH: The Jews of Khaibar after their the Expulsion (with 5 illustrations).....	431
ARSLANTAŞ, NUH: The Law-Courts of the Jewish Communities in the Abbasid and Fatimid Periods.....	747
A'İTTAR, AYGÜN: The Political Face of National Identity: Difai.....	175
BARAN, TÜLAY ALİM: The Supervision of Prisons by the Allied Countries.....	155
ÇELİK, YÜKSEL: A Section from our Prison History: Üsküdar Pashakapısı Remand-Prison and It's Invasion in the Truce Period.....	603
ÇETİN, ALTAN: Evaluation on Oghuz/Turkman Tribes and Tamgas (Seals) Appeared in a Mamluk Source.....	483
ÇEVİKEL, NURİ: An Aspect of History of Muslims and Non-Muslims in the Late 18 th Century-Ottoman Province of Cyprus.....	123
ÇEVİKEL, NURİ: Ayâns in the Ottoman Cyprus in the Second Half of the Eighteenth Century.....	567
ÇOLAK, MELEK: Hungarian Ethnographer István Györfly and his North Marmara Region Expedition (1918) (with 8 illustrations).....	943
DÖĞÜŞ, SELAHİTTİN: Historical and Cultural Basis of Ottoman Gaza Ideology.....	817
DÖNMEZ, ŞEVKET: The Central Black Sea Region and the Kelkit River Basin Settlements in the Bronze Age (with 2 maps, 22 illustrations).....	413
DURU, REFAİK-UMURTAĞ, GÜLSÜN: Bademağacı Report for the Campaigns of 2004, 2005 and 2006 (with 50 plates).....	193
ERARSLAN, ALEV: The Ubaid Period in the Urbanisation Process; The Birth of Urbanism in the Near East (5500-3800 B.C.) (6 figures).....	395
ERKUT, SEDAT: Sample of wheat found at Karahöyük and dated to the first quarter of II. Millenium BC (with 4 illustrations).....	1
GÖKTAŞ KAYA, LÜTFİYE: The Interaction of West and East on the Style and Iconography of the Metalworks Describing Labors of Months (with 15 illustrations).....	805
GÜMÜŞÇÜ, OSMAN: The Ottoman <i>Tahrir Defters</i> as a Source for Historical Geography.....	911
HAYASHI, KAYOKO: Compilation Process of Manuscripts called Vakfiye of Sultan Mehmed the Conqueror.....	73
KAHYA, ESİN: A Physician of the Sixteenth Century, Sururi (Mustafa Muslihiddin b. Shaban).....	491
KAYHAN, HÜSEYİN: On the Relation between Artuklus and Danismendis.....	475
KAYHAN, HÜSEYİN: Social and Economic Conditions of Azerbaijan before the Mongol Invasion.....	889
KAYHAN, HÜSEYİN: The History of the Artuklus During the Rule of Fahreddin Kara Arslan.....	53
ÖZBEK, YILDIRAY: Building of Ideologic: Ottoman Sultan's Mosques in 15 th and 16 th Century (with 9 plan and 8 illustrations).....	535

PUL, AYŞE: An Anonymous Ottoman Source: History of the Conquest of Crete	591
REYHAN, CENK: Science-Sword-Bureau: Ternary Functional Differentiation in Ottoman Public Personnel Regime	95
SEVİN, NECİLA ARSLAN-SEVİN, VELİ-KAISEN, HAYDAR: Excavations of the Quarter of Inner Fortress at Harput: An Archaeological Approach to Ottoman (with 2 maps, 21 illustrations).....	629
ŞAHİN, HASAN ALİ: The Kingdom of Wahşuşana	685
YAMAN, BAHATTİN: The Ottoman Palace Artisans in 1545 (with 11 documents).....	501
YAMAN, BAHATTİN: The Paradise in Turkish Art of Miniature Painting (with 19 illustrations)	141

Translations:

BARTA, GÁBOR: (Çev. Yıldırım, Vural): Ludovicus Critti, The Hungarian Governor - 1531-1534.....	251
CICERO, MARCUS TULLIUS: (Çev. F. Gül Özakürk- Ü. Fafio Telatar): <i>Academica I. Book</i>	643

Book Reviews:

AKA, İSMAIL: Abdulhalik Bakır: <i>Ortaçağ İslâm Dünyasında Tekstil Sanayi(i), Giyim-Kuşam ve Moda</i>	661
GÖLEN, ZAFER: Gábor Ágoston: <i>Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi</i>	299
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Tax Farm Register of Damascus Province in the Sixteenth Century: Archival and Historical Studies</i>	665
KAIYA, ESİN: Mehmed Fuad Köprülü: <i>Early Mystics in Turkish Literature</i> (çev., ed. ve giriş Gary Leiser ve Robert Dankoff) (preface Devin DeWeese).....	955
ÖZDİZBAY, AŞKIM: Blaundos: <i>Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet</i>	295
SARIKAYA, YAŞAR: Mustafa Gencer: <i>Imperialismus und die Orientalische Frage. Deutsch-türkische Beziehungen (1871-1908) [Emperyalizm ve Şark Meselesi. Türk-Alman İlişkileri (1871-1908)]</i>	669
ŞAKİROĞLU, MAİMUT H.: Cornelius Gurlitt: <i>İstanbul'un Mimari Sanatı</i>	951
VARKIVANÇ, BURHAN: M. Kadıoğlu: <i>Die Scaene frons des Theaters von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander</i>	671

News:

ERDOĞRU, M. AKİF: 50 th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) was held in KAZAN	307
The books and periodicals our library received during the second half of 2007.....	309
The books and periodicals our library received during the first half of 2008	957
Abstracts	389
Abstracts	675
Abstracts	1051

BELLETTEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Cahit GÜNBAATTI
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Ali SEVİM
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM
Prof. Dr. Hicran YUSUFOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68/210-217
310 25 00
Fax: 310 16 98
<http://www.ttk.org.tr>
basinyayin@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli
20 Aralık 2008 - ANKARA

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler
İnternet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>
e-posta : e-magaza@ttk.org.tr

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü'nün Ev Adresi:
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ
Hüseyin Onat Sok. No: 11/13 Aşağıyayracı/ANKARA

Sarıyıldız Ofset tarafından basılmıştır.
Tel : (0312) 395 99 94-95 Faks: 394 77 49
Adres: İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 531. Sok. No : 31 Ostim/ANKARA

BELLETEN

Cilt: LXXII

Aralık 2008

Sayı: 265

WAHŞUŞANA KRALLIĞI

HASAN ALİ ŞAHİN*

Wahşušana krallığı hakkındaki bilgilerimiz Kültepe metinlerine dayanmaktadır. Kültepe’de, 1925 yılından itibaren ortaya çıkan binlerce tablet sayesinde hem Anadolu’daki beyliklerin hem de Eski Asur Kent Devleti’nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini öğrenme imkanımız bulunmaktadır. Koloniler Çağı (M.Ö. 1775-1725)’nda yaşamış olan şehir beyliklerinin birbirleriyle olan münasebetleri, Asurlu tüccarların yerleştiği şehirler ve bunların yerlilerle ilişkileri hakkında bilgi edinmekteyiz.

Kültepe metinlerinden yaklaşık 40 adet Asur kolonisi anladığımız kadarıyla Anadolu’da bulunmaktaydı. Bunların çoğu önemli krallık merkezleridir. Ancak şu ana kadar bir kaç adet koloni dışında diğerlerinin yerleri tespit edilebilmiş değildir. Tüm bu bilgileri bize sağlayan *Kaniš kârumu* dışında *Hattuš kârumu*’nun *Hattuš* şehrinde olduğu, *Ankuwa wabartumunun* ise Alişar olacağı belgelerle tespit edilmiş bulunmaktadır. Diğer şehirlerin yeri konusunda bugüne kadar pek çok çalışma da yapılmıştır. Bunlardan birkaçının isim benzerliği nedeniyle lokasyonu yapılabilmektedir. Örneğin *Tegaramma*’nın Gürün olacağı söylenmektedir. Şanlıurfa’nın Suruç ilçesinin eski adı Badna olduğundan *Badna wabartumunun* burası olacağı anlaşılır. Koloniler Çağı’nda önemli bir krallık merkezi olan Zalpa’nın yeri konusunda pek çok teklif sunulmuştur. Birden fazla Zalpa’nın olacağı da belirtilmiş, *Kaniš* kraliçesi efsanesine dayanılarak Kızılırmak’ın Karadeniz’e döküldüğü yere yakın Bafra İkiztepe olacağı iddia edildiği gibi, Kızılırmak yerine Zamantı ırmağı alınarak Çukurova’ya

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KAYSERİ - hasahin@erciyes.edu.tr

yerleştirme girişimleri de bulunmaktadır. Ayrıca Mari metinlerinden hareketle Zalwar kralı *Anuş-hirbi* ile Mama kralı *Anum-hirbi* eşimsenerek, *Zalwar* krallığının merkezi Gaziantep ili İslahiye ilçesi yakınlarında yer alan Tilmen höyüğe yerleştirilmektedir.

Koloniler Çağı'nda *Kaniş*'in doğusundaki en önemli ticaret merkezi olan *Hahhum* şehrinin Fırat üzerinde Lidar höyük olacağı söylenmektedir. Bu tezi güçlendirecek olan yeni bir kanıt olarak, *Hahhum* krallığı ile Asurlular arasında yapılan antlaşma metninde Asurlu tüccarların gemilerinin batması hâlinde mallarının tazmin edileceğinden bahsedilmesi gösterilebilir¹. Zira bu şehrin Fırat nehri üzerinde gemilerin yaklaştığı bir limanı olması gerekir. Ayrıca *kārum* kelimesinin Sumerce KAR "liman"dan geldiğini de hatırlatalım. *Luhuzatia*'nın Elbistan Karahöyük², *Hurama*'nın ise Yeşilhöyük olabileceği belirtilmiştir³. Ancak söz konusu höyüklerde yapılan ve yapılacak olan kazılarda bulunacak belgelerle kanıtlanmadıkça tüm bunlar birer tahmin olmaktan ileri gidemeyecektir. Söz konusu şehirler içinde en önemlisi Akadlı tüccarların yerleştiği *Puruşhattum*'dur. *Puruşhattum*'un Acemhöyük olacağı belirtilmiş, burada 1962 yılından itibaren yapılan kazılarda Koloniler Çağı ile çağdaş saraylar bulunmuş, o döneme ait mühür baskılarından Kargamış ve Mari krallıklarıyla ticari ilişkiler de kanıtlanmıştır. Asur kralı *Şamşi-Adad*'ın memurlarına ait mühür baskıları da bulunmuştur. Ancak yazılı belge bulunamadığından şehrin ismini öğrenme imkânı olmamıştır. *Puruşhattum* şehrinin bulunması, Akadlı tüccarların burada oturmalarından hareketle önem arz etmektedir. Burada bulunacak olan Akadlı tüccarlara ait belgelerle Anadolu'nun tarih çağları birkaç asır geriye gidecektir.

Wahşuşana krallığı hakkındaki bilgilerimiz de yine Kültepe metinlerine dayanır. Boğazköy'de bulunan *Anitta* tabletinde *Kuşşara* krallarının fethettiği yerler arasında *Puruşhattum*, *Şalatiwar*, *Ulama* gibi komşu şehirlerden bahsedilmesine rağmen *Wahşuşana* ismi geçmez. Kültepe metinlerine göre *Wahşuşana* krallığı *Kaniş* şehrinin batısında bulunan ve Asurlu tüccarların yoğun ticari faaliyetlerine sahne olan önemli bir merkezdir. Burada bir *kārum* bulunmaktadır. Büyük tüccarlar burada ticaret yapmaktadırlar. Kraliyet sarayının ihtiyacı olan kalay, bakır gibi hammadde yanında çeşitli türden mamul kumaşlar bu tüccarlar tarafından

¹ Günbatı 2005, s. 760-761.

² Yiğit 1997, s. 14.

³ Forlanini 1985, s. 45-67.

sağlanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda verilen özet bilgiler ışığında bu konuda ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Wahşuşana P. Garelli, L.L. Orlin ve E. Bilgiç tarafından Niğde civarına yerleştirilmiştir⁴. Nashef ise, Tuz Gölü'nün kuzeyinde olacağını belirtmiştir⁵. Kültepe metinleri arasında yer alan ve masraf listesi diye anılan belgeler *Wahşuşana Şehri*'nin yerini belirlemede etkili olmuştur. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, *Wahşuşana*'ya birkaç yoldan ulaşılmaktadır. Bu yollardan biri, *Kaniş*'ten itibaren batı yönünde Konya Ovası'na uzanan yoldur. *Kaniş*'ten itibaren batı yönünde ilk önemli istasyon Nevşehir civarında olacağı belirtilen *Waşhania* Şehri'dir. Bir belgede *Waşhania*'dan hareketle *Malita* üzerinden *Wahşuşana*'ya ulaşılmaktadır⁶. Buna göre Asurlu tüccarlara ait kervanlar Nevşehir'in batısından Kızılırmak'ı geçerek kuzey-batı yönünde ilerleyip Kırşehir ili sınırları içinde yer alması gereken *Malita*'ya oradan da *Wahşuşana*'ya ulaşmaktadır. Güneyden giden yol *Waşhaniya*'dan itibaren Klasik Nanassos (Nenizzi) olduğu anlaşılan *Nenaşsa*'ya varmaktadır. *Nenaşsa*'dan itibaren yine batıya doğru *Ulama* ve oradan *Puruşhattum*'a ulaşılmaktadır⁷. *Nenaşsa*'nın Aksaray'ın doğusunda olduğunu biliyoruz. *Ulama* Aksaray civarında ise, *Puruşhattum*'un daha batıda yer alması mümkündür.

Kaniş'in kuzeyinden giden yoldan, *Tawinia-Turhumit-Tuḫpia* üzerinden *Wahşuşana*'ya varılmakta ve devamla *Puruşhattum*'a uzanılmaktadır. Bir Kültepe metninden öğrendiğimize göre, *Wahşuşana*'dan *Şalatiwar*'a ve oradan *Puruşhattum*'a varılıyordu⁸. *Wahşuşana*'dan biri *Ulama* diğeri *Şalatiwar* üzerinden olmakla iki ayrı yoldan *Puruşhattum*'a ulaşıldığını da görmekteyiz⁹. *Kaniş kārumu*'na *Wahşuşana Kārumu*'nun yazdığı mektupta, iki haberciyi *Ulama* yolundan iki haberciyi de *Şalatuwar* yolundan *Puruşhattum*'a gönderdikleri belirtilmiştir. Buna göre, *Wahşuşana* Şehri'nden *Puruşhattum*'a iki ayrı yoldan varılmaktadır ki, biri Tuz Gölü'nün doğusunda kalan *Ulama* üzerinden diğeri gölün batısında bulunan *Şalatuwar* üzerinden olmalıdır. *Wahşuşana* şehri ise, Tuz Gölü'nün kuzeyinde yer almış olmalıdır. Burası Kızılırmak kavisi içerisindeki

⁴ Garelli 1963, s. 121; Orlin 1970, s. 36; Bilgiç 1946, s. 402.

⁵ Nashef 1991, s. 135.

⁶ OIP 27, 54.

⁷ TC 3, 165.

⁸ AKT 3, 34.

⁹ Günbatı 1987, s. 479; Kt. 83/k 117.

Tawinia, *Turhumit*, *Tuḫpia* şehirleriyle Kızılırmak'ın güneyinde bulunan, *Purušhattum*, *Şalatiwar*, *Ulama* şehirleri arasında önemli bir geçiş yeridir. Böylece, *Wahşuşana* hem Tuz Gölü'nün çevresindeki şehirlere hem de Kızılırmak kavisi içinde bulunan *Tuḫpia*, *Turhumit* gibi şehirlere yakın bulunarak merkezi bir önem kazanmıştır¹⁰. Bir masraf listesinden yine yol güzergahı konusunda bilgi ediniyoruz¹¹. Buna göre, *Purušhattum*'dan *Şalatiwar*'a oradan *Wahşuşana*'ya gelmektedir. *Wahşuşana* üzerinden *Tuḫpia* ve *Turhumit* geçilerek *Kaniš*'e dönüldüğünü de belgelerden öğrenmekteyiz.

Siyasi Tarihi

Wahşuşana hakkındaki bilgilerimiz Kültepe metinlerine dayandığından bu şehrin siyasi tarihi hakkında direk bilgi edinme imkânımız bulunmazken, Asurlu tüccarlarla olan ilişkiler sayesinde belgelere yansıyan ifadelerden hareketle; şehrin sarayından, kralından ve kraliçesinden haberdar olmaktadır. Anadolu şehirlerine Asurlu tüccarların yerleşebilmeleri ancak yerli beylerle yaptıkları antlaşmalarla sağlanıyordu. Yerli beylerin onların ticari aktivitelerini sıkı denetlediği, ticaretinin yapılması yasaklanan kritik madenleri alıp-satanların mallarına el koyduğu veya tüccarı hapse attığı oluyordu. Bazen yalnızca oturdukları şehrin kralıyla antlaşma yapmaları mümkün olmuyor, kervanların geçtikleri şehrin kralıyla da anlaşmak, yada ona yemin etmek durumunda kalıyorlardı. *Wahşuşana* kralı tahta yeni çıktığında *Wahşuşana* şehrinde bulunan Asur kolonisinin temsilcilerinin huzuruna çıkarak yemin etmelerini istemiştir. Bunun nedeni, *Wahşuşana* şehrinde oturan tüccarların kervanları bu şehirden geçtiğinden, tüccarların krala karşı dürüst olmaları, kervanlar şehirden geçerken vergilerini düzgünce ödemeleri ve kaçakçılık yapmamalarının istenmesidir¹². *Wahşuşana* şehrindeki tüccarlar kendilerinin bu konuda söz sahibi olmadıklarını belirterek *Kaniš Kārumu*'na haber göndermişlerdir. Mektupta, Asur Şehrinin ve *Kaniš kārūmunun* ölçülerinin *Wahşuşana* kralına yemin için gitmeleri istenmektedir.

Wahşuşana kralından bahseden belge, *İlī-iddi(n)* isimli tüccarın muhtemelen ortağı olan *Uşur-ša-Aşşur*'a gönderdiği mektuptur¹³. Buna göre, *İlī-iddi(n)* isimli şahıs bir kraliyet sarayına çıkmış ve onun haberlerini iletmiştir. Kral, *rabi-sikkatim* isimli dış ticaret ve panayırlardan sorumlu

¹⁰ Forlanini 1985, s. 45-65; Günbatı 1995, s. 107-116.

¹¹ Kt 91/k 424.

¹² Landsberger 1940, s. 26-27; KTP 14.

¹³ AKT I, 78.

görevlinin *Puruşhattum Uşunala ve Wahşuşana* krallarına yemin etmeden önce buraya gelmesin demektir. *Şarla* memleketinde Şabualılar bize yolu kapattılar ve bizi tutukladılar. Gerek *Wahşuşana* ve gerekse çevresindeki *Puruşhattum*, *Ulama* gibi şehirlerde zaman zaman siyasi istikrarın bozulduğu görülür. Bu olaylar direk olarak Asurlu tüccarları etkilediğinden onların yazışmalarına yansır. Bir mektupta hem *Puruşhattum* hem de *Wahşuşana*'da ayaklanma olduğundan, Asurlu tüccarın *Wahşuşana*'ya geçmediği anlatılır¹⁴. Yine bir başka mektupta ise, şayet *Kaniş*'te isen *Waşhania*'ya geç, memleket sakinleşene kadar buraya gelme denilir ki, bu şehrin *Puruşhattum* olacağı belirtilmektedir¹⁵. *Wahşuşana* memleketinden bahseden bir diğer Kültepe metninde ise, burada bir kargaşa hüküm sürdüğünden depolanan bakır madenini kurtarmak üzere, *Aşşur-damiq*, *Wahşuşana*'ya gideceğini ve orada bakırı acentalarına teslim edeceğini *Uşur-şa-İştara*'a yazıyor¹⁶. *İkuppia* isimli şahsın *Wahşuşana*'da oturan *Uşur-şa-İştara* yazdığı mektupta¹⁷, *onlar dediler ki, Onlar, Wahşuşana memleketini istila ediyorlar. Ayrıca hamalların gitmesi engellendi. 5 gün içinde kancaların yapıp yapılmadığını öğreneceğim ve hamal kiralayıp bakırı yollayacağım* demektir.

Koloniler Çağı'nda Anadolu şehirlerini yöneten ve *rubā'um* denilen beylerin yanında *rubātum* adı verilen kraliçelerin de yer aldıkları görülür. Bunların şehir beyleri gibi kendi adlarına saltanat sürmüş oldukları anlaşılır. Bazıları da kralla birlikte yönetimde bulunmuş olmalıdırlar. Hitit Devletleri döneminden bildiğimiz güçlü kraliçelik kurumunun Koloniler Çağı'nda varlığı anlaşılır. *Rubātum* terimi, Asurca olmasına rağmen yalnızca Anadolu'daki kraliçeler için kullanılmıştır. Böylece eski Anadolu'da şehir devletleri yönetimindeki kral-kraliçe birlikteliğinin bu çağdan itibaren Hititler dönemine ulaştığı anlaşılır. Kraliçelerin Asurlu tüccarlarla olan ticari ilişkileri belgelere yansımaktadır. Kraliçeler, Asurlu tüccarlara çeşitli türden kumaş ve diğer mamul eşya siparişleri vermektedirler, tüccarlar da bazen ellerindeki değerli kumaşları onlara hediye etmektedirler. Bu cümleden Asurlu tüccarların *Wahşuşana* kraliçesine hediye olarak elbise verdikleri anlaşılmaktadır¹⁸.

¹⁴ Çeçen 2002, s. 65.

¹⁵ Çeçen 2002, s. 66.

¹⁶ Kt. n/k 218; Dercksen 1996, s. 143, n. 445.

¹⁷ Kt. n/k 84; Dercksen 1996, s. 142, n. 443.

¹⁸ **KTS** I, 50 c : i-nu-mi rú-ba-tum Wa-ah-šu-ša-na-i-tù te9-ru-ba-ni I ku-ta-na-am I TÚG šu-ru-am a-na Ni-ša!-e-im a-df-in 2/3 ma-na 5 GIN2 i-ni-kà-sí 10 a-ša-kan2 [I]i-mu-um [DUMU! B]~a-ba-lim.

Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre, devletin başında bir kral bulunmaktadır. Bunun yanında kraliçenin de yetkili bir kişi olduğu anlaşılır. Devlet hanedanın ortak malı olarak algılandığından prenslerin devlet örgütünde görev aldıkları ve bu görevlerde yükseldikleri bilinmektedir. Sarayda devlet bürolarının birbirinden ayrıldığı görülür. Hazine, ticaret, askerî, malî, istihbarat dairelerinin varlığı anlaşılır. Belgelerimizde geçen, *rabi-simmiltim* (merdiven büyüğü-prens), *rabi-sikkatim* (panayırlardan sorumlu kişi), *rabi-massartim* (hazinedar), *rabi-abullätim* (şehir kapıları sorumlusu), *rabi-musium* (ihracat şefi), *rabi-dayalim* (istihbarat şefi), *rabi-hurşätim* (depolar amiri), *rabi-şäbum* (komutan), *rabi-qaqqidi* (personel şefi), *rabi-purullim* (belediye başkanı), *rabi-haştim* (asacılar başı), *rabi kiriatim* (bahçıvanlar başı), *rabi-läsimum* (haberciler başı), *rabi nagiri* (tellallar başı), (*rabi-mahirim*) (pazar ağası) yanında kralın kendi hizmetinde bulunan, *rabi-paşşure* (sofracılar başı), *rabi-şäqe* (sakiler başı) gibi görevlilerin *Wahşuşana* sarayında da bulduklarını belirtmekte sakınca olmaması gerekir. Koloniler Çağı'nda Anadolu'da geniş bir saray teşkilatının ve canlı bir saray hayatının varlığı sezilmektedir. Eski Hitit Krallığının hemen başlarında görülen saray yaşantısının, saray entrikalarının birden ortaya çıkmadığını düşünmek zorundayız. Dolayısıyla M.Ö. 3. binden itibaren şehirlerin, hanedanların, askerî ve malî gücün yükselişle birlikte devlet örgütünün ortaya çıkışına şahit olmaktadır.

Asurlu tüccarlar arasındaki bir davayı yansıtan mahkeme zabtından anlaşıldığına göre¹⁹, *Wahşuşana* sarayı *Kuzizia* isimli Asurlunun deposunda bulunan ve *Alahum*'a ait olan *aşium* madenine el koymuş bulunmaktadır. Bu durumda onlar *Ulama* krallığına baş vurmuşlar ve *Ulama* sarayındaki yüksek bir görevli olan *rabi-sikkatim*'den bir avukat tutarak söz konusu madenin *Wahşuşana* sarayından geri almasını istemişlerdir. Sarayda tüccarların mallarına hile yapıldığı, zorla el konulduğu ya da fazla vergi alındığına şahit oluyoruz²⁰. *Wahşuşana* sarayında *rabi-sikkatim* unvanıyla görev yapan şahısların madenler konusunda yetki sahibi oldukları anlaşılır.

¹⁹ TC 3 271; Orlin 1970, s. 149.

²⁰ Kt. n/k 1490: a-na A-şur-be-cl-a-wa-tim A-şur-i-mi-tf A-şur-ta-ak-lá-<ku> ù l-na-a qf-bf-ma um-ma Şu-Be-lúm-ma 8 ma-na 4 GÍN <KÜ.BABBAR> 5 ù 3 1/3 GÍN KÜ.GI A-sú-a ub-la-ku-nu-tf 17 ma-na KÜ.BABBAR ù 1/3 ma-na 7 GÍN KÜ.GIku-nu-ki-a Sú-en6-pi-lá-ah na-áš-a-ku-nu-tf <a>-ba-ú-a 10 be-lu-<ú>-a a-tù-nu a-şu-mi ša KÜ.BABBAR ša-clf u4-mi-im a-nim la ú-šc2-bi-<lu>-nim É.GAL-lúm i-na Tù-ha-pf-a ik-la-a-ni-ma 10 u4-me 15 ú-ša-as-hi-ra-ni i-na Wa-ah-şu-ša-na a-li-kam-ma É.GAL-lúm ni-ki-il5-tám iş-ku-ma ú-nu-tf iş-tù ha-ran-im 20 ú-ta-c-ru-nim-ma a-na Ša-la-tù-ar ap2-tù-nu a-na ša-am-šf ša a-na Bu-ru-uš-ha-tim ú-şú-ni Sú-en6-pf-lá-ah 25 ař-ru-dam e-ra-áb-ma 5 u4-me ú-lá a-bi-at.

Šu-İstar'ın Hannanarum, İtur-ilī, Puzur-Aššur'a yazdığı mektupta *rabi sikkatim*'in kendisine 10.000 *mana* bakır ödemesi konusunda söz verdiğini ancak bakırı kendisine vermeyip, altın veya gümüşe çevirip bakırın karşılığını ödemek istediği belirtilir²¹.

Şehrin Ekonomisi

Koloniler Çağı'nda Anadolu halkı genelde tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Kültepe metinleri yerli halktan çok Asurlu tüccarların durumunu yansıtmaktadır. Ancak yerli halkla olan münasebetlerinden anlaşıldığına göre, Anadolu'da yaşayan insanların çoğu köylerde oturmakta, tarla ve bahçe bitkileri ile üzüm bağı yetiştirmekte ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Şehirde yaşayan insanların da pek çok mesleğe ayrıldığı ve esnafın âdeta loncalar gibi örgütlendiği gözlenir. Bunlar bronz yapımcıları, marangozlar, dericiler, ayakkabıcılar, çamaşırcılar, yün çırpıcıları gibi meslek ustalarıdır. *Wahşuşana* şehrine gönderilen bol miktarda bakır ve kalayın oradaki bronz ustaları tarafından silah ve kap kakak yapımında kullanılmış olması gerekir.

Asurlu tüccarların Anadolu'da dolaşırken yaptıkları masrafları gösteren listelerden anlaşıldığına göre, kervanların geçtikleri yerlerde önemli ölçüde harcamalar yapmaktadırlar. Kervanlar bir günde yaklaşık olarak 30 km yol almaktadır. Kervanlarda muhafızlar, rehberler, muhasipler, kervan sürücülerini yer almaktadır. Bunların yiyecekleri, konaklama masrafları yanında yüklerin boşaltılıp yeniden yüklenmesi de önemli harcamalar gerektiriyordu. Ayrıca, merkeplerin beslenmesi ve bazen bunların değiştirilmesi gerektiğinden yeni merkeplerin satın alarak kervana katıldığını göz önüne aldığımızda, konaklama yerlerinde önemli ölçüde para bırakıldığını söyleyebiliriz. *Kaniş*'ten batı yönünde kervanların bakırla, Asur-*Kaniş* arasında ise kalayla ödeme yaptıkları anlaşılmaktadır. Bir belgeden öğrendiğimize göre, *Malita*'dan *Wahşuşana*'ya kadar 3 *mana* (1 kilo 250 gr) kırık bakır harcanmıştır²². Asurlu tüccarların sıkça gidip geldikleri *Wahşuşana-Şalatiwar-Puruşhattum* arasında yapılan harcamaları gösteren bir belgede ise, *Wahşuşana*'dan *Şalatiwar*'a kadar 115 *şegel* (1 kg) bakır harcandığı, ayrıca köprüden geçerken para ödendiği bilinmektedir²³. *Wahşuşana* ile *Şalatiwar* arasında bir ırmağın geçildiği söz konusu masraf listelerinden anlaşılır. Asurlu tüccarlar, ırmaktan kayıkla geçmekte ve bazen de kılavuz tutmaktadırlar. *Wahşuşana* ile *Tuhpia*

²¹ KTH 14, Derksen 1996, s. 203-204.

²² OIP 27, 54.

²³ AKI 3, 34.

arasında yapılan yolculukta 11 *mana* bakır harcandığı bir başka belgeden anlaşılır²⁴. Bu tür masrafları gösteren belgelerden öğrendiğimize göre önemli ölçüde ödeme yapılmaktadır. 10 *mana* bakır (4 kilo 800 gr) rehber için, 1 *mana* (480 gr) bakır kayıkçı için ödendiği görülür²⁵. Asurlu tüccarların Anadolu içindeki bu ticari faaliyetleri şüphesiz şehirlerin ekonomisine önemli katkı sağlıyordu.

Anadolu'daki kraliyet saraylarının aldıkları vergiler konusundaki bilgilerimiz tamamen Kültepe metinlerine dayanmaktadır. Belgelerden Asurlu tüccarların ödedikleri vergiler hakkında bilgi edinmekteyiz. Yerli halkın krala karşı sorumluluğu vardı; tımar ve angarya mecburiyeti bulunuyordu. Şehir devleti hanedanın ortak malı olarak görülür ve prenslere de toprak dağıtılırdı. Muhtemelen devlet görevlileri ve halka tımar olarak arazi verilir ve bunun karşılığında asker sağlanırdı. Belgelerimizde yerli halkın krala ödediği vergi konusunda bilgi bulunmazken Asurlu tüccarların çeşitli isimler altında yaptıkları ödemeler söz konusudur. Kervan önce saraya çıkar ve orada kumaşlar üzerinden % 5, kalay üzerinden % 2,5-3 oranında *nishatum* adıyla anılan bir vergi ödenirdi. Ayrıca saray istediği kadarını satın alırdı. Geri kalan mallar halka arz edilirdi. Yerli beyler Asurlu tüccarlardan yol vergisi (*datum*), kelle vergisi (*qaqqadatum*), giriş vergisi (*eribtum*) alarak, bu paranın bir kısmını onların güvenliğini sağlamada kullanırdı. Böylece krallık sarayının ihtiyacı olan mallar bu tüccarlar vasıtasıyla sağlandığı gibi önemli ölçüde gelir de elde edilirdi.

Asur Kolonisi

Wahşušana şehrinde, Asurlu tüccarların bir ticaret kolonisi bulunuyordu. Kolonideki tüccarların temsilcilerinin yerli otoritelere yemin ederek ticaretlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Yerli beyler kendi hayatlarıyla sınırlı olmak üzere Asurlu tüccarlara ticaret yapma imtiyazı veriyorlardı. Tüccarlar da şehrin kenarında bir mahalle kurarak yerleşiyorlar ve özellikle sarayın ihtiyacı olan kalay ve diğer mamul eşyası sağlıyorlardı. *Wahşušana* kolonisinin büyük koloniler arasında bulunduğu görülür. Şehrin önemine binaen burada çok sayıda tüccarın bulunduğu ve sıkı ticari işlerin varlığı anlaşılır. Tüccarların kurdukları koloni dairesi onların hertürlü haklarını kral nezdinde savunduğu gibi tüccarlar arasındaki ilişkilerde de tarafsızlık göstermek suretiyle birini diğeri

²⁴ Kt. 91/k 424; Derksen 1996, s. 12, n. 32.

²⁵ Sever 1990, s. 474; Kt. t/k 1, t/k 25.

üzerinden zenginleşmesini engellemek üzere belirli ticari esaslar geliştirmişlerdir. Koloni dairesinin faiz oranlarını belirlemesi, onlara kefil olması, mallarını depolaması, ölçü ve tartı ayarı yapması ticaret odası niteliğini gösterir. Tüccarlar arasındaki davalara koloni dairesi bakmaktadır ki, ileride bu konuda bilgi vereceğiz. *Wahşuşana* şehrindeki tüccarların kolonisinde büyük ve küçük meclisten bahsedilmesi, burada çok sayıda tüccarın yerleştiğini gösterir. Bunlar arasında büyük tüccarların oluşturduğu bir meclisle sıradan tüccarların oluşturduğu meclis bulunuyordu ve kararları birlikte alıyordu. Asurlu tüccarlar başta merkez (*Kārum*) olan *Kaniş* kolonisi olmak üzere bazı kolonilerle mektuplaşmaktaydılar. Anadolu'daki tüm Asur kolonilerinin bağlı bulunduğu *Kaniş* kolonisi zaman zaman diğer kolonilere yazarak onlara Asur Devleti'nin direktiflerini bildirmektedir. *Wahşuşana* kolonisinden merkez *Kaniş* kolonisine yazılan birkaç mektup bulunmuştur. Bunlardan biri koloniler arasındaki statüleri ve ilişkileri yansıtmaları açısından önemlidir²⁶. *Ulama* ve *Şalatiwar* kolonilerinden (*wabartum*) gelen mektupların *Wahşuşana* kolonisi tarafından okunduktan sonra *Kaniş* kolonisine bilgi verildiği görülür. İki habercinin *Ulama*, iki habercinin ise *Şalatiwar* üzerinden *Puruşhattum*'a meseleyi halletmeye gönderildiği bildiriliyor. Böylece *Wahşuşana* kolonisinin *Puruşhattum* kolonisini kendine eşit gördüğü, diğerlerinin ise üzerinde bir statüye sahip olduğu anlaşılır. Bir evlenme belgesinde, evlenen erkeğin ikinci bir eş alamayacağı vurgulanırken, *Puruşhattum*, *Wahşuşana*, *Turhumit* ve *Kaniş*'te ikinci bir eş alamaz ifadesi de bölgedeki önemli şehirleri göstermektedir²⁷. Bir diğer mektupta ise, *harran suqinnum* denilen yoldan gelenlerin ödedikleri vergilerden bahsedilmektedir²⁸. Bu yoldan gelen tüccarların ödedikleri *šadduātum* vergisini Koloni daireleri toplamaktadır ve bir kısmını da Asur Şehir Devleti'ne göndermektedir. Bununla ilgili olarak Asur Devleti'nin emirleri doğrultusunda *Kaniş* kolonisi tarafından bütün *kārum* ve *wabartum*lara gönderilen direktifler bulunur²⁹. *Wahşuşana Kārumu*'ndan *Şalatiwar*'a yazılan bir mektup da bulunmaktadır³⁰. Mektup *Şalatiwar*'ın *şaqil-dātim* ve *beritumu*'na yazılmıştır. *Beritum*, Asurca *bearum* seçmek fiilinden yapılmış bir isim olup, seçilmiş anlamına gelmektedir. Aynı terim

²⁶ Günbattu 1987, s. 480.

²⁷ Kt. 90/k 108 a-b.

²⁸ Günbattu 1987, s. 483.

²⁹ Çeçen 1997, Kt. 92/k 203.

³⁰ KTK 2; TMH I, 1a: um-ma kà-ru-um Wa-ah-šu-ša-na-ma a-na ša-qí-il5 da-[tim] ù bi-ru-tim 5 Ša-lá-tù-a[r]qí-bi-ma a-na-kam 15 ma-na URUDU ma-sí-am-ša URUDU i-šu.

Çağar-Bazar tabletlerinde DUMU *birutum* şeklinde geçmektedir³¹. *Wahşuşana Kārumu*'nun *Şalatiwara* yazdığı bir mektupta, *şaqil-datim* ve *Şalatiwar*'ın *beritumana* seslenmektedir. *Şalatiwar*'da Asurlu tüccarların kurduğu bir *wabartum* dairesinin olduğunu biliyoruz. Böylece *Wahşuşana kārūmunun* muhatabının *şaqil dātīm* ile *birutum* denilen görevliden oluştuğu anlaşılmaktadır. *Wabartum* mahkemelerinin kararlarını içeren mahkeme zabıtlarından hiç birinde büyük/küçük adam hükmünü verdiği "TUR.GAL *idinniatima*" ifadesi geçmemektedir. *Wabartum* adı verilen küçük kolonilerde onları *beritum* denilen şahsın, Asur Devleti'ni ise, *şaqil dātīm* denilen görevlinin temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Wahşuşana kolonisinden Asur Şehri'nin elçilerine ve *Kaniş* kolonisine yazılan mektuplarda genelde koloninin kendi halledemediği meselelerin merkez *kāruma* sevk edildiği görülür³². *Wahşania* kralının isteklerini de bu bağlamda kendilerini yetkili görmeyip *Kaniş*'e bildirmişlerdir³³. Asurlu tüccarlar arasındaki davalar bazen hakem tutarak sonuçlandırılıp kolonide tasdiklenirdi. Bazen koloni meclisleri davayı ele alır ve sonuçlandırır. Şayet davayı çözemeyse merkez *kārum* olan *Kaniş* kolonisine gönderirdi. Bu şekilde tüccarlar arasındaki davaları içeren mektuplar da görülür. Bu konuda bir belge *Usur-ša-İstar* isimli tüccarın meselesini içerir³⁴. *Elali* isimli tüccarın bir davası *Wahşuşana* kolonisi tarafından *Kaniş*'e yazılan bir mektupta anlatılmaktadır³⁵. *Wahşuşana* kolonisinden *Kaniş* kolonisine yazılan bir mektup kırık olduğundan konusu tam olarak anlaşılamamaktadır³⁶. *Wahşuşana Kārumu*'nun *Kaniş*'e kadar olan tüm kolonilere yazdığı mektupta *kārumun* elçisi olan *Nakkiliat*'ın resmî belgeyi taşıdığı vurgulanarak ona bir adet yardımcı verilip diğer şehirlere haberlerin ulaştırılması istenmektedir³⁷.

Wahşuşana şehrinde oturan Asurlu tüccarların oluşturduğu büyük ve küçük meclislerin varlığı görülür³⁸. Bu meclislerin de birbirleriyle mektuplaştıklarını görmekteyiz. *İtur-ilī* isimli tüccarın bir davası *Kaniş*'in büyük küçük meclisinden *Wahşuşana* kolonisinin büyük/küçük meclisine

³¹ Gadd 1940, s. 22-66.

³² KTK 3, KTK 4.

³³ Landsberger 1940, s. 26-27; KIP 14.

³⁴ Kt. n/k 314.

³⁵ Kt. r/k 16.

³⁶ Kt. o/k

³⁷ Çeçen 1997, s. 219, Kt. 90/k 355.

³⁸ Kt n/k 1810 1 KIŞIB A-şür-i-mi-ti DUMU A-ta-a-na a-wa-tim a-ni-a-tim kà-ru-um Wa-ah-şu-şana-şah-he-cr GAL i-dī-ni-ma IGI GİR şa A-şür şf-bu-ti a-dī-in A-mur-A-şür tap-pā-i.

gönderilmiştir³⁹. Burada bulunan ve *saher rabi* (küçük/büyük) meclisin kararını içeren ve mühürünü taşıyan belgeler Kültepe metinleri arasında yer alır⁴⁰. *Bazia* isimli Asurlulun hemşehrisi *Enlil-bāni*'ye 1 *mana* saflaştırılmış gümüş ödeyeceği bu kurumun kararıyla belirlenmiş ve mühürleriyle mühürlenmiştir⁴¹. *Wahşušana Kārumu*'nda bu davaların çözüldüğü *hamrum* adı verilen kutsal bir mekân bulunmaktaydı⁴² ve burada mahkeme yapıyordu. *Wahşušana Kārumu*'nda bulunan mahkeme yerinde tanrı *Aššur*'un kılıcı önünde yemin edilerek şahitlik yapılıyordu⁴³. Bir mahkeme zabunda şu ifadeler yer almaktadır: *Wahşušana Kārumu*'nun *mührü*, *kārum büyük küçük bizimle ilgili kararını verdi. 34 şegel gümüş Şu-Rama için yerlinin evine onun borcu için, Amur-ili tartacak, şehrin üzerine yemin edecek...*⁴⁴. *Aššur-imitti* ile *Aššur-imitti*-SATU arasındaki dava *kārumun* büyük/küçük kararıyla sonuçlandırılmıştır⁴⁵. *Wahşušana Kārumu*'nun büyük/küçük kararını içeren bir diğer dava *Luzina* ile *Şu-Kubum*'un *Liptanum*'dan alacaklı oldukları kumaşlar hakkındadır⁴⁶. *Aššur-imittī* isimli tüccar *Alāhum*'a karşı bir dava açarak ona borcu olmadığını *Wahşušana Kārum*'unun büyük küçük kararıyla tasdik ettirmiştir⁴⁷. *Suea* ile *Ennam-Aššur* arasında vuku bulan ve 2 *nepišum* gümüşle ilgili dava *kārumun* büyük/küçük hükmünce çözüme kavuşmuştur⁴⁸. *Kaniš*'te *İlabrat-duni Damqa*'nın eşini dava etmiştir. Bu dava *Wahşušana Kārumu* büyük/küçük kararını vermek suretiyle sonuçlanmıştır⁴⁹.

³⁹ Kt. k/k : 1-5: um-ma kâ-ru-um Kâ-ni-iš şa-he-cr GAL-ma a-na kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na şa-he-cr GAL qí-bi-m[a] a-na-kam 1-tur4-DIN[GIR] [im-h]ju-ur-ni-a-tí].

⁴⁰ Hecker 2003, s. 194-195.

⁴¹ VS 26, 115 A : 1 [KIŞIB] kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na şa-he-cr GAL kâ-ru-um [T]UR GAL 5 IGI GIR şa A-šûr dí-nam i-dí-in-ma.

⁴² Karaduman 1994, 29.

⁴³ TC 3 275: kâ-ru-um Wa-ah-šu-ša-na TUR GAL IGI GIR şa A-šûr dí-nam i-dí-ma

⁴⁴ Kt. 87/k 252: KIŞIB kâ-ri-im Wa-ah-šu-ša-na şa-he-cr GAL kâ-ru-um dí-nam i-dí-in-ma 1/2 ma-na 4 GÍN KÛ.BABBAR a-šu-mi Şu-ra-ma DUMU A-šûr-dan a-na É nu-a-im a-na hu-bu-li-šu A-mur-DINGIR iš-qú-lù şa ni-iš a-lim^{ki} it-mu-ú-ni.

⁴⁵ Kt. c/k 267: A-šûr-i-mi-tí a-na A-šûr- be-cl-SA.TU iš-ba-at-ni-a-tí-ma um-ma A-šûr-i-mi-tí-ma a-na A-šûr-be-cl-SA.TU-ma 5 kâ-ru-um Wa-ah-šu-ša-na şa-he-cr GAL dí-nam i-dí-in-ma

⁴⁶ CCT 5 12 A: 1 Lu-zi-na ú Şu-ku-tum a-na Li-ip-ta-nim iš-bu-tù-ni-a-tí-ma um-ma Lu-zi-na ú Şu-ku-tum-ma 5 a-na Li-ip-ta-nim-ma

⁴⁷ Balkan 1992, s. 30-31. kt c/k 226.

⁴⁸ CCT 5, 15 c: 1 [Sú-c-a iš-ba]-at-ni-a-tí-ma [a-na É En]-um-A-šûr [DUMU] A-ni-nim ú-šc-ri-ib-ni-a-tí-ma 5 2 né-pí-šf KÛ.BABBAR ku-nu-ki Sú-c-a a-na En-um-A-šûr ip-qí-id um-ma Sú-c-a-ma a-ma 2 né-pí-šf 10 53 1/2 ma-na KÛ.BABBAR ku-nu-ki-a a-na ma-şar-tim i-na bē-tí-kâ li-ib-šf 15 a-na a-wa-tim a-ni-a-tim kâ-ru-um [Wa-a]h-šu-ša-na şa-he-cr GAL i-dí-ni-ma IGI GIR [şa A-šûr] šf-bu-tí [ni-dí-in IGI] [Ku]-zi-a [...tap-pá-i]

⁴⁹ AKT 3, 51.

Şu- İstar ile Ennam-Aşşur- Mannuki-Aşşur arasında vuku bulan ve amÿtumun bedelini saraya ödeyip, gümüşe çevirerek Kaniş'e gönderildiği konusundaki dava hükme bağlanmıştı⁵⁰. Nafaka hususunda bir dava yine Wahşuşana Kārumu'nda görülmüştür. Asurlu tüccar, Pilah-İstar yerli bayan Tatana ile boşanmışlar ve Pilah-İstar'ın boşadığı eşine, yıllık giyecek, yakacak odun, yağ masrafı ile aylık 8 mana bakırı nafaka olarak vereceği karara bağlanmıştı⁵¹. Benzer bir belgeden anlaşıldığına göre, İdānın oğlu Amur-İstar İstar-bašti'yi boşamıştır. İstar-bašti'ye boşanma parası olarak 50 mana bakır verilmiş ve tarafların birbirlerini bu konuda dava etmeyecekleri belirtilmiştir⁵². Birkaç belgeden Anadolu'da nafaka uygulamasının varolduğunu söylemek zor da olsa, bu belgeler Koloni Devri Anadolu'sunda kadınların haklarının korunduğunu göstermektedir.

Kārumlarda görülen davalar çözüme kavuşturulamadığı zaman, merkez kārum olan Kaniş Kārumu'na havale edilmekteydi. Eğer, Kaniş Kārumu da karara varamaz ise, bu defa Asur'a gönderiliyor ve orada dava çözüldükten sonra bir avukat tutularak belge Anadolu'ya gönderiliyordu⁵³. Wahşuşana'da geçen bir olayın mahkemesi de Kaniş Kārumu'nca karara bağlanmıştı⁵⁴. Suen-nādā ile Ennānum arasındaki 1 mana gümüş ve 1 talent 17 mana temiz bakırı içeren alacak davası koloni mahkemesinde sonuçlandırılmıştı⁵⁵. Şumma-libbi-Aşşur ile Adad-şululi arasındaki alacak-verecek konusu önce hakem tutularak sonuçlandırılmış ve sonra Wahşuşana Kārumu'nun büyük küçük meclisince onaylanmıştır. Belgeye göre, Şumma-libbi-Aşşur Adad-şululi'ye 70 şeqel gümüş borçludur. Adad-şululi Enna-Suen'den 7 talent 30 2/3 mana temiz bakırı Şuma-libbi-Aşşur dolayısıyla aldığını belirtmiştir. Adad-şululi'nin Puzur-Aşşur'un firmasının bir acentası olduğu ve onun adına çalıştığı diğer belgelerden anlaşılır. Ayrıca Şuma-libbi-Aşşur ile birlikte iş yaptıkları da görülür. Belge Papalum'un oğlu Şu-Su'en'in yılına tarihlenmiştir⁵⁶. Şu-Su'en, Asur kralı Naram-Su'en'in ilk limūmu olup, M.Ö. 1872 yılına tekabül eder⁵⁷. Adad-şululi ile Buzazu arasındaki bir dava Kaniş Kārumu'nun büyük küçük kararıyla sonuçlandırılmıştır⁵⁸. Yine Adad-şululi

⁵⁰ Kt. m/k 71.

⁵¹ Bayram-Çeçen 1995, Kt. n/k 88/k 269.

⁵² Özgüç 2005, s. 283.

⁵³ CCT 4, 40 b. 41 a.

⁵⁴ Kt. 90/k 225.

⁵⁵ Kt. 90/k 154.

⁵⁶ CCI I, 48; Dercksen 1996, s. 98.

⁵⁷ Vecnhof 2003, s. 9.

⁵⁸ Kt. a/k 499; Vecnhof 1996, s. 94, n. 294.

ile alakalı bir davada, hakemler tutulmak suretiyle, 11 *mana* gümüşün *Aşşur-bāni'nin* oğlu *Aşşur-malik'in* olup, *Adad-şululi* onun yerine hak iddiasında bulunmuştur. Eğer *Aşşur-malik* *Adad-şululi'*ye karşı bir hak iddiasında bulunursa *Mannum-balum-Aşşur* borcu ödeyecek denilerek, *Wahşuşana Kārumu* bu konuda kararını vermiştir. Düzenlenen belgede şahitlerin mühürleri bulunur⁵⁹. *Adad-şululi'nin* 130 *mana* bakır ödediğine dair *Wahşuşana Kārumu'nun* büyük küçük kararını içeren bir başka belgeden anlaşıldığına göre iki köle de rehin olarak tutulmaktadır⁶⁰. *Adad-şululi'nin Şilla-Adad'dan* alacaklı bulunduğu 40 *mana* temiz bakırı *Wahşuşana'da* alacağı belirtilmiştir⁶¹.

Asur kralı *Puzur-Aşşur'un* 2. yılına tarihlenen bir senetten anlaşıldığına göre, *Puşu-kēn* ve *Adad-şululi* hakem tutarak aralarındaki ticari gelirin hesabını yaptırmışlar ve *Adad-şululi* adına *Puşu-kēn'in* 5 *mana* gümüşü tutacağı ve *Wahşuşana'ya* gideceği ifade edilmiştir⁶². *Naram-Su'en'in* 7. yılına tarihlenen bir belgede ise, 10 talent saflaştırılmış bakırın *Turhumit'ten* *Wahşuşana'ya* taşınacağı kayıtlıdır⁶³.

Asurlu Tüccarlar ve Ticari Aktiviteleri

Wahşuşana şehrinde pek çok, tüccarın ticaretle uğraştığı görülmektedir. *Tāb-şilla-Aşşur*, *Aşşur-ḫab*⁶⁴, *Şumalibi-Aşur*⁶⁵, *Amur-Istar*⁶⁶, *Amur-ilī*⁶⁷, *Şumabiya*⁶⁸ *Ahu-waqar'm* oğlu *Mannum-ki-Aşşur*⁶⁹ gibi tüccarların buraya yerleşerek ticaretle iştigal ettiklerini biliyoruz. *Adad-ilika* isimli şahsın ise, önceleri *Hattum'da* otururken, oradan gelerek *Wahşuşana'ya* yerleşmiş

⁵⁹ Kt. a/k 440; Dercksen 1996, s. 94-95.

⁶⁰ Kt. a/k 447/b; Dercksen 1996, s. 105, n. 327.

⁶¹ AKT 1, 42.

⁶² An.Or. VI, 21.

⁶³ Liv. 3.

⁶⁴ BIN 4 23: a-ta-ma ta-aq-bi₄-am um-ma a-ta-ma A-şur-DU 10 i-na Wa-ah-şu-şa-na wa-şa-áb-ma AN.NA-ka ub-lu-nim-ma 30 a-na Lu-lu 8 GÍN.TA i-df-nu-şu-ma KÙ.BABBAR a-şç-cr A-şur-DU 10 ú-şç-bi₇-şu

⁶⁵ Kt. n/k 1421.

⁶⁶ KUG 31: A-mur-Istar [iş-tù Wa-ah]-şu-şa-na [i-li-kà-m]a um-ma a-na-ku-ma [x x x x] ri-id [a]-wa-tim lu ni-ig-mu-ur i-li-ik-ma 10 is-li-a-şu-ma i-ṭá-ar=da-şu um-ma şu-ut-ma ga-am-ri ù ig-ri mī-ma ú-lá i-df-nam

⁶⁷ CCT 5, 226; CCT 5, 37a ; 1 1/2 ma-na [KÙ].BABBAR iş-tù Wa-ah-şu-şa-na d.IM-GAL ub!-lá-şí-im 5 na-ru-uq GIG 5 i-da-ni-tim I-ku-pá-şa i-df-şí-im 4 1/2 GÍN.TA 1 1/2 ma-na KÙ.BABBAR şí-im-şí-na iş-tù Wa-ah-şu-şa-na a-li-kà-ma.

⁶⁸ VS 26, 131.

⁶⁹ Kt. 92/k 56.

olduğunu anlıyoruz⁷⁰. *Tahaşa-ili* isimli şahsın *Wahşuşana*'ya Asur'dan ticari mal getirdiğini⁷¹, *Puşuken*'in oğlu *Buzazu*'nun burada ticaretle uğraştığını, babasının ortağı olan *Puzur-İstar*'ın ölümü üzerine *Wašana*'ya giderek, orada *Puzur-Aşşur*'un para ve diğer menkul eşyalarını alıp, *Enna-Su'en*'e teslim ettiği anlaşılmaktadır⁷². Böylece, *Puzur-Aşşur* ile *Puşuken*'in ortak oldukları, *Puşuken*'in oğullarından birini son derece önemli bir şehir olan *Wahşuşana*'ya yerleştirerek, orada ticaretle uğraştığı görülmektedir⁷³.

Asurlu tüccarlar getirdikleri hammadde ve mamul eşya karşılığında bakır, ya da gümüş olarak Asur'a taşımışlardır⁷⁴. *Wahşuşana* Şehri'ne getirdikleri kalay ve kumaşları bakırla takas ettikleri de görülmüştür⁷⁵. *Wahşuşana*'ya çeşitli türden elbiselerin getirildiği anlaşılmaktadır⁷⁶. Bunlar içerisinde, Koloni Devri'nde en çok rağbet gören ve krallara, kraliçelere ve prenslere hediye olarak verilen *kutānum* kumaşı bulunmaktadır⁷⁷. *Kutānum* kumaşı dışında, *Pirikannu*⁷⁸ ve *Şurutum*⁷⁹ kumaşı da getirmişlerdir.

Asurlu tüccarlar özellikle, Anadolu saraylarının ihtiyacı olan kalayı tedarik etmişlerdir diyebiliriz. *İdi-Kubum* isimli tüccarların *Wahşuşana*'ya kalay getirttiği bilinmektedir⁸⁰. *Wahşuşana*'da bulunan *kārum* dairesi ise, getirilen kalay üzerinden vergi almaktadır. *Tahaşa-ili* isimli tüccarın *Aşşur-bēl-şadu* ve *Aşşur-malik*'e yazdığı mektupta, *Puruşhattum*'a taşınan kalay ve kumaşlardan bahsederek, 18 adet kumaşın *Kaniş*'ten *Wahşuşana*'ya kadar

⁷⁰ Karaduman 1994, 45.

⁷¹ Kt. c/k 50: 'A-ha-šī-li lu-qú-tám ša šé-cp Ku-ra ša iš-tù a-lim.ki ú-šé-li-a-ni a-na 20 Wa-ah-šu-ša-na lu-ta-e-cr-ma ba-tf-iq ú-tur4 lu-qú-tf li-df-ma a-na a-lim.ki wa-ar-kà-tám li-ik-šudam; Kt. c/k 90: 1 um-ma T[a-ha-š]a-li a-na A-šur-ma-lik qf-bi4-ma <a>-ma-lá te-cr-tf a-bi4-ku-nu LÁ-ba-na-da! ni-iš-ba-at-ma 5 um-ma LÁ-ba-na-da-ma i-na Ila-na-ak-na-ak ni-me-ch-e-cr-ma um-ma šu-ut-ma 20 šu-m[a ...] ki-ma qá-tf-im ar-sú a-na Wa-ah-šu-ša-na a-ta-lá-ak.

⁷² OIP 27, 57: 1 Bu-za-zu Il5-we-da-ku iš-a-al um-ma Bu-za-zu-ma tf-ma-li-ma IGI 3 iš-tf ta-áš-c-li-ma ú a-pu-ul-kà 5 lá li-bi DINGIR-ma Puzur4-A-šûr tap-pá-a É a-bi4-ni me-et a-na ku i-na Wa-ah-šu-ša-na wa-áš-ba-ku.

⁷³ BIN 4, 112.

⁷⁴ VS 26, 31:

⁷⁵ CCT 4, 226; TC 1 17: um-ma Bu-zu-ta-a-ma a-na A-mur-d.UTU A-šur-ta-ak-lá-ku Pu-š-ke-en6 ù Sú-cn6-na-we-cr 5 qf-bi-ma AN.NA Ù TUG2.HI.A ša Sú-cn6-na-we-cr ù Li-pá-a / ir-de2-ú-ni-ku-ni-tf-ni lu a-na Wa-ah-šu-ša-na a-še-cr-e2-cr Ku-zi-zi-a.

⁷⁶ CCT 4, 196:

⁷⁷ CTMMA 72.

⁷⁸ CCT 5, 37 a; RA 60 95; VS 26, 119.

⁷⁹ AKT 3, 91.

⁸⁰ KUG 37.

dātum (yol vergisi) olarak ödendiğini belirtmektedir.⁸¹ *Pušuken*'in temsilcisi *Puzur-Aššur*'a ve oğlu *Suea*'ya yazdığı mektupta, *Wahşuşana*'ya götürülen 52 adet *kutānum* kumaşından bahseder. 30 *kutānum* kumaşının *Pušuken*'e 9 ¼ *šeqel* gümüşe satıldığı anlatılır.⁸² DAMGAR unvanlı şahsın *Ahšallim*'den alacaklı bulunduğu 18 talent 45 *mana* bakır (550 kg) *Wahşuşana*'da alacağı bir belgede kaydedilmiştir.⁸³ *Buzāzu*'nun *Puzur-Aššur*'a yazdığı mektupta ise, *Wahşuşana*'da depoda bulunan 45 talent bakır (1300 kg) söz konusudur.⁸⁴

Bakır madeninin Anadolu'da bol miktarda bulunduğu bilinmektedir. Asurlu tüccarlar getirdikleri kalayı önce bakırla değiştiriyorlardı. Bayağı bakır *Turhumit* ve *Tiřmurna*'da bulunan tasfiyehanelerde damıttıktan sonra, *Wahşuşana* ve *Puruřhattum* gibi şehirlere götürerek orada gümüş ya da altınla değiştirip, buradan *Kaniř* ya da *Asur*'a götürdükleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden *Wahşuşana*'ya bol miktarda bakır sevk edildiği görülmektedir.⁸⁵ *Daknabum* ve *řuma-libi-Aššur*'un üç Asurluya yazdığı mektupta, *Lulu*'nun kervan sürücüsü *Turhumit*'teki temsilcisine gümüşü taşıyor, 4 ½ talent temiz bakır temsilcinin mühürüyle mühürlü olarak teslim etti. Bakır *Turhumit*'ten çıkardı ancak, *Wahşuşana*'da 1 veya 2 ay gecikti deniliyor.⁸⁶ Böylece, bronz için gerekli olan bakır ve kalayın Asurlu tüccarlar tarafından buraya taşındığı bilinmektedir.⁸⁷ Asurlu tüccarlar getirdikleri 1 *mana* kalayı 20 *mana* bakırla değiştiriyorlardı. Ayrıca, 1/3 *mana* gümüş üzerinden 12 kilo bakır 200 gr. gümüş ediyordu. *Ah-şallim*'in *Puzur-Aššur*'a yazdığı mektupta, *Aššur-malik*'in 10 talent 55 *mana* iyi bakır benim adıma *Wahşuşana*'da ödemesi konusunda karar verdik. Benim mühürümle mühürlü bakır sana taşıyor. Kalan bakır taşıması için uşaklarını buraya gönder. *Aššur-malik*'i bana *Wahşuşana*'dan haber getirmesi için burada tutuyorum demektedir.⁸⁸

Uşur-şa-İştar isimli tüccarın mektuplarında *Wahşuşana* ile olan ticari ilişkileri dikkat çekmektedir. *İkuppā* isimli şahsa yazdığı mektupta,

⁸¹ Kt. c/k 263.

⁸² BIN 4, 31; Dercksen 1996, s. 190-191.

⁸³ TC 3 10; Dercksen 1996, s. 133, n. 414.

⁸⁴ CCT 2 31 a; Dercksen 1996, s. 133, n. 413.

⁸⁵ CCT 4, 106; PRAG 507: a-na Puzur4-A-şur qı-bi-ma um-ma A-hu-wa-qar-ma u Da-cla-a i-na URUDU şa Tur4-hu-me-et 5 3 1/2 ma-na KÜ.BABBAR şa-ru-pá-am ku-nu-ki-ni 1-clı-d.MAR.TU na-řř-a-ku-um a-ma-lá té-cr-tı-ká 10 URUDU i-na Wa-ah-şu-şa-na a-na KÜ.BABBAR 1 2/3 ma-na 5 GÍN.TA ni-clı-in-ma KÜ.BABBAR na-řř-ú-ni-kum.

⁸⁶ Kt. n/k 1451, Dercksen 1996, s. 147, n. 463.

⁸⁷ Karaduman 1994, 55.

⁸⁸ CCT 2, 29; Dercksen 1996, s. 197-198.

bulabildiğince bakır satın alarak kendisine göndermesini istiyor, söz konusu bakırları *Wahşušana*'ya göndereceğini belirtiyor⁸⁹. Yine göndereni ve alıcısı aynı olan bir başka belgede, *Ennu-bēlum*'un oğlu 10 merkep yükü *Purušhattum*'a taşıdı. *Gallābum* 5 merkep yükü taşıdı. Temsilcilerim bana *Purušhattum*'dan bir mektup yazdılar ve dediler ki, 11 talent bakır *Ennu-bēlum*'un oğlu taşıyor. Sen *Turhumit*'te 10 gün bekleme ve *Wahşušana*'ya yanıma gel demektedir⁹⁰. *Uşur-ša-İstar Suen-re'i*, *Tazkul* ve *Gallābum*'a gönderdiği mektupta, bakır bolca bulunduğuna göre, benim direktiflerim doğrultusunda *Tazkul Wahşušana*'ya *İkuppia* üzerine taşısın demektedir⁹¹.

Asurlu tüccarların *Tiřmurna*'dan aldıkları bakır *Wahşušana*'ya gönderildiğine dair en güzel örnek, *Suen-re'i* ve *Gallābum* tarafından *Uşur-ša-İstar*'a yazılan mektuptur. *Gallābum*'un *Tiřmurna*'da 10 talent temiz bakır bularak, 50 kumaş karşılığında *İddin-İstara* kalayı satarak bakır alması isteniyor, *Tiřmurna*'da kumaş ve kalayı bakıra çevirmek için bolca bakır bulunduğundan, toplam 30 talent (860 kg) bakır ingot halinde *Taskul* hamallarla *Wahşušana*'ya taşımaktadır deniliyor⁹².

İl-wedaku'nun Puzur-Aşşur'a yazdığı mektupta, *18 talent 45 mana bakırın Şu-Anum'un oğlu Ah-şallim borçludur. DAM.GAR alacaktır. Wahşušana'da ödenecek. Onların elçisine söylediğini iddia ediyor haberini aldım. Ben diyorum ki, bakır taşımak için masraf yapmayalım. Wahşušana'da Puzur-Aşşur'a tartılsın*⁹³ demektedir.

Wahşušana'nın temiz gümüşünden de bahsedilmektedir⁹⁴. Temiz bakır deyiminden anlaşılacağı gibi, gümüşün de saflaştırılmış, yani damıtılmış olacağını düşünüyoruz. *Wahşušana*'da gümüşün pahalı olduğundan bahsedilmesi burada gerçekten kaliteli gümüşün bulunduğunu göstermektedir⁹⁵.

⁸⁹ Kt. n/k 432; Dercksen 1996, s. 142, n. 443.

⁹⁰ Kt. n/k 227; Dercksen 1996, s. 141, n. 443.

⁹¹ Kt. n/k 228; Dercksen 1996, s. 241.

⁹² Kt. n/k 122; Dercksen 1996, s. 143, n. 447.

⁹³ RA 58, 134.

⁹⁴ Kt. c/k 289: a-na I-tur4-DINGIR En-na-Sú-en6 ú A-şur-ma-lik qí-bi4-ma um-ma Şu-Belúm-ma 5 áš-ta-na-me-ma KÙ.BABBAR şa-ru-pá-am şa Wa-ah-şu-ša-na şa A-şur-DU10 i-ta-şam ú iř-tù ITU.KAM ú 2 ITU.KAM KÙ.BABBBAR a-ma-kam 10 kà-şú-ud a-ba-ú-a be-lu-a a-tù-nu i-na d.UTU.ši şa řup-ři ta-şa-me-a-ni KÙ.BABBBAR ku-nu-kàš-ma 15 a-na A-şur-ma-lik ú DUMU um-me-a-nim pí-iq-đa-ma lu-ub-lu-nim.

⁹⁵ BIN 4, 6: 1 a-na Pu-şu-ke-en6 qí-bi-ma um-ma Şu-İstar-ma KÙ.BABBAR i-na Wa-ah-şu-ša-na wa-qá-ar Şu-Ku-ba-am 5 aş-ba-at-ma a-na Şa-lá-tù-a-ar uš-té-bi-il5, um-ma řu-ut-ma řu-ha-ru-a li-li-ku-nim-ma.

Puzur-Aşşur'a bu defa İkupia isimli şahıs şunları yazıyor⁹⁶: Sen bana yazdın ve dedin ki, kalayımı ve Şuluþkau kumaşını Wahşušana'ya taşı. Kalayı 11 mana'ya ve kumaşları 50 mana temiz bakıra taşıyacak. Gümüş için bir talent 35 mana altın ve gümüşün bedeli olarak verdim. İbni-ilî bakırı taşımadı. İl-wedakunun bize gönderdiği bakırı Wahşušana'dan döndürdüm. İl-wedaku bakırı aldırdı.

Ennam-Aşşur'un Puzur-Aşşur'a yazdığı mektupta, 20 kutānum elbisesini Şu-İstar'ın Wahşušana'ya taşıdığı belirtilmektedir. Saraydan yük arabası istendiği ve hasat mevsimine kadar bakırın Puruþhattum'a ulaşacağı vurgulanmaktadır⁹⁷. Üç Asurlunun Huraþānum'un vekiline ve patronuna yazdıkları mektupta Wahşušana sarayından alınacak olan 40 talent bakırın buradan henüz çıkmadığı belirtiliyor⁹⁸.

Wahşušana Şehri'nde diğer madenlerinde bol miktarda bulunduğu görülmektedir. Asurlu tüccarların amūtum madenini buradan alarak diğer şehirlere götürdüklerini biliyoruz. Ennam-Aşşur'un Mannum-ki-Aşşur'u dava ettiği bir mahkeme zabunda, amūtumu Şalatiwar'a bırakıp, Wahşušana'ya geçtiği, bakırı Şalatiwar'da ašium ile değiştirip, amūtumu Wahşušana'ya götürdüğü anlaşılmaktadır. Böylece, amūtum ve ašium gibi madenlerin Wahşušana ile Şalatiwar arasında takas edildiği görülmektedir. Demir olacağı söylenen amūtum'un Wahşušana'ya taşınmasıyla ilgili olarak Asurlu tüccarların birbirlerini dava ettikleri anlaşıyor⁹⁹.

Asurlu tüccarların amūtum madeninin ticaretini rabi-sikkatim'in müsadeseyle gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır¹⁰⁰. Amūtum madeninin ticaretinden, Asur Şehir Meclisi'nin emirleri doğrultusunda, Anadolu'da bulunan koloniler vasıtasıyla 1/10'una el konulduğu bilinmektedir. Kaniþ kārūmunun bütün kārūmlara yazdığı emirnamelerden anladığımızı göre, amūtum madeninin 1/10'una el konularak Kaniþ kārūmuna taşınmaktadır. Bu durumda şunu söyleyebiliriz; Anadolu'daki krallık saraylarının bu madene ihtiyacı olduğu gibi, Asur Devleti'nin de ihtiyacı bulunduğundan, Asurlu tüccarlara bu madenin ticaretini yapmaları hususunda ruhsat vererek, onlardan alıp-sattıkları amūtumun 1/10'una el koymak suretiyle bu ihtiyacı karşılamak istemişlerdir. Amūtum madenin ülke dışına çıkması yasaklandığı için, yalnızca kārūnların vergi olarak aldıkları kadarı Asur'a

⁹⁶ RA 60, 95.

⁹⁷ TC 3, 3.

⁹⁸ RA 88, 121.

⁹⁹ AKT 3, 45.

¹⁰⁰ Sever 1997, s. 291-300.

sevk edilmiş olabilir. Zira, bu madenin ticaretinin Anadolu'da sarayların tekelinde bulunduğunu kabul edebiliriz. Tüccarlar bir krallık sarayından aldıkları bu madeni diğer saraya satmış olmalıydılar. Çünkü, 3200 *mana* bakır *amütum'un* bedeli olarak, saraya verilmiştir¹⁰¹ denilmektedir.

Asurlu tüccar *Amur-Aşşur'un Wahşuşana'daki* evinin satışı konusundaki belgeden öğrendiğimize göre, oğlu *Şuma-libi-Aşşur* evi *Pilah-Aşşur'a* satmıştır. Bu konuda biribirlerine karşı hukuki itirazda bulunmayacaklarına dair şehrin üzerine yemin edecekler denilerek şahitler belgeyi mühürlemişlerdir¹⁰².

Sonuç olarak, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda çok önemli bir ticaret merkezi olan *Wahşuşana*, pek çok madenin alınıp, satıldığı, bronz eşyaların üretildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Asurlu tüccarlar getirdikleri, kalay, kumaş ve bakır karşılığında buradan gümüş alarak Asur'a sevk etmişlerdir. Burası, Kızılırmak kavisi içinde bulunan *Turhumit*, *Tuhpia* gibi şehirler ile güneyde bulunan *Puruşhattum*, *Şalatiwar* şehirleri arasında çok önemli bir pazar olmuştur diyebiliriz. Kuzeyin bakırı ile güneyin gümüş, *amütum ve birtumu* burada takas edilmiştir. Belgelerimizde siyasi tarihi ile ilgili fazlaca bilgi bulunmamasına rağmen, burada bir kraliçenin hüküm sürdüğü anlaşılmıştır. Tüccarların *Wahşuşana* sarayına girmekten çekindikleri görülmektedir. *Wahşuşana* Kralı'nın *rabi-sikkatim* denilen Asurlu tüccarların temsilcisinden yemin aldığını ve böylece ticaretin gerçekleştiğini görmekteyiz. Ayrıca, *Wahşuşana* Şehri'nin bu dönemde, çok sosyal bir şehir olduğu da hem nafaka hususundaki karardan hem de *Hattum'dan* kaçıp buraya yerleşen bir Asurlu'nun varlığından anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR LİSTESİ

Albayrak 2006	İ. Albayrak, <i>Kültepe Tabletleri IV</i> , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006.
ATHE	B. Kienast, <i>Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel</i> , Berlin 1960.
Balkan 1957	K. Balkan, <i>Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup</i> , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957.

¹⁰¹ Kt. m/k 71.

¹⁰² Donbaz 1989, s. 87; Kt. n/k 1928.

- _____ 1979 K. Balkan, "Makriş and Aşiş Component-Parts of Wagons and Ploghs Respectively in an Cappadocian Tablet from Kültepe", *Festschrift Laroche, Florilegium Anatolicum*, (Paris 1979), s. 49-57.
- _____ 1992 K. Balkan, "The conception of trinity in the tablets of Kültepe, S. Alp'e Armağan, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 15-44.
- Bayram-Çeçen 1995 S. Bayram-S. Çeçen, "6 Neue Urkunden Über Heirat und Scheidung aus Kaniş", *Archivum Anatolicum*, S. 1, 1995, s. 1-12.
- Bilgiç 1946 E. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynakları'ndaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten C.X*, S. 39, (1946), s. 381-423.
- BIN IV A.T. Clay, *Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies IV*, New Haven 1927.
- BIN VI F.J. Stephens, *Old Assiirian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies VI*, New Haven 1944.
- Çeçen 1995 S. Çeçen, "mutanu in den Kültepe Texten", *Archivum Anatolicum*, S. 1, (1995), s. 43-72.
- _____ 1996 S. Çeçen, "İdinnum Kelimesi ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Teklif", *Archivum Anatolicum*, II, (1996), s. 19-24.
- _____ 1997 S. Çeçen, "Kaniş Kārumu'nun Diğer Kārum ve Wabartumlara KÛ.AN (amÿtum) ile İlgili Önemli Talimatları", *Belleten*, C. LXI, (1997), S. 231, s. 219-232.
- _____ 1998 "Yerli Kralların Mabetleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Ankara 1998), s. 119-124.
- _____ 2002 S. Çeçen, "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletleri'nde Ayaklanma", *Archivum Anatolicum 5*, (Ankara 2002) s. 65-68.
- CCT *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.*

- CTMMA M.T. Larsen, *Old Assyrian Texts, in: I. Spar (Hrsg.), Cuneiform Texts in The Metropolitan Museum of Art I. Tablets, cones, and bricks of the third and second millenia B.C.*, New York 1988, s. 92-143.
- Donbaz 1989 V. Donbaz, "Some Remarkable Contractts of Ib Period Kültepe Tablets", *Festschrift T. Özgüç*, (Ankara 1989), s. 75-98.
- _____ 2004 V. Donbaz, "Some Old Assyrian Texts with Rare Terminology", *Assyria and Beyond Studies Presented to M.T. Larsen*, 2004, s. 179-189.
- Dercksen 1996 Jan-Gerrit, Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia (PIHAN 75)*, Istanbul-Leiden 1996.
- Forlanini 1985 M. Forlanini, "Remarques Géographiques sur les Textes Cappadociens", *Hethitica VI*, (1985), s. 45-67.
- Gadd 1940 Gadd, C.J. "Tablets from Chagar-bazar and Tall-Brak" *Iraq* 7, (1940), s. 22-66.
- Garelli 1963 P.Garelli, *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris 1963.
- Günbattu 1987 C. Günbattu, "Kârımlar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", *XXXIV. Assirioloji Kongresi 6-10/VII/1987 İstanbul*, s. 479-484.
- _____ 1995 C. Günbattu, "More Examples of Correspondences Between Kârıms' *Archivum Anatolicum*, S. 1, (Ankara 1995), s. 107-116.
- _____ 1999 C. Günbattu, "Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge" *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Ankara 1999), s. 75-83.
- _____ 2005 C. Günbattu, "Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni *Belleten*,(256), s. 759-784.
- Hecker 2003 K. Hecker, "kunuk karım saher rabi", *Festschrift für B. Kienast, AOAT 274*, Münster 2003, s. 183-196.
- JCS Journal of Cuneiform Studies, New Haven.
- Karaduman 1994 A.F. Karaduman, *1956 da Bulunan Çeşitli Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi, İctimai ve İktisadi Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*. (Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1994.

- KTBL* J. Lewy, *Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blaukertz*, Berlin, 1929.
- KTK* N.B. Jankowska, *Klinopisnye Teksty iz Kjultepe Sobraniiah*, SSSR Moskova 1968.
- KTP* F.J. Stephens, *The Cappadocian Tablets in the University of Pennsylvania Museum*.
- Landsberger 1940 B. Landsberger, "Vier Urkunden vom Kültepe", *TTAED*, S. 4, (1940), s. 7-14.
- Lewy 1947 J. Lewy, "Naram-Sin's Campaign to Anatolia in the Light of the Geographical Data of the Kultepe Texts", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Bölüm I*, TTKY VII/5, (Ankara 1947), s. 11-18.
- Liv* Th. G. Pinches, *The Cappadocian Tablets Belonging to the Liverpool Institute of Archaeology*.
- Michel- Garelli 1997 C. Michel-P. Garelli, *Tablettes Paleo-Assyriennes de Kültepe* Vol. I, (Kt. 90/k), İstanbul 1997.
- Nashef 1987 H. Nashef, *Rekonstruktion der zur Zeit der Altassyrischen Handelsniederlassungen*, TAVOB, 83 Wiesbaden 1987.
- _____ 1991 H. Nashef, *Die Orts-und Gewässernamen der Altassyrischen Zeit (RGTC IV)* Wiesbaden 1991.
- OIP 27* I.J. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity, Oriental Institute Publications 27*, Chicago 1935.
- Orlin 1970 L.L. Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Paris 1970.
- Özgüç 2005, T. Özgüç, *Kültepe: Kaniş/Neša*, YKY İstanbul 2005.
- PRAG I* K. Hecker-G. Kryszat-L. Matouš, *Prager Kültepe-Texte I: Kappadokische Keilschrift Tafeln aus der Sammlungen der Karlsuniversitat Prag*. Praha, 1998.
- RA 58* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 58*, 1964, 53-68, 111-136.
- RA 59* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 59*, 1965, 19-48, 149-176.
- RA 60* P. Garelli, *Tablettes cappadociennes de collections diverses*, *RA 60*, 1966, 93-152.

- Sever 1990 H. Sever, "Kültepe Metinlerine Göre Birtum Kelimesinin Yeni Anlamı", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (1990), s.467-479.
- _____ 1991 H. Sever, "Yeni Belgelerin Işığında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 1991), s.134-139.
- _____ 1995 H. Sever, "Anadolu'da Borsa ve Enflasyonun İlk Şekilleri", *Archivum Anatolicum*, S. 1, (1995), s.123-133.
- _____ 1997 H. Sever, "Amütum Madenin'in Ticareti'nin Yapılması Hususunda Asur Şehir Meclisi'nce Verilmiş Bir Ruhsatname", *Archivum Anatolicum*, S. 3, (Ankara 1997), s. 291-299.
- TC 1 G. Conteneau, *Tablettes Cappadociennes, Musee de Louvre*, Paris 1920.
- TC 2 Fr. Thureau-Dangin, *Tablettes Cappadociennes, deuxieme serie Musee de Louvre*, Paris 1928.
- TC 3 J. Lewy, *Tablettes Cappadociennes troisieme serie Musee de Louvre*, Paris 1935.
- Veenhof 1997 K.R. Veenhof, "Two Marriage Documents from Kültepe", *Archivum Anatolicum*, S. 3, (Ankara 1997), s. 357-381.
- _____ 2003 K.R. Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Kārum Kanish and its Chronological Implications*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 2003.
- VS 26 K. Veenhof-E.K. Brandt, *Vorderasiatische Schriftdenkmaler der Staatlichen Museen zu Berlin, Heft XXVI, Altassyrische Tontafeln aus Kültepe Texte und Siegelabrollungen*, 1992.
- Yiğit 1997 T. Yiğit, "Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/Lawazantia'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Bellethen*, C. LXI, S. 230, (1997), s. 1-14.

TRAPEZUS SİKKE DARPLARI

MELİH ARSLAN*

Trapezus'un (=Trabzon) Coğrafi Konumu: Bir Pontos kenti olup, sınırları güney-doğuda Susurmena (Sürmene); doğuda Rhizaion'a (Rize) kadar uzanırdı¹ Yörenin doğusunda Kolkhis, güneyinde ise, Armenia Minor yer almaktadır. Trapezus topografyası oldukça dağlık olduğundan Plinius² burasının *mante vasto clausum = geniş dağ kütleli tarafından hapsediğini* söylemekteydi. Buna karşın gemilerin demir atmaları için uygun limanlara sahip olan Trapezus sahilleri³ balıkçılık açısından bereketliydi⁴. Yörenin dağları ise, maden bakımından oldukça zengindi. Özellikle bakır madeni açısından zengin olan bu dağlar tarihin her döneminde yoğun olarak kullanılmıştı. Bu durum söz konusu dağların civarlarında yoğunlaşan antik yol güzergahları tarafından desteklenmektedir. Trapezus *territorium*'unu adeta bir örümcek ağı gibi saran, yörenin iç kesimindeki yol ağı her bir vadi boyunca Karadeniz istikametine doğru ilerlemekteydi. Buradan da limanlar vasıtasıyla öngörülen istikametlere taşınmaktaydı.

Trapezus'un toprakları ise, buğday, arpa üretimine ve üzüm yetiştirmeye elverişliydi. Genellikle sığır, öküz, domuz, keçi cinsinden hayvanların beslendiği⁵ yörenin etrafındaki her yerde ve güneyindeki Paryadres Dağla-

* Melih Arslan, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 06240 Hisar/Ankara; e-mail: arslanmelih06@hotmail.com

Bu yayınıma konu olan sikkelerin büyük kısmı Paris Sikke kabinesindedir. Ayrıca, Trabzon, İstanbul ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinin koleksiyonlarını da burada yayımlamaktayız. Bu nedenle bize koleksiyonlarını açmış olan, Paris Sikke Kabinesinin çok değerli Müdürü, Dr. Michel AMANDRY başta olmak üzere, Trabzon Müze Müdürü Nilgün SALIHOĞLU'na, Arkeolog Fatma KARTAL'a ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikke Kabinesi Şefi, Arkeolog-Nümitmat Turan GÖKYILDIRIM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu makalemin bilgisayar ortamındaki resim levhalarını ve mizanpajını büyük özveriyle gerçekleştiren, başta Arkeolog Oğuz BOSTANCI olmak üzere, Mehtap TÜRKMEN'e ve Ülkü DEVECİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Prok. *Bell.* VIII.2.3.

² Plin. *nat.* VI. 4. 11; Ksen. *Anab.* IV. 8. 25-28; Olshausen 1991, 26.

³ Strab. XII. 3. 17c. 548.

⁴ Strab. VII. 6. 2c. 320.

⁵ Ksen. *Anab.* IV. 8. 23; V. 2. 8-9; Arr. *Periplus* II.3.

rı'nda tarihin her döneminde arıcılık yapıldı. Prokopios'a⁶ göre, bu bölgede üretilen ballar çok ünlü olmalarına rağmen biraz ekşiydi. Plinius'a⁷ göre, Pontos Bölgesi'nde yaygın olan bir çeşit bal vardı ki; halk arasında buna çıldırtan şey (= mainomenon [μαινόμενον]) denirdi⁸. Bu bal günümüzde, Trabzon çevresinde halen "delibal" olarak isimlendirilmektedir. Bu yörede üretilen bazı ballar bol miktarda *Grayanotoxin/Rhododendron ponticum* ve *Azalea pontica* gibi zehirli maddeler içerirdi. Öyle ki, bu baldan çok yiyenleri zehirlenmişçesine acılar içinde kıvrandırdıktan sonra bayıltır; hatta öldürebilirdi. Gereğinden fazla yiyenleri ise, sarhoş eder, kusma ve ishale uğrattır yada geçici delilik benzeri kendinden geçirtir ve hastalandırır. Antikçağ tarihinin çeşitli evrelerinde (M.Ö. 4.-1. yüzyılda) yöre sakinleri, bu balı bölgelerinden geçen düşman birliklerine zarar vermek ve onları hileyle ortadan kaldırmak için kullanmışlardı⁹.

Trapezus'un doğu-kuzeydoğu yönünde Kolkhis'le sınırı arasında vahşi Bekhires¹⁰, Ekekhires ile Byzeres kabileleri bulunurdu¹¹. Bunlardan Heptakometes'lerin bir kolu olan Byzeres'lerin¹² topraklarının doğu-kuzeydoğusunu sınırlayan Apsaros Irmağı, aynı zamanda Pontos ile Kolkhis Bölgesi'nin de doğal sınırını oluştururdu.

Bütün bunların yanı sıra, antikçağda Pontos Bölgesi şifalı otları, zehirleri ve antidotları (panzehir) özel bir ün kazanmıştı¹³. Bu bakımdan Halys (Kızılırmak) ve Iris (Yeşilirmak) deltalarındaki alüvyonal Gazelonitis ve Themiskyra bölgeleri başta olmak üzere birçok Pontos yöresi, ticari değeri

⁶ Prok. *Bell.* VIII.2.4.

⁷ Plin. *nat.* XXI. 45. 77a.

⁸ Arıların ballarını hangi çiçekten yaptıkları önemlidir. Bu yüzden balları zehirli olabilirdi. Antikçağda otoriteler bu çeşit balların hangi çiçeklerden yapıldığını açıklamışlardır (Plin. *nat.* 44. 74-77).

⁹ Ksen. *Anab.* IV. 8. 17-22; Strab. XII. 3. 18c. 549.

¹⁰ Trapezus'a yaklaşık 80 km. mesafedeki bu yörenin en önemli yerleşimi Rhizaion'du. Burası, İ.S. VI. Yüzyılda Doğu Roma (Bizans) İmparator'u Justinianus tarafından restore ettirilmiştir (Prok. *Aed.* III. 7. 1-4). Ayrıca bkz., Skylaks *periplus* 84; Apoll. Rhod. *Argon.* II. 394-395; Av. Or. Ter. 945.

¹¹ Skylaks *periplus* 882-84; Apoll. Rhod. *Argon.* II. 1242-1244.

¹² Strab. XII. 3. 19c. 549; ayrıca bkz., Apoll. Rhod. *Argon.* II. 396-397. Daha detaylı bilgi için bkz., Berhardy 1974, 734 vdd.

¹³ Verg. *Ecl.* VIII. 95-99; Appian. *Mithr.* 111; Cels. *Med.* V. 23, 3; Gal. *de Antid.* XIV. 1. 1-3. 18; Plin. *nat.* XXV. 3. 5-7; XXXVII. 11. 39; Suet. *de gram.* 15.

Pontos zengin bir floraya sahip olmasına rağmen, antikçağda bölgenin Akdeniz Dünyası'nda böylesine büyük bir üne kavuşmasının ardında, şüphesiz efsanevi Kolkhis Prensesi Medcia ile Pontos Kralı Mithradates VI Eupator'un rolü büyüktü.

yüksek bal ve bal mumu¹⁴, parfüm¹⁵, aromatik sakızlar¹⁶, alkole tat katan ve mideyi güçlendiren peli otu¹⁷, deliliğin iyileştirilmesinde ve insanların sakinleştirilmesinde kullanılan siyah çöpleme¹⁸, şarap içinde kaynatılan tohumları dizanteri hastalığının tedavisinde kullanılan sıtma otu¹⁹ gibi birçok bitkileri²⁰ bütün Akdeniz havzasına ihraç ederlerdi. Ayrıca bölge içkileriyle tanınırdı. Peli şarabı²¹ ile köklerden ve otlardan elde edilen acımsı ya da buruk maddelerin şaraba katılmasıyla yapılan içkileri ve aromatik şarapları ünlüydü²². Gene de bölgenin en önemli içkisi şüphesiz Naspercene şarabıydı. Öyle ki, fizikçi Apollodoros, M.Ö. 3. Yüzyılım ilk çeyreğinde, Mısır kralı I. Ptolemaios'a Pontos'un Naspercene şarabını özellikle överek tavsiye etmişti²³.

¹⁴ Bal (Polyb. IV. 38. 4; Plin. nat. XI. 19. 59; XXVII. 5. 18; Prok. Bell. VIII. 2. 4), Paryadres Dağları'nın sarhoş eden ve insanı kendinden geçiren balı (Ksen. Anab. IV. 8. 17-22; Strab. XII. 3. 18 c. 549; Plin. nat. XXI. 45. 77). Plinius'a (nat. XXI. 49. 83) göre, doğal arı salgısından oluşan balmumunun en en iyisi *Punic* olarak isimlendirilmekteydi. Çok sarı bir renge sahip olup, zehirli ballar diyarı Pontos'ta üretilmekteydi. Plinius (*ibid.*) söz konusu pasajında, Pontos'un bal ve balmumu konusundaki yayılmış üniüne olan hayretini gizlememektedir. Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz., Plin. nat. XI. 19. 59; XV. 18. 65; XXI. 44. 74; 45. 77.; 49. 83; Strab. XII. 3. 18 c. 549.

¹⁵ *Amonum*=balsam (Dsc. Med. I. 15. 1; Plin. nat. XII. 28. 48-49 c), *asarum*=findık ağacı kökü (Dsc. Med. I. 10. 2; Plin. nat. XII. 27. 47; Gal. de san. Tuend. VI. 12. 4).

¹⁶ *Mastix*=SAKIZ (Plin. nat. XII. 36. 72; XIV. 25. 128). Plinius'a (nat. XII. 36. 72) göre, Pontos'ta ayrıca katrana benzer bir bitki daha vardı. Ancak bunların en ünlüsü Khios sakızıdır. Beyaz renklisinin yaklaşık yarım kilosu 10 *denarii*'ye, siyah renklisi ise, 20 *denarii*'ye satılırdı.

¹⁷ *Absinthium*=peli otu (Plin. nat. XI. 75. 194; XIV. 19. 109; XXVI. 58. 91; XXVII. 28. 45-46; Cato, de re Rustica CLIX.).

¹⁸ *Melampodion*=siyah çöpleme (plin. nat. XXV. 21. 49).

¹⁹ *Eupatorium*/*Eupatoria*=sıtma otu. Plinius'a (nat. XXV. 29. 65) göre, kökü işe yaramazdı; fakat tohumu şarap içine katıldıktan sonra, dizanteri hastalığının tedavisinde çok etkiliydi.

²⁰ *Triticum*=buğday (Plin. nat. XVIII. 12. 63), *aristolochia*=Venüsçeği/loğusa otu (Plin. nat. XXV. 54. 97), *acacia*=akasya (Dsc. Med. I. 101. 4), *venena*=zehirli otlar (Verg. Buc. VIII. 94-95), *liquorice*/*glycyrrhiza*=meyankökü (Plin. nat. XXII. 11. 24), *scordotis*/*scordion*=yer meşesi, *kurtluca* (Plin. nat. XXV. 27. 63; Dsc. Eup. I. 3; Med. III. 1).

²¹ Yaklaşık yarım kilo Peli otu, 22.5 litre şarabın içinde üçte birine inene kadar kaynatılarak ya da şarabın içine peli filizleri atılarak yapılırdı. (Plin. nat. XIV. 19. 109). Deneyimli şarap yapımcıları şaraba, Pontos'ta bulunan katrana benzer bir madde, iriskülü ve yağ katarlardı. Bu, şarabın tadını biraz ekşitirdi. Ancak içinde daha önceden sirke olan kaplara, şarabın koyula-bilmesini sağlardı (Plin. nat. XIV. 25. 128; ayrıca bkz., Işık 2001, 111). Paryadres Dağları'nda ikamet eden vahşi Mossynoikoi kavimleri de şarap imal ediyorlardı. Bu şaraplar Helenlerin damak tadına göre; eğer su katılmazsa biraz ekşiydi. Fakat suyla karıştırıldıktan sonra, lezzeti de kokusu da pek hoş oluyordu (Ksen. Anab. V. 4. 29).

²² Plin. nat. XIV. 19. 109; XXVII. 28. 46.

²³ Plin. nat. XIV. 9. 76.

Sarp dağlar ve bereketli ırmak vadilerinden oluşan Pontos'un jeomorfolojik yapısının değişik olması ülkeyi oluşturan dört bölgenin ayrı ayrı ele alındıklarında çok farklı karakterleri taşıdıkları görülmektedir. Fakat, birlikte ele alındığında çoğu küçük ovalarla parçalanmış, şaşkırtıcı vadi, tepe, yamaç ve taraca silsileleriyle toprağın son derece verimli oluşu, doğal maden ve kereste kaynakları, eski devirlerden itibaren yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmış endüstri ve ticari gelişimi Pontos'un özellikle Helenistik Dönem Anadolu tarihinde önemli bir rol oynamasını sağlamıştır²⁴.

Trapezus'un Tarihi: Bugün olduğu gibi, antik çağda da Pontos Bölgesinin önemli bir liman şehridir. Greklerin Karadeniz'e ilk gittiği dönem, Miken Çağına (M.Ö. 1400) rastlar. Esas Grek yerleşimleri Arkaik ve Klasik çağda olmuştur. Kent, ilk kez Miletos'lularca kolonize edilmiştir. Kaeseria'lı Eusebes'e²⁵ göre bu tarih Olimpiyat Oyunlarının 6. yılına (takriben M.Ö. 756-755) rastlamaktadır. Sinope'lilerce ikinci kez kolonize edilmiştir. Gerçekte kolonizasyonun hangi tarihte başladığı bilinmemektedir. Şehirde bulunmuş arkeolojik belgeler 7. yüzyılın ortasına kadar çıkmaz. Şehrin kuruluşuyla ilgili önerilen tarihler değişkendir. Buna rağmen şehrin kuruluşu, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısından (M.Ö. 631-600) tarihinden başlatılmaktadır. Milet'liler M.Ö. 8. yüzyılda Pontus kıyılarını keşfediyor, takip eden yıllarda da yerleşmeler başlıyor. Greklerin Pontus kıyılarına yerleşmelerinin birkaç nedeni vardır. 1. cisi bölgenin maden, kereste, bol gıda ürününe sahip olması ve topraklarının henüz daha işlenmemiş (bakır) olmasıdır. Trapezus Persler zamanında Büyük Krala ödemelerde bulunuyordu. Büyük İskender tarafından Pers İmparatorluğunun fethinden sonra kent Bergama Kralı Eumenes'e bağlandı²⁶. Geç Helenistik dönemde Pontus Kralı 6. Mithridates ile Roma arasında yapılmış olan Mithridates Savaşları (M.Ö. 88-63) esnasında şehir bu karışıklıktan etkilenmemiştir. 63 de Büyük Mithridates'in ölümünden sonra Pontus Roma hakimiyetine girmiş ve bölgeye gelen Büyük Pompeius bu yıldan itibaren bölgede bir dizi idari düzenlemeler yapmıştır. Bölge ilk önce Galatya Kralı Deiotaros'un (M.Ö. 64-40) kontrolüne bırakılır, daha sonra bir süreliğine Romaya bağımlı yerel krallar tarafından (Darius, Polemon I, Pythodoris ve Polemon II) yönetilir. Bu süreç Roma İmparatoru Neron (M.S. 54-68) zamanına kadar devam ettirilir. Neron zamanında Pontus Bölgesi Galatia Eyaletine, Vespasian (M.S. 69-79) döneminde ise Galatia-Kappadokia birleşik eyaletine bağlanır.

²⁴ Arslan 2007, s. 46-48.

²⁵ *Canons chronologiques*, 1.80.

²⁶ Quinte-Curc, 10, 10; Plutarque, *Vie d'Eumène*, 3, 3.

Hadrian (M.S. 117-138) ile birlikte Kappadokia Eyaletine girer ve bu durum Severus Alexander (222-235) ile sona erer ve kent tekrardan Pontus Eyaletine bağlanır. Bu durum Bizans İmparatoru Justin I'in (M.S. 527-565) 535 yılındaki idari reformuna kadar sürer. Trapezus Paphlagonia'daki Sinope'lilerin kurmuş olduğu bir Hellen kenti olarak ilk sikkelerini M.Ö. 4. yüzyılda bastırmıştır.

Trapezus Sikkeleri: Şehirde basılan ilk sikkeler gümüş olup, Pers ağırlık standartında üretilmiştir. Büyük (drahmi) ve küçük (diobol) iki tipini tanıdığımız bu sikkelerin ön yüzlerinde, sakallı genç bir erkek (Hermes ?) başı ve arka yüzlerinde, masa üzerinde üzüm betimlenmiştir. Şehrin adı, **TPA** şeklinde masanın ayakları arasında görülmektedir (bkz., kat. no. 1-2).

M.Ö. 4 yüzyıla tarihlenen bu iki erken gümüşlerin dışında, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen iki gümüş sikke daha vardır. Bunlardan birisi obol, diğeri hemiobol'dür. Her iki gümüş sikkenin ön yüzünde, defne taçlı Apollon başı sola ve arka yüzde, sağa yüzen yunus balığı betimlenmiştir. Arka yüzde, üstte, **TPA** (= Trapezus) kısaltması, altta ise, **EY** kısaltması yazmaktadır. Bu iki sikke Paris Kabinesinde, Grand Duc Koleksiyonunda bulunmaktadır²⁷. Son yayınlarda, bu Apollon ve yunus balığı tasvirli gümüş sikkenin obol olanı, M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmiştir²⁸. Söz konusu bu iki sikkenin resimleri elimizde olmadığı için burada gösteremedik. Fakat bu yayının Trapezus için toplu bir yayın olması nedeniyle bu erken gümüş örneklerin üçüncü tipini oluşturan bu küçük birimdeki sikkeleri de burada tanıtmak ihtiyacını duymaktayız.

Burada resimleri olmayan Apollon ve yunus balıklı, obol ve hemiobol sikkelerin arka yüzlerindeki **TPA** kısaltmasının, şehrin adının, kısaltması olduğu öteden beri bilinmektedir. Ancak, **EY** kısaltmasının ne anlama geldiği henüz anlaşılmalı değildir. Biz burada bu **EY** kısaltmasına bir yorum getirmek istiyoruz. **EY** (= **EYEPΓETOY**) veya (= **EYΠATOPOΣ**) sıfatlarının bir kısaltması olabilir mi acaba diyoruz. Eğer böyle olursa, bu sikke, Pontus krallarından Mithridates V, Evergetes (M.Ö. 150-120) veya Mithridates VI, Eupator (M.Ö. 120-63) zamanlarında basılmış olmalıdır. Evergetes sıfatı taşıyan Pontus kralı Mithridates V'in yalnızca bir sikkesi bilinmekte olup, ön yüzde kralın diademli başı sağa bakmaktadır. Arka yüzde, **ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ** yazıları ile sakallı, başında modius, elinde kartal tutan bir kişi betimlenmiştir. Sikkenin arka yüzünde,

²⁷ Bkz., Rec. gén., s. 148, no. 3a ve 3b.

²⁸ Bkz., SNG BMC IX, no. 296.

ΓΟΡ (= yıl 173) ve MK monogramı da vardır. Fakat bu sikke yayınlarda sahte olarak tanımlanmıştır²⁹. Bu durumda, SNG BMC IX kataloğunun 296 numarasında yer alan, M.Ö. 2. yüzyıla verilen Apollon ve Yunus tasvirli obol'ün tarihlenmesi doğru kabul edilirse, bu sikkenin, Mithridates V, Evergetes (M.Ö. 150-120) tarafından Trapezus'ta bastırılmış bir sikke olma olasılığı kuvvetli bir ihtimaldir.

M.Ö. 4. yüzyıl ve 2. yılda bastırılmış dört gümüş sikkelerin iki farklı tipi ve dört ayrı ağırlık birimi görülmektedir. Bu ilk gümüş sikkelerden sonra, Roma İmparatorluk dönemine kadar kentte hiç sikke bastırılmamıştır.

Kentin Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin basımları ise, Trajan (M.S. 98-117) ile başlayıp, Philip II (M.S. 247- 249) döneminde sona ermektedir.

İmparatorluk dönemi sikkelerin arka yüzlerinde, kentin en çok sevdiği kült olan Mithras tasvirlerine sıklıkla yer verilmiştir. Kentin ismi, **ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ** şeklinde yazılmıştır. Ayrıca yarı-otonom bu bronz sikkeler üzerinde, başlangıç M.S. 63 yılı olan bölgesel era yılı bulunmaktadır. Böylece Trapezus darphanesinin imparatorluk basımlarını kesine yakın bir tarihle bilmemiz mümkündür.

Mithras kültü, Persler tarafından M.Ö. 5. yüzyılda bölgeye sokulmuş ve Hellenistik Pontos Kralları (Mithradates Hanedanlığı) döneminde Mén kültü olarak çok yaygın bir inanış halini almıştır.

Tanrı Mithras tasvirleri, çoğunlukla at üzerinde tasvir edilmekle beraber bazı sikkelerde şua taçlı ve Frigya Şapkalı büst olarak ta gösterilmiştir. Roma İmparatorluk dönemi üretimlerinin yüzde doksanında tasvir edilen Mithras'ın dışında Trapezus sikkelerindeki diğer tipler şunlardır: Athena; Dionysos; Hades-Serapis; Hermes; Nemesis; Serapis, Tyche ve Zeus. Ayrıca şehrin ismi defne çelengi içinde yazılmıştır.

Görüldüğü üzere, çok sayıda imparator zamanında sikke bastırılmış olan kent, tip çeşitliği açısından çok fakirdir. Sikkelerin arka yüz tasvirlerinin nerede ise tümü Mithras tasvirlerine ayrılmıştır. Bu yüzden arka yüz tasvirlerinde, Mithras dışında ancak 7 veya 8 farklı tip çeşitliliği görülmektedir. Trapezus sikkelerinde Mithras'ın 13 farklı tipleni bulunmaktadırlar. İran kökenli bu tanrı daha çok at üzerinde, doğulu tarz (tunik ve pantolon ile)

²⁹ Bkz., Rec. gén., s. 13, dipnot 2.

tasvir edilmiştir. Başında Phrygia başlığı, bazen şua taçlı. Bunlar aşağıda gösterilmiştir.

Mithras'ın Tasvir Tipleri :

1-) Mithras büstü sağa; Phrygia başlıklı ve şua taçlı.

2-) Mithras büstü sola; Phrygia başlıklı ve şua taçlı.

3-) Mithras büstü sağa; Phrygia başlıklı, şua taçlı ve önde at protomu.

4-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç ve önde, bir sunak.

5-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir sunak.

6-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç, önde, bir sunak ve üzerinde karga olan sütun.

7-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç, önde, bir sunak, üzerinde karga olan sütun, geride ve önde meşale taşıyan iki kişi.

8-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç, önde, yüksek bir sütun.

9-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç, önde, bir sunak ve yılan.

10-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç ve meşale taşıyan bir kişi ve önde, üzerinde karga olan yüksek bir sütun.

11-) Mithras at üzerinde sağa.

12-) Mithras at üzerinde sağa; arkada, bir ağaç, önde, bir sunak ve boşlukta, yıldız.

13-) Mithras at üzerinde sağa; önde, bir ağaç.

Tümü bronz olan Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinin ön yüzlerinde, 14 İmparatorun ve 6 İmparatoriçe'nin portreleri tespit edilmiştir. Tüm bu sikkeler içerisinde çok az yeni arka yüz kalıbı bulunmuştur. Buna karşılık, bazı kalıp varyasyonları ortaya çıkmıştır. 27 numaralı Julia Domna sikkesinin arka yüzündeki, Dionysos'lu kalıp, 30 numaralı Caracalla'ya ait, 52.39 gr. ağırlıktaki madalyon sikke ve 35 numaralı Elagabalus sikkesindeki at üzerindeki Mithras'lı kalıplar yeni kalıp varyasyonlarıdır. Kataloğumuzun 30 numarasındaki at üzerinde Mithras betimlemeli bu madalyon sikke, şimdiye kadar hiçbir yayında tanıtılmamıştır. Söz konusu bu ünik madalyon sikkelyi, ilk kez biz müzayede satış kataloglarından bularak buraya aldık.

Sonuç olarak bu yayımla, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen iki gümüş sikkeleri ile 81 adet Roma dönemi sikkesi tanıtılmaktadır. Toplam 83 adeti bulan bu yayımdaki sikkelerin 46'sı Paris Kabinesinde, 27'si Trabzon Müzesinde ve 5 adeti de Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesindedir. Ayrıca 5 adet sikkeyi İstanbul Arkeoloji Müzesinden ve 1 adet ünik madalyonu müzayede satış kataloğundan buraya aldık.

TİPLER, SEMBOLLER VE TANRI SİMGELERİ

- Ağaç** : 23-25-27; 31-34 -36; 45-53; 56-57; 61-65; 76-80.
- Alevli sunak** : 23-27; 31-34,36,38; 45-53; 56-57; 61-64; 74,76-81.
- Asa** : 39.
- Asa (ucu topuzlu)** : 39.
- Asma kütüğü** : 40.
- At protomu** : 14-22; 29-30.
- Bereket boynuzu** : 41-44; 58; 60; 66-69.
- Çelenk** : 5-11.
- Chiton, uzun** (= tunik benzeri bir elbise) : 23-27; 31-38;45-53; 56-57; 62-65; 74; 76-81.
- Chlamys (= pelerin)** : 23-27;31-38;45-53; 62 - 65; 70 -72; 74 - 81.
- Defne çelengi içinde yazı**: 5-11.
- Diadem taç**: 56-61.
- Dionysos ayakta** : 28; 40; 54; 70-72.
- Drape** : 3-4, 12-22; 29-30; 45; 56-61.
- Erkek başı** : 1-2.
- Genç erkek başı** : 1-2.
- Gemi dümeni** : 55, 58, 60; 66-68.
- Hades-Serapis ayakta** : 39.
- Hayvan (dört ayaklı)** : 83.
- Hermes başı** : 1-2.
- Kalathos (= polos)** : 39.
- Kantharos** : 28; 54; 70-72.
- Karga** : 31-34; 65; 79-80.
- Kule taç** : 69; 82.
- Masa** : 1-2.
- Meşale** : 25; 37.
- Meşale taşıyan kişi** : 25; 37.
- Mithras büstü** : 3-4; 12-22; 29-30.
- Mithras at üzerinde** : 23-27; 31-38; 45-53; 56-57; 61-65;74,76-81.
- Modius** : 73.
- Palmiye dalı** : 59.
- Panter** : 28; 40; 54.
- Patera** : 41-44.
- Phrygia başlığı** : 3-4;12-27;29-38;45-53;56-57 61-65; 74;76-81.
- Polos (= kalathos)** : 39
- Sakal** : 1-2.
- Serapis ayakta** : 59; 73.
- Şualı taç** : 3-4; 12-22; 29-30.
- Sütün** : 31-34; 65; 78-80.
- Taçsız baş** : 13.
- Tanrıça ayakta ?** : 83.
- Thyrso** : 28, 54, 70-72, 75
- Türban** : 69; 82.
- Tyche ayakta** : 55; 58; 60; 66-68.

Tyche büstü : 69; 82.

Yıldız : 62; 73; 76.

Tyche oturuyor : 41-44.

Zırh : 15-24; 31-44; 46-51;53-55;62-73;76

Üzüm salkımı : 1.

Tablo 1: Yayınımızda Yer Alan Roma İmparator ve İmparatoriçeleri

Sıra No:	İmparator ve İmparatoriçeler:	Katalog Sıra No :
1.	Trajan	Katalog No: 3-11
2.	Antoninus Pius	Katalog No: 12
3.	Marcus Aurelius	Katalog No: 13-14
4.	Commodus	Katalog No: 15-22
5.	Septimius Severus	Katalog No: 23-24
6.	Julia Domna	Katalog No: 25-28
7.	Caracalla	Katalog No: 29-30-34
8.	Elagabalus	Katalog No: 35-44
9.	Julia Paula	Katalog No: 45
10.	Severus Alexander	Katalog No: 46-55
11.	Orbiana	Katalog No: 56-59
12.	Julia Mamaca	Katalog No: 60-61
13.	Gordian III	Katalog No: 62-73
14.	Tranquillina	Katalog No: 74-75
15.	Philip I	Katalog No: 76
16.	Otacilia Severa	Katalog No: 77-80
17.	Philip II	Katalog No: 81-83

Tablo 2: Roma Dönemi Trapezus Sikkelerinin Emisyon Sayıları

Emisyon:	Era Yılı-Basım Tarihi:	Sikke Bastıran İmparatorlar:
1.	N (=50) = M.S. 113-114	Trajan
2.	?	Antoninus Pius
3.	ϕH (=98) = 161-162	Lucius verus
4.	P (=100) = 163-164	Marcus Aurelius
5.	?	Lucius Verus ve Faustina II
6.	PK (=120) = 183-184	Commodus
7.	PKE (=125) = 188-189	Commodus
8.	AAP (=131) = 194-195	Sept. Severus ve J. Domna
9.	EAP (=135) = 198-199	Geta ve Caracalla
10.	AMP (=141) = 204-205	Septimius Severus
11.	PNI (=153) = 216-217	Caracalla ve Julia Domna
12.	PNE (=155) = 218-219	Elagabalus ve Julia Paula
13.	PNζ (=156) = 219-220	Elagabalus
14.	PΞA (=161) = 224-225	Severus Alexander ve J. Paula
15.	PΞB (=162) = 225-226	Severus Alexander ve Orbiana
16.	PΞΓ (=163) = 218-219	S. Alexander, Orbiana ve J. Mamaea
17.	POE (=175) = 238-239	Gordian III
18.	POΘ (=179) = 242-243	Tranquillina
19.	ΠP (=180) = 243-244	Gordian III ve Tranquilina
20.	AΠP (=181) = 244-245	Philip I, Otacilia ve Philip II

ANTİK KAYNAKLAR LİSTESİ

- Appian *Mithr.* (= Appianus, *Mithridateios*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. With an English translation by H. White, Reprint. Cambridge, Mass.-London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).
- Apoll. Rhod. *Argon.* (= Apollonios Rhodios, *Argonautica*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Argonautica*. With an English translation by R. C. Seaton, I-IV. Cambridge, Mass.-London 1967 (The Loeb Classical Library).
- Arr. *Anab.* (= Arrianus, *Anabasis*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrian*. With an English translation by P. A. Brunt I-II. Cambridge, Mass.-London 1976-1983 (The Loeb Classical Library).
- Arr. *Periplus.* (= Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Arriani, Periplus Ponti Euxini. Arrianus'un Karadeniz Seyahati*. Çev. ve Yor.: M. Arslan 2005 İstanbul.
- Av. Or. *Ter.* (= Avienus, *Descriptio Orbis Terrae*)
 Kullanılan Metin: Rufi Festi Avieni, *Descriptio Orbis Terrae*. Ed. C. Müller. *Geography Graeci Minores II*. Paris 1990.
- Cels. *Med.* (= Celsus, *De Medicina*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Celsus, *De Medicina*. With an English translation by W. G. Spencer I-II. Cambridge, Mass.-London 1935-1938 (The Loeb Classical Library).
- Gal. *de Antid.* (= Galenus, *De Antidotis Libri II*)
 Kullanılan Metin: Celsus, *De Antidotis Libri II*. Ed.C. G. Kuhn. *Claudii Galeni Opera Omnia*, vol. XIV Leipzig: Knobloch 1927, repr. Hildesheim: Olms 1965: 362-1058.
- Ksen. *Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Anabasis*. With an English translation by C. L. Brownson I-VII.

- Cambridge, Mass.-London 1968 (The Loeb Classical Library).
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Celsus, *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X. Cambridge, Mass.-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
- Polyb. (= Polybios, *Historiai*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Histories*. With an English translation by W. R. Paton I-VI. Cambridge, Mass.-London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).
- Prok. *Aed.* (= Prokopios, *De Aedificiis*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Procopios Caesariensis, *De Aedificiis*. Ed. J. Haury. Leipzig, Teubner. 1905-1913.
- Prok. *Bell.* (= Prokopios, *De Bellis*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *History of the Wars*. With an English translation by H. B. Dewing. London-New York 1928 vd. (The Loeb Classical Library).
- Skylaks. *periplus*. (= Skylaks, *Periplus Scylacis*)
 Kullanılan Metin: *Periplus Scylacis*. Ed. C. Müller. *Geography Graeci Minores* I. Paris 1990.
- Strab. *Geogr.* (= Strabon, *Geographika*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. With an English translation by H. L. Jones I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).
 Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.
- Suet. *gram.* (= Suetonius, *De Grammaticis et Rhetoribus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars*. Ed. And translated J.C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London 1951. (The Loeb Classical Library).

Verg. *Ecl.*

(= Vergilius, *Eclogue*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: Virgil, *Eclogue*,
Georgics, Aenid, the Minor Poems. With an English
translation by H. Fairclough I-II. Cambridge,
Mass.-London 1966-1967 (The Loeb Classical
Library).

FAYDALI KAYNAKÇALAR VE KISALTMALARI

- ARSLAN 1991** M. Arslan, "Pontus ve Paphlagonia Bölgesi Şehir sikkeleri". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı*. Ankara 1991: 144-175.
- ARSLAN 1997** M. Arslan, "Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Pontus Krallığı'na ve Pontus Kentlerine Ait Roma Devri Sikkeleri". *Arkeoloji Dergisi V* . (Edited by H. Malay) E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. İzmir 1997: s. 101-102.
- ARSLAN 2007** M. Arslan, Mithradates VI Eupator, Roma'nın Büyük Düşmanı. İstanbul 2007.
- BERNHARDY 1974** G. Bernhardt, *Dionysius Periegetes I-II, cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione*. Hildesheim-New York 1974.
- BERNHARD 1949** M. Bernhard, "Dionysos und seine Familie auf griechen Münzen (Numismatischer Beitrag zur Ikonographie des Dionysos), in: *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte I*. 1949: 7-175.
- BMC PONTUS** W. Wroth, *British Museum Catalogue of Greek Coins. Pontus, Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphoros*. London 1889.
- GOLENKO 1963** K. V. Golenko, "Moneta dai ritrovamenti nella fortezza di Sukhumi (Sebastopolis), 1952 [testo in russo], in: *Trudy Abkhazskogo Instituta Iazbeka Literaturny i Istorii* 33-34. 1963: 254-257.
- CUMONT 1939** F. Cumont, "Mithra en Asie Mineure", dans W. M. Calder et J. Keil (eds), *Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler*, Manchester 1939: s. 67-76.

- EHLING 2001** K. Ehling, "Mithras equitans auf den Kaiserzeitlichen Münzen von Trapezunt", *Epigraphica Anatolica*, 33, 2001: s. 129-133.
- FRENCH 1984** D. H. French, "Classis Pontica". *Epigraphica Anatolica* 4 (1984): 53-60.
- GOLENKO 1964** K. V. Golenko, *La circolazione fiduciaria in Colchide durante l'epoca romana* [testi in russo], Leningrad 1964.
- HUNTER II** G. MacDonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection*. University of Glasgow, II, Glasgow 1901.
- IMHOOF, GM** F. Imhoof-Blumer, *Griechische Münzen*, München 1890.
- IRELAND 2000** S. Ireland, *Greek, Roman and byzantine Coins in the Museum at Amasya (ancient Amaseia), Turkey*. Londra 2000.
- IŞIK 2000** A. Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. Ankara 2000.
- JANSSENS 1969** É. Janssens, *Trébizonde en Colchide*. Bruxelles 1969.
- LESCHHORN 1993** W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nördlich des tauros*. Stuttgart 1993.
- LIMC** *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*.
- LINDGREN I** H. Lindgren and F. Kovack, *Ancient Bronz Coinage of Asia Minor and Levant*. San Mateo 1985.
- LORIoT 1976** X. Lorient, "Le Pontau III e siècle de Notre ère, *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France*, (1976): 44-61.
- MAGIE 1966** D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor, to the End of the third Century after Christ*. 2 vol., Princeton 1950.
- MITCHELL 1993** S. Mitchell, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor*. 2 vol., Oxford 1993.
- KAPANAZDE 1966** D. G. Kapanazde, "Scoperte numismatiche della spedizione archeologica a pitsunda, 1953-1959, [testi in russo], in: *Vestnik Drevnei Istorii* 4 (1966): 173-179.

- OLSHAUSEN 1991** E. Olshausen, "Feste Grenzen und wandernde Völker: Trapezus und die Boraner. Ein Beitrag zur Migrations und zur Grenzenraumproblematik" *Şurada: Varia Anatolica V: Pontica I; Recherches sur l'histoire de Pont dans l'antiquité*. Ed. B. Remy, İstanbul (1991): s. 25-37.
- PRICE, NC 1971** M. J. Price, "Greek Imperial Coins, Some recent Acquisition By The British Museum". *NC 1971* (London 1971): 121-134.
- REC. GÉN.** W. Waddington, W. Babelon and T. Reinach, *Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure*. Paris 1904.
- REMY 1989** B. Remy, *Les Carrieres senatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au Haut Empire (31 av. J.-C.- 284 ap. J.-C.): Pont-Bithynia, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie*. *Varia Anatolica II*, İstanbul-Paris 1989.
- REMY 1990** B. Remy, "Les sites côtiers du Pont-Euxin, de terme à Trabzon dans l'antiquité, II : Les récits de voyageurs, dans *Congrès international sur la mer Noire*, Samsun, 1990: 562-583.
- ROSENQVIST 1991** J. O. Rosenqvist, "The Hagiographical Evidence of Mithraism in Trebizond: Local Tradition or Learned Design?". *Eranos*, 89, (1991): s. 107-120.
- SNG AULOCK** *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Sammlung Hans von Aulock*. Pontus, Paphlagonien- Bithynien 1-1049 und 6674-6790. Berlin 1957-1967.
- SNG BMC IX** *Sylloge Nummorum Graecorum, British Museum. Volume IX, Part I: The Black Sea*. London 1993.
- SNG BMC XI** *Sylloge Nummorum Graecorum, British Museum. Volume XI: The William Stancomb Collection of Coins of Black Sea Region*. London 2002.
- SNG COP.** *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum*. Copenhagen 1955.
- SNG FITZWILLIAM** *Sylloge Nummorum Graecorum, Fitzwilliam Museum, Cambridge*. London 1971.

- SNG FINLAND II** *Sylloge Nummorum Graecorum Finland, The Erkki Keckman Collection in the Skopbank Helsinki, Band II, Helsinki 1999.*
- SNG RIGHETTI** B. Kaposy, Schweiz II : Münzen der Antike. Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti im Bernischen Historischen Museum. Bern 1993.
- SNG TUBINGEN** *Sylloge Nummorum Graecorum, Münzsammlung Universität Tübingen, Heft 3 : Akarnanien-Bithynien. Berlin 1985.*
- VERMASEREN 1960** J. Vermaseren, *Mithra, ce dieu mystérieux. Paris-Bruxelles 1960.*
- VISMARA** N. Vismara, *Monetazione provinciale romana, II, Collezione Winseman Falghera, vol. 4 (Maximinus-Aemilianus), Milan 1992.*
- WEBER** L. Forrer, *The Weber Collection of Greek Coins. Vol. III. London 1929.*
- WOJAN 2006** F. Wojan, "Trapézonte du Pont sous l'empire romaine: étude historique et corpus monétaire". *Revue Numismatique*, sayı: 162, (2006): s. 181-230.

KATALOG

- M.Ö. 4. Yüzyıl**
1. *Ö.Y.* Erkek başı (Hermes ?) sola; başında defne çelenkli taç ve hafif sakallı.
A.Y. Masa üzerinde üzüm salkımları ve masanın bacakları arasında, TPA.
Env. No. FG 451 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağır/Yön AR Drahmi; 21 mm; 5.73 gr.
Ref. Rec.gén., no. 1; BMC Pontus, no. 1; SNG Aulock, no. 6782.
2. *Ö.Y.* Genç erkek başı sağa; ince defne çelenkli taçlı ve hafif sakallı.
A.Y. Masa ve üzerinde, TPA.
Env. No. 1392 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağır/Yön AR Diobol; 13 mm; 1.25 gr.
Ref. Rec.gén., no. 1; BMC Pontus, no. 2 (benzer); SNG Aulock, no. 6783 (benzer).
- Trajan (M.S. 98-117)**
3. *Ö.Y.* ΑΥΤΟ.ΚΑΙC.NEP.ΤΡΑΙΑΝΟC ΓΕΡ.ΔΔ.
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤΟΥC Ν (50) = 113/4 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa.
Env. No. FG 452 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağır/Yön AE. 31 mm; 13.98 gr.
Ref. Rec.gén., no. 4; Wojan 2006, no. 3b.
4. *Ö.Y.* Α[ΥΤ]Ο.[ΚΑΙC.Ν]ΕΡ.ΤΡΑΙΑΝΟC CΕ.ΓΕΡ.ΔΔ.
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡ[ΑΠΙΕΖΟΥΝΤΙ]ΩΝ ΕΤΟΥC Ν (50) = 113/4 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa
Env. No. 13-8/4-90 (Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi).
Ölç/Ağır/Yön AE. 32 mm; 17.42 gr; 6°

- Ref.* Rec.gén., no. 4; Arslan 1997, no. 190; Wojan 2006, no. 1a.
5. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAIANOC CEB.ΓEP.ΔA.]
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4 yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. FG 453 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 22 mm; 6.17 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 7; SNG Tübingen, no. 2072; Wojan 2006, no. 6b.
6. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAI]ANOC CEB.ΓEP.ΔA.]
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4 yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 1184 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 24 mm; 6.23 gr; 5°
Ref. Rec.gén., no. 7; Hunterian II, 1163; Wojan 2006, no. 6c.
7. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAI]ANOC CEB.ΓEP.ΔA.]
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
Not. Solda dikdörtgen kontrmark çukurluğu içinde, tam okunamayan üç harf var.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. [N (50) = 113/4 yılı].
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 1185 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 7.78 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 7; Wojan 2006, no. 12a.
8. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAI]ANOC[CEB. ΓEP. ΔA.]
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4 yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 1420 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 24 mm; 7.76 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 7; Wojan 2006, no. 6d.

9. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAI]ANOC CEB. ΓEP. ΔΑ.
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. ΤΡΑΠΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4 yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 1373 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 23 mm; 7.52 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 7; Wojan 2006, no. 8a (benzer).
10. *Ö.Y.* [AYTO.KAIC.TPAI]ANOC [CEB. ΓEP. ΔΑ.]
Trajanus'un defne taçlı büstü sola.
A.Y. [TP]AΠE|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4
yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 4119 (İstanbul Arkeoloji Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 22 mm; 5.89 gr; 7°
Ref. Rec.gén., no. 7; Wojan 2006, no. 11a.
11. *Ö.Y.* AYT.KAIC.NEP.TPA[IANOC Δ]AK.
Trajanus'un defne taçlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕ|ΖΟΥΝΤΙ|WN ET. N (50) = 113/4 yılı.
Şehrin adı defne çelengi içine yazılmış.
Env. No. 1393 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 23 mm; 9.42 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 7; Wojan 2006, no. 16a.
12. *Ö.Y.* **Antoninus Pius (M.S. 138-161)**
[AY.ANTΩNEINOC C.]
Antoninus Pius'un defne taçlı başı sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙWN]
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli
büstü sağa
Env. No. 830 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 22 mm; 8.10 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 9 (benzer); Wojan 2006, no. 18a.
13. *Ö.Y.* **Marcus Aurelius (M.S. 161-180)**
AYTOKP. A[NTΩNEINOC]
Marcus Aurelius'un taçsız başı sağa.

- A.Y. ΤΡΑΠΙΕ[ZOYNTIWN].
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa
Env. No. FG 454 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 21 mm; 5.65 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 10; Wojan 2006, no. 21b.
14. Ö.Y. [AYTOKP.ANTΩN]EINOC
Marcus Aurelius'un taçsız başı sağa.
A.Y. [TPA]IIEZOYNTIWN
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. FG 457 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 22 mm; 8.81 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 24 (Macrinus); Wojan 2006, no. 22a.
- Commodus (M.S. 172-192)**
15. Ö.Y. [AY. K. M.KOM.ANTΩNIN.CEB.].
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [TPA]IIEZOYNTIWN].
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. 1484 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 26 mm; 8.95 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 11; SNG Schweiz II, no. 589; Wojan 2006, no. 27b.
16. Ö.Y. AYT.K.M.AYP.KOM.[ANT.CEB.].
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [TPA]IIE[ZOY]NTIWN ET PK (120) = 183/4 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No FG 455 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 26 mm; 10.45 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 12; SNG Aulock, no. 6784; Wojan 2006, no. 30a.

17. *Ö.Y.* AYT.K.M.AYP.KOM.ANT.CEB.
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖΟ[Υ]Ν[ΤΙΩΝ ΕΤ] PK (120) = 183/4 yılı
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
- Env. No.* FG 456 (Paris Kabinesi)
Ölç/Ağır/Yön AE. 27 mm; 12.40 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 12; SNG Aulock, no. 6784; Wojan 2006, no. 31a.
18. *Ö.Y.* AYT.K.M.AYP.KOM.[ANT.CEB.]
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖΟΥΝ[ΤΙΩΝ ΕΤ] KPE (125) = 188/9 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
- Env. No.* 1395 (Paris Kabinesi, Grand Duc)
Ölç/Ağır/Yön AE. 27 mm; 10.11 gr; 5°
Ref. Rec.gén., no. 12; SNG Aulock, no. 6784; Wojan 2006, no. 29a.
19. *Ö.Y.* AYT.K.M.AYP.KOM.ANT.CEB.
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ KPE (125) = 188/9 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
- Env. No.* 1154 (Trabzon Müzesi)
Ölç/Ağır/Yön AE. 27 mm; 12.12 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 13 (arka yüz), no. 14 (ön yüz); Wojan 2006, no. 30a (benzer).
20. *Ö.Y.* AYT.K.M.AYP.KOM.ANT.CEB.
Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ KPE (125) = 188/9 yılı.
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.

- Env. No.* 1318 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 12.81 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 13; Arslan 1997, no. 191; Wojan 2006, no. 29c.
21. *Ö.Y.* [AY.K.] M.AYP.KOM.ANT.CEB.
 Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΚΡΕ (125) = 188/9 yılı.
 Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. 1386 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 14.19 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 12; Wojan 2006, no. 32c (benzer).
22. *Ö.Y.* [AY.K. M.] AYP.[KOM.ANT.CEB.].
 Commodus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΚΡΕ (125) = 188/9 ?)]
 Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. 4121 (İstanbul Arkeoloji Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 10.44 gr; 7°
Ref. Rec.gén., no. 12 (benzer); Wojan 2006, no. 31a.
- Septimius Severus (M.S. 193-211)**
23. *Ö.Y.* AY.[KALA.CEII.CEYH.IIEPT.CEB.].
 Septimius Severus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΑΛΡ (131) = 194/5 yılı?].
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada ağaç; önde alevli sunak.
Env. No. 1122 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 33 mm; 19.52 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 16; Wojan 2006, no. 34a (benzer).
24. *Ö.Y.* AY..KAI.[A.CEII.CEYH.IIEPT.CEB.].
 Sept. Severus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.

- A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ]
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş. **Not.** arkada ağaç, önde alevli sunak ve era yılı yok.
Env. No. 812/17 (İstanbul Arkeoloji Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 33 mm; 21.64 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 17; Wojan 2006, no. 34a.
25. Ö.Y. **Julia Domna (Septimius Severus'un eşi)**
IOYΛΙΑ ΔΟ—MNA CEBACT.
Julia Domna'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤΟΥC | ΑΑΡ (131) =
194/5 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç ve meşale taşıyan bir kişi; önde, alevli sunak.
Env. No. 1406 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 19.80 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 19; Wojan 2006, no. 37a.
26. Ö.Y. IOYΛΙΑ ΔΟ[MNA CEBACT.]
Julia Domna'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ
ΕΤΟΥC ΕΑΡ (135) = 198/9 yılı ?].
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; önde, alevli sunak.
Env. No. 1123 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 32 mm; 22.74 gr; 8°
Ref. Wojan 2006, no. 37a (benzer).
27. Ö.Y. [IOY]ΛΙΑ ΔΟΜΝΑ ΑΥ[ΓΟΥ].
Julia Domna'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΑΡ (135) = 198/9 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak.
Env. No. 1486 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 34 mm; 20.08 gr; 12°
Ref. Yeni kalıp; Wojan 2006, no. 38c (benzer).

28. *Ö.Y.* IOΥΛΙΑ ΔΟΜΝΑ ΑΥΓΟΥΣΤΑ.
Julia Domna'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ-ΩΝ ΕΤ ΠΝΓ(153) = 216/7yılı.
Dionysos ayakta sola; çıplak, sağ elinde kantharos
ve sol elinde thyrsos tutuyor; solda, ayakları ya-
nında panter.
Env. No. 1972/924 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 16.25 gr; 6°
Ref. Wojan 2006, no. 51a.
29. *Ö.Y.* **Caracalla (M.S. 198-217)**
[AY.K..M.AYP.ANTWNEINOC ...].
Genç Caracalla'nın defne taçlı başı sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝ]ΤΙΩΝ ΕΤΟΥΣ ΕΑΡ ? (135) =
198/9 yılı].
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli
büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. 1374 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 10.81 gr; 12°
Ref. Imhoof-Blumer, GM, no. 74; Wojan 2006, no. 41a.
30. *Ö.Y.* [AY.K..M.AYP.ANTWNEINOC ...].
Genç Caracalla'nın defne taçlı başı sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ]Ν [ΕΤΟΥΣ ΕΑΡ ?]
Mithras'ın şua taçlı, Phrygia başlıklı ve drapeli
büstü sağa; önde, at protomu.
Env. No. 35-3/1-2008 (Ankara, Anadolu Medeniyetleri Mü-
zesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 26 mm; 11.60 gr; 12°
Ref. Trabzon örneği ile aynı kalıp; Wojan 2006, no. 41a.
31. *Ö.Y.* ΑΥΤ.ΚΑΙ.Μ.ΑΥΡ.ΑΝΤΩΝΙΝΟC CEB.
Caracalla'nın defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı
büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝ[ΤΙΩΝ] –
ΕΤ ΠΝΓ (153) = 216/7 yılı
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, aevli sunak ve onun önünde, tepesinde karga
olan sütun vardır.

- Env. No.* www.coinarchives.com Ancient Coins Home, nr., 4574
Ölç/Ağır/Yön **AE. Madalyon**³⁰, 52.39 gr.
Ref. www.coinarchives.com Ancient Coins Home, katalog no., 2
- 32.** *Ö. Y.* [AY.K.M.AY]P.ANT[ΩNINOC].
 Caracalla'nın defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A. Y. [TPAΠEZOYNTIΩN – ET]PNIΓ (153) = 216/7 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak ve onun önünde, tepesinde karga olan sütun.
Env. No. 1397 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağır/Yön AE. 30 mm; 16.30 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 20; Wojan 2006, no. 50a.
- 33.** *Ö. Y.* [AY.]K.M.AY]P.AN[ΤΩNINOC].
 Caracalla'nın defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A. Y. [TPAΠEZOYNTIΩN – ET]PNIΓ (153) = 216/7 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak ve onun önünde, tepesinde karga olan sütun.
Env. No. 1398 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağır/Yön AE. 34 mm; 11.90 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 20; Wojan 2006, no. 50b.
- 34.** *Ö. Y.* [AYT.K.]M.AY]P.ANTΩ[NINOC CEB.]
 Caracalla'nın defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A. Y. [TPAΠEZOYNTIΩN – E]T PNIΓ (153) = 216/7 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;

³⁰ Söz konusu bu ünük madalyon sikke, <http://www.coinarchives.com> müzayede sitesinden buraya alınmıştır.

- önde, alevli sunak ve onun önünde, tepesinde karga olan sütun.
Env. No. 1124 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 33 mm; 19.23 gr; 7°
Ref. Rec.gén., no. 20; Wojan 2006, no. 49a (benzer).
- 35. Ö.Y.** **Elagabalus (M.S. 218-222)**
 [AY.K.M.AYH.ANTWNINOC]. Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕ[ZOYNTIΩN ET PNE (155) = 218/9 ?] Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlıklı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş.
Env. No. 1121 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 33 mm; 17.92 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 29; Wojan 2006, no. 54a (benzer).
- 36. Ö.Y.** AY.K.M.AYH.AN[TWNINOC].
 Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟYNTIΩN ET PNE?.]
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlıklı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada ağaç; önde alevli sunak.
Env. No. 1252 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29 mm; 12.54 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 29; SNG Aulock, no. 6785 (Caracalla); Wojan 2006, no. 64c (benzer).
- 37. Ö.Y.** AY.K.[M.AYH.ANTWNINOC].
 Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟYNTIΩN T PNE ?].
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada bir kişi, elinde meşale taşıyor.
Env. No. 1008/18 (İstanbul Arkeoloji Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 32 mm; 16.29 gr; 7°
Ref. Wojan 2006, no. 55a.

38. *Ö.Y.* AY.K.M.AY.ANTΩN[INOC].
Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırhlı büstü sağa.
- A.Y.* [TPA]IEZOYN TIΩN ET PNÇ (156)=219/20 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak.
- Env. No.* FG 460 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29 mm; 8.57 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 29; SNG Aulock, no. 6785 (Caracalla); Wojan 2006, no. 64c.
39. *Ö.Y.* [AY.K.M.A]YP.-ANTΩNINOC Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırhlı büstü sağa.
- A.Y.* TPAIEZO-Y-N TIΩN-ET | PNE (155) = 218/9 yılı. Hades-Serapis ayakta sola; başında polos (kalathos), sağ elini kaldırmış ve sol elinde başı topuzlu asa tutuyor.
- Env. No.* 1155 (Trabzon Müzesi)
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 13.76 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 22; Arslan 1997, no. 192; Wojan 2006, no. 71a (benzer).
40. *Ö.Y.* [AYT.K.]AIMAP.AYP.ANT[ΩNINOC]
Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırhlı büstü sağa.
- A.Y.* TPAIEZOY-N TIΩN ET PNE (155) = 218/9 yılı.
Dionysos ayakta cepheden; çıplak, asma veya sarmaşıklı taç giymiş, uzun saçları omuzuna inmiş, sağ elini başının üzerine kaldırmış; sol dirseğinin altında bir asma kütüğü ve solda, sağ ayağı yanında, çömelmiş panter.
- Env. No.* 1399 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 34 mm; 15.74 gr; 8°
Ref. Rec.gén., no. 31; Wojan 2006, no. 57b.
41. *Ö.Y.* [AY.K.]M.AYP.ANT[WNINOC]. Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırhlı büstü sağa.

- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝ-ΤΙΩΝ ΕΤ ΠΝÇ (156) = 219/20 yılı. Tyche sola oturuyor; sağ elinde patera, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* FG 458 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağır/Yön AE. 30 mm; 16.18 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 28; Wojan 2006, no. 66a.
42. Ö.Y. [AY.K.]M.AY.ANT[WNINOC]. Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝ-ΥΝΤΙΩΝ | Τ ΠΝÇ (156) = 219/20 yılı.
 Tyche sola oturuyor; sağ elinde patera, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1400 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağır/Yön AE. 32 mm; 10.67 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 28; Wojan 2006, no. 66b.
43. Ö.Y. AY.K.M.AY.ANTΩΝINOC.
 Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε Τ] ΠΝÇ (156) = 219/20 yılı.
 Tyche sola oturuyor; sağ elinde patera, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* FG 459 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağır/Yön AE. 27 mm; 9.95 gr; 10°
Ref. Rec.gén., no. 28; Wojan 2006, no. 70a.
44. Ö.Y. AY.[K.M.]AY.AN[TWNINOC]
 Elagabalus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y. ΤΡΑΠ[ΕΖΟΥΝΤΙΩΝ] | ΕΤ ΠΝΗ (156) = 219/20 yılı.
 Tyche sola oturuyor; sağ elinde patera, sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1485 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağır/Yön AE. 27 mm; 8.42 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 28; Wojan 2006, no. 69a.

- 45.** **Ö.Y.** **Julia Paula (Elagabalus'un eşi)**
IOYΛΙΑ ΠΑ[Υ]ΛΑ ΑΥΓΟΥ.
Julia Paula'nın drapeli büstü sağa.
- A.Y.** ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΠΝΕ (155) = 218/9 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
- Env. No.** FG 461 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29mm; 11.70 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 32; M. Price, *NC* 1971, p. 124, no. 3;
Wojan 2006, no. 63b.
- 46.** **Ö.Y.** **Severus Alexander (M.S. 222-235)**
ΑΥ.Κ.Μ.ΑΥ.[CΕ]ΟΥ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.
Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu
ve zırhlı büstü sağa.
- A.Y.** ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΠΞΒ (162) = 225/6 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
- Env. No.** FG 462 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 12.54 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 34; BMC Pontus, no. 3; SNG
Aulock, no. 6787; Wojan 2006, no. 85b.
- 47.** **Ö.Y.** [ΑΥ.Κ.Μ.ΑΥ.]CΕΟΥ. ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ].
Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu
ve zırhlı büstü sağa.
- A.Y.** ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Τ ΠΞΒ (162) = 225/6 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
- Env. No.** 1401 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 26 mm; 11.66 gr; 4°
Ref. Rec.gén., no. 33; BMC Pontus, no. 3; SNG
Aulock, no. 6787; Imhoof-Blumer, *GM*, no. 74;
Wojan 2006, no. 86b.
- 48.** **Ö.Y.** [ΑΥ.Κ.Μ.Α.]CΕΟΥ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.
Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu
ve zırhlı büstü sağa.

- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΡΞΒ (162) = 225/6 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
Env. No. 1402 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 26 mm; 11.45 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 33; BMC Pontus, no. 3; SNG
Aulock, no. 6786; Wojan 2006, no. 83c.
49. Ö.Y. ΑΥ.Κ.Μ.ΑΥ.ΣΕΟΥΗ.ΑΛΕΞΑΝΔ.
Severus Alexander'in defne taşı, paludamentumlu
ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΡΞΓ (163) = 226/7 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
Env. No. FG 463 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29 mm; 11.75 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 35; BMC Pontus, no. 3; SNG
Aulock, no. 6787; Imhoof-Blumer, GM, no. 74;
Wojan 2006, no. 96c.
50. Ö.Y. ΑΥ.Κ.ΣΕΟ-Υ.ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
Severus Alexander'in defne taşı, paludamentumlu
ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΡΞΓ (163) = 226/7 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, alevli sunak.
Env. No. 1403 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 13.50 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 35; BMC Pontus, no. 3; SNG
Aulock, no. 6787; Imhoof-Blumer, GM, no. 74;
Wojan 2006, no. 94a.
51. Ö.Y. ΑΥ.Κ.ΣΕΟΥΗ.ΑΛΕ[ΞΑΝΔΡΟΣ]
Sev. Alexander'in defne taşı, paludamentumlu ve
zırhlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑ]ΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΡΞΓ (163)=226/7 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada ağaç;
önde alevli sunak.

- Env. No. 1396 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
 Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 11.17 gr; 6°
 Ref. Rec.gén., no. 26 (benzer); Wojan 2006, no. 101a.
52. Ö.Y. AY.K.CEOY.AΛEΞANΔPO[C]
 Severus Alexander'in defne taçlı başı sağa.
 A.Y. [ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ].
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak.
 Env. No. 801 (Trabzon Müzesi).
 Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 11.36 gr; 5°
 Ref. Wojan 2006, no. 91a (arka yüz benzer).
53. Ö.Y. AY.K.CEOY.AΛEΞANΔPOC
 Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
 A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΠΞΓ (163) = 226/7 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak.
 Env. No. 61-36/9-78 (Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi).
 Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 12.32 gr; 5°
 Ref. Rec.gén., no. 34; BMC Pontus, no. 3; SNG Aulock, no. 6786; Imhoof-Blumer, GM, no. 74; Arslan 1997, no. 193; Wojan 2006, no. 91a.
54. Ö.Y. AYT.K.CEO-Y.AΛEΞANΔPOC
 Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
 A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ Ε ΠΞΓ (163) = 226/7 yılı.
 Genç Dionysos ayakta sola; çıplak, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor; solda, ayakları önünde, panter.
 Env. No. 1404 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
 Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 13.91 gr; 6°
 Ref. Rec.gén., no. 36; Lindgren I, no. 53; Wojan 2006, no. 98c.

55. *Ö.Y.* AY.K.M.CE[OY.]AA[ΕΞΑΝΔΡ]OC
Severus Alexander'in defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕ ΖΟΥ -ΝΤΙΩΝ Ε ΡΕΞΓ (163) = 226/7 yılı. Tyche ayakta sola; sağ elinde gemi dümeni ve sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1375 (Trabzon Müzesi).
- Ölç/Ağr/Yön* AE. 28 mm; 12.68 gr; 12°
- Ref.* Rec.gén., no. 38.
- Orbiana (Severus Alexander'in eşi)**
56. *Ö.Y.* OPB.CAAOY.OPBIAN.
Orbiana'nın diademli taçlı ve drapeli büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖ[OY]ΝΤΙΩΝ ΕΡΕΞΓ (163) = 226/7 yılı. Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak.
- Env. No.* FG 465 (Paris Kabinesi).
- Ölç/Ağr/Yön* AE. 29 mm; 11.99 gr; 6°
- Ref.* Rec.gén., no. 41; Wojan 2006, no. 105a.
57. *Ö.Y.* OPBI.CAAOY.OPB[ΙΑΝΗΝ ΑΥΓ.]
Orbiana'nın diademli taçlı ve drapeli büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖ[OY]ΝΤΙΩΝ ΕΡΕΞΓ (163) = 226/7 yılı. Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak.
- Env. No.* FG 464 (Paris Kabinesi). **Not.** sonradan delik açılmış.
- Ölç/Ağr/Yön* AE. 26 mm; 9.20 gr; 6°
- Ref.* Rec.gén., no. 40; Wojan 2006, no. 90b.
58. *Ö.Y.* OPB.CAAOY.OPBIAN.
Orbiana'nın diademli taçlı ve drapeli büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΙΕΖ[OY]-ΝΤΙΩΝ ΕΡΕΞΓ (163) = 226/7 yılı. Tyche ayakta sola; sağ elinde dümen ve sol elinde bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1405 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
- Ölç/Ağr/Yön* AE. 27 mm; 8.96 gr; 6°
- Ref.* Rec.gén., no. 43; Wojan 2006, no. 109b.

59. *Ö.Y.* OPB.CAΛOY.OPB[IANH]N.AYΓ-O.
Orbiana'nın diademli taçlı ve drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ[ZOYNTIΩ]N ET [PΞΓ (163) = 226/7
yılı ?].
Serapis ayakta sola; sağ elini kaldırmış ve sol
kolunda palmiye dalı tutuyor.
Env. No. 1413 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 8.96 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 43a; Wojan 2006, no. 108a.
60. *Ö.Y.* **Julia Mamaea (Severus Alexander'in annesi)**
IOYΛIAN MAMEAN [AYΓ].
Julia Mamaea'nın diademli ve drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ[ZOYNTIΩ]N E PZΓ (163) = 226/7 yılı.
Tyche ayakta sola; sağ elinde dümen ve sol
elinde bereket boynuzu tutuyor.
Env. No. FG 466 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 11.76 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 44; Wojan 2006, no. 113a.
61. *Ö.Y.* IOYΛIAN MAMEA[N AYΓ.]
Julia Mamaea'nın diademli ve drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕ[ZOYNTIW]N E PΞΓ
(163) = 226/7 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, aevli sunak.
Env. No 120-1-94 (Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 10.91 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 44b.; SNG Cop., no. 228; Arslan
1997, no. 194; Wojan 2006, no. 112a.
62. *Ö.Y.* **Gordian III (M.S. 238-244)**
[AY.]K.M.AN.ΓOP-ΔIANOC.CEB.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve
zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΙΕZ[OYNTI]ΩN ET POE
(175) = 238/9 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı,
chiton ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç;
önde, aevli sunak; atın başının üzerinde, yıldız.

- Env. No.* 1408 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 16.74 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 45; BMC Pontus, no. 5; Wojan 2006, no. 126a.
- 63.** *Ö.Y.* AY.K.M.AN.ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB.
 Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖ-ΟΥΝΤ[ΙΩΝ] ΕΤ [ΙΙΡ]
 (180) = 243/4 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak.
Env. No. 1407 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 13.82 gr; 9°
Ref. Rec.gén., no. 49; Wojan 2006, no. 132a.
- 64.** *Ö.Y.* AY.K.M.AN.ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB.
 Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡ]ΑΠΕ[ΖΟ]ΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΠΡ
 (180) = 243/4 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak.
Env. No. FG 468 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 12.24 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 49; Wojan 2006, no. 131b.
- 65.** *Ö.Y.* [AY.K.M.AN.T.ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB].
 Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. [ΤΡΑΠΕ[ΖΟ]ΥΝΤΙΩΝ] ΕΤ [ΡΟΕ]
 (175) = 238/9 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, tepesinde karga olan bir sütun ve atın ayakları arasında yılan.
Env. No. 757/101 (İstanbul Arkeoloji Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 12.89 gr; 6°

- Ref.* Rec.gén., no. 50; Wojan 2006, no. 115b.
- 66.** *Ö.Y.* A[Y.K.]M.AN.ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ET POE (175) = 238/9 yılı.
Tyche ayakta sola; dümen ve bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1409 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29 mm; 17.18 gr; 12°
Ref. Rec.gén., no. 47; Lindgren I, no. 55; Wojan 2006, no. 123a.
- 67.** *Ö.Y.* ΑΥ.Κ.Μ.ΑΝ.ΓΟΡΔΙ[ΑΝΟC] CEB.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* [ΤΡΑΠΕΖΟ]ΥΝΤ-ΙΩΝ [ET POE
(175) = 238/9 yılı ?].
Tyche ayakta sola; dümen ve bereket boynuzu tutuyor.
- Env. No.* 1748 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 32 mm; 19.10 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 47; Wojan 2006, no. 121a.
- 68.** *Ö.Y.* ΑΥ.[Κ.Μ.]ΑΝ.ΓΟΡΔΙΑΝΟC
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
- A.Y.* ΤΡΑ[ΠΕΖΟΥ]ΝΤ-ΙΩΝ [ET POE
(175) = 238/9 yılı ?].
Tyche ayakta sola; dümen ve bereket boynuzu tutuyor. Sağ boşlukta, N harfi.
- Env. No.* 1787 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 25 mm; 8.19 gr; 3°
Ref. Rec.gén., no. 47 (benzer); Wojan 2006, no. 123a (benzer).
- 69.** *Ö.Y.* ΑΥ.Κ.Μ.ΑΝ.ΓΟΡΔΙΑΝΟC CE-B.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.

- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ-ΠΙΡ (180) = 243/4 yılı.
Tyche büstü sağa; kule taçlı ve türbanlı.
Env. No. FG 467 (Paris Kabinesi)
Ölç/Ağr/Yön AE. 32 mm; 18.20 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 48; SNG Aulock, no. 140; Wojan 2006, no. 138e.
70. Ö.Y. [ΑΥ.Κ.Μ.ΑΝ] ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕ-ΖΟΥΝΤΙΩΝ - Ε . ΠΙΡ
(180) = 243/4 yılı.
Dionysos ayakta cepheden, baş sola; çıplak olup, sol omzundan *chlamys* sarkıyor, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor
Env. No. 1410 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 12.00 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 51; Ireland 2000, no. 1399; Wojan 2006, no. 135b.
71. Ö.Y. [ΑΥ.]Κ.Μ.[ΑΝ] ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕ-[ΖΟΥΝΤΙΩΝ] - [ΕΤ ΠΙΡ
(180) = 243/4 yılı ?].
Dionysos ayakta cepheden, baş sola; çıplak olup, sol omzundan *chlamys* sarkıyor, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor.
Env. No. FG 469 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 12.03 gr; 8°
Ref. Rec.gén., no. 51; Wojan 2006, no. 136a.
72. Ö.Y. ΑΥ.Κ.Μ.ΑΝ. ΓΟΡΔΙΑΝΟC [CΕ]Β.
Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırlı büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕ[ΖΟΥ]ΝΤΙΩ[Ν]Ν - [ΕΤ ΠΙΡ
(180) = 243/4 yılı?].
Dionysos ayakta cepheden, baş sola; çıplak olup, sol omzundan *chlamys* sarkıyor, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor.

- Env. No.* 795 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 11.90 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 51; Wojan 2006, no. 134c.
73. *Ö.Y.* [AY.K.M.] ANTOPAIANOC CEB.
 Gordianus'un defne taçlı, paludamentumlu ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. [TPAΠE]ZOYNTIWN [.....].
 Serapis ayakta cepheden, baş sola; başında modius, sağ elini yukarı kaldırmış ve sol kolunda asa tutuyor. Sağ boşlukta, yıldız.
- Env. No.* 794 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 29 mm; 19.18 gr; 12°
Ref. M. Price, *NC* 1971, p. 124, no. 6-8; Wojan 2006, no. 117a.
74. *Ö.Y.* **Tranquillina (Gordian III'ün eşi)**
 CAB.TPANKY-ΛINAC CEB.
 Tranquillina'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. [TPAΠE]ZOYN[TIW]N ET POΘ
 (179) = 242/3 yılı.
 Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak ve boşlukta, yıldız.
- Env. No.* 1412 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 14.84 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 53a; Wojan 2006, no. 130a.
75. *Ö.Y.* CAB.TPANKY-ΛINAC CEB.
 Tranquillina'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. [TP]AΠIE-ZOYNTIΩN ET POΘ (179) = 242/3 yılı.
 Dionysos ayakta cepheden, baş sola; çıplak olup, sol omzundan *chlamys* sarkıyor, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor.
- Env. No.* FG 470 (Paris Kabinesi)
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 12.74 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 53b; Wojan 2006, no. 140b.

- Philip I (M.S. 244-249)**
76. *Ö.Y.* AY.K.M.IOY.ΦΙΛΙΠΠΙΟΝ CEB.
Philip II'in şua taçlı, paludamentumlu zırhlı büstü sağa.
A.Y. TPAΠE-ZOYNTIΩN E AΠP (181) = 244/5 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak ve atın başı üzerinde, yıldız.
Env. No. 1972/925 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 31 mm; 16.25 gr; 6°
Ref. Wojan 2006, no. 142b.
- Otacilia Severa (Philip I'in eşi)**
77. *Ö.Y.* M.Ω.CEYHPAN CEB.
Otacilia Severa'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. TPAΠEZOYNTIΩN [ET AΠP (181) = 244/5 yılı?].
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak.
Env. No. 1415 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 22.42 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 55a; M. Price, *NC* 1971, p. 124, no. 17; Wojan 2006, no. 151a.
- 78.** *Ö.Y.* M.Ω.CEYHPA[N CEB].
Otacilia Severa'nın drapeli büstü sağa.
A.Y. TPA[ΠEZ]OY[NTIΩN] ET AΠ[P] (181) = 244/5 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, aevli sunak ve onun önünde, üzerinde karga olan sütun.
Env. No. 486 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 14.06 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 55a (benzer); SNG Aulock, no. 6788; Wojan 2006, no. 153a.
- 79.** *Ö.Y.* M.Ω.CEYHPAN CEB.
Otacilia Severa'nın drapeli büstü sağa.

- A.Y. TPA[ΠEZ]OYNTIΩN [....].
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak ve onun önünde, üzerinde karga olan sütun.
- Env. No. 792 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 13.91 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 55a (benzer); SNG Aulock, no. 6788; Wojan 2006, no. 153a.
80. Ö.Y. [M.Ω.CEYHPAN C]EB.
Otacilia Severa'nın drapeli büstü sağa.
- A.Y. [ΤΡΑΠΕ]ΖΟΥΝΤΙΩΝ [....].
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; arkada, ağaç; önde, alevli sunak ve onun önünde, üzerinde karga olan sütun.
- Env. No. 1467 (Trabzon Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 28 mm; 9.23 gr; 6°
Ref. SNG Aulock, no. 6788; Wojan 2006, no. 153a.
81. Ö.Y. **Philip II, Caesar (İ.S. 244-247)**
M.ΙΟΥ.ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ ΚΑΙCΑΡ CEB.
Philip II'nin şua taçlı başı sağa.
- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΑΙΠ (181) = 244/5 yılı.
Mithras at üzerinde sağa yürüyor; Phrygia başlığı, *chiton* ve *chlamys* (pelerin) giymiş; önde, alevli sunak.
- Env. No. 141-83/35-90 (Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 32 mm; 17.25 gr; 8°
Ref. Rec.gén., no. 54b; Arslan 1997, no. 195; Wojan 2006, no. 158a.
82. Ö.Y. M.ΙΟΥ.ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ ΚΑΙCΑΡ CEB.
Philip II'nin şua taçlı başı sağa.
- A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΑΙΠ (181) = 244/5 yılı.
Tyche büstü sağa; kule taçlı, drapeli ve türbanlı.
- Env. No. FG 471 (Paris Kabinesi).
Ölç/Ağr/Yön AE. 30 mm; 12.79 gr; 8°
Ref. Rec.gén., no. 54; Wojan 2006, no. 161a.

83. *Ö.Y.* M.ΙΟΥ.ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ ΚΑΙ. CEB.
Philip II'in şua taçlı ve drapeli büstü sağa.
A.Y. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ ΕΤ ΑΓΙΡ (181 = 244/5 yılı.)
Tanrıça (?) ayakta cepheden, baş sağa dönük;
sol eli aşağıya inik, sağ eliyle sol omzunda
tanımlanamayan bir nesne (attribut) tutuyor;
sağda, ayağının yanında, dört ayaklı bir hay-
van.
Env. No. 1414 (Paris Kabinesi, Grand Duc).
Ölç/Ağr/Yön AE. 27 mm; 10.07 gr; 6°
Ref. Rec.gén., no. 57; Wojan 2006, no. 162a.

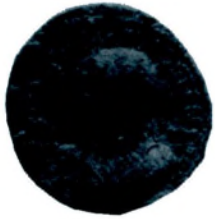
1

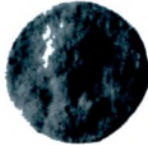
2

3

4

5

6

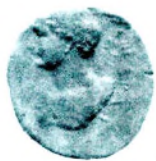

7

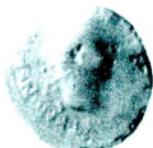
8

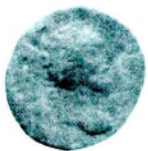
9

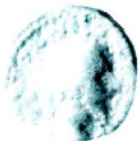
10

11

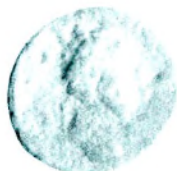
12

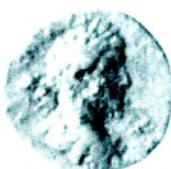
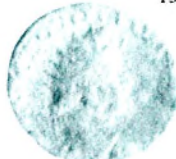
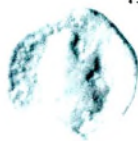
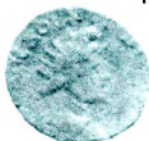
13

14

15

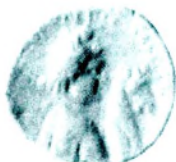
16

17

18

19

20

21

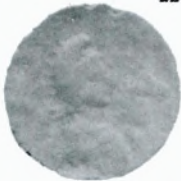
22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

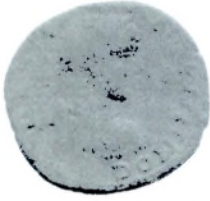

37

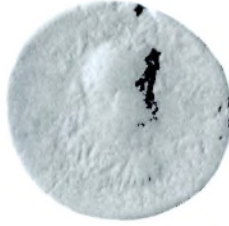

38

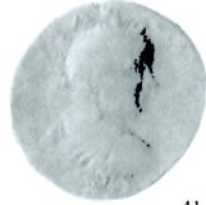

39

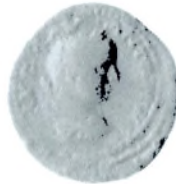
40

41

42

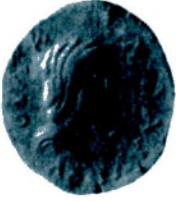

43

44

45

46

47

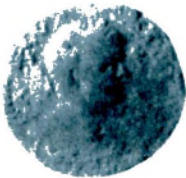
48

49

50

51

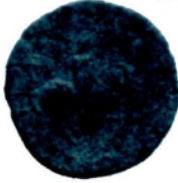
52

53

54

55

56

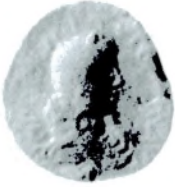

57

58

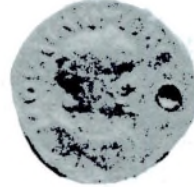

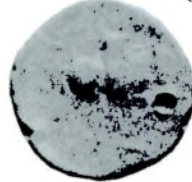
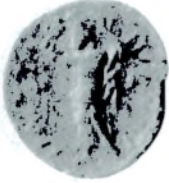
59

60

61

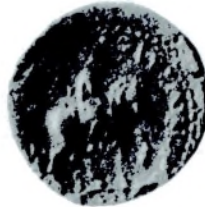
62

63

64

65

66

67

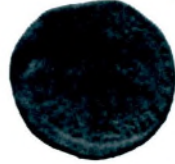
68

69

70

71

72

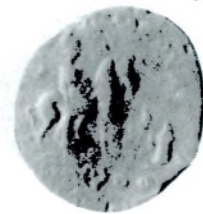
73

74

75

76

77

78

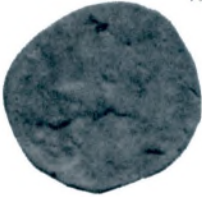
79

80

81

82

83

31

Renkli İki Trapezus Sikkesi

ABBÂSÎLER VE FÂTİMÎLER DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN CEMAAT MAHKEMELERİ

NUH ARSLANTAŞ*

Hız. Muhammed döneminde başlayan, Hulefâ-yı Râşidîn ile hızlanıp Emevîler döneminde zirveye ulaşan fetihlerle, o dönem dünyasının büyük bir bölümü Müslümanların hakimiyetine girmişti. Bu fetihlerle kökeni İslâm öncesi dönemlerdeki sürgünlere dayanan Yahudi cemaatlerinin çoğu da, İslâm idaresine girmiş oldu. Daha önce iki farklı devletin (Bizans ve Sâsânî) hakimiyetinde bulunan toprakların, tek bir hakimiyet altına alınmasıyla Yahudi cemaatleri de tek bir hakimiyete, yani Rabbânî (Ortodoks), bir diğer deyişle Talmud Yahudiliğinin hakimiyetine girmiş oldu.

1. Müslüman Hakimiyetinde Yahudilerin Hukukî Statüsü

İlk dönem fetihlerden itibaren İslâm hakimiyetine giren gayr-ı müslimler, "zimme" adı verilen bir "teminât"la hukukî bir statü kazanmıştır. Bu statüde devlet, *cizye* (baş vergisi) adı verilen bir vergi karşılığında, statüyü kazanan *zimmiye* can ve mal emniyeti, din ve vicdan hürriyeti ile dil ve kültür özerkliği vermekte idi. Yine bu vergi karşılığında askerlik hizmetlerinden muaf olan gayr-ı müslimler, kendi hukuklarını uygulama hakkına da sahip olurdu. Bundan sonrası için uygulama şu idi: Zimmiler, zimmilik şartlarını yerine getirecek, devlet de bahsî geçen güvenceleri sağladığı gibi onları her türlü saldırıdan da koruyacaktı¹.

Başlangıçtan itibaren genelde gayr-ı müslimlerin, özelde ise, aşağıda özerk mahkeme yapılanmaları anlatılacak olan Yahudilerin, bu statüsüne oldukça dikkat edilmiştir. Statülerini Kur'ân'dan alan gayr-ı müslimlere verilen söz konusu bu hürriyetler, pratikte Hz. Peygamber ve sonraki Müs-

* Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, "İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXVII (Ankara 1985), s. 99; Mustafa Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 170 vd. Hz. Ömer'in ölmeden önce anlaşmalar gereği vergileri alınan zimmilerin saldırılara karşı korunmasını vasiyet ettiği belirtilir. Bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Beyrut [t.y.], s. 37.

lûmanların ideal yönetici olarak kabul ettiği Hulefâ-yı Râşidîn'in uygulamaları ile şekillenmiştir. İslâm dünyasında gayr-ı müslimler, yükümlülüklerini yerine getirip hakim idare aleyhine herhangi bir eylem içerisine girmedikleri müddetçe, kendi mahallelerinde, kendi din ve gelenekleri çerçevesinde rahat bir hayat sürmüşlerdir. İslâm dünyasındaki fıkırî-siyasî karışıklıklar ile şiddet ve kaosu hakim olduğu dönemlerde dahi gayr-ı müslim tebaa kendi haline bırakılmıştır².

Gayr-ı müslim tebaanın önemli bir bölümünü oluşturan Yahudiler de yukarıda bahsi geçen hak ve yükümlülüklere sahipti. Abbâsiler ve Fâtümîler döneminde, o dönem dünyasındaki Yahudi cemaatlerinin çoğu, Atlas Okyanusu'ndan Orta Asya içlerine kadar uzanan geniş coğrafyaya hakim Müslümanların idaresinde yaşıyordu. Daha çok kendi mahallelerinde, *bet din*^{*} adı verilen kurumun liderliğinde ve sinagog etrafında yoğunlaşan Yahudi cemaatleri, adetâ "devlet içinde devlet", hatta ondan da öte bir statüye sahip olmuşlardır³. Seyahat, taşınma ve ikâmetleri konusunda herhangi bir hukûkî engel olmadığı için Yahudiler, İslâm dünyasının her tarafına dağılmış durumda idi. Mal-mülk edinmeleri ve bunlar üzerindeki tasarruflarının önünde herhangi bir engel bulunmadığı gibi, mabet ve mezarlık vb. mukaddes kabul ettikleri diğer kutsallarının da masuniyeti vardı. Adlî meselelerini herhangi bir İslâm mahkemesine götürübilme özgürlüğüne sahip olmakla birlikte, bu meselelerine kendi mahkemelerinde çözüm bulmaları esas kabul edilmişti.

Elinizdeki araştırmada İslâm tarihinin önemli konularından olan ehl-i zimme hukuk tarihiyle ilgili konulardan biri ele alınacaktır: Yahudilere tanınan adlî özerklik ve bunun İslâm tarihinin klâsik dönemi kabul edilen Abbâsî ve Fâtümîler dönemindeki durumu. Bu bağlamda Yahudilerin kendi aralarındaki adlî vakalara çözüm aradıkları cemaat mahkemelerinin yapılması, mahkemelerde takip edilen hukuksal süreç ile ceza usûlleri, mahkeme kayıtları, kurumlar arası yazışmalar ve din adamlarının uygulamaları

² Örnekler için bkz. Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005, s. 57-60.

* Makalede bu ve benzeri, Yahudi literatürüne dair İbrânîce ve Ârâmîce terimler, çalışmanın sonunda [Bkz. 6. Ek: Sözlük] alfabetik olarak liste halinde açıklanmıştır.

³ S. D. Goitein, "Minority Selfrule and Government Control in Islam", *SI-Ex. Fasc: Memoriae J. Schacht Dedicato* 31, s. 109. Goitein, bir başka çalışmasında gayr-ı müslim tebaa ile Müslüman idareler arasındaki bu ilişkiyi, "Ortaçağ'ın Dinî Demokrasisi" şeklinde isimlendirmektedir. Bkz. Goitein, "New Sources on the Palestinian Gaonate", *Salo Wittmayer Baron Jubilee Volume*, New York-London 1974, English Section, I, 116.

esas alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak konuya geçmeden önce, cemaat mahkemelerini tercih etmeyen Yahudilerin İslâm mahkemelerine müracaatları ile ilgili kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

2. İslâm Mahkemeleri ve Yahudiler

Kur'an'da İslâm idaresinde yaşayan dinî toplulukların hukukî meselelerini Müslüman mercilere getirdiklerinde, Müslümanların bu davalara bakıp-bakmamakta muhayyer olduğu; ancak hüküm verildiği takdirde, adaletli davranılması emredilir. Diğer yandan gayr-ı müslimlerin cemaat içi meselelerde kendi kitaplarına (hukuk kurallarına) müracaat etmeleri de belirtilir⁴.

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra hazırlanan (Medine) *Vesika*(sın)'da ayrı bir cemaat olarak kabul edilen Yahudilerin hak ve yükümlülükleri tespit edilmiş, kendilerine adlî ve hukukî özerklik verilerek anlaşamadıkları konularda Hız. Peygamber'e müracaat imkânı da tanınmıştı. Şehirde *beytülmidrâsı* (*bet ha-midrâş*) olan Yahudiler, hukukî meselelerini burada çözüyorlardı. Ancak kendi aralarında çözüm bulamadıkları meselelerini, devlet başkanı olarak Hız. Peygamber'e götürme hakları da vardı. Hız. Peygamber'in Yahudiler arasında yaşanan adliyelik olaylarda hüküm verdiğine dair İslâm kaynaklarına bazı örnekler yansımıştır⁵.

İslâm hukukunda Kur'an'daki hüküm ve Hız. Peygamber'in uygulamalarından (*Sünnet*) hareketle, gayr-ı müslimlerin, davalarını İslâm mahkemelerine götürebileceği kabul edilmiştir.

Hulefâ-yi Râşidîn ve sonraki dönemlerde Yahudilerin, davalarını İslâm mahkemelerine götürdüklerine dair pek çok örnek vardır. Hız. Ömer'in, kendisine intikal eden bir davada, mirası, Yahudi halasının terekesinden

⁴ Nisâ 4/105; Mâide 5/42-43; Abdürrezzak, *el-Musannef*, nşr. Hâbilürrahman el-'Azamî, Beyrut 1403/1983, VI, 62-63 (Hadis no. 10007).

⁵ Hız. Peygamber her iki taraf da Yahudi olan bir zina davasında suçlulara *recm* cezası uygulamıştı (Buhârî, Menâkıb 26. Bu suçun Tevrat'taki cezası için bkz. Levililer 20/10). Benzer şekilde Hendek Savaşı'nda ihânet eden Kureyzâoğulları'na Yahudi kutsal kitabındaki bir hükme (Tesniye 20/10-14) istinaden verilen ölüm cezasını tasvip etmişti (Vâkıdî, *el-Meğâzi*, nşr. Marsden Jones, Beyrut 1966, II, 513-514; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1405/1985, II, 77). Yine, o dönemde Ensar'dan bir cariye'nin başını iki taş arasına koyarak ezen bir Yahudiye kısas tatbik edilmişti. Bkz. Buhârî, Husûmât 1. Hız. Peygamber'in, bu müracaatlarında Yahudilere kendi kanunlarını tatbik ettiği belirtilmektedir. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1990, I, 614; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1991, s. 230.

pay almak isteyen Eş'as b. Kays'a değil, kadının Yahudi akrabalarına devrettiği belirtilir⁶. Yine O'nun zamanında Basra kadılığı yapan Ka'b b. Sûr'un⁷, taraflardan birinin Yahudi olduğu davalardaki yemin gerektiren durumlarda Yahudiyi sinagoga göndererek başına Tevrat koydurduğu ve "*Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah adına*" yemin verdirdiği rivayet edilir⁸.

Emevîler döneminde Kûfe'de kadılık yapan Şa'bi'nin (ö. 104/722), kırbaç (*celde*) gerektirecek cürüm işleyen bir Yahudiyi mescitte cezalandırdığı belirtilir⁹. Ömer b. Abdülazîz zamanında, Mısır kadısı İbn Huceyre tarafından malları müsadere edilen Yahudiler, kararı haksız bularak halifeye müracaat etmişlerdi. Olayı tahkik ettiren halife, Yahudilerin haklı olduğunu öğrenince mallarını iade etmişti¹⁰. Ömer b. Abdülazîz'in, kadısı Adıyy b. Ertâd'a "*Zimmiler sana gelirse onlar hakkında hükmet*", dediği rivayet edilir¹¹. Aynı halife zamanında Mısır kadısı İbn Huceyre'nin Yahudilerin davalarına da baktığı belirtilir¹².

Abbâsîler döneminde Mısır kadıları gayr-ı müslimlerin davalarına belli bir zaman ayırırdı. İkinciye kadar mescitte Müslümanların davalarına bakan Kadı Hayr b. Nuaym'ın, ikinci namazından sonra mescidin merdivenlerine oturarak gayr-ı müslimlerin davalarını hallettiği rivayet edilir¹³. Bu uygulama, Muhammed b. Mesrûk'un kadılığına kadar bu şekilde devam etmişti. İbn Mesrûk (177-184/793-800) görevi sırasında gayr-ı müslimlerin davalarını da mescitte görmeye başlamıştı¹⁴. Hayr b. Nu'aym, Yahudi davacıların ihtilâflarında kendi cemaatlerinin şahitliğine de müracaat ederdi¹⁵. Hârûnürreşîd zamanında bu müracaatların arttığı anlaşılmaktadır. Çünkü,

⁶ Abdürrezzak, *el-Musannef*, VI, 16-17 (Hadis no. 9858).

⁷ Bkz. Zehabi, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd ve dğr., Beyrut 1984/1405, VIII, 12.

⁸ Bkz. Vekî, *Ahbâru'l-Kudât*, Beyrut [t.y.], I, 278. Ka'b'ın aynı işlemi, Hristiyanlar için kilisede de yaptırdığı belirtilir. Bkz. *a.g.e.*, aynı yer.

⁹ Bkz. Vekî, *Ahbâru'l-Kudât*, III, 69. Bu dönemlerle ilgili diğer uygulamalar için bkz. Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 229-230; Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, s. 81-82.

¹⁰ Bkz. Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât (Târîhu Vülâti Mısır)*, nşr. Rhuvon Guest, Müessetü Kurtuba: [t.y.], s. 332-333. Olay İbn Huceyre'nin ikinci kadılığı sırasında meydana gelmiştir.

¹¹ Abdürrezzak, *el-Musannef*, VI, 63 (Hadis no. 10009).

¹² Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât*, s. 348; Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 228. İbn Huceyre, Mısır'a Abdülazîz b. Mervân'ın valiliği sırasında tayin olmuştu. Bkz. *a.g.e.*, s. 315.

¹³ Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât*, s. 351.

¹⁴ Bkz. Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât*, s. 390-391.

¹⁵ Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât*, s. 351. Hayr, aynı işlemi Hristiyanlar için de yapmaktaydı. Bkz. *a.g.e.*, aynı yer.

vezir Fadl b. Rebî döneminde İslâm mahkemelerine müracaat eden Yahudilere, sinagoglarında nasıl yemin ettirileceğine dair belli kalıplar tespit edilmişti¹⁶.

İslâm kaynaklarına yansıyan bu örnekler, Yahudilerin, Emevîlerin sonu ile Abbâsîlerin ilk dönemlerinden itibaren İslâm toplumuyla entegre sürecine girdiğini ve bu entegrasyonun getirdiği sosyo-kültürel etkileşimle beraber İslâm mahkemelerine müracaatların arttığını da göstermektedir. İslâm mahkemesinde verilen bir karar, Yahudi mahkemesi tarafından bütünüyle geçersiz kabul edilse de, söz konusu dönemden itibaren İslâm mahkemelerine çok sık müracaat edilmeye başlamıştı¹⁷. Bu müracaatların belli-başlı sebeplerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Cemaatin bazı üyeleri, kendi mahkemesine müracaat etmesi halinde, kendi hukukunda lehine bir hüküm yoksa, aynı konuda İslâm hukukundaki lehine olan bir hükümden faydalanmak için İslâm mahkemelerini tercih ederdi¹⁸. Bu tercihte, İslâm mahkemelerine müracaat eden gayr-ı müslimlere İslâm hukukuna göre hüküm verilmesi etkili olmuştur¹⁹. Bu sebeple meselâ, erkek kardeşlerinin olması durumunda²⁰ babalarının mira-

¹⁶ Yahudiler için tespit edilen yemin lafızlarına bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerif*, Mısır 1312/1894, s. 151-152; Kalkaşendî, *Subhül-A'şâ fi Smâati'l-İnşâ*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987, XIII, 266-267.

¹⁷ Gil, Moshe Gil, (634-1099) *ארץ-ישראל בתקופת המוסלמיית הראשונה - Erets-Yisrael bi'Tkufat ha-Müslimit ha-Rişona [İlk İslâmî Dönemde Filistin]*, Yeruslayim 1983, I, 137.

¹⁸ Goitein, "Minority Selfrule and Government Control in Islam", s. 110.

¹⁹ Hanbelî, Şafî ve Zâhirî mezhebine göre, gayr-ı müslimlerin davalarına bakılıp bakılmayacağı konusunda muhayyerlik olmakla beraber, bakıldığı takdirde adaletli olunması ve İslâm hukukuna göre karar verilmesi konusunda görüş birliği vardır. Bkz. Abdürrazzak, *el-Musannef*, VI, 62-63 (Hadis no. 10007); Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Diniyye*, Beyrut 1985, s. 185. Konuyla ilgili deliller ve tartışmalar için bkz. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991, III, 360-362; Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 229; Ahmet Bostancı, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayr-ı Müslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001, s. 203-204. Ancak gayr-ı müslimlere İslâm hukukuna göre hükmedilmesi, onların farklı bir inanca sahip olduklarının göz ardı edildiği manasına gelmemektedir. Bu konuda bazı istisnalar tanınmıştır. Meselâ, Hanefî ve Malikîler'e göre şarap ve domuz, gayr-ı müslimler açısından mal hükmünde olduğu için, gasp ve itlâf durumlarında tazmini gerekir. Benzer şekilde, gayr-ı müslimler şarap içtikleri takdirde kendilerine had tatbik edilmez; ancak açıktan içerlerse, kamu düzeni açısından kendilerine *ta'zîr* cezası uygulanır. Bkz. Karaman, III, 362; Bostancı, s. 209.

²⁰ Hz. Musa'ya kadar mirastan pay alamayan kız çocukları (İkvin 31/14-15), Musa'dan itibaren, erkek kardeşlerinin olmaması durumunda, babalarının mirasından pay almaya başlamıştır. Bkz. Sayılar 27/1-8.

sından pay alamayan Yahudi kızlar, Müslüman hem cinsleri gibi,* mirastan pay almak için İslâm mahkemelerine müracaat etmeye başlamışlardı²¹.

Benzer şekilde evlilikten sonra dünyaya gelen çocukların ilkinin erkek olması durumunda, bu çocuk diğer (erkek) kardeşlere oranla iki kat daha fazla hisse almaktadır²². Roma ve Cermen hukuku gibi, özde köylü olan Yahudi hukukunda, gayr-ı menkullerin parçalanmaksızın bir arada tutulabilmesi için, ilk doğan erkek çocuğa böyle bir ayrıcalık tanınmıştı²³. Abbâsî ve Fâtımîler döneminde buna razı olmayan diğer erkek kardeşler, İslâm hukukundaki eşit pay hakkından faydalanmak için İslâm mahkemelerine müracaat ederdi²⁴.

İslâm mahkemelerine en sık müracaat konularından biri de Yahudi kadınların boşanma talepleri ile ilgiliydi. İslâm hukukunda boşama yoluyla evliliği sona erdirmeye hakkı kocaya verilmiş olmakla beraber, evlilikten memnun olmayan bir kadının, hakime başvurarak evliliğine son vermesini

* İslâm hukukunda Kur'ân'daki bir âyete binâen (Nisâ 4/11) kız çocuklarına mirastan pay ayrılmaktadır. Ölen kimse sadece bir kız çocuğuna sahipse, bu kız, terekenin yarısını; iki veya daha fazla kız çocuğu varsa, bunlar mirasın üçte ikisini alabilmektedir. Ölen kimsenin oğlu varsa kızlar bir, oğlanlar iki hisse almaktadır. Konuyla detaylar için bkz. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 391 vd.

²¹ Bu konuda süreç genellikle şöyle cereyan ederdi: Babanın -ki bu kimse genelde malî çok olan zengin biri idi - ölümünden sonra mirastan pay alamayan kız çocukları, erkek varislerden pay ister, onlar da mirastan herhangi bir pay vermezdi. Bunun sonucunda da kız ya da kızlar, İslâm mahkemesine müracaat eder ve mahkeme tasarrufuyla mirastan pay alırdı. Bkz. Hayyim Z'iv Hirschberg, "ערכאות של גויים בימי הביניים" "Arkaot şel Goyim be-Yeme ha-Beynayim" [Ortaçağda Yahudilerin Yabancı (İslâm) Mahkemeler(in)e Müracaatı], *Mazkeret Kovets Torani le-zaher Rabenu Gaon Yisrael Rav Yitshak ha-Levi Herzog*, eds. S.J. Zevin-Z. Warhaftig, Yerusalayim 1962, s. 505; Gil, *Erets Yisrael*, I, 136; 426. Mirasla ilgili başka örnekler için bkz. Gil, *Erets Yisrael*, I, 426-427; a.g.e., II, 72 vd. (1020 tarihinde Filistin'de Refah kentinde yaşanan bir miras kavgası).

²² Yahudilikte buna "İlk oğulluk hakkı" (*behor hakki*) adı verilmektedir. Ancak mirastan bu şekilde pay alan ilk oğulun, diğer kardeşlerine nazaran yükümlülükleri de fazladır. Bkz. Tesniye, 21/15-17.

²³ Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley: University of California 1971, II, 398.

²⁴ Buna karşın, miraslarının Yahudi hukukuna göre paylaşılmasını isteyen Yahudiler ise, İslâm mahkemesine müracaatı önlemek veya müracaat edilse dahi pay vermemek için bir formül geliştirmişlerdi: Daha hayatta iken gayr-ı menkullerin yarısını ilk oğula hem Yahudi hem de İslâm mahkemesinde resmen devretmek. Goitein, Geniza dokümanlarında konuyla ilgili pek çok belge bulunduğunu, ancak bu belgelerin sadece kağıt üzerinde, işi kılıfına uydurmak amacıyla kaleme alındığını belirtir. Bu - sözde - satış belgeleriyle baba, ilk oğluna gayr-ı menkullerinin yarısını satarak Yahudi hukukuna göre terettüp eden hissesini vermiş, ölümünden sonra alacağı pay ile de ilk oğul, Yahudi hukukuna göre hak ettiği paya kavuşmuş olurdu. Bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 399.

talep hakkı (*tefrîk*) vardır²⁵. Benzer hak, gayr-ı müslim hanımlara da tanınmıştır. Bu sebeple kocanın müzmin bir hastalık veya sakatlığının olması, nafaka yükümlülüğünü yerine getirememesi, kaybolması, karısına zulmetmesi gibi sebeplerle, Müslüman bir kadın gibi, gayr-ı müslim kadın da, İslâm mahkemesine müracaat ederek durumunu ispat etmek suretiyle evliliğinin sona erdirilmesini talep edebilmektedir²⁶. Oysa Tevrat'ta boşama hakkı sadece, hanımında yakışsız şeyler (*ervat davar*) bulan, kocaya ait kabul edilmiştir²⁷. Kitab-ı Mukaddes döneminde boşama kocanın inisiyatifine bırakılmış, onun her durumda karısını boşayabileceği kabul edilmiştir²⁸. Talmudik dönemde ise serkeşlik yapan bir kadının kocası tarafından boşanması, bir yıl kadar uzatılırdı²⁹. Bu sebeple Abbâsî ve Fâtımîler döneminde Müslüman hemcinsleri gibi Yahudi hanımlar da, İslâm mahkemelerine müracaat ederek yukarıda belirtilen hak kayıplarına uğramaksızın kocalarından ayrılma talebinde bulunmaya başlamışlardı³⁰. Hatta İslâm mahkemelerine olan bu yoğun talep üzerine, ilk İslâmî dönemde Sura ve Pumbedita *gaon*ları Rav Hunay ve Mar Raba, boşanma hukukunda bir içtihat geliştirmiş, Talmud'un konuyla ilgili hükmünü yeniden yorumlayarak Müslümanlarda olduğu gibi, Yahudi kadınların da mahkemeye müracaat etmesi durumunda herhangi bir hak kaybına uğramaksızın boşanma talebinde bulunabileceklerini hükme (*takana*) bağlamıştı³¹. Şerira Gaon bir

²⁵ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 313.

²⁶ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmîyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dâri'l-İslâm*, Beyrut 1988, s. 350-351; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 388-389.

²⁷ Tesniye 24/1-4.

²⁸ Bu görüş, Bet Hilel'e aittir. Bet Şamay ise gayr-ı meşrû ilişkiyi boşama sebepleri arasında zikreder. Bkz. Babil Talmudu, Gitin 90a-b.

²⁹ Şerira Gaon, *İgeret Rav Şerira Gaon* (אגרת רב שרירא גאון) [Rav Şerira Gaon'un Mektubu], nşr. ve İbrâniceye trc. R. Nosson Dovid Rabinowich, Jerusalem 1991; İng. trc. *The Iggeres of Rav Sherira Gaon*, trc. R. Nosson Dovid Rabinowich, Jerusalem 1988, s. 141, İng. trc. 126.

³⁰ Bir responsada İsrail kızlarının kötü kültürünü (!) (*terbut ra'a/İslâm kültürü*) etkisiyle, komşuları Müslüman kadınları örnek alarak bu tür girişimlerde buldukları kaydedilmiştir: "...לתרבות רעה שלא יצאו בנות ישראל לתרבות רעה...". Bkz. S. Schechter, *Saadyana, Geniza Fragments of Writings of Saadya Gaon and Others*, Cambridge 1903, s. 147 (İS 8]3 tasnifli doküman). Ayrıca bkz. Mordechai Friedman, "Divorce upon the Wife's Demand as Reflected in Manuscripts from the Cairo Geniza", *The Jewish Law Annual* 4 (1981), s. 109, İng. trc. 112 (İS AS 94.65+NS 217.20 tasnifli doküman).

³¹ Şerira Gaon, *İgeret*, s. 141, İng. trc. 126. Değerlendirme için bkz. Gil, *Erets Yisrael*, I, 136; Robert Brody, *The Geonim of Babylonia and the Shaping of Medieval Jewish Culture*, New Haven and London 1998, s. 62. *Sefer ha-İttur* isimli ortaçağa ait bir Yahudi kroniğinde bu içtihadın (*takana*) m. 651 yılında yapıldığı belirtilir (Bkz. Şerira, 126. dipnot, Rabinowich'in notu). Ancak serkeş kadının bu şekilde boşanması, sadece Abbâsî hakimiyetindeki Irak bölgesi

responsasında, *gaon*ların böyle bir kararı, Yahudi kadınların boşanma konusunda Yahudi olmayan (İslâm) mahkemelere müracaatının önüne geçmek amacıyla aldıklarını belirtir³².

2. Dava, bir Yahudinin kendi mahkemesinde istediği şekilde neticelenmediği veya dava sonunda herhangi bir cezaya çarptırıldığı ya da davalı tarafın Yahudi mahkemesine gitmek istememesi durumlarında da, İslâm mahkemeleri tercih edilmiştir. Meselâ bir responsada *Sebti* ihlâl ettiği için bet din tarafından kırbaç cezasına çarptırılan bir Yahudinin, cezadan kurtulmak için İslâm mahkemesine müracaat ettiği belirtilir³³. Bu konuda bir başka çarpıcı örnek de, Yahudilikte özel bir konuma sahip *kohen*lerin İslâm mahkemelerine müracaatlarıdır. Tevrat'ta *kohen* ailesine mensup birinin dul, bozuk kadın ve fahişe ile evlenmesi yasaklanmıştır. *Kohen*ler sadece bakire kızlarla evlenebilmektedir³⁴. Ancak Abbâsî ve Fâtımîler dönemlerinde dullarla evlenmek isteyen *kohen*ler, kendi mahkemelerinde kıyılmadığı için, nikâhlarını İslâm mahkemelerinde kıydırmakta idiler. *Geniza*'da konuyla ilgili erken dönemlere ait örnekler az olsa da, Maimonides (1135-1204) zamanında (XII. asır) bu uygulamanın çok yaygın olduğu belirtilmektedir³⁵.

3. Yahudiler İslâm mahkemelerine sadece yukarıda bahsi geçen meselelerde müracaat etmiyorlardı. Başta ticarî senetler olmak üzere, vasiyet ve devir-teslim gibi, Yahudi hukukuna göre yapılan ve Yahudi mahkemesince tescil edilen belgeler, güçlü cezaî bir müeyyidesi olmaması ve gerektiğinde cebir yoluyla tahsil edilebilmesi için, İslâm mahkemelerine de tescil ettiriliyordu³⁶. Bazı sözleşmeler, özellikle de borç ve alış-veriş senetleri, gerektiğinde yasal yolla tahsil edilebilmesi için, bir İslâm mahkemesine de tasdik ettirilirdi. Bu tür durumlarda İslâm mahkemelerine müracaat edilebileceği,

ile sınırlı kalmıştır. Maimonides bu uygulamanın bütün Yahudiler tarafından uygulanmadığını belirtir. Bkz. Jacob Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim as a Source of Jewish History", *Jewish Quarterly Review* New Series 10 (1920-1921), s. 123.

³² Bkz. Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 122.

³³ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 123.

³⁴ Levililer, 21/13-14.

³⁵ Bkz. Goitein, "The Interplay of Jewish and Islamic Laws", *Jewish Law in Legal History and the Modern World*, ed. Bernard S. Jackson, Leiden: E.J.Brill 1980, s. 77. Nikâhın İslâm mahkemesinde tescilinin sebebi ise, İslâm toplumunda nikâhsız beraberliklere müsaade edilmemesidir.

³⁶ Gil, *Erets Yisrael*, I, 137; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 398.

din adamları tarafından tecvîz (*cevaz*) edilmekle kalmamış, teşvik dahi edilmiştir. Bu durum, özellikle Fâtımîler döneminde *bet dinde* hazırlanan belgelerin, Müslüman *kadiya* da onaylatılması şeklinde bir pratiğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur³⁷. Bazı durumlarda cemaat arasında adaleti temin için, İslâm mahkemelerine bizzat cemaat yöneticileri de müracaat etmiştir³⁸.

Diğer yandan, gayr-ı müslimlere tanınan adli özerklik sebebiyle, İslâm mahkemeleri de Yahudilerin cemaat içi adli vakalarına pek müdahil olma taraftarı değildi. İslâm hukukunda zimmilerin ihtilâflarını kendi mahkemelerine götürmeleri esas kabul edilmiştir³⁹. Bu sebeple, gayr-ı müslimlere ait mahkemelerin görev alanına giren davalara bakmakta genelde isteksiz davranan İslâm mahkemeleri, cemaat içi meselelere ancak şikâyet üzere müdahil olmuşlardır⁴⁰. Bu husus, *gaonların tensip belgelerinde* açıkça ifade edilmiştir: “*Seni...dininin müntesipleri arasında vukû bulacak ihtilâf ve sürtüşmelerde, dinlerinin gereği üzere hükmetmen için tayin ediyorum.*”⁴¹ Uygulamada konuyu teyit eden örnekler de vardır. Emevîler döneminde Yahudiler arasında Mesih iddiası ile ortaya çıkan (720 yılı) Serene, cemaat arasında huzursuzluğa sebep olduğu için İslâm idaresi tarafından tutuklanmış ve kendi

³⁷ Hirschberg, “‘Arkaot şel Goyim...”, s. 498-499; Gil, *Erets Yisrael*, I, 137. Konuyla ilgili örnekler için bkz. Nuh Arslantaş, *Abbâsiler ve Fâtımîler Döneminde Yahudiler*, MÜSBE: İstanbul 2007 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 134-136.

³⁸ Meselâ, cemaatten birinin Yahudi mahkemesi tarafından verilen bir hükme boyun eğmemesi halinde bizzat *bet dinin* İslâm idaresine müracaat ederek kararını kabul ettirme yoluna gittiğine dair bazı örnekler vardır. Re’sü'l-câlût Davud b. Zakkay, oğlunu cemaatin kuruma vermesi gereken aйдâtları toplamak için göndermiş, ancak cemaatin gerekli kolaylığı göstermemesi üzerine Müslüman idarecilerden yardım isteyerek bu mükellefiyetin yerine getirilmesini zorla da olsa sağlamıştı. Bkz. Natan ha-Bavli, *סדר עולם ארץ ישראל - Seder ‘Olam Zuta* [Kısa Dünya Tarihi], *Seder ha-Hahamim ve Korot ha-Yanim*, nşr. Adolf Neubauer, Oxford 1887, II, 86. Hayy Gaon bir *responsasında* Yahudilerin *bet dinin* kararlarına uymamalarından, Müslüman idarecilerin de yaptırımlara kayıtsız kalmasından şikâyetlenir. Benzer bir şikâyet Paltoy Gaon tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Hirschberg, “‘Arkaot şel Goyim...”, s. 498; Mann, “The Responsa of the Babylonian Geonim ...”, *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 144.

³⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultânîyye*, s. 185.

⁴⁰ Goitein, “Minority Self-rule and Government Control in Islam”, s. 109.

⁴¹ Bkz. *Kitâbü’l-Havâdis: el-Havâdisü’l-Câmia ve’t-Tecâribü’n-Nâfia fi’l-Mietî’s-Sâbia*, nşr. Beş-şar Avvâd Ma’ruf-İmâd Abdüsselam Raûf, Beyrut 1997, s. 269-270; 293. İfadeler h. VIII. asra ait müellifi meçhul *Kitâbü’l-Havâdis* isimli eserde, 1240 ve 1250 yıllarında Pumbedita’ya *gaon* olarak tayin edilen iki *gaon* [(Daniel b. Samuel b. Ebû Reblîf (ha-Kohen) (1240-1250) ile Âli b. Zeharya (Yahudi kaynaklarda II. Eli) (1250-1288)] için halife tarafından yazılan tensip belgelerinde kullanılmıştır.

hukukuna göre yargılanmak üzere Yahudi cemaatine teslim edilmişti⁴². 1016 tarihli bir *Geniza* dokümanında Sicilya Yahudilerinden Amrun b. Eliyahu, parasal bir meseleden dolayı Efrayim b. Şemary'a'yı İslâm mahkemesine şikâyet etmişti. Ancak Efrayim, mahkeme, Yahudi mahkemesi olmadığı için gelmek istememiş, İslâm mahkemesi Amrun'un talebi üzerine Efrayim'i tutuklamıştı⁴³. XII. asra ait bir başka dokümanda 'Ayzâb şehrinde bir cariyeye, bir meseleden dolayı İslâm mahkemesine müracaat etmiş, ancak cariyenin Yahudi olduğu anlaşılınca Müslüman yargıç (*kadı*) (görevsizlik kararı vererek) meseleyi Yahudi mahkemesine sevk etmişti⁴⁴. Yine İskenderiye'de bir Yahudi ailenin fertleri arasında yaşanan miras kavgasında İslâm mahkemesine yapılan müracaat geri çevrilmiş, davacı ve davalılar Yahudi cemaat liderine (*Nagid Mevorah*) yönlendirilmişti⁴⁵.

Yukarıda anlatılan örneklere rağmen cemaatin varlığını korumakla yükümlü din adamları (*geonim*), İslâm mahkemelerine mesafeli tutumlarını hep korumuştur. Çünkü Tevrat'ta Yahudilerin kendi kanunlarına sıkıca riayet etmeleri emredilmiş, Yahudi olmayanların yolundan gitmeleri şiddetle yasaklanmıştır⁴⁶. Çıkış kitabındaki "Önüme koyacağım hükümler" (21/1), Tesniye kitabındaki "Davalarınızı kendi hakimlerinize getirmelisiniz" (1/16) ifadesi ile "Sizden her biri kendi mülküne dönecek" (25/10) ifadesi, din adamları tarafından "cemaat içindeki anlaşmazlıkların Yahudi mahkemelerine götürülmesine" delil olarak sunulmuştur. Kaynaklarda zaman zaman bu ifadelerle atıfta bulunulmuş⁴⁷ veya mahkeme kararlarının sonuna "Karar, Musa'nın getirdiği kanun ve İsrail'in uygulamalarına (geleneğine) göre alınmıştır"⁴⁸ ibaresi

⁴² H. Graetz, *History of the Jews*, Philadelphia 1891, III, 121. Serene taraftarlarına cemaatin tutumu için bkz. Avraham Yaakov Finkel, *The Responsa Anthology*, London 1990, s. 5. Serene isyanının detayları için bkz. Arslantaş, *Eneviiler Döneminde Yahudiler*, s. 89-90.

⁴³ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 139; Elinoar Bareket, *Fustat on the Nile, The Jewish Elite in Medieval Egypt*, Brill 1999, s. 26.

⁴⁴ Goitein, *A Mediterranean Society*, I, 136.

⁴⁵ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 402. Tarafların Yahudi olduğu durumlarda İslâm mahkemelerine yapılan müracaatlarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Arslantaş, *Abbâsiler ve Fâtımiler Döneminde Yahudiler*, s. 122-127.

⁴⁶ Levililer, 18/3-5.

⁴⁷ Meselâ bkz. Goitein, "The Local Jewish Community in the Light of the Cairo Geniza Records", *Journal of Jewish Studies* 12 (1961), s. 156, 158: "וקבול אחכאמה עלי מוגב אלדין כתיב ... ואצוה את שופטיהם... ve kabûlü ahkâmehû alâ mücibi'd-dîn...kativ va'zu et ha-sofeteyhem...: Dinin emri gereği (Yahudi) hukuku(nu) kabul edecekler..(Tevrat'ta belirtildiği üzere) davalarınızı kendi hakimlerinize götürün."

⁴⁸ "כדת מושה וישראל (כדמו"י) ke-dat Moşe ve Yisrael: Musa hukukuna ve İsrail geleneğine göre." Bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 327. Filistin Yeşivası'na ait mahkeme kayıtlarında Yahudi mahkemelerinde ancak İsrail hukukuna göre karar verileceği hep dile getirilmiştir. Meselâ bkz.

eklenmiştir. Diğer milletlerin mahkemeleri karşısında “en adil mahkeme” (*dine yaşar*) “Yahudi mahkemeleri”dir.⁴⁹ Bu sebepten ötürü bağlayıcı kararlar, para ve diğer cezaları verme yetkisi, sadece ve sadece tayin edilmiş *rabbilere* ait görülmüştür. Konuyla ilgili teorik bir haleflik zinciri oluşturularak Musa’nın, Nun oğlu Yeşu’yu görevlendirdiği andan beri, bu vazifenin Yahudi din adamlarına (*rabanim*) devredile geldiği kabul edilmiştir.⁵⁰ Tevrat’ın hükümlerine ve *bet dinin* yargı yetkisine zarar verdiği için, yabancı mahkemelere düşmanca bakılmıştır.⁵¹ Cemaat yöneticileri İslâm mahkemelerine müracaat neticesinde gözaltına alınma, cezaya çarptırılma ya da zarara uğrama durumlarında zararın, davayı İslâm mahkemesine götüren Yahudiden tahsil edilmesini kararlaştırmışlardır.⁵²

Adli özerkliğin cemaatin dinî ve millî kimliğini koruma yanında kültürel asimilasyona karşı önemli bir kalkan olduğunun çok iyi farkında olan din adamları⁵³, cemaatin İslâm mahkemelerine müracaatını önlemek için, bazı tedbirler de almıştı. Meselâ evlilik belgelerine (*ketuba*) “*herhangi bir anlaşmazlık durumunda sadece Yahudi mahkemelere müracaat edileceği*” şeklinde bir hüküm, daha baştan şart olarak konurdu⁵⁴. Bir diğer önlem de, lehte ya

Mann, “ספר המעשים לבני ארץ-ישראל” “Sefer ha-Ma’asim li’Vney Erets-Yisrael”, *Tarbits* 1 (1929-30), s. 8.

⁴⁹ Bu ifade, Aptowitz’in neşrettiği bir vasilik belgesinde (*şeter astropa*) yer almaktadır. Bkz. “Formularies of Decrees and Documents from a Gaonic Court”, *Jewish Quarterly Review New Series* 4 (1913-1914), s. 23-51, s. 29.

⁵⁰ Zc’cv W. Falk, “Yahudi Hukuku”, trc. Bilal Aybakan, *İLAM Araştırma Dergisi* 3 (1998), s. 184; Norman A. Stillman, *The Jews of Arab Lands, A History and Source Book*, Philadelphia 1979, s. 32.

⁵¹ Hirschberg, “‘Arkaot şel Goyim...”, s. 493.

⁵² Mann, “The Responsa of the Babylonian Geonim ...”, *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 139. İslâmî dönemin en önemli din adamlarından olan Maimonides (1135-1204), medenî konular dışında Yahudi olmayan mahkemelere müracaatı, “Musa’nın şeriatına ihanet” olarak niteler. Bkz. Hirschberg, “‘Arkaot şel Goyim...”, s. 506. Ancak hayatının sonuna doğru onun bu konuda daha ılımlı bir tavır takındığı belirtilir. Bkz. Shmuel Shilo, “Maimonides on ‘Dina de-Malkhuta Dina”, *The Jewish Law Annual* 1 (1978), s. 163.

⁵³ Meselâ bkz. Gil, “The Authorities and the Local Population”, *The History of Jerusalem, The Early Muslim Period 638-1099*, ed. Joshua Prawer-Haggai Ben-Shammai, Jerusalem 1996, s. 118.

⁵⁴ Konuyla ilgili pek çok örnek vardır: “... ושל אלא יצאו אל משפטי הגוים להחליף משפטי התורה: *ve şe-lo yatsu el mişpate ha-goyim le-hahlif mişpate ha-Tora: Tevrat’ın ahkâmını bırakıp da yabancıların (goyim) hukukuna müracaat edilmeyecek!*” Bkz. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, Oxford 1969, I, 162, 1. dipnot; a.g.e., II, 156, 3. dipnot, s. 212; Judith Olszowy Schlanger, *Karaite Marriage Documents from the Cairo Geniza, Legal Tradition and Community Life in Medieval Egypt and Palestine*, Leiden: Brill 1998, s. 390. Benzer şartlar üzere, Fustât’ta tanzim edilen 1107 tarihli evlilik mukavclesi (bkz. Mann, *Texts and Studies in*

da aleyhte, Yahudi mahkemesinden çıkacak bir kararın kabulü için taraflardan önceden yazılı bir taahhüt alınmaya başlanmasdı⁵⁵. Yine İslâm mahkemelerine müracaatı önlemek için, her yıl *Hoşa'na Raba* günü Zeytin dağında bir araya gelindiğinde “*kendi (Yahudi) mahkemesini bırakıp bu mahkemelere müracaat edenlere*” topluca *herem ilân* edilirdi⁵⁶.

Abbâsî ve Fâtımîler döneminde gayr-ı müslim tebaa içerisinde, cemaat mahkemeleri açısından en organize cemaatlerden biri de Yahudilerdi.

3. Yahudi Cemaat Mahkemeleri (*Bet Dinler*)

Yahudilikte yemin, yaralama ve kırbaç gibi cezaların ancak cemaat liderleri (İslâmî dönemde *re'sü'l-câlût* ve *yeşiva*) tarafından tayin edilen tam yetkili üç kişilik din adamından oluşan *bet dinler* tarafından verilebileceği kabul edilmiştir⁵⁷. Resmî otoriteler tarafından tayin edilen yargıçların teşkil ettiği *bet din* ile cemaatin doğrudan kendisinin teşkil ettiği *bet din* arasındaki fark, Hayy Gaon'un (998-1038) Kayravân Yahudileri arasında yaşanan bir olay ile ilgili yazdıklarında ortaya çıkar. Kayravân'da yaşayan bir Yahudi, cemaatin doğrudan kendisinin tayin ettiği bir yargıcın mahkemesine müracaat etmemeye yemin etmişti. Bu kişinin durumunu soran cemaate *gaon*, cezaî yaptırımın ancak *yeşivalar* ya da *re'sü'l-câlût* tarafından tayin edilen bir yargıcın hükmüne karşı gelene uygulanabileceğini; resmî makamların ten-

Jewish History and Literature, Cincinnati, Ohio, USA, 1931, II, 160, 180) ile 1006 tarihinde Remle'de (bkz. Schlanger, *Karaite Marriage Documents*, s. 384) hazırlanan belgelerde de bu şart konmuştur. Aynı şartın yer aldığı tarihi belli olmayan bir başka *ketuba* için bkz. Schlanger, *a.g.e.*, s. 324: “שלא יצאו אל משפט הגוים...: *še-lo yatsu el mišpat ha-goyim: Yabancı hukukun hakemliğine gitmeyecekler!*”

⁵⁵ Mesclâ bkz. Mann, “Sefer ha-Ma'asim li'Vncy Erets-Yisrael”, *Tarbits* 1 (1929-30), s. 8.

⁵⁶ Geniza dokümanlarında bu konuda bazı örnekler vardır. Dosa isimli bir Yahudinin ölümünden sonra, evli iki kızı, henüz bekâr olan diğer iki kız kardeşini mirastan mahrum etmişti. Anlaşılan bu mirası da İslâm mahkemesine müracaat ederek almışlardı. Mahkemenin detayı hakkında dokümanda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak mirastan mahrum edilen kız kardeşlerden büyüğü, Kudüs'teki cemaat idarecilerine yazdığı mektupta kendilerine sahip çıkılmasını belirttiikten sonra, Çardaklar bayramının yedinci günü (*Hoşa'na Raba*) Zeytin dağındaki buluşmada kardeşlerine herem ilân edilmesini rica etmişti: “... יא מעשר ישראל לא יא תכלו אידיכם ענא, אנתם תחרמו פי הר הזיתים עלי כל מן יאכד ארת פי דיני גוים...: *Ya ma'sera Yisrail! La tahlû eydiküm 'annâ... entüm tüharrimû fi hâr ha-Zeytim 'alâ külli men ye'huzû irse fi dine goyim...: Ey İsrail cemaati! Bizden elinizi çekmeyin! Yabancı hukukun icbarıyla bizden miras kaçıranlara Zeytin dağında herem ilan edin!*” E.N.A 2348, f.1 tasnilli Yahudice-Arapça bu doküman için bkz. Gil, *Erets-Yisrael*, I, 139; *a.g.e.*, II, 402-403. Dokümanın İngilizce tercümesi için bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 324.

⁵⁷ Babil Talmudu, Sanedrin 8a.

sip ve tasvibi olmaksızın cemaatin girişimleriyle oluşturulan *bet din*lerin, bu yetkiye sahip olmadığını söyleyerek, yemin eden bu kişiye kırbaç (*malkot*) cezasının uygulanamayacağını belirtmiştir⁵⁸. Tıradek Gaon (838-848) bir responsasında, verilen bir hükmün geçerli olabilmesi için, o hükmü veren *bet din*in kim tarafından tayin edildiğinin bilinmesi gerektiğini söyler⁵⁹.

İdarî hakimiyetlerinde (*reşut*) olmayan *bet din*ler için, *gaon*ların herhangi bir yaptırım söz konusu değildi. Hayy Gaon'a gelen bir soruda, cemaat, kendi bölgelerindeki *bet din*in, fakirlerin yatak, tabak-çanak vb. gündelik eşyalarını Talmud'un hükmüne aykırı olmasına rağmen, borçlarına karşılık rehin aldığı şikâyet etmişti. Hayy Gaon, böyle bir hükmü kendi tayin ettiği bir yargıcın vermesi durumunda, onu derhal görevden alacağını; ancak söz konusu bölgenin kendi idarî alanlarında (*reşut*) olmadığı için bir şey yapılamayacağını, mümkünse kendilerinin bu yargıcı görevden uzaklaşturmalarını salık vermiştir⁶⁰.

Bet din olmayan bazı cemaatlerde, cemaatin önde gelen kimselerine anlaşmazlıkları çözme yetkisi verilmişti. Cemaat işleri, o cemaatin dinî ve ahlâkî yaşantısıyla öne çıkmış ileri gelenleri tarafından sevk ve idare edilmiştir. "Beldenin büyükleri" (*Zikney ha-'ir*), "Beldenin iyileri" (*Tovey ha-'ir*), "Büyükler" (*Zikanim*) veya "Dinî tahsil görmüşler" (*ha-Talmidim*) gibi payeyle anılan bu insanlar, cemaat içi anlaşmazlıkları çözmüşlerdir⁶¹.

İslâmî dönemde Yahudilerin yaşadığı her şehirde cemaatin büyük ya da küçüklüğüne göre bir veya birkaç Yahudi mahkemesi vardı⁶². İslâm dünyasında Yahudi mahkemeler özgür bir ortamda ve tam bir otonomi ile kendi hukuklarına (Tevrat ve Talmud) göre faaliyet göstermişlerdir⁶³.

Abbâsiler döneminde Yahudilerin örgütlendikleri merkezlerde cemaat, bir başkan ve iki yardımcıdan oluşan üç kişilik bir kurul (*bet din*) tarafından

⁵⁸ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 341.

⁵⁹ *Tişuvot ha-Geonim* (תשובות הגאונים), nşr. Simha Assaf, Yeruşalayim 1942, s. 137 (118. responsa).

⁶⁰ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 341.

⁶¹ I. F. Baer, "היסודות וההתחלות של אגרון הקהילה היהודית בימי הביניים", *ha-Yesudot ha-Hathalot şel İrgun ha-Kehila ha-Yahudit be-Yeme ha-Beynayim* [Ortaçağ Yahudi Cemaati Organizasyonunun Kökeni], *Tsiyon* 15 (1948-51), s. 24; Hirschberg, "Arkaot şel Goyim...", s. 499. *Geniza*'da resmî *bet dini* olmayan cemaatlerin tavrı konusundaki bazı örnekler için bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 40.

⁶² Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 315.

⁶³ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 121.

idare edilirdi. Kurul başkanına “*av bet din*” (veya *roş bet din*), üyelerine ise “*dayan*” adı verilirdi. Yerel cemaatlerde görevlendirilecek yargıçların tayini, bağlı bulunduğu *yeşiva*ların ya da *re’sü’l-câlûtun* yetkisindeydi. Bir *rabbi*, bir cemaate tayin edildiğinde bağlı bulunduğu otoriteden yetki alır ve “*dayan*” unvanını kazanırdı⁶⁴. Hayy Gaon bir *responsas*ında yerel cemaatlere *dayan* tayinini şöyle anlatır: “*Babil’deki yüksek mahkemede şöyle bir teamül vardır: Yerel cemaatlere tayin edilecek dayanlar için “Pitka de-dayyanuta” adı verilen bir belge düzenlenir. Bu belgede: ‘Filan oğlu falanı, şu veya bu bölgeye cemaat arasında vukû bulan ihtilâflarda ve dinî konularda hüküm vermesi ve Yahudi hukukuna uygun olan ya da olmayan meseleleri takip etmesi için tayin ediyoruz. Kendisi, hükümüne boyun eğmeyenlere gerekli işlemleri yapmakla memur ve mükelleftir.’*”⁶⁵ Benzer şekilde *re’sü’l-câlût*luk tarafından yazılıp mühürlenerek yeni tayin edilen *dayana* verilen belgenin ona, cemaat arasında hükmetme, onlara neyin yasak neyin meşrû olduğunu öğretme ve Tevrat belletme yetkisini verdiği belirtilir⁶⁶. *Dayanlar*, atandığı cemaatin önde gelenlerinden (*Haşuvey hamakom/Zikanim*) iki yardımcı seçer ve yerel mahkemeyi teşkil ederdi⁶⁷.

Irak bölgesinde “*dayan*” olarak isimlendirilen “yargıç”lar, Filistin bölgesinde Müslümanlar tarafından “*mukaddem*” olarak isimlendirilirdi. Filistin bölgesinde, Goitein’in erken Geniza dönemi dediği X. asra kadar, *yeşiva* tarafından yerel cemaatlere tayin edilen kimselere “*haver*” adı veriliyordu. Ancak bu asırdan itibaren yerel cemaatlerin adli ve idari işleriyle ilgilenenler de, Irak bölgesinde olduğu gibi “*dayan*” olarak adlandırılmaya başlamıştı⁶⁸. X. asrın sonlarına ait Yahudice-Arapça (*Judaeo-Arabic*/İbrâni harfleriyle yazılmış Arapça) bir *Geniza* dokümanından [T.S. Ar. 48.87, fol.2], *dayanların* görev sürelerinin her sene yenilendiğini öğreniyoruz: “...*Teamülde yeşiva başkanları yetki alanlarındaki (nahiye: reşut) yargıçları tayin eder ve her yıl da göreve devamlarını onaylar. Eskiden beri süregelen bu uygulamayı kimse değiştiremez...Kim zamanının roş yeşivasına (gaon) karşı gelirse İsrail (dininin) hudutla-*

⁶⁴ ha-Bavli, II, 85; Michael G. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton-New Jersey 1984, s. 318; Uriel Rappaport-Isaac Levitats, “Dayyan”, *Encyclopedia Judaica*, ed. Cecil Roth-Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1972, V, 1390 [Bundan sonra *EJd* şeklinde verilecektir].

⁶⁵ *Tışvot ha-Geonim*, ed. I Iarkavy, no: 180’den naklen Salo Wittmayer Baron, *The Jewish Community Its History and Structure to the American Revolution*, Philadelphia 1945, I, 202.

⁶⁶ Gil, במלחות ישמעאל בתקופת הגאונים - *be-Melhut Yişmael bi’Tkufat ha-Geonim* [*Gaonluk Döneminde İslâm Hakimiyetinde*], Yerusalayim 1997, I, 91-92.

⁶⁷ ha-Bavli, *Seder ‘Olam Zuta*, s. 85.

⁶⁸ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 215. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Barcket, *Fustat on the Nile*, s. 35-37.

rını çiğnemiş olur. Kim de onun koyduğu hukuka riayet etmezse İsrail hukukuna ihanet etmiş olur.”⁶⁹

Cemaatlerin dayanlara saygı göstermesi hem dinî hem de idarî bir zorunluluktur. Ancak tayin edilen *dayandan* memnun olunmaması durumunda, cemaat için, yetkili mercilere şikâyet yolu da açıktı. Şikâyetler haklı bulunursa *dayan* görevden alınır, yerine bir başkası tayin edilirdi⁷⁰.

Dayanın olmadığı bir yerleşim biriminden Şerira Gaon'a (968-998) gelen bir soruda, iki Yahudi arasında yaşanan mahkemelik bir olayda, yabancı birinin hakemliğine müracaat edilip edilemeyeceği sorulmuştur. Sorudan o yerleşim biriminde bir İslâm mahkemesinin olmadığı da anlaşılmaktadır. Soruda ayrıca, hakemliğine müracaat edilen kişi, görünüşe aldırmayan (*ve lo yase panim*), etki altında kalmayan, Yahudinin Yahudiye şahitliğini de kabul eden bir kimse olarak tanıtılmakta, o yerde yaşayan Yahudi ileri gelenlerinin de onun hakemliğine müracaat edilmesi konusunda cemaati teşvik ve hatta icbar ettikleri dile getirilmektedir. *Gaon*, bu konumda olan bir adamın elinde yaptırım gücü olmasa da, hakemliğine başvurulabileceğine cevaz vermekle kalmamış, müracaatın dinî bir vecibe (*milsıva*) olduğunu belirtmiştir. Zira, bu kimsenin hakemliğine müracaat edilmemesi durumunda cemaat arasında kargaşa hakim olacaktır⁷¹.

4. Mahkeme Süreci

Mahkemeler İslâm öncesi dönemde şehir merkezleri ile belde ve kasabalarda Pazartesi ve Perşembe günlerinde celse akdederlerdi. Pazartesi ve Perşembe'nin celse günleri seçilmesinin sebebi, eskiden Filistin'de pazarların bu günlerde kurulmasından kaynaklanmaktaydı. Mallarını satmak için şehir ya da kasaba merkezlerine gelen köylüler, bu arada adli meselelerini de hallederdi⁷². Ancak Goitein, Filistin bölgesinde nikâh ve boşanma davalarında gerektiği anda oturum teşkil edildiğini belirtir ki⁷³, 'Talmudik dö-

⁶⁹ David E. Sklar, *Samuel ben Hofni Gaon and his Cultural World, Texts and Studies*, E., J. Brill: Leiden-New York-Köln 1996, s. 81-83.

⁷⁰ ha-Bavli, *Seder 'Olam Zuta*, s. 85.

⁷¹ Hirschberg, " 'Arkaot şel Goyim..." , s. 498.

⁷² Babil Talmudu, Baba Kama 113a. Hatta mahkemeler bu günlerde kurulduğu için, düğünler genelde Çarşamba günleri yapılırdı. Bunun sebebi de evlendiği kızın bakire çıkması durumunda damada Perşembe günü mahkemeye müracaat edebilme imkânı sağlamaktı. Bkz. Suzan Alalu ve diğr., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul 1996, s. 118.

⁷³ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 215.

nemde olmayan bu uygulamanın, İslâmî dönemde başladığı anlaşılmaktadır.

Yahudi mahkemeleri İslâmî dönemde de celselerini Pazartesi ve Perşembe günleri açmaya devam etmişlerdir⁷⁴. İslâmî dönemde gayr-ı menkul-lerle ilgili davalar için özel bir gün tahsis edilmişti. Bu davalar Salı günleri görüşülürdü⁷⁵. Filistin Yeşivası Kahire'ye taşındıktan sonra⁷⁶ mahkeme günleri de değişmiş, Pazartesi-Perşembe yerine, Çarşamba-Cuma günleri kurulmaya başlamıştı⁷⁷. Hasat mevsimi dolayısıyla Nisan (Mart/Nisan) ve Tışri (Eylül/Ekim) aylarında, hazırlıklar dolayısıyla da *Sebt* ve bayram arefelerinde mahkeme yapılmazdı. Bu sebeple mahkemelerde bu günlere tarih verilmez, bu günlere denk düşenler de iptal edilirdi⁷⁸.

Cemaat içerisinde yaşanan adliyelik olaylarda *bet din*, önce, meselenin resmiyete dökülmeden hallini tercih ederdi. Bu aşamada (meselâ Aptowitz'er'in neşrettiği borçlarla ilgili bir *gaonluk* dokümanında yer alan olayda) davalının (borçlu) davacıya (alacaklı) olan borcunu ödemesi için *bet dine* çağrılarak uyarılması istenir, borçlu borcunu öderse, mahkemeye gerek kalmadığı; ancak borcunu ödemezse, mahkemeye sevk edileceği ihtar edilirdi⁷⁹. Davalı bu çağrıya kulak vermezse *av bet dinin* imzasını taşıyan "*Kava' Zimna*" (קבע זימנא) adı verilen bir belge hazırlanarak mahkemeye gönderilir; mahkeme de hazırladığı bir belge ile davalı tarafı

⁷⁴ Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İstanbul 2004, s. 128; Baron, *The Jewish Community*, I, 128. Ağustos veya Eylül 1031 tarihli bir *Geniza* dokümanında, mahkemenin Perşembe günü (*Yom hamiši*) akdedildiği kaydedilmiştir. Bkz. Gil, *Erets Yisrael*, II, 190. 21 Mart 1099 tarihli bir başka dokümanda ise, mahkemeye gelmeyen zengin bir Yahudi tüccara en geç 12 Mayıs (1099) tarihini müteakip Pazartesi günü (*Yom şeni*) mahkemeye gelmesi tebliğ edilmişti. Bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 110.

⁷⁵ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 343.

⁷⁶ Filistin Yeşivası 1120'lerde Şlomo Gaon'un oğlu Matsliah zamanında Kahire'ye taşınmıştır. Gil, Filistin Yeşivası'nın bu tarihte sona erdiğini kabul etmektedir. Bkz. Gil, *Erets Yisrael*, I, 626. Ayrıca bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 405. Yeşiva'nın taşınma süreci için bkz. Arslantaş, *Abbâsiler ve Fâtımiler Döneminde Yahudiler*, s. 105-107.

⁷⁷ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 343.

⁷⁸ Babil Talmudu, Baba Kama 113a; David McNahem Shohet, *The Jewish Court in the Middle Ages*, New York 1974, s. 192. Nahşon Gaon'a (871-879) ait bir responsada, herhangi bir sebeple Nisan ayında kurulan bir mahkeme kararının geçerliliği sorulmuş; *gaon* Nisan ayında mahkeme kurulamayacağını belirttiikten sonra, buna rağmen mahkeme kurulup dava neticelenmişse, kararın geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza* (הגניזה מתוך הגניזים תשובות הגאונים), nşr. Simha Assaf, Yerusalayim 1929, s. 191 (257. ve 258. responsa). Gaon, fetvasında Babil Talmudu'nun Gitin 17a ve Baba Batra 165b pasajlarına atıfta bulunur.

⁷⁹ Aptowitz'er, "Formularies of Decrees...", *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 25.

ye gönderilir; mahkeme de hazırladığı bir belge ile davalı tarafı mahkemeye çağırırdı⁸⁰. “*Tiyuwa*” (תִּיּוּוּוֹת) adı verilen bu belgede davalıya falan senenin filan ayında ve falan gününde akdedilecek celsede karar verileceği belirtilerek söz konusu tarihte mahkemede hazır bulunması emredilirdi⁸¹. Aynı belgede gelmeyenlerin baskı altına alınarak mahkemeye getirilmesi ifade edilmişti⁸².

Mahkemeye çağırılan *bet din* görevlisinin (*şaliah*) masuniyeti vardı. Bu görevliye bağırılan, hakaret eden ya da fiziksel şiddet uygulayan kimselere, duruma göre, falaka ve kırbaçtan (*makot mardot*) hereme kadar bir ceza verilirdi. Cezanın tespiti, *bet din*in takdirine bırakılmıştı⁸³.

Mahkemeye gelmeyen davalılar için “*Patiha*” (פְּתִיחָה) adı verilen bir *herem* kağıdı düzenlenerek diğer Yahudi cemaatlerine de gönderilir; bu yazı ile davalı psiko-sosyal baskı altına alınarak mahkemeye gelmeye zorlanırdı⁸⁴. Aptowitz’in neşrettiği mahkeme tutanağında yer alan bir *patiha* yazısı şöyledir:

“*Rabbilerimize (rabbanan), yargıçlarımıza (dayyane), cemaat liderlerimize (reşe ha-kmeseta), kâtiplerimize (soferenu), parnaslara, cemaatimizin diğer üyelerine...Şu kentteki falan oğlu filan, şu ay ve günde mahkemeye gelmesini emretmemize rağmen gelmemiştir. Bu sebeple o kimse hakkında “patiha” hükmünü vermek ve bunu da sizlere duyurmak vacip oldu: O kimsenin yemeğinden yenmesin, bardağından içilmesin. Onunla irtibat kuran, hal ve hatırını soran, ona yakınlık gösteren, ona dokunan ve yardım eden de, onun gibidir; tutum ve davranışlarındaki günahkârlığında da ona müsterektir. Kim ona arka çıkar ve onu desteklerse bu hüküm (patiha) onu yücelere kadar taciz etsin. Bu patiha falan günde, falan ayda ve alemin yaratılışının falan senesinde yazılmıştır.”⁸⁵ Herem ilân edilen kimsenin yemeğinden yenmemesi, içeceğinden içilmemesi ve nikâhının kıyılmamasının*

⁸⁰ Babil Talmudu, Gitin 88a. “*Kava’ Zimna*”, “mahkeme zamanının tespiti” manasına gelmektedir.

⁸¹ Aptowitz, “Formularies of Decrees...”, *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 25. “*Tiyuwa*”, kelime olarak “talep etme” manasındadır.

⁸² Aptowitz, “Formularies of Decrees...”, *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 25.

⁸³ Babil Talmudu, Mo’ed Katan 16a; Berahot 19a; Kiduşin 19a; Barcket, *Fustat on the Nile*, s. 64. İslâmî dönemde bazı cemaatlerde mahkemeye celp emri, sinagog kayınları (*şamaş*) tarafından tbliğ edilirdi.

⁸⁴ Gil, *Erets Yisrael*, I, 431; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 331.

⁸⁵ Aptowitz, “Formularies of Decrees...”, *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 26.

cemaate ilân edildiğini belirten Memlûkler dönemi divan kâtiplerinden Kalkaşendî⁸⁶, gaonluk mahkemesinin bu yazısını görmüş gibidir.

Geniza dokümanlarında Yahudi cemaat liderlerinin mahkemeye gelmeyen kimseleri İslâm devletinin kolluk güçleriyle mahkemeye icbar ettiklerine dair bilgiler vardır. Bunun en azından *Geniza* döneminde ve Mısır'da böyle olduğu söylenebilir. Goitein, *Geniza*'da "rakkâs" olarak zikri geçen devlet zaptiyelerinin, İslâm idaresi tarafından Yahudi cemaat liderine (*nagid*) verilen kolluk kuvvetleri olduğunu belirtmektedir⁸⁷.

Yahudiler mahkeme sürecine çok ihtimam gösterirdi. Yemin, yaralama ve kırbaç gibi cezalar, ancak *re'sü'l-câlût* ve *yeşivalar* tarafından tayin edilen tam yetkili üç din adamından oluşan *bet dinler* tarafından verilebilirdi⁸⁸. Dava kararları yazılırken, kararın *bet dine* yetki veren *yeşiva* tarafından tayin edilmiş, meşrû bir mahkeme (*bet din kavu*) tarafından verildiğini belirten şu ibare düşülürdü: "Bu karar 'Büyük Yeşiva' (*Bet din Gadol*) adına verilmiştir."⁸⁹

Yargıların çok sevdiği ya da nefret ettiği kimselerin davalarına bakmaması; taraflardan ne adla olursa olsun bir şey almaması, önem verilen bir diğer husustu⁹⁰.

4.1. Şahitlik

Davacının haklı olduğuna dair şahit getirmesi, üzerine bir yükümlülüktü⁹¹. Mahkemelerde şahitlik, *bet dinin* çok sıkı kontrol ve takip ettiği hususlardan biriydi. Şahitlik yapacak kimselerin şahitliğe uygun olup olmadığı, *bet din* görevlileri tarafından takip edilirdi. Yalancı şahitlik yapanlara kırbaç

⁸⁶ Bkz. Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sâ*, XIII, 263.

⁸⁷ Goitein, "The Title and Office of the Nagid a Re-examination", *Jewish Quarterly Review* New Series 53 (1962), s. 109; a. mlf., *A Mediterranean Society*, II, 35.

⁸⁸ Babil Talmudu, Sanedrin, 8a. Ancak bir *reponsada* parasal konular hariç, diğer konularda uzman (*munhe*) bir yargıcın tek başına verdiği hükmün geçerli olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Gil, *Documents of the Jewish Pious Foundations from the Cairo Geniza*, Leiden: E.J. Brill 1976, s. 40. Fakat bu kararların *re'sü'l-câlûtun* onayıyla geçerli olacağı belirtilmelidir. Bkz. Matthew B. Schwartz, "Appeals in the Jewish Courts of Palestine in the Third Century, C.E.", *Hebrew Union College Annual* 49 (1978), s. 194.

⁸⁹ 1020 tarihli bu doküman için bkz. Gil, *Erets Yisrael*, II, 57. Detaylar için bkz. Barcket, *Fustat on the Nile*, s. 54.

⁹⁰ Babil Talmudu, Ketubot 105b.

⁹¹ Makdisî, *el-Bed ve'l-Târih*, Kahire [t.y.], IV, 41. Ayrıca bkz. Makrizî, *el-Hutatu'l-Makriziyye (Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutatu ve'l-Âsâr)*, Kahire [t.y.], II, 480.

cezası yanında *herem* de ilân edilir; yalancılığının tespit edildiği, bir yazı ile bütün cemaatlara duyurulurdu⁹².

Rav Yahuda (906-917), kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta, iğdiş (*sarim*) ve hünsânın (*tumtum*)* şahitliğinin geçerli olduğunu söylemiş⁹³; ancak Yahudi olmayan⁹⁴, ayyaş, köle, kadın, (Tevrat'a göre) eşkiya, hırsız, tanımlanmış görevine muğayir davranan (*ve kofer be-pakdon ki-fi-dakdiko*), yemini rahat şekilde kullanan (yemin tüccarları), kumarbaz (*mi še-masehet bikubya*) ve güvercin uçuranların şahitliklerinin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir⁹⁵. Cemaatin aleyhine çalışan muhbirlerin (*malşinim*) şahitliği de kabul edilmezdi⁹⁶.

Diğer bütün davalarda şifahî beyan yeterli görülürken, boşama (*aguna*) işlemlerinin ancak yazılı beyanla olacağı kabul edilmiştir⁹⁷. Yahudi hukukunda şifahî şahitlik belge niteliği taşısa da⁹⁸, İslâmî dönemde şahitlerin ifadeleri genelde yazılı olarak alınır⁹⁹.

Tarafların ifadesi yabancı dilde değil, mahkemenin anlayacağı dilde, gerekirse mütercim kullanmak suretiyle kaydedilirdi¹⁰⁰.

Şahitlik hem dinî hem de hukûkî bir yükümlülüktü¹⁰¹. Bu sebeple bir olayın şahidi, istemese dahi, mahkemeye gelmek zorunda idi. Gelmemesi

⁹² Mann konuyla ilgili bazı responsalara atıfta bulunur. Bkz. Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 352.

⁹³ Hem erkek hem de dişilik kromozomları taşıyan kimse, çift cinsiyetli.

⁹⁴ *Tışvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 22 (65. responsa).

⁹⁵ Müellifi meçhul bir *responsa*da yer alan bu bilgi için ayrıca bkz. Samuel Poznanski, "ענינים שונים הניגעים לתקופת הגאונים" ["Inyanim Şonim ha-Noga'im li'Tkufat ha-Geonim" [Gaonluk Dönemine Dair Değişik Konular], *ha-Kedem* 2-3 (1908-10), s. 51. Konunun Talmud'taki yeri için bkz. Babil Talmudu, Bekorot 13b., Baba Kama 15a.

⁹⁶ *Tışvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 22 (65. responsa); Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, nşr. Leon Nemoy, New York 1940 II, 27; İng. trc. Leon Nemoy, "al-Qırqisani's account of the Jewish Sects and Christianity", *Hebrew Union College Annual* 7 (1930), s. 332; Poznanski, "Inyanim Şonim ha-Nogcim li'Tkufat ha-Geonim", *ha-Kedem* 2-3 (1908-10), s. 51.

⁹⁷ Baer, "ha-Yesudot ha-Ithalot...", *Tsiyon* 15 (1948-51), s. 26.

⁹⁸ Babil Talmudu, Gitin 71a; Ketubot 20a; Makot 6b.

⁹⁹ Hayy Gaon'un bu görüşü için bkz. *Şe'elot u'Tışvot ha-Geonim min ha-Geniza aşar be-Mistrayim (Geonica)*, (שאלות ותשובות של גאונים מן הגניזה אשר במצרים) [Mısır'daki Geniza'da Keşfedilen Gaonlara ait Responsalar], nşr. Louis Ginzberg, New York 1968, II, 45.

¹⁰⁰ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 336.

¹⁰¹ Babil Talmudu, Makot 6b.

¹⁰² Levililer 5/1; Babil Talmudu, Baba Kama 56a.

durumunda *bet din*lerin bu kimseleri cebren şahitliğe getirme yetkisi vardı¹⁰². İslâmî dönemde şahitlikten kaçınanlara *herem cezası* uygulanırdı¹⁰³. Şahitlikte asgarî miktar, iki idi. İki kişi ile on (*minyān*) ya da yüz kişinin şahitliği arasında hiçbir fark yoktu¹⁰⁴. Dedikodu veya kulaktan dolma bilgi değil, bizzat görenin şahitliği geçerli idi¹⁰⁵. Fâtımîler dönemine ait *Geniza* dokümanlarında yer alan bazı mahkeme kayıtlarında beş, altı, hatta daha fazla şahitin ismi yer almaktadır. Şahitlerden biri genelde karar tutanağını hazırlayan mahkeme kâtibi (*sofer*) idi¹⁰⁶. Bir *responsada*, gözü açık bir kayınpederin, cahil gelinine vaat ettiği parayı, tek şahit huzurunda verdiği için, gelinin vaat edilen paradan mahrum olduğu belirtilir¹⁰⁷.

Şahitlere ifade vermeden önce doğruyu söyleyeceğine dair Tevrat üzerine yemin ettirilirdi¹⁰⁸. Maimonides bunun cemaat huzurunda olmasını şart koşmuştur¹⁰⁹.

Abbâsîler döneminde, Yahudi mahkemelerinin, iki Yahudi arasındaki davalarda Müslüman şahitlerin tanıklıklarını da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hayy Gaon, kendi mahkemesinde bir Müslümanın, Yahudiye yaptığı şahitlikte "Vallâhi", "Billâhi" gibi kendi (İslâmî) lafızlarıyla yemin etmesini, Yahudilikteki gibi kuvvetli bir yemin lafzı olması dolayısıyla, geçerli kabul etmiştir¹¹⁰. Aynı gaon, aynı hassasiyete sahip olunması dolayısıyla, hırsızlıkla ilgili bir olayda, bir Müslümanın şahitliğinin geçerli olduğuna hükmetmiştir¹¹¹.

İslâmî dönemde davalı ya da davacı ile şahitlerin yüz-göz olmalarını önlemek için şahitlerin ifadesi, tarafların olmadığı bir mekânda alınırdı. Aynı endişeden dolayı şahidin kimliği ve ifadesi, *bet din*ler tarafından gizli tutulurdu. Mahkeme tutanaklarına imza için şahitlere de bir yer açılırdı¹¹².

¹⁰² Babil Talmudu, Şivi'it 29a; 31b, 37a.

¹⁰³ Shohet, s. 172.

¹⁰⁴ Babil Talmudu, Sanedrin 29b.; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 337.

¹⁰⁵ Babil Talmudu, Ketubot 23a; Zebahim 103b.

¹⁰⁶ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 337; Bareket, *Fustat on the Nile*, s. 63.

¹⁰⁷ *Toratān (Tora) ŧel Geonim ve Riŧonim* (תורתן של גאונים וראשונים א מספרות הגאונים) nŧr. Simha Assaf, Yeruŧalayim 1933, s. 113.

¹⁰⁸ Babil Talmudu, Sanedrin 29a.

¹⁰⁹ Shohet, s. 205.

¹¹⁰ Hirschberg, " 'Arkaot ŧel Goyim..." , s. 503.

¹¹¹ Hirschberg, " 'Arkaot ŧel Goyim..." , s. 500.

¹¹² Shohet, s. 173; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 336.

Şahitlik Abbâsîler döneminde ortaya çıkan Karaîler'de de çok önemli bir kurum kabul edilmiştir. Karaî Bünyamin en-Nihavendî (IX. asır) *Sefer Dinim* [Dinî Hükümler Kitabı] adlı eserinde, adı Bünyamin, baba adları da Musa olan iki şahidin ayırt edilebilmesi için, mesleklerinin; meslekleri aynıysa dükkanlarının bulunduğu sokağın; sokak da aynıysa, anne ve baba adlarının; bunlar da aynıysa fizikî özelliklerinin karışıklığa meydan veremeyecek şekilde tek tek yazılmasını belirtir¹¹³. Şifahî şahitliği esas alan en-Nihavendî, bir kişinin şahitliği ile bin kişinin şahitliğini eş görmüştür¹¹⁴. Karaî Daniel Kûmîsî (X. asır) yeni ayın başlangıcında hilâli gözlemi esas almaları sebebiyle, Müslümanların sadece bu konudaki şahitliklerinin kabul edilebileceğini belirtir¹¹⁵.

4.2. Mahkemede Vekâlet

Tevrat'ta, davalı ve davacının mahkemede bizzat hazır buldukları belirtilir¹¹⁶. Bu sebeple Yahudi hukukunda iddia ve delillerin bizzat taraflar tarafından ortaya konması kabul edilmiştir. Talmud'ta, Hezekiel 18/18'de bahsi geçen "*Halk arasında fesat çıkaranlar*", "*Mahkemelerdeki vekiller*" şeklinde yorumlanmış, birini mahkemede temsil edecek kimsenin en iyi, kendisi olduğu vurgulanmıştır¹¹⁷. Ancak zamanla, davacının geçerli bir mazeretle mahkemede bizzat hazır olamama, zayıf, utangaç, kendini ifadede güçlük çekme gibi, haklılığına rağmen mahkemenin seyrini değiştirebilecek bazı olumsuz özelliklere sahip olması gibi durumlarda, davacının bir vekille temsil edilmesine müsaade edilmiştir. Fakat davalının bir vekille temsil edilmesine Irak bölgesindeki Talmud otoriteleri pek sıcak bakmamıştır. Filistin bölgesinde ise konu daha müsamaha ile karşılanmış, davalılar tarafından şifahen tayin edilen vekillerin dahi, mahkemelere iştirakine müsaade edilmiştir¹¹⁸.

Talmud'taki müsaade, Roma-Bizans ve Pers-Sâsânî dönemlerinden beri süregelen gelen bu teamüle rağmen, Abbâsîler dönemi *gaon*larından Sa'diya (928-942) ve Hayy gibi dinî otoriteler, davalı kimsenin bizzat bu-

¹¹³ Nemoy, *Karaite Anthology*, Excerpts from the Early Literature, translated from Arabic, Aramaic, and Hebrew Sources with notes Leon Nemoy, Yale University Press: 1952, s. 23.

¹¹⁴ Toviya Simha-Levi, ספר ראש פינה - *Sefer Roş Pina* [Karaîliğin Temel Kaynakları], İbrâniceye trc. ve nşr. Yusuf el-Cemil, Aşdod 2002, s. 73, Ar. trc. 92.

¹¹⁵ Nemoy, *Karaite Anthology*, s. 31; Simha-Levi, *Sefer Roş Pina*, s. 123, Ar. trc. 166.

¹¹⁶ Tesniye, 19/17.

¹¹⁷ Babil Talmudu, Kiduşin 42a; Şevu'ot 31a.

¹¹⁸ Bkz. Cohn, "Attorney", *Ejd*, III, 837-838.

lunması halinde söz, tutum ve davranışlarıyla durumunu belli edeceği düşüncesiyle, vekil tayin edilmesine müsaade etmemişlerdir¹¹⁹. Fâtımîler döneminde bu anlayış oldukça yaygın olmalıdır; zira Goitein, *Geniza* dokümanlarında davalının kendisini savunmak için mahkemeye sözcüsünü de götürdüğüne dair tek bir (Aralık 1027 tarihli) mahkeme kaydından bahsetmektedir ki, bunun da “vekil” değil “vası” olduğunu belirtmektedir¹²⁰.

Geniza dokümanlarındaki bilgilere göre, mahkemelerde davacıyı temsil izni ancak o kimsenin olmaması ya da davaya şahsen katılmaması durumunda müsaade edilmiştir. Ancak bu tür temsil de profesyonel manada bir avukatlık değildi. Tarafları temsil edecek kimsenin hukukî konuları iyi bilen biri olması şart koşulmuştu. *Geniza*'da konuyla ilgili bazı örnekler vardır¹²¹.

Vekillere vekâlet izni *gaonluk* makamı tarafından verilirdi. Meselâ, taraflardan birinin Kudüslü diğeri Fustâtlı olduğu ve mahkemenin Fustât *bet dininde* görüldüğü bir davada, Kudüslü demirciyi davada temsil edecek vekil, Kudüs Yeşivası (*Yeşivat Gaon Ya'akov*) tarafından tayin edilmişti¹²².

4.3. Karar

Kararlar, “sofer” adı verilen *bet din* “kâtip”leri tarafından yazılırdı. Müellifi meçhul bir *responsada*, Yahudi olmayan biri tarafından yazılan bir boşanma belgesinin (*get nohri*) hükmünü soran cemaati, önce sert ifadelerle azarlayan *gaon*, boşama belgelerinin kesinlikle bir Yahudi tarafından yazılması gerektiğini belirtir¹²³.

Bir mahkeme kararında en az üç imza bulunmalıydı. Bir *responsada*, on imzalı bir karar hakkında sorulmuş, *gaon* da asgarî üç imzanın bulunması-

¹¹⁹ Shohet, s. 203-204; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 335. Talmud'taki hüküm için bkz. Babil Talmudu, Baba Batra 167 a; Şevu'ot 31a.

¹²⁰ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 335-336.

¹²¹ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 335. Meselâ Ağustos veya Eylül 1031 tarihli [1342 Yahudi yılı] bir *Geniza* dokümanında yer alan bilgiye göre, Fustât'ta Filistin geleneğine bağlı cemaatin başkanı Avraham'ın, başkanlık yaptığı mahkemeye bir dava intikal etmişti. Fustât'ta mukim el-Aşkar (Kızıl) lakaplı Selman ben Şaviv'in, Kudüs'te yaşayan bir demircinin (*be-melahat barzel*) oğlu Süleyman'a, 4 dinar (*erba' zahovim*) borcu vardı. Kudüslü demirci lehine karar verilen bu davada onu, Yafet isimli bir vekil (*ha-moraşa*) temsil etmişti. Bkz. Gil, *Erets Yisrael*, I, 138; a.g.e., II, 191.

¹²² Gil, “The Authorities and the Local Population”, s. 116.

¹²³ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 18 (49. responsa). *Responsadan*, boşama belgeleri hariç, zorunlu hallerde Yahudi olmayanlar tarafından yazılan kararlara daha müsamahalı bakıldığı da anlaşılmaktadır.

nın yeterli olduğuna işaret ederek imzaların, kararın verildiği günde atılmış olmasına dikkat çekmiştir¹²⁴. Karar belgelerindeki imzalardan biri *av bet dine*, diğerleri ise *rabbi* ya da cemaatin ileri gelenlerinden dinî eğitim almış birine aitti. Kararın geçerli olması için karara atılan imzaların kimlere ait olduğu kararın hangi *bet dine* verildiği, karar yeri, tarihi ve *av bet dinin* mührünün olması gerekirdi. Rav Yahuda Gaon, imzaların âdiyeti bilinmeyen, mühürsüz, *bet dinin* mahalli tasrih edilmeyen, uzman (*mumhe*) ancak tek bir görevlinin imzasının bulunduğu mahkeme kararlarının (*şetera*) geçersiz olduğunu belirtir¹²⁵.

Geniza dokümanlarında yer alan mahkeme tutanaklarında en son imza, *dayanlara* aitti. Filistin Yeşivası *gaonu* Şlomo ben Yahuda (1027-1051) kendisine bağlı mahkemelerde tutanaklara isimlerin alt rütbeden itibaren yazılmaya başlandığını belirtir¹²⁶.

Mahkemeler günler, haftalar hatta aylarca sürebilmesine rağmen, karar belgesinin yazılması ve mühürlenmesinin aynı günde yapılması, esas kabul edilmiştir. Müellifi meçhul bir *responsada*, herhangi bir konuda verilen hükmün hemen o gün imzalanması belirtilir¹²⁷. Nahşon Gaon'a (871-879) ait bir *responsadaki* boşama belgesi ile ilgili sorulan bir soruda *gaon*, "gece karar verilip gündüz mühürlenene" kararın, "geçerli" (*kaşer*); ancak "gündüz karar verilip gece mühürlenene" kararın ise, "geçersiz" olduğunu belirtir¹²⁸. İmza, mühür ve ilâmla ilgili aciliyetteki bu hassasiyet, kararın bağlayıcılığının hemen başlayabilmesine yöneliktir¹²⁹.

İlk İslâmî dönemde *yeşivalar* ve *re'sü'l-câlût*lar verdikleri her kararda birbirinden bağımsız idiler. Ancak 825'lerden sonra Halife Me'mûn'un, gayr-ı müslimlerden isterse on kişinin bir araya gelerek kendilerine bir başkan seçebileceğine dair çıkardığı fermanın sonra, *re'sü'l-câlûtun* ısdar ettiği belgelerin, *gaonlar* tarafından da imzalanması şartı getirilmiştir. Buna göre *re'sü'l-câlûtun* karara bağladığı davaların geçerli olabilmesi için, kara-

¹²⁴ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 17 (49. responsa).

¹²⁵ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 22 (66. responsa).

¹²⁶ Bkz. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 49; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 313; Bareket, *Fustat on the Nile*, s. 57.

¹²⁷ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 16 (48. responsa).

¹²⁸ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 191 (257. ve 258. responsa). *Responsada* gece alınan kararın geçerli kabul edilmesi, Yahudilikte günün, gün batımıyla başlamasından kaynaklanmaktadır.

¹²⁹ *Tışuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 16 (48. responsa).

rın *gaonlar* tarafından da onayı zorunlu kılınmış; *gaonlar* tarafından onaylanmayan belge/kararlar ise geçersiz sayılmıştır.¹³⁰

Açılan davaların belli bir süre sonra takip edilmemesi durumunda *bet din*, “*Şimus bet din*” (שמוש בית דין) adı verilen şu yazı ile mahkemenin takip-sizlik nedeniyle düştüğünü cemaate ilân ederdi: “*Hahamlara ve hakimlere...Falan oğlu filan hakkında bildiridir...Şu günde ve şu ayda gaonluk mahkemesine (Baba de-Metivta) gelerek dava açan bu kimse, mahkemeye gelmemiştir (Davasını takip etmemiştir). Bet din bu sebeple davasının düşmesine karar vermiştir.*”¹³¹

4.4. Temyiz

Yerel bir mahkemenin verdiği karara razı olunmaması durumunda, Yahudi cemaati arasında ilginç bir âdetten bahsedilir. Ortaçağ'da kendisine ya da savunmasız birine haksızlık yapıldığını iddia eden bir kimse, sinagogda ibadetin bir yerinde ayağa kalkarak şikâyetini dile getirir ve sonunda “Yahudileri ya da İsrail'i yardıma çağırırdı”. Abbâsî hakimiyetindeki Irak ve diğer bölgelerde her hangi bir bilgiye rastlayamadığımız için, *Geniza* dokümanlarına yansıyan bu âdetin, en azından Fâtumî Fustâtı'nda cari olduğunu söyleyebiliriz. Bir *Geniza* dokümanında yer alan bilgiye göre, dönemin *gaonu* hakkında ileri geri konuşan bazı iftiracıların *bet din* tarafından çağrılıp sorgulanmaması, cemaat içerisinde *gaonu* seven biri tarafından şikâyet konusu edilmişti. Tevrat tomarları (*Sefer Tora*) çıkarıldığında *gaon* muhibbi bu kimsenin, sinagog kürsüsüne (*teva*) çıkarak ibadeti geciktirdiği belirtilir¹³². Bu tür eylemler, genelde, cemaat yöneticilerinin müştekîye şikâyetinin belli bir günde mahkeme tarafından tekrar dinleneceği şeklinde verdiği bir sözle biterdi¹³³.

Yerel *bet din*lerin verdiği kararlara temyiz yolu her zaman açıktı. İtirazlara *re'sü'l-câlût* ve *gaonlara* bağlı üst mahkemeler bakardı. Bunlar, normal

¹³⁰ Simha Assaf, *תקופת הגאונים וספרותה והצרות ושיעוריהם* *Tekufat ha-Geonim ve Sifruteha, Hartzaot ve Şiurim [Gaonluk Dönemi ve Edebiyatı]*, nşr. Mordchay Margoliot, Yeruşalayim 1955, s. 34; David S. Sassoon, *A History of the Jews in Baghdad*, Letchworth 1949, s. 17; Goodc, “The Exilarchate in the Eastern Caliphate, 637-1258”, *JQR*, n.s. 31 (1940-1941), s. 158. Konuyla ilgili ilginç bir örnek vardır. İmzalamaması durumunda kararının geçersiz olacağını iyi bilen Re'sü'l-câlût David b. Zakkay (915-940), yüklü bir miras davasında verdiği haksız bir karara imza koymayan Sura *gaonu* Sa'diya'ya önce herem ilân etmiş, sonra da *gaonluktan* azletmişti. Bkz. ha-Bavli, *Seder 'Olam Zuta*, s. 81.

¹³¹ Aptowitz, “Formularies of Decrees...”, *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 28.

¹³² Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 324.

¹³³ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 324-325; Barckel, *Fustat on the Nile*, s. 48.

mahkeme işlevi görme yanında¹³⁴ temyiz görevi de yapardı. Yerel mahkemeden (*bet din makomi*) çıkan karardan memnun olmayan (davalı ya da davacı) taraf, kararı *gaonluk* ya da *re'sü'l-câlûtluk* mahkemesine her zaman götürebilirdi¹³⁵.

Filistin'de "*Bet din Gadol*", Irak'ta "*Baba de-Metivta*" olarak isimlendirilen *yeşiva* mahkemeleriyle ilgili maalesef çok fazla bilgi yoktur. Ancak değişik cemaatlerden gelen mektuplarda selam verilenler arasında, bu kurumun başkanları (*reş baba de-metivta* ya da *dayana de-baba*) da zikredilmiştir¹³⁶. Mahkemenin "*av bet din*" adı verilen "başyargıcı" protokolde *gaon*dan sonra gelirdi¹³⁷. Şerira Gaon zamanında (968-998) *gaonluk* (temyiz) mahkemesi Bağdat'ın Atîke semtinde idi¹³⁸.

Re'sü'l-câlûtluk mahkemesi ise, "*Baba de-Maruta*" (באבא דמרותא) olarak isimlendirilirdi. Kurumunun bulunduğu binada yer alan bu mahkemede de celseler akdedilirdi. Ancak *re'sü'l-câlûtlar* genelde dinî konularda yetkin insanlar olmadığı için, mahkemeler onun tayin ettiği bir din adamı (*reş dayana de-baba*) tarafından yapılırdı. Ancak Emevîler döneminde Şlomo ben Hasday (733-759) ile Abbâsîler döneminde David b. Zakkay (917-940) gibi *re'sü'l-câlûtların* mahkeme celselerini bizzat yönettikleri belirtilir¹³⁹.

Temyize dair hem *Geniza* dokümanlarına hem de *responsalara* bazı örnekler yansımıştır. Bir *responsa*da, efendisinin, kölesini aynen hür Yahudiler gibi, dinî nikâh (*siva berahot*) ile evlendirmesi ve çocuklarını Tevrat öğrenmesi için mektebe (*bet ha-sefer*) göndermesi, bunların hür birine yapılan muameleler olmasından hareketle, *gaona* şikâyet edildiği belirtilir. Köleyi azat eden yerel *bet dinin* bu kararı, Şerira Gaon tarafından bozulmuştu. Ölen Yahudinin, Yahudi olmayan birine dinî nikâh yaptırması ve çocuğunu

¹³⁴ Filistin Yeşivası'nın boşanma davasında nafaka ile ilgili verdiği bir karar için bkz. Gil, *Erets Yisrael*, II, 70-71.

¹³⁵ Samuel Krauss, "תקופת הגאונים באור הגניזה" "Tekufat ha-Geonim be-Or ha-Geniza" [*Geniza Dokümanları Işığında Gaonluk Dönemi*], *ha-Şiluah* 40 (1922), s. 231.

¹³⁶ Meselâ bkz. Avraham Grossman, "הזיקה בין המבנה החברתי ליצירה הרוחנית בקהילות" "ha-Zika beyn ha-Mivne ha-Ievrati le-Yetsira ha-Ruhanit be-Kehilot Yisrael bi'Tkufat ha-Geonim" [*Gaonluk Dönemi Yahudi Cemaatlerinde Sosyal Yapı ile Ruhani Faaliyetler Arasındaki İlişki*], *Tsiyon* 53 (1988), s. 267.

¹³⁷ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 339.

¹³⁸ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s. 8 (1917-1918), s. 348, 359.

¹³⁹ Gil, *be-Melhut Yişmael*, I, 85; Baron, *The Jewish Community*, I, 147; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 338-339.

Yahudi mektebine göndermesinin hata olduğunu belirten *gaon*, söz konusu kölenin bir belge (*get herut*) ya da şahitler huzurunda azat edilmediğini söyleyerek azatlık meselesine ölen şahsın varislerinin karar vermesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰

Fâtımîler döneminde temyiz mahkemelerine intikal eden davaların çoğu, miras ve boşanma ile ilgili idi¹⁴¹.

Bet dinler açık olan tüm itiraz yollarını denedikten sonra suçluluğu kesinleşen, ancak buna rağmen mahkeme kararını kabul etmeyenleri, toplumsal düzeni koruma amacıyla, zaman zaman İslâm idaresini devreye sokarak verilen hükme boyun eğdirmeye çalışmışlardır.¹⁴² *Bet dinlerin* kararları kabul ettirmede kullandıkları en yaygın yöntem ise *herem* idi. Söz konusu kişi hakkında verilen *herem*, "*adrahta*" (אדרהתא) adı verilen şu yazı ile bütün cemaatlere duyurulurdu: "*Bizden önceki büyüklerimiz demişlerdir ki... Filan oğlu falan, falan zamanda mahkemeye davet edildiği halde (bet dine) gelmediği gibi, verilen karara da itaat etmemiştir. Bu sebeple kendisine ahramta (herem) ilân edilmiştir. Bu kimse, kendisiyle mahkemelik olan kimseyle uzlaşma yoluna gitmedi; verilen kararı da kabul etmedi. Tüm dinî kuralları da çiğnedi. Tevrat'ta (Tora) şöyle yazılmıştır: "Hahamların sana gösterdikleri yoldan gideceksin."*^(*) Bu kimse para cezasına da çarptırılmalı, malları ve evinde bulunan menkulleri de haczedilmelidir. Bu kimse bizim verdiğimiz bu kararın dışına asla çıkamayacaktır. Hiç bir İsrailoğlu bu kimse lehine şahülik yapamaz. Bu yazı (adrahta) şu ayın, şu senesinin, Sebte göre şu gününde kaleme alınmıştır."¹⁴³

5. Yahudi Mahkemelerinin Verdiği Cezalar

İslâm kaynaklarında Yahudilerde beş çeşit cezalandırma yöntemi olduğu belirtilir: 1. Yakma, 2. İdam, 3. Taşlama (*Recm*), 4. Kırbaç (*Ta'zir*), 5. Para cezası. Bilgiyi veren Mutahhar el-Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), bu cezaların hangi suçlara verildiğini de sıralar: 1. Kayın vâlidesi veya geliniyle zina yapan birine, yakma; 2. Kasten adam öldüren, idam; 3. Evli biriyle zina yapan, hem cinsiyle ilişkide bulunanlar (*lûti/homoseksüel*) ile hayvanla

¹⁴⁰ *Şeelot u Tšivot*, nşr. Ginzberg, II, 83-84.

¹⁴¹ Örnekler için bkz. Barakat, *Fustat on the Nile*, s. 53-54.

¹⁴² Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 341; Baron, *The Jewish Community*, I, 203-204. Bu uygulama, Karaf Schl b. Matsliah (X. asır) tarafından Rabbânîleri alay konusu edilmiştir. Bkz. Nemoj, *Karaite Anthology*, s. 115.

^(*) Tesniye 17/8-13.

¹⁴³ Aptowitz, "Formularies of Decrees...", *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 27.

ilişkiye giren kadınlara, taşlama (*recm*); 4. İftira atanlara, kırbaç; 5. Hırsızlık yapana çaldığı ya da çaldığı kadarını geri ödetme (para cezası)¹⁴⁴.

Makdisî'nin sıraladığı bu cezaların çoğunun, Kitab-ı Mukaddes döneminde uygulanan cezalar olduğu belirtilmelidir. Kitab-ı Mukaddes'te Yahuda'nın (Ya'kûb'un oğlu) gelini Tamar'ın, zina yaptığı için yakıldığı belirtilir¹⁴⁵. Ayrıca *kohen* ailesine mensup bir kız fahişelik yaparsa, bu kızın da yakılması emredilmiştir¹⁴⁶. Makdisî'nin, yukarıda verdiği bilgide geçtiği üzere, hem anası hem de kızıyla aynı anda evlenen kimselerin de yakılması emredilir¹⁴⁷. Talmud'ta da Babil sürgünü sırasında yakma cezasının uygulandığına dair bir bilgi vardır¹⁴⁸. Babil sürgününden sonra, cezaî özerklikleri olmayan Yahudilerin idam cezasını uygulayamadıkları ve tedricen de ilgâ ettikleri anlaşılmaktadır. Meselâ İslâmî dönem Karaî din adamlarından Kirkisânî (X. asır), Rabbânî Yahudilerin, Tevrat'ın, başıboş bırakılan öküzlerin süsmesi sonucu meydana gelen ölümlerde, hem öküzün hem de sahibinin öldürülmesi gerektiği şeklindeki emrini, "öküz sahibinin öldürülme-yeceği" şekilde ilgâ/tahrif ettiklerini belirtir¹⁴⁹.

Tevrat'ta "cana can, göze göz, diş diş, ele el ve ayaklara ayak" şeklinde bir kısastan bahsedilir. Ayrıca kasıtlı (*teammüden*) öldürmelerde de kısas ön görülmüştür¹⁵⁰. Yine, nikâhlı olmayan kadınla veya komşusunun hanımıyla beraber olanlar, üvey annesi ve gelini ile cinsel ilişkiye girenler, karşı koymasına rağmen nişanlı kıza tecavüz edenler ile hayvanla ilişki kuran kadın ve erkeklerin de öldürülmesi belirtilmiştir¹⁵¹.

Talmud'a göre idam cezası, tam yetkili yirmi üç yargıçtan oluşan ve düzenli olarak toplanan bir mahkeme tarafından verilmelidir. İdam cezasının verilebilmesi için, tarihî Mabed'in ayakta olması ve yetmiş bir kişiden

¹⁴⁴ Makdisî, *el-Bed ve'l-Tarih*, IV, 40-41. Aynı bilgi için ayrıca bkz. Makriî, *Hutat*, II, 479-480.

¹⁴⁵ Tekvin, 38/24.

¹⁴⁶ Levililer, 21/9.

¹⁴⁷ Levililer, 20/14.

¹⁴⁸ Tali adlı bir rabbinin İmarta isimli kızının zina yaptığı için yakıldığı belirtilir. Bkz. Babil Talmudu, Sanedrin 52b.

¹⁴⁹ Bkz. Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib*, II, 24, İng. trc. Nemoy, s. 344.

¹⁵⁰ Bkz. Çıkış, 21/23-25; Tesniye, 19/21; Levililer, 24/17-21. İsrail oğullarındaki "cana can, göze göz..." şeklindeki bu kısastan, Kur'ân'da da bahsedilmektedir. Bkz. Mâide, 5/45. Tevrat'ta hataen öldürmelerde kısas uygulanmayacağı belirtilir. Bkz. Tesniye, 19/4-5.

¹⁵¹ Bkz. Çıkış, 22/19; Levililer, 18/8, 15, 17, 22-23; Tesniye, 22/30; 27/20-23; 20/10-16.

oluşan (Büyük) *Sanedrin*'in de faal durumda bulunması gerekirdi¹⁵². Filistin dışında bu cezaların verilebilmesi için, cezayı verecek mahkeme üyelerinin Filistinli otoriteler tarafından tayin ve tensip edilmesi şart koşulmuştu¹⁵³. Ancak Roma idaresinde Hadrian döneminden (135 yılı sonrası) itibaren Yahudilerin idam ve *recm* gibi cezaları vermeleri yasaklanmış, buna uymayanlar şiddetle cezalandırılmıştı¹⁵⁴. O dönemden itibaren, İslâmî dönem de dahil, Yahudi mahkemeleri idam cezası verme yetkisine sahip olmamışlardır¹⁵⁵. Bu süreçte idam yerine kırbaç cezası ikâme edilmişti. Talmud'ta Rabbi Şila'nın (IV. asır) *zina yapan* birine kırbaç cezası verdiği belirtilir. Durum Sâsânî idaresine intikal edince R. Şila, olayı soruşturan görevliye (*fristage*) sürgünde olduğu için idam yerine, bu cezanın uygulandığını belirtmişti¹⁵⁶. Benzer bir durum Abbâsiler döneminde de yaşanmıştır. Sâmirî tarihçi Ebü'l-Feth'in verdiği bilgiye göre, Halife Emîn döneminde (193-198/809-813) Sâmirî cemaat liderinin (*Kohen Gadol*) kızı, zina suçu işlediyse de, cezası infâz edilmemişti¹⁵⁷. Natronay Gaon'un (719-730) bir *responsasında* yer alan bilgiye göre, cariyesi veya evli bir kadınla zina yapan birine, hem dayak hem de saç ve sakalını kesme cezası verilmişti¹⁵⁸. Aslında karşılığı *recm* olan zina cezasının bu şekilde dönüştürülmesi, İslâm öncesi dönemde başlamıştı. Meselâ İslâmiyet'ten önce Medine Yahudileri, fakir ve kimsesizlere *recm* cezası uygularken, aynı cezayı gerektirecek suçu işleyen zenginleri, katrana bulanmış bir kırbaçla kırbaçlandıktan sonra, yüzlerini siyaha boyayarak eşeğe ters bindirir; sonra da sokaklarda teşhir ederdi (*tebiye*). Ancak zengin-fakir arasındaki bu ayrımcılık, cemaat arasında ihtilâfa neden olduğu için, zamanla *recm* cezası tümden kaldırılmış, yerine kırbaç cezası ikâme edilmişti¹⁵⁹.

¹⁵² Babil Talmudu, Sanedrin 2a, 32a, 52b, 87a.

¹⁵³ Babil Talmudu, Berahot 58a; Makot 71a-b.

¹⁵⁴ Babil Talmudu, Sanedrin 41a; Avoda Zara 8b; Şabat 15a. M. III. asırda Yahuda hâ-Nasi gibi bazı dinî otoritelerin idam cezası verdiği belirtilir. Bkz. Schwartz, "Appeals in the Jewish Courts...", *Hebrew Union College Annual* 49 (1978), s. 193.

¹⁵⁵ Shohet, s. 135.

¹⁵⁶ Babil Talmudu, Berahot 58a.

¹⁵⁷ James Alan Montgomery, *The Samaritans, The Early Jewish Sect, Their History, Theology and Literature*, Philadelphia 1907, s. 128; Gil, *Erets-Yisrael*, I, 662.

¹⁵⁸ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 344. Bu cezanın Talmudik dönemdeki uygulaması için bkz. Babil Talmudu, Sanedrin 110a.

¹⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa Sakkâ ve dğr., Beyrut [t.y.], I, 564; Taberî, *Tefsîr (Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân)*, Beyrut 1405/1984, VI, 232.

İslâmî dönemde Yahudilerin, adam öldürme olaylarında da *kısas* cezası verme yetkisi yoktu. *Kısas* gerektiren cezalar için, ağırlaştırılmış kırbaç cezası uygulanmıştır. Yahuda (Hasid) ben Samuel'in (1200'ler) *Sefer Hadisim* adlı *Kronik*'inde şöyle bir olay nakledilir: Hayy Gaon'un Kudüs'ü ziyareti esnasında Zeytin dağında bir adam gelerek *cinayet* işlediğini itiraf etmiş, Hayy ve Filistin gaonu Eviyatar, itirafçıya sırtı kanatılıncaya kadar kırbaç cezası uygulanmasına hükmetmişti. Ancak suçlu vicdanen rahatlamadığını belirterek kırbaça devam edilmesini istemiş, daha sonra da, üç hafta müddetle sadece nefes alabileceği bir delik bırakılarak kuma gömülmüş ve çeşitli aralıklarla üç kez daha kırbaçlanmıştı. Nihayet *gaonlar* dayanamayacağına kanaat getirerek cezanın bitirilmesine karar vermişlerdi¹⁶⁰.

Kitabı-Mukaddes'te yer alan bilgiye göre *recm* cezası büyücülere, puta tapanlara ve zina yapan kimselere verilmekteydi¹⁶¹. Tevrat'ta *Sebti* ihlâl edenlerin de taşlanarak (*recm*) öldürülmesi emredilir¹⁶². Hz. Peygamber zamanında Medine Yahudileri arasında zina yapanlara *recm* cezası uygulandığı kayıtlara geçmiştir¹⁶³.

Buraya kadar sıralanan cezalarda Yahudilerin icrâ selâhiyetleri yoktu. İslâmî dönemde adli özerkliği olan Yahudiler, idam ve *recm* türü cezaları uygulama yetkisine sahip değildi. Bu cezalar dışında *bet dinler* Yahudi ceza hukukunu icra açısından tamamen serbest idiler.

Yahudiler açısından cezalar, Yahudi mahkemelerin hür iradesiyle verilmiş bir kararla sabit olması gerekirdi. Sura Gaonu Rav Şeşna (650-689) bir *responsa*sında *cizye* ve *harâc* gibi vergilerini vermeyen bir Yahudiye, İslâm idarecilerinin baskısıyla konan *herem* cezasına uyma zorunluluğunun olmadığını, ayrıca *bet din* görevlilerinin bu konuda Yahudiye yemin verdiremeyeceklerini belirtmiştir¹⁶⁴.

¹⁶⁰ *Sefer Hadisim*, ed. J. Wistenitzki, Berlin 1891, s. 630'dan naklen Sassoon, *A History of the Jews in Baghdad*, s. 54; Shohef, s. 140-141.

¹⁶¹ Sırasıyla bkz. Levililer, 20/27; Tensiyec, 13/7-10; 22/22-24.

¹⁶² Sayılar, 15/32-35. Bilgi, muhtemelen Tevrat'tan naklen Bîrûni tarafından da verilmektedir. Bkz. *el-Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l-Kurâni'l-Hâliye*, nşr. C. Eduard Sachau, Leipzig 1923, s. 283.

¹⁶³ Yahudilerden Hz. Peygamber'e intikal ettirilen bir zina davasında Hz. Peygamber kendi hukukları gereği faillere *recm* cezası vermişti. Bkz. Buhârî, Menâkıb 26; İbn Hişâm, I, 564-66; Hamidullah, I, 614-615; a.mlf., "İslâm'da Devletler Hukuku", trc. Abdülkadir Şener, (*AÜİF*) *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1977), s. 295-296.

¹⁶⁴ Bkz. Baron, *The Jewish Community*, I, 172-173; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 124.

Talmudik dönemde *recm* vb. bedenî cezalar, *bet dinin* dışında uygulanırdı¹⁶⁵. Tesniye'deki (22/24) ifadeye binaen cezanın şehrin dışında uygulanması gerektiği görüşü, genel kabul görmesine rağmen, bu ifadenin sadece Yahudilerle meskun olmayan, yani diğer milletlerle karışık oturdukları şehirler için geçerli olduğu belirtilmiştir¹⁶⁶.

Ancak Abbâsî ve Fâtımî dönemlerinde bunların hiç biri söz konusu değildir. Bu dönemlerde verilen cezaların en yaygını kırbaç da dahil, bütün cezalar, sinagoglarda uygulanırdı.

Yahudi mahkemelerinin araştırılan dönemlerde verdiği cezalar şunlardı:

5.1. Kırbaç

5.1.1. Kırbaç (*Malkot*)

Tevrat'ta ayrıntılı bir şekilde bahsedilen yegâne ceza, kırbaçlamadır¹⁶⁷. Tevrat'ta kırbaç, her türlü cezaya suçu oranında verilen bir ceza olarak ön görülür. Bu sebeple kırbaç sayısının kırkı aşmaması emredilir.¹⁶⁸ Bu emir, Talmud'ta tekrar edilmiş ve hangi suçlara kırbaç cezasının verileceği de açıklanmıştır¹⁶⁹. Prensipten ziyade *karet* cezası öngörülen bütün suçlar ile Tevrat'ta nehiy sigasıyla zikredilen yasaklara riayet etmeyenlere kırbaç cezası uygulanacağı belirtilmiş; bunlara ilave olarak meselâ, adak kurbanlarının değiştirilmesi, Tanrı'nın isminin boş yere ağza alınması, yalan yere yemin gibi suçların da, bu kategoriye girdiği kabul edilmiştir¹⁷⁰. Mala verilen zararlarda ise, kişinin zararı tazmin etmemesi durumunda kırbaçla cezalandırılması ön görmüştür¹⁷¹. Abbâsîler döneminde Yahudilikteki gıda kurallarını ihlâl edenlere, kırbaç cezasının bu türü verilirdi¹⁷².

¹⁶⁵ Bkz. Mişna, Sanedrin 6:1; Babil Talmudu, Sanedrin 42b.

¹⁶⁶ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. David Halivni Weiss, "The Location of the Bet Din in the Early Tannaic Period", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 29 (1960-61), s. 181-191.

¹⁶⁷ Tesniye, 25/2-3.

¹⁶⁸ Levililer, 25/2-3. İlk Hristiyanlar, içinden çıktıkları Yahudi cemaati tarafından da bu şekilde ve bu sayıda kırbaç cezasına çarptırılmışlardı. Meselâ bkz. II. Korintoslulara, 11/24.

¹⁶⁹ Babil Talmudu, Makot 22a.

¹⁷⁰ Sırasıyla bkz. Levililer, 27/10; Çıkış, 20/7; Tesniye, 5/11. Konuyla ilgili Talmud'taki hükümler için bkz. Babil Talmudu, Teruma 3a, 3b.

¹⁷¹ Babil Talmudu, Makot 4b; Ketubot 32a.

¹⁷² "והיום מנדין אצלנו את מי שאוכל אותו...ve ha-yom menadin etslenu et mi şe ohel oto: Günümüzde (dine uygun üretilmeyen gıda ve yiyecekleri) tüketenleri kırbaçlıyoruz." Bkz. *Tışuvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 93 (86. responsa).

Natronay Gaon (853-858) bir *responsa*sında kendi döneminde bu cezanın (*malkot*) artık uygulanmadığını, ancak dayak cezasının devam ettiğini, bunun da eskisi kadar ağır olmadığını belirterek mücrimin sadece dövüldüğünü (*hovatin*) kaydeder¹⁷³. Ancak bu durum bir istisna olmalıdı; zira Şerira Gaon'un Kayravân cemaatine gönderdiği bir *responsa*da bu cezanın hâlâ uygulandığı belirtilir¹⁷⁴.

5.1.2. Te'diben Kırbaç (*Makot Mardot*)

Kırbaçlamanın bu şekli disiplin amaçlıydı. Bu kırbaçlama türü Talmudik dönemde Yahudi din adamları tarafından şer'i cezaların yerine ihdâs edilmişti. Roma-Bizans ve Pers-Sâsânî dönemlerinde uygulanan bu ceza, cezaî muhtariyetleri olmadığı için İslâmî dönemde bilhassa dinî emirleri ihlâl edenlere karşı yaptırım amaçlı uygulanan en önemli ceza idi. Bu cezayı kırbaç cezasından ayırmak için prensip olarak Tevrat'ta emir sigasıyla belirtilen fiillerin ihlâlinde uygulanmış ve "te'diben kırbaç" (*makot mardot*) olarak isimlendirilmişti¹⁷⁵.

Dinî hükümlerin ihlâli için aslında kırbaçlamanın "*malkot*" adı verilen türü uygulanırdı. Ancak idam, dayak vb. fizikî cezaların verilebilmesi için, bu cezaları veren yargıçların Filistin otoritelerinin tayin ettiği tam yetkili ve en az iki kişiden oluşan bir *bet din* tarafından verilmesi gerekirdi. Ayrıca, Filistin dışındaki mahkemelerin bu cezayı verme yetkileri de yoktu¹⁷⁶. Bu sebeple sürgündeki Yahudi din adamları "*malkot*" olarak isimlendirilen ve yaralama vb. suçlar için verilen bu cezayı, "*makot mardot*" şeklinde yeniden yorumlanmış; sadece yaralama vb. cürümler için değil, uygulama sahasını din adamlarının ihdâs ettiği yasakları ihlâl edenlere de verilecek şekilde genişletmişlerdi.

Talmud'ta te'diben kırbaçın şu suçlar için verildiği belirtilir: Sebt ve bayram günlerinde bu günlerin kutsiyetine aykırı davranışlar sergilemek; evli bir kadına zina iftirasında bulunmak; bir kimseyi veled-i zina (*manzer*) diye çağırarak; cemaatten bir kimseyi Yahudi olmayanlara jurnallemek; mahkemeye celp için gelen görevliye hakaret etmek veya fiilî müdahalede bulunmak; din adamlarının emirlerine karşı gelmek; kayıncılarıyla uygunsuz davranışlarda bulunmak; kaba-saba küstah hareketler sergilemek;

¹⁷³ Assaf, *Tekufat ha-Geonim ve Sifrutaha*, s. 114.

¹⁷⁴ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 343.

¹⁷⁵ Cohn, "Flogging", *Ejd*, VI, 1350.

¹⁷⁶ Babil Talmudu, Sanedrin 10a; Avoda Zara 8a; Şabat 15a.

damadın kayınpederinin evinde ikâmet etmesi; tarlasına tohumları karışık ekmesi¹⁷⁷. Cemaat arasına fitne sokan kimselere kulak verenler de kırbaç cezasıyla cezalandırılmışlardır. Emevîler döneminde ortaya çıkan (720 yılı) sahte Mesih Serene'ye uyanlar, bir müddet sonra pişman olmuş ve eski fikirlerine dönmüşlerdi. Durum Pumbedita *gaonu* Natronay'a iletilmiş, o da bu kimselerin samimi bir tövbe ve kırbaç cezasından sonra cemaate kabul edilmelerine hükmetmişti¹⁷⁸. Mezarlığa girme yasağı olan *kohenler* de¹⁷⁹ yasağa riayet etmedikleri zaman kırbaç cezasına çarptırılırlardı¹⁸⁰.

İlk İslâmî dönemde Filistin bölgesinde tutulduğu kabul edilen mahkeme kayıtları derlemesi *Sefer ha-Ma'asim*'de, kocasından izinsiz, süslenip koku sürünerek sokağa çıkan veya Yahudi olmayanların evlerine giden kadınların, saçları kazınarak kırbaçlanması belirtilir¹⁸¹. Yine aynı kayıtlarda, kadın ya da erkek, evli birini baştan çıkararak ile kayınbiraderiyle evlenecek çocuksuz dulun (*yavama*) *iddet* beklerken^(*) bir başka erkekle zina yapması sebebiyle kadının saçı, erkeğin hem saçı hem de sakalının kazınarak kırbaçlandığı belirtilmektedir¹⁸².

Çoğu kez dinî vazifelerin yaptırımında kullanılan bu cezanın¹⁸³ en sık verildiği ve hiçbir müsamahanın gösterilmediği durum ise, *Sebt* yasaklarının ihlâli idi¹⁸⁴. Aslında Tevrat'ta *Sebti* ihlâl edenlerin taşlanarak (*recm*) öldü-

¹⁷⁷ Bu suçların Talmud'taki yerleri için bkz. Babil Talmudu, Kiduşin 12b, 28a-b, 39a; Mo'ed Katan 16a; Yevamot 52a. Ayrıca bkz. Shohet, s. 141, 193; Baron, *The Jewish Community*, I, 168-169.

¹⁷⁸ Graetz, III, 122; Finkel, *The Responsa Anthology*, s. 5; Franz Kobler, *A Treasury of Jewish Letters, Letters from the Famous and Humble*, Philadelphia 1954, I, 70.

¹⁷⁹ Bkz. Levililer, 21/2-4.

¹⁸⁰ Tevrat'ın emrini ihlâl eden *kohenlere* Abbâsiler döneminde uygulanan kırbaç cezası için bkz. *Şe'lot u'Tşivot*, nşr. Ginzberg, II, 151 (504. responsa).

¹⁸¹ Bkz. Mann, "Sefer ha-Ma'asim li'Vney Erets-Yisrael", *Tarbits* I (1929-30), s. 12.

^(*) Boşanan ya da dul kalan bir kadının, tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süre. Kadının geçmiş hayatını unutmaya vesile olması ve hamile olup olmadığının anlaşılması için geçmesi gereken bu süre Yahudilikte, doksan gündür (3 ay). Bkz. Zvi Meir Rabinowitz, "ספר המעשים לבני ארץ-ישראל, שרידים חדשים" "Sefer ha-Ma'asim li'Vney Erets Yisrael, Siridim Hadaşim" [*Sefer ha-Ma'asim li'Vney Erets Yisrael*'in Yeni bir Yazması], *Tarbits* 41 (1971-72), s. 295.

¹⁸² Filistin Yeşivası mahkemesi tarafından verilen bu karar için bkz. Mann, "Sefer ha-Ma'asim li'Vney Erets-Yisrael", *Tarbits* I (1929-30), s. 12-13.

¹⁸³ Talmud'taki örnekler için bkz. Babil Talmudu, Yevamot 52a; Nazir 23a, 58b; Pesahim 41a; Şabat 40b; Kiduşin 28a-b; Hulin 141b.

¹⁸⁴ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 343.

rülmesi emredilir¹⁸⁵. Ancak idam cezası sadece İslâm mahkemelerinin selâhiyetinde olduğu için, İslâmî dönemde Yahudiler *recmi* gerektiren bu tür cezalara da kırbaç uygulanıyordu. Konuyla ilgili bazı örnekler kayıtlara geçmiştir. Natronay Gaon'un, *Sebt* yasağını ihlâl eden birine hem dayak (kırbaç) hem de saç ve sakalını kesme cezası verdiği belirtilir¹⁸⁶. Bir başka örnek de Fustât'ta yaşanmıştı. Cemaat lideri Efrayim b. Şemarya dükkân sahibi bir Yahudinin *Sebt* günü dükkânını açarak marangoza raf yaptırdığını; bunun üzerine diğer Yahudilerin durumu hemen *bet dine* intikal ettirdiğini yazar. *Bet dine* sorguya çekilen dükkân sahibi, dükkânın kapalı ve içeride de kendi temlikinde olan bir mekânda, üstelik de Yahudi olmayan birine bu rafları yaptırdığını, dolayısıyla *Sebti* ihlâl etmediğini iddia etmişti. Aynı görüşte olmayan *bet din* yargıçlarının, bunun *Sebti* ihlâl olduğunda hem fikir olduğu, ancak te'diben kırbaç (*malkot*), para (*kenas*) veya ağırlaştırılmış *herem* (*niduy*) cezalarından hangisinin verileceği konusunda ihtilâf ettiği belirtilir¹⁸⁷. Natronay Gaon'un uygulamasından İslâmî dönemde *Sebti* ihlâl edenlere te'diben kırbaç (*malkot*) cezasının uygulandığını biliyoruz. Fâtımîler döneminde ise Fustât'ta biri sinagog görevlisi (*hazan*) diğeri cemaat kasabı (*şohet*) iki kişiye kırbaç cezası uygulandığı kayıtlara geçmiştir. Sinagog görevlisine cemaat lideri Şemarya'ya hakaret ettiği, cemaat kasabına ise görevini ihmal ettiği için kırbaç cezası verilmişti (1028 yılı)¹⁸⁸.

5.1.3. Kırbaçlama Şekli

Hız Peygamber zamanında Medine Yahudilerinde uygulanan kırbaç cezasının¹⁸⁹ ne şekilde olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sonraki dönemlerde Şerira ve Hayy Gaon'un müşterek imzalarını taşıyan bir *responsa*da (997 yılı), Bağdat'ta Yahudiler arasında kırbaç cezasının uygulanma şekli ile ilgili olarak bazı bilgiler kayıtlara geçmiştir. Söz konusu *responsa*da kırbaç cezasının şu şekilde uygulandığı belirtilir: "Mücrim, sağ eli sağ ayağına, sol eli de sol ayağına bağlı olarak getirilir. Daha sonra boynuna bir kemer geçirilerek görevlinin yanında durdurulur. Bu sırada Tevrat'tan mücrimin işlediği günahla ilgili pasajlar okunur. Bundan sonra görevli, suçlunun 13 kere sırtının sağ yanına, 13 kere de sol yanına vurur. Bu sırada yargıç kırbaç sayısını sayar. Sağ yanına vurulduktan sonra durulur ve Tevrat'tan ilgili pasajlar tekrar

¹⁸⁵ Sayılar, 15/32-35.

¹⁸⁶ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 344.

¹⁸⁷ Gil, *Erets Yisrael*, II, 618-619.

¹⁸⁸ Bkz. Bareket, *Fustat on the Nile*, s. 68; Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 330.

¹⁸⁹ Bkz. Taberî, *Tefsîr*, VI, 232.

okunur. Sonra 13 kez sol yanına vurulur. Daha sonra mücrimin el ve ayakları çözüldür. Ancak boynundaki kemer durur. Mücrim ayağa kaldırılır ve kendisine şöyle itirafta bulunması emredilir: 'Ben günah işledim, hata yaptım! Umulur ki bu (kırbaç) ceza(sı) günahıma kefâret olur'. Ceza uygulanırken bir grup cemaat de hazır bulunur ve olaya şahitlik eder. Daha sonra mahkeme üyeleri suçlunun başışlanması için Allah'a dua ederler."¹⁹⁰

Kırbaç cezaları, iş yapma yasağından dolayı *Sebt* ve *Sebte* kıyasla bayram günlerinde icrâ edilmez, hafta içine tehir edilirdi¹⁹¹. Hayy Gaon ibret maksadıyla bu cezanın cemaat huzurunda uygulanmasını emrederdi¹⁹². Bu sebeple İslâmî dönemde kırbaç cezaları, genelde akşam ibadeti (*arvit*) için sinagoga^(*) gelen cemaatin huzurunda uygulanırdı. Akşam ibadetine 49. Mezmur'dan sonra, "*Baruhu*" duasından (*beraha*) önce okunan "...ve hu rahom yehaper..." duası ile kırbaçlanan kimsenin uhrevî kurtuluşa da nâil olması için şu dua okunurdu: "*O (Tanrı) bağışlayıcıdır. (Bizi) Yakmaz. Gazabına hakîndir. Öfkesini göstermez. Tanrımız! Bağışlayıcılığımı bizden esirgeme. İyiliğin ve doğruluğun bizi devamlı korusun. Kurtar bizi Tanrımız! Kral! O, yaptığımız dualara karşılık verecektir.*"¹⁹³

Suçlunun kaç kez kırbaçlanacağı konusunda görüş farklılıkları vardır. Tevrat ve Talmud'ta, kırbaç sayısının kırkı aşmaması emredilir¹⁹⁴. Sayı konusundaki bu sınırlama, insan onurunun korunmasına yönelik ve yargıçların mücrime cezada aşırı gitmelerinin önüne geçme amaçlı olarak izah

¹⁹⁰ Baron, *The Jewish Community*, II, 224-25; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 343; Shohet, s. 139-140. Kırbaçlama sırasında Tevrat'tan Tesniye 25/2-3 ve 28/58 ile I. Samuel'den 2/24 vd. okunurdu.

¹⁹¹ Ancak Tisameh Gaon (872-890) *Sebt* günleri de bu cezanın uygulanabileceğini belirtmiştir. Bkz. Shohet, s. 142.

¹⁹² Cohn, "Flogging", *EJd*, VI, 1350.

(*) Cezanın Hz. İsa zamanında da sinagogda uygulandığı anlaşılmaktadır. Şakirtlerini dikkatli olmaya çağıran İsa, tespit edilmesi halinde sinagogda kırbaçlanabileceklerini belirtmiştir. Bkz. Matta, 10/17; 23/34.

¹⁹³ Baron, *The Jewish Community*, II, 225; Shohet, s. 140. Duanın İbrânîce metni şöyledir: "הוא רחום, יכפר עון ולא ישחית, והרבה להשיב אפו, ולא יעיר כל חמתו, יהוה הושיעה, המלך יענונו". Dua metni için bkz. *Sidur Kol Ya'kov ke-Minhag Aram-Tisova* (כדור קול יעקב) (כמנהג ארם צובה) (*Sidur Kol Yaakov according to Minhag of Aleppo*), with English Translation, eds. Rabbi Shimon H. Alouf-Sam Catton-David A. Tawil, USA 1996, s. 297, İng. trc. 298. Duanın tercümesi, Türkçe tercümesinden alınmıştır. Bkz. *Sidur Kol Yaakov*, trc. Liliane Zerbib (Kazacs), İstanbul 2005, s. 293. Bu duanın İslâmî dönemde VII. asırda İspanya'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Dua hakkında detaylar için bkz. Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, İstanbul 2001, s. 154-155.

¹⁹⁴ Levililer, 25/2-3; Babil Talmudu, Makot 22a.

edilmektedir¹⁹⁵. Abbâsiler döneminde mücrimlere yapılan kırbaçlamalarda 39 aşılmazdı. Yukarıda Şerira ve Hayy Gaon'un müşterek imzalarını taşıyan bir *responsada* bahsedilen kırbaçlamada toplam 26 (13+13) kırbaç vurulmuştu¹⁹⁶. Bir başka *responsada*, kırbaçlama sayısının azamî 39'la sınırlandırılması, 39'un kalansız üçe bölünebilmesiyle (13+13+13=39) izah edilmektedir. Aynı *responsada* her 13 vuruşta bir, ara verilmesi de tavsiye edilmiştir.¹⁹⁷ Hayy Gaon, Tevrat'taki emre binaen (Tesniye 25/3) mücrime 40 kırbaç vurulmasını benimsemiştir. Natronay Gaon ise, kırbaç sayısının suçlunun ve sayının caydırıcılık durumuna göre artırılıp eksiltilebileceğini belirtir.¹⁹⁸

Talmud'ta kırbaç cezasının, uygulanacak kimsenin önceden kontrol edilerek cezaya dayanıp dayanmayacağını tespitinden sonra uygulanması emredilmiştir¹⁹⁹. Maimonides cezaya dayanamayacak kadar güçsüz olan kimsenin cezasının, dayanabilecek kadar güçleneceği bir zamana tehir edilebileceğini belirtir²⁰⁰.

Tevrat'ın değişik yerlerinde dikenli çubuk, kamçı ve değnek gibi cezalandırma gereçlerinden bahsedilir²⁰¹. Ortaçağ'da kırbaç gerektiren cezalar, bükülmüş sicimden yapılmış kamçılarla²⁰² sinagog kayyımları (*şamaş*) tarafından icra edilirdi²⁰³.

5.2. Yemin

Mahkemelerde delil getirmek davacının, yemin etmek de davalının bir yükümlülüğü idi²⁰⁴. Şâhidin olmadığı, özellikle de borçlanma ve alışverişlerde inkâr yoluna giden kimselere, *bet din* huzurunda yemin verdirildi.

¹⁹⁵ Cohn, "Flogging", *Ejd*, VI, 1348.

¹⁹⁶ Baron, *The Jewish Community*, II, 224.

¹⁹⁷ *Tişuvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 77 (69. responsa).

¹⁹⁸ Fetvâların kaynakları için bkz. Shohet, s. 140.

¹⁹⁹ Mişna, Makot, 3:11.

²⁰⁰ Cohn, "Flogging", *Ejd*, VI, 1351.

²⁰¹ Bkz. Tesniye, 25/3; Hakimler, 8/7; I. Krallar, 12/11, 14; Süleymanın Meselleri, 26/3;

II. Korintoslulara Mektup, 11/24.

²⁰² Shohet, s. 139.

²⁰³ Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, Philadelphia 1958, s. 56-57.

²⁰⁴ Makdisî, *el-Bed ve't-Tarih*, IV, 41. Ayrıca bkz. Makrizî, *Hıtat*, II, 480. Yahudilikteki (aslında evrensel bir hukuk kâidesidir) bu kural, "*Şer'u men-kablenâ*" çerçevesinde İslâm hukukunda da kabul edilmiştir. "*Hz. Muhammed'ten önceki semavî dinlerin hükümleri*" manasına gelen "*Şer'u men kablenâ*", belli şartlarla İslâm hukukunun kaynaklarından kabul edilmektedir. Geniş ilgi için bkz. Zekiyyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafî Dönmez, Ankara 1990, s. 180 vd.

Ayrıca taraflardan birinin *bet dine* gelmemesi; birinin, bir başkasının malını çaldığını veya kendisini cemaat idaresine değil de Yahudi olmayan idareye (İslâm idaresine) jurnallediğini iddia etmesi durumunda da yemin verdirilirdi²⁰⁵.

Konuyla ilgili olarak *responsalara* bazı bilgiler yansımıştır. Çalıştığı kimsenin ücretini (*sahar*) (şahitler olmaksızın) veren biri, işçi tarafından yalanlanmış, işçi çalışma ücretini almadığını iddia etmişti. Şahit olmadığı için, işçiye almadığına dair yemin ettirilmiş, ücret işverene tekrar ödettirilmişti²⁰⁶.

Müellifi meçhul bir başka *responsada* bir Yahudinin (Yahuda) diğeri (Levi) belindeki torbaya dokunduğu; diğeri (Levi) gitmek üzere ayrıldığında kesesinin yırtılarak parasının (dinar) düştüğü ve bunun da öbürü (Yahuda) tarafından (yerden) alındığı; ancak ertesi gün sahibi (Levi) tarafından istenen paranın, diğeri (Yahuda) tarafından inkâr edildiği bir olay sorulmuştu. *Gaon*, aldığı iddia edilen kimseye (Yahuda) isteyerek yırtmadığına dair yemin ettirilmesini, sorumluluktan ancak bu şekilde kurtulabileceğini söylemiştir²⁰⁷.

Yeminle ilgili bir başka örnek de, borçlanma ile ilgili bir hile vesilesiyle kaynaklara yansımıştır. Müellifi meçhul bir *responsada* yer alan bilgiye göre, borçlu bir kimse, haciz durumundan kurtulmak için sahte bir boşama belgesiyle (*get pasul*) tüm mal varlığını hanımına devrederek ödeyecek malı olmadığını iddia etmişti. David isimli yerel mahkeme başkanı durumu *gaona* sormuş; *gaon* da durumun şüpheli olmasına rağmen mehirlerin ödeme önceliğine sahip olduğunu belirterek, adamın iddiasının, hanımıyla bir daha evlenmeyeceğine yemin ettirilmesi şartıyla kabul edilmesini emretmişti. Ancak borcunu ödemediğinden dolayı adama *herem* ilân edilmiş ve *Sebt* günü bütün sinagoglarda duyurulmuştu²⁰⁸.

²⁰⁵ Babil Talmudu, Şevu'ot 45a, 48b; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 347. Fustât'taki uygulama için bkz. Bareket, *Fustat on the Nile*, s. 69.

²⁰⁶ *Tışvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 4 (5. responsa).

²⁰⁷ A. Yitshak Agus, "תשובות גאונים ארץ ישראל ובבל" "Işıvot Geoney Erets Yisrael ve Bavel" [Filistin ve Irak (Babil) Gaonlarının Responsaları], *Horev* 12 (1956-57), s. 202. Responsada Yahuda'nın aldığı için değil de, keseyi yırtmadığı için muaheze edilmesinin sebebi, Yahudilikteki kayıplarla ilgili hükümden kaynaklanmaktadır. Yahudilikte kayıp para-lukata-, kesede isc sahibinin araştırılması gerekir. Ancak yerde saçılmış vaziyette isc bulana aittir.

²⁰⁸ *Şeilot u'Tışvot*, nşr. Ginzberg, II, 153-154.

Natronay Gaon'a gelen sorulardan birinde de, birinin (Ruben), arkadaşından (Şimon) bir miktar para aldığı, ancak arkadaşının bunu inkâr ettiği belirtilerek konuyla ilgili hüküm sorulmuştu. *Gaon*, iddia edenin (Şimon) verdiği dair bir delil getirmesi, diğerinin de (Ruben) almadığına dair yemin etmesini belirtmiştir. Ancak gaon bu tür durumlarda *hahamların* davacı ve davalının her ikisine de yemin ettirme eğiliminde olduklarını belirtir²⁰⁹.

Bağdat *gaon*larından Rav Şlomo'ya (1150-1164) ait bir *responsa*da da, bir Yahudinin (Ruben) diğer bir Yahudiden (Şimon), kendisinden hakim idare (İslâm mahkemesi) aracılığıyla para tahsil etmesinden şüphelenmesi durumu sorulmuş; *gaon* da diğerinin (Şimon) ancak mahkemeye kendisinin götürmediğine dair yemin etmesi ve şahit getirmesi durumunda mazur görüleceğini belirtmiştir. *Gaon*, ortada bir hüküm varsa, bunun bir başkasının ihbarı üzerine olabileceği ihtimalini de dile getirir²¹⁰.

Yine kocanın ölümünden çok sonraları yapılan bir miras paylaşım olayında, varisler kadını maldan mahrum bırakmak için *ketubasında* tahrifât yapmıştı. Hayy Gaon, kadına, *bet din* huzurunda Tevrat üzerine yemin ettirilerek mirastan *ketubada* yazılı olan her şeyin verilmesini emretmiştir²¹¹.

Yeminin bu öneminden dolayı Yahudi hukukunda yemini rahat şekilde (olur-olmaz durumlarda) kullanan kimselerin şahitlikleri *bet dinler* tarafından kabul edilmezdi²¹².

Yemin konusu, Müslüman müelliflerin de dikkatini çekmiştir. Makdisî, Yahudilikteki kuralı aynen İslâm hukukunda olduğu gibi, "*Delil getirmek davacıya, yemin etmek de inkâr edene (davalı) aittir*", şeklinde vermektedir. Hüküm *Mişna*'da da aynen yer almaktadır²¹³.

²⁰⁹ *Tişuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 177 (260. reponsa).

²¹⁰ *Toratan (Tora) şel Geonim*, nşr. Assaf (1933), s. 166.

²¹¹ *Tişuvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 53-54 (46. reponsa).

²¹² *Tişuvot ha-Geonim mi-Toh ha-Geniza*, nşr. Assaf (1929), s. 22 (65. reponsa). *Responsa*da bu tür kimseler, "yemin tüccarı" olarak tarif edilmektedir.

²¹³ Makdisî, *el-Bed ve'l-Târîh*, IV, 41. Ayrıca bkz. Makrizî, *Hutat*, II, 480. "...*el-Beyyine 'ale'l-müdde'î ve'l-yemin alâ men enkera...*" İbn Mâcc, *Ahkâm* 7 (Hadis no: 2321); Tirmizî, *Ahkâm* 12 (Hadis no: 1341-1342). Hukukta delil olarak kullanılması için bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, nşr. Ebû'l-Vefâ, Kahire 1355, s. 161. *Mişna*'daki ifade de şöyledir: "...*ha-Motzie mi-havero 'alav ha-reiya...*". Bkz. *Mişna*, Baba Batra 1:1; Şevu'ot 4: 1. Yeminlerle ilgili hükümler içeren reponsa örnekleri için bkz. *Tişuvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 4-13.

Hayy Gaon, yemin verdirmiş işleminin Pazartesi ve Perşembe günleri cemaatin de hazır olduğu sabah ibadetinden (*şahrit*) sonra icrâ edildiğini belirtir²¹⁴. Ancak bunun erkeklere verdirilen yemin olduğu anlaşılmaktadır. Natronay Gaon zamanına kadar (853-858) evli kadınlar da yemin verdirilmek üzere sinagoga giderdi. Fakat sonraki *gaonlar* evli kadınlara üç din adamının huzurunda olmak şartıyla, uygun bir mekânda yemin verdirmeye başlamışlardı²¹⁵. Tisameh Gaon zamanında (872-890), *ketubasını* kaybeden bir kadına, bu şekilde yemin ettirildiği kayıtlara geçmiştir²¹⁶.

Sinagoglarda Tevrat (*Sefer Tora*) üzerine el konarak yapılan yeminlerde (*şvu'at ha-Tora*) Tanrı lafzının geçmesi, Talmud'un bir emri idi²¹⁷. Ancak Sura gaonu Rav Tisadek (838-842), insanların önemini kavramaksızın Tevrat üzerine el koyup düşüncesizce yemin etmelerinin ilahî bir gazaba sebep olabileceği endişesinden hareketle, bu uygulamayı kaldırmıştı. Fakat Pumbedita gaonu Paltoy (842-848) bu şekilde yemin almaya devam etmiştir²¹⁸. Sa'diya veya Hayy Gaon'a ait olduğu zannedilen bir *responsada*, Tevrat üzerine değil de Yakarı (*Sefer Tahononim*) veya Dua kitabı (*Sefer Tefila*) üzerine yapılan yeminlerin de, içerisinde Tanrı lafzı geçmesinden dolayı geçerli olduğuna hükmedilmiş, bu şekilde yemin edenlere engel olunmaması istenmiştir²¹⁹.

Miras davasının anlatıldığı bir *responsada* yeminin nasıl verdirileceği şu şekilde tarif edilmiştir: "*Kadın Tevrat'ı (Humaş) sağ eline alıp tutacak ve ketubasındaki malları tek tek sayarak yemin edecek*"²²⁰. Talmud'ta yeminlerin ayakta ettirilmesi emredilir²²¹. Bu usûl İslâmî dönemde de bu şekilde devam etmiş olmalıdır.

"*Gizreta*" adı verilen bir belgede yer alan yeminin, daha etkili olması için, yemin verdirmiş, belli bir topluluğun huzurunda gerçekleştirilirdi. Böyle bir yemin töreninin tasviri, Pumbedita gaonları Paltoy (842-848) ile

²¹⁴ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 347.

²¹⁵ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 347.

²¹⁶ *Şe'lot u'Tşvot*, nşr. Ginzberg, II, 212 (XXIII/2).

²¹⁷ Babil Talmudu, Şevu'ot 40b.

²¹⁸ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 345-346.

²¹⁹ *Şe'lot u'Tşvot*, nşr. Ginzberg, II, 153.

²²⁰ *Tşvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 53-54 (46. responsa). Bu şekilde yemin edilmesi Talmud'un bir emridir. Bkz. Babil Talmudu, Şevu'ot 38b.

²²¹ Mişna, Şevu'ot 4:13.

Hayy'ın (998-1038) iki ayrı *responsas*ında detaylı olarak anlatılmıştır: “*Tevrat tomanı (Sefer Tora) dolabından (Ehal ha-kodeş) alınır. Mücrimin Tevrat'tan lânete dair âşinâ olduğu bölümler okunmaya başlar. Daha sonra üzerinde talit örtülü bir tabut getirilir. Yemin ettirilecek kişinin taliti de başından aşağıya örtülür ve ayakları altına küller savrulur. Mücrimi korkutmak için bir de hayvan mesânesi getirilir. Mücrimin etrafında mumlar yakılır. Okul çocuklarının da hazır bulunduğu bu törende hazan şofar eşliğinde eğer yemin eden adam yalan söylüyorsa, ilahî gazabın üzerine olması için beddua eder.*”²²² Söz konusu iddialar doğru çıkar ve itham edilen kişinin bu şekilde yapıldığı anlaşılırsa, o kimseye *herem* ilân edilirdi.

Yapılan yeminden dönme işlemi (yeminin çözülmesi) de yine üç *rabbiden* oluşan bir *bet dinde* gerçekleştirilirdi. Kişi din adamlarının huzurunda hiçbir tesirin altında kalmadan yemininden döndüğünü beyan eder ve okunan dua (*Atarat nedarin*) ile yükümlülükten kurtulmuş olurdu²²³.

5.3. Lânetleme

Cemaat arasında adaleti sağlamakla mükellef olan *bet din*, aynı zamanda “kimsesizlerin de kimsesi” kabul edilirdi. Cemaati hakim idareye karşı temsil makamındaki kurum, cemaati zor duruma düşürecek hal ve tavır içerisinde olanlara karşı önlem almakla da yükümlü idi. Abbâsîler döneminde lânetleme cezası, şahidin olmadığı, resmî belge ile yapılmamış alacak-verecek meselelerinde borçlunun borcunu inkârı ile cemaati ya da cemaatten birini hâkim idareye jurnalleyenlere verilen bir ceza idi. Bu tür durumlarda *bet din*, “*Pitka Delatuta*” (פתקא דלטוטא) adı verilen şu yazı ile söz konusu kimseleri lânetlerdi²²⁴: “*Hahamlara ve hakimlere... Falan oğlu filan hakkında bildiridir. O, şu günde ve şu ayda bet dine geldi ve falanca kimse hakkında şikâyette bulundu. Davacı falancanın kendisinden borç aldığı, ancak daha sonra ödemediğini belirtti* [Bu kısımda olaya göre farklı cümleler kullanılmak-

²²² Mann, “The Responsa of the Babylonian Geonim ...”, *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 346; *Şe'elot u'Tšivot*, nşr. Ginzberg, II, 147; Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, s. 52. Törende kullanılan gereçlerin sembolik anlamları şunlar olmalıdır: *Tabut*, ölümü; *kül*, ölen insanlar için tutulan mâtemi; *talit* kefeni; *şofar* ise muhtemelen ilahî uyarıyı temsil etmekteydi [Sembolik anlamlarla ilgili görüşünü paylaşan T.C. Hahambaşısı sekreteri Yusuf Altıntaş Bey'e teşekkür ederim]. Günümüz insanına çok garip gelecek bu seremoni ve kullanılan gereçler, yemin eden kimseye yeminin önemini hatırlatan psikolojik baskı unsuru olarak düşünülmelidir.

²²³ Filistin'de vukû bulan bir olay için bkz. Rabinowitz, “Sefer ha-Ma'asim li'Vney Erets Yisrael, Siridim Hadaşim”, *Tarbut* 41 (1971-72), s. 45.

²²⁴ Aptowitzer'in neşrettiği gaonluk makamına ait bu lânetleme yazısı, borcunu inkâr eden bir adam için hazırlanmıştır.

tadır].^(*) Biz bet din olarak davalı kimseye, aldığı borcu ödemesi gerektiğini duyuruyoruz. Davacıya herhangi bir delilinin (reaya) olup olmadığı soruldu; o da bu konuda bazı kimselerin haberdar olduğunu, ancak bu kimselerin olayı ortaya çıkarmaktan çekindiklerini söyledi. Bu olay üzerine gaonluk bir yazı (pitka) yazılmasını emretmiştir. Davacı dikkatle dinlenmiş, borcunu ödemeyen kimseye herem (şamata) cezası verilmiştir. Sadece bu inkârcı değil, borcunu ödemeyen ve gaonluğun bu kararını dinlemeyen diğer kimseler de tez elden (be-'agala) yukarıdan (ilahî) ve aşağıdan lânete uğrasın. Bu kimsenin bedeni asılı olsun (gebersin). Onun mahkemesini hem yukarıdaki (İlahî) (bet dina 'ila) hem de aşağıdaki (dünyevî) mahkeme (bet dina tahtea) görsün. Bu kimse ilelebet lânetli olsun. Bu kimsenin cesedi (nivleta) gökteki kuşlara ve yerdeki hayvanlara yem olsun. Bu kimse (Nuh) Tufan'ın da (dora falaga) ceza görenler gibi olsun. Bu yazımın ulaştığı bütün sinagoglar, bu kimseyi aynı cezaya çarptırsınlar. Bu yazı (pitka) filan tarihte yazılmıştır."²²⁵

5.4. Para Cezası

Yahudi cemaatinin Abbâsî ve Fâtumî dönemlerinde vermeğe yetkili olduğu cezalardan bir diğeri de, para cezası (kenas) idi. *Re'sü'l-câlûtu* (İslâm) dünya(sı) Yahudilerinin başı olarak tarif eden Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]), onun pek çok meselede Yahudiler arasında hüküm verdiğini belirtir.²²⁶ Câhiz (ö. 255/869) *re'sü'l-câlûtu* nun cezaî yetkisi hakkında bilgi verirken, para cezası (*yüğârimü'l-mâl*) verme yetkisine sahip olduğunu da söyler.²²⁷ Bir ceza tarzı olarak verilen para cezası, Yahudi hukukuna Pers hukukundan geçmiştir. Babil sürgününden sonra hükümet tarafından mahallî Yahudi yargıçlara verilen bu yetki, sonraki dönemlerde Tevrat'taki bazı pasajlar yorumlanarak dinî bir ceza haline dönüştürülmüştü.²²⁸

İslâmî dönemde para cezası kapsamında değerlendirilen bir hüküm, geliştirilen bir içtihatla (*takana*) cezanın kapsamından çıkarılarak *hereme* dönüştürülmüştür. Sürgün sonrası Yahudi hukukunda hakaret ve yaralanmalarla sonuçlanan kavgalarda, Filistin dışındaki mahkemelerin yargılama yetkisi yoktu.²²⁹ Bu sebeple de İslâmî döneme gelinceye kadar din adamları

(*) Veya meselâ davacı, kendisini yabancı (İslâm) idareye jurnalleyenin falan kimse olduğunu iddia etti.

²²⁵ Aptowitz, "Formularics of Decrees...", *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 28.

²²⁶ Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye*, s. 12.

²²⁷ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, Beyrut 1969/1388, IV, 27.

²²⁸ Falk, "Yahudi Hukuku", *İLAM Araştırma Dergisi* 3 (1998), s. 182.

²²⁹ Babil T'almudu, Baba Kama 27b; 84a-b: "אין קבעין דני כנסות בבבל....eyn gov'in dine kimesot be-Bavel."

bu tür durumlarda da para cezası veriyor, ancak Talmud hükmüne aykırı olduğu için de çoğu zaman olaya karışanların arasını bulmakla yetiniyordu. Diğer yandan cezaî müeyyide eksikliğinin cemaat arasında bazı sıkıntılara yol açması sebebiyle Abbâsiler döneminde Sura Gaonu Tisadek (838-848) o güne kadar para cezası verilen suçluya, mağdur tarafın rızasını alıncaya kadar *herem* cezası verilmesini ihdâs etmişti²³⁰.

Abbâsiler döneminde Yahudiler, hırsızlık yapan birine çaldığı mal kadar geri ödetme yaptırır²³¹. *Gaon*ların para cezası verdiği bir başka durum da, Yahudiliği kabul eden bir kölenin satılması meselesidir. Talmudik dönemden beri uygulanan bu ceza²³², Abbâsiler döneminde de uygulanmaya devam etmiştir. 845 yılında Sura'da Kohen Tisadek, 926 yılında Pumbedita'da Natronay Gaon, Yahudiliğe giren kölelerini satanlara, kölenin değerinin on katı para cezası vermişlerdi²³³.

Konuyla ilgili *Geniza* dokümanlarında da Fâtımîler dönemine ait bazı örnekler vardır. XI. asra ait bir dokümanda boşandığı eşinden olan çocuğun 3 yıl süreyle nafakasını vermesi kararlaştırılan bir kocanın, bu sorumluluğunu yerine getirmemesi durumunda, şehirdeki Filistin geleneğine bağlı sinagoga 15 dinar zorunlu bağış yapması şart koşulmuştu²³⁴. Fustât'ta Efrayim b. Şemarya'nın cemaat liderliği sırasında dönemin *gaonuna*, dükân sahibi bir Yahudinin *Sebt* günü raf yaptırması üzerine *Sebt* yasağını ihlâlden dolayı bu kimseye para cezası (*kenas*) verilip verilemeyeceği sorulmuştu²³⁵.

5.5. Hapis

Talmud'ta cinayetle itham edildiği halde şahidin bulunmadığı durumlarda, iki kez kırbaç cezasına çarptırıldığı halde suçunda ısrar edenlere, hapis cezası verilmesi ön görülür²³⁶. Talmud'ta bahsi geçen bu cezanın, Abbâsî ve Fâtımî dönemlerinde de uygulandığına dair bazı örnekler vardır. Pumbedita gaonu R. Paltoy'un (842-858) bir *responsa*sında, *Sebt* ve bayram yasaklarını ihlâl eden kimseler hakkında *bet din* karar verinceye veya bu

²³⁰ Brody, *The Geonim of Babylonia*, s. 64; Shohet, s. 21, 135.

²³¹ Makdisî, *el-Bed ve't-Tarih*, IV, 40-41. Ayrıca bkz. Makrizî, *Hitat*, II, 479-480.

²³² Bkz. Babil Talmudu, Gitin 44a.

²³³ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 145.

²³⁴ Barckel, *Fustat on the Nile*, s. 69.

²³⁵ Gil, *Erets Yisrael*, II, 618-619.

²³⁶ Mişna, Sanedrin 9:3; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 345.

günlerde kırbaçlama yapılamayacağı için, *Sebt* ve bayram günleri çıkıncaya ya da cezaların infâzına kadar kaçmalarını önlemek için göz altına alınarak hapishanede (*bet soher*) bekletildikleri belirtilir²³⁷. Ayrıca Hayy Gaon'un, *bet dinin* verdiği karara boyun eğmeyen bir suçlunun kararı kabul edinceye kadar hapiste tutulması gerektiğine dair bir *responsası* vardır²³⁸.

Konuyla ilgili Fâtımiler dönemine ait *Geniza* dokümanlarına da bazı örnekler yansımıştır. Nisan 1028 tarihli bir dokümanda Fustât'ta o yılın Fısh bayramı esnasında bir suçlu, bayram sonrası mahkemeye çıkarılmak üzere sinagog kayyımının (*şamaş*) evinde hapsedilmişti. Ancak bayram sürecindeki yoğun vazifesi dolayısıyla hizmetlinin evine uğrayamamasından istifade eden suçlu, bir yolunu bularak hapsedildiği yerden kaçmıştı²³⁹. 1055 tarihli bir dokümanda Filistin *gaonu* Daniel b. Azarya (1051-1062), Fustât'tan gelen ve Mağribli (Ebü'l-) Emîreyn eş-Şa'rânî hakkında sorulan bir soruya cevabında, onun artık toplum nazarında itibarını kaybettiğini, bu sebeple *herem* ilân etmeye gerek olmadığını, ancak gerekli görürlerse cezalandırabileceklerini söyler. Söz konusu kişinin ne tür bir cürüm işlediğinin açıklanmadığı mektupta *gaon*, bu tür kimselere Kudüs'te *hapis* ya da sürgün cezası verdiklerini belirtir²⁴⁰. Yahudi seyyah Ratisbonlu Petachia (XII. asır), altı binden fazla Yahudinin yaşadığı, David ve Rabbi Samuel adlı iki yöneticinin (*nesim*) idaresinde yaşayan Yahudilerin, Yeni Ninova'da, suçluları hapsedtikleri bir hapishaneye sahip olduklarını belirtir²⁴¹.

Bütün bu tarihî kayıtlarda zikri geçen hapishaneleri, tam techizatlı bir hapishaneden ziyade, suçluların sinagogun veya cemaatin idarî binasının ya da sinagog kayyımının evinde olduğu gibi, muhkem kabul edilen bir odada tutulduğu şeklinde anlamak yerinde olacaktır. Zira, yukarıda da belirtildiği üzere, Yahudilerin tam bir cezaî özerkliği yoktu. Zaten Câhiz, *re'sü'l-câlûtun* hapis yetkisinin olmadığını açıkça ifade etmektedir²⁴².

5.6. Herem

Yahudilikte sürgün döneminde cemaati bir arada tutmak ve cemaatin dinî ve ahlakî yapısını korumak için ihdâs edilen cezalardan en önemlisi ve

²³⁷ Shohet, s. 142.

²³⁸ Hirschberg, " 'Arkaot şel Goyim...", s. 497.

²³⁹ Goitcin, *A Mediterranean Society*, II, 84.

²⁴⁰ Gil, *Erets Yisrael*, II, 685-686.

²⁴¹ Petachia, *Tudelalı Benjamin & Ratisbonlu Petachia Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, trc. Nuh Arslantaş, İstanbul 2001, s. 97.

²⁴² Câhiz, *el-Hayevân*, IV, 27.

en yaygını, *herem*di. Köken itibariyle Kitab-ı Mukaddes'e dayanan *herem*²⁴³, bir ceza biçimi olarak sürgün sonrası dönemde ihdâs edilip geliştirilmiş ve aynı dönemde şekillenmiş ve kurumlaşmıştır. Dışarıdan bakıldığında çok acımasız görünen bu cezanın, devleti olmayan bir toplumu bir arada tutma açısından oldukça etkili bir yöntem ve yönetim aracı olduğu kabul edilecektir. Tarih boyunca bu ceza, Yahudi cemaatlerinin dinî, hukukî ve ahlakî bütünlüğünü koruma açısından da önemli bir işlev görmüştür. Müslüman müellif Câhiz, *re'sû'l-câlûtun cezaî yetkisi* hakkında bilgi verirken onun hapis ve dayak (*ta'zir/darb*) yetkisinin olmadığını, ancak cezalı kimse ile konuşmayı yasaklama yetkisine sahip olduğunu belirtir²⁴⁴.

Yahudilerde üç türlü herem vardı: 1. *Nezifa*, 2. *Niduy* veya *Şamata* ve 3. *Ahramta*.

5.6.1. *Nezifa* (נזיפה)

Herem cezasının en hafifi idi. Bu ceza, cemaat yöneticisine, bir din adamına ya da ilmi bakımdan bir üst seviyedeki kimseye karşı yapılan saygısızlık durumlarında verilir²⁴⁵. Ceza sırasında cezalı kimse hakaret ve saygısızlık ettiği kimseyle karşılaşmamaya dikkat eder, çoğunlukla evinde oturur, az konuşur ve hüzünlü görünerek pişmanlığını göstermeye çalışırdı. Cezanın yegâne gayesi, din adamlarının ve cemaat yöneticilerinin toplumdaki otorite ve saygınlığını muhafaza etmektir²⁴⁶. Filistin'de bu ceza yedi güne kadar çıkarken, Filistin dışında bir gün ile sınırlandırılmıştı²⁴⁷.

5.6.2. *Niduy* (נידוי) veya *Şamata* (שמאטא)

Niduy veya *Şamata* cezası biraz daha ağırlaştırılmış heremdi. Talmud'ta bu cezayı gerektiren suçlardan bazıları şu şekilde sıralanmıştır: Hayatta ya da müteveffâ bir din adamına hakarete bulunmak, mahkeme memuruna hakaret etmek, mahkemenin görevini yapmasına engel olmak, hür bir adamı "köle" ya da benzeri ifadelerle aşağılamak, mahkeme kararını kabul etmemek, dinî bir emri yerine getirmemek, köy yerlerinde köpekleri başıboş bırakmak ya da tehlikeli hayvan beslemek, *bet dinin* tespit ettiği borçları ödememek, komşuluk hakkına riayet etmeksizin bir gayr-ı menkulünü Yahudi olmayan birine satmak (*mazranut*), alacaklarını Yahudi olmayan mah-

²⁴³ Bkz. Levililer, 27/28-29; Tesniye, 7/26; Ezra, 10/7-8.

²⁴⁴ Câhiz, *el-Hayevân*, IV, 27.

²⁴⁵ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 16a; Şabat 31a, 97a.

²⁴⁶ Shohef, s. 143.

²⁴⁷ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 16a.

kemeler vasıtasıyla tahsil etmek, Filistin dışında iki gün olarak kutlanan bayramların ikinci günlerine riayet etmemek, Fıstık (*Pesah*) arifesinde öğleden sonra iş yapmak, Filistin dışında takvim ilânına kalkışmak, âmâ bir insanın önüne engel koymak, dinî kesim (*shehita*) işlerine gerekli önemi vermemek, hayvan kesim işlerinde kullanılan bıçağı *bet dine* kontrol ettirmemek, zararları tazmin etmemek, mahkeme için Filistin'e gitmemek, cemaatin iç işlerini veya bir dindaşını yabancılara ihbar etmek²⁴⁸.

Niduy cezası almış bir Yahudinin yıkanması, tırnaklarını kesmesi, ayakkabı giymesi yasaktı. Bu ceza sırasında ölen biri için akrabaları yas tutamazdı. Başına da bir taş konurdu ki, bu taş, Tevrat'ta bahsi geçen cezayı (*recm*) sembolize ederdi²⁴⁹. Bu ceza süresince diğer Yahudiler mücrimin ailesiyle irtibat kurabilir; çocukları, cemaatin eğitim-öğretim kurumlarında tedrisât yapabiliirdi. Ayrıca cezalı kimse bu süre zarfında cemaatle olan ticarî ilişkilerini devam ettirir, günlük ihtiyaçlarını temin için cemaate ait dükânlardan alışveriş yapabiliirdi. Cezalı kimse ve ailesi cemaatin diğer mensupları tarafından aşağılanmaz ve hakaret edilmezdi²⁵⁰.

Niduy'un süresi otuz gündü. Suçlu kimse bu süre zarfında evinden dışarı çıkmaz ya da çıkarılmazdı. Bu süreçte pişmanlık duymazsa, söz konusu süreye otuz gün daha ilave edilebilirdi²⁵¹. Otuz gün geçtikten sonra cezasının kaldırılması için *bet dine* müracaat etmeyen kimselere de kırbaç cezası (*makot mardot*) uygulanırdı²⁵².

Talmud'ta belirtilen hususları ihlâl edenlere verilen bu ceza, Abbâsîler döneminde de uygulanmaya devam etmiştir. Sa'diya Gaon'un, arkadaşına iftira eden birine, iftira ettiği kimsenin rızasını alıncaya kadar *herem* (*niduy*) cezası uyguladığı belirtilir²⁵³. Ancak İslâmî dönemde *heremin* bu türünün kapsamı biraz daha genişletilmiştir. Sürgün sonrası Yahudi hukukunda hakaret ve yaralanmalarla sonuçlanan kavgalarda Filistin dışındaki mahkemelerin yargılama yetkileri olmadığı için²⁵⁴, İslâmî döneme gelinceye

²⁴⁸ Babil Talmudu, Berahot 19a. Ayrıca bkz. Kiduşin 12b; Mo'ed Katan 16a.

²⁴⁹ Babil Talmudu, Berahot 19a; Babil Talmudu, Mo'ed Katan 14a-b, 15a-b; Shohet, s. 145.

²⁵⁰ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 15a, 16b; Shohet, s. 145.

²⁵¹ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 16a, 17a; Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, s. 52; Shohet, s. 144.

²⁵² Babil Talmudu, Yevamot 52a.

²⁵³ Responsa için bkz. *Tişuvot ha-Geonim*, nşr. Assaf (1942), s. 76 (69. responsa).

²⁵⁴ Babil Talmudu, Baba Kama 27b; 84a-b: "...eyn gov'in dine knesot be-Bavel."

kadar din adamları bu tür durumlarda da para cezası vermekte veya Talmud hükmüne aykırı olduğu için sadece olaya karışanların arasını bulmakla yetinmekte idi. Fakat cezaî müeyyide eksikliği cemaat arasında bazı sıkıntılara yol açıyordu. Bu sebeple İslâmî dönemde Sura gaonu Tisadek (838-848), mağdur tarafı razı edinceye kadar suçluya *herem* ilân edileceği prensibini yürürlüğe koymuştur²⁵⁵. Gaon Tisadek'in bu uygulaması (*takana*) emsâl teşkil etmiş, Sar Şalom (848-853), Natronay (853-857), Amram (858-871) ve Sa'diya (928-942) gibi sonraki *gaonlar* tarafından da uygulanmıştır²⁵⁶.

Niduy cezasına rağmen suçlu hâlâ pişman olmaz ve *bet dine* karşı serkeşlik yapmaya devam ederse, bu sefer kendisine "*ahramta*" olarak bilinen ağırlaştırılmış *herem* cezası verilirdi²⁵⁷.

5.6.3. Ahramta (אחרמתא)

*Herem*in en ağırı ise "*hardafa*" olarak da isimlendirilen "*ahramta*" idi. Oldukça sıkı kuralları olan bu *herem*, Abbâsiler döneminde şu yazı ile bütün cemaatlara duyurulurdu: "*Rabbilerimize (rabbanan), yargıçlarımıza (dayyane), cemaat liderlerimize (reşe ha-kmeseta), kâtiplerimize (soferenu), parnaslara, cemaatimizin diğer üyelerine, o yerin bütün sevgili ve saygın kimselerine ve çocuklarına selam... Filan oğlu falan (tiyuvta ve petiha ile) çağrıldığı halde mahkemeye gelmedi. Bu tavırla bet dinin kararına karşı gelmiş ve kararını kabul etmemiş oldu. Bu kimse otuz gün geçtiği halde verilen hükme boyun eğmedi. Bu sebeple o kimse hakkında ahramta kararı verilmiştir. Bu kararı ona siz de ilân edin: Onun ekmeğini Kütilerin ekmeği (pat kutim) gibi, şarabını putperestlerin şarabı (yayin neseh) gibi, meyvelerini de zamansız devşirilip yenen meyveler (tevel) gibi, elindeki kitapları büyücülerin kitapları (sifre kosemim) gibi kabul edin. Onun kapılarındaki mezuzaları sökün. Çocuklarını sinagoga kabul etmeyin, sünnet etmeyin. (Ölürse) onu (Yahudi mezarlığına) gömmeyin, dua yapılacak yerlere, cemaatin topluca iştirak ettiği kutlamalara almayın, ne siz onunla ne de o sizinle beraber otursun. Onu (sürgün) cemaat(in)den tamamen tecrit edin; onu tamamen bir yabancı (goy) kabul edin. Bu (ahramta) ceza(sı) falan günde, falan ayda ve alemin yaratılışının falan senesinde kaleme alınmıştır.*"²⁵⁸

²⁵⁵ Brody, *The Geonim of Babylonia*, s. 64; Shoet, s. 21, 135.

²⁵⁶ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 358.

²⁵⁷ Babil Talmudu, Mo'ed Katan 16a, 17a; Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, s. 52; Shoet, s. 144.

²⁵⁸ Aptowitz, "Formularies of Decrees...", *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 26-27.

Talmudik dönemin tersine İslâmî dönemde bu cezaya çarptırılanlarla alışveriş yapılmadığı gibi, Yahudi pazarlarında ticaret yapmalarına da müsaade edilmezdi. Cezalı kimse dinî veya sosyal hiç bir cemiyete kabul edilmezdi²⁵⁹. Abbâsiler döneminin otoriter din adamlarından Hayy Gaon bir *responsa*sında, bu cezaya çarptırılanlarla konuşan kimselere de aynı cezanın verildiğini belirtir²⁶⁰. Yazının diğer cemaatlere gönderilmesindeki sebep ise nereye giderse gitsin, cezalı kimsenin kurabileceği muhtemel irtibatların önünü kesmekti. Natronay ve Paltay *gaon*ların görevleri esnasında bu yazıyı değişik cemaatlere gönderdikleri bilinmektedir²⁶¹. XI. asırda Fâtımiler dönemine ait bir *Geniza* dokümanında İbnü'l-Hicâziye isimli Yahudiye borcu olanların tamamına, Rif'te (Mısır) Çardaklar bayramının son günü (*Hoşa'na raba*) *herem* ilân edildiği ve bunun her bayramda da tekrar edildiği belirtilir²⁶².

Bu ceza sırasında mücrim aşığılanır, hakarete uğrar ve saçları da kesilirdi. *Bet din* gerekli görürse mallarını müsadere ederek kamusallaştırabilirdi (*hefker*/הפקר)²⁶³. Rav Şeşna (650-689) bu *herem*in uygulanması için, *herem* kararının Yahudi mahkemesinin hür iradesiyle alınması gerektiğini belirterek İslâm idaresinin baskısıyla alınan *herem*lerin geçersiz olduğunu belirtir²⁶⁴.

Nihayetinde mütecaviz kimselere uygulanan *herem*, sosyal etkisi olan bir müeyyide olmasının yanında güçlü ve kutsal bir cezalandırma niteliği de taşımaktaydı²⁶⁵. Cemaat üzerindeki manevî baskısını artırmak için *herem*ler genelde sinagoglarda ya da Yahudiler tarafından mukaddes kabul edilen mekânlarda ilân edilirdi. Meselâ Filistin Yahudileri, önemli *herem*leri mukaddes bir mekân olması ve Mabed alanında yer alması sebebiyle, Kudüs'teki "el-Ma'ara" (Ar. *Mağâre*) adı verilen sinagogda yapmaktaydı. 1028

²⁵⁹ "...lo le-havero mitsva ve lo le-havero reşut..." Talmud'ta kendisinc *herem* ilân edilen kimsenin ticarî faaliyetine herhangi bir engelden bahsedilmemektedir. Bkz. Babil Talmudu, Mo'ed Katan 17a; Baron, *The Jewish Community*, I, 169; Shohet, s. 146.

²⁶⁰ Shohet, s. 145.

²⁶¹ Baron, *The Jewish Community*, I, 169.

²⁶² Gil, *Erets Yisrael*, III, 60. Mektup Kudüs *parnası* Eli ha-Kohen b. Yechezkiel tarafından Fustât *bet din*inde görevli Eli ha-Kohen b. Hayyim'e yazılmıştır.

²⁶³ Bu hükmün Talmud'taki yeri için bkz. Babil Talmudu, Mo'ed Katan 16a; Shohet, s. 145.

²⁶⁴ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 124; Baron, *The Jewish Community*, I, 172-173.

²⁶⁵ Falk, "Yahudi Hukuku", *İLAM Araştırma Dergisi* 3 (1998), s. 167.

tarıhli bir *Geniza* dokümanında Kudüs Gaonu Şlomo ben Yahuda (1025-1051), Efrayim ben Şemarya'ya yazdığı mektupta, borcunu ödemeyen Avraham ben Avraham el-Basrî'ye bu sinagogda ilân edilen *heremin*, orada da duyurulmasını emreder²⁶⁶. 1029 tarihli bir dokümanda da Fustât'ta Filistin geleneğine bağlı cemaatin lideri Efrayim b. Şemarya'nın pazarlardaki hayvan kesimlerinin kontrolüne karşı çıkan Irak geleneğine (*Minhag Bavli*) bağlı cemaatler için, Kudüs'te, Ma'ara adı verilen sinagogta herem ilân edildiği belirtilir: “Ma'ara'da kalabalık bir cemaat halinde toplandık. Bütün Tevrat tomarlarını çıkardık ve kavmin hakkını gasp için haksız ferman çıkarana-ların hepsine topluca herem ilân ettik...”²⁶⁷ Müslüman müellif Kalkaşendî (ö. 821/1418) *herem* töreninde muhatabın işin ciddiyetini anlaması için, sinagogdaki bütün hasırların ters çevrildiğini nakleder²⁶⁸.

Câhiz, Yahudilerin herem ilân ettikten sonra *şofar* (*bûg*/بوق) çaldıklarını belirtir²⁶⁹. Bu bilgi Yahudi kaynaklarca da teyit edilmektedir²⁷⁰. Arap edebiyatının önde gelen simalarından Esmâ'î (ö. 216/831), *şofarın*, *herem* ilân edilen kimsenin üzerindeki psikolojisini, nazmettiği bir şiirde dile getirmiş-tir²⁷¹.

Yahudiler, gittikleri her yerde aynı hukuka müracaat ettikleri için²⁷², bir diğer ifade ile Fustât, Kudüs, Aden, Hindistan ya da Çin'deki bütün *bet din*lerde hep aynı hukuka göre hüküm verildiği için²⁷³, *herem* çok etkili bir silâhtı. *Herem* ilân edilen kimse, cezadan kurtulmak için bulunduğu cemaati terk edip başka bir cemaatin yanına yerleşmek istese bile, bu kaçış çoğu

²⁶⁶ Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 148; Gil, *Erets Yisrael*, II, 136-137.

²⁶⁷ Gil, *Erets Yisrael*, II, 140. Fustât'ta yapılan benzer bir duyuru için bkz. Baret, *Fustat on the Nile*, s. 68.

²⁶⁸ Bkz. Kalkaşendî, *Subhü'l-A'şâ*, XIII, 263.

²⁶⁹ Câhiz, *el-Hayevân*, IV, 26-27. Câhiz'in *şofar* için kullandığı “bûg” kelimesi aslında, “boru” manasına gelmektedir.

²⁷⁰ Gil, “ידיעות על בתי כנסת בתעודות הגניזה” “Yediöt 'al Bete Kneset be-Te'udot ha-Gniza” [Geniza Dokümanlarına Göre Yahudi Sinagogları], *Kneset Ezra Sifrut ve Hayyim be-Bet ha-Kneset, Esufot Maanarim Mogešet le-Ezra Fleischer*, eds. S. Elizur-M.D. Herr-G. Shaked-A. Shinar, Yeruşalayim 1994, s. 323.

²⁷¹ Esmâ'î, *şofar* çaldıktan sonra hiçbir şeyin fayda vermediği ve seslerin kısıldığı şekilde bir mısra nazmetmiştir. Bkz. Câhiz, *el-Hayevân*, IV, 27; İbn Manzûr, *Lisâni'l-'Arab*, Beyrut [t.y.], VIII, 42.

²⁷² Yahudi hukuku evrensel veya bölgesel bir geçerlilik iddiasında değildir. Yahudi hukuku ikâmetgâhına veya vatandaşlığına bakmaksızın, bütün Yahudilerin gönüllü olarak uyguladıkları şahsî bir hukuktadır (*jüzpersonalî*). Yahudi hukukunda kanunların şahsîliği prensibi esastır. Bkz. Falk, “Yahudi Hukuku”, *İLAM Araştırma Dergisi* 3 (1998), s. 170.

²⁷³ Goitein, “The Interplay of Jewish and Islamic Laws”, s. 64.

zaman pek de sonuç vermezdi. Zira, yukarıda bahsedilen cemaatler arası yazışmalar neticesinde durum çok geçmeden ortaya çıkardı. Meselâ, Aden'de ticaret yapan bir Yahudi tüccar borcunu ödememiş ve Hindistan'a kaçmıştı. Adam hakkında *herem* ilân eden Fustât *bet dini*, bu ilânı Aden'e göndermiş; Aden Yahudileri eliyle Seylân *bet dinine* gönderilen yazı ile adama Seylan'da da *herem* ilân edilmişti²⁷⁴.

Konuyla ilgili *Geniza* kayıtlarına başka örnekler de yansımıştır. XI. asra ait bir dokümanda, kendisine ilân edilen *herem* sebebiyle İskenderiye'den Fustât'a gelen bir Yahudi, şehirde, dindaşları tarafından kendisine günlük bir dirhem kazanabileceği bir iş dahi verilmemesinden yakını²⁷⁵. Yine Mısır'da ilk hanımını boşadığını ispat edemeyen bir Yahudi, şehirdeki bir kadınla nikâh yapmak istemiş; Fustât *bet dininin* reddi ve baskısı üzerine Kahire'ye gitmişti. Ancak Fustât'tan gönderilen *herem* yazısının Kahire'ye ulaşması üzerine burada da barınamayan Yahudi, Kahire'den Dumûh'a geçmiş; fakat *herem*, zavallı Yahudiyi burada da bulmuştu²⁷⁶. 1028 tarihli bir *Geniza* dokümanında Kudüs Gaonu Şlomo ben Yahuda, Efrayim ben Şemarya'ya yazdığı mektupta, borcunu ödemeyen Avraham ben Avraham el-Basrî'ye Kudüs'te (Ma'ara adlı sinagogta) ilân edilen *heremin* Fustât'ta da duyurulmasını emreder²⁷⁷. Yine bir başka dokümanda Kayravân'dan bir Yahudi, Mısır'da yaşayan oğluna yazdığı mektupta, istinsah edilmesi için kâtime (*sofer*) bırakılan *Mişna*'yı göndermesini istemektedir. *Mişna*, kâtimin Filistin'e giden damadına, kayınpederine ulaştırması için teslim edilmişti. *Mişna*'nın kâtime henüz ulaşmadığı ve damadın kitaba el koyduğu anlaşılmaktadır. Mektupta damattan *herem* ilânı için teşebbüse geçmesi istenmektedir²⁷⁸. 1029 tarihinde Sicilya'da ilân edilen bir *herem*, İslâm dünyasındaki cemaatlere de gönderilmişti²⁷⁹.

²⁷⁴ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 331.

²⁷⁵ Örnekler için bkz. Goitein, *A Mediterranean Society*, I, 85; a.g.e., II, 333.

²⁷⁶ Doküman için bkz. Mordechai A. Friedman, "פוליאגמיה – תעודות ותשובות מן הגניזה" [Yahudilerde Çok Eşlilik- *Geniza*'dan Örnek Dokümanlar], *Tarbits* 43 (1973-74), s. 197-198.

²⁷⁷ Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 148; Gil, *Erets Yisrael*, II, 136-137; a.mlf., "Yediot 'al Bete Kneset be-Te'udot ha-Gniza", s. 323.

²⁷⁸ Gil, "[638-1099] העלייה ועלייה-לרגל בתקופת הכיבוש המוסלמי הראשונה" ["Aliya ve 'Aliya le-Regel bi-'Ikufat ha-Kivuş ha-Müslimi ha-Rişona (634-1099)"] [İslâmî Dönemde (638-1099) Yahudilerin Kudüs'e Hac ve Ziyaret Yolculukları], *Cathedra* 8 (1978), s. 126.

²⁷⁹ Gil, "Yediot 'al Bete Kneset be-Te'udot ha-Gniza", s. 323.

İslâmî dönemde cemaat içi vergilerin toplanması, iktidar mücadelesi ve cemaatin iç meselelerini hakim idareye jurnalleme durumlarında en sık müracaat edilen ceza *heremdi*²⁸⁰. Konuyla ilgili çok fazla örnek vardır. Re'sü'l-câlût Ukba (890-913) ile Pumbedita gaonu Kohen II. Tısadek (926-936) arasındaki mücadelede *herem* ilân edilerek Karmîsîn'e (Kırmanşah)^(*) sürülen ancak tekrar dönen *re'sü'l-câlût*, daha sonra yeni bir *heremle* Mağrib'e sürülmüş ve cemaate dönmesi bir yana, Bağdat'a girebilmesinin ancak Müslüman sıfatı ile mümkün olabileceği belirtilmişti²⁸¹. Re'sü'l-câlût David b. Zakkay (917-940) Fâris (*Paras*) bölgesine vergi toplamak üzere gönderdiği oğluna (Yahuda) karşı gelen ve vergilerini ödemeyen Yahudilere *herem* ilân etmiş ve İslâm idaresine müracaat ederek cebren tahsil yoluna gitmişti²⁸². Aynı *re'sü'l-câlût*, miras konusunda verdiği kararı imzalamayan Sa'diya Gaon'u da *herem* cezasına çarptırmıştı. Ancak bu cezayı sineye çekmeyen Sa'diya da *re'sü'l-câlût*a karşı *herem* ilân etmişti²⁸³. Yine David b. Zakkay zengin tüccarların ve *yeşiva* görevlilerinin seçimiyle iş başına gelen Pumbedita gaonu Mevaser'i (917-926), *gaonluk* seçiminin *re'sü'l-câlût*ün yetkisinde olduğunu söyleyerek tensip etmemiş ve seçim işine karışanlara *herem* ilân etmişti²⁸⁴.

²⁸⁰ Graetz, V, 3; Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, s. 53; Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 128. Jurnalcilere verilen bu cezanın hukukî mesnedi Talmud'ta yer almaktadır. Bkz. Babil Talmudu, Mo'ed Katan 19a.

^(*) Ortaçağ'da Arap coğrafyacılarının adını Karmîsîn veya Kirmâsîn olarak adlandırdıkları şhrin Sâsânîler döneminde Kırmanşah [Kirman valisi] unvanını taşıyan IV. Behram (388-399) veya Kavaz (Kubâd) b. Fîrûz (488-531) tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Kırmanşah, 21/642 yılında Cerîr b. Abdullâh el-Becelî tarafından fethedilmiş, Cibâl bölgesine bağlanmıştı. İslâmî dönemde şehirde önemli sayıda Yahudi yaşamaktaydı. Bkz. Marcel Bazin, "Kırmanşah", *DİA*, XXVI, s. 66-67; Walter Joseph Fischel, "Kermanshah", *EJd*, X, 918-919.

²⁸¹ Yani, Re'sü'l-câlût Ukba'nın tekrar gelip Yahudi cemaatine dahil olması mümkün değildir; ancak Müslüman olup İslâm cemaati arasına katılması durumunda Bağdat'a girebilecektir. Belki *gaon* ve onu destekleyen Yahudi aristokratların gücü yetse, zavallı *re'sü'l-câlût*ü Müslüman olsa dahi Bağdat'a almayacaklardı. Ancak idare kendilerinin olmadığı için kabul edebileceklerdi. Sürgün için bkz. Israel Friedlander, "The Arabic Original of the Report of Nathan ha-Babli", *JQR* n.s. 17 (1905), s. 755, İng. trc. 759.

²⁸² ha-Bavli, *Seder 'Olam Zuta*, s. 86. Re'sü'l-câlûtun bu tavrı, Karaf Schl b. Matsliah tarafından alay konusu edilmiştir. Bkz. Samuel Poznanski, "The Karaite Literary Opponents of Saadiah Gaon in the Tenth Century", *JQR* 18 (1906), s. 240.

²⁸³ ha-Bavli, *Seder 'Olam Zuta*, s. 81; Assaf, *Tekufat ha-Geonim ve Sifrutaha*, s. 34.

²⁸⁴ Krauss, "Tekufat ha-Geonim be-Or ha-Geniza", *ha-Şiluah* 40 (1922), s. 233-234; Alexander Goode, "The Exilarchate in the Eastern Caliphate", *JQR*, n.s. 31 (1940-1941), s. 160.

Tarihî kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla *re'sü'l-câlût*, *gaon*, *nagid*, *nasi* ya da yerel idareciler olan *dayan*ların cemaat üzerindeki nüfuzu ile *herem* ilânları arasında ters bir orantı göze çarpar. Meselâ dinî yaşantısı, ilmî yetkinliği ve kişisel özellikleri ile cemaat içerisinde saygın bir yere sahip Hayy Gaon zamanında *herem*, çok sık müracaat edilen bir ceza yöntemi değildi²⁸⁵. Ancak, meslekî yetersizliklerinden dolayı din adamlarının cemaat üzerindeki nüfuzlarının azalmaya başlamasıyla beraber, cemaat içerisinde en ufak bir hata dahi *herem*le cezalandırılmaya başlamıştır²⁸⁶. Sura *gaonu* Natronay (853-857) *heremi* silah olarak en rahat kullanan cemaat liderlerinden biriydi²⁸⁷.

*Herem*in çok sık müracaat edilen bir cezaya dönüşmesinde, Karaîlerle Rabbânîler arasındaki mücadelenin de büyük etkisi olmuştur. Karaî hareket ortaya çıkınca Rabbânî Yahudiler onlara *herem* ilân etmiş; Karaîler de onlarla evlenmemek, beraber yiyip-içmemek ve *Sebtte* onları ziyaret etmemek şeklinde karşı *herem* geliştirmişlerdi²⁸⁸. En önemsiz hareketin bile, bir cemaate mensûbiyetin işareti kabul edilmesiyle birlikte taraflar, müntesiplerini cemaate bağlamak için *heremi* sıkça kullanmaya başlamışlardı. Bu mücadele esnasında *herem* Yahudilerin birbirine çevirdiği tehlikeli bir silah haline dönüşmüştür²⁸⁹.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı X. asırdan itibaren *herem* eski ciddiyetini ve etkinliğini kaybetmiştir. Tarihî kayıtlardan öğrenildiği kadarıyla XI. asırdan itibaren önemsenmemeye dahi başlamıştır. 1035 tarihli bir Geniza dokümanında Şlomo ben Yahuda, İslâm mahkemelerine müracaat eden Yahudilere *herem* ilân etmelerine rağmen, buna kimsenin aldırış etmediğinden yakınır²⁹⁰. Benzer bir yakınma, Sünbât (Mısır) Yahudileri hakkında Nagid Samuel b. Hananya tarafından dile getirilmiştir²⁹¹. Hatta dinî

²⁸⁵ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 350.

²⁸⁶ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 35; a. mlf., Goitein, "The Title and Office of the Nagid", *JQR* n.s. 53 (1962), s. 109.

²⁸⁷ Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim ...", *JQR* n.s.10 (1920-1921), s. 354-355; Baron, *The Jewish Community*, I, 168.

²⁸⁸ Graetz, III, 134.

²⁸⁹ Baer, "ha-Yesudot ha-Hathalot...", *Tsiyon* 15 (1948-51), s. 26.

²⁹⁰ "...אנחנו המחללין ועל כל היוצא לדיני גוים והלוקח ירושה בדיניהם...*Enahnu ha-mehalelin 'al kol ha-yotse le-dine goyim ve ha-lokeah yiruşa be-dineyhem...* Dini kuralları göz göre göre ihlâl ediyoruz. Kendi hukuklarında dosdoğru kural varken yabancıların hukukuna müracaat edenler var." Bkz. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 156; Gil, *Erets Yisrael*, II, 220.

²⁹¹ Bkz. Ashtor, "The Number of Jews in Medieval Egypt", *Journal of Jewish Studies* 19 (1968), s. 35.

konularda yegâne yaptırım aracı olan, *Sebt* ve bayram yasaklarının ihlâlini alışkanlık haline getirenlere verilen *herem*²⁹² dahi, önemsenmemiştir. Yukarıda bahsi geçen (1035 tarihli) dokümanda Şlomo ben Yahuda, *Sebt* ve bayram günlerinde dikkat edilmesi gereken kuralları ihlâl edenlere *herem* ilân etmelerine rağmen, buna kimsenin aldırış etmediğinden yakını²⁹³.

Müslüman komşularıyla içli-dışlı olanlara (hele de bu kimse zengin bir tüccar ise), *heremin* yaptırım gücünün olmadığını anlamak zor değildir. Ancak bu durumlarda Yahudi yargıçlar bu kimseleri “*herem*” yerine “para cezası”na (*kenas*) çarptırmayı uygun görmüşlerdir. 21 Mart 1099 tarihli bir dokümanda mahkemeye gelmeyen zengin bir Yahudi tüccara 12 Mayıs (1099) tarihini müteakip Pazartesi gününe kadar mühlet verilmiş, bu tarihe kadar mahkemeye gelmemesi durumunda, Mısır’ın fakirlerine dağıtılmak üzere kendisine beş dinar ceza kesileceği tebliğ edilmişti²⁹⁴.

Rabbânîlerin *hereme* sıkça müracaatı, Sura’nın kapanmasından sonra taraftar toplamak için Irak’a gelen Karaî Sehl b. Matsliah (X. asır) tarafından alay konusu edilmiş, Sehl, Rabbânî liderleri, cemaati *herem* baskısıyla itaat altına almakla itham etmişti: “...Onlar (Rabbânî din adamları) cemaatlerini zorla ve baskıyla idare ediyorlar. Keyifleri hilâfına davrananların üzerine, mukaddes bir savaş vecdi içinde yürüyor, *herem* vb. silahlarla boyun eğdirmeye, daha da olmadı, hakim (Müslüman) idareyi devreye sokarak itaat altına almaya çalışıyorlar.”²⁹⁵ 1035 tarihli bir dokümanda da Karaîler, Rabbânîleri, *heremi* bir silah gibi kullanarak cemaati bu yolla bastırdıkları şeklinde itham ederi²⁹⁶.

Bet dinler tarafından verilen *herem*, yine *bet dinler* tarafından kaldırılır ve “*Aklata*” (אקלתא) adı verilen bir belge ile tüm cemaatlere duyurulurdu. *Gaonluk* mahkemesine ait bir belgeden, borcunu ödemediği için *herem* ilân edilen bir Yahudinin cezasının, şu şekilde kaldırıldığını öğreniyoruz: “*Ha-*

²⁹² Baer, “ha-Yesudot ha-Ihthalot...”, *Tsiyon* 15 (1948-51), s. 24.

²⁹³ “...ve mi hu ha-mišnar şabat ketakana?, ve kol ha-mehalel mo’eday Adonay...: *Sebti takan da kim? Çoğu, Tanrı’nın mübarek günlerinin yasaklarını dahi ihlâl ediyor.*” Bkz. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 156; Gil, *Erets Yisrael*, II, 220.

²⁹⁴ Goitein, *A Mediterranean Society*, II, 110.

²⁹⁵ Nemoy, *Karaite Anthology*, s. 111; Mann, *Texts and Studies*, II, 24; Poznanski, “The Karaite Literary Opponents...”, *JQR* 18 (1906), s. 240.

²⁹⁶ “...המהלל...הם יאמרו אנהנו המהלל...hem (ha-Karaim) yeamru enahnu ha-mehalel...: (Karaîler) bizim dinî emirleri ihlâl ettiğimizi söylüyorlar...” Bkz. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine*, II, 156; Gil, *Erets Yisrael*, II, 220.

hamlara ve hakimlere... Falan kimse, filan zamanda borcu olduğunu kabul ederek borçlu olduğu kimseyle anlaşmak üzere (bet dine) geldi. Söz konusu kimseye bu belge (aklata) yazıldı. Bu belge ile onun (herem) cezası kaldırılmıştır. Belge, falan yılın falan ayında, Sebte (Şabat) göre şu günde yazılmıştır.”²⁹⁷

Karaîler’de, kırbaç da dahil, herem dışında başka bir ceza verilmemekteydi. ‘Anan ben David (VIII. asır) kısas, yakma, yaralama ve *recm*²⁹⁸ cezalarının artık uygulanmadığını söyleyerek bu suçları irtikap edenlere herem cezası verildiğini belirtir. *Sefer ha-Mitsvot* [Dini Hükümler Kitabı] adlı eserinde, herem ilân edilen kimseyi (kadın ya da erkek) eşlerinden ayırdıklarını, kendileriyle oturup kalkmasını yasakladıklarını ve aralarında herhangi bir iş yapmasına müsaade etmediklerini belirtir. ‘Anan cezanın etkili olması için bu tür kimseleri “yaşayan bir ölü” haline getirmek gerektiğini söyler.²⁹⁹ Karaîlerdeki herem Rabbânilerle aynı olmakla beraber, Karaîler heremi, suçluyu sinagogda yedi gün boyunca lânetledikten sonra ilân ederdi.³⁰⁰

6. Ek: Sözlük

Av bet din: Yerel cemaatlerde bir başkan ve iki yardımcından oluşan idarî konsülde (*bet din*) başkanlık yapan kimse.

Bet din: Yahudilerin örgütlendikleri merkezlerde bir başkan ve iki yardımcından oluşan idarî kurul, konsül. Bet dinler, yerel cemaatlerin her türlü meselelerinden sorumlu idi.

Dayan: Yerel cemaatlerde bir başkan ve iki yardımcından oluşan idarî konsüldeki (*bet din*) üye. İki yardımcından biri. Başkana (*av bet din*) yardım eden din adamı.

Gaon: Talmud’un redaksiyonunu yapan (*Tannaim*) ve şerh eden (*Saboraim*) din adamlarından sonra yaşamış ilim adamları. İslamî dönemde *Yeşivalarda* en üst rutbeli kimse. “Roş Yeşivat Gaon Ya’kov” unvanının kısaltılmış şekli olan “*Gaon*”, *gaon* ailelerine mensup kişiler arasından seçilmek suretiyle iş başına gelen, cemaate din adamları tayini yapan ve cemaatin her türlü işlerinden sorumlu en üst yetkili merci.

²⁹⁷ Aptowitz, “Formularies of Decrees...”, *JQR*, n.s. 4 (1913-1914), s. 27-28.

²⁹⁸ Karaî Bünyamin en-Nihavendî, şahitli zinalarda artık Tevrat’ın emri olan (Tesniye 22/22) *recm* cezasının verilmeyeceğini belirtir. Ancak evli iken zina yaptığı için kadının beraber olduğu insanla da evlenemeyeceğini ve bunların cemaatten atılmalarını (*herem*) emretmiştir. Bkz. Nemoy, *Karaite Anthology*, s. 28.

²⁹⁹ Nemoy, *Karaite Anthology*, s. 13-14.

³⁰⁰ Bu uygulamayı Karaî lider Bünyamin en-Nihavendî başlatmıştı. Bkz. Gractz, III, 151.

Geniza: (veya *Gniza*). Sinagoglarda kullanılmayacak kadar eskimiş İbrânîce dinî kitap ve kutsal araçların saklandığı ahşap bir oda veya bir başka bölüm. İslâm ve Kıptî geleneğinde olduğu gibi, Yahudi geleneğinde de, içinde dinî konularla ilgili yazıların bulunduğu kağıtların/kitapların imhâ edilmesi hoş karşılanmamıştır. Şimdiye kadar sadece 1897 yılında Fustât'ta (Eski Kahire) bir Karaî sinagogu ile el-Besâtîn beldesinin bir kabristanının *Genizaları* keşfedilebilmiştir. Bu ikisi ilim camiasında "Kahire Genizası" olarak şöhret bulmuştur. Ancak her Yahudi cemaatinin bir *Genizası* olduğu bilinmektedir. En meşhuru Fustât olmakla beraber Kahire, İskenderiye, el-Mahalle ve Dimyât gibi Mısır'ın diğer bazı şehirlerinin *Genizasından* da günümüze bir takım belgeler ulaşmıştır. Fustât'ta bulunan *Geniza*, iki yönüyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir: İlki, bu *Genizanın* on binlerce dokümanın arşivlendiği bir mekân olması; ikincisi ise, sadece kutsal sayılan yazıların değil, başta Arapça ve Yahudice-Arapça (İbrânî harfleriyle Arapça yazılmış metinler) olmak üzere, İbrânîce haricinde yazılan ticarî vb. belgelerin de bu *Genizaya* girmiş olmasıdır. Goitein, makalede çok fazla kullandığımız bu dokümanlarla ilgili olarak bunların, özellikle Fâtımîler ve Eyyübîler dönemi için ilk elden kaynak olduğunu belirtmektedir. Hali hazırda dokümanlar başta Amerika olmak üzere Rusya, İngiltere ve İsrail gibi dünyanın dört bir yanına dağılmış durumdadır.

Haham: İbrânîce ve Ârâmîce'de "bilge" anlamına gelen terim. Tevrat ve Talmud üzerine gerekli eğitimi aldıktan sonra, bir Yahudi cemaatine ruhanî önderlik yetkisini kazanmış din adamı.

Haver: Arapça'daki karşılığı "Hıbr" olan kelime, m.ö. Ferisî mezhebine mensup kimselerden ilim tahsil edenler için kullanılan bir paye idi. Ancak bu mezhebin ortadan kalkmasından sonra "haver" payesi, Yahudi-lerde ilimle iştiğal eden herkes için kullanılmaya başlamıştır.

Hazan: "Cemaat temsilcisi" anlamına gelen ve "*Şaliah tsibur*" olarak da isimlendirilen bu kimse, Müslümanlardaki "cami imamı" gibi, sinagogda ibadeti sevk ve idare eden kimsedir.

Hoşa'na Raba: Yahudilikte Çardaklar bayramının yedinci günüdür [*Yom Hoşa'na Raba* (הַרְשֵׁעָנָה רְבִיעִית)]. Kitab-ı Mukaddes döneminde bu bayramının her günü, Mabed'te, çardağın yapılması emredilen yapraklarla süslü mezbahın etrafında bir kez, bu gün, yani Hoşa'na Raba günü ise, yedi kez dönülürdü (*hakafot*). Bu dönüş esnasında "*Bizi affet!*" (הַרְשֵׁעָנָה) şeklinde başlayan *Hoşa'not* duası okunurdu. İşte bu güne *Hoşa'na Raba* denmesinin

sebebi, diğer günlere nazaran daha fazla *Hoşa'not* okunmasındandır. Abbâsî ve Fâtımîler döneminde Yahudiler bu gün Zeytin dağında cemaatle ibadet etmek üzere bir araya gelirdi. Kutlamaya sadece Filistin bölgesinden değil, başta Irak olmak üzere, İslâm dünyasının diğer bölgelerinden Yahudi cemaatleri de katılırdı.

Karai/ler: İslâmî dönemde (VIII. asır) Irak'ta ortaya çıkan ve Tevrat'ı (*Tanah*) dinî hükümlerin yegâne kaynağı olarak kabul eden Yahudi mezhebine mensup kimse/ler.

Karet: Tevrat tarafından belirlenen, putperestlik, *Sebt* günü yasaklarının çiğnenmesi ve *Pesah'ta* (*Fışh*) mayalı yeme gibi bir takım yasakların ihlâli durumunda verilen ceza.

Ketuba: Kelime olarak “yazılmış” manasına gelen “*ketuba*”, evliliğin yazılı belgesi olup dinî nikahı gerçekleştiren din adamının, iki tanık huzurunda damada imzalayıp gelin tarafına teslim ettiği “anlaşma belgesi.” Yahudilikte kocanın, boşanması ya da ölmesi durumunda hanıma vermek üzere taahhüt ettiği, kadının ekonomik güvencesini temin eden bu belge, tam anlamıyla kadın lehine hazırlanmış sosyal bir akittir.

Kohen: Harun peygamberin soyundan gelen, Mabed'te (*Bet ha-Mikdaş*) çeşitli ritüelleri yapmakla görevli kimsedir. Rabbi ya da haham ile aynı anlama gelmemektedir.

Kûti : Asur sürgününden sonra (M.Ö. 727-722) çeşitli yerlere sürülen Yahudilerin yerine, imparatorluğun değişik yerlerinden getirilen vatandaşlarla bölgede kalan Yahudiler arasındaki evlilikler neticesinde doğan kimseler (çoğulu *Kûtim*). Başlangıçta bu isim onların Kuta adlı Asur kentinden gelmelerini ifade ederken, daha sonra “karışık soylu”, “tam Yahudi olmayan” şeklinde olumsuz bir anlamda kullanılmaya başlamıştır. İslâmî dönemde genelde bunlara Sâmirî denmiştir.

Mezuza: Sözlükte “kapı pervazı” anlamına gelmektedir. Yahudilerin dinî gereklilikten dolayı evlerindeki kapı sövelerine taktıkları kutucuklardır. Yahudi inancında, dinen helâl (*kaşer*) kabul edilen bir hayvan derisinden imâl edilen parşömen üzerine, Yahudi bir kâtip (*sofer*) tarafından yazılan *Şem'a* duasının yer aldığı bu kutucukların takılması, dinî bir gerekliliktir.

Mişna: Talmud'un temelini oluşturan, Yahudi sözlü geleneğinin ilk yazılı derlemesi.

Mitsva: Sözlükte "vecibe", "emir" anlamına gelmektedir. Yahudilerin uymaya mecbur olduğu altı yüz on üç emirden her biri. Ancak dinen yapılması tasvip edilen herhangi güzel bir davranış da "mitsva" olarak isimlendirilebilmektedir.

Mukaddem: "Görevli" ya da "cemaat tarafından tayin edilmiş" anlamına gelen "mukaddem" (İbrânîce *memune*), Fâtımîler döneminde Müslüman idarecilerin, Yahudi cemaatlerde görev yapan "dayan" veya "parnas" gibi memurlar için kullandığı genel bir terimdir.

Nagid: XI. asrın ikinci yarısında, Fâtımîler döneminde, Mısır'da David b. Daniel b. 'Azarya tarafından Irak'taki *re'sû'l-câlûl*luğa alternatif olarak kurulan ve kendisine bağlı Yahudi cemaatlerinin Abbâsîlerle irtibatını koparmak isteyen Fâtımîler tarafından da desteklenen Yahudi cemaat liderliğinin başında bulunan kimse.

Parnas: Kelime olarak "vekilharç", "kâhya" ve "ambar memuru" gibi anlamlara gelen parnas, Yahudi cemaatlerinde vakıflar, hayır işleri ve sosyal yardımların toplanması ve dağıtılmasından sorumlu kimsedir.

Rabbani'ler: İslâmî dönemde Yahudi cemaatlerinin çoğunluğunu teşkil eden, hem o dönem hem de günümüzde geleneksel Yahudiliği temsil eden cemaat. Ortodoks Yahudiler.

Rabbi/Rabi: Arapça "efendi" veya "üstat" manasına gelen "rabbi", dini öğreten ve Yahudi hukukunu ilgilendiren konularda karar vermeye yetkili kişi demektir.

Rav: *Yeşivalarda* görev yapan, Yahudi akademilerinde ders veren din adamı.

Responsa: İslâm hukukundaki *fetvâ*lara tekabül eden, Yahudi hukukunda *Şe'lot u'Tşrvot* (kısaca *ŞuT*) olarak isimlendirilen "responsa", Talmud'un derlenmesinden sonra başlayıp günümüze kadar gelişerek devam eden bir hukuk faaliyetidir. Filistin ve Irak bölgesine uzak, ancak idari açıdan İslâm dünyasında faaliyet gösteren Yahudi *yeşivalarına* bağlı cemaatlerin, gündelik hayatta karşılaştıkları meselelerle ilgili olarak sordukları sorulara verilen cevaplarla ortaya çıkan bu hukuk literatürü, İslâmî dönemde Yahudi halk katmanlarının dinî ve sosyal hayattaki nabzının attığı

en önemli kaynak özelliği taşımaktadır. Responsalar idarî, ticarî, inanç ve Yahudi düşüncesi, tarih, tefsir, *agada* (kıssa) ve ibadet gibi gündelik hayata yönelik çok değişik alanları konu edinmektedir.

Re'sü'l-câlût: Sürgün dönemlerinde Yahudileri yöneten, Davud peygamberin soyundan gelen kimseler. İslâmî dönemde "*Re'sü'l-câlût*" (İbrânîce Roş ha-Gola/הגולת רש"א; Arâmîce Reş Galuta/רש"א גלולתא) olarak isimlendirilen bu kimseler, Yahudileri Müslüman idareciler nezdinde temsil eden siyasi cemaat liderleri idi.

Reşut: Arapça *Nâhiye*. İdarî birim. Tarih boyunca Yahudilerin liderliğini, tarihlerinde önemli yeri olan millî ve dinî şahsiyetlerin neslinden gelen kimseler yapmıştır. İslâm hakimiyetine girişten sonra cemaatin devlet nezdindeki yegâne temsilcisi *re'sü'l-câlût*tu. Ancak zamanla cemaatin idaresine *yeşivalar* da talip olmuş; cemaatin idaresi konusunda sık sık yaşanan mücadele ve rekabet sebebiyle Yahudilerin yaşadığı bölgeler "*reşut*" (ç. *reşuyot*) adı verilen dört ayrı idarî bölgeye ayrılmıştı. Bu taksimâtın 825'lerde Halife Me'mûn döneminde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Abbâsî ve Fâtımî dönemlerinde cemaatler, *re'sü'l-câlût*luk, Sura Yeşivası, Pumbedita Yeşivası ve Filistin Yeşivası olmak üzere, dört ayrı kurumun, idarî hakimiyetinde idi.

Roş bet din: bkz. Av bet din.

Roş Yeşiva: bkz. Gaon.

Sanedrin: Yunanca "birlikte" anlamına gelen "syn" ile "sandalye" anlamına gelen "hedra" sözcüklerinden oluşan *Sanedrin*, Musa'dan M.S. 350'lere kadar Yahudiler arasında adlî ve idarî işleri tanzim eden kurum.

Sebt: *Şabat*/Cumartesi günü. Kelime anlamı "sona erdirmek", "ara vermek", "durdurmak" ve "dinlenmek" olan bu günde, her Yahudinin işlerine ara verip yasaklarına riayet ederek dinlenmesi, dinî bir vecîbedir (*mitsva*).

Sofer: Talmud'un emri gereği her cemaatte bulunması zorunlu din adamı. "Kâtip" veya "Müstensih" olarak tercüme edilebilir. Yahudilerde önemli bir dinî hizmeti ifâ eden bu kimseler, *SeTeM* olarak ifade edilen *Sefer Tora* (Tevrat) *Tefilin* ve *Mezuzaların* istinsahını yapmaktadırlar.

Şaliah: Kelime olarak "elçi" manasına gelen *şaliah*, tarafları mahkemeye çağırın *bet din* görevlisidir.

Şamaş: Yahudilerde sinagogların bakım ve temizliğiyle ilgilenen kimse. Müslümanlıktaki kayımlık vazifesine benzer bir vazife gören *şamaş*ların yaptığı hizmetler, oldukça çeşitli idi. Sinagogun bakım ve temizliği yanında, mücrimlere verilen kırbaç cezasını uygulama, *Sebtin* girişini ilân etmek üzere yüksekçe bir yerden *şofar* çalma, cemaatin evlerini dolaşarak sabah ibadetine davet etme ve bet dinin ilânlarını duyurma gibi görevleri de vardı.

Şofar: Pişmanlığa çağrı için trompet gibi çalınan koç boynuzu.

Şohet: *Kaşer* (Yahudi dinince helâl kabul edilen) hayvan(ın) kesimi(ni) yapan din adamı.

Takana: Kitab-ı Mukaddes'in emrinden kaynaklanmayan, din adamlarının içtihatlarıyla ortaya konan dinî hüküm.

Talit: Her Yahudinin sabah ibadetinde giymesi zorunlu olan, kenarlarında emirlerin hatırlatıcısı olarak püsküller (*tsitsit*) bulunan, dikdörtgen şeklindeki ibadet şalı.

Talmud: Tevrat'ı tefsir eden, Yahudi geleneğinde Tevrat'la beraber, hatta Tevrat'tan daha fazla önem verilen sözlü geleneğin derlemesi.

Yeşiva: Akademi. Yunanca "*Sanedrin*" kelimesinin İbrânîce karşılığı olan "*yeşiva*", cemaat yöneticilerinin bir araya gelerek karar aldıkları "*mec-lis*" anlamına gelmektedir. İslâmî dönemde Irak'ta Sura ve Pumbedita'da, Filistin'de ise, adını bölgeden alan (Filistin Yeşivası) yeşivalar vardı. Bu kurumlar cemaatleri dinî açıdan yönlendiren, problemlerine çözüm bulan ve cemaat işlerinde hizmet verecek din adamları yetiştiren, idarî fonksiyonu da olan en yüksek dinî eğitim kurumları idi.

AYLIK ETKİNLİKLERİN BETİMLENDİĞİ MADEN ESERLERİN ÜSLUP VE İKONOĞRAFİSİNDE DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİ

LÜTFİYE GÖKTAŞ KAYA*

Mevsimlerin çeşitli şekillerdeki betimlemeleri ile ilk olarak Klasik ve Ortaçağ batı sanatında karşılaşılmaktadır. Erken dönemden başlamak üzere Yunan sanatında genellikle figürlerle sembolize edilen mevsimler, kimi zaman da mitolojik bir sahnenin içinde yer alabilmektedir. Erken Roma sanatında tek ve bütün figürlerle gösterilen mevsim betimlemeleri, dönemin sonuna doğru yine tek başına ancak bu kez büstler şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta tamamen kadın figürlerinden oluşan bu sembollerin yerini yüzyılın ikinci yarısında erkek figürleri almıştır. Bu figürler aynı yüzyılın üçüncü yarısında para, lahit, mozayik gibi farklı yerlerde konu edilmiştir¹.

İlk olarak 4. yüzyılda karşılaşılan bu tür betimlemeler daha sonra da kullanılmaya devam edecek olan ikonografik bir geleneğin başlangıcını oluşturmuştur. 5.-6. yüzyıllarda, kadın büstleri şeklinde ve frontal duruşlarda mevsim betimlemeleri olmak üzere iki genel grup vardır. Bu döneme ait yirmi örnek üstünde kadın büstleri, iki örnek² üstünde ise uğraş halindeki figürlerle ifade edilen mevsim betimlemeleri yer almaktadır.

Bu türden betimlemeler 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans sanatında da konu edilmeye devam etmiştir. Mevsimler, gündüz ve gecenin kişiselleştirilmesiyle dönen bir çarkın dört bölümü olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, Safranbolu/KARABÜK.

¹ Doro Levi, "The Allegories of the Months in Classical Art." *The Art Bulletin*, 27, 1941, 287.

² Üstlerinde mevsim betimlemelerinin yer aldığı bu iki örnek, 4.-5.yüzyıla ait bronzdan yapılmış bir Macar kutusu ile 6.-7. yüzyıla ait Kordoba Vizigot mozayığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. G.M.A. Hanfmann, *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks*, 1951, 264.

anlatımlar Roma mimarisinde ve Gotik katedrallerinde de kullanılmaktadır³.

Mevsim betimlemeleri ile İslam sanatında ilk olarak Emeviler döneminde karşılaşılmaktadır. Özellikle Emevi yönetimi altındaki Suriye ve Filistin'de mevsim betimlemeleri hükümdarlar tarafından gösterilmeye başlanmıştır. Bu dönemin bilinen en erken örneği Kusayr Amra Sarayı'ndaki Helenistik etkili betimlemelerdir⁴. Abbasi döneminden günümüze gelebilen örnekler ise konuya açıklık getirecek sayıda ve nitelikte değildir.

Mevsim betimlemeleri İslam dönemi minyatürlerinde de yer almaktadır. Bugün Oxford Bodleian Kütüphanesi M.S. Bodl. Or. 133'de kayıtlı olan 14. yüzyıla ait *Kitab-al Bulhan* yazması, astroloji ve dini konuların işlendiği bir yazmadır. Yazmanın 54. sayfasında mevsimlerle ilgili dört sahne bulunmaktadır. Sayfanın altında yer alan dikey bölümün ilk kısmında, üç gezegen ismi, karşılarında da aylar yazılmıştır⁵.

Bir yılın on iki ayında yapılan çeşitli etkinlik betimlemelerinin kökeni ise yine İslam öncesi dönemlere uzanmaktadır. Roma dönemi sonlarında sıklıkla karşılaşılmaya başlayan aylara özgü etkinlik sahneleri Bizans döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Ortaçağ batı sanatında mevsim sahnelerinden daha yaygın olan aylık etkinlik sahneleri için Bizans dönemi belirli bir ikonografik kalıbın yerleşmeye başladığı dönemdir⁶. Her ayın bir figürle tanımlandığı bu betimlemeler ilk başlarda kırsal takvimin resimsel etkilerini taşımaktadır. Yani, figürün içinde bulunduğu hareket simgelediği ayın özelliğine göre şekillenmiştir.

Batı sanatında farklı sanat yapıtlarında karşılaşılabilen takvim niteliğindeki bu sahneler, İslam mimarisi ve resim sanatında görülmemekle birlikte maden ve fildişi eserler üstünde yer almaktadır.

Üstlerinde aylara özgü etkinliklerin betimlendiği maden örnekleri bir grup şamdan oluşturmaktadır. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde iki, Sadberk Hanım Müzesi'nde bir olmak üzere Türkiye müzelerinde 3;

³ Hanfmann, *a.g.e.*, 265, 275.

⁴ W. Arnold, *Painting in Islam*, 1928, 30.

⁵ D.S. Rice, "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art." *Ars Orientalis*, 1, 1954, 3.

⁶ E. Atıl "Two II. Hanid Candlesticks at the University of Michigan." *Kuns des Orients*, VIII/1-2, 1972, 25.

belirlenebildiği kadarıyla Michigan Üniversitesi Koleksiyonu, Berlin İslam Eserleri Müzesi, Bologna Şehir Müzesi, Chicago Sanat Enstitüsü, Seattle Sanat Müzesi ve Tivoli'de olmak üzere yurt dışı müze ve koleksiyonlarda 6 örnek yer almaktadır. Chicago, Seattle ve Tivoli örnekleri hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadığından çalışmaya dahil edilmemiştir. Ortaçağ Anadolu'suna ait olan bu şamdanlar dışında aynı süsleme programına sahip başka maden eser bilinmemektedir. Tüm şamdanlar kaide, gövde, omuz, boyun ve mumluk olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Yaklaşık aynı boyut ve biçimdedir (çizim 1).

Aylara özgü etkinlikler T.İ.E.M. 104⁷ (resim 1-2) ve 2958⁸ (resim 3-4), Sadberk Hanım İ.24-3627⁹ (resim 5), Michigan 1965/1.182¹⁰ (resim 6) ve Berlin B.I.499 envanter numaralı şamdanlarda¹¹ (resim 7) eserlerin gövde bölümlerinde tek başına betimlenmiştir. Bologna 897 numaralı şamdan¹² (resim 8) düzenleniş açısından adı geçen dört şamdandan farklıdır. Etkinlikler yine gövde bölümünde yer almakla birlikte, atlı avcı, eğlence, savaşçı sahnesi ve burç sembolleri ile birlikte işlenmiştir.

Bologna şamdanının dışındaki şamdanlarda gövde bölümlerinde oluşturulan geniş bir kuşak içine on iki madalyon yerleştirilmiştir (çizim 2). Madalyonlar içinde on iki figür farklı davranışlar içinde betimlenmiştir. Her bir davranış Ocak ayından Aralık ayına kadar içinde bulunulan ay simgelemektedir. Ocak'tan Aralık'a kadar ayların sıralanma yönü sağdan sola doğrudur. Ancak Bologna şamdanında on iki madalyon yerine dokuz madalyon ve dokuz figür yer almaktadır .

Adı geçen şamdanlardaki sahneler aylara göre değerlendirildiğinde Ocak ayı betimlemesinin küçük farklılıklarla tüm şamdanlarda aynı olduğu

⁷ Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33; *Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi*, 1983, 78.

⁸ Rice, a.g.e., 1-39 (Rice'm çalıştığı dönemlerde Topkapı Sarayı Müzesi'nde olan ve çalışmada no. X envanter numarasıyla verilen eser bu gün Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 2958 envanter numarasıyla kayıtlıdır); Atıl, a.g.m., 1-33; *Anadolu Medeniyetleri Sergisi*, 78.

⁹ F. Bodur, *Türk Maden Sanatı*, 1987, 96.

¹⁰ Atıl, a.g.m., 1-33; P.P. Soucek, *Islamic Art from the University of Michigan Collections*, 1978, 41-43; Atıl, W.T.Chase ve P.Jett, *Islamic Metalwork in the Freer Gallery of Art*, 1985, res. 55.

¹¹ H. Glück ve E. Dicz, *Die Kunst des Islam*, 1960, 588; Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33; Museum für Islamische Kunst Berlin Staatliche Museen Preubisher Kulturbesitz, 1979, 131.

¹² Rice, a.g.m., 1-39; Atıl, a.g.m., 1-33.

görölmektedir. Bunlar, bir taburede oturan ve karşısındaki ateşte ısınmaya çalışan figürlerdir. T.İ.E.M. 104 (resim 9) ve 2958 ile Sadberk Hanım şamdanlarında, düz ayaklı bir tabureye oturan, sol tarafta bir dal şeklindeki nesneyle gösterilen alev ellerini ve ayaklarını uzatarak ısınan figürler vardır. Michigan şamdanında da oturuş tabure düz ayaklı olmakla birlikte, figürün karşısındaki bir dal değil, alevdir (resim 10). Berlin ve Bologna şamdanının 1. madalyonunda ise oturuş tabure düz ayaklı olmakla birlikte taburenin arka ayakları havada ve öne doğru eğilmiş şekildedir. Alev ise yine dal şeklindeki bir nesneyle gösterilmiştir (resim 11-12).

Bir tabure üzerinde oturarak ileri doğru uzattığı elleri arasında dal şeklinde bir nesne tutan figür Ocak ya da Şubat ayı simgesidir. Bu simge Batı sanatında İslam sanatından daha önce kullanılmaya başlanmış, özellikle Ortaçağ'da gelişme göstermiştir. Batı sanatındaki Ocak ya da Şubat figürleri genellikle manto gibi sıcak tutan bir giysi giymiş ve yüksek başlıklar takmışlardır¹³. Oysa İslam dönemi betimlemelerinde giysiler diğer aylardan farklı değildir. Başlıklar ise konik şapkaya dönüşmüştür. Alev ya da ateşi maden üstüne işlemenin zorluğundan olsa gerek, onu temsil etmek için kimi zaman bir dal ya da değnek, kimi zaman da ince, dalgalı bir çizgi kullanılmıştır.

Şubat betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında ellerinde kılıç ve kalkan tutan savaşçı figürleri vardır (resim 9-10). Kılıç ve kalkanlı savaşçı figürü Bologna şamdanının 8. madalyonunda yer almaktadır (resim 12). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında, ellerindeki bel ile toprağı belleyen figürler vardır (resim 11). T.İ.E.M. 2958'de ise kollarını iki yana doğru açarak ellerinde iki yuvarlak nesne tutan figür ile Şubat ayı simgelenmiştir.

Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarındaki bel ile toprağı belleyen figür çeşitli Avrupa ülkelerinde Şubat simgesidir. Ancak Batı sanatında, özellikle İngiltere'de Mart ayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya'da ise Nisan simgesi olarak görölmektedir¹⁴.

Mart betimlemesi T.İ.E.M. 2958 dışındaki şamdanlarda aynıdır. Burada bel ile toprağı belleyen bir figür yer alırken, diğer örneklerde omzunda

¹³ Rice, a.g.m., 20.

¹⁴ J.C. Webster, *The Labors of the Months in Antique and Medieval Art to the End of the Twelfth Century*, 1938, 175-179.

boynuzlu bir hayvan taşıyan figürler bulunmaktadır (resim 9-11). Aynı sahne Bologna şamdanının 2. madalyonunda yer almaktadır (resim 12). Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figürler genellikle Mart ayı simgesi olarak kullanılmaktadır.

Nisan betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de, kolları iki yana açık şekilde bir kolu altında yuvarlak nesne tutan figür (resim 9), 2958'de elinde çiçek sapı tutan figür, Sadberk Hanım'da sol omzunda orak tutan figür, Michigan'da bir elinde tırpan, diğer elinde tohum torbası tutan figür (resim 10), Berlin'de sağ omzunda orak tutan figür Nisan ayını simgelemektedir (resim 11).

Orakla ekin biçen figürler Nisan ayı simgeleridir. T.İ.E.M. 104'de oranın ucu kuş gagası şeklinde sonlamıştır. Böyle yapılarak muhtemelen tırpana benzetilmeye çalışılmıştır. Tırpan Ortaçağ'da Yakınoğlu'da bilinmeyen bir tarım aletidir. Bu şekildeki harman sahneleri batı sanatında genellikle Ağustos ayı etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Baltimore Walters Sanat Galeri'sinde bulunan madalyon üstünde¹⁵ böyle bir harman sahnesi yer almaktadır.

Mayıs betimlemesi T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında, bel üzerindeki bir ayağıyla toprağı belleyen figürlerle gösterilmiştir (resim 9-10). Diğer örneklerde ise farklı anlatımlar vardır. 2958'de omzunda boynuzlu bir hayvan taşıyan figür, Sadberk Hanım'da bir elinde çiçek tutan figür, Berlin'de sol omzunda orak, sağ elinde ekin destesi tutan figür (resim 11) Mayıs ayının simgeleridir. Berlin şamdanında karşılaşılan bir omzunda orak, diğer elinde ekin destesi tutan figür batı sanatında ve Gürcü takviminde de vardır¹⁶. Bu, uzun bir ikonografik geleneğin varlığını göstermektedir.

Haziran ayı betimlemesi şamdanlarda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de sağ kolunu yana doğru uzatarak, elinde çiçek tutan figür (resim 9), 2958'de bir elinde omzuna dayalı baston, diğer elinde çiçek tutan figür, Sadberk Hanım'da orakla ekin biçen figür, Michigan'da bir elinde orak, diğer elinde ekin destesi tutan figür (resim 10), Berlin'de elindeki orakla ekin biçen figür (resim 11) Haziran betimlemeleridir. Orakla ekin

¹⁵ Rice, a.g.m., pl. 20,b.

¹⁶ Rice, a.g.m., fig. 4.

biçen figür Bologna şamdanının 4. madalyonunda yer almaktadır (resim 12).

Temmuz ayı betimlemesi genellikle ortaklık gösteren sahnelerdendir. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında, ellerinde orak tutan ve ekin biçen figürler aynıdır (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında, ellerinde büyük bir bardak ya da kupa tutan figürler ortaktır (resim 11). Bu sahne Bologna şamdanının 6. madalyonunda yer almıştır (resim 12). 2958 ise, elinde çiçek tutan figürüyle diğer şamdanlardan ayrılmaktadır.

Ağustos, betimlenme olarak şamdanlarda benzerlik gösteren aylardandır. T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figürler aynıdır (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin'de elinde çiçek tutan figürler ortaktır (resim 11). 2958 ise orakla ekin biçen figürüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Eylül ayı T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında iki elinde sepet taşıyan figürlerle simgelenmiştir (resim 9-10). Sadberk Hanım ve Berlin şamdanlarında sol elinde balta tutan figürler ortaktır. Ancak Berlin şamdanında figür diğer elinde bir şişe tutmaktadır (resim 11). 2958'de ise elinde çiçek tutan figür Eylül ayının simgesi olmuştur.

Ekim ayı T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında bir elinde kapan, diğer elinde omzuna attığı tavşanı taşıyan avcı figürleriyle betimlenmiştir (resim 9-10). Diğer örneklerde farklı davranışlar vardır. 2958'de baston ve şişe ile gösterilen figür, Sadberk Hanım'da sağ elinde omzuna dayadığı bir baston, sol elinde yuvarlak bir nesne tutan figür, Berlin'de bir elinde kılıç, diğerinde kalkan tutan savaşçı figürü (resim 11) ile Ekim ayı simgelenmiştir.

Kasım ayı her şamdanda farklılık göstermektedir. T.İ.E.M. 104'de sağa dönmüş, iki eli arasında meyve ya da çiçek demeti olabilecek yuvarlak bir nesne tutan figür (resim 9), 2958'de bir elinde baston, diğerinde çiçek tutan figür, Sadberk Hanım'da sol elinde omzuna dayadığı bir bastonu tutarken, sağ elindeki bir şeyi ağzına götüren figür, Michigan'da elinde meyve ya da çiçek demeti tutan figür (resim 10), Berlin'de sol elinde baston, sağ elinde tanımlanamayan üç nesne tutan figür (resim 11) Kasım ayı betimlemeleridir.

Aralık ayı betimlemesi T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanında aynıdır. Figürler sağ yöne doğru yürürken betimlenmiştir (resim 9-10). Diğer şamdanlarda farklı davranışlar vardır. 2958'de bir elinde baston, diğerinde tavşan tutan figür, Sadberk Hanım'da sağ elinde sepet tutan figür, Berlin'de ise, elinde kapan olabilecek dikdörtgen bir nesne tutan figür (resim 11) Aralık simgesidir. Bologna şamdanının 9. madalyonunda da sağ elinde kapan tutan avcı figürü yer almaktadır (resim 12).

Gövde bölümlerinde aylara özgü etkinliklerin betimlendiği şamdanlardan T.İ.E.M. 104 ve Michigan şamdanı kendi içinde bir grubu oluşturmaktadır. Şamdanlarda, Ocak, Şubat, Mart, Mayıs, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık betimlemeleri olmak üzere 10 sahne aynıdır. Şamdanlar muhtemelen aynı atölyede, aynı kalıp ya da kalıplar kullanılarak yapılmış olmalıdır.

Sadberk Hanım ve Berlin şamdanı işleniş açısından 8 ortak sahne içermektedir. Bunlar, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayı betimlemeleridir. Üslup açısından ise Berlin ve Bologna şamdanı benzerlik göstermektedir. Berlin'de başlık biçimleri İslam geleneğine uygun değildir. Bologna'da ise figürler başlıksızdır. Ancak her iki şamdanda da duruşlar aynıdır.

2958 numaralı şamdan kompozisyon ve üslup açısından grubun örneklerinden farklılık göstermektedir. Diğer örneklerden daha uzun boylu, daha yuvarlak hatlara sahip figürlerin başlıksız ve halesiz oluşu İslam ikonografisine çok uygun değildir. İslam betimleme sanatında figürlerin başının etrafında hale olması anlayışı vardır. Özellikle maden sanatı incelendiğinde 14. yüzyıl sonuna kadar halesiz insan figürünün olduğu örnek sayısı çok azdır. Ayrıca diğer örneklerde etkinlik kalıplarının ortaklığı dikkate alındığında 2958'de ayların birbirine karıştırıldığı, daha özensiz bir işçilik gösterdiği ve farklı bir atölyede farklı kalıplar kullanılarak yapıldığı söylenebilir.

Aylara özgü etkinliklerin her biri, kimi istisnalar olsa da, betimlendiği ayın en yaygın işiyle ilgilidir. Yapılan işler toprağı bellemek, sürmek, ekin biçmek ya da harman dövmek gibi tarımla ilgilidir. Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figürler sürüyle ilgilenen bir çobanı, elinde yelpaze, şişe ya da kupa taşıyan figürler sıcak karşısındaki tutumu, ateş karşısında ısınan figürler ise soğuğa karşı davranışı sergilemektedir.

Aylara özgü etkinlik betimlemelerinin kökeni daha önce de belirtildiği gibi İslam öncesi dönemlere uzanmaktadır. Örneğin, Temmuz ayı betimlemelerinde kullanılan ekin biçme işi ya da omzunda orak taşıyan figürler klasik dönemde de kullanılmıştır. Bizans döneminde, Mart ayı için kılıçlı ve kalkanlı asker, Nisan ayı için oğlak taşıyan figür, Ağustos için yelpaze taşıyan ve bir şeyler içerek serinlemeye çalışan figürler bu ayların sembolik biçimi olmuştur. 12. yüzyılda bauta, özellikle İtalya ve Fransa'da aylara özgü etkinlikler çok popüler hale gelmiştir¹⁷. Ancak hiçbir dönemde her ay için belirgin bir kalıp oluşmamıştır. Bunun nedeni sahnelerdeki işlerin bölgeden bölgeye farklılık göstermesidir.

Bizans dönemindeki ikonografik kalıbın örneklerine Yakındoğu'da çok daha erken dönemlerde rastlanmaktadır. British Müzesi'nde bulunan 4.-5. yüzyıla ait bir yer mozayığında Mart ayı oğlak tutan bir figürle, Eylül meyve sepetli, Ekim ise tavşanlı figürle ifade edilmiştir. Palestine'de, Lady Mary Manastırı'nın 6. yüzyıla ait yer mozayığında Mart kalkanlı, miğferli bir askerle, Nisan oğlak tutan figürle, Eylül boynundaki bir boyundurukta iki sepet taşıyan figürle betimlenmiştir. Yine Palestine'deki Al-Hamman kaldırım mozayığında Nisan omzunda kuzu taşıyan figürle, Ağustos yelpaze tutan ve şişeden bir şeyler içen figürle, Kasım ise kapanlı figürle sembolize edilmiştir¹⁸. Bu betimlemelerde görülen kare şekilli yelpaze, uzun bir baston ucundaki yuvarlak şekilli kapan, dikdörtgen ve kulplu sepetler incelenen şamdanlardaki objelerle biçim açısından da benzerlik göstermektedir.

Bizans el yazmalarında da bu ikonografik kalıbı bulmak mümkündür. Roma Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan 9. yüzyıl el yazmasında Mart için kılıçlı, kalkanlı, miğferli asker figürü, Eylül için boyundurukla iki sepet taşıyan figür kullanılmıştır. Venice'deki San Marco Kütüphanesi'nde bulunan 11. yüzyıl el yazmasında ise, Şubat ateşte ısınmaya çalışan figürle, Mart yine aynı figürle, Nisan omzunda kuzu taşıyan çoban figürüyle, Haziran orakla biçme yapan figürle, Temmuz dövenle harman döven figürle, Ağustos elinde yelpaze tutan figürle, Eylül sepet taşıyan figürle ve Ekim omzundaki bastonun ucunda kuş kapanı taşıyan figürle betimlenmiştir¹⁹. Betimlemeler söz edilen maden eserler üstündeki betimlemelerle büyük benzerlik göstermektedir.

¹⁷ Atıl, a.g.m., 25.

¹⁸ Atıl, a.g.m., 25.

¹⁹ Atıl, a.g.m., 26.

Bizans ve İslam örnekleri karşılaştırıldığında Ocak betimlemelerindeki ısınma olayının her iki ikonografide de aynı olduğu görülmektedir. Şubat ayının kılıçlı, kalkanlı bir asker figürüyle ifade edilmesi daha çok İslam örneklerine uygundur. Aynı figürün Bizans'ta kimi zaman Mart ayını simgelediği izlenmektedir. Omzunda kuzu ya da oğlak taşıyan çoban figürü İslam örneklerinde ve Bizans'ta genellikle Mart ayının ifade şeklidir. Nisan ayı betimlemelerinde kullanılan tarımla ilgili işlerden ekin ekme ve biçme olayı her iki dönemde de vardır. Ancak ekin ekme işi Bizans'ta daha azdır. Mayıs ayı için belleme, Haziran ve Temmuz için ekin biçme her iki ikonografide de kullanılmaktadır. Ağustos ayı betimlemelerindeki, bir şeyler içerek ve yelpazelenerek serinlemeye çalışan figür kalıbı Bizans ikonografisinde daha yaygındır. Eylül ayı için bağ bozumu betimlemesi İslam ikonografisinde kullanılmaktadır. Bizans'ta ise aynı ay sepetlerde toplanmış meyvelerle ifade edilmiştir. Ekim ayı simgesi olarak avcı figürü kullanımı İslam anlayışında tipik bir betimlemedir. Aynı ifade şekli Bizans'ın klasik döneminde yaygındır. Kasım ayı betimlemelerinde, figürlerin ellerinde tuttukları çiçek sapı ise her iki ikonografide kullanılmaktadır. Bizans ikonografisinde Aralık ayı buğday ekme, yabancı tavşan ya da domuz avlama gibi çok çeşitli etkinliklerle ifade edilmektedir²⁰. Aynı ayın betimlemesinde kullanılan bir yöne doğru yürüyen figürlerin anlamı ise çözümlenememiştir. Bu figürler Rice (1954) ve Atıl (1972) tarafından el ve kol işareti yaparak biriyle konuşan figürler olarak tanımlanmakta ve on ikinci madalyonu tamamlamak amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir.

İslam sanatında söz konusu şamdanlar dışında yılın on iki ayına özgü etkinliklerin bir takvim niteliğinde ve kalıplaşarak ifade edildiği örnekler bilinmemektedir. Ancak, 1199 tarihli *Kitab el-Tıryak* ve 1223 tarihli Cleveland ibriğinde, bel ile toprağı belleyen, orakla biçme işi yapan ve sabaulla tarla süren figürler yer almaktadır. Bu örnekler, tek tek sahneler şeklinde olsa da, İslam dünyasında 12. yüzyıl sonlarından itibaren bu türden anlatımların varlığını göstermektedir.

Ayrıca Azerbaycan bölgesinde 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başlarına ait bir Gürcü yazmasında dört figürlü sahne ile Mayıs, Haziran, Ekim ve Kasım ayları betimlenmiştir. Bunlardan Mayıs asker figürü, Haziran ekin biçen, Ekim dövenli ve Kasım tohum eken bir figürle ifade edilmiştir²¹. 17. yüzyıla

²⁰ Atıl, a.g.m., 26-27.

²¹ Rice, a.g.m., fig.4.

ait Gürcü yazmalarında da bu sahnelerin görülüyor olması aynı ikonografik geleneğin daha geç dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir.

Konu edilen maden eserlerde, aylara özgü etkinliklerin betimlendiği sahnelerde, figürlerin sağdan sola doğru kapanan, beli kuşaklı, kolları tırazlı, etek boyları diz kapağı hizasında olan önü açık elbiseler giydikleri görülmektedir. Aynı elbise özellikleriyle 13. yüzyılda Diyarbakır'da hazırlanan, El Cezeri'nin *Otomata*²² adlı yazmasında ayakta gösterilen figürlerde de karşılaşılmaktadır²³.

Ayları simgeleyen figürlerde bir diğer üslup özelliği ayakların yere parmak ucunda basmasıdır ki paralellerine Orta Anadolu'ya ait 1288 tarihli *Kitab-ı Dakaik al-Hakaik* yazmasında²⁴ rastlanmaktadır. Yazmanın 73b sayfasında, başında kenarlı başlığı ile kapalı yakalı, uzun kollu, tırazlı elbise giyen kanatlı figürün ayakları yere hafif, parmak ucunda basmaktadır²⁵. Konya Karatay Müzesi'ndeki Kubadabad Sarayı'ndan gelme yıldız biçimli duvar çinilerinde de aynı özelliği bulmak mümkündür²⁶.

Sonuç olarak, aylara özgü etkinlik betimlemelerinde konu işlenişine ve gelişimine bakıldığında, İslam sanatının Bizans'ın klasik dönemine kadar uzanan bir ikonografik süreçten etkilendiği söylenebilir. Ortaçağ'ın sosyal, kültürel ve politik yapısı düşünüldüğünde, dönemin Batı ve Doğu sanatında böylesine iç içe geçmişlik doğallık kazanmaktadır. Bu dönemde farklı bölge eserlerindeki benzer üslup ve ikonografik kalıp özellikleri kültür etkileşimi ve sanatçı dolaşımı ile açıklanabilir. Söz konusu eserlerin, maden atölyelerinde çalışan Müslüman olmayan ustalarca üretildiği ya da ellerinde Bizans kalıpları olan Müslüman ustalarca yapıldığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983.

ARNOLD, W. *Painting in Islam*, Oxford, 1928.

²² El-Cezeri, *Otomata (Kitab fî Marîfet el-Hendesîye)*. T.S.M.K. Ahmet III, No.3472.

²³ Ö. Süslü, *Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, 1989, 52-60.

²⁴ *Kitab-ı Dakaik al-Hakaik. Nasr-el-din Sivasi'nin Tezkeresi*. Paris Milli Kütüphanesi, Persian 174 (Nouveau 899).

²⁵ Süslü, *a.g.e.*, res.79.

²⁶ Süslü, *a.g.e.*, 64-89.

- ATIL, ESİN. "Two II. Hanid Candlesticks at the University of Michigan." *Kuns des Orients*, VIII/1-2, 1972: 1-33.
- ATIL, E.,W.T. Chase ve P.Jett. *Islamic Metalwork in the Freer Gallery of Art*, Washington 1985.
- BAER, EVA. *Metalwork in Medieval Islamic Art*, New York 1983.
- BODUR, FULYA. *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987.
- GLUCK, H., E. DIEZ. *Die Kunst des Islam*, Berlin 1960.
- HANFMANN, G.M.A. *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks*, Cambridge, 1951.
- LEVI, DORO. "The Allegories of the Months in Clasical Art." *The Art Bulletin*, 27, 1941: 251-291.
- Mueum für Islamische Kunst Berlin Staatliche Museen Preubisher Kulturbesitz*, Berlin-Dahlem 1979.
- RICE, D.S. "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art." *Ars Orientalis*, I, 1954:1-39.
- SOUCEK, P.P. *Islamic Art from the University of Michigan Collections*, Ann Arbor 1978.
- SÜSLÜ, ÖZDEN. *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara, 1989.
- WEBSTER, J.C. *The Labors of the Months in Atique and Medieval Art to the End of the Twelfth Century*, Evanston and Chicago 1938.

Resim 1 - T.İ.E.M 104 envanter numaralı şamdan. Genel görünüm.

Resim 2 - T.İ.E.M 104 envanter numaralı şamdan. Ayrıntı.

Lütfiye Gökteş Kaya

Resim 3 - T.İ.E.M. 2958 envanter numaralı şamdan. Genel görünüm.

Resim 4 - T.İ.E.M. 2958 envanter numaralı şamdan. Ayrıntı.

Resim 5 - Sadberk Hanım şamdani
(Bodur 1987).

Resim 6 - Michigan şamdani
(Atıl-Chase-Jett 1985)

Resim 7 - Berlin şamdani (Rice 1954).

Resim 8 - Bologna şamdani (Atıl 1972).

Lütfiye Gökteş Kaya

3. Mart

2. Şubat

1. Ocak

6. Haziran

5. Mayıs

4. Nisan

9. Eylül

8. Ağustos

7. Temmuz

12. Aralık

11. Kasım

10. Ekim

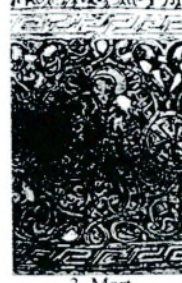
Resim 9 - T.İ.E.M 104 numaralı şamdan. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

1. Ocak

2. Şubat

3. Mart

4. Nisan

5. Mayıs

6. Haziran

7. Temmuz

8. Ağustos

9. Eylül

10. Ekim

11. Kasım

12. Aralık

Lütfiye Gökteş Kaya

3. Mart

2. Şubat

1. Ocak

6. Haziran

5. Mayıs

4. Nisan

9. Eylül

8. Ağustos

7. Temmuz

12. Aralık

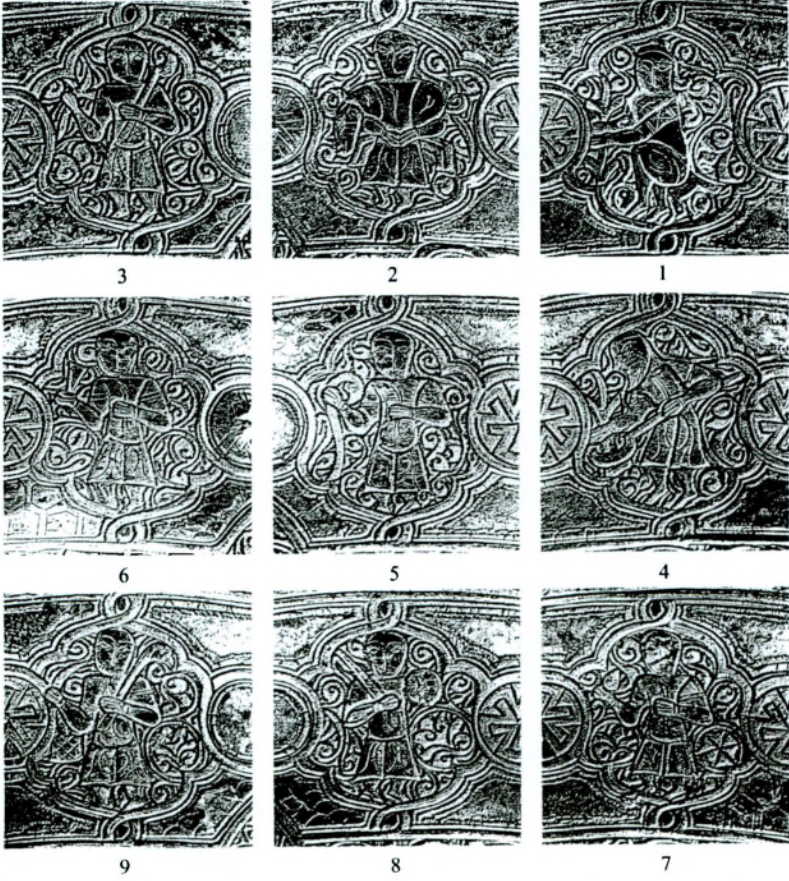

11. Kasım

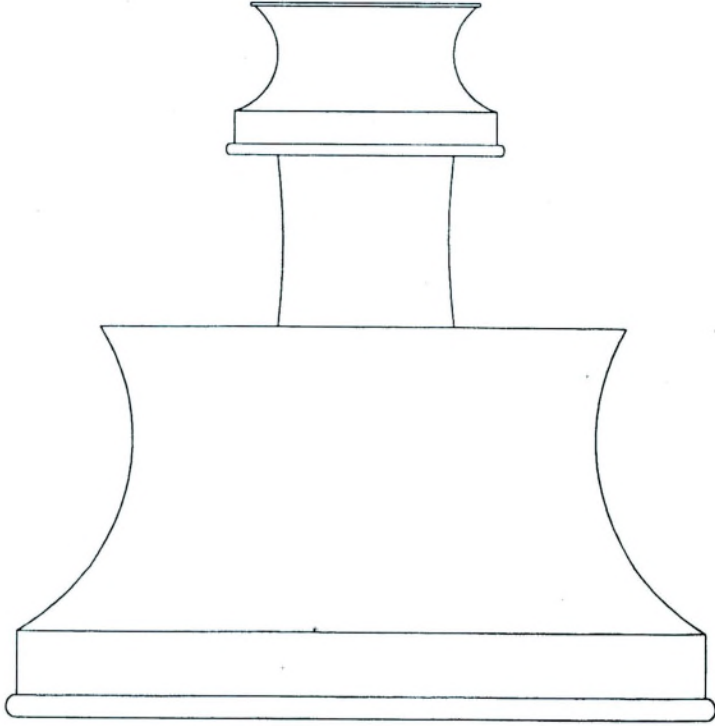
10. Ekim

Resim 11 - Berlin şamdani. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

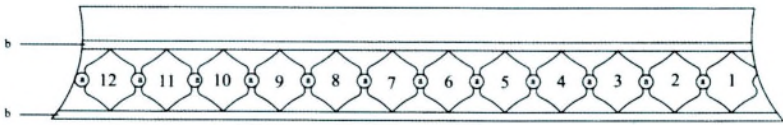

Resim 12 - Bologna şamdanı. Aylara göre etkinlikler (Rice 1954 düzeltilerek).

Lütfiye Gökteş Kaya

Çizim 1 - Aylık etkinliklerin betimlendiği şamdanların biçim çizimi (L. Gökteş Kaya)
(T.İ.E.M. 104 envanter numaralı şamdanın ölçüleri ile çizilmiştir)..

1. Ocak	4. Nisan	7. Temmuz	10. Ekim
2. Şubat	5. Mayıs	8. Ağustos	11. Kasım
3. Mart	6. Haziran	9. Eylül	12. Aralık

- a. Sivastika motifi
b. Kesik meyandır motifi

Çizim 2 - Aylık etkinliklerin betimlendiği şamdanlarda madalyon açılımları (L. Gökteş Kaya).

AYLAR	T.İ.E.M.104	T.İ.E.M.2958	S.H.M.İ.24.3627	Mic.1965/1.182	Berlin I.B.499
Öcak	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür	Alevle isinan figür
Şubat	Kılıç ve kalkan tutan figür	İki elinde yuvarlak nesne tutan figür	Bel ile topprağı belleyen figür	Kılıç ve kalkan tutan figür	Bel ile topprağı belleyen figür
Mart	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Bel ile topprağı belleyen figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür
Nisan	Bir kolu altında yuvarlak nesne tutan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Sol omzunda orak tutan figür	Bir elinde turpan, diğer elinde tohum torbası tutan figür	Sağ omzunda orak tutan figür
Mayıs	Bel ile topprağı belleyen figür	Omzunda boynuzlu hayvan taşıyan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Bel ile topprağı belleyen figür	Sol omzunda orak, sağ elinde ekin destesi tutan figür
Haziran	Sağ kolunu yana uzatarak sol elinde çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde çiçek tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Bir elinde orak diğer elinde ekin destesi tutan figür	Orakla ekin biçen figür
Temmuz	Orakla ekin biçen figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Elinde bardak ya da kupa tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Elinde bardak ya da kupa tutan figür
Ağustos	Bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figür	Orakla ekin biçen figür	Elinde çiçek tutan figür	Bir elinde yelpaze, diğer elinde şişe tutan figür	Elinde çiçek tutan figür
Eylül	İki elinde sepet taşıyan figür	Bir elinde çiçek tutan figür	Sol elinde balta tutan figür	İki elinde sepet taşıyan figür	Sol elinde balta, sağ elinde şişe tutan figür
Ekim	Bir elinde kapan, omzunda tavşan taşıyan figür	Bir elinde baston, diğer elinde şişe tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde yuvarlak nesne tutan figür	Bir elinde kapan, omzunda tavşan taşıyan figür	Kılıç ve kalkan tutan figür
Kasım	Sağa dönmüş iki eli arasında meyve ya da çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde çiçek tutan figür	Bir elinde baston, diğer elinde şişe tutan figür	Elinde meyve ya da çiçek demeti tutan figür	Sol elinde baston sağ elinde üç nesne tutan figür
Aralık	Sağ yöne yürüyen figür	Bir elinde baston, diğer elinde tavşan tutan figür	Sağ elinde sepet tutan figür	Sağ yöne yürüyen figür	Bir elinde kapan tutan figür

Etkinliklerin ay ve örneklere göre dağılımını gösterir tablo (L. Göktaş Kaya)

OSMANLILARDA GAZA İDEOLOJİSİNİN TARİHİ VE KÜLTÜREL KAYNAKLARI

SELAHATTİN DÖĞÜŞ*

Giriş

Bir toplumu tanıyabilmenin yolu, onun sosyal tarihine inmektir. Osmanlı toplumu için de durum böyledir. Siyasi olaylara ağırlık veren vekayinâme türü eserlerden hareketle Osmanlı sosyal yapısını anlamak güçtür. Gaza gelenek ve örgütlenmeleri anlaşılmasın Osmanlı toplumu anlaşılmasın. Bazı tarihçiler, W. Barthold, F.Köprülü, P.Wittek ve H.İnalçık'ın araştırmalarını görmezden gelerek, gaza ideolojisini ve örgütlenmelerini tarihi bir faktör olarak hesaba katmazlar. Bu modern tarihçilik gibi algılanmaktadır. Aslında mitoloji, efsane, tarihi yürüten realitelerdir. İdeolojileri hesaba katmayan tarihçi tarihi açıklamada yaya kalır. Gaza geleneğinin, Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik hayatında ne derece önemli olduğunu, vekayinâme türü kaynaklar yanında, Türk toplumuyla birlikte tarihi boyunca yaşaya gelen ve tarihsel tecrübelerimizi yansıtan yazılı ve sözlü edebiyat ürünleri; efsane, destan, menakıbnâme ve gazavatnâme türü eserler gösterir. Bunlar içerisinde, folklor, türküler, şiirler, hatta halk oyunlarındaki figürler, kahramanlık ve alplık günlerini anımsatmakta ve toplumumuzun, içerisinde çıktığı mücadele ile yoğrulmuş sosyo-kültürel yapısını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, bir bakıma halk edebiyatı ile Türk toplumu arasındaki münasebet ele alınacaktır. Aşağıda inceleyeceğimiz kültürel unsurlara dayalı kaynaklar da, o zamanki kültür düzeyinde bize folklor ve epik öğelerle karışık bir biçimde gelmiştir. Bu konuda Müjgan Cumbur'un "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız" (Erdem, 3.9.1987) başlıklı eseri iyi bir örnektir.

Gaza konsepti, Osmanlı sosyal hayatında o kadar önemli bir önceliğe sahip olmuştur ki bu, toplumun çeşitli sahada geri kalmasına da sebep ol-

* Yrd.Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

muştur. Gaza ideolojisi üzerine hayatına yön veren bir toplumun, ileri düzeyde sanata, ticarete, esnaflığa hatta çiftçiliğe vakti yoktu. Çünkü her şeyden önce gazalara iştirak edip, düşman iline saldırmak daha pratik bir kazanç yoluyla. Böylece hem sevap kazanıyorlar, hem de ganimet ve servet ediniyorlardı. Bununla beraber sanat ve esnafılık gibi, sabır ve uzun zaman isteyen meşguliyetler, yüzyıllarca zaferlerden büyük sevinçler elde etmiş bir topluma ağır geliyordu. Osmanlı toplumunda en önemli insan tabakası savaşla meşgul iken, Avrupa'dakinin aksine, en önemsiz insanlarsa üretimle meşgul idi. Tanzimat ve Meşrutiyet gibi, hürriyet devirlerinde bile bu anlayış değişmemiştir¹. Türkler Orta Asya'dan beri savaşı kendilerine yegane meslek olarak kabul etmişler, bu bir üst kimlik statüsüydü. Merkezizetçi politikalar sonucu bu üstün konumlarını kaybetme endişesi karşısında gaziler, Osmanlı'ya muhalefetten çekinmemişlerdi. Eski Türklerde alplar, Osmanlılarda gaziler, bir nevi soylu sınıfı temsil ediyordu.

Türkler Anadolu'ya ilk yerleşmeye başladıklarından itibaren, kendilerini doğuda Moğol istilası, batıda da Haçlı saldırıları karşısında bir mücadele ortamında bulmuşlardı. Gaza düşüncesi, Osmanlıların da içerisinde çıktığı Türkmenleri daha çok heyecanlandırıyordu. Dolayısıyla tarihinden gelen değerlerle birlikte bu süreç gazayı, Osmanlılarda bir ideoloji haline getirmiştir. Osmanlılarda bütün askerlere "guzat-ı İslam" denilmekle gazilik geleneği, çeşitli şekillerde yüzyıllarca devam etmiştir; sipahiliğin babadan oğula geçmesi ve tımar teşkilatını oluşturan birime kılıç denilmesi (kılıç hakkı), boy teşkilat ve idari isimlerin ok-yay gibi sembollerle adlandırılması, askerlerin kılıç üzerine yemin etmesi, sultanların tahta çıkış merasimlerinde kılıç kuşanması gibi. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, peygamberin mihamdarı ve sancaktarı, İstanbul muhasarası sırasında surların dibinde şehit düşen Eyub el-Ensari'nin türbesinde kılıç kuşanmak bir kanun haline gelmiştir. Osman Gazi'nin kılıcı yanında bazı sultanların Hz. Peygamberin ve bazılarının da Hz. Ömer, Halid b. Velid vb. sahabe komutanların kılıçlarını kuşandığı da olmuştur². Türk toplumunun kutsal değerleri arasında yaşayan "at-avrat-pusat" deyimi, "her Türk asker doğar" sözü, "Gazi ve Gaziye" şahıs isimlerinin hala kullanılması, bu geleneğin günümüze ulaşan örneklerinden bazılarıdır. Türk ordusunun askerleri, hala silah (kılıç) üze-

¹ Celal Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaayı Amire, İstanbul, s. 117.

² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 189-193.

rine yemin etmekte, kışlalarında “*bugün vatan bizden razı olacak / nefer şehit ordu gazi olacak*” nakaratlarını terennüm etmektedir.

Türklerin mücadele ile yoğrulmuş Tarih serüveni, önceleri şifahi geleneklerde yaşayarak Anadolu'ya gelirken, özellikle Osmanlılar zamanında yazıya geçirilerek edebiyatımızın başlıca konusu olmuştur. Bu dini-hamasi edebiyatın kökeni, bir taraftan popüler Türk destanlarında, diğer taraftan meğazi, siyer ve menakibnâme edebiyatıyla ilgili İslam geleneğinde aranmıştır. Anadolu Türklerinin gaza bölgelerindeki başarıları, Battalnâme ve Danişmendnâme gibi popüler destanlarda temsil olunurken, bu popülerite Osmanlılar zamanında Rumeli'ye taşınarak, gaza ideolojisinin üçüncü halkası olarak Saltuknâme ile devam etmiştir. Tarihi romanlar diyebileceğimiz bu eserlerden hareketle, Osmanlı tarihinin karanlık dönemlerini de aralayabiliriz. Böylece daha beşikten kulağı “Ya gazi ol, ya şehit” öğüdüyle dolmaya başlayan bir neslin şuuruna işlenen bu idealin kökünün nerelere dayandığı anlaşılacaktır.

A. İlk Gaziler

Gazilik geleneği, Anadolu'da İslam hilafeti ile Bizans arasında ve Orta Asya'da Şamanist Türklerle Müslümanlar arasındaki savaşlarda askeri hudut teşkilatları olarak ortaya çıkmış olup, bölge sugur, avasım, uc ve ribat terimleriyle tanınıyordu. Bu bölgelere 11.yüzyıldan itibaren Horasan ve Türkistan'dan çok sayıda gazi geliyordu ki bunların çoğunu Türkler oluşturmaktaydı³. Türklerin bu savaşçılık meziyetlerinden istifade eden Emevi ve özellikle Abbasi halifeleri, Türkmenlerden oluşan hassa birlikleri kurmuşlardı. Annesi Türk olan Abbasi halifesi Mutasım, İslam ordusundaki Türklerin sayısını artırmış ve Türkmenlere özel bir önem verip onlar için Bağdad yakınlarında Samerra şehrini kurmuştu⁴. P.Wittek de Osmanlıların dinamik bir ideolojisi olan gazanın, eski İslam gaza/cihat anlayışı ve sınır teşkilatına dayandığını savunmuştur. Osmanlı gazilerini Hulefa-i Raşidin devrindeki ilk Arap fatihlerine benzetenler şüphesiz haklılar. Anadolu Selçuklu devletinin çökmesi devrinde popüler olan gazilik, daha ilk Anadolu fütuhatu esnasında mevcut bir sosyal kurum idi. Gerçekten de Anadolu, daha Tuğrul Bey ve Alparslan zamanında darü'l-cihat (gaza ülkesi) idi. Yalnız büyük kitleler değil, sergüzeştçi bir çok kimse de oraya koşup gider-

³ Mükrimin H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 27.

⁴ El-Belazuri, *Fütühu'l-Bıldân*, çev. Mustafa Fayda, KB yayınları, Ankara 1987, s.720.

lerdi. Dolayısıyla Türklerde gaza, ilk İslam'la tanıştıkları saha olan Maverâünnehir ve Horasan'a kadar gitmektedir. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında bazen genel olarak bütün Müslüman ordusunu ifade için kullanılan gaziler tabiri, genellikle daha dar ve özel bir mana taşır. Horasan ve Maverâünnehir gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada, Samanoğulları zamanında bu gazilerin bulunduğu bilinmektedir.⁵

Ortaçağın klasik savaşları ve karışıklıkları esnasında, işsizlik ve ekonomik zorunluluklardan dolayı geçimini savaş ganimetleriyle sağlayan, sadece sınırlarda değil önemli kent merkezlerinde de aktif bir toplumsal sınıf da imiş olmuştur. Hükümetler ve hükümdarlarda bu savaşçı sınıfa sırası gelince ihtiyaç duyup, ücretli asker olarak onlardan yararlanma yoluna gittikleri gibi, bazen bu gücü arkalarına alarak konumlarını muhafazaya çalışmışlardı. Daha 8.yüzyıl sonlarında Bağdad'ta Abbasi hanedanının iç mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve şehri haraca keserek vergi toplayan Ayyarlar teşkilatının bir benzeri, 10.yüzyılda Maverâünnehir'de Gaziler teşkilatı adıyla mevcuttu. Daha önce de İran'da buna benzer kuruluşlar vardı. Samanoğulları devrinde Horasan Gazileri, sınırlardaki kafirlere, yani putperest Türklere karşı cihat ettiklerinden dolayı dini bir unvan olarak gazi lakabını almışlardı. Bunlar sayıca da önemli olduğundan, teşkilatları devlet tarafından resmen tanınmaktaydı. Bunların reislerini, Beyhakî gibi çağdaş tarihçiler, "Sipehsalar-ı Gaziyân, Reisü'l-fityan, Ayyarların başı" gibi adlarla anmışlardı⁶.

Timur zamanında da Semerkant gazileri, o zaman müstahkem olmayan şehri düşman istilasına karşı kahramanca savundularsa da kısa zaman sonra idare tarafından takibata uğramışlardı. Horasan'da önemli bir güç olan bu teşekküller, sırası gelince büyük isyanlar çıkararak Samanîlere son verirken, İran'da çeşitli hanedanların hakimiyet kurmalarına ön ayak oldular⁷. Keza bölgede hakimiyet kurmak isteyen hanedanlar, konumlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali kaynakları, gazalardan elde ettikleri ganimetlerle sağlamaktaydı. İbnü'l-Esir de bazen gazileri, esnaf ve tüccarlara zarar veren ve hükümdarlara karşı kafa tutan eşkiya ile bir tutmuştur.

⁵ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK yayınları, 1999, s. 84-85.

⁶ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 85; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 232.

⁷ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yayınları, 1990, s. 232.

Gazneliler dönemi tarihçisi olan Beyhakî, Gazneli Mahmud'un bu gaziler ordusundan önemli ölçüde istifade ettiğini yazar. Hint seferlerinde gaziler muazzam miktarda ganimetle dönmekteydiler. Gazneliler, Hindistan'a gaza ülkesi (darü'l-harb) diyordu. Kılıçla alınan ve kıymetli mallarıyla iştah cezbeden Hindistan'da, kazanılan ganimetlerin önemli bir kısmını, Hindu tapınaklarından ele geçirilen Buda heykellerinin eritilmesi sonucu sağlanan altın külçeler oluşturmaktaydı. Salar adı verilen bir genel komutan tarafından denetlenen Hindistan, işsiz, güçsüz, serkeş gazilerin doldurduğu bir bölge olmuştu. Bu gaziler arasında Türkmen atlıları dikkat çekiyordu. Horasan ve Maverâünnehir'in çeşitli şehirlerinden gelip, Gazneli Mahmud'a katılan 20 bin gaziden bahsedilir⁸. Yazıcızâde Ali de Gazneli Mahmud'un Hindistan gazalarından ve bölgedeki altın ve gümüş ganimetlerin bolluğundan bahseder⁹. Dolayısıyla Hindistan servetlerini ele geçirmek arzusu, Mahmud'un seferleri için kafi sebep teşkil ettiğinden, bunu sadece dinî heyecana bağlamak mümkün görünmüyor. Bazen Şîlik ithamı, sanığın mallarını müsadere etmek için bir bahaneden öteye gitmez¹⁰.

Zaman ve mekana göre isimleri, kıyafetleri, ahlaki prensipleri az çok değişime uğrayan, büyük şehirlerde fırsat buldukça haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, iç mücadelelerde ve serhatlarda gönüllü veya ücretli askerlik eden bir kısım mensuplarının esnaf teşkilatına dahil olması dolayısıyla onlarla da ilgisi olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsait gördüklerinde büyük merkezlerin sosyal nizamını bozan bu sınıf, Moğol istilasından önce ve sonra Maverâünnehir, Horasan, İran, Irak, Anadolu, Suriye ve hatta Kuzey Afrika sahasında değişik isimler altında daima görülmüştü¹¹.

Abbasi halifesi Nasır, hem prestijini yükseltmek, hem kendisine bir dayanak bulmak için halifeliğin nüfuz sahasına giren bu fütüvvet (yiğitlik) zümrelerini kendi liderliği altında toplayarak, çeşitli İslam hükümdarlarını da bu teşkilata üye yaptı. Nasır, böylece Fütüvvet teşkilatını bir "serseriler zümresi" olmaktan kurtararak ona meşru bir güç kazandırıyor ve ahlaki kıymeti ve toplumsal seviyesi yüksek bir İslam şövalyelik müessesesi ihdas ediyordu. Anadolu'da Ahiliğin de mensup olduğu Fütüvvet teşkilatına,

⁸ Beyhakî'den naklen, Sergey G. Agacanov, *Selçuklular*, Ötüken yayınları, İstanbul 2006, s.61; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 307.

⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, Topkapı Sarayı, Revan köşkü, numara 1290, v. 284a.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi'l-Tarih Tercümesi*, çev. A. Ağırakça, Bahar Yayınları, İst. 1991, VIII, 491-2.

¹¹ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 86.

Selçuklu ve ilk Osmanlı sultanları üye idi¹². Fütüvvet kanalıyla gazilik ve ahilik gibi sosyo-iktisadi ve askerî zümrelere mistik bir renk de kazandırılmış oluyordu.

Kahramanlık menkıbelerine hayranlık duyan I.Mélikoff, bu tutku ile Danişmend Gazi, Gazi Umur ve nihayet Horasan teberdarı Ebu Müslim üzerine yoğunlaştığını söylemişti. Yazara göre ilk iki menkıbede gaza ve cihat ön plandadır. Ama Ebu Müslim'in öyküsünde kendisini etkileyen mistik bir hava vardı. Türkmen inancında Hz. Hüseyin'in haksız yere öldürülüşünün intikamını Ebu Müslim alacaktır. Bu sebeptendir ki Türklerde Kerbela'nın asıl kahramanı Hüseyin değil, Ebu Müslim olmaktadır¹³. Gerçekten de Horasan ve Maveraünnehir'in hakimi olan Ebu Müslim, Emevîlerin haksızlıkları karşısında Türklerin de desteğiyle büyük bir isyan çıkararak halifeliğin Abbasîlere geçmesini sağlamıştı (755). Ancak daha sonra Ebu Müslim'in de Abbasi entrikaları sonucu saraya davet edilip haince öldürülmesi, gaziler arasında nefretle karşılanırken, kahramanlıkları menkıbelere konu olur. Henüz yeni Müslüman olan Oğuzlar, mesela Semerkant gazileri, bol ganimet ümidiyle Halife Muntasır'a katılarak gaza faaliyetlerine katılırlardı¹⁴. Böylece Anadolu'ya Türkmen göçleriyle birlikte Ebu Müslim menakibnâmesi de gelir. Danişmendnâme ve Saltuknâme başta olmak üzere bir çok gazavatnâmede Ebu Müslim'den bahsedilir¹⁵.

İlk İslam fütuhâtı zamanındaki gazalarda, bedevî Araplar, yeni bir din ve çok üstün bir moral ile ortaya çıkmışlar ve kısa bir zaman sonra Bizans ve İran sınırlarının en büyük gücü haline gelmişlerdi. Her ne kadar cihat ruhu, bu ilk fetih hareketlerinde önemli bir rol oynamışsa da, onları Arap yarımadası dışında bir çok ülkeyi fethetmeye zorlayan ve parlak zaferler kazanmalarına yardım den başka faktörler de vardı; Bizans ve Sasani devletlerinin nesiller boyu devam eden savaşları ve sınırların güvensizliği, Müslüman Arapların siyasi ve iktisadi iştahlarını celbettiği gibi, hayat standartları düşük olan Araplar, savaşan askerlere verilen yüksek maaş ve ganimetler dolayısıyla kısa zamanda dikkat çekici şöhret ve zenginliğe de kavuşuyorlardı. Bu fetih hareketlerini objektif kaleme alan ilk tarihçilerden

¹² F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 87.

¹³ Irénc Mélikoff, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 17.

¹⁴ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yayınları, 1990, s. 229, 290.

¹⁵ *Saltuk-nâme I*, haz. Ş. H. Akalın, KB Yayınları, Ankara 1987, s. 224, 260 vd., C. III, 1990, s. 115.

Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde, Arapların geçim sıkıntısı ve mahrumiyetler içerisinde sürdürdükleri hayat mücadelesi zoruyla komşu ülkelere fethetmeye zorlandıkları ve bu ülkelere yerleştiklerini belirtir¹⁶. Özellikle Hz. Ömer zamanında, Arap kabilelerinin bir kısmı sevap kazanmak, bazıları da ganimete tamah ederek halifenin davetine koşup, her taraftan Medine'ye gelmişlerdi. Böylece Arabistan yarımadası dışına o devirlerden itibaren büyük bir Müslüman Arap göçü başlamıştır. Bu göç Emevilerin ilk zamanlarına kadar sürmüş, Türkistan'ın büyük şehirlerine önemli ölçüde Müslüman Arap aileleri yerleşmiştir. Bu şekilde L. Caetani'nin ifadesiyle, tarihte ilk defa "Sami ırkının göçü" başlamış oluyordu¹⁷.

Geliri çok olan Horasan valiliğini elde etmek için Arap komutanlar arasında kıyasıya rekabetler oluyordu. Emevi valisi Kuteybe b. Müslim, bu sayede Horasan vilayetlerinde 13 yıl hakimiyet kurmuştu. Arap valilerinin bölgeyi adeta haraca kesen iktisadi sömürüleri, bölgede bir çok isyana yol açmıştı. Vergi tahsilindeki ahlaksızlık boyutu o derecede idi ki irtidat olayları da vuku buluyordu¹⁸. Kuteybe b. Müslim, entrikalar sonucu öldürüldüğünde (715), Türkistan gazileri arasında adına menkıbeler üretilmişti. Bugün bile türbesi, Şeyh Kuteybe'nin mezarı diye yad edilir¹⁹. Emevi halifeleri için bu vergi musluklarının muntazaman akması, İslam'ın neşri ve Türklerin islamlaştırılmasından daha önemliydi. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz, seleflerinin bu tamahkarlığından yakınıyor ve Türkistan valilerine yazdığı mektuplardan birinde: "Müslümanlığı kabul etmeyenlerden cizye toplamayı bırak. Şüphesiz Allah, Hz. Muhammed'i insanlığa hidayet için gönderdi, vergi tahsildarlığı için değil" diyordu. Ancak onun zehirlenerek öldürülmesi ve halefi Yezid'in menfaate ve sömürmeye dayalı siyaseti, Türklerin uzun süre savaşmalarına sebep olmuştu²⁰.

Arap şairi Ebi Temman ise, "Hamase" adındaki divanında bu konudaki bir beytinde şöyle der: "Sen firdevs cennetine kavuşmak için bu uzak diyarlara göç etmedin; fakat öyle zannediyorum ki ekmek ve hurma ihtiyacı seni

¹⁶ El-Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.156.

¹⁷ Zekerîya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1991, s. 232.

¹⁸ Corci Zeydan, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, IV, çev. Z. Meğamiz, İstanbul 1328, s. 88.

¹⁹ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 202.

²⁰ Z.Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1991, s. 202.

sürükledi"²¹. Dolayısıyla ilk gaziler ve gaza faaliyetlerinde görüldüğü gibi, gazanın kaynağında din gayreti yanında, ekonomik zaruretler temel rol oynamıştır.

B. Osmanlı Kroniklerinde Gaza İdeolojisi

1. Tevârih-i al-i Osman geleneği

Osmanlı tarihinin klasikleri olarak belirtebileceğimiz bu tür eserleri, yazarı belli olanlar ve anonimler olarak ikiye ayırabiliriz. Yazarı belli olsun yada olmasın, bu tür Osmanlı kaynakları da gerçekte iki ana temele dayanır; biri efsane ve rivayetlerle süslü tipik halk hikayeleri, diğeri de gerçek tarihi bilgiye dayanan menakıbnâme ve gazavatnâmelerden ibarettir. Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait ana kaynaklardan biri olan Anonim Tevârih-i al-i Osman geleneği, halkı gazaya teşvik etmek ve bu düşünceyi sürekli canlı tutmak amacıyla derlenmiştir. Bu eserlerde gaza ideolojisi çok canlı işlenmiş ve eski Oğuznâmeler gibi yiğitlik, cesaret ve kahramanlık temaları ana tema olup, kahramanlar birer gazi olarak anılırlar. Önemli gazi uç beylerinden Hacı İlbeği ve Evrenos gaziden dilaverler diye bahsedilmesi, Deli Balaban adlı yiğit bir sancak beyinin adından söz edilmesi, Türkmen destan ve vilâyetnamelerindeki delileri hatırlatmaktadır. Ancak bir farkla ki, Rumeli'de faal olan dilaverler, tekbir getirip cenk eden Ortodoks Müslümanlardı: *"Bu kez Rumili allahuekber'le toldı, Gaziler tekbir getirüp yürüdiler"*²². Bu gazalar sırasında Hak teala tarafından gönderilen boz atlı gayb erenlerin de küffara karşı gazilere yardım ettiği görülür.

F. Giese'nin neşrettiği Anonim Tevârih-i al-i Osman, bu tür eserlerin en önemlisi olup, Avrupa kütüphanelerindeki on üç adet anonim nüshasının edisyon kritiği yapılarak 1922'de yayınlamıştır. 15.yüzyıl geleneklerine uyarak Osmanlı soyunu Oğuzlara bağlayan eserin, Osmanlı hanedanının gaza serüvenlerini ve bu gazaların en büyüğü sonucunda, asırlardır Müslüman gazilerin nihai hedefi olan İstanbul'un nasıl fethedildiği vb. konularda halkı aydınlatmak ve gazaya teşvik etmek amacıyla yazılmıştır. Yazıldığı dönemin gaziler dünyası ile ilgili bilgiler de vermektedir. Mesela, İstanbul kuşatmasının uzun sürmesi ve fethin gecikmesi, büyük hayal kırıklığı ya-

²¹ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, 1 cilt, Boğaziçi yayınları, 1991, s. 145-146.

²² *Anonim Tevârih-i al-i Osman*, F.Giese neşri, haz. N.Azamat, Marmara Ün. Yay., İst. 1992, s. 19, 28.

ratmıştı. Sufi hocası Akşemseddin'in Fatih'e gönderdiği mektupta, Allah'a hayatını adanmış gaziler içerisinde az da olsa ganimeti görünce, dünyalıkları için kendini ateşe atmaktan geri durmayacak azınlık bir gurubun varlığına dikkati çekmişti. Hemen başlarda da gaziler üzerine atıflar yapılarak, ilk Osmanlı beylerinin birer gazi olduğu vurgulanır: *Oldı Osman bir ulu gazi ki ol / Nireye kim vardise o buldı yol....* Orhan Gazi'nin gazalarını anlatırken, arkadaşlarından biri olan Konur'u, Konur Alp Gazi olarak anarken, alp ve gazi Unvanını aynı anda kullanır²³.

Osmanlıların son zamanlarına kadar süren ve popüler tarihçilik olarak da adlandırılan bu tür çalışmaların, hep gaza ve gazilik üzerine odaklandığı görülmektedir. Anonim Tevârih-i al-i Osman'ların hepsi Kutalmışoğlu Süleyman'ın Anadolu'ya gelişiyle başlar. Dolayısıyla olayı Selçuklulara bağlamak bir gelenek olmuştur. Ancak sona erdikleri yıl ve hadiselerin anlatılışı başka başkadır. Bu geleneğin, Osmanlıların fetihlerde gerilemeye başladığı 17.yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır²⁴.

2.Yahşi Fakih'in menakıbnâmesi

Gerek Anonim Tevârih, gerek Ahmedî, Aşıkpaşazade, Neşrî ve Oruç b. Adil gibi ilk dönem Osmanlı tarihçileri aynı kaynağa, Yahşi Fakih'in yaklaşık 1405'te yazdığı kayıp menakıbnâmesine dayanmaktadırlar. Hakkında Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu olmaktan başka hiçbir bilgi bulunmayan Yahşi Fakih'in, erken dönem geleneklerinin özgün bir derlemesi olan eseri üzerine Aşıkpaşazâde'nin yazdığı ilave, sadece kendi ailesini ön plana çıkarmaktan ibarettir. Dolayısıyla Aşıkpaşazâde tarihinin, Osmanlıların ilk dönemlerinden bahseden en önemli kısmı Yahşi Fakih'in menakıbnamesidir. H.İnalçık'ın tespitleriyle birlikte, Batılı Türkologlar da rahatlıkla bir Yahşi Fakih kroniğinin varlığından söz ederler²⁵. İlk dönem Osmanlı tarihinin orijinal kaynaklarının birer menakıbnâme ve gazavatnâme olarak kabul edildiğinde, bunun bilinen ilk örneğinin de Yahşi Fakih'in bu eseri olduğu belirtilmelidir. En azından bu kronikleri düzen-

²³ Topkapı Saray Arşivi, Nr. 5584; *Anonim Tevârih-i al-i Osman*, F.Giese neşri, s. 7-9.

²⁴ Bkz. Victor L. Menage, "Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, derleyenler: O.Özel-M.Öz, İmge kitabevi, Ankara 2000, s. 79.

²⁵ Bk. H.İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 94-117; H.İnalçık, "Bafcus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Z., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.87; Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 341-394.

leyenler, malzeme olarak belirli olaylar, şahıslar veya zümreler hakkında yazılan menakıbnâmeler ve gazavatnâmeleri kullandıkları anlaşılıyor.

Orhan Gazi'nin yanında dini bir danışmanı sıfatında birisinin oğlu olması, Yahşi Fakih'in mevkiinin önemini gösterir. Dolayısıyla Osmanlı aşiretinin ilk dönemleri ile ilgili önemli hikaye ve rivayetlerin kendisine anlatılmış olması gerekir. Yahşi Fakih'in eseri, Enverî'nin *Düsturnâme*'siyle karşılaştırıldığında, aynı ortak temayı işledikleri anlaşılır. Enverî, Aydınoğlu Gazi Umur'un, İslam dininin büyük bir kahramanı olduğunu abartarak ortaya kor. Yahşi Fakih ise, bir misyon yüklenerek, Osmanlı hanedanının tarihini yazmayı düşünmüş olmalı ki, duyduklarını derlediğinde, gaza ideolojisini, mensubu bulunduğu aşiretin omuzlarına bir kutsal görev olarak yükler. Y.Bayezid'in gaza geleneklerinden ayrılarak kafirlerle aşırı işbirliği yapmasını eleştiren ve sonuçta Timur'a yenilmesini Allah'ın adaleti olarak gören Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin Kantekuzen'le işbirliğine değinmemesi, onun gaza doktrinini ön plana çıkardığını açıkça ortaya kor²⁶. Yahşi Fakih, kroniğini ele alırken, her şeyden önce yaşadığı zamanın ve mekanın tam bir gaza dönemi olduğunu yansıtır. O dönemde, her halükarda Anadolu'daki Moğol varlığı, değişik Türk beyleri ve göçebeleri bir anlamda yeniden birleştirmişti. Çünkü bunların hepsi de yabancı ve farklı bir dinden olan tek bir güce karşıydılar. Sufi tarikatları da çeşitli Türk toplulukları arasında onları gazaya teşvikte önemli bir rol oynuyordu.

Yahşi Fakih, Moğolları Tatar adıyla zikreder ve gaza yapmayı engelledikleri için onları, muğlak bir şekilde Türklerin ortak düşmanı olarak anar. Anlaşıldığı gibi, Yahşi Fakih, eserini yazarken sözlü geleneğe dayanır. Zira fatih Türk kitleleri büyük ekseriyetle aynı sosyal tabana, Oğuz geleneklerini yansıtan Türkmenlere dayandığı için, Anadolu'daki halkın sözlü geleneği şüphesiz homojendi. İlk Osmanlıları, Selçuklu hanedanına bağlayan gelenek de Yahşi Fakih'le başlar. Zira bu aynı zamanda bir meşruiyet kaynağı idi. Rivayete göre Osman Gazi demiş ki "Selçuk sultanına sultanlık veren Allah bana dahi gazayile hanlık verdi"²⁷. Bu nedenle 1337 tarihli cami kitabesinde Orhan, sultanu'l-guzat (gaziler sultanı) unvanını kullanmıştı. Yahşi

²⁶ Elizabeth A. Z., "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 349-350.

²⁷ H.İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Sorunu", *Doğu Batı Mahaleler I*, Doğu Batı yayınları, Ankara 2005, s. 117; Elizabeth A. Z., a.g.m., s. 355.

Fakih'ten gelen ilk menakıbnâme, Osman'ı çoğu kez Osman Gazi olarak anar.

Gazileri cesaretlendirmek için dervişler öyküler anlatıyor ve bu hikayeler daha sonra gerçeğe dönüştürülüyordu. İslam gazilerinin Bitinya bölgesinde şehirleri kuşatıp etrafına göçebelerin yerleşmeleri, Yahşi Fakih tarafından samimi bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatımın merkezinde gazi askerler bulunur. Bazen kuvvetli surlarla çevrili bu şehirler de kısa süren ablukadan sonra kendiliğinden teslim oluyorlardı. Dolayısıyla bu sırada yapılan gazalarla ilgili bir çok efsane ve hikaye de haliyle sözlü gelenek içerisinde gelişecek ve bu kronikler arasında yer bulacaktır. Eşya yüklerinin içerisinde saklanarak şehre girmeyi başaran Türk gazilerinin Bilecik'i fetihmesi olayında olduğu gibi, Yahşi Fakih'in bir çok rivayeti, öyküye benzemekte, Aydos ve Samandıra gibi sıradan hisarların fethi bile özgün bir tarih ve efsaneyle anlatılır²⁸. Böylece her fetih ayrı bir anlam kazanırken, Osman ve Orhan'ın karizmaları artıyor, etrafı, her taraftan gelen gazilerle doluyordu.

Yahşi Fakih'in anlatımında, beyler, gazilerle arkadaşlar ve halkın günlük hayatında yer alırlar. Kantakuzen, Maltepe savaşından hemen sonra Orhan tarafından toplanan bir savaş divanından bahseder. Hatta ayrıntıları doğrudan Orhan'ın ağzından alması muhtemeldir. Toplantının başlarında sultanın görüşü ağır basarken, Orhan, babası Osman'ın arkadaşlarından olan iki eski gazinin itirazları sonucu tamamen değişik bir karar verir²⁹.

3. Erken Osmanlı kroniklerinde gaza

Osmanlılarda gaza ideolojisinin en belirgin olduğu ilk dönemleri anlatan Ahmedî, Enverî, Aşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihi gibi yazarı belli olan kroniklerde gaza konsepti çok canlıdır. Ancak bizzat Aşıkpaşazâde'nin ve dolaylı olarak da bir çok Osmanlı kroniğinin temel aldığı Yahşi Fakih menakıbnâmesi'nden öncelikle bahsedildi. Enverî'nin Düsturnâmesi ise özellikle Gazi Umur'un menkıbevi öyküsünü esas aldığı için kahramanlık menkıbeleri başlığı altında ele alınacaktır.

a. Aşıkpaşazâde Tarihi: Yerli ve yabancı bir çok tarihçinin üzerinde en çok tartışma ve kritik yaptıkları, çeşitli şekillerde neşri bulunan eserde "Gaziyan-ı Rûm" adıyla, Anadolu'da gazilerin oluşturduğu bir zümreden ve

²⁸ Elizabeth A.Z., aynı makale, s. 366.

²⁹ Kantakuzen'den naklen E.A.Zacharidou, aynı makale, s. 383.

bunların teşkilatından ilk söz eden Aşıkpaşazâde'dir (öl.1502). Evinde hasta yattığı Yahşi Fakih, kendisine I.Bayezid zamanına kadarki olayları içeren ve bir Osmanlı tarihi olan Menakıb-ı al-i Osman'ı hediye etmiştir. Aşıkpaşazâde, I.Bayezid zamanına kadarki Osmanlı tarihini bu kaynaktan naklettiğini söyler³⁰. Bu eser, dolaylı olarak Aşıkpaşazâde'yi kaynak alan başta Neşri olmak üzere erken dönem bir çok Osmanlı tarihine de temel teşkil etmiştir.

Aşıkpaşazâde, Bursa fatihi olarak andığı Orhan Gazi'yi "gaza için ak börk giyüptür, yüzü ak işi sağ Orhan Gazi, ne giyse yaraşur Orhan Gazi, Aşık Paşa zamanında idi gazi" mısralarıyla niteler³¹. İlk zamanlar serhat bölgesinde kızıl börk giyen bu Türkmen savaşçıları, Orhan Gazi zamanında yeni bir örgütlenme ile yaya adı altında Beyin has ordusunu oluşturacak, kızıl börk yerine ak börk giyeceklerdir. Uçlara gelip yerleşen gazilerin belli bir sosyal tip temsil ettiğine kuşku yoktur. Nitekim Orhan Bey'in 1337'te Bursa'da yaptırdığı camiin kitabesinde "emir-i kebir, sultanu'l-guzat" ibareleri bulunmaktadır³². Oğlu Gazi Hüdavendigar da Memluk sultanı Seyfeddin Berkuk tarafından aynı şekilde "sultanu'l-guzat ve'l-mücahidin" olarak nitelendirilmiştir³³. Bu unvan, Murad'ı Balkan fatihi olarak onun gazi sıfatını öne çıkarır. I.Murad Anadolu'da sınırlarını Danişmendlilerin izlerini taşıyan Tokat'a dek genişletmişti. Orada 150 yıl önce Selçuklu sultanı I.A Keykubad'ın emriyle Farsça yazılmış olan eserden, Gazi hanedanının tarihçesinin Türkçe'ye aktarılmasını emretti. Bu konuya kendi gazileri arasında yaygın bulunan, Danişmendlilerle ilgili türküler ve öyküler dolayısıyla merak sarmış olmalıdır³⁴. Aşıkpaşazâde, hanedanın özel ilgisine mazhar olduğu için yazdıkları aynı zamanda devrinin Osmanlı zihniyetini de sergiler. Kendisi de bir gazi olan Aşıkpaşazâde, bir Menakıb-ı al-i Osman yazarıdır. Bizzat gazilere hitap ederken şöyle seslenir: "Hey gaziler, bu menakıbu kim yazdum vallahî camine ilmüm yatışüp yazdum, sanmanuz kim yabandan yazdum." O, çeşitli vesilelerle menakıb kitaplarını inceleyip hülasa ettiğini veya bizzat görüp işittiği olayları yazdığını ileri sürer. "İnsanlar Osmanlı sultanlarının kahra-

³⁰ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332, s.84.

³¹ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332, s.43

³² Z.Velidi Toğan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 338.

³³ Neşri, *Kitab-ı Cihannüma I*, nşr. M.A Köymen, Ankara 1949, s. 217.

³⁴ Paul Wittck, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. F.Berktaş, Kaynak yayınları, İstanbul 1985, s. 56-57.

manlıklarını okudukları veya dinledikleri zaman, onların ruhlarına dua etsinler” der³⁵.

b. Neşri Tarihi: Cihannüma adlı sekiz kısımlık bir dünya tarihi olup (1512), bunlardan altıncı kısmı Osmanlı tarihidir ve evlad-ı Oğuz Han başlıklı girişten sonra, 1485'e kadar gelen hadiseleri anlatmaktadır. Aşıkpaşazâde'yi kaynak aldığı anlaşılan Neşri'nin kendisinden sonra gelen tarih yazarlarına etkisi büyük olmuştur. Genellikle Tevarih-i al-i Osman adıyla bilinen eser, P.Wittek'in incelemeleri sonucunda bir toplama ve derleme sonucu oluşturulduğu anlaşılmıştır.³⁶ Eserde Osmanlılarda gaza konsepti; “...atası Ertuğrul tariki üzere gazaya nasb-ı nefis edüp ve niyyeti hayr olup mahza itmeği gazadan çıkarayım hiçbir melike ihtiyaç göstermeyeyin hem dünya ve hem ahiret elüme girsin derdi, zamanında olan selatin-i izam ve müluk-kiram sıdk-ı niyyeti ve hulul-ı taviyyeti olmağın Bileciki feth edicek ana mani olmayıb belki kafirden ne fethederse ana helal olsun dediler, anun için Osmana ve evladına gazi denildi. Zira bunların bünyadı sair mülük gibi mümine tagallüble olmayub heman mahza gaza ve cihadla olmağın hakikaten gazilik adına bunların istihkak-ı zatisi olup ism müsemmaya mutabık oldu...”³⁷ şeklinde veciz bir şekilde idealleştirilmiştir. Müellif, Osmanlı sultanlarını gazi sultanlar olarak anmakta “...ve onlar kafirlerden her ne alırsa helal ve meşru olduğunu”, fethettiği toprakların sadece Allah'ın emriyle, gaza ve cihat yoluyla küffardan alındığını belirterek, Osmanlı saltanatının meşruluğunu gaza ideolojisine dayandırmıştır.

c. Oruc b. Adil, Tevarih-i al-i Osman: Eser (1495), başlangıcından Fatih'e kadar olan dönemi içermektedir. Ona göre Osmanlılar, “Gazilerdir ve galiplerdir, fi sebilillah hak yoluna durmuşlardır, gaza malını cem idüp Hakka harc edicilerdir ve Haktan yana gidicilerdir. Din yoluna gayretlüdürler dünyaya mağrur değüllerdür. Şeriat yolunu gözeticilerdür ehl-i şirkten intikam alıcılardır”. Oruç tarihinde Osmanlı gazilerinin kaynağı, Mahan'a, Ebu Müslim'e kadar gider³⁸. Necib Asım, bundan en eski Osmanlı tarihi diye bahsetmiştir. Bu tür eserlerde Alplar, alp-erenler gibi ahiler de Osman Gazi'nin en yakınları olarak gösterilirler. Osman, bir ahi şeyhi olması kuvvetle muhtemel olan

³⁵ Aşık Paşaoğlu Tarihi, Nihal Atsız neşri, MEB yayımları, İstanbul, 1992, s. 200.

³⁶ Fr. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Alptekin, KB Yayınları, 1992, s. 42.

³⁷ Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. Fr. Teaschner, Leipzig, 1951, I, 19; F.R.Unat-M.A.Köymen neşrinde metin biraz daha farklıdır: Ankara 1987, I, 52-53.

³⁸ *TOEM*, I, 1910, 42 vd.; Oruç b. Adil, *Tevarih-i al-i Osman*, haz. F. Babinger, Hannover, 1925.

Şeyh Edebali'nın irşadı ve beline gaza kılıcı bağlaması ile gazi olmuş, gaza akınlarına başlamıştır³⁹.

Osmanlılar için nesep (hükümdar soyu) ve gaza, hanedanın meşruiyeti ve tanınması için iki temel şarttı. Fakat bu iddialar, Aşıkpaşazâde'nin yazdığı gibi, Osman zamanında açıkça dile getirilmemişti; fakat daha sonra Balkanlardaki fetihle hanedanın gücü artunca, özellikle İran'daki yönetici hanedanlar karşısında, İslam dünyasında hanedanın üstünlüğü fikrini ileri sürmeye başladılar. Ancak Timur darbesi, Osmanlı kaynaklarının fikir birliği etmişçesine Oğuz geleneklerine ve gaza ideolojisine sarılmalarına yol açtı. Nitekim çoğu 15. yüzyıldan sonra yazılan kaynaklar, merkezîyetçi politikalara hız veren Yıldırım Bayezid'in gazilik geleneklerinden ayrılmasını şiddetle tenkit ederler. Saraydaki devşirme bürokratların, Hıristiyan danışmanların yoğunluğu ve evlendiği prenseslerin etkisinde kalması dolayısıyla Bayezid'i Hıristiyan düşünceli padişah olarak tasvir ederlerken, sonuçta Allah'ın gazabına uğradığını, Timur'un kendisine gerekli dersi verdiğini belirtirler⁴⁰.

Anlaşılan bu iddialar Aşıkpaşazâde'nin tarihini yazdığı sırada, Osmanlı aydınları arasında yaygındı. Gerçekten Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Memluk sultanına gönderdiği mektupta, Allah'ın gazada Müslümanlara lider olmak üzere kendisini seçtiğini ileri sürmüştü. 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken şöyle demiştir: "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmese bize gazi demek layık olmazdı". Daha sonra I.Selim ve Kanuni, "Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi" oldukları iddiasını meşrulaştırmak için aynı argumani, dünyada Müslümanların tek hamisi ve gaza lideri oldukları fikrini kullandılar⁴¹.

d. İskendernâme

Ahmedî (öl.1413) tarafından Türkçe yazılmış ilk Osmanlı tarihi olan İskendernâme, gaza ideolojisine yer veren en önemli kaynaklardan birisidir. Müstakil bir Osmanlı tarihi olmayan eser, Büyük İskender'in hayatını ve savaşlarını anlatan 8251 beyitlik manzum bir destan olarak yazılmıştır (1390). Ahmedî, bu eserini önce Germiyanoglu Süleyman adına yazmışsa

³⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, s. 73.

⁴⁰ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* I, c yayımları, İstanbul 1982, s. 60-61.

⁴¹ H.İnalçık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalıdır", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 139.

da bu beylik Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, kısa bir Osmanlı tarihi de ekleyerek, I.Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a takdim etmiştir. Kısa ve eksik olan bu manzum Osmanlı tarihi, şair tarihçi Ahmedî'nin Süleyman Çelebi'ye iltica ettiği zamanlarda eklenmiştir. Ahmedî, Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra meşru hükümdar olarak tanıdığı Emir Süleyman'ın güvenini kazanmış ve onun himayesine girmişti. Bu nüshada Ahmedî, İskender menkıbesine Osmanlı tarihinden kendi zamanına kadar geçen hadiseleri özetleyerek eklemiştir. Ertuğrul'dan I.Bayezid'in ölümüne kadar olan Osmanlı tarihi, "Dasitan-ı Tevârih-i Müluk-ı al-i Osman" adıyla yazılmıştır ki mevcut İskendernâme nüshalarının hepsinde bu bölüm mevcut değildir. İlk kez Necib Asım Bey, eserin Osmanlı bölümünü neşretmiştir⁴².

Osmanlı hanedanını gazi sultanlar olarak tasvir ettiği eser, Osmanlı tarihinin karanlık dönemiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Mesela merkezî politikalarından dolayı gazi çevresi tarafından seilmeyen Y. Bayezid, ilk kez kardeşlerini katlederek tahta geçen sert bir sultan olarak eleştirilir: *Oldılar yağı ana kardaşları / kamunun bütü elinde işleri....* Daha önce, Germiyanlılar dışında Aydınolu Ayas beyin hizmetinde de bulunmuş olan Ahmedî, I. Bayezid'in Timur'a mağlubiyetinden sonra oğulları, I. Süleyman ile birlikte gaza diyarı Edirne'de yaşamış, son olarak da I. Mehmed'e intisap etmiştir. Görüldüğü gibi Ahmedî, ömrünü gaza faaliyetinde bulunan Türkmen beylikleri topraklarında tamamlamıştır. Eserin, gaza ideolojisi ve gazilerden bahseden yazılı ilk Osmanlı tarihi olması önemlidir: *Gazi ol kam-maya ganimet kim / Mal içundur haramilik gazavat...*⁴³ beytinden de anlaşılacağı gibi, eserde, gaziliğin sadece ganimet sevdasıyla yapılan bir eşkıya hareketi olmadığı, dini ve mistik yönü ağır basan kutsal bir görev olduğu anlaşılmaktadır.

Eserini bazen gazavatnâme, bazen de gaziler tarihi olarak anan Ahmedî'ye göre gazi, Allah'ın yeryüzünde şirki kaldırmak için kullandığı bir silah ve hizmetkardır, Allah'ın kılıcıdır, müminlerin hamisidir; Allah yolunda ölürse şehittir ve Allah katında sonsuzluğa erişir⁴⁴. Eser, uç bölge-

⁴² TOEM, I, 1910, 41. Daha sonra N. Atsız (Osmanlı Tarihleri serisi içinde (1949), İ.Ünver (tenkitli neşri 1983) ve başkaları tarafından bu önemli eser çeşitli şekillerde neşredilmiştir.

⁴³ Yaşar Akdoğan, *İskendernâme'den Seçmeler*, Kültür Bk. Yay., Ankara 1988, s. 22.

⁴⁴ Ahmedî, *Dasitan ve Tevârih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri serisi*, İst. 1949, I, 6-8.

lerde kurulan Türkmen beylikleri sahasındaki gaza faaliyetinin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Osmanlı tarihleri içerisinde, resmi ideolojinin de gaza hakkındaki düşüncesinin ilk yorumcusu Ahmedî'dir. Ahmedî'nin ibadet olarak kabul ettiği gaza anlayışı iyi niyet gerektirmektedir. Sadece ganimet amacı güdülmemelidir. Esere gaziyi, "*Hak dininin vasıtası.... Tanrı'nın kılıcı... Dünyadaki şirkten temizleyen süpürgeci*" olarak tanımlamakla başlar. Aynı yerde Ahmedî gazileri, Ortodoks İslam'ın evrenin yaratılışı ile ilgili nazariyesi çerçevesinde değerlendirmiştir: "*Gaziler ahir zamanda geldiler*" çünkü *son gelen ön gelenden yeğ olur*"⁴⁵. Tıpkı Hz. Muhammed'in de en son ve en iyi peygamber olması gibi... Böylece Ahmedî, gaziler ve onların liderleri olan Osmanlı sultanlarına, Ortodoks İslam'ın dünya tasavvurunda bir yer bulmuştur.

Popüler kahramanlık geleneği yerine Ortodoks İslam'ın geleneklerinden kaynaklanan bu gaza anlayışı, Osmanlı meşruiyetinin dayandığı belli başlı esaslardan biri olmuştur. Ahmedî'den sonra birçok tarihçi eserlerinde aynı düşünceyi devam ettirir⁴⁶. Bu manzum eserde, Hz. Muhammed ve Emir Süleyman'ın yanı sıra bir de Hz. İsa'ya yönelik bir methiye yazılmış olması, gazi muhitinin Hıristiyan çevre ile iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. Keza yaşam biçimleriyle, gelenekleriyle, muhalefetleriyle ittifaklarıyla, ideolojileriyle, dini anlayışlarıyla (ne tam Heterodoks ne de tam Ortodoks) farklı bir sosyal gurup olan gaziler içerisinde Köse Mihal ve Evrenuz Gazi gibi Rum kökenli olanlar da az değildir. Aydos kalesinin fetih öyküsünde olduğu gibi, Osman'ın gazi arkadaşlarından Gazi Rahman'a aşık olan tekfurun kızı, gece kale kapılarını gazilere açması gibi erken kroniklerde geçen buna benzer birçok örnek, bu iç içe yaşantıyı göstermektedir⁴⁷.

Tarihi hadiseleri anlatan bir vakayiname olmaktan ziyade, ahlakî değerlerin o dönemin kutsal savaşla perçinlenmesi gerektiği öğüdünü veren eserde, ilmihal geleneğinde görüleceği üzere, gaziliğin hayırlı davranış biçimi olduğu çeşitli örneklemelerle anlatılmaktadır. Önemli bir yanı da eser, 15.yüzyıldan başlayarak yazılan bir çok Tevarih-i al-i Osman'a kaynak olmuştur. Ayrıca Osmanlılarda Oğuz gelenekleriyle ilgili ilk bulgu,

⁴⁵ Ahmedî, *Dasitan ve Tevarih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N. Atsız, s. 6-25.

⁴⁶ Bk. Colin İmber, "Osmanlı Hanedanı Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 249.

⁴⁷ Fetihle sonuçlanan bu tür aşklara, Dede Korkut'ta (Kan Turalu'nun Trabzon Rum tekfurunun kızıyla aşk öyküsü), Danişmendname'de ve Düsturname'de de rastlanır; bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*, Universty of California press, Berkeley 1995, s. 70.

Ahmedî'nin bu eserine dayanmaktadır. Eserini Selçuklu'nun sonlarından başlattığı gibi, Osman'ın babası Ertuğrul'un Oğuz soyundan geldiğini de söyler⁴⁸. Bu da bize daha o zamandan beri Oğuz geleneklerinin dikkate alındığını gösterir. *Kafir üzre kıldılar avan-ı din / Andan evdiler gaza adın akm....*⁴⁹ beytinde, İslâmî gelenek gaza ile Türkçe akın sözcüğü birleşmektedir.

C. Kahramanlık Menkıbelerinde Gaza İdeolojisi

Gaza ruhuyla dolu bir toplumda gazavatnâme ve menakıbnâmeler, askeri seferler sırasında, genellikle genel toplantılarda, orduda veya Bursa Şer'îye sicilleri arasında bir kayıta gördüğümüz gibi, tüccarların kendi paralarıyla askerleri donattıkları pazarlarda, bozahanelerde veya benzeri toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için düzenlenirdi⁵⁰. Anadolu Selçuklu sultanlarının ve Türkmen beyliklerinin saraylarında da tarih-hanlar ve menakıbnâme okuyan halk şairleri mevcuttu. Osmanlılar da bu geleneği, gazilerin kutsal savaşlarını anlatan öyküleri gazavatnâme adıyla devam ettirdiler. Ahmedî'nin Türkçe Dasitân'ı bunların ilk örneği olarak kabul edilebilir. Enverî'nin Düsturnâmesi'ndeki Gazi Umur destanı da bu türden bir eser olarak düşünülebilir⁵¹.

Her hangi bir savaş veya seferi tasvir eden gazavatnâmeler, Osmanlı gaza ruhunu canlı bir şekilde yansıttıkları gibi, oldukça ayrıntılı bilgiler vererek bu yönleriyle klasik tarih kaynaklarının boşluklarını doldururlar. Gazavatnâmeler, bize Arap edebiyatından geçmiş bir türdür. Önceleri siyer kitaplarında bir bölüm iken, özellikle Anadolu'da yaygınlaştığını ve dolayısıyla burada ayrı bir edebi tür olduğunu söyleyebiliriz. Keza Arap literatüründe bu tür eserlere megazi denilmektedir. Arap edebiyatında bu türde en önemli eser Vahidî'ye ait Kitabü'l-Megazi'dir. İlk dönem Anadolu gazileri, İslamiyet'in doğuşundan sonra Anadolu'ya ilk akınları gerçekleştiren Arap mücahitleridir. Şüphesiz bu akınlarda yeni bir dini yayma ideali ve heyecanı hakimdir. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hamza vd.nin gazaları, Türk halk edebiyatında efsanevî fetih olayları olarak aksetmişlerdir. Bu gaza menkıbeleri asırlarca ağızdan ağıza geçerek sözlü folklor malzemesi

⁴⁸ Ahmedî, *İskendernâme*, ed. İsmail Ünver, Ankara 1983, s. 7-8.

⁴⁹ Ahmedî, *İskendernâme*, s. 66a.

⁵⁰ F.Köprülü, "Menakıbnâmeler", *Türkiyat Mecmuası*, 1965. Menkıbe kelimesi, 15.yy Türkçe'sinde, hem dini hem de din dışı anlamında kahramanlık/macera anlamına gelmektedir.

⁵¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 102.

olmuş, halk arasında büyük bir ilgiyle okunmuşlardır⁵². Hamzanâmeler gibi, fütüvvetnâme, fetihnâme, şahnâme, zafernâme vb. eserler de gazavatnâme geleneği içinde ele alınmıştır ki kütüphanelerimiz bu türün örnekleriyle doludur.

“Tezkire-i Satuk Buğra Han” adıyla tanınan ve Karahanlıların ilk hükümdarı Satuk Buğra’nın hayatını anlatan eser, Türk edebiyatında menakıbnâme türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir⁵³. F.Köprülü, bu eserdeki birçok olayın tarihi hüviyeti olduğunu, hatta coğrafi mevkilerinin bile tayin edildiğini bildiriyor. Müellif, bu menkıbeler mecmuasının, doğudan gelen putperest Türk ve Moğol kabilelerinin hücumlarına karşı Müslüman Türklerin cengaverlik ve dindarlık duygularını kuvvetlendirmek maksadıyla kaleme alındığını belirtmektedir⁵⁴. Gerçekten de Orta Asya Türklerinin destanî Müslüman atası Satuk Buğra han ve Karahanlılar, açtıkları yeni ve zinde gaza ruhuyla, Asya bozkırlarında gayrimüslim Türklerle savaşmışlardı. Aşağıda görüleceği üzere Divanü Lügati’t-Türk’te, bu gazalardan manzum şekilde bahsedilmiştir.

Bu arada tahta kılıçlarıyla küffara karşı cihat eden, bir avuç müridiyle kaleler fetheden, Osmanlı ordularının önünde savaşan heterodoks şeyh ve dervişler adına yazılan vilayetnâmeler de bir nevi gazavatnâme sayılabilir. Bektaşi menakıbnâmeleri dairesinde ele alınan Vilayetnâme-i Otman Baba, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan, Geyikli Baba vb. vilayetnâmeler, gaza ve cihat konularına ağırlık vermesi açısından hiç de Danişmendnâme ve Battalname’den geri kalmazlar. H.İnalçık, Velayetname-i Otman Baba adıyla bilinen menakıbnâmenin, Fatih döneminde yaşamış Türkmen gazi dervişlerinden Otman Baba’nın gerçek yaşamıyla ilgili bilgiler verdiğini, onun gaza faaliyetleri ve gazi çevresiyle olan önemli ilişkilerine de ışık tuttuğunu, dolayısıyla Osmanlı dini-sosyal tarihine ait önemli bir kaynak olduğunu belirtir⁵⁵. Tarihçimiz, burada aplık, alperenlik (derviş-gazi) ve oradan gaziliğe geçişi sosyal bir dönüşüm olarak ele almaktadır. Fatih döneminde yaşayan Otman Baba (öl.1478), iki abdalı Deli Umur ve Kaymal ile birlikte Rumeli’de gazalarda bulunan, küffara karşı cihat edenlerin yar-

⁵² Müjgan Cumbur, “Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız”, *Erdem Dergisi*, C.3, S.9, 1987, s. 779-809.

⁵³ Bkz. A.Y.Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, TTK yayınları, 1992, s. 43-44.

⁵⁴ F.Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yayınları, İstanbul 1980, s. 164-165.

⁵⁵ H.İnalçık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Doğu Batı Makaleler I*, s. 129.

dımına Hızır gibi yetişen ve hudut boylarında savaşan uc beylerinin saydığı ve koruduğu kutsal kişidir. Mihaloğlu Ali Bey gibi ünlü Tuna uc beylerinin yanında akıncı/gazi olarak hizmet etmiş olan Otman Baba, adına derlenen Vilayetnâmesinde, adı geçen ünlü gazi lideri tarafından bir veli olarak sayıldığı ve onu himaye ettiği anlatılmaktadır⁵⁶.

Vilayetnâme-i Seyyid Ali Sultan'da, Kızıl Deli lakabıyla şöhet bulan Seyyid Sultan, Seyyid Rüstem Gazi adlı bir derviş ile beraber, Y. Bayezid zamanında Horasan'dan Anadolu'ya gelerek, maiyetindeki derviş ve alpenlerle Rumeli'deki fetihlerini, Edirne ve Dimetoka'yı ele geçişleri ve burada tekke kurarak yerleşmesini anlatır. Burada ikisi de tam bir gazi-veli hüviyetindedir. Eserdeki menkıbelerin gerçekten Gelibolu başta olmak üzere Bolayır, Edirne, Dimetoka, Şumnu, Rusçuk ve Silistre gibi 15.yüzyıl Osmanlı fetihlerinin cereyan ettiği yerlerde geçmesi bunların tarihi bir esasa dayandıklarını gösteren işaretlerdir⁵⁷.

Binlerle ifade edilen divan veya mesneviler yanında bugün Anadolu'da tespit edilmiş 300 civarında gazavatnâme, büyük ölçüde gaza geleneği üzerine oturmuş bir toplumun ruhunu da sergilemektedir⁵⁸. Türk edebiyatında bizzat gazavatnâme adıyla yazılan ilk örnekler 15.yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Osmanlıların ilk dönemlerine ait savaşları anlatan eserlerin hepsi elimizde değildir. Gazavatnâme adıyla bilinen ilk eser, müellifi belli olmayan "Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehemed Han"dır⁵⁹. Eserde II.Murad'ın İzladi ve Varna savaşları işlenmiştir. 1456'da İranlı bir şair olan Kaşifi, Fatih'in gazalarını methedip yücelten Gazavatnâme-i Rum'unu yazmıştır. Sultana ithaf edilen bu eser orijinal tarihi bilgiler içerir⁶⁰. İlk önce Anadolu'da hakim beyler adına Türkçe'ye tercüme edilen bu tür eserler, 15.yüzyıldan itibaren Osmanlı beyleri adına derlenerek, Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu eserlerde olayların günü gününe tarihleriyle birlikte kaydedilmiş olması göze çarpar. Bunlar "Tarihi takvimler" adıyla da anılır oldular. Sade bir dille herkesin anlayabileceği popüler hisleri yansıtan menakıbnâme türü, Aşıkpaşazâde ve Anonim Tevarih gibi

⁵⁶ H.İnalçık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 139.

⁵⁷ A.Y.Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, s. 54-55.

⁵⁸ Bk. A. Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, TTK yayımları, 1956.

⁵⁹ H.İnalçık ve M.Oğuz, *Gazavat-ı Sultan Murad bin Mehemed Han*, TTK Yayınları, Ankara 1978.

⁶⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 111.

popüler eserlerde olduğu kadar, sonraki asırlarda da birçok gazavatnâmede yaşamaya devam etmiştir. Gerçekten de dinleyicilerine “hey gaziler” diye seslenen Aşıkpaşazâde,⁶¹ yukarıda görüldüğü üzere, gaziler için, bir gazi sıfatıyla yazdığı tarihi, bir menakıbnâmeden öteye geçmez.

Gazanâme-i Çehrin adıyla kaydedilip diğerlerinden farklı olarak doğrudan olayı yaşayan bir komutan şairin kaleminden çıkan bir örnekte, gazilerin Bektaşilikle ilişkisi görülmektedir⁶²:

*Girup vâsf-ı merdan-ı perhaşdan
Şüru eyledi Hacı Bektaşdan
Mukannen budur kim ola he zaman
Yeniçer güruhu mukaddem revan
Nola bu ocağolsa şöhret-fiken
Çerağı yakar Hacı Bektaşdan*

Yeniçeri askeri teşkilatı benzeri düzenli ordu kurulmadan önce, Osmanlı ordusunun hepsini gaziler oluşturmaktaydı. Anadolu ve Rumeli gazileri arasında, Hacı Bektaş kültü çok kuvvetli idi. Çünkü başlangıçta Rumeli'deki savaş esiri Rum çocukları Anadolu'ya gönderilir, gazi aileleri içerisinde eğitilip Türkçe öğrenmeleri, Türk-İslam geleneğiyle yetiştirilerek devlet hizmetine alınmaları, başlarına serpuş olarak ak börk giydirilmeleri hep bu gelenekten kaynaklanmıştır. Bu yüzden gazi geleneğinin devamı Yeniçeri teşkilatında açıkça görülür. Bektaşî tarikatıyla tarihi ve manevi ilgisinden dolayı yeniçerilere Gaziyân-ı Hacı Bektaş-ı Veli denilir. Bektaşî tarikatıyla Yeniçeri ocağı o denli birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir ki, 16.yüzyıldan itibaren, bir dede tarikat reisi seçildiğinde, İstanbul'daki Yeniçeri kışlasına gelir, tacını kendisine Yeniçeri Ağası giydirdi. Yeniçeri ocağı, adeta gazi adetlerinin sistemleştirilmiş haliydi.

Bu arada Anadolu'da özellikle Bektaşî Türkmenler arasına 15.yüzyıldan sonra, özellikle Şah İsmail'le birlikte Şii motifler de girer. Şahın kızıl başlıklı Türkmenleri karşısında, Osmanlı'nın ak börklü askerleri arasında meşruiyet mücadelesinde, gazilik esas alınmıştır. Şah İsmail kendisini kahramanlık ve yiğitlik sembolü ve şah-ı merdan sıfatı ile anılan Hz. Ali ile özdeşleştirmektedir: *Şahın evladına ikrar idenler / Ahiler Gaziler Abdallar oldu...* Yine,

⁶¹ H. İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 102.

⁶² Vuslatî Ali Bey, *Gaza-name-i Çehrin*, hz. M. İscn, Atatürk Kül. Mrk. Bşk. Yayınları, Ankara 2003, s. 256.

Hatayî mahlasıyla yazdığı şiirler arasında boz atlı askerleriyle birlikte gazalar yapan gerçek gazilerin kendileri olduğunu iddia eder:

*Allah Allah diyin Gaziler din şah menem
Men sufiler yoldaşyam Gaziler din şah menem
Kırmızı taclu boz atlu ağır leşkerlü
Murteza Ali zatlyem Gaziler din şah menem....*⁶³

1. Battalnâme

Türkler arasında el-Battal (kahraman) lakabıyla şöhret bulan Emevi komutanı Seyyid Battal Gazi'nin Anadolu'da yayılan kahramanlık menkıbeleri destanlaştırılarak bir halk hikayesi olan Battalnâme oluşmuştur. İlk İslam tarihçilerinden Taberi ve İbnü'l-Esir'e göre Abdullah Battal, Anadolu'da kahramanlıklarıyla o kadar şöhreti yayılmış ki, döneminde Anadolu'da bir sulh ve sükun devri yaşanmış, sadece Türklerin değil Hıristiyanların da gönlünde taht kurmuş, Şam'dan İstanbul'a kadar insanlar güven içerisinde seyahat edebilmişlerdi⁶⁴. Eserin yazma nüshaları, bir kültür ve edebiyat ürünü olarak, Menakıb-ı Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi, Hikayat-ı Seyyid Battal Gazi gibi isimlerle anılırlar. 1245-46'da yazıldığı kesin olarak bilinen Danişmendname'de Melik Danişmend'in Battal Gazi soyuna bağlandığı dikkate alınır, eserin meçhul müellifinin kitabını bu tarihten önce yazdığı anlaşılmaktadır. Zamanla, klasik bir Türk alp-gazisi şekline dönüştürülmüş olan Battal Gazi'nin menkıbevi şahsiyeti etrafında şekillenen Battalnâme, 11-13.yy.lar arasında teşekkül ettirilmiş olmalıdır.

Selçuklu serhat bölgelerinin merkezindeki eski bir Bizans manastırı da ünlü Seyyid Gazi külliyesine dönüştürülmüştü. Selçuklular zamanında Battal Gazi'nin şehit olduğu ve adını verdiği Seyitgazi'de, ilk kez I.A.Keykubad mezarı ile ilgilenmiştir. P.Witteck'e göre, bu mezar, 1204'te uçtaki Türkmen gazilerin desteğiyle tahta geçen I.G. Keyhüsrev tarafından inşa edilen türbe ve mescitle, bir gazi ziyaretgahı olarak Osmanlıya kadar gelmiştir. Osmanlılar zamanında da önemini sürdüren ziyaretgah, büyük bir külliye haline getirilmiştir⁶⁵. Malatya dahil değişik yerlerde de türbesi olmasına rağmen,

⁶³ I. Melikoff, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 41, 56.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamül Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. A. Ağırakça, Bahar yayınları, İst. 1991, C. 5, s. 207.

⁶⁵ P.Witteck, *Menteşe Beyliği*, s. 8; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, s. 38; 717'de Emevîler'in İstanbul kuşatmasına katılmış burada kendini göstermiş, Eskişehir'in

Seyyid Battal Gazi külliyesi, uzun bir zaman Türkmen gazilerin ziyaretgahı haline gelmiştir. Selçuklu sultanları, gazilerin güçlü ve etkin bir zümre olmaları yanı sıra, bir şükran nişanesi olarak söz konusu türbeye önem vermeleri, daha o zamanda Türkmenlerdeki gaza ruhunu açıkça göstermektedir.

Selçuklu uçlarında yoğun olan Türkmenlerin nüfusu, Arap coğrafyacısı İbn Said (öl.1274/ 1286) rakamlar vererek; Denizli, Kütahya, Kastamonu gibi Karadeniz sahilinden Akdeniz'e dek uzanan bir hattın batısında, Batı Anadolu şehirlerinde, yoğun bir Türkmen gazi iskanına sahne olduğunu belirtmiştir. Bu bölge, daha sonra, Türkmen Beyliklerinin kurulduğu sahadır. Müellif, bölgedeki yoğun Türkmen gazilerin faaliyetleri sonucu, güneybatı sınırını oluşturan Dalaman Çayına, Battal nehri denildiğini zikretmesi⁶⁶, bölgede Battal Gazi efsanesinin ne derece canlı olduğunu gösterir. Dalaman ırmağı ağzından Sakarya'nın ağzına kadar uzanan çizginin doğusundaki eski Selçuklu uc bölgesinde büyük bir demografik potansiyele ve yüceltilmiş bir kutsal savaş ideolojisine sahip yeni bir Türkiye doğmaktaydı. Dolayısıyla II.İnalçık'ın yerinde tespitiyle; bu patlamaya hazır uc toplumunun, Batı Anadolu ve Balkanlardaki komşu Bizans topraklarına karşı taziykte bulunması hemen hemen kaçınılmazdı⁶⁷. Osmanlılar dahil, Batı Anadolu uçlarında kurulan bütün Türkmen (Oğuz) beyliklerinin en büyük mirası din, dil ve soy birliği idi. Bu birliğin ruhu da gaza idi. Aynı dili ve ülküyü paylaşan halk, Beylikler arasındaki sınırı gaza ile kaldırmış ve gaza ruhunu en canlı yaşayan Osmanlılar, bütün halkın topraklarına dolmasına neden olmuştu. Bu yüzden F. Emecen, haklı olarak Batı Anadolu'da kurulan Türkmen beyliklerini, "ilk Osmanlılar" olarak tanımlar⁶⁸.

Erken dönem Osmanlı gazileri arasında da büyük bir saygıya mazhar olan Battal Gazi'yi, kaynaklarımız hiç olmazsa XV.yy.dan beri savaşa giden gazilerin "gazilerin ulusu" kabul ettiklerini gösteriyor. Battal Gazi kültürünün Eskişehir yakınındaki merkezi, Söğüt'e uzak değildi ve sefere çıkılmadan

güney batısında Seyitgazi kasabasında bir savaşta şehit düşmüş (740) ve orada defnedilmiştir; bk. A.Y.Ocak, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.5, s. 204-205.

⁶⁶ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev: O. Ş. Gökyay, TTK yayımları, Ankara 1999, s. 2.

⁶⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğütten İstanbul'a*, s. 232.

⁶⁸ Bkz. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İst. 2005, s.1-16.

önce onun türbesi ziyaret ediliyordu⁶⁹. Yabancı tarihçiler, 17.yy. başlarında dahi Avrupa cephelelerinde mağlup olmaya başlayan Osmanlı askerlerinin Battal Gazi'nin türbesine sık sık uğrayıp, dua ve niyazda bulunmaya özen gösterdiklerini belirtir.

Battalnâme'de, hala halkın türbelerini ziyaret ettiği, Sivas'ta Abdulvehhap Gazi ve Erzurum'da Abdurrahman Gazi gibi meşhur sahabi komutanların adının geçmesi dikkat çeker. Eser Anadolu'da Emevi-Bizans mücadelelerinden Türk fütuhatının başladığı Türk-Bizans mücadelelerine kadar, uzun bir dönemin hatıralarını taşır ve gaza ruhu, kendini çok kuvvetli şekilde hissettirir. Türk gaza geleneğine o denli etki etmiştir ki, Melik Danişmend ve Sarı Saltuk gibi Türkmen gazileri, adeta Battal Gazi'nin isim değiştirmiş biçimleridir. Osmanlı yazarları eserlerinde, Türklerin çok hoşuna gittiği için, Battal Gazi'yi bir Türk kahramanı olarak saymıştır. Mesela Saltuknâme'de, Battalnâme'deki pek çok menkıbevi kahramanın adını değiştirilerek aynen Sarı Saltuk'a mal edilmiştir. Keza Battal Gazi'nin kahramanlık öyküsü, Rumeli gazileri arasında da sevilerek okunurdu⁷⁰. F. Köprülü de, Seyyid Battal'ı peygamber sülalesinden gelen tarihi bir Arap cengaveri değil, ilkin Anadolu sınırlarında İslam mefkuresi için çarpışan Türk gazileri arasında doğmuş bir destanın menkıbevi kahramanı saymıştır. Medfeninin Selçuklular zamanında nasıl keşfedildiği hakkındaki menkıbe, sonradan belki "Eba Eyyub Ensari-Akşemseddin" menkıbesine de bir örnek olmuştur. Bu menkıbe hiç şüphesiz tarihi bir esas üzerine işlenmiş ve Türklere has bir kahraman destanıdır⁷¹. Mefkuresi, Rum diyarını İslam dairesine sokmak ve bu uğurda şehit olmaktır. Her vesile ile aldığı büyük ganimetleri gazilere bol bol dağıtarak kendisi gayet fakirane hayat geçirir.

2. Danişmendnâme

Daha ilk Selçuklu ordularıyla beraber Anadolu'ya gelerek, Malazgirt'ten sonra Malatya, Sivas, Anasya, Tokat, Niksar, Çorum, Osmancık taraflarını zapteden ve Anadolu'da ilk Türk devletlerinden birini kuran Melik

⁶⁹ C. Kafadar, *Between Two Worlds*, s. 65. Battal Gazi kültürünün asırlarca yaşadığı bu bölge, Milli Mücadelenin de ilk (İ.İnönü) ve son (Dumlupınar) zaferlerinin kazanıldığı saha idi. M.Kemal, 1924 yılında ziyaret ettiği Dumlupınar'da, kazandığı savaşın hatırasını yad ederken, "gaza ve şahadet diyarını hürmet ve tazimle selamlayalım" derken, tarihe de bir atıfı bulunuyordu (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Atatürk Araştırma Merkezi yayımları, Ankara 1997, s. 188).

⁷⁰ A.Yaşar Ocak, "Battalnâme", *TDVİA*, C. 5, s. 207.

⁷¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, 1980, s. 255.

Danişmend Ahmed Gazi, Anadolu fütuhâtı tarihinin en meşhur ve büyük gazilerinden biridir. Bu tarihi kahramanın şahsiyeti etrafında toplanan Danişmendnâme, mahiyeti ve kahramanlık ideolojisi açısından Seyyid Battal destanının devamı durumundadır.⁷² Kahramanının Türk olmasıyla, Battalnâme'den ayrılır. Eserde gaza ve cihat örgüsü çok açık şekilde bellidir. Danişmend Gazi'nin de tıpkı önceki gaziler gibi, İstanbul'u almaya çalışması önemlidir. İstanbul'u fethetme arzusu, adeta Arap-Türk bütün gazilerin ideolojisine yerleşmiştir. Fatih'e kadar bütün Osmanlı hükümdarları da bu ortak düşünceye sahipti.

Kıssa-i Melik Danişmend veya Kıssa-i Danişmend Gazi adıyla bilinen Danişmendnâme'nin yazılışı, üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk önce II.İ.Keykavus'un emriyle Mevlana İbn Ala tarafından, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu 1245 tarihinde, ikinci olarak I. Murad zamanında Tokat kalesi dizdarı Arif Ala tarafından 1360'ta, son olarak da Gelibolulu Mustafa Ali, önceki nüshayı esas alarak *Mirkatü'l-Cihad* adıyla bir tarih kaynağı olarak XVI. yüzyılda yeniden kaleme almıştır. Danişmendname'nin toplam 12 nüshasını karşılaştırarak inceleyen ve altı tanesinin daha adını tespit eden Necati Demir, eserin başka nüshalarının da bulunabileceğini belirtmiştir⁷³. Gelibolulu M. Ali, Katip Çelebi, Müneccimbaşı, Hüseyin Hüsameddin gibi bazı Osmanlı vekayiname yazarları, eseri tarihi bir kaynak olarak kullanırken, F.Köprülü, O.Turan ve Danişmendnâme ile ilgili ilk detaylı çalışmayı yapan I.Mélikoff⁷⁴, eserin iyi bir metodolojiyle, bir tarih kaynağı olarak kullanılabilirliğini belirtmişlerdi.

Danişmendname, 1071'den itibaren Anadolu'daki Türk-Bizans yada Müslüman-Hıristiyan mücadelesini konu almaktadır. Bu arada Anadolu'nun bir bölümünün fethini ve vatan edilişini, çoğunlukla tarihi rivayetlere dayanarak detaylı bir şekilde anlatan bir destandır. Eserde, Battal Gazi'ye birçok yerde atıflar yapılmakta, Sivas'ta türbesi bulunan Hz. Peygamberin bayraktarı ve Battal Gazi'nin gaza arkadaşı Abdülvehhab Gazi, İran'da cesaret ve kahramanlıklarıyla Türkler arasında da şöhreti yayılan Ebu Müslim, Zaloğlu Rüstem gibi isimlerden çok sık bahsedilmektedir. Keza Ebu Müslim ve Seyyid Battal'ın sancakları, Danişmendname'de ve Saltukname'de de zikredilir. Emeviler döneminde yaşamış ve İslam gazile-

⁷² Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 258.

⁷³ *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 18-19.

⁷⁴ Bk. *La Gaste de Melik Danişmend*, C.I, Paris 1960, s. 42-185.

riyle birlikte Anadolu seferlerine katılmış olan Abdülvehhab'tan Taberi ve İbn Kesir gibi İslam tarihçileri bahsederlerken, onun Anadolu'da şehit olduğunu belirtirler (731), ama nerede şehit olduğu geçmez. Danişmendnâme'de ve Saltuknâme'de ise Sivas'ta şehit olduğu zikredilen Abdülvehhab Gazi, Anadolu'da gazilerin piri olarak bilinir⁷⁵. Battal Gazi ve Sarı Saltuk gibi, onun da Anadolu'da bir çok yerde mezar ve türbesi bulunmaktadır.

Danişmendnâme'de geçen tarihi olaylar ve mekanlarla ilgili ayrıntılar, Dede Korkut hikayeleriyle de benzerlikler göstermektedir. Danişmend Gazi ve arkadaşlarının ava çıkması, düğünlerin şekli, ziyafet şölenleri, şenlikler ve çalınan çalgıların ayrıntılarıyla zikredilmesi, Orta Asya'dan gelen gelenekleri yansıtmaktadır⁷⁶. Danişmendnâme'de Müslümanlık belirgin şekilde işlendiği gibi, 150 atın kurban edilmesi gibi, Şamanist dönemi hatırlatan motifler⁷⁷, Dede Korkut hikayeleri arasında benzerlikler, Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasındaki canlı bağları yansıtır. Korkut Ata'daki Türkçe veli anlamındaki "Ata"nın yerini, bu eserde; danışman, hoca anlamında Farsça bir terim olan "danişmend" olarak değişmiş gibidir. Bugün Anadolu'da "Danışman Dede" olarak bilinen ziyaretgahların olması dikkat çekicidir⁷⁸.

Eser, Saltuknâme ve Battalnâme'den daha çok gerçek tarihi hadiselerle yer verir. Hem tarihi hadiseler, hem de metinler, yazıya geçirilişi açısından Danişmendnâme, Battalnâme ve Saltuknâme zincirinin ikinci halkasını oluşturur. Danişmendnâme, Battal Gazi destanının tamamı olduğunu, Battal Gazi ve gaza arkadaşlarının ebediyete intikal ettiğini bildiren cümlelerle başlar. Liderless kalan Malatya ileri gelenleri, bu konuya bir çare aramaları neticesinde tespit ettikleri isimlerin yine Battal Gazi'nin soyundan gelmesi bu destanın, Battalnâme'nin bir devamı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Danişmendnâme'nin muhtelif yerlerinde bazı tarihi hadiselerin öncesinin Battal Gazi ve zamanına indirilmesi bu bağlantıyı güçlendirmek-

⁷⁵ Kutlu Özcn, "Anadolu'da Teşekkül Eden İslami Türk Destanlarında ve Danişmendname'de Abdülvehhab Gazi Motifi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sem. Tebliğleri*, 1995 Nıksar, s. 41.

⁷⁶ *Danişmend-nâme*, s. 26-27.

⁷⁷ *Danişmend-nâme*, s.219.

⁷⁸ Mehmet Bicik, "Danişmendnâme Destanı'nın Tahlili", *Türk Dünyası Araştırmaları Der.*, S.95, 1995, s. 201.

tedir⁷⁹. XII-XIV.asırlarda Anadolu gazileri, cihada giderken Ebu Müslim, Battal Gazi gibi, hatıraları Anadolu Türkleri arasında daima yaşayan, İslam kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen gazi bayrakları taşıyorlardı. Danişmendnâme'de ordunun önünde seyitlerin ve şeyhlerin, yalın ayak dervişlerin de bulunduğu ve ellerinde üzerinde altın sırmayla ayetler yazılı, altın başlı sancaklar bulunması, gaza geleneğinin sürekliliğini ve canlılığını gösterir. Osmanlı ordusunda bulunan derviş zümrelerinde de bu sancakların varlığından söz edilir⁸⁰.

Bu arada eserde, Melik Danişmend Gazi'nin, babasının Horasanlı bir Türk, annesinin ise Battal Gazi soyuna dayandırılması, adeta Türk-İslam sentezini destanda yansıtmaktadır. Keza Danişmend Gazi, bazen Battal Gazi'nin soyundan olduğunu, bazen de Harezmîler'in yadigarı olduğunu söyler. Savaş onun için geçici bir hadise değil bir hayat tarzıdır. Danişmendname'de Çorum'un fethi anlatılırken, fetih günü Melik Danişmend'e gelen bir elçi ona bir çocuğunun doğduğu haberini getirdi. Fetihden ve doğum hadisesinden sevinç duyan Melik Danişmend, doğan çocuğa Gazi adını verdi. Çok cesur olan Danişmend Gazi, bazen tek başına yüz binlik bir ordunun başındaki komutanın yanına gizlice gider ve onu öldürür⁸¹.

Aynı zamanda Danişmendliler de, kendilerini, Anadolu ve hatta Balkanlardaki Türk gazilerinin ünlü kahramanı Seyyid Battal Gazi'ye dayandıklarını öne sürüyorlardı. Selçuklu umerası da uçlardaki gazilerin ekserisinin idaresine aldıkları Danişmendli Türkmenlerden oluştuklarını vurgular. Bizansla iyi ilişkileri sürdürmek isteyen Selçuklu yönetimi, Bizans sınırındaki bu gazileri, Küçük Ermenistan'a, Trabzon Rum Devletine, Gürcistan üzerine hatta deniz aşırı bir sefere Kırım'a dahi sefere yönlendirdiler. Bu arada Selçuklular, Osmanlılar'ın aksine, kendileriyle Gaziler arasındaki farkı her zaman açıkça hissetmiş olmalı; çünkü birçok unvan almış olma-

⁷⁹ Nccati Demir, "İslamî Türk Destanları İçerisinde Danişmend-name", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nıksar, s. 49.

⁸⁰ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII, 1943, s. 428-29.

⁸¹ Mehmet Canatar, "Cenabi Tarihi'nde Danişmendliler ve Bazı Mülahazalar", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Nıksar 1995, s. 20; Köprülü, aynı makale, s. 427.

larına rağmen, bunlarına arasına gazi unvanını hiçbir zaman katmamışlardır⁸².

Anadolu'da kurulan ilk gerçek gazi devleti olan Danişmendliler, madeni paralarında bile liderlerini gazi olarak ilan etmişlerdi. Osmanlı devletinin kurulduğu sahada Danişmendli oymakları da vardı. Bunlar, Batı Anadolu beylikler topraklarındaki Yörükler gibi, kendileri gibi Türkmen geleneklerine dayalı bir siyasi oluşum olan Osmanlı devletinin insan kaynağını oluşturuyordu. I. Murad'ın Danişmendnâme ile ilgilenmesi, o zamanki gaziler arasında şöhretinin yayılmış olmasıyla ilgilidir. Selçuklu döneminde Danişmendnâme, gazilik epopesinin Anadolu Türkmen versiyonunu temsil eder. Osmanlı gazileri bu geleneğe sahip çıkmışlardı.

O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* adlı eserinde, Anadolu'da 1071'den itibaren başlayan ilk Türk gaza akımları ve bunun sonucunda kurulan Türk devletlerinde, gazi kimliği çok net biçimde bellidir. Eserde, Anadolu Türklüğünün temelleri olan bu küçük devletlerin, Türkmen göçmenlerinin Anadolu'ya taşınmasına öncülük eden ilk gazi teşekküller olduğu anlatılmaktadır. Diyar-ı Rum'u yani Bizans Anadolu'sunu çok iyi tanıyan gaziler, uzak yerlerden gelen Türklere ve daha çok göçebe kabilelere karşı doğal koruyucular olarak kabul edilmiş gibiler. Türk fütuhatında önderliği, bunun için hazır olan gazilerin yapmış olması, Anadolu'nun kültürel geleneklerinde köklü bir kopmanın gerçekleşmesini önlemiştir. Malazgirt zafetine katılan ve Alp Arslan'ın komutanlarından olan Emir Saltuk, kendisine ikta olarak verilen Erzurum'da ilk Türk devletini kurduğunda, bütün Saltuklu hükümdarlarına gazi unvanı verildiği gibi, bizzat oğluna Gazi adını vermiş idi (Emir Gazi). Emir Gazi'nin Erzurum'daki Saat kulesinin kitabesinde "*Şems ül-mülük ve'selatin emir İnanç Yabgu alı tuğrul-beğ Ebu'l-muzaffer Gazi bin Ebu'l-Kasım*" ibaresiyle⁸³, alp ve gazi unvanlarını bir arada kullanır. Kısaca, Güney Kafkasya ve Anadolu'ya yerleşen Selçuklu beyleri, gazi unvanı altında fetihler düzenleyen ve genellikle sınır boylarında yaşayan göçebe boy beyleridir. Gürcistan, Ermenistan ve Bizans topraklarına akınlar yapan bu gazilerden biri de Alparslan'a katılan Türkmen beyi Tuğ Tekin idi. İbnü'l-Esir, onunla birlikte çok sayıda Türkmen boydaşının ol-

⁸² P.Witteck, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, s. 38-39.

⁸³ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken yayınları, İstanbul 2001, s. 25; F.Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yayınları, Ankara 1990, s. 23.

duğunu cihat yapmaya alıştıklarını ve bu yüzden o ülkeleri iyi bildiklerini aktarmaktadır.⁸⁴

Eski bir sugur şehri olan Erzurum, 10.yüzyıldan beri ilim ve din adamlarının toplandığı, gazilerin ve tacirlerin yoğun olduğu ve gaza ruhunun hep canlı tutulduğu bir şehir idi. Bugün Palandöken eteklerindeki Abdurrahman Gazi türbesi hala ziyaret edilmektedir. Anadolu'ya da ilk Türkmen gazi göçü, Malazgirt zaferiyle birlikte buradan başlamıştı. Şehirde bulunan Saltuklu emir ve gazilerine ait türbeler, abidevi eserler olarak günümüze kadar gelmiştir. Dede Korkut kitabının, Saltuk-ilinde yüksek bir destan halinde teşekkülü ile, Dede Korkut'un alplarıyla Danişmendname'nin gazilerini ilk defa burada birleştirirken, çadır şeklinde inşa edilen türbelerin üzerindeki hayvan kabartmaları, atlı göçebe kültürü ile İslamî geleceği taş binalar üzerinde de birleştiriyordu. Erzurum yakınlarındaki Altuntepe'de keşfedilmiş Emevi sikkeleri, Emevilerin kuruluşundan beri Anadolu ile ticari ve askeri ilişkileri bulunduğunu arkeolojik belgelerle de kanıtlamış olmaktadır. Anadolu'da birçok Bizans şehrini zapteden Emevi gazileri, İstanbul'u muhasara edecek kadar güçlenmişlerdi⁸⁵.

Kaynaklara göre Alp Arslan'ın, Anadolu'ya gaza ve fetih için göndermiş olduğu Mengücek Gazi ve Danişmend Gazi'nin, Haçlılara karşı birlikte hareket etmesi önemlidir. Osmanlılar zamanında da Balkanlarda bir gaza-ya çıkıldığında, ortak düşman Rumlara karşı bütün Türkmen Beylikleri sahasından gelen gaziler, aynı safta birleşmekteydi. İlk Anadolu fatihleri gibi, Melik Gazi olarak şöhret bulan Mengücek, "el-Gazi, eş-Şehid" sıfatları ile anılır ki şahadetinden sonra birkaç yerde bulunan türbesi ziyaretgah olmuştur. İbn Bibî de Mengücek'i Gazi sıfatıyla anar⁸⁶. En uzun saltanat süren Mengücek emiri Behram-Şah, gazaları dolayısıyla, gazi sıfatıyla şöhret bulmuş, sikke ve vakfiyelerinde gazi adını kullanmıştır⁸⁷.

Alp Arslan ve Melikşah'ın kumandanlarından olan Artuk'un fetihleri Danişmendname'de Artuhi adı ile destani bir mahiyet almıştır. Amasya'da

⁸⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamül Fî't-Tarih Tercümesi*, X, 26.

⁸⁵ 1961 yılındaki Altuntepe kazılarında keşfedilen, bir deri kese içerisinde 474'ü gümüş, 13'ü altın toplam 487 adet Emevi dinarı ve dirheminden oluşan define, 684-742 yılları arasında hüküm süren beş halifenin sikkelerinden oluşmaktadır; Tahsin Özgüç, "Altuntepe'de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, 1983, s. 1198-1204.

⁸⁶ F.Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 2-3.

⁸⁷ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 81.

Artuk-ova veya *Artuk-abad* adlarıyla bu bölgede tarihi hatıralar bırakmıştır. Danişmendname'ye göre sonradan Müslüman olmuş ve Danişmend Gazi'nin en yakın gaza arkadaşı olan Artuk, Amasya Şahı Şettat'ın kızı Efrumiye ile evlenir⁸⁸. Eserde önemli bir şahsiyet, bir kadın kahraman ve Melik Danişmend'in sağ kolu olan Efrumiye, Artuhi gibi, her ikisinin de Hıristiyan olduğu, gençlik devirlerinde birbirlerine aşık oldukları sonradan Müslüman oldukları anlatılır⁸⁹. Artuk'un çocuklarından İl-gazi, gazi sıfatıyla Mardin'de en büyük ve Anadolu'da Haçlılara karşı cihatta en önemli mücadeleyi veren İl-gaziler devletini kurmuştu. Onun kurduğu bu hanedan üç asır hüküm sürmekle, Selçuklu devrinin en uzun ömürlü (1108-1409) siyasi teşekkülü oldu⁹⁰. İl-gazi'nin yeğeni Balak Gazi de Haçlılara karşı cihatla şöhret bulmuş ve şehit olmuştur (1124).

Şurası kesindir ki, Anadolu'nun fethedilmesi ve Anadolu'ya yerleşme, Malazgirt zaferinden hemen sonra çekilen Selçuklu ordusu tarafından değil, bu gaziler tarafından başarılmıştır. Danişmend Gazi gibi, sınır şartlarının tehlikesini ve düşmanca tutumunu aşabilecek gerekli yiğitlik ve cesaret gibi seciyelere sahip olan belli sayıda liderin idaresi altında, iman gücüyle savaşan bu insanlar, Bizans'tan Anadolu'nun idaresini söküp almışlardı.

3. Saltuk-nâme

Balkanlardaki gaza ruhunu yansıtan ve bir Türkmen derviş gazisi olan Sarı Saltuk'un, dervişler ve gaziler arasında zevk ve heyecanla okunan menkıbelerini anlatan Saltuk-nâme, Cem Sultan'ın emriyle Ebu'l-Hayr-i Rumî tarafından derlenmiştir (1480). Şehzade Cem'in, kardeşi Bayezid'le girdiği saltanat mücadelesi sırasında, gazilerin desteğini almak için Rumeli gazileri içerisinde büyük bir şöhreti olan Sarı Saltuk'un şöhretinden yararlanmayı düşünmüş olmalıdır. 15.yy.da Sarı Saltuk ile alakalı bazı tekkelerde, onun yazılı menkıbelerinin mevcut olması ve bunun dervişler ve gaziler arasında heyecan ve coşkuyla okunması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Ebu'l-Hayr'ın bu eseri yazmak için yedi yıl dolaştığını söylemesi, Sarı Saltuk'un şöhretinin geniş bir sahada yayıldığını göstermektedir. Müellif, Anadolu, Rumeli ve Kırım'da Sarı Saltuk ile alakalı muhtelif tekkeleri gezmiş, oradaki derviş ve gaziler arasında hala yaşamakta olan rivayetleri toplamak suretiyle Saltuk-nâme'yi meydana çıkarmıştır. Müellifin, Müslimnâme,

⁸⁸ *Danişmend-nâme*, s. 70, 71, vd.

⁸⁹ N.Demir, "İslami Türk Destanları İçerisinde Danişmendnâme", s. 54.

⁹⁰ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 163.

Battalnâme, Danişmendnâme, Hamzanâme vb. menakıbnâmeleri gördüğü eserinden açıkça anlaşılmaktadır. Mesela Hz. Hamza'nın mucizevi atı Aşkar, Seyyid Battal Gazi'den sonra Sarı Saltuk'a da hizmet etmiştir⁹¹. Saltuk-nâme'de geçen çeşitli düşman motifleri ve kahramanlık örnekleri, Koroğlu ve Dede Korkut destanlarında bile geçmektedir⁹².

Danişmend Gazi gibi, Sarı Saltuk da Seyyid Battal'ın soyundan olup, aynı misyon ile, yani kafirlere karşı gaza ile mükelleftir. Danişmendnâme ve Battalnâme'den farklı olarak, Saltuknâme'nin kahramanı büyük bir gaziveli olup, Mevlana, Hacı Bektaş ve bunların müritleri gibi devrindeki sair büyük şeyhlerle daima dostça münasebetlerde bulunmuştur. Bu müritler, tahta kılıçlarla kaleler zapteden, kafirleri haraca kesen büyük gazi dervişler, alp-erenlerdir.

Türlü kerametler göstererek birçok kafiri Müslüman eder, önce Sinop'ta, sonra Kefe'de yaşadığı halde, en son Tuna kıyılarında ve Edirne'de karar kılmış, burada kırk yıl yaşayarak Rumeli'yi islamlaştırmayı başlıca hedef edinmişti. Daha sonra buraların Osmanoğulları zamanında İslam diyarı olacağını gazilerine müjdelemiştir. Cihat ile geçen uzun bir ömürden sonra şehit olmuş ve vasiyeti üzerine önceden hazırlanmış muhtelif tabutları, muhtelif hükümdarlar tarafından muhtelif yerlere götürülmüştür. Bu yüzden çok yerde türbesi bulunmaktadır. Komşu Hıristiyanlar da kerametlerini görerek kutsiyetine inanıyorlar ve ondan ahitnameler alarak tekkelere adaklarda bulunuyorlardı⁹³.

Saltuknâme, içindeki tarihi unsurlar bakımından aynı tür eserler içerisinde özel bir yeri vardır. 15. yy.da Rumeli gazilerinin hayatları, sosyal durumları, devletle ilişkileri, idealleri, savaşları, dini ve siyasi düşünceleri, hatta psikolojilerini yansıtmak gibi ilginç bilgiler vermektedir. Saltuknâme'de bir gazi şehri olan Edirne'nin merkez rolünden uzaklaştırılıp yerini, cinayet, rüşvet, zina, barbarlık yatağı ve kozmopolit bir devşirme merkezi olan İstanbul'un alması, şiddetle tenkit edilmektedir⁹⁴. Çünkü

⁹¹ *Saltuk-nâme I*, s. 5.

⁹² Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, KB Yayınları, Ankara 1987, s. 196; *Saltuk-nâme I*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB Yayınları, Ankara 1987, s. I; F. Köprülü, a.g.m., s. 432.

⁹³ F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 435.

⁹⁴ *Saltuk-nâme III*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB yayınları, Ankara 1990, s. 365-368.

gaziler ocağı Edirne ile birlikte gaziler de gözden düşmektedir. Saltuknâme'ye göre dünyanın merkezini teşkil eden bu şehirde, Sarı Saltuk'un "ak alemi" dalgalanmaktadır. Saltuk'un gazalarda kullandığı ak sancak, sonradan Osman'ın da sancağı olmuştur⁹⁵. Böylece her kim Rum topraklarının fatihi olmak istiyorsa, gazilerin kalbi olan Edirne'de oturmalıdır. Gaza için buradan daha iyi bir yer yoktur. Dünya bir yüzük gibidir. Rumeli bu yüzüğün mührü, mührün ortası ise Edirne'dir. Kim bu yüzüğü parmağına takmak isterse, bu serhatta olmalıdır. O kutsal yer, Rumeli'nin merkezidir⁹⁶. Kısaca Osmanlı hükümdarlarının, eski bir gazi merkezi olan Edirne'yi ihmal etmelerini eleştiriyordu.

Saltuknâme'de Anadolu beyleri arasında Gazi Umur ve Ece Beyden, Sarı Saltuk'un halefi olarak bahsedilmesi⁹⁷, onların Balkanlardaki şanlı seferleri dolayısıyla, bütün Rumeli gazileri ve Türk denizcileri arasında şöhretlerinin devam etmiş olmasından dolayıdır. Ayrıca Karesi beylerinden ve önemli gazi liderlerinden Ece Bey, Sarı Saltuk'tan sonra gazilerin başı olacaktır. Bazı tarihi bilgilere göre, Dobruca'da kalan Müslümanlar, Halil Ece Beyin komutasında Karesi iline göçmüşlerdi⁹⁸.

Bir zamanlar Saltuk ili diye anılan Bartın ve Sinop (Saltuk-nâme'de Ceziretü'l-uşşak (aşıklar adası) diye geçer) havalisinin Kırım ile 13-14. yüzyıllardaki daimi siyasi ve iktisadi ilişkileri, Altınordu hanları ile Kırım'daki büyük prenslerin Ulahlar, Bulgarlar ve Bizanslar ile sıkı bağları Anadolu'dan buralara ve buralardan Anadolu'ya vaki olan bazı göçler, Dobruca'dan başlayarak Edirne civarlarına kadar daha Osmanlı fütuhatından önce birtakım Türk kolonilerinin kurulmuş olması, bunların zaman zaman tekrar buraları bırakıp kaçmağa mecbur edilmeleri gibi tarihi hadiseler, eserde destanî birer menkıbe şeklinde tespit edilmiştir⁹⁹.

Saltuk-nâme'yi derleyen Ebu'l-Hayr, Şehzade Cem'in, gazilere; "padişah olursam Edirne'de otururum" dediğini de kaydetmektedir¹⁰⁰. O, tahta geçerse, başkenti Edirne'ye taşıyacağını ve İstanbul'daki kapıkullarının üstün-

⁹⁵ F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 436; K.Yüce, *a.g.e.*, s. 283

⁹⁶ *Saltuk-nâme II*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB yayımları, Ankara 1988, s. 241-242.

⁹⁷ *Saltuk-nâme III*, haz. Ş.H.Akalın, KB yayımları, s. 124, 262, 354.

⁹⁸ K.Yüce, *Saltuk-nâme*, s. 166; Z. Velidi Togan, *a.g.e.*, s. 270.

⁹⁹ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 440.

¹⁰⁰ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 437.

lüğünü kırmayı vaat eder. Gaziler için bu, eski şeref ve güçlü dönemlerine geçme fırsatı idi¹⁰¹. Anlaşıldığı kadarıyla, gaziler, II. Bayezid ile Cem arasında süren saltanat mücadelesinde dengeleri sarsacak bir güç unsuru idi. Şehzade Cem'in, Rumeli'deki Osmanlı gazileri arasında olduğu gibi, Kırım, Kıpçak ve Altınordu sahasında büyük şöhreti olan Sarı Saltuk hakkında böyle bir eser tertip ettirmesi gayet tabii idi. Cem, bir Oğuznâme niteliği taşıyan ve gazilik kaynağı olabilecek Cam-i Cemayin (1481) adlı eser, de aynı düşünceyle telif ettirmişti. Burada, Oruç Tarihinde olduğu gibi Osmanlı hanedanı, Horasanlı Ebu Müslim'e dayandırılmıştır.¹⁰²

İlk anonim Osmanlı kronikleri ile müşterek bir özellik taşıyan eser, 14.yüzyılda yazılan az çok tarihi esaslara dayanan evliya menkıbeleriyle müşterek birtakım rivayetleri de içermektedir. Osmanlı devletinin ilk kuruluş safhaları hakkında mevcut rivayetler ve özellikle bu hikayelerin oluşmasına etki eden psikolojik faktörler, Saltuknâme'de de aynı şekilde göze çarpar. Anadolu'da kurulan Türkmen beyliklerinden ve Karamanlılardan bahsedilip en fazla Osmanlılar üzerinde durulması, Osman Gazi'ye bu eserde alp sıfatının verilmesi, bu sülalenin Oğuzlar neslinden ve meşhur Korkut Ata evlatlarından olduğunun vurgulanması dikkate değerdir.¹⁰³ Ebu'l-Hayr-ı Rumi, Saltuknâme'yi yazarken, Bektaşî vilayetnâmelerinden ve anonim Osmanlı kroniklerinden yararlanmış olması tabiidir. Aslında bu Anonim tarihler, Rumeli gazileri arasında okunmak amacıyla tertip edilmiş olduğu gibi, bu tür eserler de aynı muhitlerde ve derviş tekkelerinde yaşadığı maldur.¹⁰⁴ Saltuknâme'deki gaza ruhu ve siyaseti, Osmanlı gaza ruhu ve siyasi anlayışıyla örtüşmekteydi. O yüzden II.Bayezid'in türbesini yaptırmış olması, 1538 seferine çıkarken Kanuni'nin Babadağı'nda bulunan türbesini ziyaret etmesi¹⁰⁵, çoğu gazilerden oluşan Osmanlı ordusundaki Sarı Saltuk hatırasının derinliğini göstermektedir.

Sosyal tarih araştırmaları, Osmanlıların sosyo-politik ve dinî esasların, Selçukluların devamı olduğunu gösterir. Saltuknâme'ye göre de biri, diğ-

¹⁰¹ Cemal Kafadar, *The Between Two Worlds*, University of California press, Berkeley 1995, s. 148.

¹⁰² Mahmud el-Bayâtî, *Cam-i Cemayin*, Türkçe çevirisi, N. Atsız, (Osmanlı Tarihleri içinde) s. 380-400.

¹⁰³ *Saltuk-nâme III*, s.224, 226, 238 vd.

¹⁰⁴ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 438.

¹⁰⁵ F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri bşk. yayınları, Ankara 1998, s. 55.

rinin varisi olan bu iki devlet arasındaki bağ, Sarı Saltuk'un üstün gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Sarı Saltuk, Selçuklulardan sonra Anadolu'da bozulan siyasi birliği sağlamak ve dağılmaları önlemek için bütün beyleri etrafında toplayarak Osman Bey'e itaat etmelerini istemiştir. Aşık Paşa, Anadolu'da çeşitli Türk boylarını birliğe davet etmesi gibi, Sarı Saltuk da bütün Türk aşiretlerini Osmanlı şemsiyesi altında birleşmeye çağırıyordu. Selçuklu dönemi Anadolu'sunu olduğu kadar, Osmanlıların ilk devirleri hakkında çok kıymetli bilgi veren bu büyük destanî eser, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetini süratle kuran ve buraları vatan açan Rum gazileri muhitini, yeni rivayetlerle süsleyip son şeklini verdiği kadar, 14. ve 15. yy. Türk fatihlerinin psikolojisini anlamak ve bu büyük hadîsenin manevi faktörlerini anlamak bakımından da kuru vekayinâmelerden çok üstün ve çok canlı bir tarihî kıymet taşımaktadır. Saltuk-nâme'de geçen dinî, mitolojik ve efsanevî unsurlar, önceki İslamî ve eski Türk destanları ile ciddi bağlantısı olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶ F.Köprülü'nün de dediği gibi, Saltuknâme, Osmanlı-Türk destanıdır. Eski Türk destanındaki unsurlar zamanla İslam etkisinde renklenip biçimlenerek yeni bir Türk destanının doğuşunu hazırlamıştır.¹⁰⁷ Anlaşıyor ki, Türkler alplık gibi eski kültürel değerlerini, yeni coğrafi ve sosyal şartlara adapte ederek gazilik gibi, yeni bir şekil içerisinde ortaya koymuşlardı.

4. Hamzanâme

Anadolu'da gaza ideolojisinin en önemli kaynaklarından biri de Hamzanâmelerdir. Hz. Hamza'nın yiğitliği ve güçlü şahsiyeti, şehit edilmesinden sonra Araplar arasında destanlaşmıştı. İran'da bir takım yeni unsurlar katılarak zenginleştirilen ve yazıya geçirilen bu hikayeler, kısa zamanda Türk kahramanlık öykülerinin belli başlı konularından biri olmuş ve Hamzanâme adıyla günümüze kadar gelmiştir. Hamzanâme, büyük bir ihtimalle 14.yy.dan itibaren öncelikle Suriye Türkmenleri arasında ilgi görmeye başlamıştır.¹⁰⁸

Yazılı bir metin olmadan önce, Hamzanâmeler'in sözlü bir gelenek olarak Türkler arasında yayıldığı anlaşılmaktadır. Millî bir karakter taşımamasına rağmen Battalnâme gibi, Türkler tarafından kısa sürede benimsenip

¹⁰⁶ Bkz. K.Yüce, *Saltuk-nâme*, s. 310; F. Köprülü, a.g.m., s. 441.

¹⁰⁷ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 425.

¹⁰⁸ Nurettin Albayrak, "Hamzanâme", *TDVİA*, C.15, s. 517; Lütfi Sezgen, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara 1991, s.27-33.

yaygınlaşmasında, İslam kahramanlık ve gaza ülküsünü barındırması, Hz. Hamza'nın cesareti ve yiğitliği, Türklerin onun şahsında kendi benliğini bulması vb. sebepler de önemli olmuştur.

Türkçe Hamzanameler, ilk defa 14.yy.da Ahmedi'nin kardeşi Hamzavî (öl.1413) tarafından yazıya geçirilmiştir. Dede Korkut hikayelerinde olduğu gibi, destandan halk hikayelerine geçiş döneminde, 14-15.yy.larda derlenerek kaydedilmiş olmalıdır. Hamzavî'nin Hamzanâmesi, zamanla yayılmış, özellikle yeniçeri ortalarında, uç bölgelerinde hatta kahvehanelerde, ya kitaptan okunmuş yada meddahlar tarafından anlatılmıştır. Nitekim İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalardan bazılarında, eserin hangi tarihte, kim tarafından, hangi kahvehanede okunduğuna dair kayıtlar vardır. Süleyman Faik Efendi: "Hamzanâme denilen efsane-i kazibe"nin sahaflardan kiralanarak bazı yerlerde okunduğunu, hafızası kuvvetli olanların bu hikayeleri ezberleyip meddah tarzında anlatuklarını kaydeder¹⁰⁹.

Hamzanâme'de geçen Hz. Hamza'nın efsanevî atı Aşkar, yukarıda geçtiği gibi, Battal Gazi ve Sarı Saltuk'a da hizmet etmiştir. Saltuk-nâme, Seyyid Battal ve Hz. Hamza'dan bahsederek başlar. Bir gece rüyasında atası olarak bildiği Battal Gazi'yi gören Sarı Saltuk'a, gazaya devam etmesi telkin edilir: "Ciğer-güşem! Dur yiründen huruc eyle.... Falan mağaraya var, benüm bidüğüm Aşkar'umı anda bulasın" didi. "Ve esbab-ı alat-ı harbi..... Hz. Hamza'nın yarağıdır (ordusu) hep andadır" didi¹¹⁰.

5. Düsturnâme

Enverî'nin 1465'te tamamlayarak, Fatih'in veziriazamı Mahmud Paşa'ya (öl.1474) sunduğu Düsturname, Osmanlı gaza ideolojisini yansıtan önemli kaynaklardan biridir. Üç bölümden oluşan eserin ikinci ve en büyük kısmı, Aydınoğlu Gazi Umur'un gaza faaliyetlerini anlatır ki, eserin yazılış sebebi de budur. Eserin üçüncü ve kısa bölümü ise Osmanlıları anlatır. Düsturname'de Enverî, Osmanlı soyunun ana tarafından Oğuz Hana, baba tarafından Kureyş'e dayandırır¹¹¹. Hanedanı hem Oğuzlara hem de peygambere bağlama yoluyla meşrulaştırma işlevi, alplık ülküsü ile İslamî gaza geleneğini birleştirmektedir.

¹⁰⁹ F.Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ötüken yayınları, İstanbul 1989, s. 202.

¹¹⁰ *Saltuk-nâme I*, haz. Ş.H. Akalın, KB yayınları, Ankara 1987, s. 5.

¹¹¹ Enverî, *Düsturnâme*, ed. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 73; C.İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 258.

Sınır boylarında gazi akıncı gurupları olarak hareket eden Türkmen gurupları, bir araya geldiler ve Aydınolu Gazi Umur, Osmanolu Orhan ve oğlu Süleyman Paşa gibi güçlü önderlerin kumandasına girdiler. Ancak bu liderler sayesinde ki Bizans imparatorları, Anadolu'dan büyük çapta ücretli asker yardımı temin edebildi. Umur Gazi'nin faaliyetlerinin ayrıntılı anlatımı, gaza sonucu ele geçirilen ganimetlerin ve bu sürecin berrak bir tasvirini verir. 1305 ve 1311 arasında Trakya ve Yunanistan'da Katalan topluluğu ile yaptığı işbirliği de bunun (doyumluk) bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla Bizans kaynaklarında geçtiği şekilde, "Bizanslıların sadık dostları olarak onların hizmetleri"nden gerçekte yararlananlar bu Türk beyleri idi. Türkmen beyleri, Bizanslılarla ittifak yapmak suretiyle, giderek artan bir ölçekte Balkanlara akınlar yapmak üzere artan gazilere iş ve ganimet temin edebiliyorlardı. Gazi Umur, ne deniz aşırı toprakları fethetmekle ne de onlara yerleşmekle ilgileniyordu. Düsturnâme, diğer kaynaklarla da teyit edildiği gibi, sürekli olarak Umur'un askerlerinin zenginleştiğini vurgular. Düsturnâme'de geçtiği gibi, Gazi Umur, İzmir'i alınca Hoca Selman'a adını "Gazi" koyacağı bir kadirge inşa etmesini istemiştir. Gazi, bir kadirge ile yedi kayıktan oluşmaktaydı¹¹². Umur'un babası Aydınolu Mehmed Bey, Birgi'yi alıp merkez yapmış (1308), beyliğini İzmir'e kadar genişleterek Batı Anadolu'nun en kuvvetli beyliğini kurmuştu.

Eserde, Balkanlarda fetihlerin başlamasının sadece İslam gazilerinin bir başarısı olarak takdim edilir. Süleyman Paşa ise böyle politikalar için elverişli şartlar buldu ve 1352'de Rumeli'de Çimpe'yi işgal ederek istikamet değişikliği için çıkır açan kararını ilan etti¹¹³. Düsturname'nin Osmanlı tarihinden bahseden kısmında, Süleyman Paşa'nın Gelibolu fethini müteakip Umur Beyle görüştüğü kaydedilir: *Sırdılar küffarı hem Gazi Umur / Andan ol Aydın eline azmider/ Anda geldi görüşür oldu sürür / Pes magalkaraya gaziler gider....*¹¹⁴. Sonradan yazılmış bazı Osmanlı kroniklerinde bu görüşme teyit edilir.

Gazi Umur'un sonraki yıllarda Osmanlılara etkisi büyük olmuştur. Osmanlı kaynaklarının Gazi Umur'a bakışları hep olumlu ve hayranlıkla doludur. Osmanlı denizcilerinin Gazi Umur'un izinde olmaktan gurur duy-

¹¹² Tuncer Baykara, *Aydınolu Gazi Umur Bey*, KB yayımları, Ankara 1990, s. 59.

¹¹³ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Mesclesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Ktv., Ankara 2000, s. 239.

¹¹⁴ *Düsturnâme-i Enveri*, nşr. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 83.

dukuları söylenebilir. O, tıpkı Osmanlılar gibi, hem komşu beyliklerle hem de İlhanlılarla hep dostane geçinmiş, daha çok, komşu Hıristiyan güçlerle yaptığı gazalarla şöhrat kazanmıştı. Yusuf b. Abdullatif'in Subhat'ül-Ebrar adlı eserinde şöyle belirtir: *Aydın Beğ oğlu Gazi Umur Paşa, gemülere binüb gazalar ederdı. Al-i Osman beğlerinden gemi ile gaza eden evvel Umur Paşadır. Nice kerre velayeti zahir olmağın gaziler, Umur Paşa canı için deyü yemin ederlerdi. Bu Umur Paşa zamanında gaziler ganimet malını beктаşi börkleriyle üleştirdiler. Anın için börklerin eşfesin altun ile bezediler. Şimdi ol kışpeti çorbacılar ve solaklar giyerler. Umur Paşa kisbetidir..... Sonra piyade olan gaziler ol keçeyi giyer oldu.....Yeniçeri keçesi sonra ihdas oldu....*¹¹⁵ Bir zamanlar, Osmanlı gazileri arasında başına yemin edilecek kadar şöhrat bulmuş olan Gazi Umur'un denizlerdeki faaliyetleri sonraki yüzyılların Osmanlı kaynaklarına da yansımıştır. Mesela Tursun Bey, Osmanlı donanması Kefe'yi fetih için Karadeniz'e açıldığında: *Eğer görse anı Gazi Umur Beğ / Diye olmaya bu donanmadan yeğ...*¹¹⁶ diye zikreder.

Alplık değerlerinin faziletlerinden bahseden Yazıcızâde Ali, Tarih-i al-i Selçuk'unda gazilerden övgüyle söz ederken, Gazi Umur'un savaşlarına da değinir. Yazıcızâde, onu, *Melikül-guzat ve'l-mücahidin Gazi Umur Bey* diye anarak, gaza faaliyetlerinden sitayişle bahseder. Kendisinden haraç isteyen İlhanlı valisi Timurtaş'a karşı, harac gayri müslimlerden alınır, biz Müslümanız ve gayri müslimlerden haracı ancak biz alırsız şeklindeki cevabı ve yiğitliği, Timurtaş'ın hoşuna gitmiş ve ondan haraç istemeyip; *"gazi yiğitmişsin, var gaza kılmakla ol"* demiştir¹¹⁷. Düsturname'de Sivas Hükümdarı Emir Eretna, Gazi Umur'a iki mancınık gönderir¹¹⁸. Gazi Umur'un *Bahaüddin*, babasının ise *Mubarüziddin* unvanlarıyla anılması, Mevlevî tarikatı ile olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Düsturnâme ve Eflakî, Gazi Umur'un, Mevlana'nın manevi himayesi altında olduğunu ve çarpışmaların en ateşli zamanlarında meydana çıkarak, hayatını kurtardığını belirtir¹¹⁹.

¹¹⁵ Bk. Himmət Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s.50-51.

¹¹⁶ Tursun Beğ, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. M.Tulum, İstanbul 1977, s. 169.

¹¹⁷ *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 280a. Müclif, gazilerle ilgili övgülerini şu beyitlerle süslemiştir:

"Gaziler atunun ayağı tozunu görüb" "Çokdan kilise ve salibün yerine hem
Çokdan mesihler yükü harban kıldular" Mihrab ve minber ve dur-i divar kıldular.." (v. 27b).

¹¹⁸ *Düsturnâme-i Enveri*, nşr. M.II.Yinanç, İstanbul 1928, s. 57-62.

¹¹⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 393; Eflakî, *Menakıbu'l-Arifin*, C. II, trc. T.Yazıcı, İstanbul 1989, 342-345.

Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi, uç Türkmen beylikleri içerisinde özellikle Aydınoğulları ile ilgilenmiş, Aydınoğlu'nu tebşir ederek vilayetinin çok genişleyeceği müjdesini vermiş ve bütün evladının gazi olacağını söylemişti. Sultan Veled de Aydınoğlu için çok iyi hisler besliyor, Türkmen beyleri içinde en çok onu övüyor, sultanu'l-guzat olarak hitap ediyordu. Osmanlılar da dahil uç Türkmen beyliği topraklarında, Balkanlara kadar uzanan gazilerin geniş faaliyet sahasında çeşitli dini ve sosyal zümreler içerisinde, birçok Mevlevî dergah ve tekkesi de açılmıştır. P.Witteck, Mevlevîlerin uc bölgelerini ziyaretlerini fütuhatta şöhret kazanmış olan bey ailelerini *menfur Türkmen babalarının* etkilerinden kurtarmak ve Mevlana sülalesine kazanmak olarak yorumlamaktadır. Böylece siyaset üstü bir konuma gelen Mevlevîliği, beylikleri birleştirici bir mevkie getirme gayesi de güdülmüştür.¹²⁰ 15.yy.dan sonra birçok Osmanlı kentinde Mevlevîler kendisini kabul ettirirken, birçok Osmanlı padişahı onlarla yakından ilgilenmiş, II.Murad başkent Edirne'de büyük bir Mevlevî tekkesi açmıştır¹²¹.

Alp-erenlikten gaza düşüncesine dönüşümün yaşandığı Osman, Orhan ve I.Murad döneminde, çeşitli Türkmen beylikleri topraklarında olduğu gibi Osmanlılarda da manevi hayatı tanzim yanında siyasi gayeleri de bir misyon olarak üstlendiği anlaşılan Mevlevîlik, *gaza* geleneğinin ana kaynaklarından. Beyliğin devlet haline gelişi ve hükümdarların meşruiyetini desteklediği gibi, Ortodoks İslami anlayışa ve bu arada gazi kültürüne geçişte köprü vazifesi görmüş ve şehirlerde giderek etkili bir güç olmuştur. Uc beylerinin gazi lakabını almaları onların artık şehir hayatına geçmiş ve az çok medrese tesiri altına girmiş olmalarına bağlıdır.

Gazi Umur, Bizans'ın saltanat mücadelelerine müdahale ederek, Latin-Ortodoks ihtilafından da yararlanarak, Balkanlar ve Adalar denizinde gazalarda bulunmuştur. Bizans kaynaklarının da şahadetiyle, 1342'den itibaren 380 gemiden oluşan filosu ve 30 bine yakın gazi ordusuyla Kantakuzen'e yardım etmek üzere Rumeli'ye çıkmıştır. Gazi Umur, bölgeye, *Düsturnâme*'de de geçen ve efsaneleşen tam beş sefer düzenlemiştir. Onun Rumeli ve Adalar denizindeki faaliyetleri, aleyhinde Papa liderliğinde Haçlı saldırısına neden olacak ve İzmir'i kaybedecektir. İzmir'i yeniden almaya çalışırken de şehit olmuştur (1348). 21 yıl din uğruna mücadele eden ve

¹²⁰ P.Witteck, *Menteşe Beyliği*, s. 60-61.

¹²¹ H.İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY yayınları, İstanbul 2003, s. 208.

tam 26 gaza yapan Umur'un son seferinde, İzmir'i geri almaya çalışırken genç yaşta (39) şehit olması, Düsturnâme'de çok hazin anlatılır¹²². Bu olay Türklerin maneviyatını kırdığı kadar, Hıristiyan dünyasını bir o kadar sevindirir.

Rumeli fatihleri Gazi Umur ve çağdaşı Süleyman Paşa'nın (1358), her ikisi de şehit olması, ve bu genç kahramanların gaza hatırasının, asırlarca Osmanlılarda da derin izler bırakması ve adına menakıbnâmeler dizilmesi, bir yerde ortak bir değer olan gaza ideolojisine verilen önemi göstermektedir. Gazi Umur'un şahadetinden sonra diğer sahil beylikleri, Ege denizinde Haçlı ligi tarafından durdurulunca, gaza fonksiyonunu kaybedecekler ve ticaretin gelirlerini tercih edeceklerdir. Önemli gazi liderlerinden bazıları da, Osmanlı hükümdarlarının emri altına girerek gazaya devam etmişlerdi. O zaman gazanın önderliği, uçların en ileri safında bulunan ve Rumeli'ye geçerek yerleşen Osmanlılara intikal edecektir. Keza o zamanki Türkmen beylikleri dünyası, her ne kadar idari bakımdan birbirinden ayrı bir siyasi yapı özelliği gösteriyorsa da, aynı sosyal tabana dayanan, ortak kültüre sahip büyük ve geniş bir toplum durumundaydı.

1354'te VI.Kantakuzen, Türk askerlerinin yenilmezliğini itiraf etmekteydi. Rakiplerine karşı bütün yönetimi boyunca, Türkmenlerin profesyonel askeri üstünlüğüne duyduğu inançla önce Aydın emiri Umur Gazi ile sonra da Orhan ile yaptığı ittifaka sıkı sıkı sarılmıştı. Keza daha önce Kantekuzen, kızı Despina'yı Umur ile evlendiremeyince¹²³, diğer kızı Teodora'yı Orhan gazi ile evlendirerek aradaki dostluğu akrabalığa çevirmişti. Böylece Osmanlılar, Gazi Umur'un siyasetini takip ederek gazaya devam etmişlerdi. Keza Osmanlılar, Düsturnâme ve diğer kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, Gazi Umur'un hatırasını her zaman minnetle anmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz kaynaklar dışında Osmanlıların kuruluşu döneminde, Anadolu'da gazadan bahseden kaynakları da belirtmek gerek. Menakıbu'l-Arifin'de, *sultanu'l-guzat*, *gaziyan*, *gazi* ve *gazavat* terimleri kulla-

¹²² "On sekiz yaşta ata oldu süvar "Yediyüz hem kırk sekiz idi sal
Hem yeğirmi bir yıl etdi kar-zar" Yaşı otuzdokuz etdi intikal"
"Eylemişdür ol yeğirmi altı gaza
Rahmet anın ruh-i pakine seza....."

(Düsturnâme-i Enverî, s. 68-71).

¹²³ Düsturnâme-i Enverî, s. 45-47.

nılmıştır¹²⁴. Ayrıca İbn Batuta, seyahatnamesinde (1336), Gazi Umur'un faaliyetleri için *gaza* tabirini kullandığı gibi, Kastamonu emiri Gazi Çelebi'den ve gazalarından da bahseder¹²⁵. 13.yüzyılın sonlarına doğru İbn Said ve Bizans kaynakları, Teke yarımadasından, Ankara, Eskişehir, Bolu'ya kadar Batı Anadolu uçlarında yüzbinlerce çadır Türkmen'den söz etmektedir. Bu arada Arap coğrafyacısı Abu'l-Fida (öl.1331) bu Türkmenler arasında Battal Gazi efsanesinin canlılığından bahseder¹²⁶. El-Ömerî de 1330'larda Karesi, Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerini deniz gazalarıyla tanınmış beyler, *guzat fi'l-bahr* olarak tasvir eder. Müellif, Orhan Beyin askerlerinden bahsederken, "görünüşte müthiş, hakikatte ise manasız derme çatma unsurdur, kendileri istikametten mahrum... daima gazada bulunan insanlardır" der. Fakat aralarında daimi olarak gaza yapan Umur Beyi ayırt eder. Ömerî, uç bölgesine dair bilgi verirken *guzat*, *gazve*, *gazavat* ifadelerini sık kullanır ve bu bilgileri, bölgeyi çok iyi bilenlerden naklettiğini de belirtir ki bundan da kullanılan kelimelerin o sırada halk arasında yaygın olduğu düşünülebilir¹²⁷. 13-14.yüzyıl Anadolu'su için önemli iki kaynak olan *Müsameretü'l-Ahbâr*, *el-Veledü'l-Şefik* ve Ortaçağa ait birçok eserde gaza ve cihat kelimelerinin sık geçtiğini belirtelim¹²⁸. Ayrıca sahil bölgelerinde denize açılıp ganimet için küffar ile savaşan beylerin gazi unvanı, bunlara ait muhtelif mimari eserlerin kitabelerinde de geçmektedir¹²⁹.

D. İlmihal Geleneğinde Gaza ve Risaletü'l-İslâm

İslâm dünyasında gazanın İslam geleneğine göre genel tanım ve şartları 14.yüzyılda yazılmış İslam ilmihallerinde geniş yer bulmuştur. Arapça ve Farsça yazılmış birçok örneği bulunan ve içerisinde gaza ve cihat konularına yer vermesi açısından gaza ideolojisinin önemli bir kaynağı durumunda olan bu tür eserlerin bir kısmının Anadolu serhatlarında Türkçe tercümele-ri yapılmıştır. 14.yüzyılın ilk yarısında, Karesi Beyliği topraklarında yazıldı-

¹²⁴ Bk. *Menakibu'l-Arifin*, II, neşr. T.Yazıcı, Ankara 1980, s. 948, satır 6 ve 14, s. 949, satır 11 ve 17.

¹²⁵ Z.V.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 268, 335.

¹²⁶ P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 2.

¹²⁷ H.Inalcık, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", s.74; F.Emecen, *İlk Osmanlılar*, 81, 138; V.Togan, *a.g.e.*, s.337.

¹²⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. M.Öztürk, TTK yayınları, Ankara 2000, s. 64; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'l-Şefik*, Süleymaniye-Fatih Ktp, nr. 4519, s. 291-293.

¹²⁹ Feridun Emecen, "Gazaya Dair", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 83. Tarihçi gaza ile ilgili bu eserinde, konuyla alakalı 14.yüzyıl kaynaklarından anekdotlar sunarak önemli bilgiler verir (s. 75-86).

ğı düşünölen ve Ş.Tekin tarafından neşredölen, içerisinde “gazilik tarikası” yani “gaziliğın yolları” adlı bir bölüm bulunan Risaletü'l-İslâm adlı eser, böyle bir ilmihalin Türkçe tercümesidir. Karesi beyleri, Osmanlıların ilk defa denize açılmalarında ve Rumeli'ye geçmelerinde ön ayak olmuşlardır. Tekin'e göre risalenin aslı 10.yüzyıl sonlarında Arapça yazılmış Abu'l-Leys-i Semerkandî'nin (öl.983) Tenbihu'l-Gâfilin (Uyuyanları Uyarıcı) adlı eserinin içerisinde, gazilikle ilgili, Fazlu'l-gazv ve'l-cihad ve Edebü'l-Gazv adlı başlıkları taşıyan iki bölümdür.¹³⁰ XII.yy.da yazarı bilinmeyen ve Farsça yazılıp Şam Atabegine sunulan Bahru'l-Fevaid, diğerlerinden farklı olarak en başa *Edebü'l-Cihad* bölümünü koymuştur. Bu bölümüm ikinci babında (der beyan-ı cihad-kerden-i zahir) şöyle başlar: “...sen şöyle bülesin ki gazi ve mücahid şu on şartı yerine getiren kimsedir...” ve gazi olmanın; aklı başında, buluğa ermiş olmak, sağlıklı olmak ve savaşa gücü yetmek gibi dört ana temelle birlikte, ana-babanın rızası, ailesinin nafakasını sağlamış olması, İslam hükümdarının gazayı onaylaması, ganimet malına ihanet etmemek, öürse şehit kalırsa gazi olacağı, niyetinin samimi olması gibi on şart bir bir sıralanır¹³¹.

Bu gibi eserlerde gaza, İslam'ın emrettiğı bir görev, kesin kurallara bağlanmış bir faaliyet alanı olarak ele alınmaktadır. Babası Karesi Beyliğı Türkmen gazilerinden Hacı İlbeğı, annesi ise bir Rum olan Şeyh Bedreddin'in¹³² Tashil ve Molla Hüsrev'in Durar adlı 15.yüzyılda yazılmış eserlerdeki Kitabü'l-Cihad bölümleri ile ciddi benzerlikler göstermektedir.¹³³ Söz konusu eserlerin İstanbul kütüphanelerinde, Türkçe şerhleriyle

¹³⁰ Şinasi Tekin, “XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası “Gaziliğın Yolları” Adlı Bir Eski Anadolu Türkçe'si Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında”, *Journal of Turkish Studies*, V.13, İstanbul 1989, 139. Bu eserin eski Anadolu Türkçe'sine yapılmış, Usanları Uyarıcı adlı tarihsiz bir tercümesinde bu bölümler, *Yetmişinci bab Gazilik kılınak Babı. Yetmiş üçüncü bab Gazilik edebi babı* şeklinde geçer. Topkapı Saray ktp. Türkçe yazmalar katalogunda bulunan bu eserin, 14.yy.da Farsça'dan tercüme edildiğı anlaşılmaktadır. Ş.Tekin ayrıca, adı geçen risalenin, Kitab-ı Gunyc, Bahru'l-Fevaid ve Şiratü'l-İslâm adlı ilmihal kitaplarındaki gaza ve cihattan bahseden bölümleriyle karşılaştırmasını da yapmaktadır. Yazarı bilinmeyen Kitab-ı Gunyc adlı eserin Bursa Genel no.4006'da kayıtlı tek nüshasında 1379 tarihi görölmektedir. Burada *babu'l-Gazv ve'l-Cihad* ele alınan metinle bazı benzerlikler taşımaktadır.

¹³¹ Ş.Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler”, *tarih ve toplum*, C.19, S. 109, 1993, s. 13, 17; aynı yazar, “XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası...”, s. 141, 144.

¹³² Bk. Selahattin Döğüş, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, Sayı 18, Ankara Üniv., 2005, s. 71-94.

¹³³ H.İnalık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, s. 77.

birlikte, bir çok nüshası bulunmaktadır. Yazar, bu tür eserlerle birlikte, Risaletü'l-İslam'ın karşılaştırmasını da vererek, gaza ile ilgili esasları, gaziliğin adap ve erkanını değişik kaynakların adlarını da sayarak anlatmaktadır.

Bu tür eserlerde gaza, ahiret için sevap kazanma işi olup, gazi için savaşta elde edilen ganimet de mükafattır. Risaletü'l-İslâm ve benzeri ele aldığımız, uclarda anlatılan sözlü kaynaklarda ve bunlara dayanan erken Osmanlı kroniklerinde, cihat sözü nadiren, gaza sözcüğü ise çok sık kullanılmakta ve gaza ile cihat arasında belirgin bir ayrım göze çarpmaktadır¹³⁴. Osmanlılarda, gazi sultan Unvanları ve benzeri formüller, sadece edebi eserlerde değil, bürokraside hazırlanan günlük belgelerde bile görülmesi, devletin bir doktrini olarak gazi-sultan idealinin nasıl kök saldıgını göstermektedir.

E. Türk Edebiyatında Alplık Geleneği

İslam öncesi Türk toplumunda, kahramanlık ve cengaverlik geleneği, aşağıda özellikle destanlarda ve yazıya geçirilmiş kaynaklarda, alplık ile tanımlanmıştır. Bu dönemin alp kişisi, hayvancılık ve avcılık yanında, akıncılıkla geçinir. Dolayısıyla sürüstüne ve yurduna göz diken düşmana karşı koymak, vahşi hayvanları yenmek zorunda olan bu insan için, beden gücü, hayvanlar ve düşmanlar üzerinde kuracağı üstünlük, en yüce değerdir. Alpların, eski Türk kabile teşkilatında olduğu gibi, ilk Osmanlılar zamanında da, kabile reisinin etrafında özellikle savaşlarda, kahramanlık ve yararlıkları ile yükselmiş fertlerden mürekkep, bir nevi imtiyazlı sınıf teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu göçebe aristokrasinin teşekkülünde belki soyun da etkisi olmakla beraber, ferdi meziyet bu mertebeye yükselmeye birinci şarttı. İlk dönem Anadolu gazilerinin kahramanlıkları Türk Halk edebiyatına menkıbe halinde yansımıştır. Batı Anadolu'da Bizans sınırlarında yaşayan aşiretler arasında da durum böyleydi. Osmanlı fütuhatu, Müslümanlık sınırlarını Balkanlar içine ilerletince, Köprülü'nün "alplar devri"¹³⁵ dediği

¹³⁴ İslam hukukuna göre, gaza bir nevi fütuhattır, dolayısıyla farz-ı kifayec, cihat ise ülkesini düşman istilasına karşı savunmak demektir ki bu da farz-ı ayn kabul edilir (Ş. Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik...", s. 143). Anadolu'da gaza ve cihat kavramları arasındaki fark ve gazanın geçirdiği safhaları görmek için bkz. Şinasi Tekin, "Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *tarih ve toplum*, 1993, C.19, S. 110, s.14; C. Kafadar, *Between Two Worlds*, s. 80-91; S. Döğüş, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri", *Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, 2007, s. 30-31.

¹³⁵ F.Köprülü, "alplar devri" diye ifade ettiği tanımlama, iptidai kahramanlık devri ideolojisi ve geleneklerini anlatmaktadır. Bk. *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 297.

bu devrin bütün özelliklerini orada da hemen hemen aynı şekilde kendini göstermiştir. Destanlar döneminin alp kişisi, bizde elde bulunan edebi eserler tarafından içerisinde bulunduğu şartlar gereği içten çok dışa dönük, aktif bir tip olarak tanıtılır. İslam öncesi dönemden başlayarak, kahraman, yiğit, zorlu, cesur, güç anlamlarında kullanılan alp, edebiyatımızda şahıs adı olarak geçtiği gibi, bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içindeki asker zümresine verilen asalet adı olarak da kullanılır¹³⁶.

Orhun ve Uygur alfabeleri, Kırgız mezar taşlarında alp kelimesi sık geçer: “*alp kağan ermiş*”, “*küçlüğ alp kağanından adrulu berdiniz*” (güçlü alp kağandan ayrılı verdiniz), “*kanınız yoklayur kadaş alpiniz karganur*” (hanımız yok oluyor kardeş, alplığımız lanetlenir). Orhun kitabelerine göre, Göktürk atlarının gazilerine bile alp denilirdi ki Kül Tigin’in bindiği atın adı Alp-Şalcı idi¹³⁷.

Orta Asya Türklerindeki kahramanlık geleneğine bağlı olan alplar, İslamiyet’ten sonra da bir üst kimliği temsil ediyordu. Kutadgu Bilig’te ve Divanü Lûgati’t-Türk’te, 13-14.yüzyıllarda yazılmış lûgatlerde sık geçen bu kelime, Oğuzlarda daha çok yaygındır. Y. Has Hacib ve Kaşgarlı, İranlılar’ın Afrasyab dedikleri, menkıbevi kahraman Alp er-Tunga’dan bahsetmişlerdi¹³⁸. Birçok Türk kabilesinde kendisine mensupluk iddiasında buldukları bu Türk kahramanına alp unvanının verilmiş olması, 10.yy.da Karahanlılar devrinde hala yaşayan eski bir Türk geleneğine dayanması bakımından önemlidir. Bu iki önemli eserde alp yanında aynı anlamda gazi kavramı da kullanılmıştır. Türklerle aynı tarihi paylaşan Moğollardan Türkçe’ye geçen bağıtatur (bahadır) da, alp anlamındadır. Türkçe’de aynı manayı ifade eden sökmek kelimesi de, düşmanın harp saflarını yaran, söken demektir. Osmanlılardaki sekban teşkilatı ve Celali zorbalıkları döneminde halk arasında Sekban örgütlenmeleri olarak gördüğümüz bu isim, Anadolu’da seymen adıyla hala yaşamaktadır¹³⁹. Mevlana, Mesnevisinde, Harzemşah hükümdarı Muhammed için Alp-uluğ unvanını kullanmıştır¹⁴⁰.

¹³⁶ F. Köprülü, “Alp”, *MEBLA*, C.I, s. 379 vd.; Mine Mengi, “Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler”, *Belleten*, S. 191-192, C. HXLVIII, 1984, s. 488.

¹³⁷ F. Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 289.

¹³⁸ *Alp Er Tonga öldi mi Issız ajun kaldı mı / Ödhlek öçin aldı mı Emdi yürek yırtılır.*; *Divanü Lûgat-üt-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, TDK yayınları, Ankara 1985, s. 41.

¹³⁹ M.Fuat Köprülü-W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 3. bs., s. 289.

¹⁴⁰ F. Köprülü-W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 294.

Yusuf Has Hacib'in Karahanlı hükümdarı için yazdığı Kutadgu Bilig'te (1069) bu köklü gelenek, mal ve hazine toplamanın önemi belirtilirken, vurgulanır: "Hazinesini aç ve servet dağıt... Adamların çok ve kalabalık olsun, asker çok olunca gaza yapar hazineni doldurursun". "Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır... Etrafına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur, asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. Dünya hakini bey niçin hazine toplar, asker nerede ise orada hazır hazine alır"¹⁴¹. Dolayısıyla gaza, savaş ve düşman ülkelerini fethetmek bir gelir kaynağı olarak kabul edilmekte. Ayrıca hükümdara öğütlediği gaza ve cihat sayesinde hazine güçlenmeli, kul ve cariyeler çoğalmalı ve sonuçta vurup almayı bu fetih hareketinin tabii bir sonucu olarak göstermektedir. 11.yüzyıla gelindiğinde tamamen Müslüman olmuş Karahanlı hükümdarları arasında, bu uğurda şehit olanlar olduğu gibi, bazıları da el-gazi, el-mücahit gibi sıfatlarla anılmışlardır¹⁴².

Kaşgarlı Mahmud'un, Türk ülkelerini birer birer dolaşarak, iki senede tamamlayıp (1072) Bağdad'ta halifeye sunduğu ve (Oğuznâmeden pasajlar da içeren Divanü Lûgati't-Türk'te, alplık geleceğinden çok sık bahsedilirken, gaza motifi de çok canlıdır:

*Kelginleyü aktımız, kendler öze çıktımız,
Furhan evin yıktımız, burkan öze sıçtımız..*¹⁴³
(Seller gibi akuk, şehirleri bastuk,
Puthaneleri yıktık, putlar üzerine pisledik...)

Karahanlılar döneminde yazan Kaşgarlı Mahmud, halk edebiyatına girmiş gaza konulu şiir ve destanların önemli bir kısmını toplayarak, meşhur eserine almıştır. Henüz Müslüman olmuş Türklerin, bu heyecanla putperest Basmıl, Uygur ve diğer kavimlere karşı gazaları, Satuk Buğra Han ve Gazi Arslan Tegin gibi veli-hükümdar komutanların adı etrafında söylenmiş destan ve şiirlerde anlatılır:

*"Kırduk katığ tüğdüğümüz
Kemşip atığ tagdimiz
"Basmil susin komitti*

¹⁴¹ H. İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Geleneği", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 259-275.

¹⁴² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK yayımları, Ankara 2002, s. 65.

¹⁴³ *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, TDK yayımları, Ankara 1985, s. 343.

*Arslan taba emitti
 Tenğriğ öküş ögdümüz
 Aldap yana katçımız”..
 Barça kelip yumuttı
 karkup başı tezgünür”¹⁴⁴*

“Atların kuyruğunu sıkı sıkı bağladık, Tanrıya çok hamdettik, gavurlarla savaş yaparken tekbir getirdik. Atları özengeleyerek üzerlerine saldırdık. Arkamıza düşsünler diye onları aldatmak için kaçiverdik”. “Gazi Arslan Tegin, savaşan Basmil askerlerini bizimle savaşmak için coşturdu, hepsi toparlandılar, Arslan’a doğru yöneldiler, bizi gördüklerinde gözleri karardı başları döndü”.

Alp, ilk Müslüman Türk devletlerinde, Gazneli devletinin kurucusu Alp Tegin, Selçuklu devletinin ikinci hükümdarı Alp Arslan’da olduğu gibi, İran kültürünün etkisindeki Anadolu Selçuklularında nadiren kullanılırken, özellikle Beylikler döneminde, liderlik Unvanı olarak daha sık kullanılmıştır. Türkmen geleneklerinin canlı olduğu Osmanlı beyliğinde, Osman’ın dedesi ve kardeşi Gündüz’ün alp unvanında olduğu gibi, Osman ve Orhan Beylerin maiyeti arasında gaziler yanında alplar çoğunluktadır: Turgut Alp, Konur Alp, Hasan Alp, Saltuk Alp gibi. Bunların, gazilerden farklı bir teşkilata ve sınıfa tabi olması gerekir. Herhalde gazilik tarikatına uymayı istememişlerdi. Çünkü, Aşıkpaşazâde’nin Gaziyân-ı Rûm dediği savaşçıların bir tarikatı olmalıydı. Yoksa neden bazılarını gazi derken, alpları ve Türkmen beylerini ayrı sayacaktı. Alplar, yüzeysel de olsa Müslüman’dılar ama bağımsız olarak savaşmayı meslek edindikleri anlaşılıyor. Osmanlı beyliğinin kuruluş sürecinde ilk saflarda onları görürüz; “Osman Gazi, İnegöl’ü ona verdi. Turgut Alp’ı tizcek İnegöl’e saldırdılar”¹⁴⁵. Beylerin, alplara fevkalade itibar ettiği anlaşılıyor. Şehzadeler onlara emanetti. Osman Gazi, Karacahisar’ı Germiyan saldırılarından korumak üzere oğlu Orhan’ı sefere yollarken yanına Saltuk Alp’ı, Konur Alp’ı ve Köse Mihal’ı katmıştır. Gerçekte alplar, beyler için o denli önemlidir ki Konur Alp ölünce Orhan Bey onun sancağını, oğlu Murad’a vermiştir¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *Divanü Lügati’t-Türk Tercümesi II*, s. 312.

¹⁴⁵ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, s. 102.

¹⁴⁶ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 47.

Aşıkpaşazâde, Osman'ın yanında yarar yoldaşlar olarak, alplar ve gaziler yanında bir de Moğollardan kalma bir kurum olan nökerlerden bahseder.¹⁴⁷ Osman Gazi döneminde nökerlik, alplik gibi, önemli bir kurumdur. Nökerlik, Osmanlı'nın gelişme çağında kul sistemine vücut vermiş görünmektedir. Yeniçeriler, bey kulları (gulam-ı mir), tımarlı sipahilerin hizmetkârı gulamlar hep nöker, maiyet askeri durumundadırlar. Osman Gazi ile alplar, garipler, nökerler arasındaki sadakat bağı, esiri Köse Mihâl arasında olduğu gibi, din gayretinden çok, ant içmek (kanlarını bir kapta karıştırıp içmek, kan kardeşi olmak) ritüeli ile beye bağlanarak, savaşta cesaret göstererek nüfuz, ganimet, esir ve tımar elde etmenin kaygısındaydılar. Ganimet ve fethedilen topraklar, ant ile öndere bağlı olan alplar arasında yurtluk olarak paylaşılıyordu.¹⁴⁸ Osman Gazi, önemli başarılar kazanıp karizmatik bir başbuğ durumuna gelince nökerler, alplar ve gaziler, onun yakın yoldaşları oldular, hizmetine girdiler. Önemli makamları işgal eden ve bu Unvanı taşıyanların neslinden gelen bir aristokrasi zümresi uzun dönem varlığını sürdürmüştür.

Anadolu'da var olan ve göçebe ortamına uygun, atlıların oluşturduğu askerî bir zümrenin, gazilerden daha öncelikli geldiğini savunanlar haksız değiller. Buna göre, yaya olarak savaşan gazilerden farklı olarak alplar attan inmezlerdi. Osmanlıların başarı kazanan, fetihler yapan asıl savaşçı unsurları da bunlardı. Keza Osmanlı atlıları içerisinde bunların öncelikleri vardı. Ancak bunların zamanla yerini gazilere bıraktığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Belki de o yüzden Aşıkpaşazâde, gaziler teşkilatından bahsederken, alpların teşkilatından bahsetmez. Zira, 15.yüzyılda eserini yazdığı zaman, şehir kültürü, atlı göçebe ve uç kültürüne çoktan hakim olmuştu.

Bu devirlerde Batı Anadolu uçlarında alplar teşkilatı, daha çok atlı göçebe kültürü özellikleri taşırdı ve bölgede, Orta Asya Türk gelenek ve inançları kuvvetliydi. Uç beyliklerinin asıl askeri kuvvetini teşkil eden ve millî ananeleri bozulmamış olan yarı göçebe Türkmen aşiretleri arasında bunun böyle olması pek tabii idi. İslâmî ananelere dayanan gaziler teşkilatından farklıdır ve uç beylerinin gazi lakabını almaları, onların artık şehir

¹⁴⁷ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 78.

¹⁴⁸ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", s. 79; S. Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, s. 47.

¹⁴⁹ Bk. Aldo Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1997, s. 54-55.

hayatına geçmiş ve az çok medrese tesiri altına girmiş olmalarından dolayıdır. Köprülü, Aşıkpaşazâde'nin pek de mahiyetini anlamayarak Gaziyân-ı Rum adı altında anlatmak istediği zümrenin aslında alplar olduğunu öne sürmüştü¹⁵⁰. Osmanlı menakıbnâme geleneğinde Osman Gazi, Kayı boyuna mensup bir yarı göçebe aşiretinin beyi olarak takdim edilir.

Bu devrin kadınları da genellikle aynı müşterek karakterleri taşırlardı. Aşıkpaşazâde'nin, eserinde, Gaziyân-ı Rûm ile birlikte bahsettiği Baciyân-ı Rûm (Anadolu Kadınlar Teşkilatı) gösteriyor ki, Ortaçağ Anadolu'sunda kadınlar da alplık ülküsü etrafında teşkilatlanmışlardı. Türkmen kadınların oluşturduğu bu savaşçı zümre, Ortaçağ Anadolu'sunda önemli bir güç oluşturduğu gibi, Osmanlı devletinin, kuruluşunu gaza ideolojisi üzerinde bina etmesine büyük katkısı olmuştur¹⁵¹.

Aşık Paşa'nın 1330 tarihinde yazdığı Garib-nâme adlı ünlü mesnevisi, Alplık geleneğinin Anadolu'daki seyri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Alp kültüründen gazi kültürüne geçiş süreci, çeşitli kıssa ve tarihsel örneklerle çok güzel anlatılır. Eserde öncelikle tasavvufu yayma amacı güdülmekle birlikte, o dönem Anadolu'sunda alplık ülküsünün ne denli yaygın olduğu, nasıl bir sosyal ve kültür ortamı içerisinde şekillendiği bir teşkilat olarak ortaya konmuştur. 14.yüzyıl Anadolu'sunun alp kişisi Garib-nâme'de dini ve dünyevi alplık olarak iki aşamada anlatılır. Alp adını kazanabilmek için kahramanlık göstermek gerektiğini söyleyen Aşık Paşa, söze girdikten sonra alpa yada alperene gerekli dokuz niteliği ve aracı, kendi deyimiyle şöyle sıralar: Sağlam yürek (cesaret), kuvvet (güç), gayret, iyi bir at, zırh, ok-yay, kılıç, süngü ve yâr (arkadaş). Türk kahramanlık destanlarının araştırılmasında bu dokuz özelliğin varlığı açık şekilde görülür. Aşık Paşa'nın sıraladığı bu özellikler, Ortodoks İslam geleneğinin hakim olduğu dönemlerde yazılan ilmihallerde geçen ve gazilerde bulunması gereken niteliklerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu da, Oğuzlardaki alplık düşüncesinin, Osmanlılarda gazilik ideolojisinin temeli olduğunu göstermektedir. Bu dokuz unsurun hepsi de at, kılıç vb. kutsaldır. Kılıç alpin en değerli malıdır, onun "altını ve incisi"dir:

¹⁵⁰ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 1999, s. 88.

¹⁵¹ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 93; M.Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya 1994, s.35. Burada M.Bayram, Baciyân-ı Rûm'u Ahilerin değil de Gazilerin kadınlar kolu olarak gösterseydi bizce daha doğru olurdu. Çünkü Bacılar Teşkilatı, bir esnaf örgütünden çok mistik bir savaşçı zümreyi çağrıştırmaktadır. Kaldı ki sınır boylarında gaza faaliyeti, esnafıktan daha önemli bir geçim kaynağı idi.

*Gaziler dini kılıçla açdılar
Kılıç üzre and anuñun içilür
Kafir oldur kim kılıçdan kaçdılar
Kim bu kafir kanı andan saçılır..¹⁵²*

Aşık Paşa'dan bir asır sonra 1436'da, Tarih-i al-i Selçuk'unu yazan Yazıcızâde Ali, 13.yy. Selçuklu Anadolu'sunu tasvir ederken, atlı göçebe kültüründen örnekler de sunmaktadır. Türkmen boylarında, alpların at seçirtmelerinden, atlarının farklı şekillerde süsleniği ve diğer zümrelerden bu şekilde ayrıldığı, çocukluklarından itibaren avda at sırtında kaplan avladıkları, at sırtında bir atında okla kuş vurdukları vs. alpin önemli özelliklerini anlatmıştır¹⁵³.

Alpin hayata çok önemli olan at, ele aldığımız bütün destan ve menakibnâmede, kahramanlarla birlikte anılır. Hz. Hamza'nın atı Aşkar, Battal Gazi ve Sarı Saltuk'a da hizmet eden sarı attır. Bu ata bazen Kula at derler ki Manas'ın atı da Ak-kula'dır. Oğuz Han, özellikle Süt-kula adını verdiği beyaz tayı için savaşı göze almıştır. Köroğlu'nun Kır atı da dahil, destanlarda bu atlar sırası gelince uçarlar. Dede Korkut'ta, erle bir tutulan at; onun kardeşi ve arkadaşıdır¹⁵⁴. Aynı destanda, "at işler er öginür, yayan erün umudu olmaz" ata sözü tartışılmıştır. Saltuknâme'de de düşman vezir atını isteyince Sarı Saltuk, "Ya vezir kişünün başun kesmeyünce kimseye at mı verilür" cevabıyla atın önemini göstermiştir¹⁵⁵.

El-Cahiz, "Türk yerden çok at sırtında oturmuştur" demiştir. Alpin atı zırlıdır ve düşman, alpi atından tanır. Osmanlılarda at üzerinde sipahilik, soyluluk şartıydı. Gayrimüslim reaya ata binemezken, Balkanlar'da Hıristiyan süvari askerleri soylu sayılıp tumar verilmişti. Oğuz Hana hediye edilen dokuz kır at örneğinde görüldüğü gibi¹⁵⁶, beyler arasında en değerli peşkeş attı.

Türk alp tipinin bir özelliği de savaşta ölmeyi şeref kabul etmesidir. Çin kaynaklarında da geçtiği üzere, Orta Asya'dan beri Türkler hastalanıp yaktakta ölmekten utanırlardı, savaşta ölmek onlar için büyük bir onur sayılır-

¹⁵² Aşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, II/2, TDK Yayınları, İstanbul 2000, s.557

¹⁵³ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.15a; F.Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 297.

¹⁵⁴ *At dimezem sana kardeş dirün kardeşumdan yiğ / Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yiğ* (s. 136).

¹⁵⁵ K.Yücc, *Saltuk-nîme*, s. 230-233.

¹⁵⁶ Bkz. *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi*, haz. Z.V.Togan, İstanbul 1972, s. 72-74.

di. Aşık Paşa'ya göre Alp cesurdur, Alplık düşmandan korkmama, düşmanı korkutarak önünde dize getirme böylece de askerinin dayanağı olmakla mümkündür.¹⁵⁷ Özellikle böyle bir ideal insan, alp tipinin neticesinde Türkler cihan devleti kurmayı, yani fütuhatu, kendi hayat gayelerine dönüştürebilmişlerdir.

Garib-nâme'de daha sonra din alplığı (alp-eren) için insanda bulunması gereken dokuz nitelik: Velayet, riyazet, kifayet, aşk, tevekkül, şeriat, ilim, himmet ve doğru arkadaş olarak sıralanır. İlk alp tipinden ikincisine geçişte Anadolu'daki sosyal dönüşüm ortaya konmuştur.¹⁵⁸ Böylece Aşık Paşa, eski kültür tabakası üzerine zamanının İslamî kültür tabakasını ustaca yerleştirerek alplık ülküsünün, gazi ideolojisine dönüşümünü açıklamış olmaktadır. Alp "varlığı korumak için ay ve yılda birbirleriyle kol kola savaş" yapan bahadırlardır. Onun paraleli, nefsiyle mücadele eden alp-erendir. Dede Korkut öykülerinde de alptan çok alp-erenlik anlatılır. Ozanlar, oba oba diyar diyar gezerek İslam'ı kabul etmiş Türklere şölende, toyda, avda, yığmakta alp-erenlerin başına gelenleri kopuz çalarak söylerler. Bu ise Oğuzları yeni kahramanlığa, yurt kurmaya davet idi. Tarikatların yetiştirdiği kahraman tipi olan alp-erenler, İslam'ın hamisi olarak bütün Müslüman ülkelerle yayılır ve hak din uğruna vuruşurlardı. Ayrıca Türk tarikatları (Yesevîlik, Bektaşîlik, Babailik, Nakşibendîlik, Safevîlik vb.) da Türk kahraman tipi olan alp-erenliği överler.

Aşık Paşa'da gazi, alp tipinin, dini ve sosyal değişime uğramış sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin atası olan Aşık Paşa, gaziyan kelimesi yerine İslam'dan önce Avrasya toplumlarındaki ortak bir değeri ve Türkçe olan alp terimini kullanması, o zaman lüzumunu hissettiği Türklük şuuru ve birliğini, Oğuz gelenekleri etrafında sıkı sıkıya kenetlenmekte bulmuş olmasında aranmalıdır. Zira O, eserinin başında: *Türk diline kimsene bakmaz-ıdı / Türklerde hergiz gönül akmaz-ıdı..* mısraında Türklerin birliğini, dil birliğinde görüyordu. Dolayısıyla Aşıkpaşazâde'nin, eserinde zikredilen gaziyan, Osman dönemindeki alplardan başkası değildir ve bu alplar belli

¹⁵⁷ *Garib-nâme*, II/2, s.551:

Ürkmeye hiç nesneden kaytmaya
Muhkem ola yağı görüp sınmaya

Alperen oldur kim anın yüreği
Ola cümle leşkerün ol direği.

¹⁵⁸ Aşık Paşa, *Garib-nâme*, II/2, s. 561, 577:

Bildün alplık dünyede niceymiş
Dinle imdi din içinde neymiş

Din içinde şolür alplık kim kişi
Nefsini basmak ola her dem işi

Ya kişi dünya içinde er gerek
Ya din içre hakim ü server gerek.

nitelikler taşıyan bir guruptur.¹⁵⁹ Kaldı ki eserini Osmanlı devletinin kurulduğu yıllarda yazan Aşık Paşa, yukarıdaki beyitlerde, alpların aynı zamanda kılıç üzerine yemin eden gaziler olduğunu belirtmiştir.

Garib-nâme'nin taşıdığı sosyal ve politik mana üzerinde duran H.Fehmi Tuğral ve M.Kaplan gibi edebiyatçılarımız, birinci bölümde ele alınan "birlik" fikrinin Osmanlı devletinin kuruluşunu müjdeleyen bir ideoloji olarak yorumlamışlardır. Aşık Paşa'nın vermiş olduğu birlik fikri, adeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları cihan devletinin ideolojik ve kültürel temelini hazırlar. Aşağı yukarı aynı yüzyılda yaşayan Yunus Emre ve Mevlana'nın verdiği birlik mesajları da bu ideolojinin alt yapısını hazırlamış gibidir. Aşık Paşa, vahdetin önemini, Oğuz Kağan destanına atıflar yaparak örnekler; Oğuz Hanın her bir evladına vermiş olduğu okların birleştirilince kırılmayacağını söyleyerek birliğin önemini belirtirken, cihan devleti kurma idealini güden eski Türk geleneklerinden de faydalanmış olmaktadır: *Bes bilün yalnız kişi güçsüz olur / Birikenler devleti uçsuz olur.*¹⁶⁰

Aşık Paşa'nın alp tasviri, Osman Gazi ve onunla birlikte savaşan yoldaş alpların, genellikle Anadolu'da uçlardaki gazilerin tasviridir ki aynı şekilde Yazıcızâde'nin Oğuzname özelliği taşıyan eserinde de alplarla gaziler aynı kültür ortamı içerisinde gösterilir. Bu alp veya gazi tasvirini, Battalname, Danişmendname ve Dede Korkut gibi Anadolu destanlarındaki kahraman tasvirine eş buluyoruz. Eski Osmanlı menakıbnamesinde "Aşık Paşa dedikleri aziz"¹⁶¹ öteki ulema arasında saygıyla anılır. Kırşehir'de görkemli türbesi, bugün de bir ziyaretgaktır. O, Arap ve İran kültürü etkisindeki Ortodoks Müslümanların değil, alp-erenlerin, daha çok Türkmenlerin piridir. Oğuz Kağan destanında da anlaşıldığı gibi kahramanın alplığı, Aşık Paşa'nın tasviri ile aynıdır. Atla, silahla birlikte Türk kahramanlarının gökten inmesi alplığın Tanrı vergisi olduğunu söylemeye imkan verir. Bu manada alplık tanrı vergisi olan hak aşıklığı (derişlik) ile aynı paraleldedir.

M.Kaplan, alplıktan alp-erenliğe geçiş merhalesini, gaziliğin mistik düşünceyle bütünleşmesi olarak açıklar. Göçebe atlı Türk'ün ideal insan tipi alp idiye, Türk tasavvuf düşüncesinin ideal insan tipi de alp-erendir. İsla-

¹⁵⁹ Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 79-80.

¹⁶⁰ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, cengah yayınları, İstanbul 1992, s. 187-188.

¹⁶¹ *Neşri Tarihi*, 162.

miyet'in tesiriyle, alp ve veli birbiri ile bütünleşmiştir¹⁶². Dervişler de kılıç çalıp dövüür, bir avuç müritleriyle kaleler fetheder, dini yayarlardı. Ancak onların kılıcı sembolik tahta kılıçtır, gazi-dervişin başlıca gücü, Türk mistisizmidir. Alplik kurumunun dervişliğe dönüşmesi safhasını kısmen kendinde aksettiren Dede Korkut destanlarında gazi-erenler, alp-erenler, kelime birleşmesi ile birlikte Horasan erenleri tarihi ıstılahı da işletilmiştir. Dede Korkut'ta bu geçişi veya birleşmeyi gösteren ilginç örnekler vardır. Mesela, "al kanatlı Azrail" ile savaşan Deli Dumrul'un mağlubiyeti, alp-erenliğin alplığa üstünlüğünü gösterir¹⁶³. Merkezin mutasavvıflarına karşın, düşmanla burun buruna yaşayan sınırın sufileri alp-erenlerdi. Osmanlıların kuruluşundaki menkıbevi şahsiyetlerden Geyikli Baba, Bursa'nın fethinde gazilerin önünde 60 okkalık bir kılıç alıp savaşmış, Abdal Murad, dört arşın uzunluğundaki tahta kılıcıyla birçok kahramanlıklar göstermiştir. Hammer, Geyikli Baba'yı Avrupa'nın efsanevi kahramanlarıyla karşılaştırır. Kanunî, Geyikli Baba'nın kılıcının üçte birini kestirip hazineye koydurmak suretiyle saygısını göstermiştir¹⁶⁴.

Türk edebiyatında geniş bir şekilde işlenen gazilik geleneği, Mevlana ve Yunus Emre'den Şah İsmail'e, Köroğlu'dan Dadaloğlu'na kadar bir çok Türkmen şairin dizelerine ve Alevî-Bektaşî nefeslerine yansımıştır. 13-14.yüzyıllarda gaziler arasında mistik düşüncenin hakim olduğunu Aşık Paşa'dan sonra Yunus Emre de, gazayı bin haç ile aynı değerde görerek ifade eder.¹⁶⁵ Mevlana Divan-ı Kebir'de "Gazi alışsın, usta olsun da savaşsın diye oğlunun eline tahtadan yontulmuş bir kılıç verir" der. Osmanlı ordusundaki gaza geleneğini ve unvanını peygambere dayandırmakla M. Akif, son noktayı koymuştur: *Yulmam ölümden yaradan askerim / Orduma gazi dedi peygamberim....* O. Şaik Gökyay dizelerinde; "Nehirler gazidir, dağlar kahraman" derken gaza ideolojisinin Anadolu'da ne derece kök saldığını ifade eder. Tanzimat devri edebiyatında da, Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" (1873) ile Abdülhak Hamit'in "Eşber" (1880) adlı eserlerinde gaza ideolojisi işlenir.

¹⁶² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, s. 19.

¹⁶³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK yayınları, Ankara 1994, s. 178-179.

¹⁶⁴ F.Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 254.

¹⁶⁵ *Bin kez hacca vardın ise, bir kez gaza kıldın ise* Gaziler bir yere komuşlar işin
Bir göz gönül sıdın ise, gerekse var yollar döker hapsi hak yoluna vermişler başın...

Burhan Kaçar, "Türklerde Gazilik Geleneği ve Kitab-ı Melik Ahmed Danişmend Gazi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nıksar, s.12-13.

Ortaçağ müellifleri çok vakit Türk ordusunun simasında kural yaratan, dünyayı nizama sokan, kötülere cezalandıran bir kuvvet görürler. Birçok metinde Türk ordusunu Tanrı ordusu /gazabı gibi takdim olunması ideolojisi, alplığın hükümlerle birleşmesi sonucudur. Aynı fikre, Orhun kitabelerinde ve Kaşgarlı Mahmud'un eserinde de rastlanır: “*Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda yarattı, feleğin çarkını da onların mülküne uygun şekilde çevirir. Tanrı onları Türk deyip çağırıyor, dünya mülküne onları hakim etti. Onları zamanenin hakimleri olarak seçti*”¹⁶⁶ Ayrıca hadis külliyatlarında, Türkler ve Türk ordusu hakkında çeşitli hadisler türetilmiştir. Güya Hz. Muhammed, defalarca Arap gazilere, “*onlar size dokunmadıkça Türklere dokunmayın*” demişti¹⁶⁷. Kaşgarlı, Peygamberin hadislerine dayanarak, Türklerin hükümlerinin uzun süreceğini söylemesi, alplik ve gaziliğin ortak kutsal değere dayandığını gösterir.

F. Oğuz Destanlarında Alplik ve Kahramanlık Ülküsü

İslamiyet'ten önce alpların kahramanlık öyküleri destanlaştırılmış, bir destan devri edebiyatı meydana getirilmiştir. Cihan fatihi Oğuz han destanı, Reşid üd-din'in *Camiü't-tevarih*'i ve Yazıcızade'nin *Tarih-i al-i selçuk*'u başta olmak üzere birçok Ortaçağ müellifinin tarihlerinde işlenmiştir. Oğuzların, Oğuz Han ile başlayan ve ilk hükümdarlarını anlatan Oğuzname adlı eserleri, özellikle Türkmenler arasında saygıyla elden ele dolaşır. Bu eserlerde, Depe-göz'ün Türk ülkelerini harap ettiği ve nihayet Basat tarafından öldürülmesi gibi yararlılık ve kahramanlık seciyeleri yazılıdır. Oğuznameler başta olmak üzere çeşitli Türk destanlarında alplik, sadece sosyo-kültürel terim değil, aynı zamanda siyasi terimdir¹⁶⁸. Türk devlet anlayışı ve siyaset hukuku milli töreye ve destana göre tayin edildiğinden, Oğuz han neslinden gelme kaidesi ve Oğuznameler mukaddes sayılmıştı. Bu da Oğuzların Türklerin en asili, en kudretli ve medenisi olması ile ilgili idi. Nitekim Osmanlı'da olduğu gibi Türkler “her şey kalkar ama töre kalkmaz” derken bu durumu güzelce belirtiyorlardı. Oğuzculuk hareketinin alplik kategorisine dayanması tesadüfi olmayıp, buna göre Alp kahraman tipinin canlı örneği Oğuz'un kendisidir. Nitekim Oğuznamelerde, İran'ı fetheden büyük Türk kahramanı Efrasyab da Oğuz Han'la birleştirilir.

¹⁶⁶ *Divanü Lügati't-Türk I*, s. 3.

¹⁶⁷ Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler*, İstanbul 1986, s. 81-102.

¹⁶⁸ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2006, s. 217.

Kaşgarlı Mahmud, Reşüdeddin ve her ikisine dayanarak eserini yazan Yazıcızâde'nin Oğuznamelerinde, Maverâünnehir ve İran'a gelen Oğuzların, iklim tesiri ile İranlılara benzediklerini bu sebeple kendilerine *Türkmanend* (Türke benzer), Müslüman olanlarına da Türkmen denildiğini belirtirler¹⁶⁹. Batı Türkistan dediğimiz sahada, Osmanlılar dahil, çeşitli Türk devletlerini ortaya çıkaranlar bu Türkmenler yani Oğuzlardır. Oğuznameler, Türklerin dünya görüşü, tarihi, devletçiliği, yönetim sistemi, sosyal hayatı, dini ve milli seciyelerini yansıtan önemli edebi kaynaklardır. Oğuznameler, ozanların repertuarında asırlarca icra edilip Ortaçağda yazıya dökülerek, günümüze kadar gelmiştir. Eser, sosyal tarihle ve sosyal, kültürel düzenle ilgili hassasiyeti ile ön plana çıktığından milli şuurun oluşumu sürecinde devletçilik ideolojisinden devlet kurmaya, hayvancılık ve avcılıkla geçinen bir toplumdaki şehir hayatına geçiş süreci gibi sosyo-ekonomik dönüşümleri, dini ideolojiden kutsal savaşa kadar çok geniş bir alanda aydınlatıcı içeriğe sahiptir.

Tarihi romanlar diyebileceğimiz bu eserlerden hareketle, Osmanlı tarihinin karanlık dönemlerini aralayabilir ve sosyal örgütlenmelerini anlayabiliriz. Oğuzname destanlarını tarihi kaynak gibi araştıran F.Sümer, Türk dünyasının, Türk tarihinin destanlarımızda temsil olunduğuna kesin şekilde inanmıştır. Ona göre destan ve tarih konularını birleştiren Oğuznameler, Uygur destan varyantının Müslüman medeniyeti bağlamında takdimidir¹⁷⁰. Atlı göçebe millet için karakteristik bir özellik olan destancılık, o milletin içtimai, siyasi, iktisadi, medeni hayatının tarihidir. Ancak burada, bu tür eserlerin dini endişelerle olsa gerek ki yüksek muhitlerde değil de daha çok yarı Şamanist ve göçebe Türkmenler arasında yaşadığını belirtelim. Mesela destanlarımızda, gücün ve hürriyetin kutsal sembolü olan Gök Kurt tasvirleri, Ortodoks çevrelerce hoş karşılanmadığı gibi, Oğuz Hanın Türk töresi gereği babası Kara Hanı öldürmesi de 15.yüzyılda kaleme alınan Tarih-i al-i Selçuk'ta, Müslüman olmadığı için öldürdüğü şeklinde yansımıştır.

¹⁶⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.9; *Divanü Lügati't-Türk I*, s.55, 352, III / 415; O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi yay., İst. 1993, s.194.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler", *DTCF Dergisi*, 17, 1960, s. 359-455.

1. Oğuz Kağan destanı

Oğuz destanı, hem sözlü hem yazılı gelenekte hem İslam'a kadarki hem de İslam'dan sonraki devirde mevcut olduğundan, Türk cihan devletlerinin kurulmasını genelleme yaparak aksettirdiğinden tarihi bir dstandır. Dolayısıyla Oğuz destanı birçok özelliğiyle diğer Türk destanlarından farklıdır. B.Ögel; "Oğuz Kağan destanı zihinlerde ve hayallerde yaratılmış bir hikaye değil; Türk toplumunu anlatan ve yansıtan bilgilerdir" demiştir¹⁷¹.

Aslında Oğuz destanı, tamamıyla İslamiyet'ten önceki hadiseleri anlattığı halde, Yazıcızade (Tarih-i al-i Selçuk) ve Reşüdeddin'in (Camiü't-tevarih) örneklerindeki Oğuznamelerde tespit edildiği gibi¹⁷², sadece Oğuzların değil, bütün Türklerin epikleşmiş tarihi-ideolojik destanları olmuştur. Dolayısıyla kahramanlık umuma teşmil edilir ve bu eserde, somut bir zamandan ve belli bir Türk devletinden bahsedilmez. Keza kahramanlık ve savaşçılık özellikleri, Türklerin İslam'a girmesinden sonra da devam etmiştir. Oğuzculuk geleneği, fütuhât ideolojisi ve kahramanlıkla bir tutulduğundan ve Oğuzlar, 13-15.asırlarda, Azerbaycan'dan Anadolu'ya kadar uzanan bir coğrafyada Karamanoğulları, Akkoyunlar, Karakoyunlar, Safevîler vb. millî devletler kurduğundan, gaza ideolojisi üzerine bina edilen Osmanlılar da bu geleneğe uymaya gayret etmişlerdi. Oğuz Kağan'ın yapmış olduğu seferleri, Gök Tanrı'ya bir borç ödeme, ilahi bir görevi yerine getirme şeklinde göstermesi çok dikkat çekicidir. Bu eski Türk cihangirliğinin dini bir manası olduğunu gösterir. Oğuz Kağan'a yol gösteren Gök Kurt, Tanrı'nın habercisidir.

15.yüzyıla gelindiğinde Oğuzculuğun merkezi Azerbaycan'dan Anadolu'ya kaymıştır ve artık Oğuzname türü eserler, Anadolu'dan da bahsetmeye başlar. Reşüdeddin'in eserinde geçen ve Z.V.Togan tarafından yayınlanan Oğuznameyi yazıp tespit edenler, tıpkı Dede Korkut kitabını tespit eden raviler gibi, genellikle Önasya'da yaşayan Türkler olmuştur.

Ayrıca Oğuz destanı genel çerçevede fütuhât ideolojisinin yayılmasında, tebliğinde ve vasıflarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Türk cihan devleti ülküsü ve dünyayı yönetmek düşüncesi hakkında sayıları otuzu bu-

¹⁷¹ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, MEB yay., İst.1993, s. 59; F. Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, s. 177.

¹⁷² Msl. bkz. *Oğuz Destanı Reşüdeddin Oğuznâmesi*, s. 117, 124; Yazıcızâde, *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 5-25 ab.

lan Oğuznameler, tarihi eserlerin, yazılı kaynakların verdiği malumattan daha ayrıntılı, daha derin ve dolgun bilgi vermektedir¹⁷³. Türklerin yaşam koduna dönüşen fütihat ideolojisi, Dede Korkut boylarında arka plana itilmiş ve merkezileşmiş devlet yapısının belli ölçüde zayıflamış bir varyantı olarak göze çarpmaktadır. Oğuz Kağan destanının 14.yy.a, Dede Korkut boylarının ise 16.yy.a rastlayan yazılı varyantları, onların sözlü kültürden yazıya aktarıldığı yıllardır.

Türk kültürünün İslam'a kadarki ve İslam'dan sonraki devreleri arasındaki ilişkiyi öğrenmekte, medeniyet dönüşümünün edebi formların yeni mana kazanmasının sebeplerini açıklamakta Oğuz destanı, tarihi hafıza rolü oynar. Dolayısıyla alplık ülküsünden gazilik ideolojisine geçerken Türk toplumlarının nasıl bir sosyal dönüşüm geçirdiğini en iyi şekilde bu eserlerden anlayabiliriz. Her iki eser arasında bir karşılaştırma yapan M.Kaplan'a göre, Oğuz destanının devamı olan Dede Korkut'ta alp tipinin değişimi, bir medeniyet tipinden başka bir medeniyet tipine değişimi olarak kendini gösterir. Alp tipinin ilk şekli olan cihangirlik idealiyle kaynaştığı vasfı, Oğuz Kağan destanında korunurken, Dede Korkut'da Alp tipi, daha çok ferdi cesaret ve kahramanlık vasfıyla ön plana çıkar. Bu da medeniyet ortamının değişmesiyle ilgili olmalıdır. Dolayısıyla Dede Korkut destanı, bir yerde Türk medeniyetinden Türk-İslam medeniyetine geçiş aşamasını ifade eder¹⁷⁴.

Oğuz destanının, kendisinden sonraki bir çok destan, menakıbname hatta Osmanlı kroniklerinin ortaya çıkmasına etki ettiği görülmüştür. Yazıcızâde, II. Murad döneminde başlayan Türklük şuuru gereği, Cami'üt-Tevarih'in Oğuz-namesini ve Anadolu'da yaşayan milli ananeleri toplayarak *Tevarih-i al-i Selçuk*'u tamamlamıştır (1436). Eser sade Anadolu Türkçe'siyle yazılmış ilk Oğuz tarihidir. Müellif, eserini yazarken, Uygur harfleriyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut kitabını gördüğünü belirtir¹⁷⁵. Mesela Reşideddin'in Oğuznamesinde geçen bir rüyada, dalları göklere uzanan üç ağaç hikayesi ve rüyanın yorumunda, üç çocuğun hükümdarlıkla müjdelenmesi hadisesi, aynen erken dönem Osmanlı vekayinamelerinde de (Osman Gazi'ye atfedilen ve Edebalı'nın yorumladığı

¹⁷³ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, s. 15.

¹⁷⁴ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, s. 11-29.

¹⁷⁵ *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 9a; Nihat S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987, s. 500.

rüya) geçmektedir.¹⁷⁶ Bu arada Osman Gazi'nin İslam öncesi Oğuz ananelerini pekala bildiği de anlaşılmaktadır. Gaza ideolojisine dayanan Osmanlıların, menşelerini Oğuzlara ve Kayı boyuna dayandırmasının sosyal ve kültürel olduğu kadar, siyasi ve tarihi sebepleri bulunmaktadır.

Türkmen Beylikleri zamanında Anadolu'da başlayan Türklük şuurunu, Osmanlılarla birlikte Oğuzculuk şuurunu şeklinde 17.yy.a kadar sürmüştür. Yazıcızade Ali'nin Osman Gazi'ye isnat ettiği: *Osman Ertuğrul oğlusun; Oğuz, Kara-Han neslisin / Hakkın kemter kulusun; İstanbul'u aç gülzar yap...* mısramında bu şuur işlenmektedir.¹⁷⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlılar, Oğuz geleceğine başvurarak fütihat ideolojisini hem canlı tutmakta, hem de ihmal ettiğini düşündüğü ve içerisinden çıktığı Türkmen (Oğuz) dünyasının desteğini almayı hedeflemektedir. Osmanlı hanedanı, aşırı merkezîyetçi politikaları yüzünden Y.Bayezid'in Gazi Türkmenler üzerinde bırakmış olduğu olumsuz tesirleri silmek ve 1402 bozgununun sarstığı prestiji yeniden sağlamaya uğraşırken, bu arada Anadolu beylikleri üzerinde üstünlüğü rakip hanedanlara bırakmak istemiyordu. Keza I.Bayezid daha önce kendisini bütün Anadolu'da Selçuklu varisi haline getiren Sultanu'r-Rum Unvanını öne sürmüştü ve Abbasi halifesinden bunu tasdik etmesini istemişti. Dolayısıyla 15.yy.dan itibaren ortaya çıkmış olan Oğuz Han'dan gelme hikaye ve şecereler, Osmanlı soyunun komşu ve rakip hanedanlardan daha asil ve üstün olduğunu ispat etmeyi amaçlıyordu.¹⁷⁸ Dolayısıyla Osmanlı sultanları, daha kuruluşundan itibaren, Oğuznamelerdeki fütihat ideolojisini Osmanlı gaza ideolojisiyle birleştiriyorlardı. Atlı göçebe kültürü, eski Türklerde soyluluk sebebi olduğu gibi, Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde de bey olmanın şartı sayılıyordu. Yazıcızâde Ali, Osman Beyin evlatlarına: "olmasın ki oturak olasız ki beylik, Türkmenlik ve Yörüklük idenlerde kalur" öğüdüyle reaya duruma düşmeden konar-göçerlik vasıflarını korumaları isteniyordu.¹⁷⁹ Böylece Türkmen gazileri, bağımsızlıklarıyla birlikte düşmana karşı üstün konumlarını da sürdürmüş oluyorlardı.

¹⁷⁶ *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi*, s. 73.

¹⁷⁷ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.267a.

¹⁷⁸ H.İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 116; F. Emecen, "Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi", *İlk Osmanlılar*, s. 152-160; Aldo Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 45-46.

¹⁷⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.14a. Üst kimliklerini kaybederek köylü durumuna düşmekten şiddetle kaçınan gaziler bu yüzden kayıtsız kalcıkları da olmuştur. Bununla ilgili örnekler Ankara

2. Dede Korkut kitabı

Oğuzların, sosyo-ekonomik yapıları, dinî ve kültürel değerlerini gösteren Dede Korkut hikayeleri, tam Müslümanlığa geçiş dönemindeki süreci yansıtmaktadır. Manzum ve mensur şeklinde anlatılan her bir hikaye, aslında birer Oğuznâmedir. Özellikle Horasan ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya göç ettikleri bölgede geçen yüzeysel Müslümanlık dairesi içindeki mücadeleleri ve toplumsal dinamikleri, Oğuz gelenekleriyle karışık Türkmen hayatı içerisinde, tabiatla baş başa, doğal, samimi, renkli ve canlı bir şekilde anlatılır. Bilindiği üzere bu güzergah üzerinden Anadolu'ya gelen bu Türk toplulukları, şehir hayatına geçmemiş, tamamen göçebe, avcılık ve hayvancılıkla geçinen sırası gelince yağma ve ganimet akınları düzenleyerek faaliyet gösteren hareketli ve canlı Türkmen guruplarıdır. 10.yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Türklerin 14.yüzyılda hala eski ruhlarını muhafaza ettiklerinin en büyük delili Dede Korkut Kitabıdır. Dede Korkut'tan sonra eski Türk destanı kültür değerini kaybediyor, sadece mücadelelenin devam ettiği uclarda bazı destanı eserler yazılıyor, okunuyor ki Osmanlı çekirdeğinin filizlendiği saha da bu uclardır.

Eserde Oğuzlar Müslüman'dır fakat din önemli bir unsur değildir. Ad verme merasimi de beylik vermek gibi önemlidir. Bir kahramanlık örneği göstermeden, *kan döküp baş kesmeden* ad verilmez. Oğuz da korkunç bir gergedan öldürerek ergenliğini ispat etmişti. Savaşlarda beyler önden giderler ve *adı görklü Muhammed'e salavat* getirirler. Mücadele sonunda daima aldıkları kalelerin kiliselerini yıkıp mescit yapar, keşişleri öldürüp ezan okuturlar. Öte yandan bol bol şarap ve kırmızı içtikleri, at eti yedikleri görülür. Anadolu'da adı hala yaşatılan Deli Dumrul, Azrail'i bile bilmez ama onunla savaşmaya kalkar. Mücadelelerinin hiçbirisi din uğruna değildir. Düşmanları kafir diye anmakla beraber, onlarla mücadeleleri tamamıyla dünyevidir ve hiçbir kahraman din kahramanı değildir. Başlıca sazları ko-

savaşıyla sınırlı değildir. Mesela Osmanlı ordusunun öncü birliklerini oluşturan ünlü gazi komutanı Turahan'ın, akıncılarına, "kefereye karşı gevşek savaşın, zira küllar mağlub olursa size ihtiyaç kalmaz reaya olursunuz" demesi sonucu İzladi derbendi önünde yaşanan bozgun, II. Murad'ı hayli üzümüş ve gazi lideri Turahan Bey, Tokad kalesine hapsedilmişti (1443). Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1.cilt, s. 423. Yine 1457'de Belgrad kalesi kuşatıldığında, Fatih'in gayretlerine rağmen gazilerin gevşekliği bir protesto niteliğindeydi. Aşıkpaşazâde'ye göre gaziler; "...eğer Belgrad İcthedilirse biz bu toprakların efendisi değil toprağı sürmek zorunda kalan reayası durumuna düşmeyecek miyiz..." diyorlardı. (*Aşıkpaşazâde*, Giese neşri, Leipzig 1929, s. 62).

puzdur. Savaşta davullar ve borular çalınır¹⁸⁰. İslam dairhesine girince Dede Korkut'a Ata unvanı verilmiş olmalı ki, Ahmed Yesevi'nin halifeleri de ata unvanlı idi. Hakim Ata, Zengi Ata gibi. Ata burada veli anlamındadır. Dede Korkut kitabında Korkut Ata, ahir zamanda hanlığın Kayı boyuna geçeceğini, hakimiyetlerinin kıyamete kadar süreceğini müjdelemiş ve bunda Osmanlı hanedanının kastedildiği belirtilmişti¹⁸¹. Türkler ilk İslam oldukları dönemde Arapça veli yerine Türkçe ata sözcüğünü kullanırlardı. Oğuz kavminin bilgesi olan Korkut Ata, Er Korkut, Evliya Korkut vs adlarla anılmış, bütün güçlükleri çözen, kendisine danışılmadan iş yapılmayan keramet sahibi ve zaman ötesi efsanevi bir kişidir. Nitekim A. İnan'a göre de Dede Korkut, İslam öncesi devirden İslamî devre intikal eden efsanevi bir şahsiyet ve Türkler müslüman olduktan sonra onu kopuzuyla birlikte bir veli olarak düşünmüşlerdi¹⁸².

Destan kahramanlarından bazıları kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kusanan eş istedikleri görülüyor ki bu bir masal unsuru olmayıp, Türk el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınlar bulunmaktaydı. 15.yüzyılda Anadolu'dan geçen bir seyyah, Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olup, erkekler gibi savaştığını işittiğini ve buna hayret ettiğini yazıyor¹⁸³. Dede Korkut'taki insan tipi alp tipidir, burada da mücadele esastır. Kahramanlık kadın erkek fark etmeden, en büyük sosyal değerdir. Aşk ve kadın konularındaki düşüncelerin bile kahramanâne bir şekilde yaşandığını ve kadın alpların bulunduğunu Dede Korkut'tan da öğreniyoruz¹⁸⁴. Dede Korkut'un Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı'nın eş olarak seçeceği kadında aradığı özelliklerde yiğitlik, ataklık ve cesaret ön plandadır: “- *Baba, ben yerinden doğrulmadan o kalkmış ayağa dikilmiş molmalı, ben karakoç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı*” demektedir. Kanlı Koca'nın buna cevabı da ilginçtir: “- *Oğul, sen kız istemezmişsin*

¹⁸⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 27.

¹⁸¹ *Tarih-i al-i Selçuk*'ta; “Korkut Ata Oğuz kavminin bilgesiydi ne dirse, verdi gaybdan haberler söylerdi Hak teala anın gönlüne ilham iderdi, eyitdi, ahir zamanda giru hanlık Kayıya degi dahi kimesne ellerinden almaya didi, didugu Osman rahmetullah neslidir” (v. 13b).

¹⁸² Abdülkadir İnan, “Kitab-ı Dede Korkut Hakkında”, *Mahaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s.165-166.

¹⁸³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 292.

¹⁸⁴ Bk. F.Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 245; M.Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, s. 41-54.

bir cılasın bahadır istermişsin"¹⁸⁵. Sosyal hayatla bütünleşen kahramanlık adetlerin arasında Türk boylarında erkeklerin evlenebilme hakkına sahip olabilmeleri için gelin adayını at koşturmada, ok atmada ve Türk güreşinde yenmek zarureti vardı¹⁸⁶. Bir kadının bir erkekle güreş tutabilecek kadar güçlü olması alp kültürü için normal karşılanmalıdır. Yukarıda kadın alpların oluşturduğu, Bacıyân-ı Rûm'dan söz edilmişti.

Oğuz Türklerinin yaşadığı bütün sahaya yayılan bu hikayeler, Anadolu'da da halk tabakaları arasında sürekli anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Dede Korkut hikayelerinin esası Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatları ile ilgilidir. 12. ve 13.yüzyıldan başlayarak Yakınoğu'ya gelmiş olan Oğuzların eski adı olan Oğuz yerine Türkmen adı daha çok kullanılmasına rağmen, hikayelerde kavmin adı hep Oğuz olarak geçmektedir. Bu hikayelerin 13. yüzyılda teşekkül ettiği anlaşılıyor. Hikayelerin 15. yüzyılda, Osmanlılar devrinde tespit edilen nüshasında, aynı yüzyılda yazılan vekayinâmeler gibi, Osmanlıların Oğuzların Kayı boyuna mensup olduğu rivayet edilir. Yazıcızade'nin naklettiği ve Korkut Ata'nın "saltanat ve hanlık sonunda Oğuz Han'ın vasiyeti üzerine Kayı Han'ın oğullarına geçecek ve ahir zamana kadar onlarda kalacaktır" müjdesi aynı şekilde Saltuknâmede de Osmanlıların Oğuzlardan olduğu, Korkut Ata neslinden geldiği vurgulanır¹⁸⁷. Osmanlı kronikçileri arasında bu Oğuz geleneği, adeta resmi bir mahiyet kazanmıştı. Burada Dede Korkut kitabı, Saltuk-nâme ve Osmanlı kronikleri arasında bir anlayış birliği, aynı sosyo-kültürel bağı göstermektedir.

F. Köprülü'ye göre, Alplar devri Anadolu'sunun bütün zevk ve ahlak özelliklerini en canlı bir şekilde yansıtan Kitab-ı Dede Korkut, Battal Gazi gibi tamamen kahramanlık menkıbelerini anlatan eserlerden çok üstündür¹⁸⁸. Anadolu'da alplik hislerinin hüküm sürdüğü o zamanlarda tabii harikalara bayılan, ilkel ruhlu insanları fevkalade hislendiren ve ilgilendiren menkıbelerdir. Dede Korkut menkıbeleri, halk arasında çok yaygın olup, Oğuz ozanları bunları ellerinde kopuzlarla terennüm ederlerdi. Anadolu Türklerinde başlıca dinî hislerle kahramanlık hisleri galeyana halin-

¹⁸⁵ M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 124; O. Ş. Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, MEB., İst., 1976, s. 133.

¹⁸⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk I*, s. 47.

¹⁸⁷ M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 55; *Saltuk-nâme III*, haz. Ş.İ. Akalın, KB yayınları, 1990, s. 238.

¹⁸⁸ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.252.

deydi. Cenk esasen bir dini emir olduğu için Türklerde de dini hislerle kahramanlık hisleri birbiriyle mükemmelen kaynaşıyordu. Bu alplar devrinde yaşayan sufilerin menkıbeleri biraz araştırılırsa bu konu çok iyi anlaşılır. Tahta kılıçlarla kafirlerle savaşan, İslam'ı yayan bu gazi Türk sufileri ile tekkelerde miskin bir hayat geçiren Arap ve İran mutasavvıfları arasında büyük fark vardı.

3. Köroğlu destanı

W.Barthold ve F.Köprülü, Oğuzların milli geleneklerini, doğu Türklerine göre daha çok korumuş olduklarını belirtmişti¹⁸⁹. Sanat ve kahramanlık hislerini ozanların kopuzlarında terennüm ettikleri eski halk destanlarından, canlı Oğuz rivayetlerinden alan Türkmenlerle birlikte, Köroğlu menkıbesi gibi eski milli destan parçalarının, Azerbaycan ve Anadolu sahalarına geldiğini ve yüzyıllarca yaşadığını görüyoruz. Dolayısıyla Oğuznâmeler, şehir kültürünün hakim olmasından itibaren Köroğlu destanı adıyla okunmaya başlandı. Anadolu'da Köroğlu, 16.yy.ın ikinci yarısında Bolu sancağında 15-20 adamla celalilik yapan bir yiğit idi. Sonra bu işi Tokat-Sivas arasında Çamlıbel'de yapmaya başlamıştı¹⁹⁰. F.Sümer'e göre destanın kaynağı Anadolu'dur. Köroğlu'nun İran'a gitmek zorunda kalmasıyla birlikte, destanın da Türkistan'a doğru yayıldığını, keza Nasreddin Hoca fıkralarının da İran'a bu şekilde gittiğini öne sürer¹⁹¹.

Sonuçta Türkmenlerden çıkan Köroğlu destanı, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmış ve kendisine yeni yeni unsurlar ilave edilmiştir. Tarihi vesikalarda, 1581'den 1588'e kadar verilmiş fermanlarda, Bolu yörelerinde Köroğlu Rusen gibi Celalî olmuş insanlardan bahsedilmektedir. Destanının çeşitli varyantlarında Köroğlu, Celali olarak anılır¹⁹². Köroğlu destanının esas unsurunu, Kızılbaşlara karşı mücadele teşkil ettiği de öne sürülür¹⁹³. Keza Köroğlu destanlarının birçok varyantlarında onun Batınî-Şîî akidelere en çok bağlı bulunan Türkmen oymağı Teke tayfasından olduğu işlenmektedir:¹⁹⁴ *Ben bir Türkmen idim geldim yabandan / Haberini aldım ben bir çoban-*

¹⁸⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 192.

¹⁹⁰ Faruk Sümer, "Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 46, İstanbul 1987, s. 9-46.

¹⁹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 131.

¹⁹² Fuzuli Bayat, *Köroğlu Şamandan Aşıka Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 146.

¹⁹³ Pertev N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam yayıncılık, İstanbul 1984, s. 92.

¹⁹⁴ Orhan F. Köprülü, "Abdal Musa", *Köprülü'den Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. 121.

dan.. Safevi devletinin kuruluşunda önemli rol oynayan aşiretler arasında Tekelü Türkmenleri de bulunmaktadır¹⁹⁵. Tekelüler, uzun zaman Anadolu'da Şah Kulu vb. Kızılbaş isyanlar çıkardılar.

Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu sahasında Köroğlu Destanı'nda halk sufizmi katının güçlü olması aşıklık geleneği ile ilgilidir. Köroğlu daha çok 16.yy.da meydana gelmiş Celaliler hareketinin iştirakçilerinden birini hatırlatır. Ancak hak aşıklığı edebiyatı onu, bu dönemde hürriyetin, adaletin sembolü haline getirip şöhretini, Orta Asya'ya kadar yaydı. Köroğlu destanlarının genel şeması, Türkmen hayatının alplık değerlerini işler¹⁹⁶. Geniş anlamda o, töreyi, yasayı, hakkı, adaleti halk sufilerinin bakış açısından savunan bir alp eren ve dolayısıyla alplık ve gazilik ülküsünü bünyesinde barındıran Türkmenlerin halk kahramanıdır. Bazı yönleriyle Köroğlu, gaza yapan bir Türkmen dervişidir. Mesela destanın Maraş versiyonunda o, Zora adlı zengin bir Ermeni tacirini kafir olduğu için öldürür¹⁹⁷.

Köroğlu'nun ahlaki değerleri yüce tutan Türk halkları özellikle de göçebe kitleleri arasında bu kadar büyük bir sevgi ile anılması, Balkanlardan Orta Asya'ya geniş bir sahada yayılması, her zaman meclislerde Köroğlu'ndan okunması, bütün Türk toplumunun ortak bir kahramanlık değeri olduğunu göstermiştir ki, Köroğlu'na gerçek değeri tabii ki halk ve halkın sesi olan ozanlar vermiştir.

Sonuç olarak, burada da önceki destanların devamı olarak, yiğitlik, kahramanlık, mertlik, adalet, aşk işlenmektedir. Yine destanda ön plana çıkan en önemli unsur attır. Kır atı olmayan Köroğlu bir hiçtir. Dede Korkut'ta tartışılan; "at işler er öğünür, yayan kalan erin umudu olmaz" savı, yüzyıllar sonra Köroğlu'nca doğrulanır. Nitekim Köroğlu, Kır atı öldürülünce kendisini savunmadan başını katillere uzatır¹⁹⁸. Dede Korkut'ta yiğit öldüğü za-

¹⁹⁵ F. Bayat, *Köroğlu*, s. 117.

¹⁹⁶ F. Bayat, *Köroğlu*, s.13:

Ben Köroğlu kara taşı delerim

Bir vuruşta yedi yiğit bölerim

Bozkurt gibi sürülere dalarım

Koyunların kuzuların melensin

¹⁹⁷ F. Bayat, *Köroğlu*, s. 130:

"Allah, Allah! dedi aldı Köroğlu

Yalla, yalla! dedi bastı Ermeni"

"Kılıç armasıyla çarptı Ermeni"

¹⁹⁸ P. N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, s. 72; Alpın hayatıyla bütünleşen atın ak renkte olması da önemlidir. Orhun anıtlarında, hakanın atı rengiyle anılırdı, Cengiz'in de atı ak rengindeydi. Oğuz Hana peşkeş çekilen dokuz kır at ve çok sevdiği tayı Süt-kula, bembeyaz bir attır. Ak rengi Türklerde asalet, soyluluk ifade eder, kara söğük (kemik) avam halk, ak söğük soylu sınıftır. Dede Korkut'ta da ak renk saadeti, kara renk felaketi temsil eder; Beyrek esir olduğu ve ölüm haberi geldiği zaman ailesi ak çadırı bırakarak kara çadıra geçiyor (s. 140-141).

man atı boğazlanır ve ziyafet verilir¹⁹⁹. Köroğlu'nun mertliği, kılıç, ok, mızrak devrinin mertliğidir. Köroğlu, Anadolu rivayetlerinde bu devrin son günlerinin mümessilidir. Tüfek icat edilip mertlik bozulunca, Köroğlu'nun da zeval vakti gelmiştir. *Delikli demir çıktı mertlik bozuldu / Eğri kılıç kında paslanmalıdır...* Atlı göçebe kültürünün yerini yerleşik düzenin değerleri alınca, gaziler (Alplar) kafirlerden kazandıkları ganimet yerine, Celali olup eşkıyalıkla geçimlerini temine başladılar. Ancak bu rivayetlerde şu şekilde de yansımıştır: Mahalli idarenin zulmünden bıkmış olan yerlerdeki halkın muhayyilesi efsanevi Köroğlu'nu halkı zalimlere karşı koruyan, halkı himaye eden bir hamî, hatta adalet eden bir hakim olarak tasavvur etmiştir. Köroğlu örneği, Türklerin yerleşik medeniyete geçmelerinin kolay olmadığını gösteren bir olgudur. Akıncı Türkün ikinci olması, savaşçı hayat felsefesinden barışçı hayat felsefesine geçmesi, alplık ülküsünün alperenlik ve gaziliğe dönüşmesi, asırlarca süren toplumsal sancuları birlikte getirmiştir. Köroğlu zamanı, adeta çoban ile saban arasındaki mücadele dönemimi yansıtır.

Yerleşik düzenle göçebe unsurları arasındaki ayrımın kesinleştiği ve derinleştiği 16. yüzyılda eski bahadır, alp ve gazilerin yerini devşirme kökenli düzenli ordu almış, kahramanlık kültürü yerini aşık edebiyatı ve Celali düzenine bırakmıştır. Bolu dağları etrafında bir geçitten geçerken, eşkiyanın kendilerini soymak istemesi üzerine Evliya Çelebi, "Ey gaziler! sizin ettiğinizi bu dağlarda eşkıyalık eden Köroğlu yapmamıştır..." diye müessir bir hitabede bulunur ve hepsini yumuşatır²⁰⁰. Bu olay, Köroğlu destanının Anadolu'daki merkezini göstermekte ve bu zamanda tamamlanmış olduğu da anlaşılmaktadır.

Destanlarda korku nedir bilmez, atlgan, gözü pek, mert kimselere deli denilmektedir. Osmanlı devrinde de bu gibi şahıslar için aynı deyim kullanılmış ve akıncılar gibi sınırlarda oturan gözü pek gençlerden oluşan askeri atlı sınıfa da deli adı verilmiştir²⁰¹. Köroğlu'nun etrafındaki yiğitlere verilen "deli" sıfatı, Dede Korkut'ta da vardı (Deli Dumrul, Deli Dünder). Daha sonraki asırlarda tarihi kaynaklarda görülen ve kahramanlara verilen "divane" lakabı bunun devamı olmalıdır. Hammer'in sekizinci cildinde verdiği Celali isimleri tamamen Köroğlu destanındaki delilerin isimleri nevinden-

¹⁹⁹ Kazan: *Üç ayda varmaz-isem öldüğümü ol vakt bilsün / Aygır atum boğazlayup aşum virsün* (s. 170).

²⁰⁰ P. Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, s. 127.

²⁰¹ Bk. İ.İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1949, s. 564.

dir. Celalî isyanlarının ilk asilerinden olan Karayazıcı'nın kardeşi ve halefinin adı Deli Hasan idi. Osmanlılar, kuruluş yıllarında Türkmenleri sınırlara sürerek, baskın birlikleri olarak yararlanmaya çalışır. Gaziler içerisinde kendilerine akıncı ve deli denilen bu savaşçılar, düzenli Osmanlı ordusunun önünde direnmeyi dağıtmak üzere ilerliyorlar, ganimet peşinde koşuyorlardı. Balkanlarda asıl ordunun ulaşamayacağı yerleri, Bosna, Arnavutluk ve Karadağ'ın dağlık bölgelerini fethetmeye gidiyorlardı²⁰².

4. Manas destanı

Hatıraları Anadolu'da yaşayan destanlardan biri de Manas destanıdır. Asıl konusu İslam uğrunda mücadeleden ibaret olan bu destanda daha birçok İslam ve putperest kahramanların adları ve menkıbeleri geçer. Destanın 11-12.yy.lar arasında meydana çıktığını öne süren Köprülü, bugün yalnız Kırgızlar arasında yaşayan ve bazı parçalarına ayrı ayrı Kazaklar arasında da tesadüf olunan esere, bütün orta Türklerin müşterek destanı olarak kabul edilebileceğini belirtir²⁰³. Eser, İslam medeniyeti ile diğer İslam olmayan medeniyetler arasındaki münasebetlerin ve göçebe hayatıyla şehir hayatının mücadelesini göstermesi açısından Satuk Buğra Han ve Köroğlu destanlarını andırmaktadır. Adı geçen destanlarda olduğu gibi, burada da en çok işlenen konu kahramanlık, yiğitlik ve cesarettir. Menkıbevî kahraman Manas dahil, destanda geçen savaşçıların hepsi, alp unvanlı idi. Bazen destanda alplar yerine gaziler unvanı kullanılmaktaydı²⁰⁴.

Bütün dünya kahramanlarının en kuvvetlisi olan Manas'ın atı "ak boz"un da eşi yoktur: Manas, Gökçe'nin atını öldürür ve "seni öldürürsem Allah katında günahdır, al atını; dört budunu sana dört gün azık olsun, dört parça derisi ayağına çarık olsun" diyerek alay eder ve atını öldürmekle yetinir, kahramana bir şey yapma gereği duymaz; bu kafi bir hakarettir. Türk destanlarında kahramanın atının öldürülmesi büyük bir faciadır. Manas da tıpkı Köroğlu gibi, ölmeden önce Ak-kula (Ak boz) adındaki atı vurularak öldürülür²⁰⁵. Reşideddin Oğuznâmesinde de Oğuz han, en iyi atı Süt-kula uğruna savaşı göze almıştır²⁰⁶.

²⁰² Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, çev. M.Harmanlı, c yay., İst. 1982, 50.

²⁰³ F.Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 159-160.

²⁰⁴ Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, MEB Yayınları, Ankara 1992.

²⁰⁵ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 118.

²⁰⁶ *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, haz. Z.V.Togan, A.Sait Mat., İst. 1972, s. 29.

Bugün bu destanlar, Anadolu'da hala yaşamaktadır. Oysa Türkistan'daki Türkmenler bunları çoktan unutmuşlardı. F.Sümer, Oğuz Türklerinin gerçek mümessillerini görmek için Türkistan'ı değil, Anadolu'yu do-laşmak lazımdır demiştir²⁰⁷. Türkler destanlarda geçen yer adlarını da Anadolu'ya getirmişlerdi. Fatih'in torunlarına Korkut ve Oğuz Han adını koyması da tesadüfî değildir. Osmanlılardan başka hiçbir Türk hanedanında Türk destanlarının bu ünlü isimlerine rast gelinmez.

Sonuç

Kültürde devamlılık esastır. Yukarıda kısaca ele aldığımız kaynaklar ışığında, Türk tarihinin klasik akışına baktığımızda, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada, özellikle Oğuz Türklerinin sosyal hayatındaki bu bütünlük ve dinamizm, birbirleriyle tarihi ve kültürel bağların kuvvetli oluşu dikkat çekmektedir. Farklı coğrafya ve farklı siyasi dönemler, bu büyük kitlenin sosyal hayatında ve kültürel yapısındaki bütünlüğü bozamamıştır. Bu da siyasi ve sosyal müesseselerin bir birinin devamı olduğunu göstermektedir. Bunu en net biçimde, sosyal ve kültür tarihimizin kaynakları olan destan, menakibnâme ve Osmanlı kroniklerinden rahatlıkla çıkarabilmekteyiz. Zira bu eserlerde işlenen konular hep kahramanlık ve cihangirlik ülküsü gibi ortak konularla ilgili olduğu kadar, anlatılan öyküler, kullanılan unvan ve isimlere kadar birbirine benzemekte, her bir eser kendisinden bir önceki kaynağa ve kaynaktaki kahramana atıfta bulunmaktadır. Bu da geleneksel Türk cengaverliğini alplık, alp-erenlik ve nihayet gazilik çizgisi içerisinde, Orta Asya'dan Balkanlara dek uzanan coğrafyada, yazılı ve sözlü edebi mahsullerde bir bütünlük içerisinde Osmanlıların son zamanlarına kadar taşındığını görmekteyiz.

Türklerin geniş Asya bozkırlarında çok eski zamanlardan beri geçirdikleri çetin ve mücadeleci hayat şartlarının, kahramanlık ve savaşçılık geleneklerinin Türk hayatında yerleşmesinde büyük etkisi olmuştur. Türklerin kurdukları çeşitli devletlerin daima askeri bir karakter taşıması, gaza ve cihat esasına dayanan İslam dininin Türkler arasında yerleşmesi, Selçuklulardan beri tarihi seyirin Türkleri hep bir mücadele ortamı içinde bulundurması, bu kahramanlık, alplık geleneklerini asırlarca canlı bir şekilde devam ettirmiştir. Çeşitli Türk kollarının halk edebiyatında, hikaye ve destanlarında, gazavatnâmelerinde, kısaca dünya görüşlerini yansıtan bütün

²⁰⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 4-5.

eserlerinde bunu görmek mümkündür. İslamiyet'ten önceki Türk destanları ve alpları, İslamiyet'ten sonra yerini gazavatnâmelere ve gazilere bırakırken, bu arada tasavvuf cereyanı ve çeşitli sufi tarikatları halk arasında yerleşince de gazi-dervişler şekline girmişlerdir. Mani ve Buda dininin aksine İslamiyet, Türklerin temel gıdası olan et yemeği yasaklamadığı gibi, savaş aleyhtarı da değildi. Bilakis o savaşa kutsal bir mana vermiştir. Bu yüzden eski alp tipi kolaylıkla gazi tipine dönüverdi ve bu heyecanla harekete geçen bu yeni insan tipi, Osmanlı devletini de doğurdu. Anadolu'da alplıkla gaziliğin birleşmesi, aynı zamanda Oğuz gelenekleriyle İslami geleneğin mükemmel bir sentezi olmuştur. Osmanlılarda gazanın bir ideoloji haline gelmesi, bu mükemmel sentezin sonucudur.

Türkler, hangi coğrafyada ve dönemde olursa olsun, Müslüman olmadan önce alplik, Müslüman olduktan sonra da gazilik, toplumsal hayatın ve siyasi-askeri örgütlenmenin dayandığı temel esaslardan biri olmuştur. Kuran'da ve Hz. Muhammed'in hadislerinde gaza ile ilgili teşvik edici sözler²⁰⁸, Türklerde "ölürsem şehit kalırsam gazi" prensibinin doğmasına neden olmuş ve Türk-İslam fütuhatında bu prensibin çok önemli rolü olmuştur. Osmanlılarda gazilik, devletin ve toplumun ideolojisi haline gelmiştir. P.Witteck gazayı, Osmanlı Devleti'nin varlık sebebi sayarken, R.P.Lindner, Wittek'in tezini eleştirmesine rağmen, gazanın, tarihlerinde ve yapılarında Osmanlı'nın amentüsü haline geldiğini belirtmekten kendini alamamıştır²⁰⁹. Menşesindeki uc gazi geleneği, onun bütün tarihine hakim olmuş, dış ve iç politika gazi uc beyleri menşede ucun birliği geleneğini, akınlarda zaman zaman ortak hareket etmek ve birbirlerine yardım etmekle göstermişlerdir²¹⁰. Nihayet H. İnalçık gazayı, Osmanlı toplumunda başından beri, sosyal örgütlenme ve siyasi dinamizmin temel kuralı ve devletin kuruluşunda temel faktör olarak göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamıştır²¹¹. Son zamanlarda P.Witteck'in gaza ideolojisine karşı tamamen inkarcı bir

²⁰⁸ Kuran, 3/156, 9/152; *Kütüb-i Sıtte*, haz. İbrahim Canan, Akçağ yayınları, İstanbul 1982, s. 7-11.

²⁰⁹ Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", *Tarih Dergisi*, C.XIII, S.17-18, 1963, s. 264; Wittek'in gaza teorisine karşı sert eleştiride bulunan R.P.Lindner'in dahi böyle demesi ilginçtir bkz. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M.Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 83.

²¹⁰ P.Witteck, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Kaynak Yayınları, çev. F.Berktaş, İstanbul 1985; H.İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 74.

²¹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 128.

tutum takınan C. Imber argümanları ise esassız bir iddiadan öteye geçmemiştir²¹².

Gaza, orijinal anlamda yağma akını, yada yabancı toprakları istila hareketi iken, Osmanlı döneminde de, özellikle klasik çağda, kutsal savaş adı altında aynı biçimde sürmüştür. Ancak zamanla gaza, cihatla bütünleşmiş ve kapsamı genişlemiştir. Anadolu'da, önceleri, gazilerin sınır boylarında din uğruna savaşan askeri bir teşkilat oluşturdukları ve Selçuklu sultanlarının bu teşkilat mensuplarına özel bir statü tanıdığı bilinmektedir. Zamanın en yüksek kutsal makamınca dini bakımdan da tasdik edilmekteydi. Dolayısıyla her halükarda ilk Osmanlılar, askeri bir geleneğin taşıyıcısı bir gurup olarak ortaya çıkmışlardı. Osmanlılar zamanında Anadolu ve Balkanlarda gazi geleneği o derece kökleşmiştir ki, yeni Türkiye'nin temelleri atılırken de bu ideoloji hala canlıydı. I.Dünya savaşında emperyalist batıya karşı İslam dünyasında savaşa davette cihat ilanı yapılmıştı. Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal'in, bir gazi meclisi olan TBMM'den gazi Unvanını alması ve popüler anlamda Gazi Mustafa Kemal' olması, gazi geleneğinin cihatla birleştiği son dönem olmuştur²¹³. İmparatorluğun nihai can çekişmesi hengamesinde anavatanının hürriyetini kurtaran ve yeni Türkiye'yi doğuran işte gazanın kutsiyetine inanmış bu Türkmen kitleleridir. Gaziler arasına katılan göçebe aşiretler, bir etnik ihtiyat hazinesi teşkil etmişler ve en son verdikleri kutsal savaşın milli niteliğini de belirlemişlerdi.

KAYNAKÇA

- AHMEDÎ, *İskendernâme*, ed. İsmail Ünver, Ankara 1983.
- AHMEDÎ, *Dasitân ve Tevarih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N.Atsız, *Osmanlı Tarihleri* serisi, İstanbul 1949, I.
- AKSARAYÎ, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. M.Öztürk, TTK, 2000.
- AKIN, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

²¹² Mesela bkz. C.Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İst. ISIS, 1990 eseri ve "Osmanlı Hanedanı Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 243-270 adlı makalesi, bu tartışmalara geniş yer verir.

²¹³ M.Kemal'in nefeslere başlığı altında 20 Eylül 1921 tarihinde kendi eliyle yazdığı ve silah arkadaşlarına gönderdiği mesajda bu Unvanın doğrudan Türk askerlerine ait olduğunu kendisinin de bu rütbeyi ancak onlar adına taşıyacağını belirtmiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 367.

ALBAYRAK, Nurettin, "Hamzanâme", *TDVİA*, C.15.

Anonim Tevarih-i al-i Osman, F. Giese neşri, Hz. N.Azamat, Marmara Ün. Yayınları, İst. 1992.

AŞIK PAŞA, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, II/2, TDK Yayınları, İstanbul 2000, s.557

Aşık Paşaoğlu Tarihi, nşr. Nihal Atsız, MEB yayınları, İstanbul 1992.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332.

ASIM, Necib, "Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman", *TOEM*, I, 1910.

AKDOĞAN, Yaşar, *İskendernâme'den Seçmeler*, Kültür Bk. Yay., Ankara 1988.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 188.

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Alptekin, KB yayınları, 1992.

BAYRAM, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacryan-ı Rum*, Konya 1994.

BAYKARA, Tuncer, *Aydmoğlu Gazi Umur Bey*, KB yayınları, Ankara 1990.

BAYAT, Fuzuli, *Koroğlu, Şamandan Aşıka Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

BAYAT, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

BANARLI, Nihat S., *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987, s. 500.

BARTHOLD, V.Vladimir, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yay., 1990.

BARTHOLD V.V.-F.Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ yayınları, Ankara 2004.

BİCİK, Mehmet, "Danışmendname Destanı'nın Tahlili", *Türk Dünyası Arş. Der.*, S.95, 1995.

BORATAV, Pertev Naili, *Koroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.

CANATAR, Mehmet, "Cenabi Tarihi'nde Danışmendliler ve Bazı Mülahazalar", *Melik Ahmed Danışmend Gazi ve Danışmendnâme Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar 1995.

CUMBUR, Müjgan, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem Dergisi*, C.3, S.9, 1987, s. 779-809.

- Danışmend-nâme*, haz. Necati Demir, Akçağ yayınları, 2004 Ankara.
- DEMİR, Necati, "İslami Türk Destanları İçerisinde Danışmend-name", *Melik Ahmed Danışmend Gazi ve Danışmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nıksar.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yayınları, İstanbul 1996.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, sayı 1, 2007.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", *OTAM*, Sayı 18, Ankara Üniv., 2005.
- Düsturnâme-i Enverî*, nşr. M.H.Yinanç, İstanbul 1928.
- EMECEN, Feridun, "Saruhanoğulları ve Mevleviler", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yay., İstanbul 2005.
- EMECEN, Feridun, "Gazaya Dair", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yayınları, İstanbul 2005.
- EMECEN, Feridun, "Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yayınları, İstanbul 2005.
- EL-BELAZURÎ, *Fütuhu'l-Büldan*, çev. M. Fayda, KB yayınları, Ankara 1987.
- EL-BAYATÎ, Mahmud, *Cam-i Cemayin*, Türkçe çevirisi, Atsız, Osmanlı Tarihleri içinde s. 380-400.
- EFLAKÎ, *Menakıbu'l-Arifin*, trc. T.Yazıcı, İstanbul 1989, II.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ENVERÎ, *Düsturname*, ed. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 73.
- GALLOTTA, Aldo "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1997.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2002.
- GÖKYAY, Orhan Ş., *Dede Korkut Hikayeleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1976, s. 133.
- İNALCIK, Halil "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı, Ankara 2005.

- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 225-242.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY yayınları, İstanbul 2003.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, s. 79.
- İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Ktv., Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, Bafeus Muharebesi, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E.A. Zachariadou, çev. Gül Ç.Güven, İ.Yerguz, T.Alunova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- İNALCIK, Halil, "Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 139.
- İNALCIK, Halil, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 129.
- İNALCIK, Halil ve M.Oğuz, *Gazavat-ı Sultan Murad bin Mehmed Han*, TTK yayınları, Ankara 1978.
- İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. A.Ağırakça, Bahar Yay., İst. 1991, C. 5, 8.
- İNAN, Abdülkadir, "Kitab-ı Dede Korkut Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968.
- İNAN, Abdülkadir, *Manas Destanı*, MEB yayınları, Ankara 1992.
- IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İst. ISIS, 1990.
- IMBER, Colin "Osmanlı Hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- KAÇAR, Burhan, "Türklerde Gazilik Geleneği ve Kitab-ı Melik Ahmed Danişmend Gazi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Niksar.
- KADI AHMED, Niğdeli *el-Veledü's-Şefik*, Süleymaniye-Fatih Ktp, nr. 4519, s.291-293.

- KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*, Univesity of California press, Berkeley 1995.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, dergah yayınları, İstanbul 1992.
- KAŞGARLI Mahmud, *Divanü Lûgati't-Türk*, C.I, II, çev. Besim Atalay, TDK yayınları, Ankara 1985.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler*, İstanbul 1986.
- KİTAPÇI Zekeriya, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1991.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Ankara 1999, s 84-85.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 1999.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara 1993.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Alp", *İA*, C.I.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belle-ten*, C.VII, S.27, 1943.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken yayınları, İstanbul 1989.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Menakibnâmeler", *Türkiyat Mecmuası*.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, 1980, s. 255.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Abdal Musa", *Köprülü'den Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- Kuran*, 3/156, 9/152.
- Kütüb-i Sütte*, haz. İbrahim Canan, Akçağ yayınları, İstanbul 1982, s. 7-11.
- LEVEND, A.Sırrı, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, TTK yayınları, 1956.
- LINDNER, R.Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M.Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- MÉLIKOFF, Iréne, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 41, 56.
- MÉLIKOFF, Iréne, *La Gaste de Melik Danişmend*, C. I, Paris 1960.
- MENAGE, Victor L., "Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s.73-92.

- Menâkıbu'l-Arifin*, neşr. T.Yazıcı, C.II, Ankara 1980.
- MENGİ, Mine, "Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", *Belleten*, S.191-192, C.HXLVIII, 1984.
- NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. M.A Köymen, C.I, Ankara 1949.
- NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. Fr. Teaschner, Leipzig, 1951, I.
- NURİ, Celal, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaayı Amire, İstanbul (tarihsiz).
- OCAK, A.Yaşar, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.5, 204.
- OCAK, A.Yaşar, "Battalnâme", *TDVİA*, C. 5, s. 207.
- OCAK, A.Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, TTK yayınları, 1992.
- Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, haz. Z.V.Togan, A.Sait mat., İst. 1972.
- ORUÇ B. ADİL, *Tevarih-i al-i Osman*, haz. F. Babinger, Hannover, 1925.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, "Altuntepe'de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, 1983.
- ÖGEL, Bahattin, *Türk Mitolojisi I*, MEB Yay., İst.1993.
- ÖZEN, Kutlu, "Anadolu'da Teşekkül Eden İslami Türk Destanlarında ve Danişmend-nâme'de Abdülvehhab Gazi Motifi", *M. A. Danişmend Gazi ve Danişmendnâme Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Niksar, s. 41-48.
- ÖZCAN, A.kadir, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Ayverdi Hatıra Kitabı*, İst.95, s.362-368.
- Saltuk-nâme*, haz. Ş. H. Akalın KB Yayınları, Ankara 1987, C. I, II (1988), III (1990).
- Saltuk-nâme*, II, haz. Ş. H. Akalın, KB Yayınları, , 1988, s. 241-242.
- Saltuk-nâme*, III, haz. Ş.H.Akalın, KB Yayınları, Ankara 1990, s. 124, 262, 354.
- Saltuk-nâme*, haz. Ş.H.Akalın, KB Yayınları, Ankara 1990, III, 224, 226, 238 vd.
- SEZEN, Lütfi, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara 1991, s.27-33.
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I*, c yayınları, M.Harmancı, İst. 1982.
- SÜMER, Faruk *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

- SÜMER, Faruk, "Koroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1987, S.46.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", *DTCF Dergisi*, 17, 1960, 359-455.
- SÜMER, Faruk, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, TTK 1990, s. 23.
- TEKİN, Şinasi, "XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish studies*, V.13, İstanbul 1989.
- TEKİN, Şinasi, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *tarih ve toplum*, C.19, S. 109, 1993.
- TEKİN, Şinasi, "Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *tarih ve toplum*, 1993, C.19, S. 110, s.14.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1993, s.194-195.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken yayımları, İstanbul 2004.
- TURUN BEĞ, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. M.Tulum, İstanbul 1977.
- TOGAN, Z.Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1949, II, s. 564.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK yayınları Ankara 1988.
- VUSLATI Ali Bey, *Gaza-nâme-i Çehrin*, haz. M.İsen, Atatürk Kül. Mrk. Bşk. Yay., Ankara 2003.
- WITTEK, Paul *Menteşe Beyliği*, çev: O. Ş. Gökyay, TTK yayınları, 1999, s. 2.
- WITTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Kaynak yayınları, çev. F.Berkay, İst. 1985.
- WITTEK, Paul, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", *Tarih Dergisi*, C.XIII, S.17-18, 1963
- YAZICIZADE Ali, *Tarih-i al-i Selçuk*, Topkapı Revan Köşkü, no. 1290.
- YINANÇ, M.Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

- YÜCE, Kemal, *Salkuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, KB Yayınları, Ankara 1987.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*.
- ZEYDAN, Corci, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, IV, çev. Z. Meğamiz, İstanbul 1328.

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ AZERBAYCAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI HAKKINDA*

HÜSEYİN KAYHAN**

Azerbaycan bölgesi, Selçuklulardan önce de Türk topluluklarının değişik zamanlarda geldikleri bir uğrak yeriydi. Fetihlerle Müslümanların eline geçtikten sonra yaşanan büyük medeni canlanıştan burası da nasibini almıştı. Selçuklular devrinde sağlanan huzur ve güvenlik ortamı gelişmeleri daha da hızlandırdı. Şehirler yeniden imar edilmeğe ve buralarda medreseler, câmiler, hastaneler, saraylar, hanlar, hamamlar, düzenli yollar, çeşmeler vs. gibi devrin medeni ihtiyaçlarına cevap verebilecek tesisler yapılmaya başlandı. Bu, ekonomik ve sosyal gelişmelerin tabii bir sonucu idi. Bunu daha iyi anlayabilmek için, Selçuklulardan önce, Selçuklular devrinde ve sonrasında yaşamış belli başlı coğrafyacı ve seyyahların eserlerine dayanarak Azerbaycan'ı şehirleri ile birlikte tanımak gerekecektir.

Bölgeyi daha iyi tanıyabilmek için coğrafyasının belli başlı özelliklerini bilmek yararlı olacaktır. Bu cümleden olarak, Azerbaycan coğrafyasının üç büyük doğal bölgeye ayrıldığını görüyoruz: kuzeyde Büyük Kafkas Dağları, güney-batıda Küçük Kafkas Dağları ve Kura Nehri havzası. Azerbaycan arazisinin % 55'i ova ve eğimli düzlüklerden, diğer kısmı da 200-3.000 metre rakımlı dağlar ve yaylalardan oluşmaktadır. Ülkenin ortalama yüksekliği 657 metredir. Bu durum Nahçıvan'da bunun iki katından daha fazla olup 1.412 metredir¹. Güney Azerbaycan toprakları İran'ın batı bölgelerini oluşturur. Buraya İslâm coğrafyacıları Cibâl veya Irak-ı Acem ismini vermekteydiler. Burası, kuzey-batı ve güney-doğu istikametlerinden yüksek dağlarla kaplıdır. Güney-batı tarafı Zağros dağları ile çevrili olup, denizden ortalama yüksekliği 1.220 metre civarındadır. Bölgenin su kaynakları Kuzey Azerbaycan'ınkiler kadar zengin değildir. En önemli su birikintisi denizden 1.230 metre yüksekte olan 3.750 km². yüz ölçümüne sahip, tuz oranı çok yüksek olduğu için balık ve diğer deniz canlıların yaşamadığı Urmiye Gö-

* Bu yazı 13-16 Kasım 2003 tarihinde Azerbaycan-Bakü'de yapılan *Aşık Şemkir-110 Uluslararası Folklor Konferansı*'nda tebliğ olarak sunulmuş, fakat basılmamıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ A. İbrahimov, A. Koçman, *Azerbaycan Coğrafyası*, İzmir, 1994, 6-9.

lüdür. Bölgenin en önemli şehri Tebriz olup, Zağros dağlarının eteklerinde kurulmuştur².

Azerbaycan'ın coğrafi yapısı, onun ekonomisinin şekillenmesinde önemli bir faktördür. Dağlık bölgelerde hayvancılık yapılmakta iken, genelde şehirler rakımı az ovalarda kurulmuşlardı. Özellikle kuzey Azerbaycan, su yatakları sayesinde tarım ve ziraatın yoğun olarak yapıldığı yer oldu.

İncelenen Selçuklu dönemin öncesi ve sonrasına baktığımızda Azerbaycan ekonomisini nelerin oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, Azerbaycan'da ilk anlardan itibaren yünlü, pamuklu ve ipekli kumaş üretimi yapılmaktaydı ve bu ekonominin temelini oluşturmaktaydı. Bu alanda ortaya konan üretim, bölgenin olduğu gibi, bütün Kafkasya ve çevresindeki ülkelerin de ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu cümleden olarak, Hazarların giydikleri başlıca elbiseler olan tünik ve kabaları imal ederek, bu ülkeye ihraç etmekteydi³. Kumaş üretiminin çok sonraki yüzyıllarda bile etkisini devam ettirdiği görülmektedir. XVII. yüzyılın ilk yarısında Erdebil'e uğrayan Tavernier, buranın ipek ticareti ile meşhur olduğunu; ipek tüccarlarının 800-900 deveden oluşan büyük ticaret kervanları ile şehre geldiklerini belirterek, şehrin ticarî açıdan önemini ortaya koymaktadır⁴.

Şüphesiz kumaş üretimi konusunda uzun yüzyıllar boyunca en önde gelen şehir Tebriz olmuştu. Moğol istilasından yaklaşık yarım asır sonra bölgeye uğrayan Marko Polo, Tebriz'de ticarete konu olan ürünlerin başında, yöre halkı tarafından bol miktarda dokunan oldukça güzel ipekli kumaşları göstermektedir. Bu kumaşlardan üzeri inci ve kıymetli taşlarla süslenmiş elbiseler imal edilmekteydi. Diğer bir ticarî ürün olarak değerli taşlar gelmektedir ki, Tebriz'in bunların ticareti açısından doğunun en büyük şehirlerinden birisi olduğu bizzat belirtilmektedir⁵. Timur devrinde bölgeyi gören Clavijo, bu şehirde alışverişin çok hızlı ve hareketli olduğunu yazmaktadır. Başlıca ticarî mallar ipekli, pamuklu, yünlü kumaşlar, krepler, taftalar ve mücevherat olarak sıralanmaktadır. Ayrıca, kadınlar için üretilen

² R. Öney, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul, 2000, 155-157; J. H. Kramers, "İran", *IA*, V/2, 1014.

³ İstahrfî, *Kitâbu Mesâlik ve'l-Memâlik*, Nşr. M. J. de-Goeje, Leiden, 1927, 224.

⁴ Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, Trk. tr. E. Gültekin, İstanbul, 1980, 43-44.

⁵ *Marko Polo Seyahatnamesi*, Trk. tr. F. Dokuman, İstanbul, (tarihsiz), 27-32. Gezgin, Hıristiyan din adamlarının da boş zamanlarında yünlü kumaşlar dokuyarak, bunları ayın günlerinde satıklarını belirtmektedir ki, bu durum ticaretin ne kadar yaygın olduğunu, normalde yasak olmasına rağmen papazların bile bunun tesirinde kaldıklarını göstermektedir.

ziynet eşyaları ve güzel kokuların da rağbette olduğunu anlamaktayız⁶. Moğolların hâkimiyet döneminde Tebriz'e gelen Hamdullah Kazvîni, Attâbî ipeği, çeşitli kadifeleri ve kumaşları ile meşhur olan şehrin dokuma sanayinin gelişmişliğinden bahseder⁷.

Tebrîz'in dışında diğer şehirlere de baktığımızda buna benzer bir manzara ile karşılaşmamız mümkündür. Kuzey Afrikalı seyyah İdrisî, Erdebîl'i düzenli bir ticarî hayatı olan, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtmaktadır⁸. Hamdullah Kazvîni, Salmâs'ın kuzey-doğusunda, Aras nehrinin kollarının birisi üzerinde kurulmuş olan Hoy'un ipekli dîbâ kumaşları ile ünlü olduğunu belirtmektedir⁹. İstahrî, Berdea'da ipekli kumaşların üretilerek Fars ve Huzistan'a satıldığını belirtir¹⁰. Berdea, ipek böcekçiliği ile de tanınmıştı¹¹. XV. yüzyılın başlarında İran'ı gezen Alman Johannes Schiltberger, burayı ipek üreten ülke olarak takdim etmekte; Meraga'nın topraklarının oldukça verimli olduğunu belirtmektedir¹².

Eldeki bilgilere göre, Moğol istilası öncesinde Azerbaycan'ın ziraat ve tarım alanlarındaki üretimiyle en azından kendine yeten bir ülke olduğu anlaşılıyor. Bazı gezgin ve coğrafyacılar bu durumu doğrulayıcı bilgiler vermektedirler. el-İdrisî, Merâğa'nın çevresinde bulunan bostanlarda bol bol güzel meyveler yetiştirilerek ziraat yapıldığını bildirmektedir¹³. Merâğa, çevresi surlarla kaplı, geniş meyve bahçeleri ile güzel bir şehir idi. Dışı yeşil, içi kırmızı renkli, güzel kokulu nefis bir cins kavunu ile meşhur idi. Hamdullah Kazvîni, buraya birkaç kilometre uzaklıkta Ruvîndiz kalesinin bulunduğunu, kalenin içinde, iki tarafından geçen bir ırmak tarafından sulanan Umîdâbâd denilen güzel bir bahçesi olduğundan bahseder¹⁴. İstahrî, Meraga'nın çevresinin bostanlarla kaplı olduğunu belirtir¹⁵.

⁶ Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Trk. tr. Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1993, 97-98.

⁷ Hamdullah Kazvîni, *Nuzhetu'l-Kulûb*, Nşr. M. Debîr-i Siyâkî, Tehran, 1336, 90.

⁸ İdrisî, *Nuzhetu'l-Muşâk fi İhtirâki'l-Âfâk*, Nşr. Heyct, *Opus Geographicum*, Napoli-Roma, 1970-78, VI, 680.

⁹ Hamdullah Kazvîni, 97.

¹⁰ İstahrî, 183.

¹¹ İbn Havkal, *Sûretu'l-Arz*, Frs. Tr. C. Saar, Tahran, 1345, 87.

¹² Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Trk. tr. T. Akpınar, İstanbul, 1995, 108.

¹³ İdrisî, VI, 679-680.

¹⁴ Hamdullah Kazvîni, 99-100.

¹⁵ İstahrî, 181 vd.

Berdea, Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden birisi idi. İbn Havkal'a göre, Arrân'ın en önemli şehri Berdea'nın, çevresinde bir millik alan oldukça sulak ve zengin bir tarım arazisi idi. Bu haliyle de orada yoğun tarım yapıldığını, bağlık, bahçelik, mamur görüntüsüyle oldukça ferah bir şehir olduğunu belirtmektedir¹⁶. İstahrî, Berdea'da meyveler, özellikle de incir üretimi yapıldığını belirtir¹⁷. Burası, sulu fındıkları ve şah kestaneleri ile de tanınmıştı¹⁸. Beylekân, pamuk, çeltik ve hububat üretimi yönünden oldukça zengin idi¹⁹. İbn Havkal, Duvîn'in de büyük bir şehir olduğunu, sularının bol olması sebebiyle çevresinin bağlar ve bahçelerle kaplı olduğunu, özellikle pirinç ve pamuk üretiminin yapıldığını belirtir²⁰. Hububat ve meyve açısından oldukça zengin olan Serâv'ın çevresi tarlalar, bağ ve bahçelerle kaplı idi ve şehirde güzel çarşılar ve hanlar, hububatın öğütüldüğü değirmenler bulunuyordu²¹. Marko Polo'ya göre, Tebriz'de bol ve iyi cins pamuk, hububat, mısır ve şaraplık üzüm yetiştiriciliği yapılmaktaydı²². Yâkut'a göre, Serâv'ın çevresinde pamuk, hububat ve meyvelerin bol olarak yetiştirildiği münbit toprakları vardı²³. Karabağ'a giden Clavijo, burada büyük ovalarla kaplı arazide başta pirinç olmak üzere, buğday ve arpa gibi tahılların bol miktarda yetiştirildiğinden bahsetmektedir²⁴. Zekeriya Kazvîni, Erdebîl'in oldukça sulak bir toprağa sahip olduğunu, çevresinde tarım ve ziraatin yapıldığını, bu yönde meyve ve sebzelerin de bol olarak üretildiğini söyler²⁵.

İslâm fetihlerinden sonraki dönemde Azerbaycan'ın ekonomik yönden oldukça önemli bir aşama katettiği anlaşılmakta, bu durum ülkenin gelirlerinde kendini göstermektedir. Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Azerbaycan'dan yıllık 800.000 dirhem vergi alınmaktaydı²⁶. IX. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Yakubî, Azerbaycan'ın vergilerinin 4.000.000 dirhem oldu-

¹⁶ İbn Havkal, 86.

¹⁷ İstahrî, 183.

¹⁸ Hamdullah Kazvîni, 105.

¹⁹ Hamdullah Kazvîni, a.g.y.

²⁰ İbn Havkal, 86.

²¹ G. Le Strange, *The Lands of The Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930, 163.

²² Marko Polo *Seyahatnamesi*, 27-32.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Nşr. Ferîd Abdulâziz el-Cundî, Beyrut, (Tarihîsiz), III, 230.

²⁴ Clavijo, 190-191.

²⁵ Zekeriya Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut (Tarihîsiz), 291.

²⁶ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Trk. tr. M. Fayda, İstanbul, 2002, 468.

ğunu belirtmektedir²⁷. X. yüzyılın ortalarında ölen Kudâme b. Cafer ise, o dönemde Azerbaycan'ın toplam vergilerinin 3.000.000 dirhem olduğunu bildirir²⁸. XI. ve XII. yüzyıllara, yani Selçuklu dönemine ait Azerbaycan'ın vergileri ile ilgili kesin bir rakam verilmemekle birlikte, Hamdullah Kazvîni, *Risâle-i Melikşâhî*'ye dayanarak Anadolu, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da dahil olduğu Kafkasya ile el-Cezîre'nin toplam gelirin 21.500 tümen (215.000.000) dinar olduğunu belirtmektedir²⁹. Selçuklu dinarı Moğol gümüş dinarının 2 katına eşit olduğu için bunun da 50.000 tümen (500.000.000) dinardan fazla tuttuğu anlaşılıyor³⁰ ki, bunun yaklaşık %20 veya %25'inin Azerbaycan'a ait olduğu düşünülürse, Selçuklular devrinde Azerbaycan'ın gelirin 100-120.000.000 Moğol dinarı civarında olduğu sonucuna varılabilir. Her ne kadar bu rakamın oldukça abartılı olduğu anlaşılıyor ise de, en azından Selçuklular devrinde bölgenin muazzam zenginliğini ifade etmektedir. XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Hamdullah Kazvîni'nin kayıtlarında Azerbaycan'ın geliri 2.384.000 dinar, Arırân ve Mûgan'ın gelirleri ise 303.000 dinar, toplamda da 2.687.000 dinar olarak gösterilmektedir³¹. Böylece, devirler arasındaki zenginlik ve refah düzeyi ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Buna göre, Sasanîlerin son zamanında bölgenin zenginliği ile ilgili olarak, bu dönemde alınan vergi ile, İslâm hâkimiyeti dönemindeki alınan vergi arasında çok büyük bir orantısızlık göze çarpmaktadır. Bu durum Moğol hâkimiyeti döneminde de aşağı yukarı kendisini göstermekte, ülke gelirlerinin gittikçe düştüğü görünmektedir. Böylece, Müslüman Arapların fethinden sonra yükselen bir ekonomik büyüme ve bununla paralel bir refah düzeyinin, Selçuklular ve İldenizliler zamanında en yüksek seviyesine ulaştığını, Moğol istilası devrinde ise bu durumun tersine döndüğünü görmemiz mümkündür. Bu düşüş her halde Moğolların izledikleri sömürge politikası ile ilgili idi.

Gezgin ve coğrafyacıların konu ile ilgili olarak verdikleri bilgiler Azerbaycan'ın ticarî yapısını da ortaya koymaktadır. İbn Havkal, Urmiye'nin çok güzel bir şehir olduğunu, ticaretin gelişmiş olduğunu belirtir³². Yine aynı

²⁷ Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, Trk. tr. M. Ağarı, İstanbul, 2002, 54.

²⁸ Kudâme b. Cafer, *Kitâbu'l-Harac ve San'atu'l-Kitâbe*, Nşr. M. J. de-Goeje, Leiden, 1889, 250.

²⁹ Hamdullah Kazvîni, 28.

³⁰ W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet", *THİTM*, I, 146.

³¹ Hamdullah Kazvîni, 85-105; Z. V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM*, I, 27.

³² İbn Havkal, 84-85.

coğrafyacı. Berdea'da ticaretin oldukça revaçta olduğunu belirtmektedir³³. el-İdrisî, Erdebil'i mamur, düzenli bir ticarî hayatı olan, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtmaktadır³⁴. Moğol hâkimiyeti devrinde güney Azerbaycan'a gelen Marko Polo, buranın sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyan bazı bilgiler vermektedir. Bu cümleden olarak, bölgenin en önemli şehirlerinden olan Tebriz'in doğu ile batı arasındaki ticaret yollarının ortasında kurulmuş büyük bir pazar olduğunu, Hindistan, Bağdad, Hürmüz, Venedik ve Ceneviz'den çok sayıda tüccarın buraya gelerek ticaret yaptıklarını belirtmektedir. Burada yerli imalat ürünü mamul eşyalar ile dünyanın her yerinden gelen mallar satılmaktaydı. Yani Tebriz büyük bir uluslar arası pazar görünümündeydi. Dolayısıyla şehir her din ve milliyetten insanın bir arada bulunduğu, kültürlerin kaynaştığı büyük bir merkezdi³⁵. Bu ticarî canlılığın sonraki yüzyıllarda da devam ettiği görülmektedir. Clavijo, burada alışverişin çok hızlı ve hareketli olduğunu belirtmekte, başlıca ticarî mallar olarak ipekli, pamuklu, yünlü kumaşlar, krepler, taftalar ve mücevheratı sıralamaktadır. Ayrıca, kadınlar için üretilen ziynet eşyaları ve güzel kokuların da rağbette olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Tavernier, Tebriz'i, çevresi yüksek dağlarla kaplı ağaçsız bir yaylada kurulmuş, kalabalık ve ticarete oldukça ileri şehir olarak tanıtır³⁷. İbn Havkal, Erdebil'de mensucat ve ıtır ticareti ile uğraşan zengin bir tüccar tabakasının bulunduğunu bildirir³⁸.

Azerbaycan'ın Selçuklulardan önceki yüzyıllarda da çevresindeki ülkelerle ticarî bağları vardı. Özellikle Hazar Devleti ile güçlü ticarî ilişkilerinin olduğu anlaşılıyor. İslâm coğrafyacılarının belirttiğine göre, Hazarlara çeşitli kumaşlar ihraç etmekteydiler³⁹. Azerbaycan'ın Karadeniz'in kuzeyindeki Türk devletleriyle olan ticarî ilişkileri bununla sınırlı değildi ve Bulgarlarla da ticaret yapılmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, Bulgar tüccarları Azerbaycan'dan bir çok mamul eşya alıp onları Doğu Avrupa'da satmaktaydılar. Mesela, Azerbaycan'da mızrak olarak kullanılan ve cilasız olan kılıçların dört tanesini bir dinardan satın alarak, bu kılıçlara defalarca su verip iyice geliştirdikten sonra Visûlara götürerek kunduz derisi karşılığında değiş-

³³ İbn Havkal, 87.

³⁴ İdrisî, VI, 680.

³⁵ Makro Polo, a.g.y.

³⁶ Clavijo, 97-98.

³⁷ Tavernier, 41.

³⁸ İbn Havkal, 83.

³⁹ İstahrî, 334; İbn Havkal, *Sûretu'l-Arz*, Beyrut (Tarihîsiz), 224.

tirmektedirler⁴⁰. Bu durum Azerbaycan'da silah sanayinin olduğunu ve üretilen bazı silahların ihraç edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, demirden yapılan, diğer eşyaların çevre ülkelerde arandığı, demir endüstrisinin geliştiği anlaşılmaktadır

Milletlerarası ticarete baktığımızda, Karadeniz'in kuzeyinden ve doğu Avrupa'dan gelen ticaret yolu, denizden Anadolu'ya ulaşmakta, Trabzon limanı, Erzurum, Erzincan, Ahlat üzerinden Azerbaycan'a girmekte ve Tebriz'e varmakta, buradan da İran içlerinden hareketle Türkistan'ı katedip Çin'e ulaşmakta idi⁴¹.

Azerbaycan üzerinden Kafkasların diğer bölgelerine ulaşan başlıca dört ticaret yolu vardı. Bunlar sırasıyla:

1. Şirvanşahlar devleti ile ticaretin yapıldığı Şamahı yoluyla Şirvan'a ulaşan doğu yolu.

2. Beylekan'dan başlayarak, bu şehrin 7 km. güneyinde bulunan Vartan şehrine ve Mugan ovasına kadar uzanan güney-doğu yolu.

3. Gürcistan ile ticaretin yapıldığı, Gence yolu ile Tiflis'e ulaşan kuzey-batı yolu.

4. Ermenilerle ticaretin yapıldığı Azerbaycan'dan Ermenistan'ın başkenti Dovin(Dvin)'e ulaşan güney-batı yolu⁴².

Zekeriya Kazvîni, Azerbaycan'daki nehirlerin, üzerinde gemileri yüzdüremeyecek kadar küçük olduğunu belirtir⁴³. Bu durumda, Azerbaycan'ın bütün ticaretinin kara yoluyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Azerbaycan'ın mimarî yapısını ve günümüze kadar gelmiş veya varlığı ismen bilinen mimarî eserler hakkında biraz açıklamada bulunmakta yarar vardır. Nahçıvan, tuğladan yapılan yapılarla Azerbaycan'ın en güzel şehirlerinden birisi haline getirilmişti. Mezar anıtları, kümbetler bakımından çok zengin bir merkez durumundaydı. Bu şehirden yetişen el-Bennâ Acemî b. Ebûbekir el-Nahcivânî'nin 1162'de yaptığı *Yusuf b. Kuseyr*

⁴⁰ Ebû Hâmid Gıranâfi, *Tuhfetü'l-Elbâb*, Nşr. G. Ferrand, JA, 1925, 118.

⁴¹ A. Miquel, *İslâm ve Medeniyeti, Doğuştan Günümüze*, Trk. tr. A. Fidan, II. Mentçeş, Ankara, 1991, I, 286'daki harita; A. Rıza Bekin, *İpek Yolu*, Ankara, 1981.

⁴² Barthold, W., "Azerbaycan ve Ermenistan", Trk. tr. İ. Aka, *TAD*, VIII-XII/14-23 (1970-74), 86-87.

⁴³ Zekeriya Kazvîni, 285.

Kümbedi son derece önemlidir⁴⁴. Bu kümbet, yapısı, süslemeleri ve plan özellikleri ile Selçuklu geleneğinin bir devamıydı. İldeniz'in eşi Mu'mine Hatun için yaptırılan kümbet ise son derece meşhurdur. 1186 yılında oğlu Kızıl Arslan tarafından Acemî b. Ebûbekir'e yaptırılan 25 metre boyundaki bu kümbet hem mimarî, hem de dekorasyon açısından son derece gelişmiş bir yapıydı⁴⁵. Yine aynı mimarın inşa ettiği üçüncü bir yapı olan tek kubbeli, önünde eyvanlı girişi olan *Ulu Câmi* de çok önemliydi. Bu câmi günümüze ulaşamamış olup, ancak geçtiğimiz yüzyılda çekilen fotoğraflarından varlığını bilmekteyiz⁴⁶. Nahçıvan'daki İldenizliler dönemi yapılarından birisi de Atabeg Cihân Pehlivân'ın ölmeden önce 1186 yılı başlarında inşa ettirdiği ve günümüze ulaşamayan büyük şehir kapısı idi⁴⁷. Cihân Pehlivân'ın, yukarıdaki tarihten önce bu şehirde yaptırdığı kalenin ve tâkin enkazı ise günümüze ulaşabilmiştir⁴⁸. Tebriz'de *Mescid-i Câmi* bu dönemde inşa edilmiştir⁴⁹. Erdebil'de bulunan *Mescid-i Câmi* de onikinci yüzyılda, muhtemelen İldenizliler zamanında inşa olunmuş önemli bir eserdir⁵⁰. 1197 yılında inşa edilen *Gunbed-i Kebûd*, 1148'de yapılan *Gunbed-i Surkh* ve 1168 yılında yapılan *dairevî kule* Merâğa'daki dönemin önemli mimari eserleridir⁵¹.

Bu mezar anıtları mimarisi, aynı dönemde ve sonraki yüzyıllarda Kuzey ve Güney Azerbaycan'da da oldukça etkili olmuştur.

Atabeg Özbek, Kızıl Arslan'ın iktidarı tamamen eline geçirdiği 1189 yılından itibaren Azerbaycan Atabegliği'nin başşehri olan Tebriz'de, hiç bir harcamadan kaçınmadan, mükemmel bir köşk inşa ettirmişti. Bu köşkün önünde güzel bahçeleri vardı ve şahane manzarasıyla, mükemmel bir mimari eserd⁵². Buranın daha sonraki dönemlerde Tebriz'e dışarıdan yapılan saldırılar, depremler ve yangınlarla tamamen tahrip olduğu ve kalıntılarının bile kalmadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ O. Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara, 1996, 122 vdd.; E. Schroeder, "Architecture of Islamic Iran, The Saljuq period", *A Survey of Persian Art*, Oxford, 1939, II, 1024.

⁴⁵ O. Aslanapa, 129-139; E. Schroeder, a.g.y.

⁴⁶ O. Aslanapa, 140.

⁴⁷ V. Minorsky, "Nahçıvân", *İA*, IX, 34.

⁴⁸ Z. V. Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, 110.

⁴⁹ L. Lockhart, *Persian Cities*, London, 1960, 17.

⁵⁰ L. Lockhart, 57.

⁵¹ L. Lockhart, 64; E. Schroeder, a.g.y.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Trk. tr. A. Özaydın, A. Ağırakça, İstanbul, 1987, XII, 394.

Azerbaycan Atabegliği'nin çağdaşı Anadolu'daki Selçuklu Devleti ve Türk beylikleri tarafından ortaya konan mimarî eserlerin yapımına imza atan mimar ve ustaların büyük kısmının Azerbaycan'dan geldikleri modern tarihçiler tarafından kabul gören bir görüştür.⁵³ Şüphesiz, bu durumda Azerbaycan'da güçlü bir mimarî alt yapının var olduğuna inanmak icap etmektedir. O döneme ait olup, günümüze kadar ulaşabilen eserler sayıca son derece azdır. Bunun en bariz sebebinin 1220'lerde başlayan ve ülkeyi önemli ölçüde hırpalayan Moğol istilası olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerekir. Ayrıca, Atabeg Kızıl Arslan'ın son Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul ile yaptığı hâkimiyet mücadelesi sonucunda ülkenin önemli ölçüde zarar gördüğü, 1194 yılında Irak Selçuklularının ortadan kalkması ile birlikte birtakım Harezm komutanlarının denetimden çıkarak Irak-ı Acem ile birlikte Azerbaycan'da estirdikleri terör ortamı ve Gürcülerin bölgeye düzenledikleri saldırılar neticesinde yaşanan yıkımlar da bu konuda etkili olmuştur.

İbn Havkal, Erdebil'in evlerinin tuğladan ve topraktan yapıldığını söyler.⁵⁴ Bunu teyid eden bir bilgi de el-İdrisî'den gelmektedir. İdrisî, Erdebil'i kilden yapılan binalarla kaplı, mamur, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtmaktadır.⁵⁵ Tavernier, Tebriz'deki yapılar hakkında bilgi verirken, evlerin genelde güneşte pişmiş tuğlalardan yapıldıkları, damlarının taraça şeklinde ve bunların iç taraflarının kubbeli olduğu, kireçle beyaza boyandıklarını, binalarda harç olarak da kıyılmış saman ile karıştırılan killi toprağın kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁶ Anlaşıyor ki, bu yapı tekniği eski bir geleceğin devamı idi ve araştırdığımız XII.-XIII. yüzyıllarda da kullanılmaktaydı.

Azerbaycan topraklarının maden cevherleri yönünden zengin olduğu bilinmektedir. Merâğa'nın kasabalarından birisi olan Musula'da demir madenleri⁵⁷, Dâmgân'da ise altın madeni işletilmekteydi⁵⁸. Kuzeyden güneye doğru uzunluğu yaklaşık 130 km. civarında olan Urmiye gölü, büyük tuzluluk oranı ile Azerbaycan'ın en önemli tuz üretim alanı idi. Aynı zamanda bu

⁵³ Bu konuda Claude Cahen'in görüşleri son derece önemlidir (bkz. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Trk. tr. Y. Moran, İstanbul, 1984, 256 vd.

⁵⁴ İbn Havkal, 83.

⁵⁵ İdrisî, VI, 680.

⁵⁶ J. B. Tavernier, 41.

⁵⁷ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz. T. Temelkuran, N. Aktaş, İstanbul, tarihsiz, IV, 672.

⁵⁸ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, Nşr. F. Teschner, Leipzig, 1929, 20.

gölün çevresinde bol miktarda çinko oksit çıkarılırdı. Gerek tuz, gerekse de çinko oksit büyük ölçüde ihraç edilen önemli madenlerdi⁵⁹.

Azerbaycan'ın İslâm fetihlerinden sonraki dönemde yeni kurulanlarla birlikte şehir sayısı Selçuklular devrinde ellinin çok üzerinde idi. Sasanîler zamanında var olup da sonraki dönemde yaşanan ticarî canlanışla birlikte zenginleşip, büyüyen şehirler, X. yüzyıldaki durgunluktan sonra Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte XI. yüzyılın ortalarından itibaren tekrar canlanışa geçmiş gibi görünmektedir. Bunda Selçukluların ortaya koyduğu istikrar ve barış ortamının rolü büyük olmuştur. Yine bu devir, öncesi ve sonrasına ait verilere baktığımızda vaziyeti görmemiz mümkün olmaktadır.

Azerbaycan'ın başlıca şehirleri ve bunların durumları ile ilgili bilgilere gelince. Hamdullah Kazvîni Azerbaycan'ın şehirlerini şöyle sıralar: Tebrîz, Ücân, Tasûc, Erdebîl, Halhâl, Dârmerzîn, Şâhrûd, Mişkîn, Hayâv, Ânâr, Ârcâk, Âher, Teklife, Kelîber, Derâverd, Kal'a-i Kehrân, Gîlân, Faslûn, Nûdez, Yâfet, Hoy, Selmâs, Urmiye, Uşnûye, Serâv, Miyânic, Germerûd, Merâga, Besûy, Dehhuvârân, Nîlân, Merend, Dizmâr, Zengiyân, Zenûz, Gurgur, Nahçivan, Âcnân, Ordûbâd, Âzâd, Mâkûye, Mûgân, Bâcrevân, Berzend, Pilsuvâr, Mahmûd Âbâd, Hemşehre, Arrân, Beylekân, Berdea, Gence, Hîrek⁶⁰.

İbn Hurdadbih'e göre Azerbaycan'ın şehirleri şunlardır: Merâga, Meyânic, Erdebîl, Varsân, Sîser, Berdea, Sâburhâset, Tebrîz, Merend, Huwayye, Kulsâre, Mûkân, Berzend, Cenze (Gence), Ebruvîz, Câbervân⁶¹.

İbn Havkal, Azerbaycan'ın şehirlerini şu şekilde sıralar: Arrân, Berdea, Derbend, Tiflis, Beylekân, Versân, Berdîc, Şamâhiye, Şirvan, Lâyçân, Şâbrân, Kalbe, Şekî, Gence, Şemkûr ve Hanân. Bunların içerisinde en büyük şehir olarak Arrân gösterilirken, Berdea, Derbend ve Tiflis büyük şehirler olarak sıralanmakta, diğerleri ise küçük şehirler olarak tanıtılmaktadır⁶².

Yakubî, Azerbaycan'ın şehirleri olarak Erdebîl, Versân, Beylekân, Merâga, Berzend, Versân, Berdea, Şiz, Serât, Merend, Tebrîz, Meyânic, Urmiye, Huvey ve Salmas'ı gösterir⁶³.

⁵⁹ G. Le Strange, 160.

⁶⁰ Hamdullah Kazvîni, 85-105.

⁶¹ İbn Hurdadbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Nşr. M. J. de-Goeje, Leiden, 1889, 119.

⁶² İbn Havkal, 89.

⁶³ Yakubî, 53.

el-Bekrî, Azerbaycan'ın şehirlerini birkaç tanesini belirtmektedir: Erdebil, Merenc, Bâcrân, Versân ve Merâğa⁶⁴.

Bu şehirlerden bazıları hakkında bilgi sahibi olmak bizi daha da aydınlatacaktır. Bunlardan Serâv şehri, Tebriz-Erdebil yolu üzerinde olup, Verzend, Derend, Berâgûş ve Sekhîr adlarında dört nahiyesi bulunmaktadır⁶⁵. Serâv'ın sol kıyısından çıkan bir kolu üzerinde kurulan Ūcân kasabası, surlarla kaplı, çok iyi çarşısı bulunan bir yerleşim yeri⁶⁶. Tebriz'in 110 km. güneyinde Sâfi Rûd ırmağı üzerinde kurulan Merâgâ, çevresi surlarla kaplı geniş meyve bahçeleri olan güzel bir şehir idi⁶⁷. İdrisî, Erdebil'i mamur, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtmaktadır⁶⁸. Yine aynı müellif, Merâğa'nın da güzel ve büyük bir şehir olduğunu bildirmektedir⁶⁹.

Selçuklu hâkimiyetinin başlarında, 1046 yılında İslâm dünyasında başladığı seyahati sırasında Azerbaycan'a da uğrayan Nâsır-ı Husrev, buranın merkezi olarak gösterdiği Tebriz'in 1.400 adım eninde ve aynı uzunlukta kare şeklinde bir alana yayılmış, mamur bir şehir olduğunu belirtmektedir⁷⁰. Clavijo, Tebriz'i, iki dağ arasında kalan bir ovada kurulmuş, çevresinde surların bulunmadığı, yaklaşık 200.000 evden meydana gelen oldukça büyük bir şehir olarak tanıtmaktadır. Güzel yollar, meydanlar, pek çok güzel binalar ve evler; özellikle mavi ve altın sarısı çinilerle bezeli, içleri kandillerle aydınlatılmış muhteşem camiler; son derece güzel hamamlar; şehrin önemli kişilerine ait eskiden yapılmış eşsiz konaklar; her biri güzel bir meydana açılan şehir kapıları; meydanların sonlarında, içerisinde konaklayan kişiler için ayrılmış bir çok dairelerin ve mağazaların bulunduğu kervansaraylar; bu kervansarayların çıkışında ise, içerisinde her çeşit malın satıldığı çarşılar Tebriz şehrinin başlıca özelliklerini meydana getirmektedir.

İbn Havkal, Gence'nin mamur, güzel, bereketli, iyi bir ahaliye sahip şehir olduğunu⁷¹; Erdebil'in hemen altında bulunan Merâğa'nın Erdebil'

⁶⁴ el-Bekrî, *Kitâbu Mesâlik ve'l-Memâlik*, Nşr. A. P. Van Leeuwen, A. Fere, Tunus, 1992, I, 497.

⁶⁵ Yâkût, III, 230.

⁶⁶ Yâkût, I, 124.

⁶⁷ Yâkût, V, 109.

⁶⁸ İdrisî, VI, 680.

⁶⁹ İdrisî, VI, 679-680.

⁷⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, Trk. tr. A. Tarzî, İstanbul, 1994, 9.

⁷¹ İbn Havkal, 88.

den sonraki en büyük şehir ve eski dönemlerde bölgenin hükümet merkezi olduğunu, Ebû'l-Kâsım Yusuî b. Dâvedest'in hükümet merkezini buradan Erdebil'e naklettiğini, düzenli sokakları, içimi hoş suları ve bahçeleriyle güzel bir şehir olduğunu belirtmektedir.⁷² İstahrî, Erdebil'in Azerbaycan'ın en büyük şehri olduğunu, çevresindeki surların uzunluğunun üç fersah tuttuğunu, üç kapısının bulunduğunu, bu haliyle de oldukça mamur bir görüntü sergilediğini; Meraga'nın da büyük ve mamur bir şehir olduğunu, çevresinin bostanlarla kaplı bulunduğunu belirtir. Azerbaycan'a ait Urmiye, Meyânic, Huvenç, Ecen, Daharrekân, Huveyye, Salmâs, Merend, Tebrîz, Varsân, Mukân, Câbrevân, Uşnu gibi büyük şehirlerin isimlerini sayar.⁷³ İbn Havkal, Azerbaycan'ın en gelişmiş şehri olarak Erdebil'i gösterir. Burada askeri kışlaların ve bölgenin yönetim organlarının bulunduğunu, çevresindeki otuz fersahtan daha fazla bir toprak parçasında ekim-dikim işlerinin yapıldığını belirtir. Daha sonra şehir hakkındaki bilgilere geçerek, evlerinin tuğladan ve topraktan yapıldığını, mensucat ve ıtır ticareti ile uğraşan zengin bir tüccar tabakasının bulunduğunu bildirir.⁷⁴

XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliyâ Çelebi, halkının zenginliğinden dolayı Merâga'nın sık sık saldırılara uğrayarak yağmalandığından bahsetmektedir. Aynı seyyah, şehrin yaklaşık yedi bin civarında kâgir evden meydana geldiği, câmi, han, hamam, pazar ve çarşısının bulunduğunu, içerisi ve çevresinin bağ ve bahçelerle kaplı olduğunu belirtmektedir.⁷⁵

Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden olan Tebriz, Urmiye gölünün yaklaşık 50 km. doğusunda, Şâhâ yarımadası yakınlarında göle dökülen bir ırmağın üzerinde kurulmuştu.⁷⁶ 1213 yılında buraya gelen Yâkût, şehir hakkında bilgi verirken, Azerbaycan'ın en büyük ve önemli şehri olduğunu belirtir.⁷⁷ Bu şehir Moğol hâkimiyeti ile birlikte bütün İran'ın en önemli şehri ve siyasî merkezi haline getirildi ve Bağdad'ın tahribi ile de bütün İslâm dünyasının en büyük ve zengin bir kültür şehri oldu.⁷⁸ Bunu göstermek açısından tarihî bir olayı nakletmek yararlı olacaktır: Moğol istilasın-

⁷² İbn Havkal, 84.

⁷³ İstahrî, 181 vd.

⁷⁴ İbn Havkal, 83.

⁷⁵ Evliyâ Çelebi, IV, 672.

⁷⁶ G. Le Strange, 161.

⁷⁷ Yâkût II, 15.

⁷⁸ Tebriz'in Moğol hâkimiyeti dönemindeki kültürel gelişmesi için bakınız: Karl Jahn, "Tebriz, Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", Trk. tr. İ. Aka, *TAD*, XIII/24 (1979-80), 59-78.

dan az önce 1210 yılı civarında, Azerbaycan üzerine askeri bir sefer düzenleyen Gürcüler, Tebriz önlerine geldiklerinde şehir halkı altın, gümüş, mücevherat, inci, kıymetli eşya, elbise, at, katır, deve ve Gürcü ordusunun ihtiyacı kadar yiyecek vermek suretiyle tahribattan kurtulmuşlardı. Gürcü ordusu burayı takiben Miyâne üzerine yürütmüş, buranın hâkimi de çok sayıda altın, gümüş ve mücevherat vermek suretiyle Gürcülerin tahribatından kurtulmuştu. Gürcüler sefer dönüşü tekrar Tebriz üzerine gelerek daha önceki gibi büyük bir servet alarak şehre dokunmadan gitmişlerdi⁷⁹. Moğolların Harezmsâhlar devletini yıkarak orta ve yakın-doğuya doğru ilerlemeleri sonucunda Azerbaycan bölgesi de Moğol öncülerinin hücumuna maruz kalmıştı. Bu cümleden olarak, *Şubat-Mart 1221* tarihinde Tebriz'e yönelmişler, Tebriz halkı Moğollara değerli eşyalar, erzak, kumaşlar ve atlar vererek şehre dokunmalarını önlemişti⁸⁰. Moğollar bu olaydan birkaç ay sonra *Ağustos-Eylül 1221* tarihinde tekrar Tebriz üzerine yürümüşler, şehre saldırmadan önce halktan değerli mallar ve eşyalar isteyip, alacaklarını alıp şehre dokunmadan Gence'ye yönelmişlerdi. Burayı saldırarak kolayca ele geçiremeyeceklerini gördükleri için şehrin sakinleriyle anlaşarak kararlaştırılan miktarda para ve mal karşılığında şehre dokunmadan komşu Gürcistan topraklarına girmişlerdi⁸¹. Bu olaylar, Azerbaycan şehirlerinin Selçuklular devrindeki iktisadi zenginliğini ortaya koymaktadır. Özellikle Tebriz halkının verdikleri haraçlara bakıldığı zaman, her ne kadar bunların miktarı belirtilmemiş olsa da, çok fazla olduğu görülmekte, bu da şehrin zenginliğini göstermektedir. Böylece Moğol istilası öncesinde Azerbaycan şehirlerinin zenginliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Moğol istilasından sonra Kafkasya'dan geçen Hıristiyan din adamı Wilhelm von Rubruck, Nahcivân hakkında bilgi verirken, buranın Azerbaycan Atabeglerinin merkezi, çok büyük ve güzel bir şehir olduğunu, istilâdan sonra ise, Moğollar tarafından harabeye çevirildiğini söylemektedir⁸². Aynı seyyah, dağların girişinde bulunan Gence'nin de büyük bir şehir olduğunu belirtmektedir⁸³.

⁷⁹ Anonim *Gürcü Vekayinâmesi*, Trk. tr. H. D. Endreasyan, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılma Kadar)*, Ankara, 2003, 417-418, 419.

⁸⁰ İbnu'l-Esîr, XII, 332-334, 336.

⁸¹ İbnu'l-Esîr, XII, 336-344.

⁸² W. Rubruck, *Moğolların Büyük Hanma Seyahat 1253-1255*, Trk. tr. E. Ayan, İstanbul, 2001, 136.

⁸³ W. Rubruck, 135.

Arrân, Aras nehri kıyısında kurulmuştu. Büyüklük açısından Rey ve İsfehân'dan sonra İran'ın üçüncü büyük vilâyeti durumundaydı. Başlıca şehirleri şunlardı: Berdea, Beylekân, Gence ve Hîrek⁸⁴. Yâkût, Arrân'ın geniş bir vilâyet olduğunu, bu yönüyle de beldelerinin çok olduğunu belirterek, bunları şu şekilde sıralar: Gence, Berdea, Şemkûr ve Beylekân⁸⁵.

Ebü'l-Fidâ, Berdîc'in Berdea'ya dört fersah uzaklıkta bulunduğunu, Nizâbâbek'in Arrân'ın şehirlerinden birisi, Huvenc'in de Azerbaycan'ın şehirlerinden birisi olduğunu belirtmektedir⁸⁶.

Mukaddesî, Hoy'un doğusunda ve Hoy ırmağının bir kolu üzerinde kurulmuş bulunan Merend'in câmisi ve dış mahallede bir pazarı olan küçük bir kale olduğunu belirtmektedir⁸⁷. Yine aynı coğrafyacı Urmîye'nin kuzeyinde bulunan Salmâs'ın Cuma câmii ve güzel çarşıları olan bir kasaba; Erdebîl'in de çarşısı ve Cuma câmii olan bir şehir olduğunu belirtir⁸⁸.

Şehirlerde çeşitli zenaat kollarının yaygın bir şekilde ve üretime yönelik olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bunların başında çeşitli kumaşların üretimi, ipek, silah, deri üretimi, altın, gümüş ve değerli taşların işlenerek çeşitli süs ve takıların yapımı, mensucat ve ıtır üretimi gelmektedir. Tavernier, Tebriz halkının geçim kaynağının başında zenaatçiliğin geldiğini belirtir. Deriden üretilen mamul eşya arasında çizme ve ayakkabı başta gelmektedir. Oldukça rağbet gören kumlu sahtiyan derileri de burada yapılmaktadır⁸⁹. İbn Havkal, Erdebîl'de mensucat ve ıtır ticareti ile uğraşan zengin bir tüccar tabakasının bulunduğunu bildirir⁹⁰.

Azerbaycan'a Türk yerleşimi ile birlikte hayvancılık bölge ekonomisinde önemli bir zenginlik kaynağı haline gelmişti. Konar-göçer Türk topluluklarının ekonomilerinin başlıca kaynağını oluşturan küçük ve büyük baş hayvanların beslenmesi sonucu üretilen etler, yünler, bunlardan dokunan halı, kilim, yolluk, keçe, aba ve her türlü yünlü kumaşlar bölgenin ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, çevre ülkelere satılan önemli ticarî maddeleri oluşturmaktaydı. Bunun yanında başta at olmak üzere taşımacılıkta kullanılan katır

⁸⁴ Hamdullah Kazvîni, 105.

⁸⁵ Yâkût, I, 164-165.

⁸⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, Frs. tr. A. Âyetî, Tahran, 1369, 444.

⁸⁷ Mukaddesî, *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Nşr. M. J. de-Goeje, Leiden, 1906, 377.

⁸⁸ Mukaddesî, 374, 377.

⁸⁹ Tavernier, 41.

⁹⁰ İbn Havkal, 83.

ve eşekler de son derece önemli idi. Bu cümleden olarak, Tebriz'de hayvan yetiştiriciliği oldukça gelişmiş olup, özellikle cins atlar ve yük taşımacılığında kullanılan eşekler beslenmekte idi⁹¹.

Mûgân, sıcak bir iklim ve büyük otlaklara sahip olduğu için Türkmenler için mükemmel bir kışlak sahasıydı. Bu yüzden halkın büyük çoğunluğu yine Türkmenlerden oluşuyordu⁹².

Azerbaycan'ın güneyini oluşturan Tebriz bölgesinin yerli halkı Fars kültürüne mensup topluluklardan oluşmaktaydı. Bunun yanında, Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte konar-göçer Türkmen kitlelerinin bir kısmının burada yerleştikleri tahmin olunabilir. Bunların şehirlerde değil de, daha çok kırsal kesimlerde yaylak-kışlak arasında hayatlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Özellikle Azerbaycan'ın kuzeyindeki Arrân bölgesi Türkmen topluluklarının en yoğun şekilde yerleştikleri bölgeydi. Buranın sert iklimi ve bitki yapısı Türkmenlerin hayvan sürülerinin yaşaması için uygundu⁹³. Ayrıca, Gürcistan ve Şirvan ülkelerinin sınırında bulunması burayı bir uç bölgesi durumuna sokmakta ve bu da Türkmenleri buraya çekmekteydi. Türkmenlerin başlarında bulunan boy beylerinin bir kısmı devlete bağlı olarak, kendilerine verilen iktâlarda, Selçuklu melik ve emîrlerinin hizmetinde, bölgenin Gürcülere karşı korunmasında görev yapmaktaydılar. Bunların sayıları Moğol istilâsı öncesinde oldukça artmıştı⁹⁴.

Türkmenlerin büyük kitleler halinde Azerbaycan'a yerleşmesi Melikşah'ın saltanatı döneminde gerçekleşmiştir. Bu cümleden olarak, 1076 yılında Melikşah'ın Sav Tigin komutasında gönderdiği kalabalık bir Türkmen grubu Arrân bölgesinde yerleştiler⁹⁵.

Bölgede Türkmenlerin dışında Kıpçak varlığı da göze çarpmaktadır. Esasen, Kıpçakların Kafkaslar bölgesinde belli bir nüfus kesafetine sahip oldukları bilinmektedir. Kuban nehri ve Terek nehri boylarından, Kafkas

⁹¹ Marko Polo *Seyahatnamesi*, 27-32.

⁹² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Tuhfetü'l-Elbâb*, Nşr. G. Ferrand, *JA*, Ju.-Sep. 1925, 236; Yâkût, V, 261; V. Minorsky, "Mûgân", *IA*, VIII, 447.

⁹³ A. İbrahimov, A. Koçman, 94-103.

⁹⁴ F. Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Belleten*, XXI/83 (1957), 431. İldeniz'in bu Türkmenlerden 50 bin kişilik bir hazır kuvvet meydana getirmesi ve özellikle Gürcülerin üzerine yapılan seferlerde bu sayının çok daha fazla artması, bölgedeki Türkmenlerin nüfuslarının kesafetini ortaya koymaktadır.

⁹⁵ Z. V. Togan, a.g.m., II, 101.

dağları ve Dağıstan içlerine kadar yayılmışlardı⁹⁶. Özellikle bir takım yer isimleri Kanglı-Kıpçak boylarının bölgedeki varlıklarını yansıtmaktadır. Bir çok tarihi olaylar da bu durumu doğrulamaktadır. Bu cümleden olarak, XII. yüzyıl başlarında Karadeniz'in kuzeyinde Ruslarla yaptıkları mücadelelerden yenik çıkan bir kısım Kıpçak topluluğu, Atrak adlı bir başbuğın idaresinde Kafkasya taraflarına göç etmişler ve bunlar daha sonra Gürcü kralı IV. David'in gayretleri ile Gürcistan topraklarına yerleştirilerek, Hıristiyanlaştırılmışlardı. Gürcüler daha sonra bu savaşçı ve kalabalık Türk topluluğunu Türklerle yaptıkları savaşlarda en büyük koz olarak kullanmışlardı⁹⁷. Moğolların Karadeniz'in kuzeyini istilâları sırasında da Kıpçak gruplarından önemli bir kısmı tekrar Kafkaslara ve Azerbaycan taraflarına göç etmek durumunda kalmışlardı. Her durumda, onların bölgeyle temasının devam ettiği ve buradaki Türk topluluklarının bir kısmını teşkil ettikleri görülmektedir. Atabeg İldeniz'in de bir Kıpçak olduğu hatırlanırsa durum daha da netlik kazanacaktır⁹⁸.

Türkmen ve Kıpçakların dışında başka Türk gruplarının da Azerbaycan'da yerleştikleri bilinmektedir. Karahanlıların ve Sultan Sancar'ın durduramadığı Kara Hitayların Türkistan'a hâkim olarak, peşinden Mâverâünnehr ve Horasan'a doğru yayılmaları sonucu buralarda bulunan çeşitli Türk toplulukları XII. yüzyılın ikinci yarısında göç etmek zorunda kalmışlardı. Bunlar arasında bulunan Karluklar ve Kanglıların önemli bir kısmı batıya doğru göç ederek Azerbaycan, Anadolu ve Yakın-doğuya yerleştiler⁹⁹. Şüphesiz bunların arasında Türkistan şehirlerinde oturan tüccar, sanatçı, bilim adamı ve her meslekten insanlar da vardı. Bunların bir kısmı Azerbaycan'da yerleşerek buranın medeni gelişmesine önemli ölçüde yardımcı oldular.

⁹⁶ A. N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, 98.

⁹⁷ *Anonim Gürcü Vekayinâmesi*, 319 vd.; A. N. Kurat, 83 vd.; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Trk. tr. O. Karatay, Ankara, 2002, 187; H. Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, 2001, 82.

⁹⁸ F. Sümer, Kıpçakların Azerbaycan'da yurt tuttuklarına dair kati bir bilgiye ulaşılamadığını belirtmektedir (bkz. A.g.m., 433-435). Bu fikir genel anlamda doğru olmasına rağmen, yine de Kıpçakların bölgedeki varlıklarını inkâr etmemek gerekir. En azından, Gürcülerle yapılan savaşlarda, onların en büyük gücü durumundaki bu büyük Türk topluluğunun bir kısmının Kafkasya'da meskûn olduğu unutulmamalıdır.

⁹⁹ Cuveynî, *Târih-i Cihan Guşa*, Trk. tr. M. Öztürk, Ankara, 1988, II, 305-306; Zekeriya Kazvîni, 236; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1980, 265-266; P. B. Golden, a.g.y.

Azerbaycan'da hâkim din İslâmiyet olmasına rağmen, Musevîlerin ve Hıristiyanların varlığı da bilinmektedir. Özellikle seyyahların eserlerinde konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

XII. yüzyılda Orta ve Yakın-Doğuyu gezen Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin, Batı İran'da çok sayıda ırkdaşının yaşadığından bahisle, bazı rakamlar da vermektedir: Hemedân'da 30.000, İsfahân'da 15.000, Nihâvend'de 4.000 Yahudi¹⁰⁰. Wilhelm von Rubruck, Azerbaycan'dan başlamak üzere İran içlerine kadar olan bölgede çok sayıda Yahudi'nin yaşadığını belirtmektedir¹⁰¹.

Yine XII. yüzyılda yaşamış tanınmış bir Yahudi filozofu olup, sonradan din değiştirerek İslâm'ı kabul eden Samuel b. Yahya el-Magribî (1174), Azerbaycan'da Karaim Yahudilerinin yaşadığını belirtmekte¹⁰² ve bunların yoğun olarak Meraga, Tebriz, Salmas ve Bahve'de yerleştikleri anlaşılmaktadır¹⁰³.

Her üçü de çağdaş olan bu müelliflerin verdikleri bilgilerin ışığında Azerbaycan'da kesin sayısı bilinmemekle birlikte çoğunluğunu Karaimlerin oluşturduğu belli sayıda Yahudinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Hele Tebriz gibi büyük bir ticaret şehri göz önüne alındığında, Azerbaycan'da birkaç bin kişiden oluşan bir Yahudi kitlesinin bulunacağı kolaylıkla tahmin edilebilir.

Müslümanların Yahudilere davranışları nasıldı? Benjamin'e göre, Yahudiler, "hükümdarın himâyesinde güvenli, itibarlı ve mutlu bir şekilde yaşamaktaydılar"¹⁰⁴. Sultan Sancar'ın, Hz. Danyal'a güzel bir kabir yaptırarak, hemen yanında ibadetlerini rahatça yerine getirebilsinler diye Yahudiler için bir sinagog inşa ettirmesi ve saygısızlık olmasın diye yakından geçen akarsudan balık tutulmasını yasaklaması, Türk hükümdarlarının Yahudilere bakışımı göstermesi açısından önemlidir¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Tr. tr. N. Arslantaş, İstanbul, 2001, 74-76. Petachia da rakam vermemekle birlikte, İran topraklarında ve Babil'de sayısı 60'ı aşan Yahudi topluluğundan, ve çok sayıda Yahudinin yaşadığından bahsetmektedir (a.g.e., 101).

¹⁰¹ W. Rubruck, 134.

¹⁰² Samuel b. Yahya el-Magribî, *Bezu'l-Mechud fi İfñanı'l-Yehud*, Nşr. A. Tavile, Medine, 1408; Trk. tr. O. Cilacı, *Yahudiliği Anlamak*, İstanbul, 1995, 143.

¹⁰³ Samuel b. Yahya el-Magribî, 144.

¹⁰⁴ Tudela'lı Benjamin, 64. Ratisbon'lu Petachia, gidip görmediği halde İran'da yaşayan Yahudilere baskı ve zulüm yapıldığını söylemektedir ki, bu da onun bir gayrı Müslim olarak Avrupa'da Müslümanlar hakkında anlatılan uydurma rivayetlerin etkisinde fazlaca kaldığını göstermektedir (a.g.y.)

¹⁰⁵ Tudela'lı Benjamin, 73 vd.

Bu Yahudiler, bağlı oldukları Selçuklu hükümdarına her yıl kişi başına bir dinar cizye vergisi vermekle yükümlüydüler¹⁰⁶.

Bütün Orta ve Yakın-Doğudaki Yahudilerin dinî reisi konumunda olan kişi, Bağdad'da bulunan ve sayıları onu bulan akademilerin en büyüğünün başında bulunan baş rabbi (haham), Müslümanların adlandırılmaları ile Reisu'l-Câlût olarak bilinen haham başı idi. Yahudi cemaatinin önde gelen kişilerinin tavsiyesi ile tayin edilir ve görevi halife tarafından tasdik edilerek, onaylandıktan sonra meşruiyet kazanırdı. Kendi otoritesini temsil eden ve kendisinin takdis ettiği rabbileri ve memurları (hazan) tayin etme yetkisine sahipti. Bu baş hahamın son derece zengin olduğu da görülmektedir. Irak'ta misafirhaneleri bağ, bahçe ve arazileri bulunmaktadır. Bunların çoğu nesilden nesile geçerek miras bırakılan servetlerdir. Bunun dışında misafirhaneler, hastaneler, pazarlar, tüccarlar ve uzak ülkelerden getirilen mallardan haftalık mutad vergiler de almaktaydı. Dünyanın her köşesindeki Yahudiler tarafından gönderilen hediyeler de önemli bir yekun tutmaktaydı. Devletin koruması altında olduğu için hiç kimse bu servetleri elinden almağa cesaret edemezdi. Anlaşıldığı kadarıyla, bu korunmanın bedeli olarak halifeye, veliahd ve vezire beli bir oranda para vermekteydi¹⁰⁷. Yahudi topluluklarının hukuki meselelerini çözen yargıçlar bu baş haham tarafından atanmaktaydı¹⁰⁸.

Rubruck, Moğol istilası öncesi, yani Azerbaycan Atabegliği Devleti zamanında Nahcivan'da 80 tane Ermeni kilisesinin olduğunu söylemektedir¹⁰⁹. Yine aynı seyyah Gence'de çok sayıda Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir¹¹⁰. Marko Polo, Tebriz'de büyük bir manastır olan Saint Barsamo'dan bahsetmekte¹¹¹, böylece Hıristiyanların bu şehirde de bir cemaat olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu bilgilere bakarak, Azerbaycan'da bir miktar Hıristiyan halkının varlığı ortaya çıkmakta ve bunların en büyük grubunun da Ermeniler olduğu görülmektedir.

Rubruck, her Ermeni evinin kutsanmış bir yerinde, haç tutan tahtadan yapılmış bir elin bulunduğunu ve bunun önüne yanan bir lamba yerleştirildiğini; her akşam yakılan buhurdanlığın evin her köşesine taşınarak, kutsal

¹⁰⁶ Tudela'lı Benjamin, 75.

¹⁰⁷ Tudela'lı Benjamin, 66, 100.

¹⁰⁸ Petachia, 100.

¹⁰⁹ W. Rubruck, 136.

¹¹⁰ W. Rubruck, 135.

¹¹¹ Marko Polo, 28.

tütsü ile her cinsten düşman ruhlarının kovulduklarını belirterek, dönemin Hıristiyanlarının inanç ve ibadetleri hakkında bilgi vermektedir¹¹².

Evlîyâ Çelebi, Merâğa'da 70-80 bin Ermeninin bulunduğundan ve içerisinde 500 civarında din adamının görev yaptığı büyük bir kiliseden bahseder¹¹³. Bu rakamlar abartılmış olsa da kalabalık bir Hıristiyan zümresinin varlığını ortaya koymaktadır.

XIII. yüzyılın ünlü gezginlerinden Nestûrî rahibi Rabban Sauma'nın anlattıklarından görebildiğimiz kadarıyla, bu yüzyılda orta-doğuda Nestûrî Hıristiyanlık belirgin bir gelişme göstermiştir. Esasen IX. yüzyılın sonlarından itibaren İran'da Herat ve Merv gibi şehirlerde piskoposluklar kurularak teşkilatlandıkları bilinmektedir¹¹⁴. Sonraki yüzyıllarda daha da gelişerek Azerbaycan'da kendilerine taraftar buldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Rabban Sauma, bölgedeki Nestûrî örgütlenişi hakkında bilgi verirken, Azerbaycan'da piskoposluklarının varlığını belirtmektedir¹¹⁵.

Farklı dinler arasında evlilikler yasaktı. Bu cümleden olarak, Hıristiyan bir kadın, dinî anlayışına göre, kendi dininden olmayan bir erkekle evlenemediği gibi, Hıristiyan bir erkek de Müslüman olmaması şartıyla Hıristiyan olmayan kadınla evlenmek isterse, o kadının dinini değiştirmesi gerekmektedir. Hıristiyanların ve Yahudilerin birbirlerinin dinlerine girmeleri de kesinlikle yasaktı. Buna mukabil, her iki dine mensup olanlar yalnızca İslâm dinine girebilirlerdi. Her üç dine mensup olanlar birbirlerine varis olamazlardı. Mirasçı bırakmadan ölen Hıristiyan ve Yahudilerin malları kendi cemaatlerine kalırken, aynı durumda olan bir Müslümanın malları devlet hazinesine kalırdı. Mecûsî ve Yahudi reislerinin mevkileri irsi idi ve melik ünvanını taşıyorlardı. Bu cemaatler vergilerini bunlara ödemektedirler. Oysa Hıristiyanlar için durum değişik idi. Bunların liderleri ancak ruhanî yönden halklarını yönlendirebilmekteydiler. Dolayısıyla da Mecûsî ve Yahudi liderlerine verilen siyasî liderlik görevi Hıristiyanlar için uygun bulunmamıştı. Nestûrî patriği, İslâm dünyası içerisindeki bütün Doğu Hıristiyanlarının başı olarak tanınmaktaydı. Bu durum bütün XII. yüzyıl

¹¹² Rubruck, 138.

¹¹³ Evliyâ Çelebi, a.g.y.

¹¹⁴ L. Liğeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Trk. Trc. S. Karatay, İstanbul, 1970, II, 162.

¹¹⁵ Rabban Sauma, İng. tr., E. A. Wallis Budge, *The Monk of Kublai Khan, Emperor of China; or The History of the Life and Travels of Rabban Sawma, Envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khans to the Kings of Europe and Markos who as Yahbh-Allaha III Became Patriarch of the Nestorian Church in Asia*, London, 1928, 37.

içerisinde aynı şekilde kaldı. Patrikler, göreve başlamalarıyla ilgili resmi tayin beratını bizzat halifeden alarak meşruiyet kazanmaktaydılar¹¹⁶.

Halkının çoğunluğunun Müslüman olduğu anlaşılan Azerbaycan'da çeşitli İslâm mezheplerinin varlığı da bilinmektedir. XIV. yüzyılda yaşamış olan Hamdullah Kazvîni, Erdebil halkının Şâfiî ve Şeyh Safieddîn'in müritleri olduğunu belirtmektedir¹¹⁷. Çoğunluk Sünnî mezheplerden ise de Şîa mezheplerine mensup Türkmenlerin olduğu da görülmektedir. Özellikle henüz yerleşik hayata geçmemiş Türkmenlerin, İslâm inancına sahip olmakla birlikte, ibadetlerin yapılması ile ilgili eksiklerinin olduğu, eski Türk inançlarını korudukları görülmektedir. Moğol istilâsı öncesi Anadolu'ya göç eden Türklerin büyük kısmı Maverâünnehr ve Horasan'dan gelmekle birlikte, bir kısmının da Azerbaycan ve Arrân'dan geldikleri bilinmektedir. Bunların içerisinde şehirli halk olduğu gibi, konar-göçer Türk toplulukları da vardı. Bu topluluklar içerisinde bulunan Yesevî tarikatına bağlı Türk dervişleri, geldikleri bu yeni ülkede, Babaî adı verilen ve bastırılmakta zorluk çekilen büyük bir isyan hareketini organize etmişlerdi¹¹⁸.

Irak-ı Acem'de olduğu gibi Azerbaycan'da da çeşitli İslâm mezheplerine dahil halk arasında bir takım anlaşmazlıklar çıkmakta, bunlar bazen büyük çatışmalara dönüşmekteydi. Tıpkı Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan'da da yerleşik hayata geçmemiş konar-göçer Türk topluluklarının İslâmı kendi inançlarına göre yorumlayan heteredoks dervişlerin etkisiyle Şîî inanca sahip oldukları muhakkaktır. Bunun tam tersi, şehirlerde yaşayarak ticaret yapan ve çeşitli zenaat dallarında iş gören yerleşik halkın medreselerde İslâm dinini gerçek şekliyle öğrenerek, hayatlarına uyguladıkları ve bu yönüyle de Sünnî inanca sahip oldukları anlaşılabilir. Gerek bu durum, gerekse de şehirlerde yaşayanlarla, konar göçer Türk toplulukları arasında ekonomik uçurumların bulunduğunu, bütün bunların taraflar arasında çeşitli anlaşmazlık ve mücadelelere sebep olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Bunu doğrular nitelikte bir bilgi Moğollar dönemi sonlarına aittir. İbn Batûta, Azerbaycan Atabegliği'nin ortadan kalkmasından yaklaşık bir asır sonra İsfahân'a uğradığında, daha önceden Sünnîler ile Şîîler arasında meydana gelen çatışmalar sebebiyle harap olan yerlerin hâlâ onarılmadan

¹¹⁶ A. Mecz, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı*, Trk. tr. S. Şaban, İstanbul, 2000, 48-49.

¹¹⁷ Hamdullah Kazvîni, 92.

¹¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980.

durduğunu ve taraflar arasındaki mücadelenin bitmek tükenmek bilmeden devam ettiğini yazmaktadır¹¹⁹.

Bütün bu bilgilerin ışığında son söz olarak, çok eski devirlerden beri önemli bir yerleşim merkezi olarak kalmış olan Azerbaycan, İslâm fethinden sonra sosyo-ekonomik yönden büyük bir gelişme göstermiş, X. yüzyılda bir ara zayıflayan ve duran bu gelişme Selçukluların hâkimiyeti ile tekrar canlanmış, Orta ve Yakın-Doğunun en zengin ülkelerinden birisi haline gelmişti. Selçuklu hâkimiyeti zamanında belki yeni şehirler kurulmamıştı, fakat eski şehirler ve kasabalar büyük bir canlanışın içerisine girerek, önemli ekonomik ve kültürel merkezler haline gelmişlerdi. Bu medeni canlanış 1220'lerde başlayan Moğol istilası ile kesintiye uğramıştı.

¹¹⁹ İbn Batûta, I, 152.

THE OTTOMAN *TAHRIR DEFTERS* AS A SOURCE FOR HISTORICAL GEOGRAPHY*

OSMAN GÜMÜŞÇÜ**

Introduction

Theoretically and methodologically historical geography studies in the west have reached their peak. However, these studies are lagging behind in developing countries such as Turkey. In fact, as Hamshere asserts for the case of England (1987: 46-47), the data relevant for historical geography research in all the remnant countries of the Ottoman Empire are so immense that the quantity of documents kept in archives reaches alarming amounts. This is exemplified by Faroqhi who emphasized the significance of the variety and abundance of the Ottoman Archival sources in her book (1999: 1-109).

From its earliest times, the Ottoman Empire produced large amounts of documents for the purpose of bureaucratic traditions, taxation and military recruitment. Most of these documents are preserved in the Ottoman Archives in Turkey and the amount of documents known to exist is approximately a hundred and fifty million sheets - three hundred thousand *defters* (Genç, 2000). The oldest, the most specific, and probably the most significant amongst the mentioned is the *tahrir defters*. These are the most reliable sources prepared, not only for present-day Turkey, but also for countries where the *timar* system (Barkan, 1974) was applied-for example, Anatolia, the Balkans/Rumelia, Caucasus, Iraq, Syria, Jordan, and the Palestine.

The use of these *defters* in studies on history and economic history goes back to the pioneering studies of Barkan (1940-41: 20-59 and 214-247) in 1940s. *Tahrir* studies then developed to such an extent that they are now defined as '*defterology*'. Even so, Lowry, a leading *defterologist*, differentiates four distinct schools in his studies on *tahrir defters*: (i) the

* This study has been improved and expanded from a former presented article that was originally presented with the same title at the 13th International Conference of Historical Geographers between the 20th and 24th of August 2006 in Hamburg.

Hungarian school, (ii) the Barkan-Braudelian school, (iii) the Turkish school, and (iv) the French school (1992: 3-18).

In studies based on *tahrir defters* a vast region including present-day Turkey, Hungary, Slovakia, Bulgaria, Greece, Romania, Albania, Ukraine, Crimea, Iraq, Syria, Palestine, Israel, Georgia, Armenia, and Azerbaijan (Gürbüz, 2001) has been subjected to investigation; (Bahar, 1996). Due to this development, the number of studies on *tahrir defters*, especially those produced by historians, has increased. But unfortunately, with very few exceptions, such as W. D. Hütteroth (1968) and M. Elibüyük (1990), historical geographers have made little use of these sources.

Unlike *şer'iyye sicilleri/sharia court records*, which offer sporadic information for particular circumstances, the *tahrir defters* present statistical data of all settlements in a region. As is well-known, these enable us to make spatial distribution maps, which constitute the main elements of many geographical studies in the field (Hamshere, 1987).

As Butlin emphasized, methodological progress in historical geography is only possible with the use of new sources, re-assessment of the known sources and new analytical techniques (1993: 49). Thus, this article will attempt to analyze the use of *tahrir defters* as sources for historical geography—a goal that encompasses a wide area that has so far been insufficiently dealt with in this respect (Gümüüşcü, 2002).

Tahrir and Its Process

States with strong central administration wanted to know all the aspects of the territories under their rule in order to assess their own political strength. For this reason, various surveys had been made to determine the total population, the land owned, and the amount of tax allocated in other countries. Before the Ottomans, the Seljukids were also known to have made surveys to determine the number of people and their wealth, although these *defters* do not exist today (Gümüüşcü, 2001). When considering places outside of the Ottoman territories, similar censuses and surveys were executed in England, Europe (Holt, 1987), and the Mediterranean world (Çiçek, 1993).

In this case, it is understood that the Ottomans simply carried through the methods and traditions handed down from former Turco-Islamic states, rather than introducing a system of their own invention (Barkan, 1940). The Ottomans initiated the *tahrirs/surveys* even in the earlier period,

thereby maintaining the heritage of previous states and elaborating on it (Barkan, 1940). In fact, in his study on hundreds of *defters*, Barkan states that nearly all the regions included the outcome of the previous *tahrirs* (from the recent to former) as 'atik/recent', 'köhne/former', 'kadim or akdem/earlier' *defters* (Barkan, 1940). These *tahrir* records were extracted from the earliest era during the transition of every sultanate or when deemed necessary (Genç, 2000).

In dictionaries, *tahrir* is defined as 'a writing, the act of writing, a registering'. In practice, however, the Ottoman Empire at times obtained 'statistical' data with the intention of designating and determining the figures obtained from land ownership and the amount of tax allocated from the newly conquered territories from their own land. The empire then gave the name *tahrir* for the action, *tahrir defter* for the *defters* where the data are recorded (Afyoncu, 1997). This being the case, it is possible to assimilate *tahrir* into today's general meaning of census and statistics.

Immediately after a conquest, a *tahrir* is executed (İnalçık, 1954b) to officially establish Ottoman sovereignty (İnalçık, 1994) and to carry through the two-digit system (İnalçık, 1954a). For this purpose, an official known as a '*tahrir emini/muharrir-i vilayet*' or '*il yazıcı*' is sent to designate the income sources, or, if need be, to reveal new revenue sources. A *katib* accompanying to the *emin* enforce the record transaction concerning the *tahrirs*. Thus, depending on the size of the area to be surveyed, more than two officials were commissioned and went by as *tahrir* commission. Receiving the necessary orders and information from the central government, they were joined by the *kadi* of the administrative unit and thus the work was carried out. If considered necessary, they were also accompanied by armed guards in order to ensure security. The *tahrir* was renewed every 20-30 years according to traditions, after the initial one or whenever there was an evident variation in the tax revenue. In establishing the *timar* system, the government had to determine all the needs or types of revenue sources in detail of the *eyalet/vilayet*/province in order to achieve a systematic and continual central supervision (İnalçık, 2003). Beneficial and systematic *tahrirs* were vital to ensure the endurance of the *timar* system as the dominant military force of the Empire. As the outcome of these *tahrirs*, the new and increased income was gathered to form new *timars* or added into the *sultan's has/royal* domain in order to increase government revenue. Thus, it was more worthwhile for the government to execute the *tahrirs* at a time when growth in population and income occurred (Afyoncu, 1997).

The *tahrir* commission at first would go to the administrative centre of the *sancak/livas*/sub-province and then consecutively continue their *tahrirs* in other administrative units of the *sancak*. During *tahrir*, the commission would personally meet all the male adults and their adolescent sons. The amount and ratio of revenues allocated from the assets and services was determined during this time, and the *tahrir* results were recorded in a *defter*. With the finalization of the first phase, the *defter* was sent to Istanbul to be presented to the Sultan. After the required examinations, the Sultan would approve and seal the *defter*. Thus the completed *defter* would be copied, and the copied version would be preserved for reference at the *Defter-i Hakani* or *Defterhane-i Amire* (the archives in which all registers revenues are preserved) (Barkan, 1965). The sealed *defter* would be sent back to the *sancak* where the *tahrir* was executed, which is known as *mufassal defter*. After the completion of *mufassal defters*, two additional *defters* would be prepared with an equivalent process. The first of the two was *icmal/idmall defters* where the *dirlik* (the state land given to farmers/villagers to cultivate) and mostly the selected *sipahi/timariots* were conferred and recorded. The other was the *evkaf defters*, which covered *wakf* foundations established for charitable institutions and public service. Briefly, the former includes detailed descriptions of settlements, population, land and taxes, while the latter is only concerned with the allocation of the revenues and indicates simply the name of the settlement, the amount of income derived from it, and the name of the holder of the income. *Evkaf defters* include all of *wakf* charity/pious foundations. Additionally, the *mufassal defters* records in its initial pages include a law code (*sancak kanunnamesi*) for the province concerned, which varies from one province to another.

Tahrir defters are also written documents of all males eligible for taxation. These males are listed under their fathers' names and the sub-province's cities, towns, villages, *mezraa* (temporary/seasonal dwellings used for agricultural purposes) or any other forms of settlement they live in. In fact, three types of *tahrir defters* were prepared at the same time (as mentioned above): (i) *mufassal* (detailed) *defters*, (ii) *icmal* (summary) *defters*, and (iii) *wakf defters* (*wakf* as mosque, *mescid*/small mosque, *medrese*/theological high school, water conduit, bridge, fountains, etc.). *Tahrir defters*, in which the taxes of the entire settled and nomadic population's agricultural, livestock, industrial and service sectors are recorded are such an important source for historical geographers that they deserve separate, broad-scaled scholarly investigation.

With the aid of the statistical lists for a settlement, a bureaucrat located in the centre could know the number of people in various status, amount of land owned by each person, and the quantity and price of what they produced in any village of a *sancak*, and he could make proper decisions. In other words, *tahrir* produced according to *sancak*, *kaza* (district), and *nahiye* (sub-district) makes an important administrative unit for the centralist bureaucratic administration. Certain models, abbreviations, and reference models were developed during the making of the detailed lists, and created a complex book-keeping system. In brief, *tahrir defters* and *defter-i hakani* systems constitute an authentic statistical and book-keeping system, which provides accurate and extensive data when applied to a specific administrative system (İnalçık, 2000).

These *defters* occasionally issued data pertaining to the pre-Ottoman era, and expressions such as '*adet-i kadime*/customs from the olden times' show that the Ottoman administration had not changed the previous jurisdiction much. Apart from *tahrir defters*, a vast section of the *kanunname* records are crucial in understanding the pre-Ottoman environment (Arıkan, 1988). Thus, for any location, the *mufassal tahrir defters*, which were prepared immediately after the conquest, would give significant information on the condition of the area before the Ottomans, such as, the administrative divisions or settlement dates (Yediyıldız, 1985). Further, the phrases used within the *tahrir defters* were derived from the social, political and economic structures existing hundreds years before the Ottomans. For this reason, the Ottoman *tahrir* system not only carries Turco-Muslim influences, but also reflects the social and economic values of the regime before the Ottomans in the Balkans, Adriatic Coasts, and the Aegean Islands (Barkan, 1943).

Data Classification

Following this general information and considering the research done so far, it is possible to make various classifications of the data obtained from the *tahrir defters*. In terms of formal structure, the data can be divided into two sections: (i) 'Standard' data encountered in all *tahrir defters*, and (ii) 'Coincidental' data encountered only in some special circumstances that require further explanations. This second type of data varies according to region, subject, and time, as well as the interest, knowledge and experience of the commission preparing the *tahrir defter*. When we take into account its broader meaning, it is possible to consider the former 'standard' as 'quantitative' and the latter 'coincidental' as 'qualitative' data. We should

point out that all the data found in *tahrirs* are unique, and it would be hard to favor one over the other (Heywood, 1988).

The data pertaining to the Standard group generally constitute factual information, which does not change on a regional basis and meets the minimal requirements for making *tahrirs*. This data includes detailed records of names of all household heads and bachelors in all settlement centres, together with patronyms and the amount of land held by them (which were in fact used on a kind of hereditary basis from father to sons) as well as the estimated sums of tax on agricultural products in money and/or in kind. Also recorded under each settlement were the approximate sums of money collected from taxes such as *ösür* "tithe", the *çift resmi*. (literally, "pair of oxen"; it referred to a certain amount of land cultivated by a family with a pair of oxen, the size of which changed according to the quality of the soil between 60 and 150 acres, a *dönüm* being 940 sqm.), the 'ispence/ispendje' (collected in cash from non-Muslims in place of the *çift*-tax), fines (namely from offences/crimes), and matrimonial taxes. In consequence, we find for each settlement an approximate amount of income to be paid by its tax-paying inhabitants.

As for the coincidental group, we find information that varies depending on the knowledge and capability of the *il yazıcı*/surveyor, the regional circumstances, and the time. Under this group we may consider such situations as tax exemption obtained in return for various services or on the basis of some kind of status, extraordinary events or developments, explanatory notes, and finally some new practices and rights. For example, we find a statement in the Teke/Antalya *defter* dating to 1588 (TK 107) which reads as follows: "(Çiftlik-i Borakilisa), mezbur Borakilisa iki dönüm bağ ve altı dönüm yerleri vardır, dört günde bir su tutarlar "the Borakilisa farm owns 2 acres of vineyard and six acres of land which is irrigated once every four days". For the purposes of this article we may classify the data, taking the qualitative aspects into primary consideration, according to the traditional geographical classification in the following way: (i) data on physical geography, (ii) data on human geography.

1- Data on Physical Geography

Physical geography contains elements existing in nature that are unchanged by mankind but affect human existence directly. Those who know *tahrir defters* might initially think that there are no data in them pertaining to physical geography, but, as will be seen below, some information does exist.

Although the *tahrir defters* provide considerable information for geographical studies, especially on topics related to human geography, they do not seem as rich in information on physical geography. Nonetheless, there is indirect information in the *tahrir defters* particularly on natural vegetation. Phrases like “*kuhiden tarla açmak, kuhi ve ormanlar açılıb ziraat olınsa, genden tarla açmak, balta ile yer açmak, balta ile tarla açmak, gen sökmek, balta yeri, balta ile çayır açmak, baltalık, baltası yeridir, kendü açtığı yerler*” (Cook, 1972), indicate places that were subjected to some kind of interference on the environment that resulted in the destruction of natural vegetation and forests. As an example, we find the phrase of “deforested area” and “depastured area” in the records, for instance, in 24 of 85 villages and *mezraas* in İnegöl *kaza* and 37 of 210 villages and *mezraas* subdivisions of Beypazarı (Barkan-Meriçli, 1988). Again, in the TT 37, TT 54 and especially TK 34 *defters* of the Canik *sancak*, we encounter cases of so-called ‘axed areas’ (i.e. cleared lands) (Öz, 1999). In the same context we should mention the *koru resmi* (the grove tax), which indicates the existence of forests wherever it was levied. Thus, we can not only establish the existence of natural vegetation such as forests and bushes in places where there is no sign of them today, but we can also determine how they were destroyed by mankind for the extension of agricultural lands.

Data on the hydrography of some regions is also recorded within the *defters*. For example, the records of *suğla*/marshy land (Gümüşcü, 2001) in the records of the Karaman province provide information on ponds and marshes in that area. Since most of these marshy lands no longer exist, we are able to establish that they were desiccated over time. Further, some clues can be obtained on the useable water sources of a region due to the records of ‘*resm-i sarnıç*/cistern tax’ (Karaca, 2002).

There is also information in the *tahrir defters* pertaining to wild animals and their habitat, though this information is indirect. In particular, tax records relating to specific groups provide crucial clues to the interaction between humans and animals. This includes references to ‘*kaplançı*/catchers and breeders of tigers’, ‘*avşakçı*/those catching lynx’ (Erdoğan, 1998), “*atmaca*/sparrow hawks, *çakır*/merlins, *balaban*/goshawks, *atmaca vürür*/sparrow hawk keeper, *kartal*/eagle, *doğançı* or *şahinci*/falconer, *avcı* or *sayyad*/hunter, *kayacı*/golden eagle keeper, *yuvacı*/nest keeper, *yavrucu*/breeder, *resm-i aşyanha*/nest tax” (Acun, 1993). Thanks to these records one can make informed guesses on the species and location of

these birds and animals as well as obtain knowledge of the past existence of their natural habitat in the regions studied.

2- Data on Human Geography

Human geography generally involves such topics as population, settlements, administrative structure, and activities that help communities to earn their livelihood like agriculture, animal husbandry, mining, fishing, industry and services. Because the basic reason for the preparation of *tahrir defters* was to ascertain the total estimated amount of tax-revenue of the state, along with the number of tax-payers in the population, these *defters* provide a great deal of data for studying human geography.

The Ottoman administration tried to increase its income as much as possible in order to strengthen and maintain the state. It is for this reason that all kinds of economic activities were recorded in the *defters* so as to minimize tax losses. Pursuing this objective, all the settlement centres where the *timar* system was applied were visited by the survey commission. In each of these centres, all males eligible for taxation and all activities with some commercial value were recorded in the *tahrir* registers. Thus, it is possible to establish from these *defters*, even in the smallest settlement units, the density, decrease, increase or destruction of population and economic activities within a given territory. In cases where we have a series of *defters* for a district, it is possible to observe general changes and developments in the population and economic structure during the time span covered by the registers.

a- Settlement data

Because the population and their production activities within the *timar* system were sources of income for the state, as the foundation for Ottoman military, political and financial structures in its classical age (1300-1600), the Ottomans took utmost care to keep *defters* of all settlement centres. Hence, every adult male with *reaya* status, whether living in a city or in a mountainous village, was subjected to taxation. In fact, if any unregistered place or group or income source (*hariç-iz defter*) was discovered during or after a *tahrir*, they were ordered to be surveyed later. In this respect, the meticulously prepared *defters* make it possible for us to make detailed studies of distribution, as mentioned above. Of course, it is essential to identify extinct settlement centres, if we are to attain the dispersal of compiled data through the 'localization' of settlement centres of an area (Gümüüşçü, 2001).

In *mufassal defters*, the names of settlement centres were always given together with terms defining their functions and indicating the type of settlement, e.g., *nefs-i Konya*, *karye-i Sarıkaya*, *mezraa-yı Üçbaşlı* and *yaylak-ı Aydoğdu*. Here, the word 'nefs' (lit. 'the soul, the thing itself') gives not only the meaning of Konya itself, but also the meaning 'city' of Konya as used during that period (this term was also used for the central settlements of sub-district centers, whether they are towns or villages). The word 'karye' is used to express that the settlement functioned as a 'village'. The words *mezra*, *yaylak* and *kışlak* were used to express that these settlements functioned as (mostly) uninhabited agricultural lands, temporary summer pastures, and temporary winter pastures respectively. Changes of the terms preceding the settlement names reflect a modification on the type of the settlements concerned (Gümüüşçü, 2001).

However, these expressions recorded in the *defter* do not always provide us with clear-cut distinctions about settlement types, since we sometimes encounter difficulties in establishing the functions of settlement centres. In particular, we need further data in the *defters* for towns and cities, since specialists have put forth diverging views on what kind of functional features a settlement should possess in order to be defined as a town or city (Faroqhi, 1993). In research encompassing a number of provinces one may find it useful to use population size as the main criteria. In this respect, Faroqhi proposed that a settlement with more than 400 taxpayers can be defined as a town (1979: 104). Other expressions such as "*Cuma kılınır ve bazarı durur kasabadır*/it is a town where Friday prayer is performed and market place is set up" (Barkan-Meriçli, 1988) found in the registers may also be taken as indicators of the function of that settlement as a town.

If we are in a position to observe an area for a relatively long duration, it becomes possible to establish the changing functions of the settlements concerned. For example, when we take a closer look at the settlements of Budaközü *kaza* (the present-day Çorum-Sungurlu district), we can observe interesting facts. According to the *defter* dated 1530, the settlements *Alembey*, *Bozdepe*, *Derecik*, *Çiçekoğlu*, *İmirlü*, *Mehmed Bey* that had functioned before as 'kışlas' became *mezraas* (IT 387), while according to a *tahrir* executed 29 years later, it is observed that they had acquired the status of *karye* (IT 322). Thus, these settlement centres were originally set up as winter pastures, then became *mezraas*, and finally ended up being as villages.

Another important aspect of the settlements in the *defters* is the variety of constructions, which reflect the social structure existing in settlement centres during that period. In addition to the *mufassal tahrirs*, the *icmal* and *evkaf defters* enable us to develop a picture of most of the buildings in a settlement centre. This kind of information makes it possible to determine the existence of buildings such as mosques, *mescids*, *darül-hatibs/schools* for preachers, *darül-hüffaz/schools* of *hafız* (Qur'an reciters), and those buildings belonging to different dervish orders (*tarikats*) such as *kalenderhanes/hospices* of wandering dervishes, *haydarhanes/houses* of haydari dervishes, *mevlevihanes/convents* of mevlevis. We also encounter such constructions as inns, public baths, and tombs in these centres. Since these buildings carry great importance in the history of art, it also becomes possible for us to acquire a wide range of information on the social, economic and religious structure of the society of that period.

Recording of the names of all settlement centres, including the abandoned ones, together with -wherever applicable - their aliases (*nam-ı diğeri*) is extremely important with regard to toponymy (Halasi-Kun, 1982; Gümüştü, 2002). Thanks to the aliases given together with the names of contemporary settlement centres, it becomes possible to track the location and names of settlements over time (Öz, 1991). Further, by comparing the recorded location of these settlement centres in the *tahrir defters* with modern maps and today's areas, it is usually possible to pinpoint the geomorphological units and elevation level of the settlement, the factors behind its founding (Gümüştü, 2002), and even the reasons for the disappeared settlements that have not survived to the present day. Then, *tahrirs* include the question of disappeared settlement centers, particularly villages (Gimpel, 1996). As Hütteroth pointed out as early as 1968, this problem can be solved only by studying *tahrirs* and other archival sources pertaining to the seventeenth and eighteenth centuries together. For example, in our study on Larende (present-day Karaman) we have found that 61% of the 16th century settlements have since disappeared (Hütteroth, 1968; Faroqi, 1976).

b- Population data

Since the data in the *tahrir defters* is insufficient and incomplete in comparison to modern censuses, it is impossible to make an evaluation similar to modern population surveys. However, since they offer otherwise unavailable data, their significance cannot be so easily discounted. Therefore, despite their insufficient and incomplete data, it is possible to

use these *defters* in scholarly studies about population (Barkan, 1951-53). The *tahrir defters* should not only be taken as a source for the number of taxpayers, but should also be considered as source for information on those exempted from taxation in return for various services and privileges. Further, the *tahrir defters* provide statistics on the actual adult male population (Barkan, 1951-53), since they contain counts for all males of the ruled and some parts of the ruling class, the blind, the crippled, the bankrupt, the guests, etc.

Since all individuals are recorded with their patronyms in the *mufassal defters*, the data are exceedingly valuable for the field of onomastics. This is because it becomes feasible to identify and analyse the names used, name-giving traditions and trends, and the changes in this regard together with inter-regional distinctions (Kurt, 1996).

Mufassal tahrir defters usually give the adult male-taxpaying population (*nefer*/adult male) in a settlement centre along with the number of tax-paying households (*hane*) there. However, there are instances when only the numbers of the *nefers* are specified. While these *defters* give very detailed information on some matters, they do not provide any information as to the 'total population' of a settlement centre. It was for this reason that various researchers seeking to estimate 'total population' have put forth coefficients for '*nefer*' or '*hane*'. Among these, the multiplication of the coefficient '5' with *hane* has been adopted first by Barkan and then by many others. Darby did exactly the same thing in his research on the Domesday Book; he multiplied the coefficient 5 by the total of households, in order to calculate the total population of England (Butlin, 1993).

After Barkan, some researchers suggested various different coefficients varying from 3 to 7 for one household, while others found it necessary to add 10-15 per cent to the estimated tax-paying population to account for those who were not registered in the *defters* (Erder, 1975). However, all these suggestions have not gone beyond the domain of informed guesses. Nevertheless, the existing *defters* are the sole demographic sources pertaining to the period in question, and they are still used in Ottoman population studies to estimate the size and structure of the overall population (Çiçek, 1995).

With these difficulties in mind, we should base our analysis on the recorded tax-payers, instead of making futile attempts to calculate the total population. Keeping in mind that the number of recorded adult males

represents a certain portion of the population, we may tentatively study such topics as population distribution, population increase, and population movements, as well as the economic and religious characteristics of the population studied. Thus, the subject can be studied in depth by designing detailed maps of the smallest administrative units such as villages or city quarters. Since those recorded in the *defters* constitute only the taxable, free, healthy and adult males above the age of puberty, it is impossible to find out the total sum and characteristics of those left out. However, one can have some idea about the age and health structure of the population, and thus on the population dynamism, from the data available on the elderly, disabled, and ill who were exempted from taxation (Öz, 1991; Emecen, 1991).

It is unusual for the *tahrir defters* to provide information about the ages of the recorded tax-payers. Yet some *defters* compiled on particular occasions determine the age and/or age groups of the individuals. In these cases we may draw some conclusions, though tentative, on the age structure of the population (David, 1977). Furthermore, members of certain groups, in particular the *sipahizadegan* (sons of timariots/cavalrymen), were recorded together with their ages even if they were infants. For example, in the *sancaks* of the Karaman province, the letter '*sad*' (abbreviated form of *sagir*/the little boy) under personal names indicated the sons of sipahis below the age of puberty (Gümüşçü, 2001).

In contrast to the Muslim population, who were unfamiliar with the practice of using surnames, other Ottoman territories with considerable Christian inhabitants (e.g. the Balkans), it is possible to trace population movements, to estimate average family size, and to reconstruct family lineages by means of the surnames recorded in the registers (David, 1999). The *mufassal tahrir defters* are substantial sources in determining personal names, and the religious and ethnic structures of the population. Examining the names of the non-Muslims designated in these *defters* as '*gebran*/infidels' or '*zımni*/the protected' (Kurt, 1993) can be somewhat helpful in guessing their ethnic origins. Thus, a determination can be made on the distinction between Muslims and non-Muslims, and on ethnic origin for each recorded individual (Gümüşçü, 2001).

From the *defter* records, one can obtain information on the social structure of a community and data on distinctive groups such as nomadic groups, tribes and *cemaats* (tribal communities) within the overall society. In particular, there is very detailed information on semi-nomadic people, who

had delicate problems with the sedentary population due to their herds destroying the planted areas. Recorded in these registers are their socio-economic structures as well as data regarding their names, the tribes they belonged to, their numbers, and the locations of their winter and summer pastures (Karaca, 2002).

In addition to these, coincidental data on 'migration', found in the registers in the form of explanatory notes, offer valuable information on population movements. Explanatory notes in connection with personal names demonstrate their home provinces and intended destinations thus provide valuable information on migration (Gümüüşçü, 2004). It then becomes possible, with the assistance of these data, to find where, at what rate, and to which destination migration would take place. This clearly demonstrates that the *mufassal defters* are an important source in explaining some significant social phenomenon (Emecen, 1991).

These sources also give information about the marital status of the population for the period concerned. They clearly state whether the registrant is 'married or single'. As the '*raiyyet rüsumu*' or the taxes on the subjects would be determined on the basis of the amount of arable land owned by them and their marital status, it is possible to find out the number of married or single individuals. The 'married population' is recorded by the terms of *çift*, *nimçift* and *bennak*, while the 'bachelor population' is termed as *caba* (in some provinces this term indicated married landless peasants) and *mücerred* in the *defters*. The increase or decrease of bachelors tells us about some social and economic developments and problems.

c- Data on administrative divisions

Tahrir defters were prepared according to administrative divisions of the period, but this was generally on a *sancak* or sub-province basis. Even though the overwhelming majority of the *defters* in the archives conform to this pattern, one must not overlook the fact that some *defters* are prepared on an *eyalet* or province basis (Öz, 1991). Thanks to these *defters*, one can designate the boundaries of a variety of units; from the smallest administrative units, (i.e. *karyes*) to *nahiyes*, *kazas*, and finally *sancaks* consisting of several *kazas*. This is not to mention cultivated lands or temporary settlement centres bound to villages such as *mezraa*, *çiftlik*, *yaşlak*, *kışlak*, and *kom*. Thus, relying on the data in these *defters* for the

administrative divisions, one can reach conclusions on the administrative divisions of all the provinces where the *timar* system was applied.

The information in the *tahrir defters* that demonstrates the existence of 'specified boundaries' of villages is also quite important in this regard. Since the smallest administrative units had definite borders, the boundaries of *nahiyes*, *kazas*, *sancaks* and *vilayets* are also determined. Even if one disregards the data on the existence of village boundaries prior to the Ottomans, the borders of villages already existing in accordance with the *timar* system document the presence and penetration of the concept of boundaries for centuries. This demonstrates that every social and economic phase of the period was documented and taken under the pursuit and guarantee of the state (Gümüüşçü, 2001). Even today, courts often resort to *tahrir defters* for the adjudication of disputes over village boundaries (Arcak-İmsel, 1970).

According to the results of studies based on *tahrir defters*, the Ottoman state took into consideration the 'natural elements' such as mountains, hills, and rivers in determining administrative boundaries. This means that the state had long-lived administrative boundaries. In contrast to frequent changes on the borders of the largest administrative units (i.e. provinces and sub-provinces), there were no noteworthy modifications on the borders of *kazas* and especially *nahiyes*. In fact, these boundaries have been so stable that most of them have been preserved to the present day (Lowry, 1992).

2- Data on Economic Geography

Human beings perform various economic activities to survive. Whether the activity is a direct or indirect benefit from the land, all economic activities include some form of production. According to the traditional geographical view, it is possible to classify the production activities in three fundamental groups: (i) primary sector, (ii) secondary sector and, (iii) tertiary sector. According to this classification, these data can be dealt with in the following way:

a- Primary sector data

Since the vast majority of the Ottoman population secured their living from agriculture, first and foremost the data on the land system are recorded in considerable detail. By the use in *defter* records of distinctive symbols, the *nefers* were categorized according to the size of their landholdings such as *çift* (farmstead consisting between 60 to 150 *dönüms*), *nim-çift* (half a *çift*) and *bennak* (holder of less than half a *çift*). Landless

persons were designated either as *caba* or *kara*. In the Balkans, designations were also used for *bive* (widows) and *mücerreds* (İnalçık, 1994) (bachelors with no possession of land). Even if the account is only rough, land holders are definitely recorded according to the amount of land in their *usufruct* (all the lands as *çift* or *çiftlik* and as *baştina* in the Balkans) and the status of land use. Thus, we can gain valuable information on some peculiar land systems such as the *malikane-divani* (valid only in certain regions) (Barkan, 1939), in addition to the *miri* (state-owned), freehold property and *wakf* lands. The *malikane-divani* were the means by which the state was ideally able to satisfy the needs of its agents (through *divani* shares) and of the local magnates (through *malikane* shares). However, it should be noted that the actual situation changed over time and from region to region. In conclusion, then, we see that these records provide detailed information about how much land was cultivated for any place as well as what form of cultivation was used. This means that we have gained crucial insights about the agricultural economic structure of the region concerned.

Besides the cultivated land, in the records, all agricultural products recorded individually but tithes on grains were recorded both in kind and in *akçe*, the Ottoman coin. Non-grain products were generally recorded based on the monetary equivalents of the tax-load in *akçe*. In addition to these crop fields, plantations were also recorded because of taxes on vineyards, orchards, hazelnuts, walnuts and so on. Further, when we take a closer look at some statements in *defter* records, it is possible to attain information on the factors organizing agricultural matters—the methods of irrigation, for instance (TK 107). It is possible to understand from the *defters* that people grew a rich variety of products (TT 166), about 40 types as could be determined. Now that only those products with commercial value are recorded (Çiçek, 1995) it could be estimated that there was a much wider variety in products than what is recorded.

In addition to activities related to growing crops, the total number of animals can be determined from the *mufassal defter*, including the number of goats, sheep, buffaloes, donkeys, pigs (in the predominantly Christian Balkans), and bee-hives. We can also determine the estimated amount of taxes collected on animal products (*resm-i ganem/adet-i ağnam*/sheep tax) and bee-hives (*resm-i kovan*/bee-hive tax). On the basis of this data, it is possible to have a rough idea about the approximate numbers of these animals in the villages of a certain region (TT 166). Similar data is found for bee-keeping, which makes it possible to gauge the honey production in

the regions concerned. However, we have no clue in these sources relating to the cattle-breeding. Unlike sheep and goats, there was no direct taxation on cattle, except in the case of sales. This most likely resulted from the heavy reliance on cattle in agricultural activities. Along with the indirect mention of cattle in *kanunnames*/provincial law-codes, the fact that cattle were the only power source suitable for ploughing in Anatolia and the Balkans is enough to demonstrate that cattle were bred by almost every household, though in smaller numbers than sheep and goats. According to one of the very rare counter-examples, the Ottomans recorded with utmost care the cows, calves and bulls owned by non-Muslims in Hüdavendigâr *Liva* (Beldiceanu-Steinherr, 1997).

Another occupation classified within the primary sector was fishing. If a fish was worth something commercially, it was instantly recorded in the *defters*. We come across expressions such as “*öşr-i mahi*/the tithe on fish, *balıkçıyan*/fisherman, *balıklağı*/fishing area, *dalyan*/net enclosure, *dalyan-ı mahi*/fishing net enclosure lake” for the regions where fishing was practised. These kind of notes enable us to designate the regions and the amount of taxes imposed on this activity. This means that it is possible to guess the volume of fishing activities and their long-term circumstances in any given area (Kaldy-Nagy, 1971). In some instances, we can even determine the fishing techniques of an era through the names of fish caught, (e.g. sturgeon, codfish, carp and salmon), and the use of such terms as hanging, salting, desiccating, barrel/cask fish and catching fish by casting nets (TT 370).

Today mining is also considered among the primary sector activities. In this regard, from the records in the *defters* of *memleha*/salt-pans, *zift*/pitch, *katran*/tar, *güherçile*/saltpetre, *küre*/iron, *altın*/gold, *gümüş*/silver, *şab*/alum, *bakır*/copper, *kömür*/coal and the like, we can determine the location and quantity of various mines produced in areas which we have registers for. Certain stipulations of *kanunnames* and similar data in the *tahrirs defters* give important clues about mining and economic life (TT 170).

Because the Ottoman economy was primarily based on agriculture and stockbreeding, taxation in these spheres was treated with great care in the *mufassal defters*. The Ottomans documented the potential agricultural capacity of every region under the *timar* system by recording estimated tax-amounts on animal husbandry and agricultural activities in each permanent and temporary settlement unit. Thus, based on the quantities and prices of the tithes of the crops recorded, it is possible to arrive at

rough figures about the quantities of crops produced in a region and their cash equivalent. More importantly, by trying to calculate medium and long term per *nefer* production, the general course of economic development can be determined for the area under consideration (Gümüşçü, 2001; Öz, 1997). This can be assessed by calculating-on the basis of modern data-per *nefer* consumption figures *per annum*. Thus, we can observe medium and long term changes in the approximate level of welfare of the people in any given area.

b- Secondary sector data

Industrial activities in the Ottoman Empire were carried out in small-scale and labour-intensive enterprises. These activities secured the required power from human and animal sources as well as from water and wind. While they look extremely small compared to the much larger industrial enterprises of our day, they did meet almost all the needs of the era. The *mufassal defters* and *kanunnames* state clearly the number of these small-scale enterprises, the amount of taxes imposed on them, and hence their economic potentials.

Among these enterprises (TT 294) we can cite such work sites as *asiyab*/wind or water mill, *debbağhane*/tannery, *bezirhane*/flax-seed and linseed oil press, *tahunhane*/mill producing halvah, *şemhane*/chandlery, *kirişhane*/manufactory of catgut, *yağhane*/oil mill, *selhane*/slaughter-house, *buzhane*/ice-house, *cebehane*/military storehouse, *boyahane*/dyehouse, *bozahane*/brewery, *serrachhane*/saddlery, *başhane* or *serhane*/green house, *meyhane* or *humhane*/tavern, *şabhane*/alum manufactory, *kassabhane*/butcher's shop, *kiremidlik*/tilery and all kinds of *karhanes* (the general name for workshops). These kinds of enterprises mentioned in the *defters* are quite important, because they give a detailed picture of the economic activities in any given settlement. Setting out from this information, we can determine the economic structures of each city or town in any region as well as the economic relations among the towns of that area.

Further, we can even determine the direction of long-term development of the sector or of the kind of activity under consideration. For example, we find information on ruined mills in the Ankara *defters* dating to 1463, which shows that they stopped functioning some time between the previous survey and the new one. Registration of these ruined or deserted installations was done with a view to protecting the *reaya*, because the Ottoman administration paid special care to maintain public

services through these installations in an orderly and uninterrupted manner (Çınar-Gümüüşcü, 2002).

In the *mufassal tahrir defters* we find, on some occasions, notes below or under the names of the tax-payers, describing their occupations. Categorized under the coincidental data group, they were meticulously noted down in *defters* from the second half of the fifteenth and the beginning of the sixteenth centuries (Lowry, 1992). For example, in the *tahrirs* of the Tokat province dating from 1455 and 1485 there were 163 different occupations recorded. Most of these were craftsmen dealing with textiles, leather work and foodstuffs, with 41% in 1455 and 32% in 1485 working in the 22 different branches of textile production (Şahin-Emecen, 1998). In the 1564 Amid/Diyarbakir *defter*, 3,717 *nefer* out of the recorded town dwellers numbering 6,572 worked in 174 different occupations (TK 155). A thorough examination of this sort of records in the *defters* reveals that we come across around 300 (Barkan-Ayverdi, 1970) different jobs or occupations, which disproves the idea that division of labour and specialisation did not reach significant levels in pre-industrial societies (Sjoberg, 1960). Meanwhile, this sort of labour division and specialisation could also be seen in Medieval Europe; for example, the process of the production of a piece of fabric required 26 different stages, with each stage needing the work of a specialist (Gimpel, 1996).

Such functionaries as *imam/prayer leader*, *muezzin/caller to prayer*, *muhassıl/tax collectors* or student were recorded irrespective of the kind of the settlement. Because of these records, it is possible to build a picture of the economic identity of a city or town by determining the ratio of craftsmen and tradesmen to the total adult male population of any region. In this way it is also probable to partially follow long term trends in the economic life of the region concerned. Moreover, one may also follow the traces of some present-day crafts with a traditional outlook in the *tahrir defters* of the 16th century.

Even in the cases where there is no hint about the professions of the recorded people it is possible to indirectly reach some conclusions, based on data regarding the types and amounts of taxes collected in the city (Gümüüşcü, 2001). Just as with cities and towns, we may determine the economic structures of villages, *mezraas* and other settlements by analysing taxes and dues levied on them. In villages, where 90-95% of the tax income collected from the rural areas accrued from the agriculture and stockbreeding and the related activities, the economy was clearly

dependent on the primary sector. In contrast, there was a completely different situation in towns and cities, where taxes connected to industrial activities and services proliferate in kind and value.

We can both determine the economic structure of each settlement centre and follow the financial relations and hierarchy among the villages and cities of a region. From this viewpoint, it is obvious that more significant evaluations can be made about the entire Ottoman lands. In sum, since the *defters* mention the tax-revenues of the regions, albeit as estimates, the *defters* are quite significant in studies on general developments and changes in the Ottoman economy between the fifteenth and sixteenth centuries and in determining the probable fluctuations as time progressed (Öz, 1991).

c- Tertiary sector data

By tertiary sector, we mean the type of production where there is no end-product or produced goods, unlike the primary and secondary sectors. For example, there is no production activity in a merchant's business, because he only provides a service by transporting goods from one region to another. Administrators like *kadis* and deputy *kadis* or *naihs*, the literati such as *imams*, *müderrises/medrese* professors, *hatips/preachers*, soldiers undertaking policing and guard duties, *derbentçis/pass-guards*, and similar people also come under this category.

Information on the commercial activities of a settlement, on the other hand, can be deduced from the taxation records pertaining to the marketplaces of cities and towns of that period. Generally, such tax-units and taxes (İslamoğlu-İnan, 1991) as *mukataa/tax-farm*, *tamga/stamp-tax*, *bac-ı bazaar/market dues*, and *ihtisabiye* (tax connected to the hisba, regulating marketing rules) levied in cities and towns are clear indications of continuous commercial activities in the settlement centres in question. The existence in a center of *kapans/public weighing offices*, inns and caravanserais is a further sign of some degree of commercial activity therein. It is not too difficult to find out the location, type and volume of the commercial activities, because the provincial *kanunnames* specified in a detailed manner the amounts of taxes and dues on all the products and goods sold and bought in the markets of the province in question, while from the *mufassal tahrir defters* we learn the estimated amounts of taxes to be collected from the products and services in cities and towns of the same region. The customs records pertaining to towns and cities with harbours

or ports display the volume and various features of maritime, long distance and international commerce and trade (Karaca, 2002).

Under the tertiary sector classification we find a wide range of functionaries such as *kethüdas*/wardens, *imams*, *hatıps*, *müezzins*, *muhassıls*, *müderris*, *muallims*/teachers, *muhtesibs* (in charge of supervising marketing, manufacturing and trading activities), *the ases*/guards or police, and *müstahfız*/fortress guards. We also encounter the following occupations in the registers: stable men, fishermen, woodcutters, falconers, gatekeepers, bakers, the *canbaz* (lit. those who stake their lives; a group of the military performing dangerous duties), rice growers, falcon keepers, the *hallağ* (cleaner or dresser of cotton-wool), sieve makers or sellers, tar-makers, *sof* (Angora camlet) producers, alum miners, stone makers, salt producers, bow-makers, pitch makers or sellers, jar makers, dealers in candlesticks, sweepers or cleaners, bread-makers, scribes, caretakers (of mosques etc.), repairmen, *müftis* (official counsels who give canonical opinions to applicants), the *nakibs* (registrars in charge of the affairs of descendants of the Prophet Muhammad), pass-guards, fortress commanders, felt-makers, cauldron-makers, *şerbetçis* or makers and sellers of sweet beverages, sellers of muslins, sieve makers or sellers and sifters, butchers, the *mutemed*/stewards or reliable men in charge of things, carpenters, and, finally, saddlers. Because of this data, we are able to assess the economic structure of a settlement, while it also enables us to see the active and lively aspects of economic life in the Ottoman Empire.

Such auxiliary groups as the *martolos* and *pandor* responsible in the non-Muslim communities for maintaining security, the *derbentçi* employed in passages (Orhonlu, 1990), *beldars*/guards supervising dips in the ridges and *köprücüs*/bridge-keepers are all among the essential groups of the tertiary sector. By using the marginal notes and statements in the *mufassal defters* pertaining to people employed in the *derbents*, we can determine both the networks of transportation of the period and the number of people employed in these kinds of activities (Yinanç-Elibüyük, 1983).

Besides the tertiary groups mentioned so far, we should also take into consideration a wide range of *wakf* establishments like mosques, *mescids*, inns, public baths, *medreses*, bridges, shops, *tekke* and *zaviyes* (convents and hospices), all of which functioned without any profit. In fact, most of these foundations provided public services that can be considered equivalents of today's municipal services. In addition to information provided by the *mufassal defters*, we can also obtain detailed information on these kinds of

institutions and the number and qualities of their employees in the *defters* (O.116/1).

Wakf defters record the locations and amounts of income sources as well as the expenditures of all institutions belonging to the foundations. Thus, we may find interesting results by analyzing the locations and revenues of these foundations. The lists of tools, goods and foodstuffs necessary for the works done and services provided by the employees of the foundations were recorded together with their prices (Barkan-Ayverdi, 1970) in the *defters*, which give us some more small details essential to understanding the socio-economic life of the era. Records of the books belonging to the libraries of various foundations and complexes such as the Istanbul *wakfs* (Barkan-Ayverdi, 1970) of Şeyh Sadreddin Konevi in Konya (in 1483) (O. 116/1) give us some idea of the scientific and cultural life of the era.

IV- Limitations and Deficiencies of *Tahrir Defters*

In the light of what I have said so far, it is clear that the *tahrir defters* offer a very detailed and significant collection of data. Despite this clear value, it is impossible to say that they are flawless or impeccable. This is because they have insufficiencies and deficiencies in some respects (Coşgel, 2004). We should also bear in mind that these documents were prepared to meet certain requirements of their time; they were not designed to provide answers to the questions of future historians. Therefore, it is pointless to ask questions of these sources that they can not answer. There is no need to resort to these kinds of questionable analytical methods, because it would distort the true meaning of the source and hence making the answers invalid (Hamshere, 1987). Although the deficiencies resulting from these reasons will not decline their importance, it is nevertheless useful to have them in mind.

Needless to say, when studying these sources we must take into account their periods, compilers, methods used to draw them, and all of their particularities from different angles. Moreover, we should not restrict our research to the *defters* only but should triangulate it with other available and relevant documents (as discussed below). A study might be incomplete if based on a single source. Therefore, for a satisfactory result, all the other related documents in hand should also be examined and evaluated thoroughly.

In these registers, like the documents pertaining to European middle ages, we find some kind of shorthand or code; thus, decoding is necessary

to understand them. A satisfactory understanding of the language and codes of the sources is of great importance if we are to use them in a sound way. For this reason we must grasp the language of the sources as well as the methods, objectives and motivation of their compilers (Hamshere, 1987). The Ottoman *tahrir defters* were written in the '*siyakat hat*' (a coded script used in financial records, the finance cypher) (Fekete, 1955) and the *siyakat/divan* numbers (stylized forms of the Arabic numbers) (Elker, 1989), the most difficult and stenography-like scripts in the Ottoman calligraphy, were often employed in them as well.

The following can be said on the limitations and deficiencies of the *tahrir defters*. First and foremost, just like rules and regulations in provincial *kanunnames* the *tahrir defters* exhibit variations according to region and time period. It would be naive to expect unanimous and standardized practices prevalent all over the territories of the multi-cultural and multi-ethnic empire. Thus, one should approach the points explained below with these reservations in mind.

Recorded in the *defters* are, with some exceptions, the adult males subject to taxation, not the whole population. The usage of some terms may cause difficulties for researchers (İslamoğlu-İnan, 1991), because their meanings may have changed from region to region or in time (Sevim, 2000). For example, in the Ottoman society of the fifteenth and sixteenth centuries we see some uncertainties in the meaning of *hane-mücerred* category, particularly at what age a child was considered as bachelor or unmarried adult. Similarly, such terms as *çift*, *caba*, *caba-bennak*, *kara* and *mücerred* showed some variations according to time and region (Çiçek, 1995), while in some areas they were not registered at all due to their exemption from taxes.

Regarding data on economic activities, it is well-known that the *defters* reflect the average and conjectural amounts of the taxes (based on the estimated production figures of the three years prior to the survey) recorded, not the actually collected figures. Further, the sources do not contain all the taxes collected from the *reaya*, nor was the entire economic potential taxed. (For instance, the animals owned by people and dairy products would not have been taxed except for sheep, pig and butter. Similarly, garden products and viticulture were subject to taxation only when they were marketed.) There is also the possibility that the *dirlik* (revenue-holding) owners and the *reaya* might have concealed the actual amount of their production from the *tahrir* commission. Occasionally taxes

on a number of financial activities in cities or those on some agricultural crops were recorded together. Similarly in some cases the income of a settlement would be given in a lump sum. The monetary values for the tax-returns shown in the *defters* are the official prices and do not reflect the actual market prices (Çiçek, 1995).

Another problem for historical geographers is that these sources lack any kind of standardization of measurement units used (Hamshere, 1987). The measurement units used in *tahrir defters* differed according to region and were not standardized throughout the empire. Nor was there an agreement with regard to their values (Öz, 1991), for example, there is no clue as to the kg. equivalent of one *kile*. The measurement and weight units cited in the *defters* for agricultural products vary not only from one sub-province to another but, at least in some areas, vary even between the *nahiyes* of the same sub-province. This, of course, creates difficulties when one attempts to gauge and compare the potential production of a region with others or with the same region in the present-day (Koç, 2000).

Although there are significant limitations and deficiencies of *tahrir defters* for modern researchers, there are also ways by which one may compensate for them, via supplementing them and checking their data against other available sources. As Çiçek concluded, the data of *tahrir defters* need to be complemented by sources belonging to pre-Ottoman times, which would strengthen their reliability (1995: 104-111). In addition, it is well-known that for a more accurate interpretation of these sources we need to have at our disposal the *kanunnames* and, for acquiring satisfactory results, the kadis court registers or *şerhiyye sicils* of the area studied (Barkan, 1943). Therefore, we should not only be content with the *mufassal*, *icmal*, and *wakf tahrir defters*. Rather, we should consider them in connection with other contemporary sources such as the *mühimmes* (registers of outgoing imperial orders), *şerhiyye sicills*, *cizye* (registers for poll-tax on non-Muslims) and *ruznameçe* (daily records) *defters* or even the *seyahatnames* (books of travel) and such other sources written later (Lowry, 1991).

In fact, some researchers argue that by using pre-Ottoman sources we can benefit from *tahrir defters* from many other aspects. For instance, it has been emphasized that in order to analyse the transition process from the Byzantium to the Ottoman period and the influence of the former over the latter we should treat the Monastic sources together with early Ottoman *tahrir defters* (Bryer-Lowry, 1986). Thus we will be able to determine the influence of the Byzantium on the Ottomans (Köprülü, 1999), as well as

explore continuities and changes between the two periods. Thus, the use of these sources jointly with the *tahrir defters* will help to remedy at least some of the deficiencies of the *tahrirs* while enriching and diversifying the *tahrirs* data.

V- Conclusion

From all that have said above it can be inferred without doubt that these defters are essential sources for the historical geography of all Ottoman territories established between the 15th and 16th centuries where the timar system was in force. By cross-checking the data in the *defters* with other sources that correspond to the same period, we further increase the benefit from these defters. Therefore the studies of *tahrir defters*, as in the studies of the Domesday Book in England (Butlin, 1993), can constitute an initiation point for historical geography, and correspondingly can create its own methodology in the years to follow.

To sum up, the *tahrir defters* are the most important and unique sources revealing especially the economic geography and human geography of the Ottoman lands during the fifteenth and sixteenth centuries. These are old documents containing recordings of the adult male inhabitants; the social characteristics of the population; and the variety of rural and urban economic activities and their relative significance in *mezraas*, villages, towns and cities. Thus, they are extremely valuable sources for the study of historical geography of the Ottoman territories. Finally, it should be emphasized that the data found in the *defters* are quite convenient for statistical analysis.

The *tahrir defters'* detailed information on the location and characteristics of extensive areas makes it possible to apply the elements of spatial distribution in studies of historical geography. Most, if not all, of the data in the *tahrir defters* are either 'quantitative' or 'convertible into quantitative'. This makes it possible for the researcher to prepare varied and detailed maps concerning many research topics. As is known, the application of spatial distribution elements allows the researcher to compare the distribution of occurred geographical events in regard to time and space. Since the defter records let the researcher investigate a region depending on its altitude, it is possible to make vertical distribution besides horizontal. Thus, with the application of elements and methods of modern geography, it is easier to attain accurate and detailed results and hence to enhance the quality of the research. Furthermore, with the assistance of the

data obtained from the *defters*, one can resolve some current problems originating from the past.

Thanks to *tahrirs*, which are the indispensable elements of the timar system, we can make informed guesses on the total population, by establishing settlement compositions of a centre, a region and finally the country as a whole. By determining the economic structures of each settlement centres, we can differentiate rural from urban areas in various aspects. If there are a series of registers of the same area, it is also likely to discern short, medium and long-term changes and development of the various features of rural and urban areas. The limitations and deficiencies of the *defters* in no way pose serious disadvantages for historical geography studies. Although there have been detailed and extensive studies up to now based mainly on *tahrir defters*, there is still a long way to go. Many *defters* contain rich information that awaits exploration by researchers specialised in different disciplines. Much of the information would be beneficial if analysed by alternative methods and techniques. Last but not least, historical geographers should demonstrate interest to these *defters* and do more research on them.

Acknowledgments: I would like to express my appreciation to Assoc. Prof. Dr. Uğur Doğan for his guidance and insight throughout this study. I am indebted to Prof. Dr. Mehmet Öz, Assist. Prof. Dr. Abdurrahman Şahin, Assoc. Prof. Dr. Yılmaz Arı and, Jeff Muehlbauer who have read it and made some suggestions to improve its content as well as its English.

REFERENCES

- Kuyud-ı Kadime* Archives in the Ankara Registration and Cadastre Head Office: TK 107, 155.
- Department of the Prime Ministry Ottoman Archives in İstanbul: TT 37, 54, 166, 322, 387, 370.
- Atatürk Library, Muallim Cevdet Tasnifi, İstanbul: O. 116/1, 1a-110b.
- ACUN, FATMA 1993. Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarki (1485-1569): An Analysis Based on *Tahrir Defters*, (unpublished Ph.D. thesis, University of Birmingham).
- AFYONCU, ERHAN 1997. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)* (unpublished Ph.D. thesis, University of Marmara 1997) İstanbul.

- ARCAK, A.-TEVFİK İMSEL. 1970. *Mera ve Yayla Davaları Köy Orta Malları İdari Sınır Anlaşmazlıkları*. Ankara.
- ARIKAN, ZEKİ 1988. XV-XVI. *Yüzyıllarda Hamit Sancağı*. İzmir.
- ARIKAN, ZEKİ 1996. "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osmanlı Araştırmaları (OA)* XVI, pp. 1-5. İstanbul.
- BAHAR, HASAN 1996. "Osmanlı Tahrir Defterleri Çalışmalarındaki Gelişmeler Üzerine Gözlemler", *OA* XVI, pp. 61-66. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ 1939. "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Malikane-Divani Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* II, pp. 119-184. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ. 1940-41. "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I and II", *İktisat Fakültesi Mecmuası* II/I (1940) pp. 20-59, and II/II (1941) pp. 214-247. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ 1943. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I Kanunlar*. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ 1951-53. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası* X, pp. 1-26. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ 1965. "Daftar-ı Khakani", in B. Lewis, et. al., editor, *The Encyclopaedia of Islam* II, pp. 81-83. Leiden.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ 1974. "Timar", in *İslam Ansiklopedisi* 12/1, pp. 286-333. İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ-EKREM HAKKI AYVERDİ. 1970. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)* İstanbul.
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ - ENVER MERİÇLİ. 1988. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. TTK Yayınları. Ankara.
- BELDICEANU, NICORA 1985. XIV. *Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Translated by: M. A. Kılıçbay. Ankara.
- BELDICEANU, STEINHERR, IRENE-NICORA **Beldiceanu**. 1978. "Reglement Ottoman Concernant le Recensement", *Südost Forschungen* XXXVII, pp. 1-40.
- BELDICEANU-STEINHERR, IRENE, 1997. "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus", in E. A. Zachariadou, editor, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*. pp. 14-15. İstanbul.
- BRYER, A-HEATH LOWRY. 1986. *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*. Washington.

- BUTLIN, ROBIN A. 1993. *Historical Geography Through the Gates of Space and Time*. Edward Arnold. London.
- COOK, M. A. 1972. *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*. London.
- COŞGEL, M. 2004. "Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)", *Historical Methods*, 37/2, pp. 87-100.
- ÇINAR, HÜSEYİN-OSMAN GÜMÜŞÇÜ. 2002. *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*. Bilge Yayınevi. Ankara.
- ÇİÇEK, KEMAL 1993. "Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyası'nda Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *Osmanlı Tarihini Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)* 4, pp. 51-91. Ankara.
- ÇİÇEK, KEMAL 1995. "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 97, pp. 93-112. Ankara.
- ÇİÇEK, KEMAL 1996. "The Earliest Population and Fiscal Surveys Tahrir Defterleri for the Anatolian Provinces of the Ottoman Empire", *OTAM* 7, pp. 45-97. Ankara.
- DAVID, GEZA 1977. "The Age of Unmarried Male Children in the Tahrir Defters (Notes on the Coefficient)", *Acta Orientalia* XXXI, pp. 347-357. Budapest.
- DAVID, GEZA 1999. *16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, Translated by: H. Ortaç. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- ELİBÜYÜK, MESUT 1990. "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları* I/2, pp. 11-42. Ankara.
- ELİFOĞLU, E. 1984. "Ottoman Defters Containinig Ages of Children: A New Sources for Demografic Research", *Archivum Ottomanicum* 9, pp. 321-328.
- ELKER, SELAHATTİN 1989. *Divan Rakamları*. TTK Yayınları. Ankara.
- EMECEN, FERİDUN 1989. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. TTK Yayınları. Ankara.
- EMECEN, FERİDUN 1991. "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", in *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri*. İstanbul.
- ERDER, LEILA 1975. "The Measurement of Pre-Industrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century", *Middle East Studies* XI/3, pp. 284-301.

- ERDOĞRU, MEHMET AKİF 1998. *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*. İzmir.
- FAROQHİ, SURAIYA 1976. "Anadolu'nun İskanı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", in *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*. pp. 289-302. Ankara.
- FAROQHİ, SURAIYA 1979. "Rural Society in Anatolia and in the Balkans in the 16th Century II", *Turcica* XI, 104.
- FAROQHİ, SURAIYA 1984. "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)". *OA* IV, pp. 161-173.
- FAROQHİ, SURAIYA 1993. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Translated by: N. Kalaycıoğlu. İstanbul.
- FAROQHİ, SURAIYA 1997. "Sidjill/In Ottoman Administrative Usage", in P. J. Bearman, et. al., editor, *The Encyclopaedia of Islam* IX. pp. 539-545. Leiden.
- FAROQHİ, SURAIYA 1999. *Approaching Ottoman History, An Introduction to the Sources*. Cambridge University Press. Cambridge.
- FEKETE, LAJOS 1955. *Die Siyaqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung*. Budapest.
- GENÇ, Y. İ, et. al. 2000. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Devlet Arşivleri Gen. Müd. Yayınları. Ankara.
- GİMPEL, JEAN 1996. *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, Translated by: N. Özüaydın. Ankara.
- GÖYÜNÇ, NEJAT 1994. "Defter", in *Diyanet İslam Ansiklopedisi* IX. İstanbul.
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN "The Concept of Village Boundary from the Ottoman Times to Present", forthcoming in *Archivum Ottomanicum*.
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN 2001. *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. TTK Yayınları. Ankara.
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN 2002. "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", in H. C. Güzel, et. al., (Eds), *Türkler* VI. pp. 358-364. Ankara.
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN 2002. "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımında Önemi", XIII. Türk Tarih Kongresi III/III, pp. 1321-1337. Ankara.

- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN 2004. "Internal Migrations in Anatolia in the XVI th Century", *Journal of Historical Geography* 30/2, pp. 231-248.
- GÜRBÜZ, ADNAN 2001. *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları*. Dergah Yayınları. İstanbul.
- HALASI-KUN, TIBOR 1982. "Ottoman Toponymic Data and the Medieval Boundaries in Southeastern Hungary", in *From Hunyadi to Rakoczi: War and Society in Early Modern Hungary*. pp. 243-250. New York.
- HAMSHERE, J. D. 1987. "Data Sources in Historical Geography", in M. Pacione, editor, *Historical Geography Progress and Prospect*. Croom Helm. London.
- HEYWOOD, COLIN 1988. "Between Historical Myth and 'Mythohistory': The Limits of Ottoman History", *Byzantine Ottoman and Modern Greek Studies* 12, pp. 315-345.
- HOLT, J. C. 1987. *Domesday Studies*. Suffolk.
- HÜTTEROTH, WOLF DIETER 1968. *Ländliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren*, Göttingen.
- HÜTTEROTH, WOLF DIETER and K. Abdulfattah, *Historical Geography of Paletsine, Transjordan and Southern Syria in Late 16th Century*. Erlangen.
- İLHAN, M. MEHDİ 1997. "Tahrir Faaliyeti ve Bu Faaliyet Esnasında Karşılaşılan Güçlükler", *Ata Dergisi* 7, pp. 85-130. Konya.
- İNALCIK, HALİL 1954a. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. TTK Yayınları. Ankara.
- İNALCIK, HALİL 1954b. "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2, pp. 105-109.
- İNALCIK, HALİL 1960. "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses-1958*. pp. 237-242. Munich.
- İNALCIK, HALİL 1982. "Rice Cultivation and the *çeltükçi-reaya* System in the Ottoman Empire", *Turcica* XIV, pp. 59-141.
- İNALCIK, HALİL 1994. "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", in H. İnalcık-D. Quataert, editor, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press. Cambridge.
- İNALCIK, HALİL 2000. "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?", in H. İnalcık-Ş. Pamuk, editor, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. DİE Yayınları. Ankara.

- İNALCIK, HALİL 2003. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. YKY Yayınları. Ankara.
- İSLAMOĞLU-İNAN, HURİCİHAN 1991. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- KALDY-NAGY, GYULA 1960. "Bevölkerungsstatistischer Quellenwert der Gize Defter und der *Tahrir Defter*", *Acta Orientalia* II, pp. 259-267.
- KALDY-NAGY, GYULA 1971. *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri 1546-1562*. TTK Yayınları. Ankara.
- KARACA, BEHCET 2002. *XV ve XVI. Yüzyullarda Teke Sancağı*. Fakülte Yayınevi. Isparta.
- KOÇ, YUNUS 2000. "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*. pp. 541-546. Konya.
- KÖPRÜLÜ, MEHMET FUAT 1999. *Some Observations on the Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*, Translated by: G. Leiser. TTK Yayınları. Ankara.
- KURT, YILMAZ 1993. Sivas Sancağı Kişi Adları, *OTAM* 4, pp. 223-290. Ankara.
- KURT, YILMAZ 1996. "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *OA* XVI, pp. 45-59. Ankara.
- LİNDNER, RUDİ P. 1983. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Bloomington.
- LOWRY, HEATH 1992. *Studies in Defterology Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. ISIS Press. İstanbul.
- OIKONOMIDES, N. 1986. "Ottoman Influence on Late Byzantine Fiscal Practice", *Südost Forschungen* XLV, pp. 1-24.
- ORHONLU, CENGİZ 1990. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. Eren Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, MEHMET 1991. "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi* XXII. Ankara.
- ÖZ, MEHMET 1997. *XVI. Yüzyıl Anadolusunda Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma*, *OA* XVII, pp. 77-90. İstanbul.

- ÖZ, MEHMET 1999. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canık Sancağı*. TTK Yayınları. Ankara.
- ÖZDEMİR, SAİD 1996. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*. İstanbul.
- SEVİM, S. 2000. "Tahrir Defterlerindeki Muhassıl Deyimi Üzerine Bazı Bilgiler", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*. pp. 219-224. Konya.
- SJOBERG, GIDEON 1960. *The Preindustrial City Past and Present*. New York.
- ŞAHİN, İLHAN-FERİDUN EMEGEN. 1998. "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *OA VII-VIII*, pp. 287-308. İstanbul.
- TÜRKAY, CEVDET 1979. *İstanbul Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul.
- UZLUK, FERİDUN NAFİZ 1958. *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*. Ankara.
- ÜNAL, M. A. 1995. "Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi I*, pp. 295-300. Isparta.
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN 1985. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN-RAMAZAN ACUN. 1999. "Osmanlı Araştırmaları Bibliyografyası", in G. Eren an et. al., editor, *Osmanlı 12*, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.
- YİNANÇ, REFET- MESUT ELİBÜYÜK. 1983. *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri*. GÜ Yayınları. Ankara.

MACAR ETNOGRAF ISTVÁN GYÖRFFY VE KUZHEY MARMARA BÖLGESİ İNCELEME GEZİSİ (1918)

MELEK ÇOLAK*

I.Giriş

XX. yüzyıl başlarında Türk-Macar ilişkileri gelişmiş durumda idi. Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ittifak yapması, kültürel ilişkilerin yanı sıra Türk Macar hükümetleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri arttırarak, Türk-Macar dostluk ortamını güçlendirmişti¹. Her Avrupalı gücün ticari veya sömürge politikası olarak Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilendiği gibi, Macaristan da Osmanlı İmparatorluğu ile kültürel ve ekonomik bağlantılara önem veriyor, ekonomik geleceğini doğuda görüyordu².

II. İnceleme Ekibi

1918 yılında Macar Hükümeti askerlik hizmetini yapan uzmanlardan Anadolu'nun kuzey sahillerinin araştırılması, taşranın ekonomik coğrafyasının ve folklorunun incelenmesi için bilimsel bir gezi planlamaya karar verdi. Ortaya konulan sonuçlar daha sonraki Macar Türk ekonomik ilişkilerinin temelleri olacaktı³. İnceleme ülkeye ekonomik gelirin yanı sıra doğru bilimleri için katkı da sağlayacaktı⁴. Ekip, Kont Pál Teleki'nin liyakatiyle kuruldu. Bu gezinin üyelerinin büyük bölümünü de O seçti. Gezinin teknik

* Doç. Dr. Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Melek Çolak, "Türk Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)", Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler, Ankara Cilt:II, s.1253-1255.

² Had Történelmi Levéltár, (Askeri Tarih Arşivi-Macaristan) "A Magyarok Világháború-ban Törökharctér", Dosszé:119/X, s.1-2; Alajos Paikert "Magyar lehetőségék a keleten" Turan, XIII. Évfolyam,1930, s.6-11.

³ Júlia Bartha, "A Keletkutató Györfly István," Györfly István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiadó, Budapest 2001,s.8, "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció," Györfly István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiadó, Budapest.s.51.

⁴ "Hirek", Turan, November-December 1918, 9-10 szám, 1918 s.624.

hazırlığını ve başkanlığını yedek yüzbaşı Dr. Jenő Lenárd yaptı.⁵ Ekspedisyonu düzenleyen Jenő Lenárd, (Bkz.Ek:V) Macar Turan Derneği'nin üyesiydi ve Budizm üzerinde yaptığı araştırmaları ünlü idi. İstanbul'da bulunan temsilciliğin ekonomik bölümünde yüzbaşı idi.⁶ Altı ay için düzenlenen bilimsel geziye şu kişiler katılmıştır:

Topografyacı ve hidroğrafyacı Dr.Emil Vidéky, Jeolog Dr. László Gábor, ziraatçı üsteğmen Kont Rezső Széchényi ve etnograf Dr. István Györffy⁷. Ekip 1918 Mayısında hareket etmeyi planlamakta idi. Ancak Dr.Jenő Lenárd'in yorgunluk bilmeyen çabıyla 1917 yılı sonundan başlayarak çalışmasına rağmen, hareket öncesi son engelleri giderinceye kadar bir yıl geçti. Heyet Eylül ortalarında yolculuk için hazır hale geldi. (Bkz.Ek:I,Ek:III) Aşağı yukarı 16 kişi, 32 at, 2 yük arabasıyla hareket ettiler⁸. Dilekler bu detaylıca düzenlenmiş geziyi dünya savaşının hiç etkilenmemesi yönünde idi⁹.

Macar kültürünün doğu unsurlarıyla ilgilenen ve "tepeden tırnağa doğu kültürünün büyüsinde yaşayan"¹⁰ ve dolaylı da olsa bilim dünyasına Gyula Németh gibi bir türkologun kazandırılmasında kısmen etkili bir kişi olan István Györffy,¹¹ (Bkz.Ek:II) 1918 sonbaharında Pál Teleki'nin ziyareti sayesinde bu ekibe katıldığı zaman, Balkanlarda başladığı çalışmalarını sür-

⁵ "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció", s.51-52.

⁶ "Hírek:Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedíció", Turán, Oktober 1918,8.szám, s.509-510.

⁷ Turán, Oktober 1918, 8. szám, s.509-510; "A lenárd féle.."s.51-52.

⁸ "A Lenárd-féle..." s.51-52.

⁹ Turán, Oktober 1918, s.509-510.

¹⁰ Bartha, a.g.m., s.6

* István Györffy (1884 Karcag-1939 Budapeşte): Karcag doğumlu etnograf István Györffy, Macar Etnografya araştırmasının Avrupalı düzeye yükselmesine hizmet eden bir bilim adamı idi. (Györffy István, Bkz. *Magyar Életrajzi Lexion*, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967, s.642.) Kökeni nedeniyle güçlü bir şekilde Türk kültürü ve diline ilgi duydu. Klasik anlamda Türkolog olmamasına rağmen Hunlarla ilgili araştırmaları Macaristan'daki Hun Kültürünün tanınmasına katkıda bulundu. Realist bir tarzda Macar kültürünün doğu unsurları ile ilgilendi. (Bartha, s.5-6)

¹¹ Gyula Németh kendinden üst sınıfta olan ve daha sonra etnografya alanındaki yayınları ile büyük ün kazanan Györffy István ile tanıştığı zaman Györffy, O'na ilerde ne olmak istediğini sordu. Klasik filolojiye düşkünlüğünü görünce O'na yarı şaka yarı ciddi şu öğütte bulundu: "Memleketinizde klasik filolog o kadar çoktur ki onlarla Tuna Nehri'ni doldurabilirsiniz. Şarkiyatçı bilgiler ise azdır." Ve arkadaşına Türk filolojisi üzerinde çalışması için sahik verdi. Györffy'nin bu sözleri Németh'in kulağına küpe oldu. Türkçe öğrenmeye başladığı zaman 14 yaşında idi. (Bkz., Hamit Zübeyr Koşay. "Gyula Németh, *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı:161, Ocak 1977, s. 179).

dürmeyi istiyordu¹². Ekip 21 Eylülde Haydarpaşa kampından hareket ettiği zaman, ilk günlerde alışlagelen çocuk hastalıkları kendini gösterdi. Erat silahlı hizmete uygun olmayan yetersiz insanlardan ibaretti ki onlar kendi isteğiyle bu uzun yola gitmelerine rağmen, yol yorgunluğuna dayanamadılar. Atların hiç uygun olmadığı ortaya çıktı. Üzerinden gidilmemiş tepelik yollarda yük arabalarından hatta eşyanın büyük bölümünden ilk haftada vazgeçmeleri gerekti. Yüzbaşı Lenárd gezinin idari olarak yapılacak işlerini, üyeleri arasında paylaştırdı. Hareket geç kalmıştı. Oysa yaklaşan kış kurtajın acele etmesine işaret ediyordu. Bilimsel gözlem çok defa "at sırtında" gerçekleşti. Güzergah ve dinlenme yerleri şunlardı: (Bkz. Ek:IV,Ek:VI): 23 Eylülde Skutari'den hareket, 24-25 Eylülde Bulgurlu, 26'sında Ömerli, 27'sinde Hecizli, 28 Eylül 3 Ekim arası Şile, 4 Ekimde Kurucuköy, 5'inde Tekke, 6'sında Göksu, 7'sinde Çelebiköy, 8-10 Ekim arası Kandıra, 11'inde Karaçalı, 12'sinde Hacılar İskelesi, 13-14'ünde Sakarya Boğazı, 15'inde Karasu, 16'sında Melen, 17'sinde Akçeşehir, 18'inde Akkaya, 19'unda Alaplı, 20'sinde Çölmekçiler, 21'inde Kurdlar ve 22-27 Ekim arasında Ereğli. Kandıra'da manevi olarak ekibin üzerinde çok umutsuz olarak etki yapan, Bulgar cephesinin dağıldığı hakkında haberler geldi. Ereğli'de ise Almanların taşkömürü ocakları yanında yerleşmiş olduğunu gördüler. Yüzbaşı Lenárd İstanbul'a Ordu Komutanı General Pomiankowski'ye telgraf çekerek yolculuğun sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusunda görüş istedi. Gelen cevap birkaç gün içinde geri dönülmesi yolunda idi. Dr.Vidéky ve Kont Széchényyi yükün büyük bölümü ve hastalanmış erat ile gemiye bindi. Kalkanlar, dizanteriden güçlüğü iyileşmiş yüzbaşı Lenárd ile kara yolundan Adapazarı istikametinde geri döndü. 28'inde Alaplı, 29'unda Yeniyer, 30'unda Bekçi, 31'inde Muhacirköy, 1 Kasımda Hendek, 2-3 Kasımda Adapazarı, 4 Kasımda Hacı İbrahim Çiftliği, 5 Kasımda Hereke, 6'sında Büyükdere beldesi üzerinden zorunlu yürüyüşle, 7 Kasımda tekrar Haydarpaşa kampına varıldı¹³. Bu arada Mondros Mütarekesi'nden sonra Avusturya-Macaristan ordusuna ait subay ve erat İstanbul'a Kasım sonunda ulaşmışlar, daha sonra Anadolu kısmında, sahil bölgesinde iki kampta toplanmıştı¹⁴. Türkiye'nin yaptığı ateşkes antlaşmasına göre Almanya-Avusturya-Macaristan ordularının 28 Kasım tarihine kadar Türkiye'den çıkması gerekiyordu¹⁵. 50 gün süren gezi sırasında fazla yürüyüş fiziksel olarak ekibi bitap düşürmüştü. Rusya yönünden esen Bolşevik rüzgarlar,

¹² Bartha, s.8

¹³ "A Lenárd-féle", s.51-52

¹⁴ "A Magyarak Világháboruban", Dosszié:119/x, s.7-8

¹⁵ "Hírek", Turán, November-December 1918, 9-10 szám, s.624

Avusturya-Macaristan Monarşisinin dağılması, çoğunlukla Avusturyalı, Çek ve Hırvat erat üzerindeki disiplini bozdu. Bu askerlerin vatanlarından gelen üzgün haberler, hatta eve ulaşma ümidinin günden güne azalışı, daha sonra İtilaf Devletlerinin İstanbul'a girişi sonrası, Asya kıyılarında gözaltında tutulma onları ruhi olarak ta zayıflattı. 1 Aralık'ta László ve Széchényi Moda'ya, Lenárd Vidéky ve Györffy Maltepe'ye gönderildi. Artık topladıkları bilimsel malzemeyi İstanbul'da güvenlik altına almaktan başka çabaları olmadı¹⁶. Ülkelerine geri gönderilme başladığı zaman, ekip 7 Ocak 1919'da Haydarpaşa'dan gemiye bindi ve mayın tehlikesi arasında 10 gün sonra Trieste'ye ulaştı. Oradan trenle 21 Ocakta Macaristan'a geri döndü¹⁷.

III. István Györffy ve İnceleme Gezisinin Önemi

Savaş koşulları içinde büyük zorluklar pahasına da olsa bu özel görev gerçekleştirilmiştir¹⁸. Gezinin olumsuz yönlerini István Györffy şöyle anlatmaktadır:

*"Savaş pek çok bakımdan işimizi felce uğrattı. Sekiz yıldan beri silah altında olan bir ülke, etnografyaya ait koleksiyon yapmak için çok uygun bölge değil. Neredeyse her silaha sarılan insan savaş meydanındaydı ve erkekler yokken evlerine giremedik. Hatta çoğu kez uygun düştü ki köyde tek erkeğin bile olmamasına istinaden, kamp kurmamıza izin vermediler. Zaten folklorla ait konuları da çok toplayamazdık. Çünkü yük atlarımız başlangıçta ayrılmışlardı. Daha sonra cephemizin dağılışını duyunca, toplanmış folklor malzemesini yurda taşıyabilmemizdeki ümitlerimiz de yitti. Hal böyle iken malzemeler toplamaktan da kaçındık. Bölgemiz aslında ormanlık bölge olarak, maddi koleksiyon yapma sevimsiz bir iş olmazdı."*¹⁹

Bununla beraber István Györffy'nin deyimiyle Türk halkı ve resmi görevlilerin her yerde onları memnuniyetle karşılamaları ve Macar olduklarını bilir bilmez en fakir Türk köylerinin bile onlara iyi bakmaları, gezi ekibinin zor görevini nispeten hem kolaylaştırmış hemde olumlu etki yapmış olduğu açıktır²⁰.

Bu inceleme gezisinde István Györffy Anadolu'nun Kuzey Marmara bölümünün etnografik haritasını Ereğli ve Bolu hattına kadar aşağı yukarı

¹⁶ "A Lenárd féle...", s.52-53

¹⁷ "A Magyarak Világháboruban.", s.7-8; "A Lenárd-féle...", s.53; Peter Jung, The Austro-Hungarian Forces in World War I, 1914-1916, Series editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd, 2003, s.43

¹⁸ Bartha, s.8; Turán, November-December, 1918, 9-10 szám,s.624.

¹⁹ "A Lenárd féle..." s.53-54.

²⁰ a.g.m., s.54.

112.500km²lik bölgeyi redakte etmiştir.(Bkz.Ek:VII-a,EkVII-b) Bu haritayı iki nüsha olarak hazırlayıp birini Macaristan'a götürmeyi başarmıştır.Yol boyunca 650 tane etnografik fotoğraf çekmiştir. Bunlardan 150 tane üzerinde çalışılmamış film, bazı notlar ve çizimler İstanbul'da kalmıştır.* Györffy bu gezi sırasında çizdiği sözü edilen bu etnografik harita ile yerleşim coğrafyasına ait önemli bulgular ortaya koymuştur. Bölgede yaşayan Türk, Tatar, Çerkes, Laz, Gürcü, Kürt, Ermeni, Çingene, Yahudi gibi grupların yaşadığı alanları belirlemiştir²¹.

István Györffy'nin koleksiyonunun malzemesi özellikle belde coğrafyası açısından önemli idi. Bu bölgenin daha önce bu doğrultuda hiç araştırılmamış olması nedeniyle koleksiyon ayrıntılı idi. Bunun dışında zirai incelemeye de büyük önem verdi. Anadolu'yu araştıran diğer araştırmacıların genellikle incelemelerini yazın tamamlamış olmalarına rağmen, bu gezi ekibinin araştırmalarını sonbaharda bitirerek halk yaşamı ile ilgili olayları daha çok gözlemleyebilmeleri, bu koleksiyonun değerini artırmaktadır²². Júlia Bartha, István Györffy'i anlattığı makalesinde çizdiği haritadan dolayı, Györffy'nin çağını aştuğunu²³ yönteminin Macaristan'da araştırmacılar arasında yaygınlaşmamasına rağmen kartografi yöntemini kullanımı ile rehber rolü üstlendiğini açıklamaktadır²⁴. Bölgeyi karakterize eden etnik gruplar hakkındaki tasviri ve harita 1989'da yalnızca Peter Alford Andrews'in "*Etnic Group in the Republic of Turkey*" adlı eserinde yayımlanmıştır²⁵. István Györffy bu inceleme gezisi ile ilgili anılarından "*A Lénárd-féle kisázsiai expedíció*" adlı makalesinde söz etmektedir²⁶.

Anadolu'ya ait inceleme gezisi sonrası Györffy'nin Türkiye'ye yolculuk yapmak için daha fazla fırsatı olmamıştır. Fakat Türklüğe ait benzerliklerin daha iyi tanınması yararına Györffy, araştırmacıların değiş tokuşunu hız-

* István Györffy anılarında bu 150 tane filmi Macaristan'a götürme riskini göze alamadığını ve hemen getirilmese bozulacağından korktuğunu ifade etmektedir.(agm, s.53) Julia Bartha, István Györffy'i anlattığı makalesinde 150 fotoğraf ve çizimin askeri arşivde bulunduğu ve araştırmacıları beklediğini yazmaktadır. (agm., s.8)

²¹ agm., s. Harita.

²² "A Lénárd féle..." s.53.

²³ Bartha., s.9.

²⁴ a.g.m., s.s. yok

²⁵ Bartha s.9.

²⁶ István Györffy'nin bundan başka Anadolu'yu anlatan başka makaleleri de vardır.O dönemde değişik dergilerde yayınlanan bu makaleler ve Györffy'nin Balkanlar hakkındaki incelemeleri, *Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról*" adı altında toplanmıştır.(Bkz.a.g.e., s.1-95) Bu anılar Balkanlar ve Anadolu'nun bir etnograf gözü ile incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından pek çok fotoğrafında yer alması nedeniyle son derece önemlidir.

landırmıştır. Başkurt kökenli Tagan Galimcan'ın dışında, Türkiye'den gençlerle de ilişki kurmuş ve onlar üniversite öğrenimlerini Macaristan'da tamamlamışlardır. Macaristan açısından Györffy, Türkiye açısından Hamit Zübeyir Koşay, iki ülke arasındaki bilimsel ilişkinin anahtar kişisi olmuştur²⁷.

IV. Sonuç

Türk-Macar ilişkilerinin en yoğun dönemi 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. Savaş koşullarına rağmen Anadolu'nun ekonomik ve kültürel kaynaklarının araştırılması, Türk-Macar ilişkilerinin bu temele oturtulması Macar Hükümeti'nin amacı idi. Bu yüzden bilimsel gezi ekipleri kuruldu. Bunlardan biri Macar Etnografya uzmanı István Györffy'nin yer aldığı inceleme ekibi idi. 1918 yılında, 50 gün süren bu inceleme gezisi, önemli bulgular ortaya koymuştur. Etnograf István Györffy, Kuzey Marmara bölgesini belde coğrafyası ve etnografya açısından değerlendirmiş, Anadolu'nun sosyal, ekonomik, kültürel koşullarını yansıtan pek çok fotoğraf çekmiştir. Bulguları Türk kültürünün ve coğrafyasının ve Türk Macar ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ (MACARİSTAN)

Had Történelmi Levéltár,(Askeri Tarih Arşivi): “*A Magyarok Világháboruban, Török Harctér*”, Dosszié:119/X

II. KİTAP VE MAKALELER

“*A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció,*” Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiadó, Budapest, 2001.

Bartha, Júlia; “*A Keletkutató Györffy István,*” Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiado Budapest 2001.

Çolak, Melek; “*Türk Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)*”, **Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler**, Cilt:II, Ankara, 2005.

“*Hírek*”, **Turán**, November-December, 9-10 szám, 1918.

“*Hírek:Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedíció*”, **Turán**, Oktober, 8.szám, 1918.

²⁷ Bartha, s.10.

Jung, Peter; **The Austro-Hungarian Forces in World War I, 1914-1916**, Series editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd, 2003.

Koşay, Hamit Zübeyir; "Gyúla Németh", **Belleten**, Cilt: XII, Sayı: 161, Ocak 1977.

Magyar Életrajzi Lexion, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967.

Paikert, Alajos"; *Magyar lehetőségek a keleten*" **Turán**, XIII. évfolyam, 1930.

III. EKLER

Ek: I, III, IV, V, VI, VII-a, VII-b, "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció," **Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról**, Terebess Kiadó, Budapest, 2001, s.54-55.

Ek:II, **Magyar Életrajzi Lexion**, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967, s.643 'den alınmıştır.

Ek I - Gezi İnceleme Ekibi hareket etmeden önce (23.9.1918).

Ek II - István Györffy (1884 Karcag - 1939 Budapeste).

Melek Çolak

Ek III - Gezi Ekibi (soldan f6tr şapkali kişi Istv6n Gy6rffy).

Ek IV - Gezi Ekibi Sultan iftliği'nde.

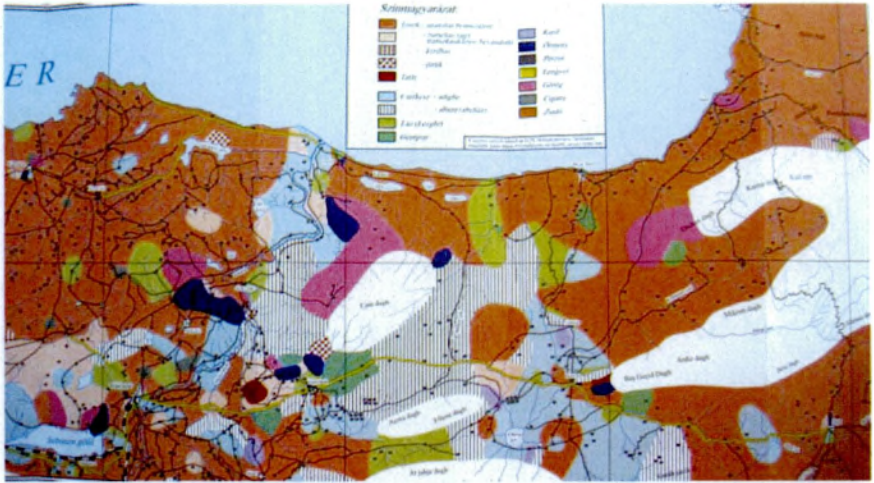
Ek V - L n rd Jen  ve hizmetlisi (Düzce).

Ek VI - Haydarpaşa'da.

Ek VII-a.

Ek VII-b.

István Györfly tarafından inceleme gezisi sırasında çizilen Kuzey Marmara (Kuzey Bitinya) bölgesine ait 1919 tarihli etnografik harita : Ek:VII-a, Ek:VII-b.

Kitap Tanıtımları:

CORNELIUS GURLITT, *İstanbul'un Mimarı Sanatı*, Ankara 1999, Çeviren Rezan Kızıltan, XXII-128 sayfa, büyükboy, CCV tane levhada fotoğraflar ve çizimler bulunmaktadır. Yayınlayan: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. Projenin yapım ve düzenleyicisi: Hasan Duman. Osmanlı Devleti'nin 700. kuruluş yıldönümü vesilesi ile teşvik edilen eserler kapsamındadır. Başlıklar ve sunuş kısımları, Türkçe'den başka İngilizce ve Almanca olarak da verilmiştir.

Türk sanatı üzerine yaptığı çalışmalar ve bu arada Osmanlı Devleti'nin vitrini mahiyetinde addolunan İstanbul hakkında en eski çağdaş ilmi yayınlarından birisini yaratan Cornelius Gurlitt adlı araştırmacının eseri uzun yıllar sonra dilimize kazandırıldı¹. Neşrini gerçekleştiren Vakıf, eserin tamamlayıcısı olan plan ve çizimleri de ihmal etmemiş ve bunların hepsi de kitaba dahil edilmiştir.

Vakfın ve projenin idarecisi olan H. Duman, bu eserden başka süreli yayımlar, salnameler üzerinde yaptığı çalışmalar ve bunların semeresi olan devâsa ciltler sayesinde de tanınmış bir araştırmacıdır². Kütüphanecilik sahasında uzun seneler süren çalışmaları neticesinde, en yüksek idarî makama da erişen H. Duman, şimdi elimizde bulunan bu eseri de kazandırmakla, hem İstanbul üzerine hem sanat tarihi sahasında ve hatta mimarî mevzûlarda çalışmak isteyenlere, şimdi tedariki zor bir kaynak eseri tedarik ettirmiş bulunuyor³.

Eser, sunuş (s. VII-IX) ve önsöz ile başlayıp, bunu İngilizce ve Almanca tercümeleleri izliyor. Bu kısım, Osmanlı Tarihi'nin övülmesi yanında, yapılan etkinlikler ve kazandırılan hususlar da kısa cümleler halinde belirtiliyor. Müellif hakkında da verilen bilgi, eserlerinin sıralanması ile devam ediyor. Müellif de önsözünde hedef ve usulünü de özetlemiştir (s. XI).

Esas metin s. 1-103 arasında olup, araya resim, kroki, gravürler de serpiştirilmiştir. S. 105-112 arasında Türkçe verilen dizinin sonraki sayfalarında ise İngilizce (s. 113-120) ve Almanca (s. 121-124) tercümeleleri bulunuyor.

Eserin esas nüshasının özelliği, bir bütün olarak değil de, formlar halinde satışa verilmesi ve sonradan ciltlenmesidir. Müellif ve çalışmaya teşvik ettiği talebeleri tarafından gösterilen fazla mesai böyle bir kitabın yaratılmasına yol açmıştır. Bu tarz bir işbirliği de takdir edilecek bir davranıştır, zira beşeri bilgilerde beraber çalışma ve yaratma gücü, özellikle memleketimizde, çok zayıf ve her mevzû tek başına yapılmak istenince, mühim boşluklara yol açmaktadır. XX. asrın başında bu kusuru bertaraf edip de bir equipée yaratan C. Gurlitt'in eseri, ağırlıklı olarak Bizans ve Bizans'dan Osmanlılara miras kalan mimarî kalıntılar üzerine yoğunlaşmış görülmekle beraber, Türk mimârisi ve sanatına da yer verildiği gözleniyor. Kaldı

¹ 1907 senesinde başlayıp 1912 senesinde tamamlandı. Metin tek, levhalar iki cilttir.

² *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara 2000, 2 cilttir. *Başlangıçından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, 1828-1928, Ankara 2000, 3 cilttir.

³ Eserin özgün baskısı nadir bulunduğu ve kullanılması da zor olduğu için, değişik kayıtlar da mevcuttur.

ki eserin esas değerleri arasında, Türk sanatını belirli bir ölçü ve disiplin ile ortaya çıkarmasıdır.

Altın Kapı ile başlayan araştırmalar sonradan da surlar, saraylar, kiliselerin tasvirleri ile devam eder, mühim câmilere de temas edildikten sonra çeşme ve mezarlıklar da ilâve edilir. Türk mimârisi (s. 96-103) elbette ki bu kadar sayfa içine girecek bir mevzu değildir: bununla beraber ilk yapılan denemeler için mazur da görülebilir.

Böyle başarılı ve alanında bir çağır açan eserin, dilimize çevrilmesi esnasında güncelleştirilmesini beklemek hakkımızdı. Bu tarz eserlerin gerek tıpkıbasım⁴ gerek tercüme ve hatta hiç bir evveliyâtı yokmuş gibi neşredilmeleri, büyük bir himmet sayılmakla beraber, aradan geçen zaman zarfında yapılan çalışmalara da yer vermeleri büyük faydalar sağlar: evvela müellifin zikrettiği kişiler ve eserleri hakkında zeyil yapıp tamamlayıcı malûmât vermesi yanında, yapıların günümüzdeki görüntülerine de yer verilmesi faydalı olurdu.

Bunların da sıralanışı yapılacak ise, C. Gurlitt üzerine yapılan çalışmalara ve kaleme aldığı eserlere yer verilmemesi⁵, yuvarlak bazı rakamların tekrarı fayda getirmiyor: bu eserin tekrar bir neşri ve özellikle de dilimize kazandırılırken *Dünden Bugüne, İstanbul Ansiklopedisi* ve ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından neşredilen ve bu sıralarda 'N' harfine ulaşan *İslâm Ansiklopedisi*, ciltlerindeki bilgilerin zikri yerinde olurdu. Bu arada hiç de ihmal edilmemesi gerekli bir eser de, Wolfgang Müller-Wiener tarafından yaratılan: *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* başlığı altında dilimize de kazandırılan *Bildlexikon zur Topographie Istanbul's* adlı eser dahil edilmeliydi. Bu vesile ile, son konu ettiğim kitabın da tercümesi için küçük bir serzenişte bulunmak kaçınılmazdır; neşrinden 24 sene sonra yapılan tercümeyle hiç bir yenilik konmadı.

C. Gurlitt tarafından kaleme alınan bu eserin evvelisinden ve sonrasında, bir Alman ekolü içinde gelişmesi de, ilim âleminde pek az görülen bir rastlantıdır. Osmanlı tarihinin müstesna araştırmacı olan J. von Hammer siyâsi tarih yanında İstanbul'un husûsiyetlerini belirten eserlere dâir hem *Tarih*'inde hem de kaleme aldığı kılavuz ve seyahatnamelerinde belirtmiş bulunuyordu. Fakat bunlar müşâhadedeye dayanmayıp istifade ettiği kitaplardan alınma bilgiler ve ayrıca camiler mevzuunun vazgeçilmez kaynağı olan *Hadika*'nın bir batı diline tercüme edilmesidir⁶. C. Gurlitt ise bunların donuk bilgilerini değil fakat görüntülerini de verme sâyesinde, sonraki senelerde mühim bir çağır açan, fotoğraflar ile bir yöreyi incelemek ve görsel malzeme diye adlandırılan gelişme öncülük etmesidir. O devir Avrupa insanı için yeni, günümüz araştırmacıları için ise mat görünüşlü tarihi malzeme sayılan bu eşsiz kalıntılar kültür çalışmaları ile beraber antika dünyasına da bir yön vermiştir⁷.

⁴ Zamanında az sayıda basılıp muhtelif sebeplerden dolayı araştırmacıların istifadesine sunulamayan eserler, yeni baskı teknikleri sayesinde tekrar ilim âlemine sunuluyor. Bunlar arasında Ayasofya Câmii üzerine ve muhtelif dini eserlerin incelendiği kitaplar daha şanslıdır. Seyâhatnâme diye adlandırılan eserler de kıymetini her zaman muhafaza eder.

⁵ C. Gurlitt (1850-1938) ve eserleri s. VIII-IX'da gösterilmiş ise de kitabiyat kayıtları eksik görülüyor.

⁶ Ayvansarayî'nin *Hadikat'ü Cevâmi* adlı eserini *Tarihi*'nde yer verir tercüme eden tarihçi ve eserleri için, zikredilen iki ansiklopedideki ilgili maddeler.

⁷ Antikacılık âleminde resimli, tablolu, gravürlü, haritalı eserler her zaman yüksek fiyatlar sonucu el değiştirir. 1980'li senelerden sonra tertip edilen müzayedelerde, astronomik tabir edilen rakamlar telâffuz ediliyor. İstanbul ile alâkalı olsalar hemen alıcısına kavuşur.

Elimizdeki kitap; basıldığı kağıdı, cildi, tezyini sayesinde de araştırmacı, kütüphaneci ve kitapseverlerin her zaman mürâcaat edecekleri bir eserdir. Gerçekleştirilmesinde emeği geçen kişileri çabalarını takdir etmek kaçınılmaz olmakla beraber, kitâbiyât ve tamamlayıcı kayıtların ihmâl edilmemesi geleneğinin de başlatılmasını temenni ediyoruz.

MAHİMUT H. ŞAKİROĞLU

MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ, *Early Mystics in Turkish Literature* (çev., ed. ve giriş Gary Leiser ve Robert Dankoff) (preface Devin DeWeese), Londra 2006.

Bu eser, Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında Erken Tarihli Mistikler* adlı eserinin İngilizce çevirisi ve esere çevirmen Gary Leiser tarafından yazılmış Girişi ile Devin DeWeese tarafından kaleme alınmış Önsözden oluşmaktadır.

DeWeese Leiser'in çevirisine yazdığı önsözde M. Fuad Köprülü'nün bu eserini değerlendirdi ve bu değerlendirmede özellikle sufi geleneğini göz önünde bulundurdu. Ona göre sufi yazarların metinlerini doğrudan okuyup anlamak pek mümkün değildir; kelimeleri sufi anlayış içinde değerlendirmek zorunluluğu vardır. DeWeese, Köprülü'nün, Ahmed Yesevi'nin bütün eserlerini incelediğini ve onun manevî hayatını iyi değerlendirdiğini kaydetmektedir. Şüphe yoktur ki, İslam dünyasında manevî hayatla ilgili olarak Ahmed Yesevi merkezde yer almaktadır. Yunus Emre ondan sonra gelir. Ona göre, Köprülü *Divan'ı* (*Divan-ı Hikme*) çok iyi anlayıp değerlendirmiştir ki bu eser sufi edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Köprülü bu bağlamda olmak üzere, Yunus Emre'yi ve genel olarak Türk şiirini değerlendirmiştir.

DeWeese daha sonra, Köprülü'nün eserinin baskılarından ve onun Türk edebiyatına yaptığı katkılardan söz eder. Bu arada yazar, Nakşibendi tarikatı ve onun şeyhi Hazinî (16. yy.) hakkında bilgi vermektedir. Yine sufi yazarlardan Çağatay Türkçesi ile yazmış olan Mir Ali Şir Nevaî'nin *el-Muhabba' adlı* eserinden Köprülü'nün söz etmediğini; onun eser hakkında kendi kitabını kaleme aldıktan sonra haberdar olduğunu söyler.

Daha sonra DeWeese, sözlü edebiyattan söz eder ve İslam'da kurumlaşmanın Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonraya rastladığını, dolayısıyla Ahmed Yesevi konusunda yeterince çalışmadığını beyan eder. Orta Asya ve Sovyetler Birliği'ndeki Yesevî geleneğinden söz eder. Yine takdim yazısının yazarı olarak De Weese, İranlıların bunun saf bir Türk geleneği olduğunu unuttuklarını belirtmektedir. (s.viii-xxvii).

Daha sonra kitapta çevirmenin girişi yer almaktadır. Burada Mehmed Fuad Köprülü'nün hayatı, eserleri, Türk edebiyatına katkıları hakkında bilgi verilmektedir. Yine bu kısımda çevirmen *Türk Edebiyatında İlk Mistikler* başlığı altında Köprülü'nün bu adı taşıyan, İlk Mistikler adlı eserinin bir değerlendirmesini yapar. Eserin ilk kısmının Ahmed Yesevî ve ikinci kısmının onun etkileriyle ilgili olduğunu kaydeder. Köprülü bu eserinde Yunus Emre öncesi Anadolu'daki sufi hareketi anlatmaktadır. Bunlardan en dikkati çekenlerden birisi de Mevlana Celâleddin Rumî'dir. Yine Köprülü burada *Dedekorkut* ve *Oğuzname*'den söz etmektedir.

Çevirmenin notları başlığı altında *İlk Mistikler* adlı eserin neden çevrildiği Köprülü'nün yöntemi, eserde söz konusu edilen kaynakların ne kadar doğru olduğu irdelenmektedir. Eser, çevirmenin deyimi ile '*minimalist*' bir anlayış sergilemektedir. Bu kısımda son olarak çevirmen terminolojiden ve transkripsiyonla ilgili sorunlardan söz etmektedir. (s.xxviii-xxxvi).

Çeviri kısmı, Köprülü'nün söz konusu eserinin İngilizce çevirisini vermektedir. Burada o birçok destansı esere işaret edilmektedir, ancak buradaki açıklamalar daha çok Anadolu ağırlıklı olup, Orta Asya'daki sufi hareketten çok fazla söz edilmemektedir. Ayrıca, bu eserle

de belirtilmiş olduğu gibi, Köprülü İslam Öncesi Türk düşüncesi ile de fazla ilgilenmemiştir. O daha çok Osmanlı geleneği üzerinde durmuş; örneğin Bektaşılık gibi mistik anlayışlar konusunda bilgi vermiştir.

Yine bu eserde Köprülü'nün konuya kritik bir zihniyetle yaklaşmadığı kronolojik açıdan konuyu ele alıp, hemen her sufi yazarı aynı ölçülerle değerlendirdiği ifade edilmektedir.

Köprülü'nün eserinde Ahmed Yesevî üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır; onun ailesi ve kerametleri ile ilgili olarak bilgi verilmektedir. Yine Köprülü'nün eserinde Aslan Baba'nın Ahmed Yesevî üzerindeki etkisi, onun öğretmeni olarak yetişmesindeki rolü açıklanmaktadır.

Köprülü Sufi geleneğini Ahmed Yesevî üzerine oturtmaktadır. Bu temele dayalı olarak da *Raḡḡahat*'da verilen sırayı kabul etmiş ve bu esasa dayalı olarak Hemedanî'yi Yesevî'nin öğretmenleri arasına yerleştirmiştir. Ancak burada verilen adlardan en problematik olanı da odur.

Köprülü Ahmed Yesevî ile ilgili bazı kerametleri hayatın bir parçası olarak nitelendirirken, onları daha çok semboller olarak değerlendirmiştir.

Köprülü Yesevî'de rastladığı düzeni Hazinî'de bulamamıştır. Ancak günümüz araştırmacıları Yesevî geleneğini ve Bektaşî geleneğini birlikte ele alıp incelemiş ve onların Hıdayî ve Bahailerdeki etkilerini göstermeye çalışmışlardır.

Eserde daha sonra Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'i ele alınır. Yazara göre, eser estetik kaygıdan uzaktır; hatta Yunus Emre'nin gölgesinde kalacak niteliktedir. Ancak ondan farklı olarak bir ironi vardır ki, bu tip şiirler daha çok Asya kökenli yazarların eserlerinde rastlanmaktadır. Örneğin Ali Şir Nevai'de görüldüğü gibi (s.1-368).

Sonuç kısmında çevirmen eserde sufi edebiyatın ne gibi kaynaklardan yararlanılarak şekillendiğinin ve onların sadece panteist felsefeden değil, Anadolu'nun değerlerinden de etkilendiğini ve Muhiddin Arabî'nin ve Celaleddin Rumî'nin kuru üslubundan çok dervişlerin sufizminden etkilenecek şekilde şekillendiğini kaydetmektedir (s.369-370).

Eserde dikkati çeken noktalardan biri de notlardır. Bu notlardan ilkinde Anadolu'nun bir dinler tarihinin yazılmadığı, sadece Bektaşılık ve Hurifizmle ilgili bazı yazıların bulunduğu kaydedilmektedir. Yine bu dip notlardan 7.sinde Sufizmle ilgili güzel bir bibliyografya sunulmaktadır (s.372).

Eserin eklerinde ise Yesevî Silsilesi (s.386), Zengi Ata Silsilesi (s.387), Yunus Emre'nin bazı ilahilerinin notaları (app.2) verilmektedir.

Eserin sonunda yer alan sözlük de yine bu konuda çalışacak olanlara ışık tutacak mahiyettedir (s. 395-398). Yine eserin sonuna ilave edilmiş olan bibliyografyada bu konuda çalışacak ya da bu konuyla ilgilenenler için güzel bir başvuru malzemesi olarak değerlendirilebilir. (s.399-429).

Sonuç olarak bu eser, sadece Fuat Köprülü'nün bir eserinin İngilizce'ye çevirisi olarak değerlendirilemez; o aynı zamanda konuyla ilgilenenler için bir başvuru kitabı niteliğini taşımaktadır. Ayrıca Yunus Emre'nin ilahileri ile ilgilenen müzisyenler için de yararlı olacak bir eserdir.

2008 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- 150 Jahre Universität Karlsruhe 1825-1975 : Architekten der Fridericiana Skizzen und Entwürfe seit Friedrich Weinbrenner : Ausstellung in der Staatlichen Kunsthalle Karlsruhe vom 9. Oktober bis 9. November 1975.* — Karlsruhe : C. F. Müller, 1975. 141 s. : res. ; 22 cm. — (Fridericiana ; Heft 18) (A.VII/4237).
- XX zuunu Mongolçuid, 2 : sotsialist Mongolın uls teriyñ amdral = The twentieth century in Mongolia, 2 : political life in socialist Mongolia / redaktor = ed. by I. Lhagvasuren, Yuki Konagaya.* — Osaka : Ulsın Upsatın Züin Müzey = National Museum of Ethnology, 2007. [2], 418, [2] s. ; 26 cm. — (Senri Ethnological Reports, ISSN 1340-6787 ; 72) ISBN 9784901906517 (B.I/3090-2).
- ABDÜLHAMİD, MUHSİN : *İslâma yönelen yıkıcı hareketler : Bâbilik ve Bahâiligin içyüzü / Muhsin Abdülhamid ; çev. M. Saim Yeprem, Hasan Güleç.* — İstanbul : İrfan Yayınevi, [1970?]. 276 s. ; 20 cm. (A.VII/4810).
- ABDÜRRAHİM MUHİB EFENDİ (SEYYİD), 1793-1821 : *Deux Ottomans à Paris sous le directoire et l'Empire : relations d'ambassade / Abdürrahim Muhib Efendi (Scyyid) [1793-1821], Scyyid Abdürrahim Muhib Efendi.* — Arles : Sindbad-Actes Sud, 1998. 284 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèqne Turque) ISBN 2742717455 (A.VII/4255).
- AÇAR, SERKAN : *Kâsım Hanlığı, 1445-1681 / Serkan Acar ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Deniz Saraç.* — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 240 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 301. Araştırma-İnceleme dizisi ; 258) ISBN 9789752552005 (A.VII/4754).
- According to archival sources fluctuations in the Ottoman social order : reactions to changes in the Ottoman social structure / ed. by Yusuf Oğuzoğlu.* — [Harvard] : The Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University, 2006. xi, 245 s. ; 28 cm. — (Sources of Oriental Languages and Literatures ; 77. Turkish Sources ; LXVII.) (B.I/4659).
- Acısıyla tatlısıyla Boza : bir imparatorluk meşrûbatının tarihi, coğrafyası, kimyası, edebiyatı / ed. Ahmet Nezihi Turan.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 255 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3093. Kültür Eserler dizisi ; 402) ISBN 9789751732675 (B.I/4824).
- AÇIK, EŞREF HİLMİ : *Geçmişten günümüze Türkiye-Fransa ilişkileri / Eşref Hilmi Açık ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Deniz Saraç.* — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 672 s. : hrt. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 281. Araştırma-İnceleme dizisi ; 238) ISBN 9789752551800 (A.VII/4369).
- AÇIKGÖZ, HALİL : *Cemil Meriç ile sohbetler / Halil Açıkgöz.* — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, [1992?]. 384 s. ; 21 cm. ISBN 9750012518 (A.VII/4350).
- AÇIKGÖZ, ÖMER : *Osmanlı modernleşmesi : iktisadi-siyasi dinamikler ve kırılmalar / Ömer Açıkgöz.* — Ankara : Lotus, 2008. 511 s. ; 24 cm. — (Lotus Yayınevi ; 49) ISBN 9789756665480 (A.VII/4771).
- ADIBELLİ, BARIŞ : *Doğu Türkistan / Barış Adıbelli ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Deniz Saraç.* — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 192 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 280. Araştırma-İnceleme dizisi ; 237) ISBN 9789752551794 (A.VII/4366).
- ADIGÜZEL, M. BAHATTİN : *Gökteki Venüs / M. Bahattin Adıgüzel.* — 2. bsk. — Ankara : Türk Hava Kurumu, 2007. 193 s. : res. ; 21 cm. — (Türk Hava Kurumu Kültür yayınları ; 8) ISBN 9759730979 (A.VII/3902).

- ADIVAR, HALİDE EDİB, 1882-1964 : *Memoirs of Halidé Edib* / Halide Edib Adıvar [1882-1964] ; with a frontispiece in color by Alexandre Pankoff. — Ist Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2004. xvii, vii, 472 s. : res. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1. Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; 4) ISBN 1593332068 (A.VII/4502).
- Afganistan'm yeniden inarı : *proje ve faaliyetlerimiz*. — Ankara : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2007. 127 s. : rnk. res. ; 26 cm. (B.I/4773).
- AFTAB, TAHİERA : *Inscribing South Asian muslim women : an annotated bibliography & research guide* / Tahera Aftab. — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xl, 616 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 91) ISBN 9789004158498 (A.VII/3989).
- AFYONCU, ERHAN : *Das Osmanische Reich : unverhüllt* / Erhan Afyoncu ; übersetzung Nilüfer Epeçli. — 1. ausgabe. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 127 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 68. Studie-Forschung ; 44) ISBN 9789756480816 (A.VII/4266).
- Afyonkarahisar'ın doğusunda önemli bir Orta Tunç Çağı nekropolü : *Dede Mezarı* / Mevlüt Üyümez, Özdemir Koçak, Ahmet İlaşlı, Tayfun Çay, Fatih İşcan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 811-841, [36] : rnk. res., çizim ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayrışım. (A.VII/4072).
- AGATHIAS, 536-582 : *Histoires : guerres et malheurs du temps sous Justinien* / Agathias [536-582] ; introduction, traduction et notes par Pierre Maraval. — Paris : Les Belles Lettres, 2007. 335 s. : hrt. ; 21 cm. — (La Roue à Livres, ISSN 1150-4129 ; 50) ISBN 9782251339504 (A.VII/4290).
- AGENTIA NATIONALA CADASTRU, RESURSE FUNCIARE ŞI GEODEZIE A REPUBLICII MOLDOVA : *Republica Moldova.Harta Teritorial - Administrativa / Agentia Nationala Cadastru, Resurse Funciare Şi Geodezie a Republicii Moldova*. — 1/400.000. — [Chişinău] : Agentia Nationala Cadastru, 2000. 1 hrt. : rnk. ; 86,5X68,8 cm. (H/0300).
- AGIUS, DIONISIUS A. : *Classic ships of islam : from Mesopotamia to the Indian ocean* / Dionisius A. Agius. — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xix, 505 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 92) ISBN 9789004158634 (A.VII/3990).
- AĞAOĞLU, BÜLENT : *Sarıkaş Harekâtı kaynakçası* / Bülent Ağaoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : İkarus, 2007. 88 s. ; 21 cm. ISBN 9789759992675 (A.VII/4345-ck).
- AIMED MİDHAT : *Felsefe metinleri* / Ahmed Midhat ; sadeleştirilenler ve yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku. — 1. bs. — Erzurum : Babil, 2002. 309, 309 s. ; 19 cm. — (Babil ; 8. Scyfettin Özege Osmanlı Klasikleri dizisi ; 1) ISBN 9758470124 (A.VII/4176).
- AIMED MİDHAT, 1844-1912 : *İktisat metinleri* / Ahmed Midhat [1844-1912] ; sadeleştirilenler ve yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku ; genel yay. yönetmeni Seyhan Kurt. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2005. 359 s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 147. Felsefe ; 4. Osmanlı Felsefe Araştırmaları ; 3) ISBN 9758867660 (A.VII/4178).
- AIMED RASİM EFENDİ : *Halifetü'r-rüesa* / Ahmed Rasim Efendi. — İstanbul : Takvimhane-i Amire, 1269. 1 CD-ROM. (195 s.) (CD/0184).
- AIMED ŞUAYB, 1876-1910 : *Hayat ve kitaplar* / Ahmed Şuayb [1876-1910] ; haz. Erdoğan Erbay. — 1. bs. — Erzurum : Salkımsöğüt, 2005. 314 s. ; 20 cm. — (Salkımsöğüt yayınları ; 13. Türk Edebiyatı dizisi ; 8) ISBN 97598096095 (A.VII/4175).
- AINSWORTH, WILLIAM, 1807-1896 : *Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldæa : forming part of the labours of the Euphrates expedition* / William Ainsworth [1807-1896]. — London : John W. Parker, 1838. 343 s. : 1 res. ; 23 cm. (A.VII/4828).
- AKANDERE, OSMAN : *Bir Kuvâ-yı Milliyeci portre* : *Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadeledeki hizmetleri* / Osman Akandere, Feridun Ata. — İstanbul : Temel, 2008. 229 s. : res. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 162. Tarih/Kültür dizisi ; 54) ISBN 9789754101010 (A.VII/4312).
- AKAR, AZADE : *Türk süsleme sanatlarında desen ve motif* / Azade Akar, Cahide Keskiner. — İstanbul : Tercüman, 1978. 61, 71, viii s. : res. ; 27 cm. — (Tercüman Sanat ve Kültür yayınları ; 2) (B.I/4693).

- AKAR, RIDVAN : *Ecevit ve gizli arşivi* / Ridvan Akar, Can Dündar. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2008. 623 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335773 (A.VII/4336).
- AKÇAM, TANER : *'Ermeni meselesi hallolunmuştur'* : *Osmanlı belgelerine göre savaş yıllarında Ermenilere yönelik politikalar* / Taner Akçam ; ed. Kerem Ününvar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 339 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1285. Araştırma-İnceleme dizisi ; 221) ISBN 9789750505621 (A.VII/4097).
- AKÇURA, BELMA : *Devletin Kürt filmi : 1925-2007 Kürt raporları* / Belma Akçura. — 1. bsk. — Ankara : Ayraç, 2008. 419 s. ; 20 cm. — (Güncel ; 03) ISBN 9789944732062 (A.VII/4585).
- AKDENİZ, NİL : *Osmanlılarda hekim ve hekimlik ahlâkı* / Nil Akdeniz. — İstanbul : [yayl.y.], 1977. 187 s. ; 23 cm. (A.VII/4003).
- AKDOĞAN, A. ARGUN : *Türk kamu yönetimi ve Avrupa Birliği : karşılaştırmalı eleştirel bir inceleme* / A. Argun Akdoğan. — 1. bs. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2008. xii, 295 s. ; 21 cm. — (TODAİE yayın no ; 342) ISBN 9789758918232 (A.VII/4711).
- AKGÜNLÜ, VOLKAN LEVENT : *XIX. Yüzyılın ortalarında temettütat kayıtlarına göre Muğla'nın sosyo-ekonomik yapısı* / Volkan Levent Akgünlü ; ed. Ahmet Yiğit. — 1. bsk. — Muğla : Muğla Mermereçiler Derneği, 2008. xiv, 208 s. ; 24 cm. ISBN 9789944052603 (A.VII/4793).
- Akh Purattim 2* / éd. scientifiques Jean-Claude Margueron, Olivier Rouault, Pierre Lombard. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Ministère des Affaires Étrangères, 2007. 335 s. : res. ; 30 cm. — (Akh Purattim-Les Rives de l'Euphrate. Mémoires d'Archéologie et d'Histoire Régionales Interdisciplines) ISBN 9782903264963 (B.I/4610-2).
- AKI, SELMAN : *Çerkezlerden Çerkezköy'e* / Selman Aki. — 1. bs. — İstanbul : Logos, 2007. 269 s. : res. ; 20 cm. — (Logos yayınları ; 19) ISBN 9789756631065 (A.VII/3940).
- AKIŞ, ALİ, 1918- : *Aklımda kalanlar : hatıralar-konuşmalar = Memoirs and speeches* / Ali Akış [1918-]. — Turkish-English ed. — Ankara : [yayl.y.], 2002. 308 s. ; 20 cm. ISBN 975931570X (A.VII/4129).
- Akıftan Asım'a* / ed. Sezgin Çevik. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 160 s. : res. ; 22 cm. + 1 cd-rom. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3108. Tanıtma Esçerleri dizisi ; 80) ISBN 9789751732996 (A.VII/4463).
- AKSOY, A. ŞERİF : *İttihat ve Terakki Cemiyeti tarih* / A. Şerif Aksoy ; genel yay. yönetmeni Oya Uğur ; ed. Tarkan Tufan. — 1. bsk. — İstanbul : Nokta Kitap, 2008. 336 s. ; 21 cm. ISBN 9789944174527 (A.VII/4303).
- AKŞİN, SİNA : *Kısa Türkiye tarihi* / Sina Akşin ; ed. Ali Berktaş. — 3. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. c2007. x, 342 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın ; 1303) ISBN 9789944881722 (A.VII/4014).
- Akten des Symposiums des Sarkophag-Corpus 2001, 2.-7. Juli 2001, Marburg* / hrsg. von Guntram Koch. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2007. xii, 354 s. : 120 s. res. ; 29 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Sarkophag-Studien ; 3) ISBN 9783805335010 (B.I/4697).
- AKYILDIZ, ALİ : *Haliç'te seyrüsefer : Haliç Vapurları Şirketi ve faaliyetleri* / Ali Akyıldız ; ed. Ali Berktaş. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. 172 s. : res. ; 33 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1255) ISBN 9789944881166 (B.I/4845).
- ALANYA TARİHİ VE KÜLTÜR SEMİNERLERİ (11. : 2006 : ALANYA) : *Alanya tarih ve kültür seminerleri : 2006*. — 1. bsk. — Alanya : Konaklı Belediyesi, 2007. 314 s. : res. (kimî rnk.) ; 30 cm. (B.I/4768).
- ALANYA TARİHİ VE KÜLTÜR SEMİNERLERİ : *Alanya tarih ve kültür seminerleri : 1996, 1997, 1998, 1999, 2001* / ed. Faruk Nafiz Koçak. — 1. bsk. — Alanya : Alanya Belediyesi, 2004. 688 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4767).
- ALANYA TARİHİ VE KÜLTÜR SEMİNERİ : *Alanya tarih ve kültür seminerleri : 1992, 1993, 1994, 1995* / ed. Faruk Nafiz Koçak. — 1. bsk. — Alanya : Alanya Belediyesi, 1996. 478 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/4263).

- Alanya Türk Ocağı tarihçesi ve tanıtımı* / araştıran Fahri Yiğit. — 1. bsk. — Alanya : Türk Ocakları Alanya Şube Başkanlığı, [2002?]. 40 s. ; 20 cm. (A.VII/3898).
- Albania I : a cura dell'Istituto di Studi Adriatici Venezia.* — [y.y.] : Istituto di Studi Adriatici, [t.y.]. 270 s. : res., hrt. ; 18 cm. (A.VII/4698-1).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Trabzonlu meşhurlar ansiklopedisi* / Hüseyin Albayrak. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2008. 743, yak. 75 s. : res. ; 31 cm. — (Vadi yayınları ; 226. Sözlük dizisi ; 5) ISBN 9789756768822 (B.I/4806).
- ALBUM, STEPHEN : *Sylloge of islamic coins in the Ashmolean, vol. 9 : Iran after the Mongol invasion* / Stephen Album. — Oxford : Ashmolean Museum, 2001. xli, 104, 89 s. : res. ; 31 cm. ISBN 1854441590 (B.I/4723-9).
- ALBUM, STEPHEN : *Sylloge of islamic coins in the Ashmolean, vol. 1 : the pre-reform coinage of the early islamic period* / Stephen Album, Tony Goodwin. — Oxford : Ashmolean Museum, 2002. ix, 121, [47], 47 s. : res., hrt. ; 30 cm. ISBN 1854441736 (B.I/4723-1).
- ALİ EMİRİ EFENDİ, 1857-1924 : *Osmanlı Doğu Vilâyetleri : Ali Emiri'nin Osmanlı Vilâyet- Şarkiyesi : sadeleştirme-açıklamalı dipnot-orjinal metin* / Ali Emiri Efendi [1857-1924] ; yay. haz. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008. 246 s. : res. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 154. Tarih ; 25) ISBN 9789944118460 (A.VII/4666).
- ALİ EMİRİ : *Osmanlı Vilâyet- Şarkiyesi : Doğu vilâyetleri* / Ali Emiri ; yay. haz. Kenan Ziya Taş, Sadettin Baştürk, Serkan Sarı. — 1. bsk. — Ankara : İlahiyât, 2005. 111 s. ; 21 cm. — (İlahiyât. Araştırma-İnceleme ; 48) ISBN 9756666900 (A.VII/4158).
- ALİ EMİRİ, 1857-1924 : *Yemen hatıratı* / Ali Emiri [1857-1924] ; çevrimyazı-tercüme Yusuf Turan Günaydın. — 1. bs. — Ankara : İcce, 2007. 119 s. ; 21 cm. — (İcce yayınları ; 181. Anı ; 7) ISBN 9789758988983 (A.VII/4173).
- ALİ RİZA SEYFİ : *İskitler ve İskitler hakkında Herodot'un verdiği bilgiler* / Ali Rıza Seyfi. — İstanbul : Resimli Ay Matbaası, 1934. 112 s. ; 20 cm. (A.VII/3911).
- ALLOM, THOMAS, 1804-1872 : *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor* / Thomas Allom [1804-1872] ; illustrations by Thomas Allom ; descriptions by Robert Walsh, J. C. M. Bellew ; ed. and introduced by Mark Wilson. — Ist Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2006. xiii, 218 s. : res. ; 28 cm. ISBN 1593331398 (B.I/4836).
- ALP, İLKER : *Ehrenfriedhöfe in Edirne und Umgebung, die die Grausamkeiten der Bulgaren in die Gegenwart Bezeugen* / İlker Alp ; übersetzt von G. Çorlu. — Ankara : Veröffentlichungen des Türkische Republik Kulturministeriums, 1990. 39 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Veröffentlichungen des Türkische Republik Kulturministeriums ; 1242. Die Reihe Übersetzung Werke ; 85) ISBN 975170748X (A.VII/4701).
- ALT, ALBRECHT, 1883-1956 : *Völker und Staaten Syriens im frühen Altertum* / Albrecht Alt [1883-1956]. — Leipzig : Hinrichs, 1936. 38 s. : hrt. ; 22 cm. — (Der Alte Orient ; bd. 34, heft 4) (A.VII/4372).
- ALTAN, ÇETİN : *Atatürk'ün sosyal görüşleri* / Çetin Altan. — İstanbul : Dönem, [19??]. 95 s. ; 19 cm. — (Dönem yayınları ; 5. İnceleme dizisi ; 2) (A.VII/4450).
- Der Altar von Pergamon : antiken-sammlung.* — Berlin : Staatliche Museen zu Berlin, 1968. yak. 50 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/4804).
- Alternatif Parti tüzük ve programı.* — Ankara : Alternatif Parti, [t.y.]. 16 s. ; 21 cm. (A.VII/4211).
- ALİNTAŞ, AYTEN : *Gül gülsuyu : tarihte, tedavide ve gelenekteki yeri* / Ayten Altıntaş. — İstanbul : Tempo Matbaacılık, 2007. 151, [7] s. : rnk. res. ; 17 cm. (A.VII/4008).
- ALYOT, HALİM : *Türkiye'de zabta : tarihi gelişim ve bugünkü durum* / Halim Alyot. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Akademisi Türk Polis Tarihi Araştırmaları Merkezi, 2008. vii, 1092, [40], xvi s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Akademisi Türk Polis Tarihi Araştırmaları Merkezi ; 1) (A.VII/4675).
- Am Rhein entlang / ein bildband von Otto Siegner.* — München-Pullach : Ludwig Simon, [t.y.]. 79 s. : res. ; 27 cm. (B.I/4928).

- AMANOV, ŞATLIK : *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya politikaları / Şatlık Amanov.* — İstanbul : Gökkuşbucağı, 2007. 519 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9789944975064 (A.VII/4121).
- AMASYA ARAŞTIRMALARI (1. : 2007 : AMASYA) : *I. Amasya araştırmaları, 13-15 Haziran 2007, 2. kitap : Amasya'nın Türk edebiyatına katkısı, coğrafi açıdan Amasya, Amasya'da ziraat-botanik-çevre, Amasya'da eğitim faaliyetleri, Amasya'da arkeoloji-turizm-nimari* / ed. Yavuz Bayram. — Amasya : Amasya Valiliği, 2007. s. xiv, 611-1378 : rnk. res. ; 24 cm. — (Amasya Valiliği yayın no ; 23) ISBN 9789755858463 (A.VII/4378-2).
- AMASYA ARAŞTIRMALARI (1. : 2007 : AMASYA) : *I. Amasya araştırmaları, 13-15 Haziran 2007, 1. kitap : tarih içinde Amasya, tıp tarihinde Amasya* / ed. Yavuz Bayram. — Amasya : Amasya Valiliği, 2007. 608 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Amasya Valiliği yayın no ; 23) ISBN 9789755858463 (A.VII/4378-1).
- Amasya kültür envanteri* / haz. Celâl Özdemir... [vc başk.]. — Amasya : Amasya Valiliği, 2007. 624 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Amasya Valiliği yayın no ; 22) ISBN 9789755858470 (B.I/4793).
- Amasya : Selçuklu-Osmanlı mimarisi ve bezemeleri* : Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Nakışhanesi yorumuyla / yay. haz. Nil Sarı, Gülbün Mesara, Ümit Emrah Kurt. — [Amasya] : Amasya Valiliği, 2007. ix, 113 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9789755858081 (B.I/4673).
- ABD-İran gerginliği ve Türkiye'ye etkileri* / yay. haz. Adem Demir, Mustafa Sönmez, Orhan Altınçubuk, Cengiz Baştuhan, Mehmet Ekinci. — Ankara : Türkiye Emekli Subaylar Derneği Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007. 207 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Sempozyum Sonuç Raporu ; 1) (A.VII/4619).
- AMMIANUS MARCELLINUS : *Ammianus Marcellinus, vol. 3 : history, books 27-31 : excerpta valesiana* / Ammianus Marcellinus ; with an English translation by John C. Rolfe. — reprinted. — London : Harvard University Press, [t.y.]. vii, 683 s. : hrt. ; 17 cm. — (The Loeb Classical Library) ISBN 9780674993655 (A.VII/4394-3).
- AMMIANUS MARCELLINUS : *Ammianus Marcellinus, vol. 2 : history, books 20-26* / Ammianus Marcellinus ; with an English translation by John C. Rolfe. — reprinted. — London : Harvard University Press, 2006. vii, 683 s. : hrt. ; 17 cm. — (The Loeb Classical Library) ISBN 0674993489 (A.VII/4394-2).
- AMMIANUS MARCELLINUS : *Ammianus Marcellinus, vol. 1 : history, books 14-19* / Ammianus Marcellinus ; with an English translation by John C. Rolfe. — London : Harvard University Press, 2005. xlix, 583, [2] s. : hrt. ; 17 cm. — (The Loeb Classical Library ; 331) ISBN 0674993314 (A.VII/4394-1).
- ANADOLU, ZİHNİ T. : *Truva atında ilk akşam* / Zihni T. Anadol. — 1. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1988. 440 s. ; 19 cm. — (Milliyet yayınları ; 71) (A.VII/4060).
- Anadolu Arkeolojisine Katkılar : 65. yaşında Abdullah Yaylalı'ya sunulan yazılar* / derleyen Turan Takaoğlu. — İstanbul : İlitit Color, 2006. 378 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9757487961 (B.I/4841).
- Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları* / ed. Hakkı Acun. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 559 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3101. Sanat Eserler dizisi ; 466) ISBN 9789751732736 (B.I/4825).
- Anadolu'da çağlar boyu sikke = Coins throughout the ages in Turkey* / haz. N. Olcay, I. Ebcioğlu, T. Gökylıdırım, A. Müller-Henning, G. Paksoy. — [y.y.] : [yayl.y.], 1983. 26 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4807).
- Anadolu'da pişen toprak = Earth fired in Anatolia* / çev. = translation Nora Sirman ; fotoğraflar = photography Reyhan Ekşi. — 1. bsk. = 1st print. — İstanbul : Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi, 2007. 324 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9789758919222 (B.I/4877).
- Anadolu'da Türk devri çini ve seramik sanatı* / ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 528 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3107. Sanat Eserler dizisi ; 469) ISBN 9789751732989 (B.I/4828).

- Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı : Türkiye'de neolitik dönem : yeni kazılar-yeni bulgular /* yay. haz. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkoloji ve Sanat, 2007. 2 c. (xiii, 458 s. ; 441 s.) ; 27 cm. ISBN 9789944750226 (B.I/4784).
- Anatolia Antiqua XV : recueil de travaux publiés par l'Institut Français d'Études Anatoliennes Georges-Dumézil* İstanbul = *Eski Anadolu XV /* éd. par Pierre Chuvin, Aksel Tibet. — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2007. 369 s. : res. ; 29 cm. ISBN 2906053937 (B.I/4868).
- Anatolia moderna X : travaux et recherches de l'Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil et de l'Observatoire Urbain d'Istanbul = Yeni Anadolu X /* éd. sous la direction de Pierre Chuvin ; avec la collaboration de Jean-Louis Bacqué-Grammont, Aksel Tibet. — Paris ; İstanbul : Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien Maisonneuve Jean Maisonneuve Successeur ; Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2004. 234 s. : res. ; 29 cm. — (Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil ; 48) ISBN 2720011479 ; ISBN 2906053619 (B.I/4869).
- ANDERSEN, HANS CHRISTIAN, 1805-1875 : *A poet's bazaar : a journey to Greece, Turkey & up the Danube /* Hans Christian Andersen [1805-1875] ; translated from the Danish & with an introduction by Grace Thornton. — New York : Michael Kesend Publishing, 1988. xvi, 207 s. : res. ; 23 cm. ISBN 0935576231 (A.VII/4224).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazınlar kataloğu, I : üniversite A ve üniversite B koleksiyonları /* yay. haz. Derya Örs, Kemal Tuzcu, Muhammet İlekimoğlu. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2006. 408 s. ; 30 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları ; 400. Yazma Kataloqları serisi ; 1) ISBN 9754827281 (B.I/4639-1).
- Antalya /* metin = text Hümeyra Özalp Konyar ; fotoğraflar = photography Rasim Konyar. — İstanbul : TÜRSAB, 2007. 275 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (TÜRSAB Kültür yayınları = TÜRSAB Cultural publications) ISBN 9758697005 (B.I/4896).
- APATAY, ÇETİNKAYA : *Ege'de olup bitenler /* Çetinkaya Apatay. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2006. xxxi, 418 s. : res. (çoğu rnk.), hrt. ; 24 cm. ISBN 9754093970 (A.VII/4024).
- ARASLI, ALTAN : *Azeri, Kazanlı, Kırm Türklerinin folklor ve musikisi /* Altan Araslı. — Ankara : Yurtrenkleri Yayıncı, 2008. 210 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975830349X (A.VII/4126).
- ARASLI, ALTAN : *Mostar Köprüsü /* Altan Araslı. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2004. 318 s. : rnk. res. ; 21 cm. ISBN 9753385722 (A.VII/4127).
- ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI (24. : 2006 : ÇANAKKALE) : 24. *Araştırma sonuçları toplantısı, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale /* yay. haz. Fahriye Bayram, Birnur Koral. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları no ; 3080. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayım no, ISSN 1017-7663 ; 120) ISBN 9789751732453 (tk.) (A.VII/4605).
- ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI (23. : 2005 : ANTALYA) : 23. *Araştırma sonuçları toplantısı, 30 Mayıs-3 Haziran 2005, Antalya /* yay. haz. Koray Olşen, Fahriye Bayram, Adil Özme. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları no ; 3053. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayım no, ISSN 1017-7663 ; 114) ISBN 9751731844 (tk.) (A.VII/4606).
- L'Arbre anthropogène du Waqwaq, les femmes-fruits et les îles des femmes /* recherches sur un mythe à large diffusion dans le temps et l'espace publiées par Jean-Louis Bacqué-Grammont ; en collaboration avec Michele Bernardini, Luca Berardi. — Napoli : Università degli Studi di Napoli "L'Orientale", 2007. 342 s. : res. ; 24 cm. — (Università degli Studi di Napoli "L'Orientale". Dipartimento di Studi Asiatici. Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil series minor, ISSN 1824-6109 ; 72) (A.VII/4670).
- Archives d'Alexis de Tocqueville, 1805-1859 : répertoire numérique du fonds conservé au château de Tocqueville (Manche) /* [rédacteur] Vanessa Gendrin ; publié sous la direction de Gilles Désiré dit Gosset. —

- Saint-Lô : Archives Départementales de la Manche, 2007. 169 s. ; 23 cm. ISBN 9782860500258 (A.VII/4287).
- Arealna lingvistika : teorii i metodi / materijali od naučnata konferentsija po povod petgodišnjata od smrtta na bojidar vidoeshi.* — Skopje : Makedonska Akademija Na Naukite i Umetnostite, 2005. 384 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9989101531 (A.VII/4056).
- Arheologičeskie otkritiya 2004 goda.* — Moskva : Nauka, 2005. 590 s. : res. ; 22 cm. ISBN 5020103217 (A.VII/4783).
- ARIK, REMZİ OĞUZ, 1899-1954 : *Turuva kılavuzu : I. tarih, II. kazıların tarihi, III. kazıların neticeleri, IV. Turuva'ya nasıl gezneli? / Remzi Oğuz Arık [1899-1954].* — 1. bs. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1951. 141, [28] s. : res., katl. hrt. ; 19 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınlarından ; seri I-sayı ; 14) (A.VII/4825).
- ARIK, SABİRE : *Ahmet Müdhat Efendi i Bohater Jego Powiesci Gardijanski / Sabirc Arık.* — [y.y.] : [yayl.y.], 2007. s. 181-187 ; 24 cm. Przeglad Orientalistyczny 3-4 (2007)'den ayrılışım. (A.VII/4622).
- ARIKAN, ZEKİ : *İzmir basımından seçmeler, 1923-1938 / Zeki Arıkan.* — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2003. xvi, 609 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 37) ISBN 9751800781 (A.VII/4086-2,1).
- Aristide Briand, la Société des Nations et l'Europe 1919-1932 : actes du colloque scientifique international tenu à Paris, Université Paris-Sorbonne et Fondation Simone et Cino del Duca, 13-15 Octobre 2005 / [organisé par] Association Internationale d'Histoire Contemporaine de l'Europe ; publié sous la direction de Jacques Bariéty ; préface de Jean-Robert Pitte.* — Strasbourg : Presses Universitaires de Strasbourg, 2007. 542 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9782868203076 (A.VII/4285).
- ARKEOMETRİ SONUÇLARI TOPLANTISI (22. : 2006 : ÇANAKKALE) : 22. *Arkeometri sonuçları toplantısı, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale / yay. haz. Fahriye Bayram, Adil Özme.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. 192 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları no ; 3081. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayını no, ISSN 1017-7671 ; 119) ISBN 9789751732491 (A.VII/4602).
- ARKEOMETRİ SONUÇLARI TOPLANTISI (21. : 2005 : ANTALYA) : 21. *Arkeometri sonuçları toplantısı, 30 Mayıs-3 Haziran 2005, Antalya / yay. haz. Koray Olşen, Fahriye Bayram, Adil Özme.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006. 204 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları no ; 3052. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayını no, ISSN 1017-7671 ; 113) ISBN 9751731917 (A.VII/4601).
- ARMAĞAN, AHMET MUNİS : *Asya'dan Anadolu'ya Türkler'in anı defteri / Ahmet Munis Armağan.* — İzmir : [yayl.y.], 2006. 496 s. ; 24 cm. ISBN 9759800128 (A.VII/4161).
- ARMAJANI, YAHYA : *Middle East : past and present / Yahya Armajani, Thomas M. Ricks.* — 2nd ed. — New Jersey : Prentice-Hall, 1986. xiv, 466 s. ; 24 cm. ISBN 0135815541 (A.VII/4227).
- ARSLAN, AHMET : *İlkçağ felsefe tarihi 3 : Aristoteles / Ahmet Arslan.* — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xv, 391 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 180. Felsefe ; 6) ISBN 9786053990017 ; ISBN 9789756176083 (tk.) (A.VII/0535-3).
- ARSLAN, MEHMET : *Mihri Hâtun Divânı / Mehmet Arslan.* — 1. bs. — Amasya : Amasya Valiliği, 2007. 400 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Amasya Valiliği yayını no ; 24) ISBN 9789755858500 (A.VII/4377).
- Arşiv belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918, cilt 8 : 1914-1915 = Armenian activities in the archive documents 1914-1918, volume 8 : 1914-1915.* — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2005-2007. 8 c. ; 24 cm. — (Genelkurmay BasımEvi yayını numarası ; 2005/29, 2005/30, 2006/56, 2006/57, 2006/79, 2006/114, 2007/71, 2008/11) ISBN 9754093121 (tk.) ; ISBN 9789754094756 (8.c.) (A.VI/8827-8).
- ARTUN, ALİ : *Müze ve modernlik : tarih sahneleri-sanat müzeleri I / Ali Artun ; yay. haz. Elçin Gen.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 348 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1189. Sanat Hayat dizisi ; 9) ISBN 9750504437 (A.VII/4298-1).

- ARUZ, JOAN : *Marks of distinction : seals and cultural exchange between the Aegean and the Orient : ca. 2600-1360 B.C.* / Joan Aruz. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2008. xv, 438, [47] s. : res. ; 26 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel ; 7) ISBN 9783805334501 (B.I/4924).
- ASITON, RICCIARD : *Sylloge nummorum Graecorum [Great Britain], vol. V : Ashmolean Museum Oxford, part 9 : Bosphorus-Aeolis* / Richard Ashton, Stanley Ireland. — 1st published. — Oxford ; New York : Oxford University Press ; Spink and Son Limited for The British Academy, 2007. [8], 59, lix, [1] s. : res. ; 30 cm. ISBN 9780197264164 (B.I/4804-V,9).
- ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU (11. : 2007 : İSTANBUL) : *On birinci askerî tarih sempozyumunu bildirenleri II : sunulmayan bildiriler : XVIII. yüzyıldan günümüze Orta Doğu'daki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine etkileri, 04-05 Nisan 2007, İstanbul.* — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. 311 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2008/09) ISBN 9789754094725 (A.VII/3484-2).
- ATAKSOY, HALİS : *Diyarbakır tarihinde Komuk eli* / Halis Ataksoy ; yay. haz. Yılmaz Ataksor. — İstanbul : [yayl.y.], 1988. xxvii, 71 s. : res. ; 2 katl. hrt. ; 20 cm. (A.VII/4036).
- ATALAY, BESİM : *Maraş tarihi ve coğrafyası* / Besim Atalay ; yay. haz. İlyas Gökhan, Mehmet Karataş. — Kahramanmaraş : Ukde Kitaplığı, 2008. 251, 172 s. : res. ; 23 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 45. Maraş Tarihi serisi ; 17) (A.VII/4525).
- ATANIYAZOV, SOLTANŞA : *Türkmen dilinin sözköhi (etimolojik) sözlüğü* / Soltanşa Ataniyazov. — Aşgabat : Miras, 2004. 494 s. ; 21 cm. (A.VII/4431).
- ATAR, FAHREDDİN : *İslâm adliye teşkilâtı : ortaya çıkışı ve işleyişi* / Fahreddin Atar. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, [1982?]. vi, 246 s. ; 24 cm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları ; 184) (A.VII/4813).
- Atatürk ilkeleri ve devrim tarihi, I* / Erkan Şenşekerci, Yılmaz Gülcan, Hayrettin Şahin, Mine Akkuş. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2007. xi, 241 s. ; 24 cm. ISBN 9789756149362 (A.VII/3901-1).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Atatürk'ün not defterleri 7 : 19ncu Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'in not defteri ile Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı'ndan-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı'na kadar tuttuğu günlük notları* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938]. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2005. xi, 228 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2007/70) ISBN 9754092540 (7.c) ; ISBN 975409246X (tk.) (A.VI/9321-7).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Nutuk* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938]. — İstanbul : Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1962. 3 c. ; 19 cm. (A.VII/4034).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Nutuk (söylev)* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938]. — Ankara : Türk Hava Kurumu, 2008. 1 DVD. (CD/0179).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Söylev (1919-1927) ve demeçler (1928-1938)* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938] ; ed. Erkan Şenşekerci ; yay. haz. Erkan Şenşekerci, Nilüfer İnceman Akgün, Hayrettin Şahin, Mine Akkuş. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2007. xii, 427 s. ; 24 cm. ISBN 9789756149379 (A.VII/3900).
- Atatürk und die Türkei : in der deutschen Press, 1910-1944* / verfasser S. Eriş Ülger. — 2. auflage. — Hückelhoven ; Ankara : Schulbuchverlag Anadolu ; Kültür Bakanlığı, 1993, c1992. 248 s. : res. ; 30 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1439) ISBN 9751711479 (B.I/4818).
- Atatürk yolunda kırk yıl* / haz. Adnan Binyazar. — İstanbul : Varlık, 1973. 274 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları ; 1740. Faydalı Kitaplar ; 134) (A.VII/4447).
- ATILGAN, GÖKHAN : *Behice Boran : öğretim üyesi, siyasetçi, kuramcı* / Gökhan Atılgan. — 1. bs. — İstanbul : Yordam Kitap, 2007. 559 s. ; 20 cm. — (Yordam Kitap ; 33) ISBN 9789944122214 (A.VII/4123).
- ATILLA, A. NEDİM : *İzmir demiryolları* / A. Nedim Atilla. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. 215 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 36) ISBN 9751800765 (A.VII/4085).

- ATMACA, TAYFUN : *Krallıktan Cumhuriyete : tarihte iz bırakan dostluğun mimarları : Zogu ve Atatürk / Tayfun Atmaca.* — Ankara : [yay.l.y.], 2007. 344 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789759421519 (A.VII/4296).
- ATUN, ATA : *Milat öncesinden günümüze Kıbrıs tarihi üzerine belgeler, cilt 3 / Ata Atun.* — 1. bs. — Gazimağusa : Samtay Vakfı, 2007. xv, 606 s. : res. ; 24 cm. — (Samtay Vakfı yayınları ; 19) ISBN 9756653078 (tk.) ; ISBN 97566531098 (3.c.) (A.VII/4715-3).
- ATUN, ATA : *Milat öncesinden günümüze Kıbrıs tarihi üzerine belgeler, cilt 2 / Ata Atun.* — 1. bs. — Gazimağusa : Samtay Vakfı, 2006. xiii, 596 s. : res. ; 24 cm. — (Samtay Vakfı yayınları ; 15) ISBN 9756653078 (tk.) ; ISBN 9756653094 (2.c.) (A.VII/4715-2).
- ATUN, ATA : *Milat öncesinden günümüze Kıbrıs tarihi üzerine belgeler, cilt 1 / Ata Atun.* — 2. bs. — Gazimağusa : Samtay Vakfı, 2008. xvi, 531 s. : res. ; 24 cm. — (Samtay Vakfı yayınları ; 12) ISBN 9756653078 (tk.) ; ISBN 9756653086 (1.c.) (A.VII/4715-1).
- AUSTIN, M. M. [MICHEL MERVYN], 1943- : *The hellenistic world from Alexander to the Roman conquest : a selection of ancient sources in translation / M. M. [Michel Mervyn] Austin [1943-].* — 2nd augmented ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008, c2006. xxx, [3], 625 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 9780521535618 (A.VII/4475).
- AVALIŞVİLİ, GİORĞİ : *Mgzavroba Tbilisi dam İerusalimamde / Giorgi Avalişvili ; tekstü gamosatsmad moamzada, gamokulera, leksikoni da sadzicblebi Daurtu El. Metrevelma.* — Tbilisi : Gamomtsemloba " Metsnicreba", 1967. 386 s. : res. ; 26 cm. + 1 katl. hrt. (B.I/4815).
- AVERYANOF, B. : *Ondokuzuncu asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri : Türk-İran-Rus Kürdlerinin vaziyet-i hazıraları / B. Averyanof ; Rusçadan tercüme edenler Adil Efendi, Mustafa Efendi.* — Ankara : İnkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926. 1 CD-ROM (229 s.) (CD/0190).
- Avrasya Partisi program.* — Ankara : Avrasya Partisi, 2002. 48 s. ; 21 cm. (A.VII/4209).
- AYA, ŞÜKRÜ SERVER : *The genocide of truth / Şükrü Server Aya.* — İstanbul : İstanbul Commerce University, 2008. xi, 702 s. ; 24 cm. — (İstanbul Commerce University publications no ; 25) ISBN 9789756516249 (A.VII/4414).
- AYAR, MESUT : *Osmanlı Devletinde kolera : İstanbul örneği, 1892-1895 / Mesut Ayar.* — İstanbul : Kitabevi, 2007. xx, 524 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 326) ISBN 9789759173524 (A.VII/4741).
- AYAŞLI, MÜNEVVER, 1906-1999 : *İşittiklerim gördüklerim bildiklerim / Münevver Ayaşlı [1906-1999].* — 2. bsk. — İstanbul : Timaş, 2006. 191 s. : res. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 727. Hatıra dizisi ; 26) ISBN 9753626460 (A.VII/4586).
- AYDIN, ERHAN : *Şine Usu Yazıtı / Erhan Aydın.* — Çorum : KaraM, 2007. 129, [21] s. : res. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 19. Dillibilim Kitaplığı ; 3) ISBN 9789756467251 (A.VII/4102).
- AYDIN, ERHAN : *Türk Runik kaynakçastı / Erhan Aydın.* — Çorum : KaraM, 2008. viii, 197 s. ; 24 cm. — (KaraM yayınları ; 22. Yakınçağ Kitaplığı ; 2) ISBN 9789756467275 (A.VII/4592).
- AYDIN, HİLMİ : *Sultanların silahları : Topkapı Sarayı Silah Koleksiyonu / Hilmi Aydın.* — 1. bsk. — [Ankara] : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 227 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3099. Sanat Eserleri dizisi ; 464) ISBN 9789751732682 (B.I/4820).
- AYDIN, MAHİR : *Girit : sarı kitap / Mahir Aydın ; yay. Nezih Başgelen.* — İstanbul : Arkoloji ve Sanat, 2008. 133 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9786053960133 (A.VII/4656).
- Ayer y hoy de la Prensa en Judeoespañol : actas del simposio organizado por el Instituto Cervantes de Estambul en colaboración con el centro de investigaciones sobre la cultura Sefardi Ottomana Turka los días 29 y 30 de Abril de 2006 / ed. de Pablo Martín Asucero, Karen Gerson Şarhon.* — İstanbul : Isis, 2007. 128 s. ; 24 cm. — (Cuadernos del Bósforo ; 7) ISBN 9789754283495 (A.VII/4196).
- AYGEL, CEMAL : *Üç antik şehir : Priene, Miletos, Afrodisyas / Cemal Aysel.* — İzmir : Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1958. 42, [4] s. : res. ; 17 cm. (A.VII/4442).

- AYHAN, BÜNYAMİN : *Millî Mücadele'de basın : olağanüstü durumlarda propaganda* / Bünyamin Ayhan. — 1. bs. — Konya : Tablet, 2007. 480 s. ; 22 cm. — (Tablet ; 87) ISBN 9756346969 (A.VII/4319).
- Aylık dış basın değerlendirmesi, Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y. ; grafik ; 29 cm. (B.I/4862).
- AYN-I ALİ EFENDİ : *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvan / Ayn-ı Ali Efendi ; önsöz M. Tayyib Gökbilgin.* — İstanbul : Enderun Kitabevi, 1979. 40, 140 s. ; 17 cm. — (Enderun yayınları ; 4) (A.VII/3904).
- AYPARLAR, HASAN : *Bazı yönleriyle Kırkhan / Hasan Ayparlar.* — 1. bsk. — Antakya : [yayl.y.], 2002. x, 120 s. ; rnk. res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9759299100 (A.VII/4159).
- AYPARLAR, HASAN : *19. Yüzyılda Gâvur Dağları ve Amik Ovası'nda İslah ve iskân hareketleri : Derviş Paşa İskânı / Hasan Ayparlar ; yay. haz. Fatma Ayparlar.* — 1. bsk. — Hatay : [yayl.y.], 2007. xx, 212 s. ; 22 cm. ISBN 9789759299118 (A.VII/4160).
- AYTEKİN, HAKAN : *Hasret rüzgârı = The longing wind / Hakan Aytekin ; grafik tasarım = graphic design Gülizar Çuhacı, Hakan Aytekin ; Süryanice çev. = translation in Syriac language Eliyo Dere, Ferit Altınsu ; fotoğraflar = photographs Hakan Aytekin.* — İstanbul : [yayl.y.], 2006. 105 s. ; rnk res. ; 29 cm. ISBN 9944557307 (B.I/4837).
- AYVERDİ, SÂMİHA : *Âbide şahsiyetler / Sâmîha Ayverdi.* — 1. bs. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı, 1976. 271 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri ; 11) (A.VII/4535).
- BABACAN, HASAN : *Ermeni sorunu üzerine makaleler / Hasan Babacan.* — Afyonkarahisar : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2007. vi, 127 s. ; 24 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 65) ISBN 9789757150848 (A.VII/4228).
- BABAYAR, GAYBULLAH : *Köktürk Kağanlığı sikkeleri kataloğu = The catalogue of the coins of Turkic Qaghanate / Gaybullah Babayar.* — Ankara : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2007. 244 s. ; res. ; 31 cm. — (TİKA yayın no ; 92 = TİKA Edition no ; 92) ISBN 9789751940605 (B.I/4776).
- BADAWI, ELSAİD M. : *Arabic-English dictionary of Qur'anic usage / Elsaid M. Badawi, Muhammad Abdel Halcem.* — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xxvi, 1069 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 85) ISBN 9789004149489 (A.VII/4139).
- BADEMÇİ, ALİ, 1949- : *1917-1934 Türkistan Millî İstiklâl Hareketi Korbaşular ve Enver Paşa / Ali Bademçi [1949-].* — İstanbul : Ötüken, 2008. 2 c. ; 20 cm. — (Ötüken yayın nu ; 724. Kültür serisi ; 358) ISBN 9789754376777 (t.k.) (A.VII/4560).
- BAECHLER, CHRISTIAN : *L'Allemagne de Weimar, 1919-1933 / Christian Bacchler.* — [Paris] : Fayard, 2007. 483 s. ; 24 cm. ISBN 9782213633473 (A.VII/4275).
- BAER, MARC DAVID : *Honored by the glory of islam : conversion and conquest in Ottoman Europe / Marc David Baer.* — Oxford : Oxford University Press, 2008. x, 332 s. ; 24 cm. ISBN 9780195331752 (A.VII/4252).
- BAHAR, İ. İZZET : *Jewish historiography on the Ottoman Empire and its Jewry from the late fifteenth century to the early decades of the twentieth century / İ. İzzet Bahar.* — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2008. 168 s. ; 24 cm. ISBN 9789754283532 (A.VII/4660).
- BAIMATOWA, NASİBA S. : *5000 Jahre Architektur in Mittelasien : Lehmziegelgewölbe vom 4./3. Jt. v. Chr. bis zum Ende des 8. Jhs. n. Chr. / Nasiba S. Baimatowa.* — Mainz : Philipp von Zabern, 2008. xiii, 492 s. ; res., pl. ; 30 cm. — (Archäologie in Iran und Turan ; bd. 7) ISBN 9783805339063 (B.I/4844).
- Baki : hayatı, sanatı, şiirleri / haz. Nevzat Yesirgil.* — İstanbul : Varlık, 1953. 136 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları ; 182. Türk Klâsikleri ; 22) (A.VII/4444).
- BAKİYEV, NABİCAN : *Enver Paşa'nın vasiyeti / Nabican Bakiyev ; Özbekçe'den Türkiye Türkçesine aktaran Çağatay Koçar.* — 1. bsk. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2006. xxxvii, 290 s. ; res. ; 21 cm. ISBN 9944397016 (A.VII/4351).

- BALAY, CHRISTOPHE : *Edebiyatı novine farsî : kitab şinasiye intigadi ez 1356 ta 1379 = Littérature Persane moderne : bibliographie critique 1977-2000* / Christophe Balay, Shahrokh Tondro-Saleh. — Tâhran : Mo'in, Encümen-i İrân Şinasiye Feranse der İrân = Institut Français de Recherche en Iran, 1382 (2002). [20], 380, x s. ; 26 cm. — (Mecelle-i Çikidchayc İrân Şinasi Mucelleddi Mustakil Şumari ; 6 = Abstracta Iranica volume hors série, ISSN 0240-8910 ; 6) (B.I/4763).
- BALDIRAN, GALİP : *Pierre Loti ve oryantalist söylem* / Galip Baldiran ; genel yay. yönetmeni Seyhan Kurt. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2005. 132 [2] s. : res. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 128. Edebiyat ; 25) ISBN 9758867318 (A.VII/4769).
- BALİ, RIFAT N. : *1934 Trakya olayları* / Rifat N. Balı. — İstanbul : Kitabevi, 2008. xviii, 526 s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 345) ISBN 9789759173647 (A.VII/4767).
- BALİ, RIFAT N. : *The Jews and prostitution in Constantinople, 1854-1922* / Rifat N. Balı. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2008. 123 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789754283518 (A.VII/4197).
- BALIVET, MICHEL : *Turcohyzantiae : échanges regionaux, contacts urbains* / Michel Balivet. — I. impression. — İstanbul : Isis, 2008. 150 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 99) ISBN 9789754283525 (A.VII/4195).
- BALKAN, FUAT, 1887-1970 : *Komitacı : BJK'nin kurucusu Fuat Balkan'ın anıları* / Fuat Balkan [1887-1970] ; yay. haz. Turgut Gürer. — I. bsk. — İstanbul : Gürer, 2008. 272 s. : res. ; 24 cm. — (Gürer Kitap no ; 18. Tarih dizisi ; 2) ISBN 9789944081023 (A.VII/4307).
- Balkanlar el kitabı* / derleyenler Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ. — Çorum ; Ankara : KaraM ; Vadi, 2006-2007. 3 c. ; 24 cm. — (KaraM Kitaplığı ; 14. Çağdaş Sorunlar ; 2) ISBN 9756467134 (tk.) (A.VII/0376).
- Baltacı Mehmet Paşa : sempozyum bildirileri* / derleyen Kemal Çiçek. — Çorum : KaraM, 2007. 160 s. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 21. Yakınçağ Kitaplığı ; 2) ISBN 9789756467268 (A.VII/3991).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Arinna Kenti'nin suları, su yapıları ve Alaca Höyük* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri, 2005. 46 s. : pl. ; 24 cm. Archivum Anatolicum ; 8/1 = Anadolu Arşivleri 8/1'den ayırabası. (A.VII/4667).
- BARAKO, TRISTAN J. : *Tel Mor : the Moshe Dothan excavations, 1959-1960* / Tristan J. Barako ; with contributions by Donald T. Ariel... [et al.]. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2007. vii, 268 s. : res., şek. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 32) ISBN 9789654062022 (B.I/4646).
- BARBER, NOEL, 1909- : *The sultans* / Noel Barber [1909-]. — New York : Simon and Schuster, 1973. 304 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 0671216244 (A.VII/4222).
- BARDAKÇI, MURAT : *Son Osmanlılar : Osmanlı Hanedanı'nın sürgün ve miras öyküsü* / Murat Bardakçı. — gözld. gçrl. yeni bsk. — İstanbul : İnkılâp, 2008. 319 s. : [94] s. res. ; 24 cm. + 2 cd-rom. ISBN 9789751026163 (A.VII/4722).
- BARİŞTA, ÖRCÜN : *Osmanlı İmparatorluk dönemi Türk işlemleriden örnekler* / Örcün Barışta. — Ankara : [yayl.y.], 1981. xix, 277 s. : res., katl. tablo ; 23 cm. (A.VII/4455).
- BARLAS, UĞUROL : *Safranbolu halk bilgisi* / Uğuröl Barlas. — Karabük : Safranbolu'yu Koruma Derneği, 1982. 96 s. : res. ; 24 cm. — (Safranbolu'yu Koruma Derneği yayınları ; 2) (A.VII/4456).
- BARTHE, ÉDOUARD, 1882-1949 : *Le combat : d'un parlementaire sous vichy : journal des années de guerre, 1940-1943* / Édouard Barthe [1882-1949] ; introduction, notes et postface par Jean Sagnes ; texte établi par Joseph Sagnes ; avec la collaboration d' André Barthe, Jean Sagnes. — [Montpellier] : Singulière, 2007. 479 s. ; 24 cm. ISBN 9782354780050 (A.VII/4277).
- BARTHOLD, WILHELM, 1869-1930 : *İlk müslüman Türkler* / Wilhelm Barthold [1869-1930] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu. — I. bsk. — İstanbul : Örgün, 2008. 496 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi. Kùltür dizisi-Türk Tarihi ; 4) ISBN 9789757651673 (A.VII/4755).
- BARTOLINI, ROBERTO : *Florence and its hills* / Roberto Bartolini ; translated by Jane Thomas. — Florence : Bartolini, 1956. 253 s. : res. ; 19 cm. (A.VII/4168).

- BAŞ, EYUP** : *Dil-Tarih ilişkisi bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça tarih yazıcılığı : XVI. ve XVII. yüzyıl örnekleriyle* / Eyup Baş. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2006. 326 s. ; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayın no ; 361. İlmî Eserler serisi ; 70) ISBN 9753894872 (A.VII/4584).
- BAŞAĞAOĞLU, İBRAHİM** : *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Nükleer Tıp Anabilim dalı'nın tarihçesi* / İbrahim Başağaoğlu. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Nükleer Tıp Anabilim Dalı, 1993. 23 s. : res. ; 23 cm. — (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Nükleer Tıp Anabilim Dalı yayın no ; 16) (A.VII/4004).
- BAŞAĞAOĞLU, İBRAHİM** : *Health insurance in Turkey and ethical dilemmas* / İbrahim Başağaoğlu, Ayşegül Demirhan Erdemir. — Bremen : Edition Temmen, 2004. 123 s. ; 21 cm. ISBN 3861083604 (A.VII/4001).
- BAŞAĞAOĞLU, İBRAHİM** : *Prof. Dr. Ali İrfan Urgancıoğlu (1924-1999) : hayatı ve çalışmaları* / İbrahim Başağaoğlu. — İstanbul : İ. Ü. Basım ve Yayınevi, 2003. 56 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4000).
- BAŞAĞAOĞLU, İBRAHİM** : *Sağlık sigortası ve etik sorunlar* / İbrahim Başağaoğlu, Ayşegül Demirhan Erdemir. — İstanbul : Nobel Tıp Kitabevleri, 2003. 167 s. ; 20 cm. ISBN 9754202567 (A.VII/4002).
- BAŞAR, AHMET HAMDİ, 1897-1971** : *Ahmet Hamdi Başar'ın hatıraları, 2 : "yine hayal âleminde uçuyorum..." : demokrasiye geçiş, DP iktidarı ve 27 Mayıs* / Ahmet Hamdi Başar [1897-1971] ; yay. haz. Murat Koraltürk. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xiii, 730 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 189. Hatırat ; 2) ISBN 9786053090116 (2.c.) ; ISBN 9786053990086 (tk.) (A.VII/3929-2).
- BAŞAR, AHMET HAMDİ, 1897-1971** : *Ahmet Hamdi Başar'ın hatıraları, 1 : "Gazi bana çok kızmış!.." : Meşrutiyet, Cumhuriyet ve tek parti dönemi* / Ahmet Hamdi Başar [1897-1971] ; yay. haz. Murat Koraltürk. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xi, 762 s. : res. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 186. Hatırat ; 1) ISBN 9786053090109 (1.c.) ; ISBN 9786053990086 (tk.) (A.VII/3929-1).
- BAŞGELEN, NEZİH** : *Anadolu gezi notları* / Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. xi, 291, [17] s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 9786053960061 (A.VII/4654).
- BAŞGELEN, NEZİH** : *Cennet Bursa'dan panoramalar* / Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 23 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9756561939 (B.I/4872).
- BAŞGELEN, NEZİH** : *İstanbul : tarihi yarımada ve arkeoloji, 1860-1960 : genel bir bakış* / Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 27 s. : res. ; 28 cm. ISBN 9786053960058 (B.I/4874).
- BAŞGELEN, NEZİH** : *Türkiye'de koleksiyonculuk ve arkeolojik mirasın korunması : ulusal ve uluslararası yasal mevzuat ekleriyle* / Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 23 s. ; 28 cm. ISBN 9786053960041 (B.I/4873).
- Batılı gözüyle Balkanlarda Türk şehir ve eserleri.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1986. yak. 100 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4162).
- BAYAZIT, BEKİR SAMİ** : *1865-1866 Kürtlağ, Cebel-i Bereket Kozanoğulları isyanı ve güneydeki aşiretlerin iskânları* / Bekir Sami Bayazıt ; cd. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — 2. bsk. — Kahramanmaraş : Ukde, 2008. 256 s. ; 21 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 47. Maraş Tarihi serisi ; 19) (A.VII/4688).
- BAYHAN, AHMET ALİ** : *Tarihi ve kültürel değerleri ile Kurşunlu* / Ahmet Ali Bayhan, Fikri Salman, Adem Çelik. — Çankırı, Kurşunlu : Kurşunlu Kaymakamlığı, 2007. x, 174 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9789759417062 (A.VII/4676).
- BAYKAL, KÂZİM** : *Bursa ve anıtları* / Kâzım Baykal. — Bursa : Aysan Matbaası, 1950. 212, [36] s. : res., katl. pl ; 23 cm. (A.VII/3907).
- BAYKAL, KÂZİM** : *Diyarbakır Şehri : "broşür"* / Kâzım Baykal, Süleyman Savcı. — [Diyarbakır] : C.H.P. Diyarbakır Halkevi, 1942. 77 s. : res. ; 17 cm. — (C.H.P. Diyarbakır Halkevi neşriyatı ; 10) (A.VII/4061).
- BAYKARA, TUNCER** : *Osmanlılarda medeniyet kavramı* / Tuncer Baykara ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 448 s. ; 21 cm.

- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 271. Araştırma-İnceleme dizisi ; 228) ISBN 9789752551695 (A.VII/3955).
- BAYKARA, TUNCER : *Türk adının anlamı* / Tuncer Baykara. — gnşl. 3. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. vii, 114 s. ; 20 cm. — (AKDIYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 347. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 79) ISBN 9789751610140 (A.VII/4093).
- BAYLÂV, NÂŞİD : *Fâtiḥ Sultan Mehmed devrinde (te'lif, terceme ve istinsah edilen) tıb eserleri ile ilâçlar / Nâşid Baylâv.* — İstanbul : Türkiye Tıbbî Müstahzarat Lâboratuarları Derneği, 1953. vi, 83, yak. 50 s. ; res. ; 28 cm. — (Türkiye Tıbbî Müstahzarat Lâboratuarları Derneği yayınlarından no ; 1) (B.I/4644).
- BAYRAKAL, SEDAT : *Erken dönem Osmanlı minberleri* / Sedat Bayrakal. — İstanbul : Gökkuşbu, 2008. 258 s. ; res. ; 24 cm. ISBN 9789944275057 (A.VII/4552).
- BAYRAKTAR, HİLMİ : *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı : idarî, sosyal ve ekonomik yapı* / Hilmi Bayraktar. — Elazığ : Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi, 2007. xiv, 346 s. ; 24 cm. — (Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yayınları no ; 14. Tarih Şubesi yayınları no ; 12) ISBN 9789753940573 (A.VII/4018).
- BAYTOK, TANER : *İngiliz belgeleriyle Sevr'den Lozan'a : dünden bugüne değişen ne var?* / Tancır Baytok. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 375 s. ; 23 cm. ISBN 9789752935884 (A.VII/4591).
- BEARD, MARY, 1955- : *Religions of Rome, vol. 1 : a history* / Mary Beard [1955-], John North, Simon Price. — 9th printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. xxiv, 454 s. ; res., pl. ; 25 cm. ISBN 9780521316828 (A.VII/3693-1).
- Beethoven-Symposion, Wien 1970 : Berciht.* — Wien : Hermann Böhlau Nachf., 1971. 275 s. ; 24 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte ; 271. band. Veröffentlichungen der Kommission für Musikforschung heft ; 12) ISBN 3205036514 (broschiert) ; ISBN 3205036522 (gebunden) (A.VII/4234).
- BEHCETİ İSMAİL HAKKI EL-ÜSKÜDARİ : *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar = Ünlülerin mezarları* / Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî ; yay. haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu. — İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1976. 125 s. ; res. ; 24 cm. (A.VII/3910).
- BEHMOARAS, LİZ : *Suat Derviş : efsane bir kadın ve dönemi* / Liz Behmoaras ; cd. Yasemin Aktaş. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2008. 328 s. ; res. ; 20 cm. ISBN 9789751412492 (A.VII/4310).
- Beiträge zur Kenntnis des Orients : Jahrbuch der Deutschen Vorderasiengesellschaft für 1916* / hrsg. von Hugo Grothe. — Halle : Gebauer-Schwetsche Druckerei und Verlag, 1916. 13. band (235 s.) ; 24 cm. (A.VII/4621).
- BELL, GERTRUDE LOWTHIAN, 1868-1926 : *Amurath to Amurath* / Gertrude Lowthian Bell [1868-1926]. — 2nd Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2004. xvii, 370 s. ; res., hrt. ; 24 cm. ISBN 1593331533 (A.VII/4501).
- BELLİ, OKTAY : *Anadolu tanrıçaları* / Oktay Belli ; haz. ve cd. Oğuz Ergun. — İstanbul : Promete, 2001. 44 s. ; rnk. res. ; 24 cm. — (Promete Kültür dizisi) ISBN 9756625031 (A.VII/3993).
- BELLİ, OKTAY : *Van : die Hauptstadt der Urartäer (Ostanatolien)* / Oktay Belli. — 4. Aufl. — İstanbul : Net Turistik Yayınlar, 1989. 108 s. ; rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9754790949 (A.VII/3995).
- BERBER, ENGİN : *Mütareke ve işgal dönemi üzerine yazılar : bir İzmir kâbusu* / Engin Berber. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. ix, 220 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 25) ISBN 9751800668 (A.VII/4081).
- BERDİMUHAMEDOV, GURBANGULI : *Eserler yığındısı I / Gurbanguli Berdimuhamedov.* — Aşgabat : Türkmen Dövlət Neşiriyat Gulluğı, 2007. 415 s. ; 25 cm. (A.VII/4428-1).
- Bergama'dan Efes'e İzmir = İzmir from Pergamon to Ephesus* / metin = text Hümevra Özalp Konyar ; fotoğraflar = photography Rasim Konyar. — İstanbul : TÜRSAB, 2007. 379 s. ; rnk. res. ; 29 cm. — (TÜRSAB Kültür yayınları = TÜRSAB Cultural publications) ISBN 9758697021 (B.I/4895).

- BERNDT-ERSÖZ, SUSANNE** : *Phrygian rock-cut shrines : structure, function and cult practice* / Susanne Berndt-Ersöz. — Leiden ; Boston : Brill, 2006. xxiv, 410 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055 ; 25) ISBN 9004152423 ; ISBN 9789004152427 (B.I/4847).
- BEŞİR FUAD** : *Voltaire* / Beşir Fuad ; sadeleştirilenler ve yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku. — 1. bs. — Erzurum : Babil, 2002. 83, 83 s. ; 20 cm. — (Babil ; 14. Scyfctin Özege Osmanlı Klasikleri dizisi ; 2) ISBN 9758470167 (A.VII/4181).
- [BEYATLI], YAHYA KEMAL**, 1884-1958 : *Eğil dağlar : İstiklâl Harbi yazuları* / Yahya Kemal [Beyatlı] [1884-1958]. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1970. iv, 336 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 20) (A.VII/4821).
- BEYRU, RAUF** : *19. Yüzyılda İzmir'de sağlık sorunları ve yaşam* / Rauf Beyru. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2005. xvi, 390 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 49) (A.VII/4089).
- BIAGINI, ANTONELLO** : *Çağdaş Türkiye tarihi* / Antonello Biagini ; çev. Deniz Kocaoğlu, Gülçin Tuna ; yay. haz. Selma Koçak. — Ankara : Phoenix, 2007. 148 s. ; 22 cm. ISBN 9789944931311 (A.VII/4322).
- BİLGET, N. BURHAN** : *Sivas'ta Buruciye Medresesi* / N. Burhan Bilget. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. vii, 47 s. : rnk. res., pl. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1316. Tanıtma Eserleri dizisi ; 40) ISBN 9751708648 (A.VII/4037).
- BİLGİN, MEHMET** : *Rus işgalinde Trabzon direnişi* / Mehmet Bilgin ; yay. haz. Veyysel Usta. — 1. bsk. — Trabzon : Serander, 2008. 135, [4] s. : hrt. ; 22 cm. ISBN 9789944374101 (A.VII/4302).
- 1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kâhta, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darendede Kazlıları : vakıf ve mülk defteri* / yay. haz. Ersin Gülsoy, Mehmet Taştemir. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. lxxviii, 618 s. ; 24 cm. — (AKD'YK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XIV. Dizi-Sa. 16) ISBN 9789751619952 (A.VII/4077).
- 1915 Olaylarının ardındaki gerçeşler ve bugüne yansımaları : panel, 22.11.2007* / yay. haz. Ahmet Zeki Bulunç. — Ankara : Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007. 57 s. ; 24 cm. (A.VII/4669).
- BINNS, JOHN**, 1951- : *An introduction to the christian orthodox churches* / John Binns [1951-]. — 3rd printing with corrections. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xiv, 270 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 9780521667388 (A.VII/4386).
- 1710 Sayılı eserler kanunu ve bu kanunla ilgili yönetmelikler hakkında : incelemeler-yorumlar.* — İstanbul : Antikacılar ve Eski Eserleri Sevenler Derneği, 1976. 80 s. ; 16 cm. — (Antikacılar ve Eski Eserleri Sevenler Derneği yayınları ; 1) (A.VII/4823).
- Bir demokratın gündemi : Etyen Mahçupyan* / söyleşi M. Ferda Balancar. — 1. bsk. — İstanbul : Hayykitap, 2007. 216 s. ; 20 cm. — (Hayykitap ; 42. Söyleyecek Sözü Kalandar ; 1) ISBN 9789759059439 (A.VII/4095).
- Bir mimari deneyim : Trabzon ve Sarajevo'da mahalle = Jedan graditeljski pokuşaj : mahale u Trabzonu i Sarajevu* / ed. = urednik izdanja Halil İbrahim Düzenli. — 1. bsk. — İstanbul : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdarəsi Başkanlığı, 2007. 219, [19] s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9789757336686 (B.I/4774).
- Bir rönesans adamı : Doğan Kuban kitabı* / söyleşi Müjgan Yıldırım. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. ix, 436 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları genel yayını ; 1327. Nehir Söyleşi ; 29) ISBN 9789944881999 (A.VII/4010).
- Bir şaheser : Süleymaniye Külliyesi* / ed. Selçuk Mülayim. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2007. 416 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü ; 3102. Sanat Eserleri dizisi ; 467) ISBN 9789751732972 (B.I/4823).
- Bir zamanlar Ermeniler vardı!..* / Ömer Laçiner, Ümit Kıvanç, Şükrü Argın, Ahmet Çiğdem, Yecivart Danzikyan, Ahmet İnsel, Etyen Mahçupyan, Hamit Bozarslan, Taner Akçam, Hans-Lukas Kieser, Suavi Aydın, Melissa Bilal, Timuçin Binder ; ed. Abdullah Onay. — 1. bsk. — İstanbul : Birikim, 2008. 261 s. ; 20 cm. — (Birikim yayınları ; 39) ISBN 9789755160382 (A.VII/4096).

- Bir zamanlar Konya : fotoğraf albümü = Once upon a time in Konya / haz. = cd. İlaşım Karpuz, Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Divarçı. — 1. bsk. = 1st ed. — Konya : Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü = Directorate of Culture and Tourism of Konya, 2007. 96 s. : res. ; 27 cm. — (Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ; 162 = Provincial Directorate of Culture and Tourism of Konya ; 162.) (B.I/4765).*
- BİRAND, MEHMET ALİ :** *30 Sıcak gün / Mehmet Ali Birand. — 5. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1976. 286 s. : res. ; 27 cm. — (Milliyet yayınları. Belge/Kitap ; 1) (B.I/4689).*
- BIRD, COLIN :** *An introduction to political philosophy / Colin Bird. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. x, 311 s. ; 25 cm. — (Cambridge Introductions to Philosophy) ISBN 9780521544825 (A.VII/4494).*
- BİRİNCİ, ALİ :** *Refik Halid'in hayat hikâyesi ve hâtıraları / Ali Birinci. — İstanbul : İ. Lütü Scymen, 2007. s. 43-77 : res. ; 24 cm. Müteferrika Kış 2007, sayı 32'den ayrıbasım. (A.VII/3973).*
- BİRİNCİ, ALİ :** *Türkiye'de siyasi tarih'in ilk asistanı Rifki Salim Burçak : 2 Nisan 1913-30 Ağustos 1998 / Ali Birinci. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 65-74 ; 24 cm. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na armağan'dan ayrıbasım. (A.VII/4691).*
- BİRİNCİ, ALİ :** *Türkiye'de siyasi tarihin tarihi : isimler ve eserler / Ali Birinci. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. 64 s. ; 23 cm. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na armağan'dan ayrıbasım. (A.VII/4690).*
- BIRKENMEIER, JOHN W. :** *The development of the Komnenian army, 1081-1180 / John W. Birkenmeier. — Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2002. xxii, 263 s. : hrt. ; 25 cm. — (History of Warfare, ISSN 0928-0731 ; vol. 5) ISBN 9004117105 (A.VII/4391).*
- Bisanzio e i Turchi nella cultura del Rinascimento e del Barocco / tre saggi di Agostino Pertusi ; a cura di Carlo Maria Mazzucchi. — Milano : Vita e Pensiero, 2004. xxv, 232 s. : res. ; 22 cm. — (Bibliotheca Erudita. Studi e Documenti di Storia e Filologia ; 25) ISBN 8834311795 (A.VII/4696).*
- BLAISDELL, DONALD C. :** *Dünyâ-ı Umûmiyye : Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali denetimi / Donald C. Blaisdell ; Türkçesi Ali İhsan Dalgıç ; genel yay. yönetmeni Özgür Barış Akbayır. — 3. bsk. — İstanbul : Nesnel, 2008. 252 s. ; 20 cm. — (Nesnel yayınlar ; 4. Tarih dizisi ; 2) ISBN 9789944294256 (A.VII/4554).*
- BOBOVIUS, ALBERTUS, 1610-1675? :** *Topkapi : relation du sérial du grand seigneur / Albertus Bobovius [1610-1675?]; éd. présentée et annotée par Annie Berthier, Stéphane Yerasimos. — Arles : Sindbad-Actes Sud, 1999. 164 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèque Turque) ISBN 274272172X (A.VII/4256).*
- Der Bodensee : Landschaft, Städte und Umgebung. — Wien ; München : Anton Schroll & Co ; L. W. Seidel & Sohn, 1962. 67 s. : res. ; 24 cm. — (Europas Ferienstrassen) (A.VII/4050).*
- BODLEY, R. V. C. [RONALD VICTOR COURTENAY] :** *Tanrı elçisi Hazreti Muhammed / R. V. C. [Ronald Victor Courtenay] Bodley ; çev. Semih Yazıcıoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Necioğlu, [t.y.]. 368 s. ; 20 cm. A.VII/4819).*
- BOLAYIR, ALİ EKREM, 1867-1937 :** *Hâtıralar / Ali Ekrem Bolayır [1867-1937] ; haz. M. Kayahan Özgül. — 1. bs. — Ankara : Hecc, 2007. 429, [30] s. : res. ; 21 cm. — (Hecc yayınları ; 190. Anı ; 10) ISBN 9789944195072 (A.VII/3925).*
- BOSTAN, İDRİS :** *Osmanlılar ve Deniz : deniz organizasyonu, teşkilat, gemiler / İdris Bostan ; yay. haz. Özgür Oral. — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2007. ix, 241 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Küre yayınları ; 45. kitap. Tarih. Deniz Tarihi Araştırmaları ; 1) ISBN 9789756614525 (A.VII/3953).*
- Boşnakça sözlük : Boşnakça-Türkçe, Türkçe-Boşnakça / haz. Şakir Bayhan. — Ankara : [yayl.y.], 2006. 580 s. ; 21 cm. ISBN 9944580600 (A.VII/3952).*
- BOUQUET, OLIVIER :** *Les pachas du sultan : essai sur les agents supérieurs de l'état Ottoman, 1839-1909 / Olivier Bouquet. — Paris ; Louvain ; Dudley : Pecters, 2007. xxxiv, 587 s. : res. ; 24 cm. — (Collection Turcica ; 12) ISBN 9789042918924 (Leuven) ; ISBN 9782877239677 (France) (A.VII/3987).*
- BOUYER, CHRISTIAN :** *Les reines de France : dictionnaire chronologique / Christian Bouyer. — [Paris] : Perrin, 1992. 348 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 2262027056 (A.VII/4286).*

- BOZARSLAN, HAMİT** : *Türkiye'nin modern tarihi / Hamit Bozarслан ; Fransızca'dan çev. Heval Bucak ; cd. Abdullah Keskin. — İstanbul : Avesta, 2004. 166 s. ; 20 cm. — (Avesta ; 234. Sosyal Bilim ; 11) ISBN 9789944382359 (A.VII/4718).*
- BOZKURT, CELİL** : *Türk kamuoyunda Filistin problemi : ilk Arap-Yahudi çatışmaları, 1920-1939 / Celil Bozkurt ; cd. Deniz Saraç ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 224 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 294. Araştırma-İnceleme dizisi ; 251) ISBN 9789752551930 (A.VII/4595).*
- BOZKURT, ÖMER** : *Kamu yönetimi sözlüğü : Fransızca ve İngilizce karşılıkları / Ömer Bozkurt, Turgay Ergun. — 2. bsk. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2008. viii, 315 s. ; 24 cm. — (TODAE yayını no ; 342) ISBN 97897558918225 (A.VII/4190).*
- BÖLÜKBAŞI, DENİZ** : *1 Mart Vakası : Irak tezkeresi ve sonrası / Deniz Bölükbaşı. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2008. 221 s. ; 23 cm. ISBN 9789759915995 (A.VII/4329).*
- [BÖLÜKBAŞI], RIZA TEVFIK**, 1869-1949 : *Bergson hakkında : Henri Bergson ve felsefesi / Rıza Tevfik [Bölükbaşı] [1869-1949] ; sadeleştirilenler ve yay. haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku ; genel yay. yönetmeni Seyhan Kurt. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2005. 126 s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 146. Felsefe ; 3. Osmanlı Felsefe Araştırmaları ; 2) ISBN 9758867687 (A.VII/4179).*
- BRASSEY, [ANNIE ALNUTT], BARONES**, 1838-1887 : *Sunshine and storm in the East, or cruises to Cyprus and Constantinople / [Annie Alnutt] Brassey [Barones, 1838-1887]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2005. xxviii, ix-xxi, 488 s. ; res., hrt. ; 23 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 7) ISBN 1593333048 (A.VII/4512).*
- BREITENBERGER, BARBARA** : *Aphrodite and Eros : the development of erotic mythology in early Greek poetry and cult / Barbara Breitenberger. — New York ; London : Routledge, 2007. x, 296 s. ; res. ; 24 cm. — (Studies in Classics) ISBN 0415968232 (A.VII/4020).*
- Budapest : die Königin der Donau. — Budapest : Städtischen Fremdenverkehrs-Amtes, 1937. 47 s. ; res. ; 20 cm. (A.VII/4165).*
- BULDUK, ABDULGANİ FAHRİ** : *Diyarbakır valileri / Abdulgani Fahri Bulduk ; yay. haz. Eyyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşgın ; cd. Canan Seyfeli. — İstanbul : Medrese, 2007. 186 s. ; 21 cm. — (Medrese yayınları ; 3. İnceleme-Araştırma ; 1) ISBN 9789759044305 (A.VII/3949).*
- BULGARSKO İSTORİÇESKO DRÜESTVO (3RD : 1981 : SOFİYA)** : *Bulgariya 1300-institutsii i dirjavna traditsiya : dokladi na tretiya kongres na Bulgarskoto istoričesko drüestvo 3-5 Oktombri 1981, tom 2 / redaktsionna kolegiya Evlogi Bujaški... [et al.]. — Sofiya : Bulgarsko İstoričesko Drüestvo, 1982. 653 s. ; 25 cm. (A.VII/4440-2).*
- BULGURLU, VERA** : *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans kurşun mühürleri / Vera Bulgurlu ; yay. ve yöneten Nezih Bağçelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. viii, 342 s. ; res. ; 28 cm. ISBN 9789944750264 (B.I/4875).*
- BURNETT, ANDREW** : *Roman provincial coinage, vol. I, part 2 : indexes and plates / Andrew Burnett, Michel Amandry, Pere Pau Ripollès. — reprinted. — London ; Paris : British Museum Press ; Bibliothèque Nationale de France, 2006. s. 729-812, 195 ; res. ; 28 cm. ISBN 0714108715 (BMP) ; ISBN 9780714108711 (BMP) ; ISBN 2717718451 (BnF) ; ISBN 9782717718454 (BnF) (B.I/2364-1,2).*
- BURNETT, ANDREW** : *Roman provincial coinage, vol. I : from the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69), part 1 : introduction and catalogue / Andrew Burnett, Michel Amandry, Pere Pau Ripollès. — reprinted. — London ; Paris : British Museum Press ; Bibliothèque Nationale de France, 2006. xvii, 727, 7 s. ; hrt. ; 28 cm. ISBN 0714108715 (BMP) ; ISBN 9780714108711 (BMP) ; ISBN 2717718451 (BnF) ; ISBN 9782717718454 (BnF) (B.I/2364-1,1).*
- BURRELL, BARBARA** : *Neokoroi : Greek cities and Roman emperors / Barbara Burrell. — Leiden ; Boston : Brill, 2004. xviii, 422, [37] s. ; res., hrt., pl. ; 29 cm. — (Cincinnati Classical Studies. New series, ISSN 0169-7692 ; vol. 9) ISBN 9004125787 (B.I/4802).*
- Bursa / authors Semavi Eyice, Kâzım Çeçen, Gönül Öney, Türkel Minibaş, Zeren Tanındı, Mahmut H. Şakiroğlu, Ara Altun, Baha Tanman, Yusuf Oğuzoğlu, Mustafa Süel, İlhan Pınar ; photographs Mehmet*

- Hengirmen ; English translation Joyce Hedda Matthews, Georgina Özer. — 1st ed. — [Ankara] : Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 1996. 174, [18] s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Publications of the Ministry Culture ; 1826. Informative Books ; 69) ISBN 9751716802 (B.I/4817).
- Bursa İli Çanakke şehitleri : proje kitabı, I / haz. Fevzi Çakmak. — Bursa : Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2008. x, 189 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi yayın no ; 8) ISBN 9789756149416 (A.VII/4798-1).*
- BURTON-PAGE, JOHN : *Indian islamic architecture : forms and typologies, sites and monuments / John Burton-Page ; cd. by George Michell. — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xxiv, 194 s. : [64] s. res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 2. India, ISSN 0169-9377 ; 20) ISBN 9789004163393 (A.VII/3988).*
- BUTCHER, MARGUERITE SPOERRI : *Roman provincial coinage, vol VII : de Gordien Ier à Gordien III (238-244 Après J.-C.), 1. Province d'Asie / Marguerite Spoerri Butcher. — London ; Paris : British Museum Press ; Bibliothèque Nationale de France, 2006. 395 s. : res., hrt. ; 28 cm. ISBN 271772303X (BnF) ; ISBN 9782717723038 (BnF) ; ISBN 0714118133 (BMP) ; ISBN 9780714118130 (BMP) (B.I/2364-VII.1).*
- BÜRÜN, VECDİ : *Nasıl öldüler / Vecdî Bürün. — İstanbul : Ötüken, 1964. 141 s. ; 20 cm. — (Ötüken yayınları ; 2. Tarihî Eslerler serisi ; 1) (A.VII/4449).*
- Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi fihristi. Birinci ve ikinci kısım : asar-ı şarkiye ve garbiye. — [Ankara] : Büyük Millet Meclisi Matbaası, [t.y.]. 1 CD-ROM. (89 s.) ; 27 cm. (CD/0196).*
- CAHEN, CLAUDE, 1909-1991 : *Türkler nasıl müslüman oldular / Claude Cahen [1909-1991] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi T. Andaç, N. Uğurlu. — 2. bsk. — İstanbul : Örgün, 2008. 530 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi-Türk Tarihi ; 2) ISBN 9789757651642 (A.VII/4342).*
- Calbis : Baki Ögün'e armağan = Calbis : melanges offerts à Baki Ögün / yay. haz. Cengiz Işık, Zeynep Çizmeli Ögün, Burhan Varkıvaç. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. 217 s. : res. ; 28 cm. — (AKDİYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 226) ISBN 97897519197992 (B.I/4650).*
- The Cambridge economic history of Latin America, vol II : the long twentieth century / ed. by Victor Bulmer-Thomas, John H. Coastworth, Roberto Cortés Conde. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. viii, 755 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0521812909 ; (2.c.) ; ISBN 9780521812900 (2.c.) ; ISBN 0521857163 (tk.) ; ISBN 9780521857161 (tk.) (A.VII/4499-2).*
- The Cambridge history of eighteenth-century political thought / ed. by Mark Goldie, Robert Wokler. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xvi, 919 s. ; 23 cm. ISBN 0521374227 ; ISBN 9780521374224 (A.VII/4471).*
- The Cambridge history of warfare / ed. by Geoffrey Parker. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. viii, 515 s. : hrt. ; 21 cm. ISBN 0521618959 ; ISBN 9780521618953 (A.VII/4470).*
- CANTON, F. J. [FRANCISCO JAVIER] SANCHEZ, 1891-1971 : *Walks through Madrid and excursions to its environs / F. J. [Francisco Javier] Sanchez Canton [1891-1971]. — Madrid : Patronato Nacional del Turismo, 1932. 201 s. : res., ktl. hrt. ; 18 cm. (A.VII/4704).*
- CARELL, PAUL : *Opération Barbarossa, II : de Moscou à Stalingrad / Paul Carell ; traduit de l'allemand par Raymond C. Albeck. — Frankfurt/M-Berlin ; Paris : Verlag Ullstein GmbH ; Robert Laffont, 1963 (Frankfurt-Berlin), 1964 (Paris). 441 s. : hrt. ; 17 cm. — (Éditions J'ai Lu) (A.VII/4702-2).*
- CARELL, PAUL : *Opération Barbarossa, I : l'invasion de la Russie / Paul Carell ; traduit de l'allemand par Raymond C. Albeck. — Frankfurt/M-Berlin ; Paris : Verlag Ullstein GmbH ; Robert Laffont, 1963 (Frankfurt-Berlin), 1964 (Paris). 439 s. : hrt. ; 17 cm. — (Éditions J'ai Lu) (A.VII/4702-1).*
- CARR, ANNEMARIE WEYL : *Cyprus and the devotional arts of Byzantium in the era of the crusades / Annemarie Weyl Carr. — Aldershot : Ashgate Variorum, 2005. xiv, 378 s. : res. ; 25 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS806) ISBN 0860789365 (A.VII/3982).*

- CARRÉ, JEAN-MARIE, 1887-1958 : *Voyageurs et écrivains Français en Égypte. II : de la fin de la domination Turque à l'inauguration du canal de Suez : les voyageurs littéraires au lendemain du romantisme Gérard de Nerval, Flaubert... L'Égypte inspiratrice de Théophile Gautier le percement de Suez Mariette et Renan-Edmond about et "le Fellah"* / Jean-Marie Carré [1887-1958]. — 2ème éd. revue et corrigée. — Cairo : Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, 1956. 411 s. : res. ; 24 cm. — (ISSN 0257-4098) ISBN 2724700821 (tk.) ; ISBN 2724700848 (2.c.) (A.VII/4824-2).
- CARRÉ, JEAN-MARIE, 1887-1958 : *Voyageurs et écrivains Français en Égypte. I : des pèlerins du Moyen Âge à Méhémet-Ali : la découverte de l'Égypte du XVIe siècle à la révolution l'investigation scientifique à la fin du XVIIIe siècle l'Égypte nouvelle et les hôtes de Méhémet-Ali* / Jean-Marie Carré [1887-1958]. — 2ème éd. revue et corrigée. — Cairo : Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, 1956. xl, 369 s. : res. ; 24 cm. — (ISSN 0257-4098) ISBN 2724700821 (tk.) ; ISBN 272470083X (1.c.) (A.VII/4824-1).
- CARTIER, JEAN-PIERRE : *Teilhard de Chardin : un pont entre deux rives* / Jean-Pierre Cartier. — Paris : La Table Ronde, 2007. 175 s. ; 20 cm. ISBN 9782710327031 (A.VII/4422).
- CASTELLS, MANUEL : *Enformasyon Çağı : ekonomi, toplum ve kültür, cilt 3 : binyılın sonu* / Manuel Castells ; çev. Ebru Kılıç. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xvi, 571 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 190. Bilgi ve Toplum ; 4) ISBN 9756176156 (tk.) ; ISBN 9786053990123 (A.VII/4100-3).
- CASTLES, STEPHEN : *Göçler çağı : modern dünyada uluslararası göç hareketleri* / Stephen Castles, Mark J. Miller. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xix, 482 s. : res., hrt. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 195. Göç Çalışmaları ; 8) ISBN 9786053990208 (A.VII/4358).
- Catalogue of the Turkish manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences* / composed by İsmail Parlatur, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele. — Budapest : Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2007. 664, [27] s. : res. ; 24 cm. — (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences ; 2) ISBN 9789635085583 (A.VII/4376).
- CEMİLE, MERYEM : *Batu materyalizmi karşısında islâm* / Meryem Cemile ; çev. Kemâl Kuşcu. — İstanbul : Çağaloğlu Yayınevi, 1962. 87 s. ; 20 cm. (A.VII/4539).
- CESENA, AMÉDÉE DE, 1810-1889 : *Les Bourbons de France : Henri IV, Louis XIII, Louis XIV, Louis XV, Louis XVI, Louis XVIII, Charles X, Louis-Philippe Ier, le comte de Paris* / Amédée de Cesena [1810-1889]. — Paris : Librairie Blériot, 1886. x, 616 s. : res. ; 26 cm. (B.I/4687).
- CHAMBERLIN, J. EDWARD : *At* / J. Edward Chamberlin ; çev. Uğur Peçe. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 184 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 167. Doğa ve Bilim dizisi ; 13) ISBN 9789756051849 (A.VII/4558).
- CHARPENTIER, ANDRÉ, 1884-1966 : *Feuilles bleu horizon : le livre d'or des journaux du front : 1914-1918* / André Charpentier [1884-1966] ; avant-propos de Jean-Pierre Turbergue. — Tricel-Sur-Seine : Éditions Italiques, 2007. 397 s. : res. ; 32 cm. ISBN 9782910536787 (B.I/4778).
- Chateau de Charlottenbourg*. — München ; Berlin : Deutscher Kunstverlag, 1964. 23 s. : res. ; 18 cm. (A.VII/4803).
- CHILDS, TIMOTHY W. [WINSTON] : *Trablusgarp Savaşı : Türk-İtalyan diplomatik ilişkileri, 1911-1912* / Timothy W. [Winston] Childs ; çev. Deniz Berktaş ; ed. Ali Berktaş. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xvii, 333 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1368) ISBN 9789944882460 (A.VII/4532).
- CHMIELOWSKA, DANUTA : *The conquest of Constantinople and its influence in Central and Eastern Europe* / Danuta Chmielowska. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 157-167 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrınbasım. (A.VII/4143).
- CHMIELOWSKA, DANUTA : *Problemy moralno-polityczne społeczeństwa Tureckiego w tetralogii Kemala Tahira : lata 1918-1930* / Danuta Chmielowska. — [y.y.] : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1997, c1996. 132 s. ; 24 cm. ISBN 832309845X (A.VII/4632).

- CİBİROĞLU, YILDIZ : *Türk sanatında gizli yüz : ayakkabı boyacı sandıklarında kalımsal (s)imgeler* / Yıldız Cıbroğlu ; yay. ve yöneten Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2008. 137 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9786053960171 (A.VII/4645).
- Cihat ve tehcir : 1915-1916 yazları* / haz. Mete Tunçay. — 1. bs. — İstanbul : Salyangoz, 2008. 142 s. ; 21 cm. — (Salyangoz yayınları ; 89. Akademi dizisi/Tarih Kitaplığı ; 3) ISBN 9786050040074 (A.VII/4555).
- CİLASON, EMRAH : *Mustafa Suphi ve yoldaşlarını kim öldürdü?* / Emrah Cilasun. — 1. bs. — İstanbul : Agora Kitaplığı, 2008. viii, 206, [8] s. : res. ; 23 cm. — (Agora Kitaplığı ; 185. Tarih ; 4) ISBN 9786050060096 (A.VII/4297).
- CIPOLLA, [CARLO MARIA], 1922- : *Dünya nüfusunun iktisat tarihi* / [Carlo Maria] Cipolla [1922-] ; çev. Mehmet Sırrı Gezgin. — 2. bs. — İstanbul : Ötüken, 1992. 134 s. ; 20 cm. — (Ötüken yayını ; 246. Kültür serisi ; 66) ISBN 975437850 (A.VII/4349).
- CIPOLLA, CARLO M., 1922-2000 : *Yelken ve top* / Carlo M. Cipolla [1922-2000] ; çev. Ash Kayabal. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2003. 127 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 25. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 9) ISBN 9758704249 (A.VII/4361).
- CIPPOLA, CARLO M., 1922-2000 : *Zaman makinesi* / Carlo M. Cippola [1922-2000] ; çev. Tülin Altunova ; Latince metinlerin çev. Erendiz Özbayoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2002. 97 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 1. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 1) ISBN 9758704001 (A.VII/4362).
- CLARKE, JOANNE : *On the margins of Southwest Asia : Cyprus during the 6th to 4th millennia BC* / Joanne Clarke ; with contributions by Carole McCartney, Alexander Wasse. — Oxford : Oxbow Books, 2007. xiv, 158 s. : res., hrt., pl. ; 29 cm. ISBN 9781842172810 (B.I/4760).
- COAN, FREDERICK [GAYLORD], 1859-? : *Missionary life in the Middle East : or yesterday in Persia and Kurdistan* / Frederick [Gaylord] Coan [1859-?]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2006. xvi, 284 s. : [30] s. res., hrt. ; 24 cm. ISBN 1593334044 (A.VII/4506).
- COHEN, GETZEL M. : *The hellenistic settlements in Europe, the Islands and Asia Minor* / Getzel M. Cohen. — Berkeley ; Los Angeles ; Oxford : University of California Press, 1995. xiii, 481, [12] s. : hrt. ; 24 cm. — (Hellenistic Culture and Society ; 17) ISBN 9780520083295 (A.VII/4615).
- COHEN, RUDOLPH : *Excavations at Kadesh Barnea (Tell El-Quedeirat) 1796-1982* / Rudolph Cohen, Hannah Bernick-Greenberg. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2007. 2 c. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 34/1, 34/2) ISBN 9654062046 (B.I/4799).
- COHN-WIENER, ERNST, 1882-1941 : *Asia : Einführung in die Kunstwelt des Ostens : Indien, China, Japan. islam* / Ernst Cohn-Wiener [1882-1941]. — Berlin : Rudolf Mosses Buchverlag, 1929. 159 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4242).
- Coinage and identity in the Roman provinces* / ed. by Christopher Howgego, Volker Heuchert, Andrew Burnett. — 1st published. — Oxford : Oxford University Press, 2005. xv, 228, [32] s. : res. ; 28 cm. ISBN 9780199265268 (B.I/4718).
- COLLARD, DAVID : *Function and ethnicity : 'Bathubs' from late bronze age Cyprus* / David Collard. — Sävedalen : Paul Åströms, 2008. 198 s. : res. ; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book ; 171) ISBN 9789170812385 (A.VII/4531).
- COLLIER, BASIL : *To meet the spring : a book of travel and discursion* / Basil Collier. — 1st published. — London : J. M. Dent and Sons, 1937. vii, 296 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4708).
- COLLINS, ROBERT O. : *A history of Sub-Saharan Africa* / Robert O. Collins, James M. Burns. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 406 s. : res., hrt. ; 25 cm. ISBN 9780521687089 (A.VII/4495).
- CONGRÈS INTERNATIONAL D'ART TURC = INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART (10. : 1995 : GENÈVE) : *Art Turc : 10e congrès international d'art Turc, 17-23 Septembre 1995, Genève : actes = Turkish art : 10th international congress of Turkish art, 17-23 September 1995, Geneva : proceedings* / comité éd. François Déroche, Charles Genequand, Günsel Renda, Michael Rogers ; avec la collaboration d' Antoinette Harri, Allison Ohta. — Genève : Fondation Max van Berchem, 1999. 812 s. : res. ; 24 cm. ISBN 2051017638 (A.VII/3983).

- CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES (16. : 1985 : STUTTGART) : *Comite International des Sciences Historiques XVIe congres international des sciences historiques, Stuttgart du 25 Août au 1er Septembre 1985, III : actes : grands themes, methodologie, sections chronologiques, tables rondes, organismes affilies et commissions internes / rédacteur August Nitschke.* — Stuttgart : Comite International des Sciences Historiques, 1986. 519 s. ; 24 cm. (A.VII/4243).
- Constantinopla 1453 : mitos y realidades / ed. Pedro Bádenas de la Peña, Inmaculada Pérez Martín.* — Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003. xiii, 578 s. ; 24 cm. — (Nueva Roma. Bibliotheca Gracca et Latina Aevi Posterioris ; 19) ISBN 8400082079 (A.VII/4138).
- COŞKUN, ALEV : *Hasan Âli Yücel : aydınlanma devrimcisi / Alev Coşkun.* — gözld. grçl. 2. bsk. — İstanbul : Cumhuriyet Kitapları, 2007. 298 s. ; 20 cm. ISBN 9789944150132 (A.VII/4299).
- CRAVEN, THOMAS : *The pocket book of Greek art / Thomas Craven.* — New York : Pocket Books, 1950. 120 s. : res. ; 16 cm. — (Pocket Book ; 677) (A.VII/4706).
- The Croatian Academy of Sciences and Arts in photographs / ed.-in-chief Sc. Slobodan Kaštela ; ed. Gordana Poletto Ruzic.* — Zagreb : The Croatian Academy of Sciences and Arts, 2007. 114 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9789531547765 (B.I/4867).
- CROOKE, W. [WILLIAM], 1848-1923 : *The tribes and castes of the north-western provinces and Oudh / W. [William] Crooke [1848-1923].* — New Delhi ; Madras : Asian Educational Services, 1999. 4 c. ; 22 cm. ISBN 8120612108 (tk.) (A.VII/4523).
- Cultural exchange in early modern Europe, vol. IV : forging European identities, 1400-1700 / ed. by Herman Roodenburg ; with an introductory essay by Bernd Roeck.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxv, 439 s. : res. ; 24 cm. — (Cultural Exchange in Early Modern Europe) ISBN 9780521855532 (tk.) ; ISBN 9780521845496 (4.c.) (A.VII/4500-4).
- Cultural exchange in early modern Europe, vol. III : correspondance and cultural exchange in Europe, 1400-1700 / ed. by Francisco Bethencourt, Florike Egmond.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xx, 374 s. : res. ; 24 cm. — (Cultural Exchange in Early Modern Europe) ISBN 9780521855532 (tk.) ; ISBN 9780521845489 (3.c.) (A.VII/4500-3).
- Cultural exchange in early modern Europe, vol. II : cities and cultural exchange in Europe, 1400-1700 / ed. by Donatella Calabi, Stephen Turk Christensen.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxx, 423 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Cultural Exchange in Early Modern Europe) ISBN 9780521855532 (tk.) ; ISBN 9780521845472 (2.c.) (A.VII/4500-2).
- Cultural exchange in early modern Europe, vol. I : religion and cultural exchange in Europe, 1400-1700 / ed. by Heinz Schilling, István György Tóth.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxiii, 412 s. : res. ; 24 cm. — (Cultural Exchange in Early Modern Europe) ISBN 9780521855532 (tk.) ; ISBN 9780521845465 (1.c.) (A.VII/4500-1).
- Les cultures du caucase : VIe-IIIe millénaires avant notre ère : leurs relations avec le Proche-Orient / sous la direction de Bertille Lyonnet.* — Paris : CNRS, 2007. 295 s. : res. ; 28 cm. ISBN 9782271065612 (B.I/4779).
- CUMALI, NECATİ : *Macédoine 1900 : nouvelles / Necati Cumalı ; traduction du Turc, introduction, postface et notes par Faruk Bilici ; texte révisé par Valérie Gay.* — Arles : Sindbad-Actes Sud, 2007. 281 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèque Turque) ISBN 9782742765959 (A.VII/4254).
- Cumhuriyetin başkenti / haz. Atıla Cangır ; koleksiyon Uğurlu Tunalı.* — 1. bs. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 2007. 3 c. (1428 s.) : res. ; 32 cm. — (Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat yayınları ; 3) ISBN 9789754827569 (tk.) (B.I/4740).
- CURIPESCHITZ, BENEDICT : *Itinerarium : oder Wegrays Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman. Anno 1530 / Benedict Curipeschitz ; bearbeitet von Gerhard Neweklowsky.* — Klagenfurt : Wieser Verlag, 1997. 221 s. : res. ; 24 cm. — (Österreichisch-Bosnische Beziehungen ; 2) ISBN 3851291735 (A.VII/4198).
- CURTIN, PHILIP D. : *Dünya tarihinde kültürler arası ticaret / Philip D. Curtin ; tercüme Şaban Bıyıklı ; yay. haz. N. Bilge Özel.* — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2008. xii, 354 s. : hrt. ; 23 cm. — (Küre yayınları ; 47. kitap. İktisat İncelemeleri ; 2) ISBN 9789756614556 (A.VII/4746).

- CUTTS, E. L. [EDWARD LEWES], 1824-1901 : *Christians under the crescent in Asia* / E. L. [Edward Lewes] Cutts [1824-1901]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2006. xii, 359 s. ; 24 cm. ISBN 1593334052 (A.VII/4504).
- ÇADIRCI, MUSA : *Tanzimat sürecinde Türkiye : askerlik* / Musa Çadırıcı ; derleyen Tülay Ercoşkun ; yay. haz. Kudret Emiroğlu. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2008. 143 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335728 (A.VII/4337).
- ÇAĞMAN, FİLİZ : *Topkapı Sarayı Müzesi islâm minyatürleri* / Filiz Çağman, Zeren Tanındı. — İstanbul : Tercüman, 1979. 88, yak. 70 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Tercüman Sanat ve Kültür yayınları ; 1) (B.I/4925).
- ÇAHMAKLI, KAFAR : *Ermeni meselesi : tarihin izi ile* / Kafar Çahmaklı. — Bakı : Herbi Neşriyyat, 2008. 175 s. ; 21 cm. (A.VII/4182).
- ÇAM, NUSRET : *Gaziantep Boyacı Camii* / Nusret Çam. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. v, 41 s. : res. (çoğu rnk.), pl. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1218. Tanıtma Eserler dizisi ; 36) ISBN 9751706890 (A.VII/4040).
- ÇAM, NUSRET : *Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi* / Nusret Çam. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. 55 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1076. Tanıtma Eserleri dizisi ; 26) ISBN 9751704286 (A.VII/4039).
- ÇAMLİBEL, YILMAZ : *Agırı sahihsiz değildir : Ağrı Kürt ulusal başkaldırısı* / Yılmaz Çamlıbel. — 2. bsk. — Diyarbakır : Deng, 2007. 292 s. : res. ; 20 cm. — (Deng yayınları ; 80) ISBN 9789757011538 (A.VII/3937).
- Çanakkale 1915 Boğaz Harekâtı. — 1. bs. — İstanbul : E Yayınları, 2008. 214 s. ; 20 cm. — (Ayrıntılarda Saklı Tarih dizisi ; 2) ISBN 9789753902212 (A.VII/4564).
- Çanakkale Deniz Savaşları 1915 / haz. Çanakkale Boğaz Komutanlığı. — güncellenmiş 2. bs. — İstanbul : Çanakkale Boğaz Komutanlığı, 2008. xxxii, 484 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür yayınları Tarih dizisi ; 51) ISBN 9789754094732 (A.VII/4609).
- Çanakkale günlüğü. — [İstanbul] : Cumhuriyet, [2008]. 1 CD-ROM. (CD/0194).
- Çanakkale Savaşları tarihi / cd. Mustafa Demir. — 1. bs. — İstanbul : Değişim, 2008. 6 c. : res. ; 24 cm. ISBN 9786050042016 (A.VII/4206).
- ÇAY, ABDULHALÛK M. : *Her yönüyle Kürt dosyası* / Abdulhalûk M. Çay. — 7. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2008. xiii, 786 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9789759651213 (A.VII/4686).
- ÇEÇEN, KÂZİM : *İstanbul'da Osmanlı devrinde su tesisleri* / Kâzım Çeçen. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, 1979. v, 172 s. : res. ; 30 cm. — (İ.T.B.T.A.K. Sualma Tesisleri Ünitesi Hidrolik ve Su Kuvvetleri Kürsüsü. Kesin Rapor no ; 17) (B.I/4690).
- ÇELGİN, A. VEDAT : *İhanetin darağacındaki Allianoî* / A. Vedat Çelgin ; yay. Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2008. 32 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9786053960126 (A.VII/4647).
- ÇELİK, KEMAL : *Bir kitap dostu : Ali Emîrî Efendi, 1857-1924* / Kemal Çelik. — 1. bsk. — Ankara : Mor, 2007. 235 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Mor yayın no ; 1) ISBN 9789759766535 (A.VII/4623).
- Çeşme, Navarin : *Sinop baskınları ve sonuçları* / genel yay. yönetmeni Y. Bülent Aksaray ; haz. Ersan Baş. — 1. bsk. — İstanbul : Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007. v, 317 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türk Deniz Harp Tarihinde İz Brakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar. Piri Reis Araştırma Merkezi yayını sayı ; 8) ISBN 9789754094527 (A.VII/4023).
- ÇETİN, ALTAN : *Memlûk Devleti'nde savaşın kültürel esaslarına dâir* / Altan Çetin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 909-921 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayrışım. (A.VII/4066).
- ÇETİNER, SELAHATTİN : *Çöküş yılları : II. Abdülhamit, Jön Türkler, İttihat ve Terakki* / Selahattin Çetiner ; cd. Cansel Çolak. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2008. 318 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789751412799 (A.VII/4738).
- ÇETİNER, YILMAZ : *Otomobilin öyküsü : Türkiye'de otomotiv sanayii nasıl kuruldu? : anılar-belgeler-fotoğraflar* / Yılmaz Çetiner. — 2. bsk. — İstanbul : Milliyet, 1996. 427 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9753251173 (A.VII/4458).

- ÇİĞ, MUAZZEZ İLMIYE : *Uygurluğun kökeni Sumerliler. I : tarihte ilk edebi eserlerden seçmeler / Muazzez İlmiye Çiğ*. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 276 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 500) ISBN 9789753435154 (A.VII/3926-1).
- ÇİLAŞVİLİ, LEVAN : *Nakalakarı Urbisi : istoriul-arkeologiuri gamokuleva / Levan Çilaşvili*. — Tbilisi : Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiiis Gamomtsenloba, 1964. 180, xlv s. : res. ; 26 cm. (B.I/4814).
- ÇİZGEN, GÜLTEKİN : *Sanat köprüsü sırat köprüsü / Gültekin Çizgen ; yay. ve yöneten Necizih Başgelen*. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 124 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9786053960034 (A.VII/4659).
- ÇOBANOĞLU, ÖZKUL : *Birlikte yaşama kültürümüzün kaynaklarından Âşık edebiyatı geleneğinin Eminönü merkezli Âşık Edebiyatı / Özkul Çobanoğlu*. — İstanbul : Eminönü Belediyesi, 2006. 135 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4267).
- ÇOLAK, GÜLDANE : *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e basında kadın öncüler / Güldane Çolak, Lâle Uçan*. — İstanbul : ATİ Basım Yayın Ltd. Şti., 2008. 248 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789756121641 (A.VII/4579).
- ÇOLAK, MUSTAFA : *Enver Paşa : Osmanlı-Alman ittifakı / Mustafa Çolak ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör*. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. ix, 221 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 77. İnceleme-Araştırma ; 52) ISBN 9789756480922 (A.VII/4588).
- ÇOLAK, SONGÜL : *Osmanlı Devleti ile Avusturya ve müttefikleri arasında barış müzakerelerinde (1689) Hollanda'nın arabuluculuk girişimleri / Songül Çolak*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 939-967 ; 23 cm. Belleten.LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayrışım. (A.VII/4071).
- DABASHI, HAMİD : *İran : ketlenmiş halk / Hamid Dabashi ; çev. Emine Ayhan ; yay. haz. Bülent Doğan*. — 1. bs. — İstanbul : Metis, 2008. 330 s. ; 20 cm. ISBN 9789753426350 (A.VII/4749).
- DADRİAN, VAHAKN N. : *Ermeni soykırımı tarihi : Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya etnik çatışma / Vahakn N. Dadrian ; Türkçesi Ali Çakıroğlu ; yay. haz. Ragıp Zarakolu*. — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2008. 663 s. ; 21 cm. — (Belge yayınları ; 584. Türkiye İncelemeleri) ISBN 9753443986 (A.VII/4735).
- DALLMAYR, FRED : *İmparatorluk mu kozmopolis mi? medeniyet yol ayrımında / Fred Dallmayr ; çev. Halit Özkan*. — İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi, 2005. 31 s. ; 23 cm. — (Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi ; 2. Notlar ; 2) (A.VII/4185).
- DAMERJİ, MUAYAD SAİD BASİM, 1942- : *Gräber Assyrischer Königinen aus Nimrud / Muayad Said Basım Damerji [1942-] ; mit cinem beitrage von Ahmed Kamil*. — Mainz : Römisch-Germanischen Zentralmuseum, 1999. 68, 14 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (ISSN 0076-2741) Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums ; 45 (1998)'den ayrışım. ISBN 3884670425 (B.I/4636).
- DANKOFF, ROBERT : *Evliya Çelebi lügatı : seyahat-name'deki yabancı kelimeler, mahalli ifadeler / Robert Dankoff*. — [Cambridge, Mass.] : Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1991. [5], 131 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 14. Türkçe Kaynaklar ; XII) (B.I/4783).
- DECK, THÉODORE, 1823-1891 : *La faïence / Théodore Deck [1823-1891]*. — nouvelle éd. — Paris : Ancienne Maison Quantin, 1887. 298 s. : res. ; 21 cm. — (Bibliothèque de l'Enseignement des Beaux-Arts) (A.VII/4709).
- DEDEOĞLU, ÖMER : *Mustafa Kemal Paşa'nın 1920-1923 yıllarında TBMM'de yaptığı gizli oturum konuşmaları / Ömer Dedeoğlu*. — 1. bsk. — İstanbul : Kastaş, 2008. 320, [20] s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789752821064 (A.VII/4590).
- Değişen tarihsel süreçler değişen kavramlar : uluslararası estetik ve sanat kongresi bildiriler kitabı = Changing historical processes changing concepts : international Turkish aesthetics and art congress proceedings / ed. Kıymet Giray ; yay. haz. Muharrem Çeken, Mesut Dünder, Meltem Giray*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2008. 230 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9789944082600 (B.I/4699).
- DEMİR, REMZİ : *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de beşeri bilimlerin yeniden inşası : elli portre / Remzi Demir, Doğan Atılgan*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi, 2008. 118 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9789754827705 (B.I/4864).

- DEMİREL, FATMAGÜL : *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında son ziyaretler, son ziyafetler* / Fatmagül Demirel ; ed. Lütfü Tinç. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 175 s. : res. ; 23 cm. — (Yakın Tarih dizisi) ISBN 9789759915261 (A.VII/4106).
- DEMİRİZ, YILDIZ : *Osmanlı mimarisinde süsleme, 1 : erken devir : 1300-1453* / Yıldız Demiriz. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı, 1979. 670 s. : res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 263. Türk Sanat Eserleri serisi ; 2) (B.I/4696-1).
- Deniz tarihimize iz burakanlar, türbe ve mezarları, 1* / haz. Rasim Ünlü. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2007. 338 s. : rnk. res. ; 35 cm. ISBN 9789754094688 (B.I/4683-1).
- DENNISTON, ROBIN : *Churchill's secret war : diplomatic decrypts, the foreign office and Turkey 1942-44* / Robin Denniston. — Stroud ; New York : Sutton Publishing ; St. Martin's Press, 1997. xv, 208 s. ; 24 cm. ISBN 031216582X (A.VII/4226).
- DENYS, CATHERINE, 1960- : *Les anciens Pays-Bas à l'époque moderne, 1404-1815 : Belgique, France du Nord, Pays-Bas* / Catherine Denys [1960-], Isabelle Parcsys. — Paris : Ellipses, 2007. 262 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Le monde : une Histoire. Mondes Modernes) ISBN 9782729826109 (A.VII/4288).
- DERELİ, NEŞET : *Karşıdan karşıya* / Neşet Dereli. — 1. bs. — İstanbul : Komşu, 2007. 142 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Komşu yayınları ; 26. Deneme-İnceleme ; 1) ISBN 9789756198421 (A.VII/3992).
- Deutschland : das land im den wir leben : Porträt in Bild und Wort* / mit beiträgen von Gert Behrsing... [et al.] ; text- und bildredaktion Werner Lenz, Gert Richter. — Gütersloh : C. Bertelsmann, 1966. 542 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 30 cm. (B.I/4912).
- Dış basında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Almanya ziyareti, 08-18 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 145 s. ; 29 cm. (B.I/4731).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 13 Mart 2008-7 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 69 s. ; 29 cm. (B.I/4861).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 06 Kasım 2007-12 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 142 s. ; 29 cm. (B.I/4791).
- Dış basında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ABD ziyareti, 06-12 Ocak 2008.* — [Ankara] : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 52 s. ; 29 cm. (B.I/4662).
- Dış basında Irak bülteni, 29 Mayıs-11 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y. ; 29 cm. (B.I/4921).
- Dış basında Irak bülteni, 15-28 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 15 y. ; 29 cm. (B.I/4891).
- Dış basında Irak bülteni, 07-14 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 15 y. ; 30 cm. (B.I/4866).
- Dış basında Irak bülteni, 01-07 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 26 y. ; 29 cm. (B.I/4859).
- Dış basında Irak bülteni, 24-30 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 17 y. ; 29 cm. (B.I/4850).
- Dış basında Irak bülteni, 16-23 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y. ; 29 cm. (B.I/4849).
- Dış basında Irak bülteni, 28 Mart-16 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 30 y. ; 30 cm. (B.I/4838).
- Dış basında Irak bülteni, 06-12 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 91 s. ; 29 cm. (B.I/4790).
- Dış basında Irak bülteni, 27 Şubat-05 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 181 s. ; 30 cm. (B.I/4750).
- Dış basında Irak bülteni, 21-27 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 290 s. ; 29 cm. (B.I/4742).

- Dış basında Irak bülteni, 14-20 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y. ; 29 cm. (B.I/4726).
- Dış basında Irak bülteni, 07-13 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 22 y. ; 29 cm. (B.I/4710).
- Dış basında Irak bülteni, 31 Ocak-06 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 35 y. ; 29 cm. (B.I/4709).
- Dış basında Irak bülteni, 24-30 Ocak 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 24 y. ; 29 cm. (B.I/4704).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 12-18 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 19 y. ; 29 cm. (B.I/4934).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 05-11 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 15 y. ; 29 cm. (B.I/4922).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 29 Mayıs-04 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 15 y. ; 29 cm. (B.I/4909).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 15-28 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 22 y. ; 29 cm. (B.I/4890).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 25 Nisan-07 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 21 y. ; 29 cm. (B.I/4860).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 17-24 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 16 y. ; 29 cm. (B.I/4852).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 03-16 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 45 y. ; 29 cm. (B.I/4840).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 06-12 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y. ; 29 cm. (B.I/4789).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 28 Şubat-6 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 31 y. ; 30 cm. (B.I/4752).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 21-27 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 57 s. ; 29 cm. (B.I/4741).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 07-20 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 60 s. ; 29 cm. (B.I/4727).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 17 Ocak-06 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 33 y. ; 29 cm. (B.I/4713).
- Dış basında Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine kara harekâtı, 26 Şubat-02 Mart 2008, III.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 175 s. ; 29 cm. (B.I/4729-3).
- Dış basında Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine kara harekâtı, 24-26 Şubat 2008, II.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 131 s. ; 29 cm. (B.I/4729-2).
- Dış basında Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine kara harekâtı, 22-24 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 102 s. ; 29 cm. (B.I/4729-1).
- Dış basında medeniyetler ittifakı, 11-18 Ocak 2008.* — [Ankara] : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 29 y. ; 29 cm. (B.I/4664).
- Dış basında sınırötesi operasyon ve tezkereler, 8-17 Ekim 2007.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2007. 247 s. ; 29 cm. (B.I/4724).
- Dış basında terör örgütü PKK hedeflerine hava harekâtı, 17 Aralık 2007-02 Ocak 2008, II.* — [Ankara] : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 205 s. ; 29 cm. (B.I/4663-2).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 12-18 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 36 y. ; 29 cm. (B.I/4933).

- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 05-11 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y. ; 29 cm. (B.I/4920).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 29 Mayıs-04 Haziran 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 39 y. ; 29 cm. (B.I/4910).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 22-28 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 29 y. ; 29 cm. (B.I/4892).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 15-21 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 46 y. ; 29 cm. (B.I/4879).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 08-14 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 28 y. ; 30 cm. (B.I/4865).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 01-07 Mayıs 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 57 s. ; 29 cm. (B.I/4858).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 24-30 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 17 y. ; 29 cm. (B.I/4851).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 16-23 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 54 s. ; 29 cm. (B.I/4848).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 03-16 Nisan 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 129 s. ; 29 cm. (B.I/4839).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 06-12 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 30 y. ; 29 cm. (B.I/4788).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 27 Şubat-05 Mart 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 19 y. ; 30 cm. (B.I/4751).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 21-27 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 42 s. ; 29 cm. (B.I/4743).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 14-20 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 57 s. ; 29 cm. (B.I/4728).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 07-13 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 56 y. ; 29 cm. (B.I/4712).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 31 Ocak-06 Şubat 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 49 y. ; 29 cm. (B.I/4711).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 24-30 Ocak 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 44 s. ; 29 cm. (B.I/4703).
- Dictionnaire du XIXe siècle Européen / publié sous la direction de Madeline Ambrière.* — Paris : Quadrige-PUF, 2007. xlix, 1503 s. ; 20 cm. ISBN 9782130559108 (A.VII/4274).
- DIEM, CARL, 1882-1962 : *Das Trojanische Reiterspiel / Carl Diem [1882-1962].* — Berlin : Deutscher Archiv-Verlag, 1942. 31 s. : 16 y. res. ; 24 cm. (A.VII/4048).
- DINAN, DESMOND : *Avrupa Birliği tarihi / Desmond Dinan ; çev. Hale Akay ; yay. haz. Nermin Ketenci.* — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 477 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Kitap Yayıncı ; 173. Başvuru Kitaplığı dizisi ; 7) ISBN 9789756051900 (A.VII/4593).
- DİRİK, KÂZİM DOĞAN : *Vali Paşa Kâzım Dirik : Bandırma Vapurundan halkın kalbine / Kâzım Doğan Dirik.* — 1. bsk. — İstanbul : Gürcer, 2008. 507 s. : res. ; 24 cm. — (Gürcer yayınları ; 23. Tarih dizisi ; 3) ISBN 9789944081054 (A.VII/4726).
- Diriliş Partisi programı.* — Ankara : Diriliş Partisi, 1990. 30 s. ; 21 cm. (A.VII/4207).
- Dispacci da Constantinopoli di Ferigo Foscari 1792-1796, vol. 2 / a cura di Franca Cosmai, Stefano Sorteni ; introduzione di Paolo Preto.* — Venezia : Venezia La Malcontenta, 1996. 2 c. (818 s.) ; 24 cm. (A.VII/3976-2).
- Dispacci da Constantinopoli di Ferigo Foscari 1792-1796, vol. 1 / a cura di Franca Cosmai, Stefano Sorteni ; introduzione di Paolo Preto.* — Venezia : Venezia La Malcontenta, 1996. 2 c. (818 s.) ; 24 cm. (A.VII/3976-1).

- Dispositions and causal powers* / ed. by Max Kistler, Bruno Gnaassounou. — Aldershot : Ashgate, 2007. ix, 303 s. ; 24 cm. ISBN 9780754654254 (A.VII/4248).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : *Meta tarih-Ege Beylikleri = Meta history-Egean Beyliks* / Sencer Divitçioğlu ; yay. haz. Muhittin Salih Eren. — İstanbul : Eren, 2008. 111 s. ; 20 cm. ISBN 9789756372401 (A.VII/4335).
- DJEMAL PASHA, 1872-1922 : *Memories of a Turkish statesman, 1913-1919* / Djemal Pasha [1872-1922]. — New York : George H. Doran, 1922. 1 CD-ROM. (302 s.) (CD/0197).
- DMİTRİEV, SVIATOSLAV : *City government in hellenistic and Roman Asia Minor* / Sviatoslav Dmitriev. — Oxford : Oxford University Press, 2005. xiii, [3], 428 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0195170423 ; ISBN 9780195170429 (A.VII/4616).
- DODD, ANNA BOWMAN [BLAKE], 1855-1929 : *In the palaces of the sultan* / Anna Bowman [Blake] Dodd [1855-1929] ; introduced by Teresa Heffernan. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2004. xxiv, vii-xiii, 492 s. : res. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 9) ISBN 1593332041 (A.VII/4508).
- DODWELL, CHRISTINA, 1951- : *A traveller on horseback : in Eastern Turkey and Iran* / Christina Dodwell [1951-]. — New York : Walker and Company, 1989. 191 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 0802710786 (A.VII/4225).
- DOĞAN, ERDAL : *Hitit hukuku : belleklerdeki "kayıp"* / Erdal Doğan ; genel yay. yönetmeni Aysel Akdaş. — 1. bs. — İstanbul : Güncel, 2008. 231 s. ; 21 cm. — (Güncel Yayıncılık ; 320. Açık Tarih ; 3) ISBN 9789944840187 (A.VII/4417).
- DOĞU HALKLARI KURULTAYI (1. : 1920 : BAKÛ) : *Birinci doğu halkları kurultayı, 1-7 Eylül 1920, Bakû / [haz.] Yavuz Aslan. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 437 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 501) ISBN 9789753435147 (A.VII/4320).*
- Doğudan yükselen ışık : arkeoloji yazıları : Atatürk Üniversitesi 50. kuruluş yıldönümü Arkeoloji Bölümü armağanı / haz. Birol Can, Mehmet Işıklı. — [Erzurum] : Atatürk Üniversitesi, 2008. xix, 578 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9789758071906 (B.I/4882).*
- DOLABANI, HANNA : *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi patriklerinin özgeçmişi / Hanna Dolabani ; çev. Gabriyel Akyüz ; ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2006. xvi, 204 s. ; 23 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 11) ISBN 9755856889 (A.VII/4637).*
- DOSSE, FRANÇOIS, 1950- : *Ufalanmış tarih : Annales okulundan "yeni tarih"e* / François Dosse [1950-] ; çev. Işık Ergüden ; ed. Ali Berktay. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xiii, 282 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1379) ISBN 9789944882576 (A.VII/4533).
- DOUKAS, MIKHAËL : *Tarih : Anadolu ve Rumeli, 1326-1462* / Mikhaël Doukas ; çev. Bilge Umar ; ed. Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2008. xxii, 321 s. ; 22 cm. ISBN 9786053960140 (A.VII/4655).
- DÖNMEZ-ÖZTÜRK, FİLİZ : *Roma Çağı Küçük Asya kentleri arasında Homonoia anlaşmaları / Filiz Dönmez-Öztürk ; yay. ve yöneten Neziha Başgelen. — 2. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. c2006. xxiii, 227 s. : res., hrt. ; 21 cm. ISBN 9944750018 (A.VII/4646).*
- DREES, LUDWIG : *Olympia : gods, artists and athletes* / Ludwig Drees. — New York ; Washington : Frederick A. Praeger, 1968. 193 s. : res. ; 26 cm. (B.I/4930).
- Drevneyşie gosudarstva vostochnoy Evrope 2002 god : genealogiya kak forma istoričeskoj pamyati / otvetstvennyj redaktor İ. G. Konovalova. — Moskva : "Vostochnaya Literatura" RAN, 2004. 373 s. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vscobtşey İstorii) ISBN 5020184020 (A.VII/4776).*
- DUBEN, İPEK : *Türk resmi ve eleştirisi, 1880-1950* / İpek Duben. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xiv, 302 s. : rnk. res. ; — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 160. Sanat-Estetik ; 4) ISBN 9756176563 (A.VII/4357).

- DUCELLIER, ALAIN : *Les Byzantins / Alain Ducellier*. — Paris : Éditions du Seuil, 1963. 183 s. : res. ; 18 cm. — (Le Temps Qui Court ; 30) (A.VII/4703).
- DUMAN, DOĞAN : *Türkçülükten islamcılığa Milli Türk Talebe Birliği / Doğan Duman, Serkan Yorgancılar*. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2008. 296 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 247. Toplum dizisi ; 80) ISBN 9756768952 (A.VII/4596).
- DUNLOP, D. M. : *Hazar Yahudi tarihi / D. M. Dunlop ; İngilizceden çev. Zahide Ay*. — İstanbul : Selenge, 2008. 304 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 45. Tarih dizisi ; 35) ISBN 9789758839346 (A.VII/4571).
- DURAN, GÜLNUR : *Ali Üsküdüârî : tezhip ve ruğânî üstâdı, çiçek ressamı / Gülnur Duran*. — İstanbul : Kubbealtı, 2008. 190 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (Kubbealtı neşriyatı no ; 145) ISBN 9789756444405 (B.I/4853).
- DURU, REFİK : *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin altıbin yılı / Refik Duru*. — Antalya : Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008. x, 194 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Monografi dizisi ; 4) ISBN 9786050027006 (B.I/4881).
- DURUKAN, AYNUR : *Anadolu Selçuklu dönemi sanatı bibliyografyası II, 1993-2005 / Aynur Durukan*. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. xiv, 225 s. ; 23 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 348. Araştırma İnceleme dizisi) ISBN 9789751619648 (A.V/6920-2).
- DÜLGERLER, OSMAN NURİ : *Karamanoğulları dönemi mimarisi / Osman Nuri Dülgerler*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. ix, 284, yak. 350 s. : rnk. res., pl. ; 31 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi-Sa. 66) ISBN 9751618517 (B.I/4810).
- Dünden bugüne Osmanlı araştırmaları : tespitler-problemler-teklifler / ed. Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzçınar, Mustafa Sinanoğlu*. — İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007. 319 s. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi yayını no ; 391. Sempozyumlar/Paneller ; 6) ISBN 9789753895248 (A.VII/4214).
- Düstur (Düstûr-ı Atik)*. — Def'a-i Saniye. — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1282. [5], 904 s. ; 24 cm. (A.VII/4079).
- The early modern Ottomans : remapping the Empire / ed. by Virginia H. Aksan, Daniel Goffman*. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 363 s. : res., grafik ; 23 cm. ISBN 9780521520850 (A.VII/4496).
- EATON, RICHARD M. [MAXWELL] : *A Social history of the Deccan, 1300-1761 eight Indian lives / Richard M. [Maxwell] Eaton*. — 1st paperback ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008, c2005. xiii, 221 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 23 cm. — (The New Cambridge History of India ; I, 8) ISBN 9780521716277 (A.VII/4490).
- EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN : *Şecere-i terakime / Ebu'l-Gazi Bahadır Han ; tercüme Annadurdi Ensari*. — Gurgan : İntişarat-i İllarman, 1383. 84 s. ; 20 cm. (A.VII/4027).
- EFE, AHMET : *Kuşçubaşı Eşref / Ahmet Efe*. — 1. bs. — İstanbul : Bengi, 2007. xxxi, 341 s. ; 20 cm. — (Tarih dizisi ; 4) ISBN 9789750111433 (A.VII/4124).
- EĞE, A. ŞAHABETTİN : *Eski İzmir'den anılar / A. Şahabettin Ege ; notlarla yay. haz. Erkan Serçe*. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. xi, 59 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 32) ISBN 9751800730 (A.VII/4082).
- EKEN, HALİT : *Bir Milli Mücadele Valisi ve anıları : Kapancızâde Hamit Bey / Halit Eken*. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xvi, 668, [24] s. : res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 75. İnceleme-Araştırma ; 50) ISBN 9789756480908 (A.VII/4352).
- ELDEM, EDHEM : *L'építaphe Ottomane musulmane (XVIe-XXe siècles) : contribution à une histoire de la culture Ottomane / Edhem Eldem, Nicolas Vatin*. — Paris ; Louvain ; Dudley, MA : Peeters, 2007. x, 377 s. : res. ; 24 cm. — (Collection Turcica ; 13) ISBN 9789042919464 (Louvain) ; ISBN 9782877239837 (France) (A.VII/4402).
- ELDEM, HALİL ETEM : *Mısırın son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II adına Çorluda bulunan bir kitabe / Halil Etem Eldem*. — İstanbul : Maarif Vekaleti, 1935. 66 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/4045).

- Elektronik ünnepi tanulmányok : somogyi éva 70. születésnapjára.* — Budapest : [yayl.y.], 2007. 1 CD-ROM. ISBN 9789639627178 (CD/0195).
- ELLISON, GRACE : *An Englishwoman in a Turkish Harem* / Grace Ellison ; with an introduction by Edward G. [Granville] Browne ; new introduction by Teresa Heffernan, Reina Lewis. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2007. xxii, 215 s. : res. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 11) ISBN 9781593332112 (A.VII/4510).
- EMECEN, FERİDUN M. : *Dönemin Türk kaynaklarında fetih olayının algılanışı ve ideolojik yaklaşım* / Feridun M. Emecen. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 83-104 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrışım. (A.VII/4148).
- Enfance et jeunesse dans le monde musulman = Childhood and youth in the muslim world* / sous la direction = directed by François Georgeton, Klaus Kreiser. — Paris : Maisonneuve & Larosc, 2007. 294 s. ; 24 cm. — (Individu et Société dans le Monde Méditerranéen Musulman = Individual and Society in the Mediterranean Muslim World) ISBN 9782706819766 (A.VII/3978).
- ENGİN, EMEL : *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne* / Emel Engin. — 1. bsk. — İstanbul : Giza, 2008. 368 s. ; 21 cm. — (Giza yayınları. Tarih ; 1) ISBN 9786050084009 (A.VII/4732).
- ENGİN, VAHDETTİN : *Kurtlar sofrasındaki Osmanlı* / Vahdettin Engin ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. xiii, 448 s. : res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 71. İnceleme-Araştırma ; 47) ISBN 9789756480861 (A.VII/4353).
- ENGİN, VAHDETTİN : *Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u* / Vahdettin Engin ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 2. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xix, 355 s. : [48] s. res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 89. İnceleme-Araştırma ; 71) ISBN 9789756480991 (A.VII/4770).
- ENGİNÜN, İNCİ : *Günlüklerin ışığında Tanpınar'la başbaşa* / İnci Enginün, Zeynep Kerman. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2007. 408 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 370. Türk Edebiyatı-İnceleme ; 44) ISBN 9789759950934 (A.VII/4109).
- Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire : XIVE-XXIe siècles : études à la mémoire de Mihail Guboglu* / sous la direction de Faruk Bilici, Ionel Căndea, Anca Popescu. — Braïla : Musée de Braïla ; Éditions Istros, 2007. 760 s. : res., hrt. ; 25 cm. ISBN 9789739469944 (A.VII/3970).
- ERBAY, ERDOĞAN : *Potin ve şiir : Emin Hâki'nin hayatı ve eserleri* / Erdoğan Erbay, Selâhattin Tozlu, Tacettin Şimşek. — 1. bsk. — Gümüşhane : Suna, 2005. 186 s. ; 20 cm. — (Suna yayınları ; 10. Araştırma-İnceleme ; 4) ISBN 9759865025 (A.VII/4177).
- ERBAY, ERDOĞAN : *Safiye Erol'un romanları üzerine bir inceleme* / Erdoğan Erbay. — 1. bsk. — Gümüşhane : Suna, 2005. 133 s. ; 20 cm. — (Suna yayınları ; 8. Araştırma-İnceleme ; 2) ISBN 9759865019 (A.VII/4180).
- ERBEK, GÜRAN : *Anatolische motive : von Çatalhöyük bis heute* / Güran Erbek. — Ankara : Deutsches Kulturinstitut Ankara, 1985. 62, vi s. : şık. ; 24 cm. (A.VII/4232).
- ERDEN, ATTILA : *Anadolu giysileri* / Attila Erden. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999. [12], 237 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2196. 75. Yıl Kutlama Komitesi ; 01) ISBN 9751721229 (B.I/4911).
- ERDOĞAN, ABDÜLKERİM : *Tarih içinde Gölbaşı* / Abdülkerim Erdoğan. — 1. bsk. — Ankara : Gölbaşı Belediyesi, 2007. 416 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Gölbaşı Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü. Kültür yayınları Araştırma dizisi ; 1) ISBN 9789944012607 (B.I/4700).
- EREL, ŞERAFETTİN : *Önemli bir kaç kitâbe* / Şerafettin Erel. — İstanbul : Baha Matbaası, 1971. 8 s. ; 24 cm. (A.VII/4062).
- EREN, AHMET CEVAT : *Selim III.'ün biyografisi* / Ahmet Cevat Eren. — İstanbul : Nurgök Matbaası, 1964. 72 s. ; 24 cm. (A.VII/4826).
- ERGİL, DOĞU : *Doğu sorunu* / Doğu Ergil ; ed. Nalan Güleriyüz, Şenol Sakınmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Akademi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 286 s. ; 22 cm. ISBN 9789944400092 (A.VII/4752).

- ERICKSON, EDWARD J. : *Ottoman army effectiveness in World War I : a comparative study* / Edward J. Erickson. — 1st published. — London ; New York : Routledge, 2007. xiv, 236 s. : hrt. ; 24 cm. — (Cass series: Military, History and Policy ; 26) ISBN 0415770998 ; ISBN 9780415770996 (A.VII/4392).
- ERİMTAN, CAN : *Ottomans looking west? : the origins of the tulip age and its development in modern Turkey* / Can Erimtan. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2008. 269 s. ; 22 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 14) ISBN 9781845114916 (A.VII/4617).
- ERKINS, ZİYA : *Les églises Byzantines d'Istanbul* / Ziya Erkins. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 59 s. : res. (kimi rnk.) ; 16 cm. (A.VII/4707).
- Ermeni sorunu : temel bilgi ve belgeler* / derleyen Ömer Engin Lütem. — 1. bsk. — Ankara : Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007. vii, 440 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9789756362099 (A.VII/4151).
- EROĞLU, CENGİZ : *Osmanlı vilayet salnamelerinde Halep* / Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer. — Ankara : Global Strateji Enstitüsü, 2007. 660 s. : res. ; 28 cm. — (Global Strateji Enstitüsü yayın no ; 8) ISBN 9789758975075 (B.I/4642).
- ERÖZDEN, OZAN : *Ulus-devlet* / Ozan Erözden. — 2. bsk. — İstanbul : On İki Levha Yayıncılık, 2008. xii, 159 s. ; 24 cm. — (On İki Levha Yayıncılık yayın no ; 3) ISBN 9789750159923 (A.VII/4339).
- ERSOY, SEVGİ AKBULUT : *Osmanlı minyatür tekniği* / Sevgi Akbulut Ersoy. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2006. iii, 173 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 9944620610 (B.I/4807).
- ERTUNA, ÖZER : *Gezdiklerim, gördüklerim, görüşlerim...* / Özer Ertuna ; yay. Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkoloji ve Sanat, 2007. 152 s. : res. (kimi rnk.) ; 21 cm. ISBN 9789944750127 (A.VII/4649).
- ESATLI, MUSTAFA RAGİP : *İtihat ve Terakki'nin son günleri : suikastlar entrikalar* / Mustafa Ragıp Esatlı ; haz. İsmail Dervişoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Bengi, 2007. 733 s. ; 20 cm. — (Farih dizisi ; 5) ISBN 9789750111440 (A.VII/4309).
- Eski Ön Asya uygarlıklarından günümüze Anadolu'da Türk varlığı*. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. iii, 119 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2008/2) ISBN 9789754094718 (A.VII/4530).
- Eskiçağ'dan Modern Çağ'a ordular : oluşum, teşkilât ve işlev* / ed. Feridun M. Emecen. — İstanbul : Kitabevi, 2008. viii, 551 s. : res. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 351) ISBN 9789759173784 (A.VII/4731).
- Eskiçağlarda Anadolu'da hukuk I : Asur, Hitit, Sümer : mühürler, sözleşmeler, mahkeme tutanakları / sergi küratörü-cd. Argun Bozkurt*. — 1. bsk. — Ankara : Ankara Barosu, 2008. 162 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4713-1).
- EVANS, JANE DEROSE : *The coins and the hellenistic, Roman and Byzantine economy of Palestine* / Jane DeRose Evans ; with a preface by Robert J. Bull. — Boston : The American Schools of Oriental Research, 2006. xxiv, 240 s. : res. ; 29 cm. — (American Schools of Oriental Research. The Joint Expedition to Caesarea Maritima Excavation Reports ; 6) ISBN 089757074X (B.I/4722).
- EVLİYA ÇELEBİ, 1611?-1682? : *Ins Land der Geheimnisvollen Func : des türkischen Weltenbummlers Evliya Çelebi Reise durch Oberägypten und den Sudan nebst der osmanischen Provinz Habeş in d en Jahren 1672/73* / Evliya Çelebi [1611?-1682?]; übersetzt und erläutert von Erich Prokosch. — Graz ; Wien ; Köln : Styria, 1994. 336 s. ; 21 cm. — (Osmanische Geschichtsschreiber. Neue Folge ; bd. 3) ISBN 3222122059 (A.VII/4265).
- EVLİYA ÇELEBİ B. DERViŞ MEHEMMED ZİLLÎ : *Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi 10.kitap: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların mukayeseli transkripsiyonu-dizini* / Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî ; haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff ; proj. yöneticisi İ. Gündoğ Kayaoğlu ; kitap cd. M. Sabri Koz. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1996-2007. 10 c. ; 34 cm. — (Yapı Kredi yayımları ; 2567) ISBN 9789750813023 (B.I/1970-10).
- EVREN, BURÇAK : *İstanbul'daki İtalyan izi = Presenze Italiane a Istanbul* / Burçak Evren. — [İstanbul] : Ferrolli, [2008?]. 248 s. : res. (kimi rnk.) ; 33 cm. + 1 cd-rom. (B.I/4753).

- Excavations at Kilise Tepe 1994-98 : from Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia, vol. 2 : appendices, references & figures* / ed. by Nicholas Postgate, David Thomas. — Cambridge : McDonald Institute for Archaeological Research. University of Cambridge, 2007. s. ix, 627-877 : res. (kimi rnk.), pl.; 29 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara. BIAA Monograph, ISSN 1363-1349 ; 30. McDonald Institute Monographs) ISBN 9781902937403 (tk.) ; ISBN 9781902937427 (2.c.) (B.I/4721-2).
- Excavations at Kilise Tepe 1994-98 : from Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia, vol. 1 : text* / ed. by Nicholas Postgate, David Thomas. — Cambridge : McDonald Institute for Archaeological Research. University of Cambridge, 2007. xxiii, 623 s. : res. ; 29 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara. BIAA Monograph, ISSN 1363-1349 ; 30. McDonald Institute Monographs) ISBN 9781902937403 (tk.) ; ISBN 9781902937410 (1.c.) (B.I/4721-1).
- FARSON, DANIEL, 1927- : *A traveller in Turkey* / Daniel Farson [1927- J. — 1st published. — London ; Boston ; Henley : Routledge ; Kegan Paul, 1985. x, 221 s. : res. ; 22 cm. ISBN 0710202814 (A.VII/4223).
- Fatih ve dönemi = Mehmed II and his period* / ed. Necat Birinci ; İngilizce çev. = English text Abdullah Şen. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004. xii, 697 s. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 9757522228 (B.I/4854).
- FAURE, ELIE, 1873-1937 : *Rönesans sanatı* / Elie Faure [1873-1937] ; çev. Bertan Onaran. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1979. xxxii, 343 s. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 306. Sanat dizisi ; 1) (A.VII/4042).
- FEYZİOĞLU, TURHAN : *Bir paylaşma planının perde arkası : Türkiye 1945 / Turhan Feyzizoğlu* ; genel yay. yönetmeni Ayan Demirdağ ; ed. D. Ali Gültekin. — İstanbul : Bizim Kitaplar, 2007. 271 s. ; 20 cm. — (Bizim Kitaplar ; 22. Araştırma-İnceleme ; 8) ISBN 9789944159173 (A.VII/39388).
- Fırat Üniversitesi coğrafya sempozyumu, 14-15 Nisan 1986, Elazığ*. — Elazığ : Fırat Havzası Araştırma Merkezi, 1990. xv, 307 s. : res., pl. ; 24 cm. (A.VII/4235).
- FIEY, JEAN-MAURICE : *Nisibe : métropole Syriaque orientale et ses suffragants des origines à nos jours* / Jean-Maurice Ficy. — Louvain : Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 1977. xvi, 301 s. : hrt. ; 25 cm. — (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium ; vol. 388. Subsidia ; tome 54) ISBN 2801700614 (A.VII/4398).
- FISHER, ALAN : *The Crimean Tatars* / Alan Fisher. — 1st paperback printing. — Stanford, California : Hoover Institution Press, 1987. xiii, 264 s. : res., hrt. ; 23 cm. — (Studies of Nationalities) ISBN 0817966625 (A.VII/4384).
- FLORI, JEAN, 1936- : *Philippe Auguste : la naissance de l'état monarchique* / Jean Flori [1936- J. — Paris : Tallandier, 2007. 159 s. : rnk. res. ; 21 cm. ISBN 9782847344196 (A.VII/4291).
- FOSCARI, FRANCESCO : *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762* / Francesco Foscari ; a cura di Filippo Maria Paladini. — Venezia : Venezia La Malcontenta, 2007. lxxvi, 565 s. ; 24 cm. (A.VII/3975).
- Fotoğraflarla dünden bugüne Millî Mücadele'nin beş şehri = Five cities of the national struggle with pictures from past to present*. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, 2007. viii, 157 s. : res. (kimi rnk.) ; 32 cm. ISBN 9789751130310 (B.I/4792).
- Fotoğraflarla Türk fuarcılığı* / haz. Aytaç Işıklı, Mümin Balkan. — İstanbul : İstanbul Fuar Merkezi, 2008. 223 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (İstanbul Fuar Merkezi yayınları ; 3) ISBN 9789750166426 (B.I/4811).
- FOURRIER, SABINE : *La coroplastie Chypriote archaïque : identités culturelles et politiques à l'époque des royaumes* / Sabine Fourrier. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, 2007. 196, xxiv s. : res. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510 ; 46) ISBN 9782903264666 (B.I/4813).
- POWDEN, ELIZABETH KEY, 1964- : *The Barbarian plain : Saint Sergius between Rome and Iran* / Elizabeth Key Fowden [1964- J. — Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California

- Press, 1999. xix, [3], 227 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (The Transformation of the Classical Heritage ; 28) ISBN 0520216857 (A.VII/4393).
- La franc-maçonnerie : documents fondateurs / cahier dirigé par Frédéric Tristan.* — Paris : L'Hermé, 2007. 254 s. ; 27 cm. ISBN 9782851971548 (B.I/4777).
- FRANKEL, DAVID : *The bronze age cemeteries at Deneia in Cyprus / David Frankel, Jennifer M. Webb.* — Sävcdalen : Paul Åströms, 2007. xxvi, 188, yak. 50 s. : şck., hrt. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; 135) ISBN 9789170812354 (B.I/4757).
- From crisis to recovery : quo vadis Turkish economy?.* — Ankara : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. vi, 27 s. ; 28 cm. — (USAK Papers ; 08-01) ISBN 9786050044027 (B.I/4894).
- GABRIEL, ALBERT : *Bir Türk başkenti Bursa / Albert Gabriel ; haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil ; ed. Bilge Akay ; genel yay. yönetmeni Ali Çalşır. — Osmangazi : Osmangazi Belediyesi, [2007]. 2 c. : res. ; 31 cm. ISBN 9789944044523 (B.I/4888).*
- GACEK, ADAM : *The Arabic manuscript tradition : a glossary of technical terms and bibliography : supplement / Adam Gacek.* — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xv, 304 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Sect. 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 95) ISBN 9789004165403 (A.VII/4599).
- GARAUDY, ROGER, 1913- : *Sosyalizm ve islâmiyet / Roger Garaudy [1913-] ; çev. Doğan Avcıoğlu, E. Tüfckçi.* — 2. bsk. — İstanbul : Yön, 1965. 88 s. ; 19 cm. (A.VII/4448).
- GARRISSON, JANINE : *Henri IV : le roi de la paix / Janine Garrisson.* — Paris : Tallandier, 2006. 159 s. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 9782847343182 (A.VII/4281).
- GAUNT, DAVID : *I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da katliamlar, direniş, koruyucular : müslüman-hıristiyan ilişkileri / David Gaunt ; yay. haz. Ragıp Zarakolu ; Türkçesi Ali Çakıroğlu.* — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2007. 699 s. ; 21 cm. — (Belge yayınları ; 573. Türkiye İncelemeleri dizisi) ISBN 9753443870 (A.VII/3931).
- Gaziantep.* — Gaziantep : Gaziantep Valiliği, 2006. 215 s. : rnk. res. ; 22 cm. — (Gaziantep Valiliği yayın no ; 2) (A.VII/3903).
- Gaziantep ilçeleri taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları envanteri / genel koordinatör Abdulkadir Demir ; haz. Mehmet Önal... [ve başk.].* — Gaziantep : Gaziantep İl Özel İdarcsi, 2007. 573 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4641).
- Gaziantep : kültür envanteri / koordinatör Mustafa Esen ; haz. Gamze Yazgan... [ve başk.].* — Gaziantep : Gaziantep Valiliği, 2005. 862 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/4640).
- Geçmişten geleceğe Türkiye'de müzecilik I : sempozyum, 21-22 Mayıs 2007, Ankara : bildiriler / yay. haz. Zeynep Önen, Gökhan Tunç, Mehtap Türkyılmaz.* — Ankara : Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi, 2007. iv, 257 s. ; 24 cm. — (VEKAM yayınları ; 14) ISBN 9789757078456 (A.VII/4689-1).
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, 1541-1600 : *Divan, III : tenkitli metin ve tıpkıbasım / Gelibolulu Mustafa Âli [1541-1600] ; haz. İ. Hakkı Aksoyak.* — [Harvard] : Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006. xii, 238 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 74. Türkçe Kaynaklar ; LXIV) (B.I/4657-3).
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, 1541-1600 : *Divan, II : tenkitli metin / Gelibolulu Mustafa Âli [1541-1600] ; haz. İ. Hakkı Aksoyak.* — [Harvard] : Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006. xii, 306 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 73. Türkçe Kaynaklar ; LXIII) (B.I/4657-2).
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, 1541-1600 : *Divan, I : inceleme, tenkitli metin / Gelibolulu Mustafa Âli [1541-1600] ; haz. İ. Hakkı Aksoyak.* — [Harvard] : Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006. xiv, 360 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 72. Türkçe Kaynaklar ; LXII) (B.I/4657-1).

- Genel nüfus sayımı, 23 Ekim 1955 : vilayet, kaza, nahiy ve köyler itibariyle nüfus = Census of population, 23 October 1955 : population by provinces, by districts and by sub-districts.* — Ankara : Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1961. lxxii, 572 s. ; 29 cm. — (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü yayın no ; 412 = Republic of Turkey Prime Ministry Central Statistical Office publication no ; 412) (B.I/4782).
- Georgika : Bizantieli mtsrlebis tsnobei sakartvelos şesaheb, tomi meekvse : tekstebi kartuli targmniturt goumostsa da ganmar tebebi daurto Simon Kauçışvilma.* — Tbilisi : Gamomtsemloba "Metsniereba", 1966. viii, 310 s. ; 22 cm. — (Sakartvelos Şesaheb Arsebuli Utshouri Tskaroebis Komisia. Agmosavletmtsodncobis İnstituti) (A.VII/4434).
- GERLACH, STEPHAN, 1546-1612 : *Türkiye günlüğü, 2. cilt : 1577-1578* / Stephan Gerlach [1546-1612] ; ed. Kemal Beydilli ; çev. Turkiş Noyan. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. s. 505-902 : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 137. Sahaftan Seçmeler dizisi ; 9) ISBN 9756051485 (tk.) ; ISBN 9756051477 (2.c.) (A.VII/4363-2).
- GERLACH, STEPHAN, 1546-1612 : *Türkiye günlüğü, 1. cilt : 1573-1576* / Stephan Gerlach [1546-1612] ; ed. Kemal Beydilli ; çev. Turkiş Noyan. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 497 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 136. Sahaftan Seçmeler dizisi ; 8) ISBN 9756051485 (tk.) ; ISBN 9756051434 (1.c.) (A.VII/4363-1).
- GÉZA, DÁVID : *A small region in Transdanubia under Ottoman rule : Bonyhád and its surroundings in the 16th century* / Dávid Géza. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 2008. s. 27-41 ; 24 cm. Acta Orientalia Akademiae Scientiarum Hung. vol. 61, 1-2 (2008)'den ayrışım. (A.VII/4791).
- GÉZA, DÁVID : *Professor Gyula Káldy-Nagy* / Dávid Géza. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 2008. s. 1-4 ; 24 cm. Acta Orientalia Akademiae Scientiarum Hung. vol. 61, 1-2 (2008)'den ayrışım. (A.VII/4792).
- GIBBON, EDWARD, 1737-1794 : *The history of the decline and fall of the Roman Empire* / Edward Gibbon [1737-1794] ; ed. and abridged by David Womersley. — abridged ed. — London : Penguin Books, 2005. xxxix, 795 s. ; 20 cm. — (Penguin Classics) ISBN 9780140437645 (A.VII/4385).
- Giuldenstedtiş mogzauroba sakartveloshi, tomi iki* / Germanuli teksti kartuli targmniturt gamostsa da gamokvlava daurto G. Gelaşvilma. — Tbilisi : Sakartvetos SSR Metsnierebata Akademiiş Gamomtsemloba, 1969. 420, [7] s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4437-2).
- Gizli Türkiye Komünist Partisi programı.* — [y.y.] : Türkiye Komünist Partisi, [t.y.]. 20 s. ; 21 cm. (A.VII/4212).
- The glory of Byzantium : art and culture of the middle Byzantine era A. D. 843-1261* / ed. by Helen C. Evans, William D. Wixom. — 4th printing. — New York : The Metropolitan Museum of Art, 2006. xxvii, 574 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 0870997785 (B.I/4761).
- GOAR, R. J. [ROBERT JEFFERSON] : *Cicero and the state religion* / R. J. [Robert Jefferson] Goar. — Amsterdam : Adolf M. Hakkert, 1978. 141 s. ; 23 cm. ISBN 9025608043 (A.VII/4401).
- GODDARD, JOHN : *Sylloge nummorum Graecorum [Great Britain], vol. XII : The Hunterian Museum University of Glasgow, part 2 : Roman provincial coins Cyprus-Egypt* / John Goddard. — 1st published. — Oxford ; New York : Oxford University Press ; Spink and Son Limited for The British Academy, 2007. s. [15], clxxiv-cccxxxii, [158], [42] : res. ; 30 cm. ISBN 9780197264096 (B.I/4804-XII,2).
- GODDARD, JOHN : *Sylloge nummorum Graecorum [Great Britain], vol. XII : The Hunterian Museum University of Glasgow, part 1 : Roman provincial coins Spain-Kingdoms of Asia Minor* / John Goddard. — 1st published. — Oxford ; New York : Oxford University Press ; Spink and Son Limited for The British Academy, 2004. [24], clxxiii, 173, [66] s. : res. ; 30 cm. ISBN 0197262821 (B.I/4804-XII,1).
- GOLDSCHMIDT, ARTHUR : *Kısa Ortadoğu tarihi* / Arthur Goldschmidt, Lawrence Davidson. — İstanbul : Doruk, 2008. 688 s. ; 21 cm. — (Doruk Yayıncılık. Tarih) ISBN 9789755534763 (A.VII/4582).

- GONZALES DE CLAVIJO, RUY : *Timur'un hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a seyahatler* / Ruy Gonzales de Clavijo ; çev. Zeynep Ertan. — 1. bsk. — İstanbul : Pozitif, 2008. 276 s. ; 21 cm. — (Seyyahlar dizisi ; 01) ISBN 9789756461570 (A.VII/4313).
- GÖÇEN, HAYREDDİN NEDİM, 1867-1942 : *Belgelerin dilinden Osmanlı ve Avrupa : "Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye Tettebbuât"* / Hayreddin Nedim Göçen [1867-1942] ; sadeleştirip yay. haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2008. 341 s. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 98. Tarih ; 18) ISBN 9786055927004 (A.VII/4569).
- GÖĞÜŞ, ALİ İHSAN : *Hep İsmet Paşa'nın yanında* / Ali İhsan Göğüş ; ed. İrmak Zileli. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2008. 174 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789751412577 (A.VII/4740).
- GÖKALP, MEHMET, 1930- : *Anadolu ihtilâlinin içyüzü* / Mehmet Gökalp [1930-] — [y.y.] : [yayl.y.], 2008. 288 s. ; 20 cm. (A.VII/4797).
- GÖKBAYRAK, ŞENAY : *Cumhuriyet'in bir anıt kurumu Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği'nde bir dönem, 1921-1946* / Şenay Gökbayrak. — 1. bsk. — Ankara : Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, 2008. x, 106 s. ; 21 cm. — (Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı yayın no ; 2. Cumhuriyet'in Anıt Kurumları dizisi ; 4) ISBN 9789759873653 (A.VII/4607).
- GÖKBEL, AHMET : *Anadolu'da Varsak Türkmenleri* / Ahmet Gökbel. — gnş. 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. xiv, 229, [12] s. : rnk. res., hrt. ; 24 cm. — (AKD'YK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 349. Araştırma İnceleme ; 50) ISBN 9789751619723 (A.VII/4094).
- GÖKBİLGİN, M. TAYYİB : *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâihân* / M. Tayyib Gökbilgin ; yay. haz. Yasin Beyaz. — 2. bsk. — İstanbul : İşaret, 2008. xxxii, 342, [6] s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9789753502047 (A.VII/4547).
- GÖKMEN, ERTAN : *II. Abdülhamit dönemi Osmanlı maden imtiyazları, 1878-1899* / Ertan Gökmen. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 969-996 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayrışım. (A.VII/4068).
- GÖÖCK, ROLAND : *Alle wunder dieser welt : die grossen Sehenswürdigkeiten von der Antike bis zur Gegenwart* / Roland Gööck. — Gütersloh : Praesentverlag Heinz Pcter ; Bertelsmann Sachbuchverlag, 1968. 250, [6] s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4932).
- GÖRGÜNAY, NERİMAN : *Oğuz damgaları ve Göktürk harflerinin el sanatlarımızdaki izleri* / Neriman Görgünay. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. 120 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2987. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 442) ISBN 9751728517 (B.I/4832).
- GÖZE, ERGUN, 1931- : *Yaşasın hâturalar* / Ergun Göze [1931-] ; yay. haz. Sâmiha Karaa. — İstanbul : Kubbealtı, 2007. 342 s. ; 22 cm. — (Kubbealtı Neşriyatı no ; 144) ISBN 9789756444566 (A.VII/3934).
- GRADEVA, ROSSITSA : *War and peace in Rumeli : 15th to beginning of 19th century* / Rossitsa Gradeva. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2008. 332 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 100) ISBN 9789754283587 (A.VII/4664).
- GRAHAM, IAN : *Corpus of Maya hieroglyphic inscriptions* / Ian Graham. — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1975-1992. ... c. : res. ; 38 cm. ISBN 0873658132 (C/0603-IV,2).
- GRAVINA, FEDERICO, 1756-1805 : *İstanbul'un anlatımı* / Federico Gravina [1756-1805] ; el yazmasını yay. haz. D. José Ma Sánchez Molledo ; İspanyolcadan çev. Yıldız Ersoy Canpolat. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 136 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2630. Tarih ; 40) ISBN 9789750813580 (A.VII/4218).
- Gravürlerle Türkiye VII : giysiler, portreler 2 = Türkiye in gravures VII : garments, portraits 2* / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 254, [44] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1902. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1902. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751717469 (B.I/4819-7).

- Gravürlerle Türkiye VI : giysiler, portreler 1 = Türkiye in gravures VI : garments, portraits 1 / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 254, [41] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1901. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1901. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751717450 (B.I/4819-6).*
- Gravürlerle Türkiye V : Anadolu 2 = Türkiye in gravures V : Anatolia 2 / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 262, [24] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1900. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1900. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751717442 (B.I/4819-5).*
- Gravürlerle Türkiye IV : Anadolu 1 = Türkiye in gravures IV : Anatolia 1 / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 269, [24] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1899. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1899. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751717434 (B.I/4819-4).*
- Gravürlerle Türkiye = Türkiye in gravures : İstanbul 3 / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 292, [22] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1853. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1853. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751716764 (B.I/4819-3).*
- Gravürlerle Türkiye = Türkiye in gravures : İstanbul 1 / yay. haz. = prepared by Mustafa Sevim. — 2. bsk. = 2nd ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı = Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2002. 269, [18] s. : res. ; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1851. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 125 = Republic of Turkey publications of the Ministry of Culture ; 1851. Directorate of Publications Works of Arts series ; 125) ISBN 975171673X (tk.) ; ISBN 9751716748 (B.I/4819-1).*
- Greek and Roman coins in the Athenian Agora. — Princeton : American School of Classical Studies at Athens, 1975. yak. 50 s. : res. ; 22 cm. — (Excavations of the Athenian Agora Picture Book ; 15) (A.VII/4154).*
- GREENLEES, DUNCAN** : *The Gospel of the Prophet Mani / Duncan Greenlees. — California : The Book Tree, 2007. cc, 378 s. ; 23 cm. ISBN 9781585095025 (A.VII/4246).*
- GRENET, FRANTZ** : *L'Asie Centrale préislamique : bibliographie critique 1977-1986 / Frantz Grenet. — Téhéran ; Paris : Institut Français de Recherche en Iran, 1988. 178 s. ; 26 cm. — (Abstracta Iranica. Volume Hors série, ISSN 0240-8910 ; 3) (B.I/4656).*
- GRIFFO, PIETRO** : *Nouveau guide : por le visitore des monuments d'Agrigente : la zone archéologique et la ville moderne / Pietro Griffo. — 2ème éd. élargie et complétée. — Agrigente : Près de la Surintendance des Antiquités, 1956. 170 s. : res. ; 17 cm. (A.VII/4166).*
- GROSSET, MARK** : *Les années Staline / Mark Grosset ; texte de Nicolas Werth. — Paris : Chêne, 2007. 255 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9782842775476 (B.I/4781).*
- A guide to parliamentary records in monarchical Egypt / prepared by Eiji Nagasawa, Misako Ikedo. — Tokyo : The Toyo Bunko. Contemporary Islamic Studies Group (Arab), 2007. xiv, 179 s. ; 30 cm. + 1 cd-rom. ISBN 978480970215X (B.I/4923).*
- GULİ, EMİN** : *Tarih-i siyasi ve içtimai-yi Turkmenha / Emin Gulf. — 1. bs. — [y.y.] : Neşr-i İlm, 1366. 359, yak. [50] s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4026).*
- Gül baba ve masalları / haz. İsmail Tosun Saral, Emre Saral. — [y.y.] : Türk-Macar Dostluk Derneği, [y.y.]. 162 s. ; 20 cm. — (Türk-Macar Dostluk Derneği yayınları ; 6) ISBN 9789759409739 (A.VII/4629).*

- GÜLTEKİN, HAKKI : *Miletos / Hakki Gültekin*. — İzmir : İş Matbaası, 1961. 20 s. : 7 y. res., hrt. ; 19 cm. (A.VII/4827).
- GÜLTEPE, NECATİ : *Türk kadın tarihine giriş : amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a / Necati Gültepe*. — Ankara : Ötüken, 2008. 363 s. ; 20 cm. — (Ötüken yayın nu ; 729. Kültür serisi ; 362) ISBN 9789754376845 (A.VII/4577).
- GÜNDOĞDUYEV, ÖVEZ : *Aşgabat-keremattlı arsagin şaheri / Övcz. Gündoğduyev*. — Aşgabat : Miras, 2005. 206 s. ; 21 cm. (A.VII/4426).
- GÜNDOĞDU, HAMZA : *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı / Hamza Gündoğdu*. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. viii, 136 s. : rnk. res., hrt., pl. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1319. Tanıtma Eserleri dizisi ; 42) ISBN 9751708680 (A.VII/4038).
- GÜNDÜZ, TUFAN : *Anadolu'da Türkmen aşiretleri : "Bozulus Türkmenleri 1540-1640" / Tufan Gündüz*. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. xviii, 206 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 70. İnceleme-Araştırma ; 46) ISBN 9789756480823 (A.VII/4354).
- GÜR, SELÇUK : *İlk insandan Selçuklu'ya Anadolu uygarlıkları ve antik şehirler / Selçuk Gür ; yay. ve genel yay. yönetmeni M. Faruk Bayrak ; yayın koordinatörü ve ed. Rana Gürtuna*. — 1. bs. — İstanbul : Alfa, 2007. 376, [31] s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Alfa yayınları ; 1844. İnceleme-Araştırma ; 32) ISBN 9789752979482 (A.VII/3959).
- GÜRCAN, SÜLEYMAN : *Binbaşı Süleyman Bey'in manzum anıları : "memleketim Trabzon mahallem Tekfurçayır..." / Süleyman Gürcan ; haz. Ömer Türkoğlu*. — Ankara : Kebikeç, 1997. 180 s. : res. ; 19 cm. — (Kebikeç yayınları ; 12. Anı Kitaplığı ; 3) ISBN 9757981117 (A.VII/3942).
- GÜRGENLİ, AGMİRAT : *Türkmenler ve İranda milli mesele / Agmirat Gürgenli*. — [y.y.] : [yayl.y.], 2000. 509 s. ; 20 cm. (A.VII/4375).
- GÜRSES, REMZİ : *Hacıbektaş rehberi / Remzi Gürses*. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 96 s. : res. ; 25 cm. (A.VII/4541).
- GÜZEL, M. ŞEHMUS : *Abidin Dino, 3. kitap : 1952-1993 / M. Şehmus Güzel*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 356 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 170. Anı ve Yaşam dizisi ; 15) ISBN 9789756051856 (tk.) ; ISBN 9789756051888 (3.c.) (A.VII/4581-3).
- GÜZEL, M. ŞEHMUS : *Abidin Dino, 2. kitap : 1942-1952 / M. Şehmus Güzel*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 477 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 169. Anı ve Yaşam dizisi ; 14) ISBN 9789756051856 (tk.) ; ISBN 9789756051870 (2.c.) (A.VII/4581-2).
- GÜZEL, M. ŞEHMUS : *Abidin Dino, 1. kitap : 1913-1942 / M. Şehmus Güzel*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 412 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 168. Anı ve Yaşam dizisi ; 13) ISBN 9789756051856 (tk.) ; ISBN 9789756051863 (1.c.) (A.VII/4581-1).
- Hâftz / haz. Abdülbâki Gölpinarlı*. — İstanbul : Varlık, 1954. 127 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları ; 290. Dünya Klâsikleri ; 12) (A.VII/4446).
- HÂFİZ HÜSEYİN ZÜHDÜ EFENDİ : *Elsinetü'l-Halk aklamü'l-Hakk = Halkın dilleri, Hakk'ın kalemleri / Hâfız Hüseyin Zühdü Efendi ; ed. Öner Cıraoğlu ; çev. Necdet Akylıldız ; günümüz diline aktaran Ayhan Özyurt*. — İstanbul : Argema Basım Yayın, 2008. 242 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9789944596312 (A.VII/4627).
- HALCYON DAYS IN CRETE (4TH : 2000 : RETHYMNON) : *The Kapudan Pasha : his office and his domain : Halcyon Days in Crete IV : a symposium held in Rethymnon, 7-9 January 2000 / ed. by Elizabeth Zachariadou*. — Rethymnon : Crete University Press, 2002. xvi, 438 s. : [16] s. res., hrt., pl. ; 24 cm. ISBN 960524151X (A.VII/4019).
- HALİL HALİD, 1869-1931 : *İngilizlerin Osmanlıyı yok etme siyaseti / Halil Halid [1869-1931] ; ed. Orhan Sakin*. — 1. bs. — İstanbul : Ekim, 2008. 109 s. ; 21 cm. ISBN 9789750131134 (A.VII/4315).
- HALSALL, GUY : *Barbarian migrations and the Roman West, 376-568 / Guy Halsall*. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xvi, 591 s. : hrt. ; 22 cm. — (Cambridge Medieval Textbooks) ISBN 9780521435437 (A.VII/3964).
- HAMADEH, SHIRINE : *The city's pleasures : Istanbul in the eighteenth century / Shirine Hamadeh*. — Seattle ; London : University of Washington Press, 2008. xii, 350 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 27 cm. — (Publications on the Near East) ISBN 9780295986678 (B.I/4801).

- HAMILTON, IAN, 1853-1947 : *Gelibolu hatıraları, 1915* / Ian Hamilton [1853-1947] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi Mehmet Ali Yalman, Nurer Uğurlu. — 2. bsk. — İstanbul : Örgün, 2006. 551 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651389 (A.VII/4550).
- HASAN, MOHİBBUL : *History of Tipu Sultan* / Mohibbul Hasan. — reprinted. — Delhi : Aakar Books, 2005. xvi, 442 s. : portre, hrt. ; 22 cm. ISBN 8187879572 (A.VII/4520).
- HASAN, MOHİBBUL : *Kashmir under the sultans* / Mohibbul Hasan. — reprinted. — Delhi : Aakar Books, 2005. xvii, 352 s. ; 22 cm. ISBN 8187879411 (A.VII/4519).
- Hasan Rumlus Tsnobehi sakartvelos şesaheb* / sparsuli teksti kartuli targmnita da şesavlit gamostsa Vladimer Puturidzem. — Tbilisi : Gamomtsemloba Metsnicreba, 1966. 73, 28 s. ; 22 cm. — (Sakartvelos Şesaheb Arşebuli Utshouri Tskanoebis Komisia) (A.VII/4436).
- Hasankeyf Am Tigris : Stiller Untergang einer Stadt in Kurdistan* / text Gerhard Vâth ; bild Rüdiger Kuhn. — Würzburg : Königshausen+Neumann, 1992. 80 s. : res. ; 21 cm. ISBN 3884797778 (A.VII/4399).
- Hat örnekleri* / haz. Saim Özcel. — İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1969. 64 s. ; 16 cm. — (Üçdal Neşriyat no ; 17) (A.VII/4806).
- HATEMİ, HÜSREV : *Türk tıp eğitiminin önemli adımları* / Hüsrev Hatemi, Ayten Altıntaş. — 1. bsk. — İstanbul : CŞA Global, 2006. vii, 259 s. : res. (çoğu rnk.) ; 30 cm. ISBN 9758828320 (B.I/4670).
- HATLIE, PETER : *The monks and monasteries of Constantinople, CA. 350-850* / Peter Hatlie. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xvi, 549 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 9780521848213 (A.VII/4021).
- HATON, CLAUDE, 1534-1605 : *Mémoires de Claude Haton, tome 4 : 1578-1582* / Claude Haton [1534-1605] ; éd. intégrale sous la direction de Laurent Bourquin. — Paris : Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2007. 643 s. ; 24 cm. — (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France. Histoire Moderne ; série in 8-vol. 40) ISBN 9782735506361 (A.VII/4282).
- HAUPTMANN, RADEFELD : *Karte von Klein Asien* / Radefeld Hauptmann. — Alman coğrafik mili, İngiliz ve Fransız coğrafik mili, deniz mili, Rus uzunluk ölçüsü (verste), Türk kara miline göre verilen 5 çizgi ölçek var. — Hindburghausen; Amsterdam; Paris; Philadelphia : Bibliographischen Instituts, 1848. 1 hrt. ; 29,5X35,6 cm. 2 bölüm halinde katlanmış bir harita. (H/0301).
- Hz. Muhammed ve hadisleri* / haz. ve Türkçeye çev. Abdülbâki Gölpınarlı. — ilv. 3. bsk. — İstanbul : Okat, 1964. lxxvi, 154 s. ; 20 cm. (A.VII/4820).
- Das hellenistische Gymnasium* / hrsg. von Daniel Kah, Peter Scholz. — 2. Aufl. — Berlin : Akademie Verlag, 2007. 465 s. : res., pl. ; 25 cm. — (Wissenskultur und Gesellschaftlicher Wandel ; 8) ISBN 9783050043708 (A.VII/3897).
- HEPER, METİN : *The state and Kurds in Turkey : the question of assimilation* / Metin Hepar. — 1st published. — New York : Palgrave Macmillan, 2007. ix, 249 s. ; 22 cm. ISBN 0333646282 ; ISBN 9780333646281 (A.VII/4247).
- HERODOTOS, MÖ 484-426 : *Tarih* / Herodotos [MÖ 484-426] ; Eski Yunanca'dan çev. Furkan Akderin ; yay. haz. Yiğit Değer Bengi ; yay. ve genel yay. yönetmeni M. Faruk Bayrak. — 1. bs. — İstanbul : Alfa, 2007. 750 s. ; 21 cm. — (Alfa yayınları ; 1793. Antik Çağ ; 10) ISBN 9789752978304 (A.VII/4117).
- HIONIDOU, VIOLETTA : *Famine and death in occupied Greece, 1941-1944* / Violetta Hionidou. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xvii, 261 s. : res. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time ; 42) ISBN 0521829321 ; ISBN 9780521829328 (A.VII/4477).
- HİSAMUTDİNOV, A. A. [AMİR ALEKSANDROVİÇ] : *Vladimir Klavdieviç Arsenev 1872-1930* / А. А. [Amir Aleksandroviç] Hisamutdinov ; otvetstvennyy redaktor A. V. Postnikov. — Moskva : Nauka, 2005. 222 s. : res. ; 22 cm. — (Seriya "Naučno-Biografiçeskaya Literatura") ISBN 5020332100 (A.VII/4777).

- Histoire des familles, de la démographie et des comportements : en hommage à Jean-Pierre Bardet* / directeur de la publication par Jean-Pierre Poussou, Isabelle Robin-Romero ; préface de Pierre Chaunu. — Paris : PUPS, 2007. 1080 s. ; 24 cm. ISBN 9782840505235 (A.VII/4279).
- Histoire du peuple Arménien* / sous la direction de Gérard Décléyan. — Toulouse : Privat, 2007. 991, [14] s. : hrt. ; 24 cm. — (Collection Histoire) ISBN 9782708968745 (A.VII/4272).
- HITLER, ADOLF, 1889-1945 : *Hitler's table talk, 1941-1944 : his private conversations* / Adolf Hitler [1889-1945] ; foreword and new materials ed. by Gerhard L. Weinberg ; preface and essay by H. R. Trevor-Roper ; translated by Norman Cameron, R. H. Stevens. — new updated ed. — New York : Enigma Books, 2007. xlii, 609 s. ; 23 cm. ISBN 9781929631667 (A.VII/4389).
- HITZEL, FRÉDÉRIC, 1965- : *Artisans et commerçants du Grand Turc* / Frédéric Hitzel [1965-]. — Paris : Les Belles Lettres, 2007. 360 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9782251338224 (A.VII/3986).
- L'homonymie dans les lexiques Latin et Grec* / sous la direction d' Alain Blanc, Alain Christol. — Nancy : Association pour la Diffusion de la Recherche sur l'Antiquité, 2007. 172 s. ; 24 cm. — (Collection Études Anciennes ; 33) ISBN 9782913667167 (A.VII/3974).
- HORSLEY, G. H. R. : *The Greek and Latin inscriptions in the Burdur Archaeological Museum* / G. H. R. Horsley ; with contributions by R. A. Kearsley ; Turkish translation by N. Alp. — London : The British Institute of Archaeology at Ankara, 2007. xviii, 321 s. : res. ; 30 cm. — (The British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph, ISSN 0969-9007 ; 34. Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor ; 5) ISBN 9781898249184 (B.I/4715).
- HOUGHTON, ARTHUR : *Seleucid coins : a comprehensive catalogue, part I : Seleucus I through Antiochus III, vol. 2 : appendices, indices and plates* / Arthur Houghton, Catharine Lorber. — New York ; London ; Lancaster : The American Numismatic Society ; Classical Numismatic Group, 2002. 300, 101 s. : res. ; 29 cm. ISBN 0970826855 (tk.) ; ISBN 0970926847 (2.c.) (B.I/4720-1,2).
- HOUGHTON, ARTHUR : *Seleucid coins : a comprehensive catalogue, part I : Seleucus I through Antiochus III, vol. 1 : introduction, maps and catalogue* / Arthur Houghton, Catharine Lorber. — New York ; London ; Lancaster : The American Numismatic Society ; Classical Numismatic Group, 2002. xxxviii, 488 s. : res., hrt. ; 29 cm. ISBN 0970826855 (tk.) ; ISBN 0970926839 (1.c.) (B.I/4720-1,1).
- HOWARTH, DAVID [ARMINE], 1912-1991 : *Waterloo : guide du champ de bataille* / David [Armine] Howarth [1912-1991] ; adapté en français par Henri Bernard. — reprinted. — Andover : Pitkin Pictorials, 1990. 32 s. : rnk. res. ; 25 cm. ISBN 0853723907 (A.VII/3916).
- HUANG, RAY, 1918-2000 : *Çin tarihi : bir makro tarih yaklaşımı* / Ray Huang [1918-2000] ; çev. Atilla Sönmez ; çizimler Ray Huang. — 2. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xvii, 379 s. : res. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 116. Tarih ; 17) ISBN 9756176296 (A.VII/4359).
- HÜLAGÜ, METİN : *Yurtsuz İmparator Vahdeddin : İngiliz gizli belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı hanedanı* / Metin Hülagü ; ed. Adem Koçal. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2008. 482 s. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1767. Osmanlı Tarihi ; 22) ISBN 9789752636903 (A.VII/4118).
- HÜREL, HALDUN : *Burası İstanbul* / Haldun Hürel ; genel yay. yönetmeni Hasan Öztoprak ; yay. haz. Güliz Gümüş Atalay. — 1. bs. — İstanbul : Dharmā, 2007. 616 s. : res. ; 21 cm. — (Bir "İstanbul Kültürü" Kitabı ; 2) ISBN 9944986461 (A.VII/4743).
- HÜREL, HALDUN, 1949- : *Semtleri, mahalleleri, caddeleri ve sokaklarıyla a'dan z'ye İstanbul'un alfabetik öyküsü* / Haldun Hürel [1949-] ; ed. Demet Elkâtip. — 1. bsk. — İstanbul : İkarus, 2008. 352 s. ; 24 cm. — (Bir İstanbul Kültürü Kitabı ; 3) ISBN 9789759992903 (A.VII/4744).
- Index islamicus : a bibliography of books, articles and reviews on islam and the muslim world which were published in the year 2006 with additions from 1993-2005* / compiled and ed. by Heather Bleaney. — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xxxviii, 1031 s. ; 24 cm. (A.III/9909-2006).
- INTERNATIONAL CONGRESS OF BYZANTINE STUDIES (21ST : 2006 : LONDON) : *Proceedings of the 21st international congress of Byzantine studies, 21-26 August, 2006, London, vol. III : abstracts of communications*. — Hampshire : Ashgate, 2006. 401 s. ; 25 cm. ISBN 075465740X ; ISBN 9780754657408 (A.VII/4051-3).

- INTERNATIONAL CONGRESS OF BYZANTINE STUDIES (21ST : 2006 : LONDON) : *Proceedings of the 21st international congress of Byzantine studies, 21-26 August, 2006, London, vol. II : abstracts of panel papers.* — Hampshire : Ashgate, 2006. 310 s. ; 25 cm. ISBN 075465740X ; ISBN 9780754657408 (A.VII/4051-2).
- INTERNATIONAL CONGRESS OF BYZANTINE STUDIES (21ST : 2006 : LONDON) : *Proceedings of the 21st international congress of Byzantine studies, 21-26 August, 2006, London, vol. I : plenary papers.* — Hampshire : Ashgate, 2006. xv, 395 s. ; 25 cm. ISBN 075465740X ; ISBN 9780754657408 (A.VII/4051-1).
- INTERNATIONAL CONGRESS ON THE HISTORY OF WATER MANAGEMENT AND HYDRAULIC ENGINEERING IN THE MEDITERRAENAN REGION (12TH : 2004 : EPHEBUS) : *Cura aquarum in Ephesus : proceedings of the twelfth international congress on the history of water management and hydraulic engineering in the Mediterranean Region, October 2-10, 2004, Ephesus/Selçuk, Turkey* / ed. by Gilbert Wiplinger. — Leuven ; Paris ; Dudley, MA : Peeters, 2006. 2 c. : res. ; 28 cm. — (Babesch. Bulletin Antieke Beschaving. Annual Papers on Mediterranean Archaeology, ISSN 0165-9367 ; supplement 12-2006. Österreichisches Archäologisches Institut. Sonderschriften ; bd. 42. Stichting Bulletin Antieke Beschaving) ISBN 9042918292 ; ISBN 9789042918290 ; ISBN 3900305463 (B.I/4796).
- INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF OPERATIVE ANDROLOGY (11. : 1992 : İSTANBUL) : *Art & andrology 6 : on the occasion of the 11. international symposium of operative andrology : art & andrology during the Ottoman Empire* / contributors Alpay Kelâmi, Nil Sarı, Bedizel Zülfikâr, Ayten Altıntaş, Uğuroğlar Barlas, Abdülkadir Özcan. — Berlin : Alpay Kelami, International Symposium of Operative Andrology, 1992. 145 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VII/3999).
- INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON BOAT AND SHIP ARCHAEOLOGY (9TH : 2000 : VENICE) : *Boats, ships and shipyards : proceedings of the ninth international symposium on boat and ship archaeology. Venice 2000* / ed. by Carlo Beltrame. — Oxford : Oxbow Books, 2003. xiv, 362 s. : res., hrt., pl. ; 30 cm. ISBN 1842170937 (B.I/4682).
- INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON UGARIT AND THE BIBLE (1992 : MANCHESTER, ENGLAND) : *Ugarit and the bible : proceedings of the international symposium on Ugarit and the bible, September 1992, Manchester* / ed. by George J. Brooke, Adrian H. W. Curtis, John F. Healy. — Münster : Ugarit-Verlag, 1994. ix, 470 s. : res. ; 24 cm. — (Ugaritisch-Biblische Literatur ; bd. 11) ISBN 3927120227 (A.VII/3967).
- Italie : renseignements et conseils au touriste por ses vacances en Italie.* — Rome : Ente Nazionale Industrie Turistiche, 1957. 80 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/4241).
- İBA, ŞEREF : *Meclis içtüzük metinleri : Osmanlı'dan günümüze... / Şeref İba.* — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2007. 416 s. ; 24 cm. (A.VII/4091).
- İBN HURDAZBİH, ?-912/13 : *Yollar ve ülkeler kitabı / İbn Hurdazbih [?-912/13] ; çev. Murat Ağarı.* — İstanbul : Kitabevi, 2008. 197 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 337) ISBN 9789759173593 (A.VII/4325).
- İBNU'L KEMAL İLYAS B. AHMED : *Keşfu'l Akabe : Anadolu'da te'lif edilen ilk eser / İbnu'l Kemal İlyas b. Ahmed ; neşre sunan Mikâil Sunan.* — Konya : Hayra Hizmet Vakfı, 1981. 62 s. ; 24 cm. — (Hayra Hizmet Vakfı Neşriyat Müdürlüğü ; 12. Araştırma ; 2) (A.VII/4063).
- İDİL, AYDIN : *Yerel kaynaklara göre özet Kırgızistan tarihi / Aydın İdil.* — Bişkek : [yayıy.], 2007. 85 s. ; 24 cm. ISBN 9789967243361 (A.VII/4192).
- 2007 Vakıf medeniyeti çevre yılı ve Vakıflar Haftası etkinlikleri kitabı / yay. koordinatörü Aydın Seçkin.* — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2007. 359 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4902).
- 2007 Yılı dış basın değerlendirmesi.* — [Ankara] : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 39 y. : grafik ; 29 cm. (B.I/4661).
- II. Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı / haz. İsmail Çetişli, Nurullah Çetin, Abide Doğan, Alim Gür, Şenol Demir, Cengiz Karataş. — I. bsk. — Ankara : Akçağ, 2007. 639 s. ; 24 cm. — (Akçağ yayınları ; 884. Yeni Türk Edebiyatı ; 59) ISBN 9789753388825 (A.VII/3960).
- İkinci Meşrutiyetin ilânı, 1908* / ed. Nurer Uğurlu. — I. bsk. — İstanbul : Örgün, 2008. 582 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9789757651659 (A.VII/4343).

- 252 *Nolu Mardin Şer'iyecileri Sicilli belge özetleri ve Mardin* / haz. Ahmet Kankal, İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Ramazan Günay ; ed. Ahmet Kankal, Kenan Z. Taş. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2006. 186 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 5. Makalelerle Şer'iyecileri Sicilli serisi ; 3) ISBN 9755856161 (A.VII/4643).
- 248 *Nolu Mardin Şer'iyecileri Sicilli belge özetleri ve Mardin* / haz. Ahmet Kankal, İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Veysel Gürhan. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 238 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 16. Makalelerle Şer'iyecileri Sicilli serisi ; 8) ISBN 9789755857930 (A.VII/4642).
- 235 *Nolu Mardin Şer'iyecileri Sicilli belge özetleri ve Mardin* / haz. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Fasih Dinç ; ed. Ahmet Kankal. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 129 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 12. Makalelerle Şer'iyecileri Sicilli serisi ; 4) ISBN 9789755857206 (A.VII/4640).
- 238 *Nolu Mardin Şer'iyecileri Sicilli belge özetleri ve Mardin* / haz. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Ercan Gümüş. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 95 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 14. Makalelerle Şer'iyecileri Sicilli serisi ; 6) ISBN 9755856323 (A.VII/4641).
- İLİSLİ, AHMET : *Afyonkarahisar müzeleri ve ören yerleri = Museums and sites Afyonkarahisar* / Ahmet İlişli, Mevlüt Üyümez ; çev. = translations Deniz Çiftçi Valente. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 222 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2484) ISBN 9789750813573 (B.I/4855).
- İLERİ, CELAL NURİ : *Uygurluk çatışmasında Türkiye* / Celal Nuri İleri [1882-1938] ; yay. haz. Mahir Aydın. — 1. bsk. — İstanbul : Togan, 2008. 280 s. ; 21 cm. — (Togan yayınları ; 14. Araştırma-İnceleme ; 12) ISBN 9789944337120 (A.VII/4565).
- İlginç vakıflar* / ed. Tahsin Türker ; metinler Mevlüt Çam, Vildan Erdoğan, Sümeyra Sağlam, Nezire Demir. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2007. 66 s. : rnk. res. ; 27 cm. (B.I/4901).
- İLIEVSKI, PETAR KHR. : *Traditsija i inovatsii vo Makedonskite tsrkovnoslovenski knizevni spomenitsi od turskiot period = Tradition and innovations in the Macedonian churchslavonic literary monuments from the Turkish period* / Petar Khr. Ilievski. — Skopje : Makedonska Akademija Na Naukite i Umetnostite = Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2005. 393 s. ; 24 cm. ISBN 9989101558 (A.VII/4054).
- İNALCIK, HALİL : *The Ottoman survey of 1455 and the conqueror's Istanbul* / Halil İnalçık. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 1-14 : pl. ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayırabım. (A.VII/4140).
- İNCE ERDOĞAN, DİLŞEN : *Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ve Van Ermeni isyanı, 1896* / Dilşen İnce Erdoğan ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Gürkan Doğan. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 432 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 305. Araştırma-İnceleme dizisi ; 262) ISBN 9789752552043 (A.VII/4736).
- İPLİKÇİOĞLU, BÜLENT : *Hellen ve Roma tarihinin anahatları* / Bülent İplikçioğlu ; yay. Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkoloji ve Sanat, 2007. 141 s. : 14 katl. hrt. ; 20 cm. ISBN 9789944750233 (A.VII/4651).
- İPŞİRLİ, MEHMET : *Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı teşkilatı* / Mehmet İpşirli. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 77-82 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayırabım. (A.VII/4142).
- İslâm ansiklopedisi : Türkiye Diyanet Vakfı* / başkan M. Âkif Aydın ; yönetim kurulu İbrahim Kâfi Dönmez... [ve başk.]. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1988- . . . c. ; 29 cm. ISBN 9753894279 (tk.) ; ISBN 9753894554 (33.c.) (B.I/1070-33).
- İSLİMYELİ, NÜZHET : *Asker ressamı ve ekoller* / Nüzhet İslimyeli. — Ankara : Asker Ressamlar Sanat Derneği, 1965. 158 s. : res. ; 24 cm. — (Asker Ressamlar Sanat Derneği yayınları ; 1) (A.VII/3909).
- İstanbul Deniz Müzesi Osmanlıca bahriye mühür ve damga koleksiyonu* / haz. Nurcan Bal. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı, 2008. 2 c. : rnk. res. ; 35 cm. ISBN 9789754094695 (B.I/4747).

- İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı : 25 yıl. 1982-2007 / yazar Çetin Alanya ; ed. Tansel Atasagun. — İstanbul : İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı, 2007. 304 s. : res. ; 33 cm. ISBN 9789759491352 (B.1/4660).*
- İstanbul sokakları : 101 yazardan 100 sokak / haz. Murat Yalçın. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 330 s. ; 22 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2639) ISBN 9789750813719 (A.VII/4219).*
- İstiklâl Savaşında Maraş / haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukc, 2008. 160 s. ; 21 cm. + 1 katl. res. — (Ukc Kitaplığı ; 43) (A.VII/4131).*
- İstoriya Afriki v dokumentah 1870-2000, tom 1 : 1870-1918 = History of Africa in documents 1870-2000, vol. 1 : 1870-1918 / redaktor Georgiy Tsipkin. — Moskva : Nauka, 2005. 498 s. ; 22 cm. — (Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet Institut Stran Azii i Afriki Pri Mgu Tsentri "İstoriya Afriki") ISBN 5020102881 (tk.) ; ISBN 502010289X (1.c.) (A.VII/4774-1).*
- İstoriya i istoriki 2004 : istoriograficeskiy vestnik / otvetstvennyy redaktor A. N. Saharov. — Moskva : Nauka, 2005. 362 s. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Rossiyskoy İstorii Komissiya po İstorii İstoriceskoy Nauki) ISBN 5020102830 (A.VII/4781).*
- İŞLİ, NECDET** : *İstanbul'da Sahabe kabir ve makamları / Necdet İşli. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü ; Türkiye Vakıflar Bankası, [19?]. 107, [21] s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. (A.VII/4454).*
- IVANOVA, YU. V.** : *Albantsı i ih sosedi / Yu. V. İvanova. — Moskva : Nauka, 2006. 363 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 5020103241 (A.VII/4785).*
- İZGÖREN, AHMET ŞERİF** : *Bir Türk zabitanın anıları : Muhittin Ergüneş 1917 / Ahmet Şerif İzgören. — Ankara : İzgören Yayınları, 2008. 117 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789756093382 (A.VII/4739).*
- İzlojba Trakiysko izkustvo. — Sofiya : [Nauka i İzkustvo], 1972. 77 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/4439).*
- İzmir liselerarası tarih yarışması. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2003. vii, 430 s. : res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 41) ISBN 9751800854 (A.VII/4088).*
- İZMİR TİCARET ODASI** : *İdare Heyeti defterleri I-II, 1926-1930 / yay. haz. Fikret Yılmaz. — İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2008. 445 s. : res. ; 32 cm. — (İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yayınları ; 7) ISBN 9789944602815 (B.1/4918).*
- İZMİR TİCARET ODASI** : *Komisyon defteri, 1925-1929 / yay. haz. Fikret Yılmaz. — İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2008. 334 s. : res. ; 32 cm. — (İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yayınları ; 8) ISBN 9789944602808 (B.1/4919).*
- İZMİR TİCARET ODASI** : *Meclis zabıt defterleri I-II, 1926-1930 / yay. haz. Fikret Yılmaz. — İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2008. 457 s. ; 32 cm. — (İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yayınları ; 6) ISBN 9789944602785 (B.1/4917).*
- İZMİR TİCARET ODASI** : *Meclis karar defterleri I-II, 1922-1930 / yay. haz. Fikret Yılmaz. — İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2008. 619 s. : res. ; 32 cm. — (İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yayınları ; 5) ISBN 9789944602792 (B.1/4667).*
- İZMİR ULUSAL MÜZİK VE SAHNE SANATLARI KONGRESİ (1. : 2001 : İZMİR)** : *İzmir I. ulusal müzik ve sahne sanatları kongresi. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2003. ix, 517 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 38) ISBN 9751800811 (A.VII/4087).*
- İzzet Günadağ Kayaoğlu hatıra kitabı : anılar / ed. Oktay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim. — İstanbul : Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2005. 180, [7] s. : res. ; 29 cm. + 1 cd-rom. ISBN 9759748444 (B.1/4667).*
- İzzet Günadağ Kayaoğlu hatıra kitabı : makaleler / ed. Oktay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim. — İstanbul : Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2005. 574 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9759748436 (B.1/4668).*
- JACKSON, A. V. [ABRAHAM VALENTINE] WILLIAMS, 1862-1937** : *From Constantinople to the home of Omar Khayyam : travels in Transcaucasia and Northern Persia for historic and literary research / A. V. [Abraham Valentine] Williams Jackson [1862-1937]. — Ist Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2002. xxxiii, 316 s. : [81] s. res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0971598649 (A.VII/4514).*

- JENKINS, GERAINT H. : *A concise history of Wales* / Geraint H. Jenkins. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 345 s. : res., hrt. ; 22 cm. — (Cambridge Concise Histories) ISBN 0521530717 ; ISBN 9780521530712 (A.VII/4484).
- JENKINS, HESTER DONALDSON, 1869-1941 : *Behind Turkish lattices* / Hester Donaldson Jenkins [1869-1941] ; introduced by Carolyn Goffman. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2004. xxix, 222 s. : res. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 8) ISBN 1593331053 (A.VII/4513).
- JOHNSTONE, NATHAN : *The devil and demonism in early modern England* / Nathan Johnstone. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. x, 334 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Early Modern British History) ISBN 0521802369 ; ISBN 9780521802369 (A.VII/4479).
- JORGA, NICOLAE : *Kanuni ve dönemi : yenilmez Türk* / Nicolae Jorga ; Almanca'dan çev. Nilüfer Epeçli ; çev. kontrol Kemal Beydilli ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xvi, 286 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 79. İnceleme-Araştırma ; 54) ISBN 9789756480946 (A.VII/4587).
- JOUSSET, P. [PAUL] : *L'Allemagne contemporaine illustrée* / P. [Paul] Jousset. — Paris : Librairie Larousse, 1901. 282 s. : res. ; 32 cm. (B.I/4692).
- KABACALI, ALPAY : *Bilinmeyen yönleriyle Cumhuriyet tarihi* / Alpay Kabacalı. — İstanbul : DenizBank, 2004. 319 s. : res. ; 31 cm. — (DenizBank Finansal Hizmetler Grubu yayın no ; 11) ISBN 9757104612 (B.I/4736).
- KABACALI, ALPAY : *Geçmişten günümüze İstanbul* / Alpay Kabacalı. — İstanbul : DenizBank, 2003. 351 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. — (DenizBank Finansal Hizmetler Grubu yayın no ; 10) ISBN 9757104582 (B.I/4735).
- KABACALI, ALPAY : *Osmanlı Devleti'ni Avrasya İmparatorluğu'na dönüştüren hükümdar Fatih Sultan Mehmed* / Alpay Kabacalı. — İstanbul : DenizBank, 2006. 319 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 18) ISBN 975710471X (B.I/4734).
- KAFESÇİOĞLU, ÇİĞDEM : *Osmanlı şehirciliğinde dönüşüm ve devamlılık : onbeşinci yüzyıl İstanbul'unda külliye ve mahalleler* / Çiğdem Kafesçioğlu. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 177-188 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrışım. (A.VII/4147).
- KAGARLITSKY, BORIS : *Çevrenin imparatorluğu Rusya ve dünya sistemi* / Boris Kagarlitsky ; çev. Esin Soğançılar ; cd. E. Deniz Ela. — Ankara : Phoenix, 2007. x, 500 s. ; 22 cm. ISBN 9789944931403 (A.VII/4765).
- Kalevala : uuden Kalevalan Kahdeskymmeneskolmas painos.* — Helsingissä : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1951. ix, 343 s. ; 21 cm. (A.VII/4169).
- KAMALOV, İLYAS : *Putin dönemi Rus dış politikası : Moskova'nın rövanşı* / İlyas Kamalov ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xvii, 382 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 73. İnceleme-Araştırma ; 48) ISBN 9789756480847 (A.VII/4355).
- KANDEMİR, FERİDUN : *Vahdeddin'in son günleri : Tütüncübaşı Şükrü anlatıyor* / Feridun Kandemir ; yay. haz. Tahsin Yıldırım. — 1. bs. — İstanbul : Yağmur, 2007. 195 s. : res. ; 21 cm. — (Yağmur yayın sıra no ; 44. Yakın Tarih serisi ; 3) ISBN 9789757747642 (A.VII/3943).
- KANE, SOLOMON : *Dictionnaire des Khmers rouges* / Solomon Kane ; introduction de David Chandler. — La Courneuve ; Bangkok : Aux Lieux d'Être ; IRASEC, 2007. 461 s. ; 21 cm. ISBN 2916063277 (A.VII/4270).
- KANTARCI, ŞENOL : *Tarih ve uluslararası ilişkiler boyutuyla Ermeni dosyası* / Şenol Kantarcı. — Ankara : Lalazar Kitabevi, 2007. xi, 406 s. ; 21 cm. — (Lalazar yayın no ; 11) ISBN 9789944537278 (A.VII/3950).
- KARA, MELİKE : *Girit Kandiy'e de müslüman cemaati, 1913-1923* / Melike Kara ; yay. haz. Nermin Ketenci. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 127 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 163. İnsan ve Toplum dizisi ; 32) ISBN 9789756051818 (A.VII/4364).

- KARABAŞ, TACKULU : *Ferheng-i teşabihat-i Turkmenî-İngilisi* / Tackulu Karabaş. — 1. bs. — Gonbed-i Kovus (Gülistan Eyaleti, İran) : Müessese-yi Ferheng-i İntişarat-i İharman, 1381. 92 s. ; 17 cm. ISBN 9647882009 (A.VII/4028).
- KARABAŞ, TAÇKULU : *Teşabeha-yi Turkmeni-Arabi* / Taçkulu Karabaş. — 1. bs. — Gurgan : Müessese-yi Ferheng-i Mahtumkulu Feragi, 1385. 42 s. ; 21 cm. (A.VII/4029).
- KARABEKİR, KÂZİM, 1882-1948 : *İstiklâl Harbimiz* / Kâzım Karabekir [1882-1948] ; yay. haz. Ziver Öktem ; kitap ed. Yücel Demirel. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 2 c. (xiii, 1341 s.) ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2620, 2621. Tarih ; 39) ISBN 9789750813467 (tk.) (A.VII/4216).
- KARACA, TAHA NİYAZI : *Yozgat Ermeni ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey olayı* / Taha Niyazi Karaca ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Gürkan Doğan. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 336 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 295. Araştırma-İnceleme dizisi ; 252) ISBN 9789752551947 (A.VII/4685).
- KARADENİZ, HASAN BASRİ : *Osmanlılar ile beylikler arasında Anadolu'da meşruiyet mücadelesi : XIV-XVI. yüzyıllar* / Hasan Basri Karadeniz ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xiv, 344 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 91. İnceleme-Araştırma ; 73) ISBN 9786054052004 (A.VII/4763).
- KARAER, NİHAT : *Paris, Londra, Viyana : Abdülaziz'in Avrupa seyahati* / Nihat Karaer. — 2. bsk. — Ankara : Phoenix, 2007. xii, 178 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9756565535 (A.VII/4108).
- KARAHAN, RECAİ : *Dünden bugüne Hakkâri kelimeleri* / Recai Karahan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 248 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3096. Sanat Eserler dizisi ; 462) ISBN 9789751732699 (B.I/4827).
- KARAMUSTAFA, AHMET T. : *Tanrının kuraltanımaz kulları : islâm dünyasında derviş toplulukları, 1200-1550* / Ahmet T. Karamustafa ; çev. Ruşen Sezer ; kitap ed. Nuri Akbayar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 145 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2498. Tarih ; 36) ISBN 9789750812255 (A.VII/4217).
- Karaya vuran umutlar* / yay. haz. Muzaffer Albayrak. *Çanakkale'ye düşman donanmasının saldırıları* / Emin Âli. *Çanakkale kara savaşları* / Kemal Behic. — 1. bsk. — İstanbul : Karma Kitaplar, 2008. 120 s. ; 21 cm. ISBN 9789944321594 (A.VII/4301).
- KARLSSON, INGMAR : *Avrupa ve Türkler : karmaşık bir ilişki üzerine düşünceler* / Ingmar Karlsson ; çev. Turhan Kayaoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2007. 180 s. ; 23 cm. ISBN 9789944483162 (A.VII/4580).
- KASTRITSIS, DIMITRIS J. : *The sons of Bayezid : Empire building and representation in the Ottoman civil war of 1402-1413* / Dimitris J. Kastritis. — Leiden ; Boston : Brill, 2007. xxiii, 250 s. : hrt. ; 25 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage, ISSN 1380-6076 ; 38) ISBN 9789004158368 (A.VII/4379).
- Katalog sredneaziatskih jalovannih gramot : iz fonda instituta vostokovedeniya im. Abu Rayhana Beruni Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan* / sostaviteli A. Arunbaev, G. Djuraeva, S. Gulomov. — Saale : OWI, 2007. vi, 114 s. : 204 s. upkibasım ; 26 cm. — (Orientwissenschaftliche hefte ; 23. Mitteilungen des SFB, ISSN 1617-2469 ; 10) (B.I/4886).
- KATIRCIOĞLU, DOĞAN : *Okulname : nereden geldim mektebe... : öğrenci defteri, hatıra defteri* / Doğan Katırcıoğlu. — İstanbul : [yayl.y.], 2008. xxvi, 485 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759327511 (A.VII/4517).
- KÂTİP ÇELEBİ : *Deniz savaşları hakkında büyüklere armağan : Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihar* / Kâtip Çelebi. — 1. bs. — İstanbul : Kabalca, 2007. 437 s. ; 24 cm. — (Kabalca Yayınevi ; 309. Şark Klasikleri dizisi ; 11) ISBN 9759971119 (A.VII/4107).
- KÂTİP ÇELEBİ, 1609-1656 : *Kesfî'z-Zunûn : an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn : kitapların ve ilimlerin isimlerinden şüphelerin giderilmesi* / Kâtip Çelebi [1609-1656] ; Arapçadan tercüme eden Rüşti Balcı. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007. 5 c. (2140 s.) ; 24 cm. ISBN 9789753332149 (A.VII/3969).
- KAULEN, GEORG : *Die Tageszeiten des Michelangelo : Vergänglichkeit und Auferstehung* / Georg Kaulen. — München : [yayl.y.], 1968. 28 s. : res. ; 25 cm. (A.VII/4244).

- KAYA, MEHMET ALİ : *Septimus Severus : Roma'nın Afrikalı imparatoru* / Mehmet Ali Kaya ; yay. Neziha Başgelen. — 2. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2008. 343 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944750165 (A.VII/4657).
- KAYA, SELİM : *Haçlı istilası öncesi Ortaçağ'da Maraş Şehri* / Selim Kaya. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 857-890 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayırabasm. (A.VII/4069).
- KAYAOĞLU, TACEDDİN : *Beyaz diplomasi : arşiv belgeleri ışığında Osmanlı-Vatikan ilişkileri* / Taceddin Kayaoğlu ; yay. yönetmeni Feridun Terzioğlu ; yay. ed. Kevsir Terzioğlu. — 2. bsk. — İstanbul : Fide, 2007. 304 s. : res. ; 25 cm. — (Fide yayınları ; 30) ISBN 9789944432207 (A.VII/4598).
- KAYGUSUZ, BEZMİ NUSRET : *Bir roman gibi* / Bezmi Nusret Kaygusuz. — 2. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. x, 267 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 33) ISBN 9751800749 (A.VII/4083).
- KAYHAN, HÜSEYİN : *Selçukluların yıkılışından sonra Irak ve Azerbaycan'ın durumu* / Hüseyin Kayhan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 891-907 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayırabasm. (A.VII/4073).
- Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi ve Tıp Medresesi, 1206 = Kayseri Gevher Nesibe hospital and medical academy, 1206* / haz. Abdullah Kılıç ; proje danışmanları Ayten Altıntaş, A. Hulusi Köker, Sedat Özkan. — İstanbul : Medical Park Hastanesi, 2007. 83 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9789944010405 (B.I/4669).
- Kayseri : Selçuklu-Osmanlı mimarisi ve bezemeleri : Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Nakışhanesi yorumuyla* / yay. haz. Nil Sarı, Gülbün Mesara, Ümit Emrah Kurt. — 1. bsk. — Kayseri : [yayl.y.], 2007. x, 135 s. : rnk. res. ; 23 cm. (A.VII/3996).
- Kazakistan tarihi : makaleler.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. vii, 228 s. ; 25 cm. — (AKD'YK Türk Tarih Kurumu yayınları ; X. Dizi-Sa. 21) ISBN 9789751619969 (A.VII/3963).
- KAZANCIGİL, AYKUT : *Osmanlılarda bilim ve teknoloji / Aykut Kazancıgil* ; ed. A. Cüneyd Köksal. — 1. bsk. — İstanbul : Etikleşim, 2007. 351 s. ; 23 cm. — (Etikleşim yayınları ; 44. Tarih ; 8) ISBN 9789752693722 (A.VII/4163).
- KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (28. : 2006 : ÇANAKKALE) : 28. *Kazı sonuçları toplantısı, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale* / yay. haz. Birnur Koral, İlaydar Dönmez. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları no ; 3079. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayını no, ISSN 1017-7655 ; 121) ISBN 9789751732422 (tk.) (A.VII/4603).
- KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (27. : 2005 : ANTALYA) : 27. *Kazı sonuçları toplantısı, 30 Mayıs-3 Haziran 2005, Antalya* / yay. haz. Koray Olşen, İlaydar Dönmez, Adil Özme. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları no ; 3054. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayını no, ISSN 1017-7655 ; 115) ISBN 9751731879 (tk.) (A.VII/4604).
- KEARNEY, HUGH : *The British isles : a history of four nations* / Hugh Kearney. — 2nd ed. reprint. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xvii, 362 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9780521608503 (A.VII/4492).
- KECSKEMÉTI, CHARLES : *L'accès aux archives : manuel pour la mise en œuvre de la Recommandation no R (2000) 13 sur une politique Européenne en matière de communication des archives* / Charles Kecskeméti, Iván Székely. — Strasbourg : Editions du Conseil de l'Europe, 2007. 107 s. : brt, grafik ; 24 cm. ISBN 9287158231 (A.VII/4631).
- KEÇECİZADE MEHMED İZZET : *Manzumetü'l-müsemma bi-mihnetkeşan* / Keçecizade Mehmed İzzet. — İstanbul : Cerride-i Havadis Matbaası, 1269. 1 CD-ROM. (235 s.) (CD/0185).
- KEENE, HENRY GEORGE, 1825-1915 : *The Turks in India : critical chapters on the administration of that country by the Chughtai, Bâbar and his descendants* / Henry George Keene [1825-1915]. — Delhi : Idarah-i Adabiyat-ı Delli, 1972. xvi, 255 s. ; 21 cm. (A.VII/4522).
- Kemâliyye : Erken Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir tıp risalesi : orjinal metin, sözlük, sadeleştirilmiş metin, tıpkıbasım* / haz. Ali Haydar Bayat. — İstanbul : Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2007. 111 s. ; 24 cm. ISBN 9750002427 (A.VII/4132).

- KENEZ, PETER : *Hungary from the Nazis to the Soviets : the establishment of the communist regime in Hungary, 1944-1948* / Peter Kenéz. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ix, 312 s. : res. ; 24 cm. ISBN 052185766X ; ISBN 9780521857666 (A.VII/4488).
- KENNETH, PEARSON : *The dorak affair* / Pearson Kenneth, Patricia Connor. — New York : Athencum, 1968. 191 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4172).
- KESER, İNAN : *Kent cemaat etnisite : Adana ve Adana Nusayirileri örneğinde kamusalılık* / İnan Keser. — 1. bsk. — Ankara : Ütopya, 2008. 293 s. : 1 rnk. hrt. ; 20 cm. — (Ütopya yayınları ; 158. Sosyoloji-Felsefe dizisi) ISBN 9789756361641 (A.VII/4563).
- KESER, ULVİ : *Yunanistan'ın büyük açlık dönemi ve Türkiye* / Ulvi Keser ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Gürkan Doğan. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 688 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 299. Araştırma-İnceleme dizisi ; 256) ISBN 9789752551985 (A.VII/4750).
- KEYMAN, E. FUAT : *Türkiye'nin iyi yönetimi : demokratikleşme ve özgürlükçü sol alternatif* / E. Fuat Keyman ; yay. haz. Can Cemgil. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. vii, 440 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 201. Dün-Bugün ; 17) ISBN 9786053990277 (A.VII/4551).
- KHATTAK, SHAHİN KULI KHAN : *Islam and the Victorians : nineteenth century perceptions of muslim practices and beliefs* / Shahin Kuli Khan Khattak. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2008. x, 205 s. ; 22 cm. — (Library of Middle East History ; 15) ISBN 9781845114299 (A.VII/4682).
- Kıbrıs sorununa alternatif açılımlar : "çok bileşenli adım modeli"*. — 1. bsk. — Ankara : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. ix, 51 s. ; 28 cm. — (USAK Raporları ; 08-02) ISBN 9786050044034 (B.I/4893).
- Kıbrıs'ın jeostratejik ve jeopolitik önemi*. — Ankara : Türkiye Emekli Subaylar Derneği Stratejik Araştırma Merkezi, 2008. 32 s. : rnk. res., hrt. ; 24 cm. — (Türkiye Emekli Subaylar Derneği Stratejik Araştırma Merkezi Kültür yayınları ; 1) (A.VII/4191).
- KILCI, ALİ : *Anadolu Türk mimarisinde erken devir (XIV-XV. yüzyıl) baldaken tarzı türbeler* / Ali Kılçı. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2007. 232 s. : rnk. res., pl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9789751941343 (A.VII/4134).
- KILCI, ALİ : *İskilip'te suyun hikayesi : tarihi sular, çeşmeler ve diğer tesisler* / Ali Kılçı. — İskilip, Çorum : İskilip Kültür ve Eğitim Vakfı, 2007. 128 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (İskilip Kültür ve Eğitim Vakfı yayın no ; 1) (A.VII/4524).
- KILIÇ, ATABEY : *Klasik Türk edebiyatı üzerine makaleler* / Atabey Kılıç. — 1. bsk. — Ankara : Turkish Studies, 2007. 552 s. : res. ; 24 cm. — (Turkish Studies publication series, ISSN 1303-9199 ; 3) (A.VII/4125).
49. ve 50. Cumhuriyet Hükümetleri Kültür Bakanı D. Fikri Sağlar tarafından hazırlatılan yasa tasarıları / yay. haz. Şevket Özdemir. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1993. 282 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751712718 (A.VII/4460).
- KIVIRCIK, EMİR : *The ambassador* / Emir Kıvırcık ; cd. Işık Ölmez. — İstanbul : Goa, 2007. 240 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944291347 (A.VII/4305).
- KIVIRCIK, EMİR : *Cepheye giden yol* / Emir Kıvırcık ; yay. haz. Işıl Ölmez. — İstanbul : GOA, 2008. 368 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944291330 (A.VII/4111).
- KIZILTAN, ALİ : *Anadolu Beyliklerinde cami ve mescitler : XIV yüzyıl sonuna kadar* / Ali Kızıltan. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1958. 125 s. : res. ; 30 cm. (B.I/4688).
- KIESER, HANS-LUKAS : *Türklüğe ihtida : 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin öncüleri* / Hans-Lukas Kieser ; çev. Atilla Dirim ; cd. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 290 s. : res. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1310. Araştırma-İnceleme dizisi ; 224) ISBN 9789750505898 (A.VII/4742).

- KİLİ, SUNA : *Sened-i İttifaktan günümüze Türk anayasa metinleri* / Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük. — 3. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006, c1985. x, 390 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın ; 269) ISBN 9754582106 (A.VII/4013).
- KINROSS, [JOHN PATRICK DOUGLAS BALFOUR], BARON, 1904-1976 : *Osmanlı İmparatorluğunun yükselişi ve çöküşü* / [John Patrick Douglas Balfour] Kinross [Baron, 1904-1976] ; Türkçesi Meral Gaspıralı. — 1. bs. — İstanbul : Altın Kitaplar, 2008. 655 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9789752109551 (A.VII/4597).
- KLINGHARDT, KARL : *Ankara-İstanbul arası iktidar kavgası* / Karl Klinghardt ; genel yay. yönetmeni Cem Küçük ; Almandan çev. Eşref Özbilen. — 1. bsk. — İstanbul : Profil, 2007. 312 s. : res. ; 21 cm. — (Profil ; 102. Tarih ; 06) ISBN 9789759961497 (A.VII/4544).
- KOBIDZE, DAVIT : *Sparsuli krestomatia, II* / Davit Kobidze. — Tbilisi : Tbilisi Üniversitesinin Gamotismcloba, 1967. 19, 554 s. ; 25 cm. (A.VII/4438-2).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Atatürk dönemi : partileşme süreci, ekonomi ve dış politika, otoriteri yönetim, önemli olaylar, Atatürk'ün ölümü 1923-1938* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2007. 420 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 43. TC Devleti Tarihi ; 3) ISBN 9789757526407 (A.VII/4405).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Bir kuşağın dramı, 1960-1980* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2004. 572 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları. Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Değişimi serisi ; 4) ISBN 9757526312 (A.VII/4407).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Gizli yüzler gizli işler* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2007. 143 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 41. Türkiye'de Gizli Tarih serisi ; 4) ISBN 9789757526384 (A.VII/4408).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Tarihimizin en büyük dramı : Sarıkamış Faciası, Aralık 1914* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2007. 112 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 42. Çeşitli Tarih Konuları serisi ; 16) ISBN 9789757526391 (A.VII/4406).
- KOCAÇİMEN, SEVGİ : *Demokrat Parti döneminde TBMM'nde laiklik tartışmaları* / Sevgi Kocaçimen. — 1. bs. — Antalya : Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2008. 242 s. ; 21 cm. ISBN 9789944021906 (A.VII/4294).
- KOÇAK, MURAT LEVENT : *Alanya'dan Nea İonia'ya : mübadele ile gelen ayrılıklar ve bitmeyen özlem / Murat Levent Koçak. — 1. bs. — Alanya : [yayl.y.], 2004. 135 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9752888232 (A.VII/4262).*
- KOÇGÜNDÜZ, MES'UT : *İstanbulda Bizans devrine ait anıt ve yapılar* / Mes'ut Koçgündüz. — İstanbul : Güven Matbaası, 1951. s. 97-128 : res. ; 16 cm. (A.VII/4542).
- Koçi Bey risaleleri : Sultan IV. Murad'a devlet yönetimindeki bozukluklar ile alınması gereken tedbirler hakkında sunulan risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı devlet teşkilatı hakkında sunulan risale / Zuhuri Danışman'ın 1972 tarihli çalışmasını temel alıp basma ve yazmadan tamamlayarak yay. haz. Seda Çakmakçıoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kabaıcı, 2008, c2007. 320 s. ; 25 cm. ISBN 9759971216 (A.VII/4724).*
- KOLOĞLU, ORHAN : *Son sadrazam : Milli Mücadele taraftarı Ahmed Tevfik Paşa* / Orhan Koloğlu ; ed. Lütfü Tınç. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 162 s. : res. ; 23 cm. — (Yakın Tarih dizisi) ISBN 9789759915117 (A.VII/4105).
- KOMOLOVA, N. P. [NELLİ PAVLOVNA] : *İtalya v Russkoy kulture serebryanogo veka : vremena i sudbi* / N. P. [Nelli Pavlovna] Komolova. — Moskva : Nauka, 2005. 469 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 5020102733 (A.VII/4788).
- KONRAPA, ZEKÂİ : *Peygamberimiz-islam dini ve Aşere-i Mübeşşere* / Zekâi Konrapa. — İstanbul : Fatih Yayınevi, 1968. 608 s. ; 20 cm. — (Fatih yayınları ; 12. Dinî Eserler ; 5) (A.VII/4538).
- KONUK, NEVAL : *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı mimarisi = Ottoman architecture in Lesbos, Rhodes, Chios and Kos Islands / Neval Konuk. — Ankara : Stratejik Araştırmalar Merkezi = The Center for Strategic Research, 2008. 240 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9789757307693 (B.I/4856).*

- Konya kitabı X* / ed. Haşım Karpuz, Osman Eravşar. — Konya : Konya Ticaret Odası, 2007. xxxii, 788 s. : res., hrt. ; 28 cm. ISBN 9789944602211 (B.I/4766-10).
- Konya kitabı I* / ed. Yusuf Küçükdağ. — Konya : Konya Ticaret Odası, 1998. viii, 408 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. (B.I/4766-1).
- KORALKA, JIRÍ : *František Palacky (1798-1876) : der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat* / Jirí Koralka ; Deutschsprachige Neubearbeitung vom Verfasser unter Mitarbeit von Helmut Rumpfer, Peter Urbanitsch. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 609 s. ; 23 cm. — (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie ; 30) ISBN 9783700137696 (A.VII/4215).
- KORTAN, ENIS : *Kaybolan İstanbul'um : bir mimarın anıları, 1947-1957* / Enis Kortan. — İstanbul : Boyut, 2006. 156 s. : rnk. res. ; 23 cm. ISBN 9752302343 (A.VII/4727).
- Der Kosmos der Artemis von Ephesos* / hrsg. von Ulrike Muss. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut, 2001. 320, [8] s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (Österreichisches Archäologisches Institut. Sonderschriften ; bd. 37) ISBN 3900305366 (B.I/4797).
- Der Kosovo Konflikt : Ursachen-Verlauf-Perspektiven* / [hrsg.] Jens Reuter, Konrad Clewing. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2000. 568 s. : res., hrt. ; 21 cm. ISBN 9783851293296 (A.VII/4199).
- KÖPRÜLÜ, ŞERİF : *Birinci Dünya Harbi başlangıcında 3. Ordu : Sarıkamış : çevirme manevrası ve meydan muharebesi* / Şerif Köprülü ; yay. haz. Mustafa Görüryılmaz. — Ankara : Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, 2007. 296 s. : res., hrt., kroki ; 20 cm. — (Araştırma ; 1) ISBN 9789750094484 (A.VII/4566).
- KÖSOĞLU, NEVZAT : *Şehit Enver Paşa / Nevzat Kösoğlu*. — İstanbul : Ötüken, 2008. 640 s. : res. ; 24 cm. — (Ötüken yayın nu ; 726. Kültür serisi ; 359) ISBN 9789754376814 (A.VII/4589).
- KÖYMEN, MEHMET ALTAY : *Alp Arslan zamanı Türk evi* / Mehmet Altay Köymen. — [Konya] : [yayl.y.], 1971. 14 s. ; 24 cm. Selçuklu Araştırmaları Dergisi sayı 3'ten ayırabım. (A.VII/4808).
- KRECKER, LOTHAR : *Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg* / Lothar Krecker. — Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1964. 293 s. ; 24 cm. — (Frankfurter Wissenschaftliche Beiträge. Kulturwissenschaftliche Reihe, bd. 12) (A.VII/4693).
- KRESS VON KRESSENSTEIN, FRIEDRICH, BARON, 1870-1948 : *Son Haçlı Seferi kuma gömülen İmparatorluk* / Friedrich Kress von Kressenstein [Baron, 1870-1948] ; Almanca'dan çev. Tahir Balaban ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — I. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. xv, 391 s. : res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 72. Hatura ; 8) ISBN 9789756480854 (A.VII/4762).
- KUBAN, DOĞAN : *İslâm sanatının yorumlanması üzerine : islâm mimarisi ve Osmanlı mimarisi : yeni bir değerlendirme için bazı düşünceler = On the interpretation of islamic art : islamic architecture and Ottoman architecture : hints for a re-evaluation* / Doğan Kuban. — İstanbul : [yayl.y.], 1968. yak. 50 s. : res. ; 24 cm. Anadolu Sanatı Araştırmaları I'den ayırabım. (A.VII/4236).
- KUBAN, DOĞAN : *Kaybolan kent hayalleri : ahşap saraylar* / Doğan Kuban. — I. bsk. — İstanbul : Yapı-Endüstri Merkezi A.Ş., 2001. 120 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9758599038 (B.I/4835).
- KUBAN, DOĞAN : *Sanat tarihimizin sorunları : Anadolu-Türk sanatı, mimarisi, kenti üzerine denemeler* / Doğan Kuban. — İstanbul : Çağdaş, 1975. 217 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/4451).
- KUBAN, DOĞAN : *Vanished urban visions : wooden palaces of the Ottomans* / Doğan Kuban. — 1st ed. — İstanbul : Yapı-Endüstri Merkezi A.Ş., 2001. 120 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 975859902X (B.I/4834).
- Kudretha-yi bozorg ve mes'ele gûzâi-yi Eramine* / Vahap Candan ; tercüme Karmen Sağbil ; danışman Sedat Laçiner. — [Ankara] : TRT, [2007?]. 226 s. ; 23 cm. ISBN 9789757655756 (A.VII/4025).
- KUMRULAR, ÖZLEM : *Türk korkusu : Avrupa'da Türk düşmanlığının kökeni* / Özlem Kumrular ; önsöz Halil İnalçık. — I. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2008. 448 s. ; 23 cm. ISBN 9789759916008 (A.VII/4330).
- Kungl. Vitterhets Historie och antikvitets akademiens årsbok, 2001*. — Stockholm : De Enskilda Författarna, 2001. 149 s. : res. ; 21 cm. — (ISSN 0083-6796) ISBN 9174023144 (A.VII/4239).
- Kungl. Vitterhets Historie och antikvitets akademiens årsbok, 1996*. — Stockholm : De Enskilda Författarna, 1996. 167 s. : res. ; 21 cm. — (ISSN 0083-6796) ISBN 9174022628 (A.VII/4238).

- KURFÜRST MAX EMANUEL** : *Bayern und Europa um 1700, band II : Katalog der Ausstellung im Alten und Neuen Schloss Schleissheim, 2. Juli bis 3. Oktober 1976.* — München : Hirmer Verlag, 1976. xvi, 420 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3777428000 (B.I/4756-2).
- KUŞ, AHMET** : *Rumeli'de Osmanlı mirası = Ottoman heritage in Rumelia, 1 / Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı.* — 1. bsk. = 1st ed. — İstanbul : Hazinedaröğlü İnşaat Grubu = Hazinedaröğlü Construction Company, 2007. 248 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Hazinedaröğlü İnşaat Grubu Kültür yayınları ; no 2 = Hazinedaröğlü Construction Company Cultural publications number ; 2) (B.I/4653-1).
- KUTSİA, KARLO** : *Sepianta Iranis kalakebi da sakalako tshorreba : vachroba, sakalako gadasahadebi / Karlo Kutsia.* — Tbilisi : Gamomtsemloba "Metsniereba", 1966. 108 s. ; 21 cm. (A.VII/4435).
- KUYUCUKLU, NAZİF** : *Balkan ülkeleri iktisadi, 1 : Arnavutluk / Nazif Kuyucuklu.* — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, 1983. vii, 136 s. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayın no ; 3161. Siyasal Bilimler Fakültesi yayın no ; 11) (A.VII/3908-1).
- KUZUOĞLU, REMZİ** : *Asur ticaret kolonileri çağında Anadolu kraliçeleri / Remzi Kuzuoğlu.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 795-809 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)den ayrışım. (A.VII/4070).
- KÜÇÜKERMEN, ÖNDER** : *Sanayi ve tasarım yarışında bir İmparatorluk iki saray : "Topkapı" ve "Dolmabahçe" / Önder Küçükerman ; fotoğraflar Ali Konyalı.* — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 402 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2600) ISBN 9789750813320 (B.I/4748).
- KÜÇÜKKAYA, İSMAİL** : *Cumhuriyetimize dair / İsmail Küçükkaya ; genel yay. yönetmeni Nihal Kemaloğlu ; yay. haz. Ali Kemaloğlu, Ayşen Bingöl ; ed. Turgut Tatar.* — Ankara : Aşına Kitaplar, 2008. 263 s. ; 21 cm. ISBN 9789944963282 (A.VII/4340).
- KÜHNE, HARTMUT** : *Magdalu/Magdala : Tall Şeh Hamad von der postassyrischen zeit bis zur römischen Kaiserzeit / Hartmut Kühne ; mit beiträgen von Reinhard Bernbeck... [et al.].* — Berlin : Dietrich Reimer, 2005. 2 c. ; 35 cm. — (Berichte der Ausgrabung Tall Şeh Hamad/Dur-Katlimmu (BA'ISII) ; bd. 2) ISBN 3496025042 (B.I/4906).
- Kültür envanteri : Burdur ilçeleri / haz. II. Ali Ekinci, Mustafa Oral Erbay, Âlime Çankaya, Gonca Gülseven, Jülide Kayahan, Seher Hoşgör, Ahmet Men.* — Burdur : Burdur Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, 2007. 262 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9789755858326 (B.I/4898).
- Kültür envanteri : Burdur merkez / haz. II. Ali Ekinci, Mustafa Oral Erbay, Âlime Çankaya, Gonca Gülseven, Jülide Kayahan, Seher Hoşgör, Ahmet Men.* — Burdur : Burdur Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, 2007. 232 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9789755858326 (B.I/4897).
- KÜRT MUHAMMED ALİ** : *Enver Paşa'nın Ortadoğu seyâhati / Kürt Muhammed Ali ; mütercimler Derya Aydın, Ahmet Şenel, Sibel İlgin.* — 1. bsk. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2007. xxxvi, 219 s. ; 21 cm. ISBN 9944397016 (A.VII/3948).
- LABARRE, GUY** : *Sites et inscriptions de la plaine cillanienne / Guy Labarre, Mehmet Özsait, Nesrin Özsait.* — [İstanbul] : Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Georges Dumezil, 2007. s. 113-146 : res., hrt. ; 29 cm. Anatolia Antiquae XV = Eski Anadolu XV'den ayrışım. (B.I/4884).
- LAGERBRING, SVEN** : *İsveççenin Türkçe ile benzerlikleri : İsveçlilerin Türk ataları / Sven Lagerbring ; çev. ve haz. Abdullah Gürgün.* — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2008. 119 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 512) ISBN 9789753435246 (A.VII/4575).
- LAIYOU, ANGELIKI E.** : *The Byzantine economy / Angeliki E. Laiyou, Cécile Morrisson.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 270 s. : hrt. ; 22 cm. — (Cambridge Medieval Textbooks) ISBN 9780521615020 (A.VII/4489).
- LAMBRIANIDES, KYRIACOS** : *The Madra River Delta : regional studies on the Aegean Coast of Turkey, 1 : environment, society and community life from prehistory to the present / Kyriacos Lambrianides, Nigel Spencer.* — London : The British Institute of Archaeology at Ankara, 2007. x, 138 s. : [15] s. rnk.

res., 4 katl. hrt., pl. ; 30 cm. — (The British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph, ISSN 0969-9007 ; 35) ISBN 9781898249199 (B.I/4714-1).

Land an Rhein und Ruhr / einleitung von Otto Brües ; erläuterungen von Helmut Domke ; zusammenstellung und bildunterschriften von Harald Busch. — 8. aufl. — Frankfurt am Main : Umschau Verlag, 1955. 96 s. : res. ; 27 cm. — (Die Deutschen Lande ; 8) (B.I/4686).

Larousse de la seconde guerre mondiale / sous la direction de Claude Quérel ; avec la collaboration de Philippe Masson, Christophe Prime. — Paris ; Caen : Larousse ; Le Mémorial de Caen, 2007. 528 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9782035833518 (A.VII/4268).

LÂTİFİ, 1491-1582 : *Eloge d'Istanbul suivi du traité de l'invective : anonyme* / Lâtifi [1491-1582] ; traduit du Turc Ottoman, présenté et annoté par Stéphane Yerasimos. — Arles : Sindbad-Actes Sud, 2001. 195 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèque Turque) ISBN 2742733191 (A.VII/4257).

Lay intellectuals in the Carolingian world / ed. by Patrick Wormald, Janet L. Nelson. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiii, 263 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9780521834537 (A.VII/4478).

LAYARD, AUSTEN HENRY, 1817-1894 : *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon : with travels in Armenia, Kurdistan and the desert : being the result of a second expedition undertaken for the trustees of the British Museum* / Austen Henry Layard [1817-1894]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2002. xxiii, 686, [7] s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 1931956502 (A.VII/4509).

LAYPANOV, KAZI T. : *Türk halklarının kökeni* / Kazi T. Laypanov, İsmail M. Miziyev. — İstanbul : Selenge, 2008. 199 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları no ; 46. Tarih dizisi ; 36) ISBN 9789758839585 (A.VII/4568).

LERNER, FRED : *Kütüphanelerin hikayesi : yazının icadından bilgisayar çağına* / Fred Lerner ; çev. Dilçik Çenkçiler ; yay. haz. Aydın Bodur. — İstanbul : Bileşim, 2007. 369 s. ; 21 cm. — (Bileşim yayınları ; 267. Düşünceler-Tarih ; 3.1.10) ISBN 9789752711891 (A.VII/3935).

LEVY, BROOKS EMMONS : *Roman coins in the Princeton University Library, I : Republic to Commodus* / Brooks Emmons Levy, Pierre C. V. Bastien. — Wetteren : Editions NR, 1985. xiv, 191, xxviii s. : res. ; 28 cm. (B.I/4717-1).

LEWIS, BERNARD : *Babil'den Dragomanlara* / Bernard Lewis ; çev. Ebru Kılıç. — 1. bs. — İstanbul : Kapı, 2008. vii, 728 s. ; 20 cm. ISBN 9789944486637 (A.VII/4573).

Il libro di Sindbad : novelle Persiane medievali / dalla versione bizantina di Michele Andreopoulos ; a cura di Enrico V. Maltese. — Torino : Utet, 1993. 110 s. : rnk. res. ; 24 cm. (A.VII/4528).

LIEBESCHUETZ, J. H. W. G. [JOHN HUGO WOLFGANG GIDEON] : *Continuity and change in Roman religion* / J. H. W. G. [John Hugo Wolfgang Gideon] Liebeschuetz. — reprinted. — Oxford : Clarendon Press, 2007. xv, 359 s. ; 22 cm. ISBN 9780198148227 (A.VII/3984).

Life and death in a prehistoric settlement in Northwest Anatolia : the Ilipinar excavations III : with contributions on Hacilar-tepe and Menteşe / ed. by Jacob Roodenberg, Songül Alpaslan Roodenberg. — Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008. ix, 448 s. : res., hrt., şek. ; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden. PIHANS ; 110) ISBN 9789062583218 (B.I/4812).

LINDNER, RUDI PAUL : *Osmanlı : tarih öncesi* / Rudi Paul Lindner ; çev. Ayda Arel ; yay. haz. Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 152 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 176. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 58) ISBN 9789756051931 (A.VII/4557).

Lines in gold : Ottoman calligraphy from the Sakıp Sabancı Museum, Istanbul / texts Filiz Çağman, Ayşe Aldemir Kilercik, Nurçin Kural. — İstanbul : Sabancı Holding, 2007. 255 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9789758362752 (B.I/4744).

LINHART, ANTON [TOMAZ], 1756-1795 : *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs, 2* / Anton [Tomaz] Linhart [1756-1795] ; mit einem nachwort von Katja Sturm-Schnabl. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2001. [28], 382 s. ; 22 cm. — (Handbibliothek der Weco. Wiener Bestände ; 2) ISBN 3851295307 (A.VII/4200-2).

- LINHART, ANTON [TOMAZ], 1756-1795 : *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs, I* / Anton [Tomaz] Linhart [1756-1795]. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2001. [38], 444 s. ; 22 cm. — (Handbibliothek der Weeo. Wiener Bestände ; 1) ISBN 3851293428 (A.VII/4200-1).
- LİNKE, LILO, 1906-1963 : *Mustafa Kemal Türkiyesi : modern Türkiye seyahatnamesi* / Lilo Linke [1906-1963] ; İngilizce aslından çev. A. Rauf Tektaş ; ed. Demet Elkâtip. — 1. bsk. — İstanbul : İkarus, 2008. 464 s. : res. ; 21 cm. — (İnceleme-Araştırma-Tarih ; 3) ISBN 9789759992651 (A.VII/4346).
- LIPHSCHITZ, NILI : *Timber in ancient Israel : dendroarchaeology and dendrochronology* / Nili Liphshitz. — Tel Aviv : Emery and Claire Yass Publications in Archaeology Institute of Archaeology, Tel Aviv University, 2007. x, 190 s. : res. ; 27 cm. — (Tel Aviv University Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology. Monograph series ; 26) ISBN 9652660248 (B.I/4679).
- Loncadan Oda'ya* / genel danışman İlber Ortaylı ; ed. Mustafa Baykan, Fethi Aytuna, Bilge Celen ; İngilizce çev. Emre Altınok, Fethi Aytuna. — İstanbul : İstanbul Ticaret Odası, [200?]. 289, [36] s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/4706).
- Das Louvre* / text von Michel Gallet. — Paris : Fernand Hazan, 1966. 80 s. : res. ; 20 cm. — (Exclusivité Vilo) (A.VII/4802).
- Louvre koleksiyonlarından başyapıtlarla islam sanatının 3 başkenti : İstanbul, İsfahan, Delhi.* — İstanbul : Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 2008. 337 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9789758362790 (B.I/4746).
- LOWE, E. J. [JONATHAN] : *An introduction to the philosophy of mind* / E. J. [Jonathan] Lowe. — 6th printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2000. xiii, 318 s. ; 22 cm. ISBN 9780521654289 (A.VII/4466).
- LOWRY, HEATH W. : *Defterology revisited : studies on 15th & 16th century Ottoman society* / Heath W. Lowry. — İstanbul : Isis, 2008. 232 s. : 1 hrt. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 101) ISBN 9789754283570 (A.VII/4665).
- LUBENAU, REINHOLD, 1556-1631 : *Beschreibung der Reisen des Reinhard Lubenau, II* / Reinhold Lubenau [1556-1631] ; hrsg. von W. Sahm. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. 349 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 25) (A.VII/3920-2).
- LUBENAU, REINHOLD, 1556-1631 : *Beschreibung der Reisen des Reinhard Lubenau, I* / Reinhold Lubenau [1556-1631] ; hrsg. von W. Sahm. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. xiii, 321 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 24) 1914 Königsberg baskısının tıpkıbasımıdır. (A.VII/3920-1).
- LUKE, HARRY CHARLES, 1884-1969 : *Musul ve azınlıkları* / Harry Charles Luke [1884-1969] ; çev. Utku Kavasoglu. — 1. bs. — [y.y.] : Nesnel Yayınevi, 2007. 159 s. : res. ; 20 cm. — (Nesnel Yayınevi ; 2. Tarih dizisi ; 1. Yakın Tarih ; 1) ISBN 9789944294034 (A.VII/4292).
- LUNDGREN, ÅSA : *İstenmeyen komşu : Türkiye'nin Kürt politikası* / Åsa Lundgren ; çev. Necla Ülkü Kuglin ; yay. haz. Zuhâl Bilgin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 150 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 179. İnsan ve Toplum dizisi ; 37) ISBN 9789756051979 (A.VII/4768).
- LUTHER, ANDREAS : *Die syrische Chronik des Josua Stylites* / Andreas Luther. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1997. 309 s. : res. ; 24 cm. — (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte ; bd. 49) ISBN 3110154706 (A.VII/4396).
- LUTTRELL, ANTHONY, 1932- : *Studies on the Hospitallers after 1306 : Rhodes and the west* / Anthony Luttrell [1932-]. — Hampshire : Ashgate Variorum, 2007. xii, 384 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS874) ISBN 9780754659211 (A.VII/3981).
- LÜTFİ PAŞA : *Asafnâme* / Lütfî Paşa ; haz. Ahmet Uğur. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982. 36 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 500. 1000 Temel Eser dizisi ; 87) (A.VII/3906).
- LÜTFİ SİMAVÎ : *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve halefinin sarayında gördüklerim : Osmanlı sarayı 1909-1919* / Lütfî Simavî ; haz. Sevdâ Şakar. — İstanbul : Şehir, 2007. 437 s. : res. ; 21 cm. — (Şehir yayınları ; 40. Hatırat ; 12) ISBN 9789753501989 (A.VII/4110).

- MACDONALD, PAUL S., 1951- : *History of the concept of mind, vol. 2 : the heterodox and occult tradition* / Paul S. Macdonald [1951-]. — Aldershot : Ashgate, 2007. xvii, 460 s. ; 23 cm. ISBN 9780754639923 (A.VII/3980-2).
- MACMILLAN, KEN : *Sovereignty and possession in the English new world : the legal foundations of Empire 1576-1640* / Ken MacMillan. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiii, 235 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0521870097 ; ISBN 9780521870092 (A.VII/4467).
- MAGIE, DAVID, 1877-? : *Anadoluda Romalılar, 4 : M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda Batı Anadolu* / David Magie [1877-?]; çev. Neziha Başgelen, Ömer Çapar ; yay. Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. viii, 184 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9786053960003 (A.VI/3055-4).
- MAHÇUPYAN, ETYEN : *Bati'yi anlamak : zihniyet, değişim ve kriz* / Etyen Mahçupyan. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 288 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1279. Bugünün Kitapları ; 110) ISBN 9789750505553 (A.VII/4115).
- MAHÇUPYAN, ETYEN : *Türkiye'yi anlamak : zihniyet, değişim ve kriz* / Etyen Mahçupyan. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 331 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1309. Bugünün Kitapları ; 112) ISBN 9789750505881 (A.VII/4717).
- MAHMUD TALAT BEY : *Plevne müdafası : her şey Plevne ile başladı...* / Mahmud Talat Bey ; yay. haz. Eyüp Kul. — 1. bsk. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008. 222 s. : 1 pl. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 140. Tarih ; 20) ISBN 9789944118248 (A.VII/4561).
- MAHMUT MUHTAR PAŞA : *Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebatı* / Mahmut Muhtar Paşa. — Dersaadet : Kanaat Matbaası, 1331. 1 CD-ROM. (271, 6, 16 s.) ; hrt. (CD/0186).
- MAKAL, TAHİR KUTSİ : *Anadolu'da Türk mührü : inceleme-araştırma* / Tahir Kutsi Makal. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. viii, 136 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1209. Gençlik ve Halk Kitapları dizisi ; 53) ISBN 9751706807 (A.VII/4041).
- Makalelerle Mardin, IV : önemli simalar dini topluluklar* / haz. İbrahim Özcoşar. — [Mardin] : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 307 s. ; 23 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 10) ISBN 9755856366 (tk.) ; ISBN 9755856404 (4.c.) (A.VII/4636-4).
- Makalelerle Mardin, III : eğitim-kültür edebiyat* / haz. İbrahim Özcoşar. — [Mardin] : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 454 s. : res. ; 23 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 9) ISBN 9755856366 (tk.) ; ISBN 9755856390 (3.c.) (A.VII/4636-3).
- Makalelerle Mardin, II : ekonomi-nüfus kentsel yapı* / haz. İbrahim Özcoşar. — [Mardin] : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 360 s. : res. ; 23 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 8) ISBN 9755856366 (tk.) ; ISBN 9755856382 (2.c.) (A.VII/4636-2).
- Makalelerle Mardin, I : tarih-coğrafya* / haz. İbrahim Özcoşar. — [Mardin] : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 756 s. ; 22 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 7) ISBN 9755856366 (tk.) ; ISBN 9755856374 (1.c.) (A.VII/4636-1).
- MAKSUDOĞLU, MEHMET : *Osmanlı tarihi, 1289-1922* / Mehmet Maksudoğlu ; ed. Sait Aykut. — 3. bsk. — İstanbul : Elif, 2007. 552 s. : res. ; 21 cm. — (Elif yayınları ; 19. Tarih dizisi ; 1) ISBN 9789756469071 (A.VII/4009).
- MALETO, E. İ. : *Antologiya hojeniy Russkih puteşestvennikov XII-XV veka : issledovanie teksti kommentarii* / E. İ. Maletto. — Moskva : Nauka, 2005. 437 s. : res., hrt. ; 22 cm. ISBN 5020335215 (A.VII/4787).
- Maliye Bakanlığı, 1920-2007*. — Ankara : Maliye Bakanlığı, 2008. 488 s. : res. ; 31 cm. (B.I/4889).
- MALLET, LAURENT-OLIVIER : *La Turquie, les Turcs et les Juifs : histoire, représentations, discours et stratégies* / Laurent-Olivier Mallet. — 1ère impression. — İstanbul : Isis, 2008. 614 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 49) ISBN 9789754283556 (A.VII/4662).
- Manichaean texts from the Roman Empire* / ed. by Iain Gardner, Samuel N. C. Lieu. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xviii, 312 s. ; 23 cm. ISBN 0521568226 (A.VII/4245).
- MANİSALI, EROL : *AKP, ordu, Amerika üçgeninde Türkiye* / Erol Manisalı. — 2. bsk. — İstanbul : Truva, 2008. 220 s. ; 20 cm. — (Truva yayınları. Yayın no ; 219. Truva/Siyaset ; 65) ISBN 9944212342 (A.VII/4295).

- Manisalı padişahlar.* — 2. bsk. — Manisa : Manisa Valiliği, 1999. xxii, 282 s. : rnk. res. ; 25 cm. (A.VII/4457).
- MANNERS, IAN : *European cartographers and the Ottoman world, 1500-1750 : maps from the collection of O. J. Soprano* / Ian Manners ; with a contribution by M. Pınar Emiralioglu. — Chicago : The Oriental Institute Museum of the University of Chicago, 2007. 144 s. : hrt. ; 29 cm. ISBN 1885923538 ; ISBN 9781885923530 (B.I/4904).
- MANSEL, PHILIP : *Konstantiniyye : dünyanın arzulanmış şehiri, 1453-1924* / Philip Mansel ; yay. haz. Tülin Er ; İngilizce'den çev. Şerif Erol. — 1. bs. — İstanbul : Everest, 2007. xvii, 692 s. : res. ; 20 cm. — (İnceleme-Araştırma-Tarih ; 15) ISBN 9789752894518 (A.VII/3930).
- MARANON, GREGORIO, 1887-1960 : *Tibère* / Gregorio Maranon [1887-1960] ; traduit de l'Espagnol par Louis Parrot. — 8ème éd. — [Paris] : Gallimard, 1941. 276 s. ; 21 cm. (A.VII/4710).
- Maraş tarihi'nden bir kesit : Dulkadir Beyliği araştırmaları, II* / ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2008. 280 s. ; 23 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 46. Maraş Tarihi serisi ; 18) (A.VII/3971-2).
- Maraş tarihi'nden bir kesit : Dulkadir Beyliği araştırmaları, I* / ed. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2008. 261 s. ; 23 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 40) (A.VII/3971-1).
- MARDİN, YUSUF, 1916-1994 : *Kocataş Yalısı anılarım* / Yusuf Mardin [1916-1994]. — İstanbul : [yayl.y.], 1988. viii, 300, [22] s. : res. ; 23 cm. (A.VII/4409).
- MARKOVİN, V. İ. [VLADİMİR İVANOVIÇ] : *Naskalme izobrajeniya predgoriy Dagestana* / V. İ. [Vladimir İvanoviç] Markovin ; otvetstvennyy redaktor H. A. Amirhanov. — Moskva : Nauka, 2006. 209 s. : res., hrt. ; 27 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Arheologii) ISBN 502010356X (B.I/4914).
- MARR, TIMOTHY, 1960- : *The cultural roots of American islamism* / Timothy Marr [1960-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xii, 309 s. : res. ; 23 cm. ISBN 052161807X ; ISBN 9780521618076 (A.VII/4486).
- MATTEI, JEAN-LOUIS : *Belgelerle büyük Ermenistan peşinde Ermeni Komiteleri* / Jean-Louis Mattei. — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 2008. 355 s. : [8] s. res. ; 20 cm. ISBN 9789752202498 (A.VII/4734).
- MATTIE, ERIK : *Dünya fuarları* / Erik Mattie ; çev. Canan Bilgin. — İstanbul : İstanbul Fuar Merkezi, 2007. 260 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. ISBN 9789750166419 (B.I/4935).
- MAVROMMATIS, GIORGOS : *Kalkanca'nın çocukları : Yunanistan'da bir müslüman azınlık toplumunda yoksulluk, sosyal izolasyon ve eğitim* / Giorgos Mavrommatis ; çev. Berin Myisli ; yay. haz. Nermin Ketenci. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 139 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 164. İnsan ve Toplum dizisi ; 33) ISBN 9789756051832 (A.VII/3946).
- el-MAVSİLÎ, SÜLEYMAN SAİĞ : *Tarihü'l-Mavsıl = History of the Iraqi city of Mosul* / Süleyman Saig el-Mavsilî. — Biskâtâvî = Piscataway : Tab'î fi Matbaati Corciyas = Gorgias Press, 2008. 3 c. ; 24 cm. — (Gorgias Historical Texts, ISSN 1935-6919 ; 17, 18, 19) ISBN 9781593335212 (tk.) (A.VII/4644).
- MAYER, GEORG : *Türk çarşısı : Şark'ta ticaretin püf noktaları* / Georg Mayer ; çev. Yusuf Öztel ; önsöz ve notlar Rifat N. Bali. — İstanbul : Kitabevi, 2008. xxxix, 94 s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 332) ISBN 9789759173548 (A.VII/4324).
- MAZOR, GABRIEL : *Nysa-Scythopolis : the caesareum and the odeum* / Gabriel Mazor, Arfan Najjar. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2007. xxii, 293 s. : res., pl. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 33. Bet She'an Archaeological Project 1986-2002. Bet She'an ; 1) ISBN 9789654062015 (B.I/4800).
- MEADOWS, ANDREW : *Sylloge nummorum Graecorum [Great Britain], vol. XIII : the collection of the Society of Antiquaries Newcastle upon Tyne* / Andrew Meadows, Roderick Williams. — Oxford ; New York : Oxford University Press ; Spink and Son Limited for The British Academy, 2005. [11], 48, 48 s. : res. ; 30 cm. ISBN 0197263100 ; ISBN 9780197263105 (B.I/4804-XIII).
- Mebahis-i ilmiye.* — İstanbul : Cemiyet-i Tedrikiye-i İslâmiye, 1284-1285. 1 CD-ROM. (CD/0192).

- La médecine vétérinaire antique : sources écrites, archéologiques, iconographiques : actes du colloque international de Brest, 9-11 Septembre 2004, Université de Bretagne Occidentale / sous la direction de Marie-Thérèse Cam. — Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 2007. 323 s. : res. ; 24 cm. — (Collection l'histoire, ISSN 1255-2364) ISBN 9782753504042 (A.VII/4278).*
- Medieval and modern coins in the Athenian Agora. — Princeton : American School of Classical Studies at Athens, 1978. 32 s. : res. ; 22 cm. — (Excavations of the Athenian Agora Picture Book ; 18) (A.VII/4153).*
- Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales : recherches en hommage à Jacques Thobie / sous la direction de Walid Arbid, Salgur Kançal, Jean-David Mizrahi, Samir Saul. — Paris : L'Harmattan, 2003. 671 s. ; 24 cm. — (Varia Turcica ; 37) ISBN 2747546284 (A.VII/4635).*
- MEDUŞEVSKİY, A. N. : *Proektı agrarnıh reform v Rossii XVIII-naçalo XXI veka = Agrarian reform strategies in Russia : XVIII-the beginning of XXI century / A. N. Meduşevskiy. — Moskva : Nauka, 2005. 638 s. ; 25 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020102865 (A.VII/4790).*
- MEHMED MURAD : *Taharrir-i istikbal : Mısır'da ve Avrupa'da neşr olunan "Mizan" dan muktebesdir, 1. cilt / Mehmed Murad. — 1. tab. — [y.y.] : Matbaa-i Amedi, 1329. 1 CD-ROM. (318 s.) (CD/0187-1).*
- MEHMET ÂRİF : *Binbir hadis / Mehmet Ârif ; baskıya haz. Ahmet Kahraman. — [İstanbul] : Tercüman, [t.y.]. 2 c. ; 19 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 51, 52) (A.IV/7919).*
- MEHMET ENİŞİ : *Bir denizcinin Avrupa günlüğü : Avrupa hâtırâtı / Mehmet Eniş ; haz. N. Ahmet Özalp. — İstanbul : Kitabevi, 2008. 293 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 335. Deniz Seyahatnâmeleri ; 5) ISBN 9789759173609 (A.VII/4326).*
- MEINECKE, MICHAEL : *Patterns of stylistic changes in islamic architecture : local traditions versus migrating artists / Michael Meinecke. — New York ; London : New York University Press, 1996. xxii, 161 s. : res. ; 27 cm. — (Ilgop Kevorkian series on Near Eastern Art and Civilization) ISBN 0814754929 (B.I/4908).*
- MELEK HANIM : *Thirty years in the harem / Melek Hanım. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2005. xl, viii, 325 s. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 1) ISBN 1593332084 (A.VII/4516).*
- Memleketçi Parti ana tüzüğü ve programı. — Ankara : Memleketçi Parti, 1961. 17, 15 s. ; 21 cm. (A.VII/4210).*
- Mémoire et histoire : les procédures de condamnation dans l'Antiquité Romaine / études réunies par Stéphane Benoist ; avec la collaboration d' Anne Daguet-Gagey. — Metz : Centre Régional Universitaire Lorrain d'Histoire, 2007. xvii, 357 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (Centre Régional Universitaire Lorrain d'Histoire. Site de Metz ; 31) ISBN 2857300352 (A.VII/4289).*
- MERÇİL, ERDOĞAN : *Türkler ve İstanbul : fethe kadar / Erdoğan Merçil. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 63-75 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayırbaşım. (A.VII/4149).*
- Merkez Efendi / ed. Murat Çekin ; haz. Efsun Sertoğlu. — İstanbul : Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2007. 112 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9750002434 (A.VII/4133).*
- MEROZOVA, L. E. : *Rossiya na puti iz smuti : izbranie na tsarstvo Mihaila Fedoroviça / L. E. Merozova. — Moskva : Nauka, 2005. 464 s. ; 22 cm. ISBN 5020335088 (A.VII/4786).*
- METCALF, BARBARA D. [DALY], 1941- : *A concise history of modern India / Barbara D. [Daly] Metcalf [1941-], Thomas R. Metcalf. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxxiii, 337 s. : res., hrt. ; 22 cm. — (Cambridge Concise Histories) ISBN 0521863627 ; ISBN 9780521863629 (A.VII/4485).*
- Mevlana / ed. Osman Horata, Adnan Karaismailoğlu ; translated by Rahim Acar, Ali Köse, Hasan Kaplan, Mehmet Lütfü Arslan. — 1st printing. — Ankara : Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey Directorate General of Libraries and Publications, 2007. 409, [7] s. : rnk. res. ; 32 cm. + 1 cd-rom. — (Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey Directorate*

- General of Libraries and Publications ; 3105. Series of Works of Art ; 468) ISBN 9789751732903 (B.1/4829).
- MEVLÂNÂ [CELALEDDİN RUMİ], 1207-1273 : *Dîvân-ı Kebîr / Mevlânâ [Celaeddin Rumi] [1207-1273] ; Farsça aslından çev. Abdülbâki Gölpinarlı ; ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. 7 c. 8 c.'te. ; 21 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1351. Hasan Âli Yücel Klasikler dizisi ; 71.) ISBN 9789944882316 (tk.) (A.VII/4534).*
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN [RUMİ] : *Fîhi Mâ-Fîh / Mevlânâ Celâleddin [Rumi] ; çev., tahlilini yapan, açıklamasını haz. Abdülbâki Gölpinarlı. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 1959. xxiii, 299 s. ; 24 cm. (A.VII/3914).*
- MICHAUD, JOSEPH FRANÇOIS : *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu, 1830 : Doğu mektupları / Joseph François Michaud, Jean-Joseph François Poujoulat ; ed. Durmuş Akbulut ; yay. haz. Erkan Serçe. — 1. bs. — İstanbul : İstiklal Kitabevi, 2007. 360 s. ; res. ; 20 cm. — (Mavi seri) ISBN 9789756115510 (A.VII/3939).*
- MICHEL, LAURE : *René Char : le poème et l'histoire 1930-1950 / Laure Michel. — Paris : Honoré Champion, 2007. 394 s. ; 24 cm. — (Littérature de Notre Siècle, ISSN 1169-2952 ; 32) ISBN 9782745315649 (A.VII/4280).*
- Midyat'ta etnik gruplar : Kürtler, Mhalmiler (Araplar), Süryaniler, Yezidiler, Türkler, Becirmaniler (Seyyidler) / alan incelemesi İhsan Çetin. — 1. bs. — İstanbul : Yaba, 2007. 184 s. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 143. Özel dizi ; 9) ISBN 9789753861205 (A.VII/3951).*
- MIKOV, LYUBOMİR : *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî kültürü / Lyubomir Mikov ; çev. Orlin Sabev ; yay. haz. Filiz Koçali. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 520 s. ; res. (kimi rnk.) ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 170. İnsan ve Toplum dizisi ; 34) ISBN 9789756051726 (A.VII/4559).*
- MILLER, G. F. [GERARD FRIDRIKH], 1705-1783 : *İstoriya Sibiri, tom III / G. F. [Gerard Fridrikh] Miller [1705-1783] ; redaktor izdatelstva L. S. Efimova. — Moskva : "Vostochnaya Literatura" RAN, 2005. 598 s. ; 24 cm. + 2 katl. hrt. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Etнологii i Antropologii im N. N. Mikluho-Maklaya) ISBN 5020181005 (tk.) ; ISBN 5020184225 (3.c.) (A.VII/4789-3).*
- MILLER, JARED L. : *Keilschrifttexte aus Boghazköi 58 : Texte aus dem Bezirk des Grossen Tempels IX / Jared L. Miller. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 2008. xxiv s., 50 y. ; 35 cm. — (Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 58) ISBN 9783786125792 (B.1/4863).*
- MİRLİVÂ SEDÂD : *Boğazlar meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi / Mirlivâ Sedâd ; haz. Murat Çulcu. — 1. bs. — İstanbul : E Yayınları, 2008. 284 s. ; 20 cm. — (Tarih dizisi) ISBN 9789753902229 (A.VII/4545).*
- MİSİRKOV, KRSTE PETKOV : *Krste P. Misirkov sobrani dela, I : tekstovi na Makedonski jazik , 1900-1905 / Krste Petkov Misirkov ; podgotovka Blaje Ristovski ; sorabotnik Biljana Pistovska-Josifovska. — Skopje : Makedonska Akademija Na Naukite i Umctnostite, 2005. 482, [2] s. ; res. ; 23 cm. ISBN 9989101515 (A.VII/4057-1).*
- [MİZANCI MEHMED MURAD MİZANCI MURAD] : *Eseri Ebu Faruk meskenet mazeret teşkil eder mi? : mucahere-i milliyyeden (mizan) kadim ve Divan-ı Umumiye Komiserliği devirleri / [Mizancı Mehmed Murad Mizancı Murad]. — tab-i evvel. — Dersaa'det : Matba'a-i Amedî, 1329. 1 CD-ROM (253 s.) (CD/0189).*
- MOLODOVSKY, NIKOLAI : *Chiemgau Land der Berge und der Seen / Nikolai Molodovsky, Rudolf Anderl. — 2. aufl. — Freilassing : Pannonia, 1970, c1967. 127 s. ; res. (kimi rnk.) ; 28 cm. (B.1/4929).*
- MOMMSEN, WOLFGANG J., 1930- : *Der Erste Weltkrieg : Anfang vom Ende des bürgerlichen Zeitalters / Wolfgang J. Mommsen [1930-]. — Bonn : Bundeszentrale für Politische Bildung, 2004. 220 s. ; 19 cm. ISBN 3893315401 (A.VII/4373).*
- The monarchy and the British nation, 1780 to the present / ed. by Andrzej Olechnowicz. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. ix, 327 s. ; res. ; 23 cm. ISBN 9780521606356 (A.VII/4469).*
- Le monde Byzantin, tome 2 : l'Empire Byzantin 641-1204 / sous la direction de Jean-Claude Cheynet ; avec la collaboration de Béatrice Cascau... [et al.]. — Paris : Presses Universitaires de France, 2006.*

lxix, 544 s. : hrt. ; 22 cm. — (Nouvelle Clio. L'Histoire et ses Problèmes, ISSN 0768-2379) ISBN 2130520073 (A.VII/4526-2).

Le monde médiéval / sous la direction de Robert Bartlett ; traduit de l'Anglais par Claude Bonnafont. — Paris : Thames & Hudson, 2007. 335 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. ISBN 102878112873 ; ISBN 9782878112870 (B.I/4883).

MONTAGNE, ROBERT : *Çöl medeniyeti* / Robert Montagne ; [çev.] Avni Yakaloğlu. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1950. v, 222 s. ; 24 cm. (A.VII/3912).

MORALI, NAIL : *Mütarekede İzmir : önceleri ve sonraları* / Nail Morali ; yay. haz. Erkan Serçe. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. xii, 186 s. ; 23 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 35) ISBN 9751800773 (A.VII/4084).

MORRETTA, ANGELO : *Il quinto millennio* / Angelo Morretta. — Milano : Moizzi Editore, 1979. 208 s. ; 21 cm. (A.VII/4170).

MORRISSEY, SUSAN K., 1963- : *Suicide and the body politic in imperial Russia* / Susan K. Morrissey [1963-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xv, 384 s. : res. ; 24 cm. — (Cambridge Social and Cultural Histories ; 9) ISBN 052186545X ; ISBN 9780521865456 (A.VII/4483).

MORTAL, PATRICK : *Les armuriers de l'État : du grand siècle à la globalisation 1665-1989* / Patrick Mortal ; préface de Jean-Louis Naudet. — Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion, 2007. 335 s. ; 24 cm. — (Histoire et Civilisations, ISSN 1284-5655) ISBN 9782859399917 (A.VII/4276).

MOUSAVI, SAYED ASKAR : *The Hazaras of Afghanistan : an historical, cultural, economic and political study* / Sayed Askar Mousavi. — 1st published. — Richmond, Surrey : Curzon, 1998. xvii, 265 s. : res., hrt. ; 22 cm. ISBN 0700706305 (A.VII/4521).

MUALLİM CEVDET, 1883-1935 : *İslâm fütüvveti ve Türk ahîliği : İbn-i Battuta'ya Zeyl* / Muallim Cevdet [1883-1935] ; çev. Cezair Yazar. — 1. bsk. — İstanbul : İşaret, 2008. 528 s. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 101) ISBN 9753500661 (A.VII/4553).

Muğla kültür envanteri. 1 : Bodrum kentsel sit : Halikarnassos / proje yürütücüsü Adnan Diler. — Muğla : Muğla Valiliği İl Özel İdaresi ; Muğla Üniversitesi Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007. ix, 625 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/4899-1).

MUHAMMED FERİD, 1868-1919 : *Mısır Mısırlılarıdır : İngiliz işgaline karşı Osmanlı hilâfeti* / Muhammed Ferid [1868-1919] ; tercüme Ali Benli, Macit Karagözoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2007. lvi, 535 s. : res. ; 22 cm. — (Klasik ; 41. Kitap. Arap Gözüyle Osmanlı ; 8) ISBN 9789758740482 (A.VII/4119).

MUHAMMED HAKİM HAN, 1802/3-? : *Muntahabât-ı-tevarih, 2 : Muntakhab al-tawarikh* / Muhammed Hakim Han [1802/3-?]; ed. by Yayoi Kawahara, Koichi Haneda. — Tukiyu : Muessese-yi Mutalaat-i Ferhengha ve Zebanha-yi Asya-Afrika, 2006. 719, xxxvii s. : 2 katl. hrt. ; 25 cm. — (Silsile-yi Tahkikot-i Ferheng-i İslami = Studia Culturae Islamicae no ; 81) ISBN 4872979265 (2.c.) (A.VII/4031-2).

Muharrerat-ı nadire, 3. cilt. — İstanbul : İzzet Efendi Matbaası, 1289. 1 CD-ROM (s. 98-136) (CD/0188-3).

Muhibbe Darga armağanı / haz. Tamer Tarhan, Akşel Tibet, Erkan Konyar ; yay. haz. Arzu Karamani Pekin. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 2008. 545 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9789756959237 (B.I/4843).

MURAY, GILBERT : *Yunan medeniyeti niçin ebedidir? : modern dünyaya hitaben Eski Yunan medeniyetinin kıymeti hakkında altı konuşma* / Gilbert Muray ; çev. Osman Derinsu. — İstanbul : Nümune Matbaası, 1940. 32 s. ; 24 cm. (A.VII/4811).

Musée d'Histoire de Berne : le butin des guerres de Bourgogne et œuvres d'art de la cour de Bourgogne, Mai-Septembre 1969 = Historical Museum Bern : the Burgundian booty and works of Burgundian court art, May-September 1969. — Berne : Musée d'Histoire de Berne, 1969. 184 s. : 32 s. res. ; 27 cm. (B.I/4695).

- MUSÉES DU CHÂTEAU DES DUCS DE BRETAGNE (NANTES) : *Anne de Bretagne : une histoire, un mythe* : [exposition, Nantes, Musée du Château des ducs de Bretagne, 30 Juin-30 Septembre 2007] / [sous la direction de Pierre Chotard]. — Paris ; Nantes : Somogy, Éditions d'Art ; Château des ducs de Bretagne-Musée d'Histoire de Nantes, 2007. 206 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9782757200636 (B.I/4780).
- Mustafa Necati Sepetçioğlu* / cd. Hülya Argunşah. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 386 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3095. Anma ve Armağan Kitapları dizisi ; 5) ISBN 9789751732873 (B.I/4822).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN, 1938-1999 : *Cumhuriyet'in kurulduğu yıl Türkiye ekonomisi* / Alptekin Müderrisoğlu [1938-1999]. — 1. bs. — İstanbul : DenizBank, 2007. 288 s. : res. ; 30 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 20) ISBN 9789944295062 (B.I/4732).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN : *II. Meşrutiyet ve 31 Mart Olayı* / Alptekin Müderrisoğlu. — [İstanbul] : Denizbank, [200?]. 1 CD-ROM. — (Deniz Kültür Belgesel Yapımları ; 4) (CD/0182).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN, 1938-1999 : *Sakarya, 2 : Ankara önlerindeki uzun savaşma* / Alptekin Müderrisoğlu [1938-1999]. — 1. bs. — İstanbul : DenizBank, 2007. 399 s. : res. ; 22 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 16) ISBN 9789944295024 (A.VII/4184-2).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN, 1938-1999 : *Sakarya, 1 : Yunan'ın Ankara'ya yaklaştığı günler* / Alptekin Müderrisoğlu [1938-1999]. — 1. bs. — İstanbul : DenizBank, 2007. 302 s. : res. ; 22 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 15) ISBN 9789944295017 (A.VII/4184-1).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN, 1938-1999 : *Sarkamış dramı* / Alptekin Müderrisoğlu [1938-1999]. — 1. bs. — İstanbul : DenizBank, 2007. 496 s. : res. ; 22 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 17) ISBN 9789944295031 (A.VII/4183).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN : *Türk Alman silah arkadaşlığı, 2* / Alptekin Müderrisoğlu. — [İstanbul] : Denizbank, [200?]. 1 CD-ROM. — (Deniz Kültür Belgesel Yapımları ; 4) (CD/0181-2).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN : *Türk Alman silah arkadaşlığı, 1* / Alptekin Müderrisoğlu. — [İstanbul] : Denizbank, [200?]. 1 CD-ROM. — (Deniz Kültür Belgesel Yapımları ; 3) (CD/0181-1).
- MÜDERRİSOĞLU, ALPTEKİN, 1938-1999 : *Yoksulların zaferi : fotoğraflarla Kurtuluş Savaşı'nın maddi ve mali kaynakları* / Alptekin Müderrisoğlu [1938-1999]. — 1. bs. — İstanbul : DenizBank, 2007. 316 s. : res. ; 30 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 19) ISBN 9789944295055 (B.I/4733).
- MÜFTÜOĞLU AHMED HİKMET, 1870-1927 : *Çağlayanlar* / Müftüoğlu Ahmed Hikmet [1870-1927] ; haz. Fethi Tevtoğlu. — 1. bs. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. vii, 222 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 63) (A.VII/4817).
- MÜLAYİM, SELÇUK : *Araştırmacıya notlar : sanat tarihi metninin oluşumu* / Selçuk Mülayim. — İstanbul : [yayl.y.], 2008. 267 s. ; 20 cm. (A.VII/4608).
- MÜLLER, OSWALD : *Deutsch im Ausland : Lesebuch zur Erlernung der deutschen Sprache für Ausländer* / Oswald Müller, Richard Preusser. — Leipzig : B. G. Teubner, 1916. xii, 136 s. : 8 y. rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/4044).
- Münzschatze 3 : Antike, Mittelalterliche und Moderne Münzen zu Festpreisen.* — München : Bayerische Vereinsbank, 1973. 170 s. : res. ; 26 cm. (B.I/4926).
- MÜZE ÇALIŞMALARI VE KURTARMA KAZILARI SEMPOZYUMU (15. : 2006 : ALANYA) : *15. Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu, 24-26 Nisan 2006, Alanya* / yay. haz. Fahriye Bayram, Adil Özme. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. 207 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları no ; 3082. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayın no, ISSN 1300-5626 ; 117) ISBN 9789751732484 (A.VII/4600).
- NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ : *Târih-i Na'imâ : Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn* / Na'imâ Mustafa Efendi ; haz. Mehmet İpşirli. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. 4 c. (2247 s.) ; 24

- cm. — (AKDIYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 33, 33a, 33b, 33c) ISBN 9789751619747 (tk.) (A.VII/3968).
- NAKANISHI, HISAE : *Sorunlu bölgelerde göç = Migration in conflict areas* / Hisac Nakanishi, İbrahim Sirkcci, Hatem Cabbarlı. — 1. bsk. — Ankara : Global Strateji Enstitüsü = Global Strategy Institute, 2008. 64, 64 s. : grafik ; 20 cm. — (Global Strateji Enstitüsü yayın no ; 9) ISBN 97897589750802 (A.VII/4404).
- NAKRACAS, GEORGIOS : *Anadolu ve Rum göçmenlerin kökeni* / Georgios Nakracas ; Yunancadan çev. İbrahim Onsunoglu. — İstanbul : Kitabevi, 2005. xxiii, 303 s. : hrt. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 282) ISBN 9759173093 (A.VII/4723).
- The Naqshbandiyya-Khâlidîyya sufi order = L'ordre soufi Naqshbandiyya-Khâlidîyya* / guest ed. Butrus Abu-Manneh. — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient ; Jean Maisonneuve Successeur, 2008. 335 s. : res. ; 24 cm. — (Journal of the History of Sufism ; 5 = Journal d'histoire du Soufisme ; 5) ISBN 9782720011542 (A.VII/4633).
- Narodi zapadnoy Sihiri : hanti, mansi, selkupı, nentsı, entsı, nganasanı, ketı* / otvetstvennic radaktori İ. N. Gemiev, V. İ. Molodin, Z. P. Sokolova. — Moskva : Nauka, 2005. 804 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 25 cm. — (Seriya "Narodi i Kulturi" Osnovana v 1992 godu) ISBN 5020102970 (A.VII/4779).
- NASUHOĞLU, MEHMET SADİ, 1931- : *Rodos : anular-tarihçe* / Mehmet Sadi Nasuhoglu [1931-]. — 2. bs. — Muğla : [yayl.y.], 2008. xvii, 260 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 28 cm. ISBN 9789757207917 (B.I/4887).
- NATANYAN, BOĞOS : *Sivas 1877 : Sivas Marşalığı ve Sivas Vilâyetine bağlı birkaç önemli şehir hakkında rapor : Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon* / Boğos Natanyan ; notlar, ekler ve fotoğraflarla yay. haz. Arsen Yarman ; Ermeniceden çev. Sirvart Malhasyan. — 1. bsk. — İstanbul : Birzamanlar Yayıncılık, 2008. 559 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789756158074 (A.VII/4730).
- NAUERT, CHARLES G. [GARFIELD], 1928- : *Humanism and the culture of Renaissance Europe* / Charles G. [Garfield] Nauert [1928-]. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. x, 253 s. : res. ; 23 cm. — (New Approaches to European History ; 6) ISBN 9780521547819 (A.VII/4480).
- The Near East in the Southwest : essays in honor of William G. Dever* / ed. by Beth Alpert Nakhai. — Boston : American Schools of Oriental Research, 2003. xiii, 184 s. ; 29 cm. — (The Annual of the American Schools of Oriental Research ; 58) ISBN 0897570650 (B.I/4681).
- NEF, JOHN U. : *Sanayileşmenin kültür temelleri* / John U. Nef ; çev. Erol Güngör. — 1. bs. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1970. xii, 200 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 24) (A.VII/4536).
- NEMLİOĞLU, CANDAN : *Trabzon'un abidevi eserlerinden Kostaki Köşkü* / Candan Nemlioğlu. — İstanbul : Nöbetçi Yayınevi, 2008. 102 s. : res. (kimi rnk.), pl. ; 19 cm. — (Nöbetçi Yayınevi ; 1. Sanat Tarihi ; 1) ISBN 9789753557191 (A.VII/4543).
- NEUMARK, FRITZ : *Boğaziçi'ne sığınanlar : Türkiye'ye iltica eden Alman ilim, siyaset ve sanat adamları 1933-1953* / Fritz Neumark ; yay.-gencl yay. yönetmeni Necati Güç ; ed. Sema Dülger ; çev. Talip Doğan Karlıbel. — 1. bsk. — İstanbul : Neden Kitap, 2008. 263 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789752542327 (A.VII/4549).
- Nevin Önerk Yeni Türk edebiyatı araştırmaları sempozyumu bildirileri, 12 Mart 2007, I : tiyatro*. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 390 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789759846527 (A.VII/4712-1).
- NIETZSCHE, FRIEDRICH [WILHELM], 1844-1900 : *Thus Spoke Zarathustra : a book for all and none* / Friedrich [Wilhelm] Nietzsche [1844-1900] ; ed. by Adrian Del Caro, Robert B. Pippin ; translated by Adrian Del Caro. — 4th printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008, c2006. xlii, 270 s. ; 23 cm. — (Cambridge Texts in the History of Philosophy) ISBN 9780521602617 (A.VII/4498).
- NOGALES, RAFAEL DE, 1877-1937 : *Osmanlı ordusunda dört yıl, 1915-1919* / Rafael de Nogales [1877-1937] ; İngilizce'den çev. Vedii İlmen ; ed. A. Doğan. — 1. bs. — İstanbul : Yaba, 2008. 301 s. : res. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 146. Tarih-Mezopotamya Kitaplığı ; 15) ISBN 9789753861243 (A.VII/4120).

- NORDIC SYMPOSIUM ON GENDER AND WOMEN'S HISTORY IN ANTIQUITY (3RD : 2003 : COPENHAGEN) : *Public roles and personal status men and women in antiquity : proceedings of the third Nordic symposium on gender and women's history in antiquity, 3-5 October 2003, Copenhagen* / ed. by Lena Larsson Lovén, Agneta Strömberg. — Sävedalen : Paul Åströms, 2007. xiv, 265, xxi s. : res. ; 22 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book, ISSN 0283-8494 ; 172) ISBN 9789170812378 (A.VII/4634).
- Nouveau Larousse illustré : dictionnaire universel encyclopédique : supplément* / publié sous la direction de Claude Augé. — Paris : Librairie Larousse, [t.y.]. 646 s. : res., gravür ; 32 cm. (B/5224-suppl.).
- NOVÁK, MIRKO : *Der Parthisch-Römische Friedhof von Tall Šeh Hamad/Magdala, teil I* / Mirko Novák, Andreas Oettel, Carsten Witzel ; unter mitarbeit von Gabricle Elsen-Novák, Ulli Runge. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 2000. li, 661 s. : res., hrt., pl. ; 35 cm. — (Berichte der Ausgrabung Tall Šeh Hamad/Dur-Katlimmu (BATSH) ; bdl. 5) ISBN 3496026812 (B.I/4907-1).
- Numüne-i Terakki : ilk öğrenci dergisi* / haz. Enfel Doğan. — İstanbul : İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı, 2008. 285 s. ; 24 cm. ISBN 9789759491345 (A.VII/4410).
- OAKLEY, JOHN H., 1949- : *Picturing death in classical Athens : the evidence of the white Lekythoi* / John H. Oakley [1949-]. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2004. xxvi, 268 s. : res. ; 29 cm. — (Cambridge Studies in Classical Art and Iconography) ISBN 9780521820165 (B.I/4635).
- OCAK, AHMET YAŞAR : *İstanbul fetihin ideolojik arkaplanı : bir analiz denemesi* / Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 43-49 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrınbasım. (A.VII/4141).
- D'OHSSON, ABRAHAM CONSTANTIN : *Moğol tarihi* / Abraham Constantin d'Ohsson ; Türkçesi Bahadır Apaydın ; genel yay. yönetmeni Özgür Barış Akbayır. — 1. bsk. — İstanbul : Nesnel, 2008. 269 s. : 1 hrt. ; 20 cm. — (Nesnel yayınlar ; 7. Tarih dizisi ; 4) ISBN 9789944294287 (A.VII/4716).
- OKÇU, DAVUT : *Yezidilik ve Yezidiler* / Davut Okçu. — 1. bs. — Konya : Tablet Kitabevi, 2007. 143 s. ; 22 cm. — (Tablet ; 88) ISBN 9756346983 (A.VII/4317).
- OLÇAR, KEMAL : *Karadeniz politikaları ve Türkiye-Ukrayna stratejik ilişkileri* / Kemal Olçar ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; cd. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 544 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 266. Araştırma-İnceleme dizisi ; 223) ISBN 9789752551640 (A.VII/3956).
- OLGUN, TAHİR : *Müslümanlıkta ibadet tarihi* / Tahir Olgun. — İstanbul : Işık Basımevi, 1946. xx, 332 s. ; 25 cm. (A.VII/4540).
- XVI. Yüzyıl Macar Ozan Bálint Balassi ve şiirlerinden örnekler / çev., ed. Edit Tasnádi, Dursun Ayan. — Budapeşte : Akademi Yayınevi Macar-Türk Dostluk Derneği, 2006. 137 s. ; 20 cm. ISBN 9630584328 (A.VII/4628).
- ORAL, HALUK : *Gallipoli 1915 : through Turkish eyes* / Haluk Oral ; translated by Amy Spangler ; cd. Bill Sellars. — 1st ed. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xxxv, 485 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Publication no ; 1345) ISBN 9789944882170 (B.I/4846).
- Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver nakışhanesi yorumuyla Divriği Ulucamii ve Darüşşifası taş bezemeleri* / yay. haz. Nil Sarı, Gülbün Mescara, Nusret Çolpan. — 2. bsk. — [Sivas] : Sivas Hizmet Vakfı, 2005. xviii, 128 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9759353954 (B.I/4672).
- ORFALI, JACOB (HAGOP KHATCHERIAN), 1915- : *An Armenian from Jerusalem* / Jacob (Hagop Khatcherian) Orfali [1915-]. — 1st printing. — California : Ronin Publishing, 1987. 153 s. : res. ; 23 cm. ISBN 0914171097 (A.VII/4829).
- ORHON, ORHAN SEYFİ : *Orhan Seyfi Orhon'dan şiirler* / Orhan Seyfi Orhon. — 1. bs. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1970. xxii, 240 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 35) (A.VII/4818).
- Orta Asya ve Kafkasya'da güç politikası* / derleyen M. Turgut Demirtop. — 1. bsk. — Ankara : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. viii, 322 s. ; 24 cm. — (USAK yayınları ; 16. Orta Asya & Kafkasya serisi ; 1) ISBN 9786054030002 (A.VII/4678).

- Orta Asya'daki gelişmeler ve küresel güçlerin tutumu.* — Ankara : Türkiye Emekli Subaylar Derneği Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2008. 16 s. ; 24 cm. (A.VII/4620).
- Orta Doğu'da kültürel geçişler /* ed. Şerif Mardin ; çev. Birgül Koçak ; yay. haz. Şermin Korkusuz. — Ankara : Doğu Batı Yayınları, 2007. 308 s. ; 23 cm. — (Doğu Batı yayınları ; 32. Sosyoloji ; 9) ISBN 9789758717330 (A.VII/4332).
- Ortaçağ İslâm dünyası'nda bilim ve teknik : makaleler /* ed. Yavuz Unat. — Ankara : Lotus, 2008. 391 s. : res. ; 24 cm. — (Lotus Yayıncı ; 48) ISBN 9756665473 (A.VII/4328).
- ORTAYLI, İLBER, 1947- : *Gelenekten geleceğe /* İlber Ortaylı [1947-] ; ed. Adem Koçal. — 13. bsk. — İstanbul : Timaş, 2008. 192 s. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1758. Osmanlı Tarihi ; 24) ISBN 9789752636811 (A.VII/4753).
- ORTAYLI, İLBER : *İmparatorluğun en uzun yüzyılı /* İlber Ortaylı ; ed. Adem Koçal. — 26. bsk. — İstanbul : Timaş, 2008. 335 s. ; 21 cm. — (Timaş yayınları ; 1783. Osmanlı Tarihi ; 23) ISBN 9789752637061 (A.VII/4760).
- ORTAYLI, İLBER, 1947- : *Tarihin izinde /* İlber Ortaylı [1947-] ; genel yay. yönetmeni Cem Küçük. — 3. bsk. — İstanbul : Profil, 2008. 204 s. ; 21 cm. ISBN 9789759961244 (A.VII/4304).
- ORTAYLI, İLBER : *Topkapı Sarayı : mekânlar ve olaylarıyla /* İlber Ortaylı ; genel yay. yönetmeni Reçit Haylamaz. — İstanbul : Bank Asya, 2007. 312 s. : rnk. res. ; 32 cm. + 1 cd-rom. — (Bank Asya Kültür Hizmetleri no ; 5) ISBN 9789944125338 (B.I/4655).
- ORTAYLI, İLBER : *Türkiye : teşkilat ve idare tarihi /* İlber Ortaylı ; kitap ed. Ahmet Nezihi Turan. — 1. bsk. — Ankara : Cedit Neşriyat, 2007. 592 s. ; 23 cm. — (Umumî Neşriyat numarası ; 10. Araştırma/İnceleme serisi ; 8) ISBN 9789757352105 (A.VII/4112).
- OSGOOD, JOSIAH, 1974- : *Caesar's legacy : civil war and the emergence of the Roman Empire /* Josiah Osgood [1974-]. — 3rd printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2006. xii, 440 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9780521671774 (A.VII/4474).
- OSMÂN AGHA DE TEMECHVAR, 1671-1725 : *Prisonnier des infidèles : un soldat Ottoman dans l'Empire des Habsbourg /* Osmân Agha de Temecvar [1671-1725] ; récit traduit de l'Ottoman, présenté et annoté par Frédéric Hitzel. — Arles : Sindbad-Actes Sud, 1998. 238 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèque Turque) ISBN 2742717463 (A.VII/4258).
- OSMANAĞAOĞLU, CİHAN : *Ziya Gökalp'te Türkçülük akımı /* Cihan Osmanağaoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : On İki Levha Yayıncılık, 2008. x, 161 s. ; 24 cm. — (On İki Levha Yayıncılık yayın no ; 2) ISBN 9789750159916 (A.VII/4338).
- Osmanlı belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskânı, 1878-1920 /* proje yöneticisi Yusuf Sarımay ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Recep Karacakaya... [ve başk.]. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007. xxxii, 1224 s. : 1 katl. hrt. ; 25 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın no ; 91) ISBN 9789751941374 (A.VII/3977).
- Osmanlı Genelkurmayı'na göre Çanakkale Savaşları'nın resmî tarihi /* çev. ve yay. haz. Erol Karcı. — 1. bsk. — Ankara : Fark, 2008. 146, [9] s. : res., pl. ; 21 cm. — (Araştırma-İnceleme serisi ; 18. Genel yayın no ; 30) ISBN 9789756424360 (A.VII/4259).
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır = Diyarbakır in the Ottoman era /* ed. Bahacddin Yediyıldız, Kerstin Tomencendal. — Diyarbakır ; Ankara : Diyarbakır Valiliği ; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2008. 3 c. ; 24 cm. + 1 cd-rom. ISBN 9789754560893 (tk.) (A.VII/4610).
- Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler /* ed. Hayati Beşirli, İbrahim Erdal ; yay. haz. Emek Akman. — Ankara : Phocnix, 2008. 200 s. ; 21 cm. ISBN 9789944931526 (A.VII/4747).
- Osmanlılar döneminde Sivas sempozyumu bildirileri, 21-25 Mayıs 2007 /* ed. Şeref Boyraz. — Sivas : Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 3 c. : res. ; 24 cm. — (Sivas 1000 Temel Eser no ; 9) ISBN 9789755858494 (tk.) (A.VII/4380).
- Osmanlı'nın peşinde bir yaşam : Suraiya Faroqhi'ye armağan /* İsenbike Togan, Ömür Bakırer, Emine N. Cancar Saltuk, Leila T. Bisharat, İleri İslamoğlu, A. Halis Akder, Birten Çelik, Özlem Sert, Onur

- Yıldırım ; derleyen Onur Yıldırım. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2008. 399 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335858 (A.VII/4745).
- OTTEN, HEINRICH : *Keilschrifttexte aus Boghazköi 48 : Texte aus der Unterstadt Texte Ohne Herkunftsangabe und Texte aus der Oberstadt* / Heinrich Otten, Christel Rüster, Gernot Wilhelm. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 2007. xvii s., 42 y. ; 35 cm. — (Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 48) ISBN 9783786125525 (B.I/4762).
- OTTO-DORN, KATHARINA : *Das islamische İznik* / Katharina Otto-Dorn ; mit einem quellenkundlichen beitrage Robert Anhegger. — Berlin : [yayl.y.], 1941. xvi, 209, 52 s. : res. ; 28 cm. — (Istanbul Forschungen ; 13) (B.I/4931).
- Ottoman tulips, Ottoman coffee : leisure and lifestyle in the Eighteenth Century* / ed. by Dana Sajdi. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2007. x, 262 s. ; 23 cm. ISBN 9781845115708 (A.VII/4681).
- OWEN, ROGER, 1935- : *State, power and politics in the making of the modern Middle East* / Roger Owen [1935-]. — 3rd ed. — London ; New York : Routledge, 2004. xvi, 279 s. ; 23 cm. ISBN 0415297141 ; ISBN 9780415297141 (A.VII/4053).
- ÖZANKAYA, ÖZER : *Atatürk's legacy views by world-famous intellectuals* / Özer Ozankaya. — 1st ed. — Ankara : Republic of Turkey Ministry of Culture Directorate of Publications, 2001. xxi, 337 s. : res. ; 20 cm. — (Publications of Republic of Turkey Ministry of Culture ; 2733. Directorate of publications Library of Republic series ; 19) ISBN 9751728002 (A.VII/4464).
- ÖDEKAN, AYLA : *Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinde mukarnaslı portal örtüleri* / Ayla Ödekan. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1977. xii, 276 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/4043).
- ÖGEL, BAHAEDDİN, 1924-1989 : *Türk kültürünün gelişme çağları* / Bahacddin Ögel [1924-1989]. — 1. bs. — İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. 2 c. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 49, 50) (A.IV/3396-2).
- ÖLÇER, CÜNEYT : *Sovyet Rusya Müzelerindeki (Moskova ve Leningrad) nadir Osmanlı madeni paraları* / Cüneyt Ölçer. — İstanbul : Yenilik Basımevi, 1972. 64 s. : 5 lev. ; 24 cm. (A.VII/4049).
- Ölümünün 25. yıldönümünde Halikarnas Balıkcısı : sempozyum bildirileri, 13 Ekim 1998, Antalya* / yay. haz. Musa Seyirci, Sitarç Yılmaz, Naci Özcan, Öznur Sakine Tanal, Aysun İmirci. — 1. bs. — Antalya : Antalya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1999. 25 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9751721172 (A.VII/4240).
- ÖNDER, MEHMET : *Yurtdışı müzelerinde Türk eserleri* / Mehmet Önder. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. xi, 162 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 553) ISBN 9751704790 (A.VII/4815).
- ÖNDER, MEHMET : *Yurt dışı müzelerinde Türk eserleri* / Mehmet Önder. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983. 128 s. : res. ; 27 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 533. Sanat Eserleri dizisi ; 3) (B.I/4694).
- ÖNEY, GÖNÜL : *The Church of Akdamar (Aght'amar)* / Gönül Öney. — Ankara : Ministry of Culture Publications, 1990. v, 73 s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Ministry of Culture publications ; 1181. Introducing Monuments ; 31) ISBN 975170572X (A.VII/4699).
- ÖTÜKEN, YILDIZ : *Göreme / Yıldız Ötüken*. — 1. bsk. — Ankara : Publication of the Ministry of Culture and Tourism, 1987. 63 s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Publication of the Ministry of Culture and Tourism ; 760. Introducing Turkey series ; 3) (A.VII/3905).
- ÖZ, MEHMET : *Orta Karadeniz tarihinin kaynakları, VIII : Canik Sancağı Avârz Defterleri, 1642* / Mehmet Öz. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. xxxv, 388 s. : hrt., tıpkıbasım ; 28 cm. — (AKDİYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi - Sa. 1g. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihini Sondaj Metoduyla Araştırma Grubu Kaynak Yayın Dizisi no ; I-8) ISBN 9789751605030 (tk.) ; ISBN 9789751620101 (8.c.) (B.I/0613-8).
- ÖZ, MEHMET : *Orta Karadeniz tarihinin kaynakları, VII : Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârz Defteri, 1642-43 tarihli* / Mehmet Öz, Fatma Acun. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. liv, 612 s. : hrt., tıpkıbasım ; 28 cm. — (AKDİYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi - Sa. 1f. Türkiye'nin

Sosyal ve Ekonomik Tarihini Sondaj Metoduyla Araştırma Grubu Kaynak yayın dizisi no ; I-7) ISBN 9789751605030 (tk.) ; ISBN 9789751620095 (7.c.) (B.I/0613-7).

ÖZAYDIN, ZUHAL : *Hemşirelikte bir öncü Perihan Velioglu / Zuhâl Özaydın*. — İstanbul : İÜ Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Mezunları Derneği Prof. Dr. Perihan Velioglu Fonu, 2001. 317 s. : res. ; 22 cm. — (İÜ Florence :Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Mezunları Derneği Prof. Dr. Perihan Velioglu Fonu yayınları no ; 1) ISBN 9759439901X (A.VII/4005).

ÖZAYDIN, ZUHAL : *Menâkıb-ı Süheyl Bey / Zuhâl Özaydın*. — 2. bsk. — Sivas : Öz Emek Matbaası, 2007. 113 s. ; 19 cm. ISBN 97897501382 (A.VII/4006).

ÖZAYDIN, ZUHAL : *Türk tıp tarihi araştırmalarının son 30 yılda (1973-2002) yönelişleri ve bir bibliyografya denemesi / Zuhâl Özaydın, Hüsrev Hatemi*. — İstanbul : Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı, 2002. 345 s. ; 21 cm. — (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı yayınları no ; 17) (A.VII/4007).

ÖZBAY, EKREM : *Türkmenistan'dan Anadolu'ya : örf-adet ve halk inançları / Ekrem Özbay* ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 512 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 268. Araştırma-İnceleme dizisi ; 225) ISBN 9789752551664 (A.VII/3957).

ÖZCAN, HÜSEYİN : *Alevî/Bektâşî inancına bakışlar : canların nefesinden / Hüseyin Özcan*. — İstanbul : Fatih Üniversitesi, 2007. xii, 183 s. ; 22 cm. — (Fatih Üniversitesi yayınları ; 31) ISBN 9789753030915 (A.VII/3972).

ÖZÇOŞAR, İBRAHİM : *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri : bir yüzyıl bir sancak bir cemaat / İbrahim Özçoşar*. — İstanbul : Beyan, 2008. 480 s. ; 21 cm. — (Beyan yayınları ; 483. kitap) ISBN 9789754734461 (A.VII/4714).

ÖZDEMİR, HİKMET, 1950- : *Atatürk'ü yeniden düşünmek / Hikmet Özdemir [1950-]* ; ed. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2008. 207 s. ; 20 cm. ISBN 9789751412843 (A.VII/4759).

ÖZDEMİR, MELDA : *Geçmişten günümüze dericilik / Melda Özdemir, Nuran Kayabaşı*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 272 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3094. Sanat Eserler dizisi ; 461) ISBN 9789751732705 (B.I/4826).

Özel hayatın tarihi / haz. Philippe Ariès, Georges Duby ; çev. Devrim Çetinkasap ; kitap ed. Korkut F. Erdur. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 4 c. : res. ; 23 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2350, 2379, 2605, 2678) ISBN 9789750813382 (3.c.) ; ISBN 9789750810554 (tk.) (A.VII/0933-3).

ÖZGER, YUNUS : *1895 Bayburt Ermeni ayaklanmaları / Yunus Özger* ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 288 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 260. Araştırma-İnceleme dizisi ; 218) ISBN 9789752551589 (A.VII/4098).

ÖZGER, YUNUS : *XIX. Yüzyılda Bayburt : sosyo-ekonomik idari ve demografik yapı / Yunus Özger* ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 560 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 282. Araştırma-İnceleme dizisi ; 239) ISBN 9789752551817 (A.VII/4367).

ÖZKARCI, MEHMET : *Türk kültür varlıkları envanteri : Kahramanmaraş 46 / Mehmet Özkarcı*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. 2 c. : rnk. res., pl. ; 28 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi sa. 11, 11a. Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi) ISBN 9789751619891 (tk.) (B.I/4649).

ÖZKAYA, YÜCEL : *18. Yüzyılda Osmanlı toplumu / Yücel Özkaya* ; kitap ed. Nuri Akbayar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 413 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2651. Tarih ; 41) ISBN 9789750813795 (A.VII/4221).

ÖZLÜ, ZEYNEL : *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Karadeniz'de bir kıyı kenti : Akçakoca / Zeynel Özlü*. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xxvii, 338 s. : res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 73. İnceleme-Araştırma ; 48) ISBN 9789756480847 (A.VII/4260).

- ÖZSAİT, MEHMET : *Arkeolojik verilerin ışığı altında Ünye* / Mehmet Özsait. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. s. 293-306 : res. ; 24 cm. 25. Araştırma sonuçları toplantısı, 2. cilt'ten ayrışım. (A.VII/4674).
- ÖZSAİT, MEHMET : *2006 Yılı Burdur ve Isparta İlleri yüzey araştırmaları* / Mehmet Özsait. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2007. s. 307-322 : res. ; 24 cm. 25. Araştırma sonuçları toplantısı, 2. cilt'ten ayrışım. (A.VII/4673).
- ÖZSAİT, MEHMET : *Recherches dans le village de Kağıcık (Pisidie) : le sanctuaire rupestre et les inscriptions* / Mehmet Özsait, Guy Labarre, Nesrin Özsait. — Antalya : Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2005. s. 167-189 : res., hrt. ; 29 cm. Adalya, VIII/2005'den ayrışım. (B.I/4885).
- ÖZTÜRK, SAYGI : *İsmet Paşa'nın Kürt raporu / Saygı Öztürk*. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 128 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9789759915490 (A.VII/4101).
- PAKSOY, GÖNÜL : *Zamanüstü sadelik = timeless simplicity* / Gönül Paksoy ; söyleşi = interview Müge Akgün ; çev. = translation Nora Sirman ; fotoğraflar = photography Reyhan Ekşi. — 1. bsk. = 1st print. — İstanbul : Kadir İlas Üniversitesi Rezan Has Müzesi, 2007. 300 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9789758919215 (B.I/4878).
- PAMUK, ŞEVKET : *Osmanlı ekonomisi ve kurumları / Şevket Pamuk ; 5., 7., 9., 10., 12. bölümleri çev. Gökhan Aksay ; ed. Ali Berktaş*. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xii, 211 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın ; 1330. Seçme Eserler ; 1) ISBN 9789944882026 (A.VII/4012).
- PANNUTI, ALESSANDRO E. : *Les Italiens d'Istanbul au XXe siècle : entre préservation identitaire et effacement* / Alessandro E. Pannuti. — 1ère impression. — İstanbul : Isis, 2008. 679 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 50) ISBN 9789754283563 (A.VII/4663).
- PAPPÉ, ILAN : *The modern Middle East* / Ilan Pappé. — reprinted. — London ; New York : Routledge, 2007, c2005. xiii, 344 s. ; 24 cm. ISBN 0415214092 ; ISBN 9780415214094 (A.VII/4052).
- Parahatçılık, döredicilik progres suyasatının dabaralanmagı*. — Aşgabat : Türkmen Dövlət Neşriyat Gulluğı, 2007. 118 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/4424).
- PARLAK, NÜKRETTİN : *Orta Asya-Kafkasya-Balkan ülkeleriyle ilişkiler ve Türk dış yardımları, 1992-2003 / Nükrettin Parlak*. — Ankara : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2007. xvi, 263 s. ; 24 cm. — (TİKA yayın no ; 91) ISBN 9789751940612 (A.VII/4080).
- PARRY, OSWALD H. [HUTTON] : *Six months in a Syrian monastery : being the record of a visit to the head quarters of the Syrian church in Mesopotamia, with some account of the Yazidis or devil worshippers of Mosul and Al Jilwah, their sacred book* / Oswald H. [Hutton] Parry. — 1st ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2001. xviii, 400 s. : res., hrt., pl. ; 23 cm. — (Georgias Reprint series ; vol. 16) ISBN 0971598665 (A.VII/4381).
- Patris pantrophos kommagene : neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat* / hrsg. von Engelbert Winter. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2008. xi, 293, 44, 1 s. : res. ; 28 cm. + 1 katl. pl. — (Asia Minor Studien ; 60) ISBN 9783774935174 (B.I/4764).
- PAYARD, POL : *Le tombeau de Napoléon* / Pol Payard. — Paris : Éditions Albert Morancé, [t.y.]. 30 s. : res. ; 18 cm. (A.VII/4700).
- PENAHİ, HÜSEYİN : *Dede Korkut ve edebiyat* / Hüseyin Penahî. — 1. bs. — Tebriz : İntişarat-i İldar, 1384. 271 s. ; 24 cm. ISBN 9649069968 (A.VII/4624).
- PERRY, YARON : *Modern medicine in the Holy Land : pioneering British medical services in late Ottoman Palestine* / Yaron Perry, Efraim Lév. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2007. xi, 243 s. : res. ; 23 cm. — (International Library of Colonial History ; 8) ISBN 9781845114893 (A.VII/4680).
- Persien / aufnahmen von A. Costa ; einföhrung und bildbeschreibung Laurence Lockhardt*. — Köln : Verlag M. DuMont Schauberg, 1957. 163 s. : res. ; 31 cm. (B.I/4691).

- Perspectives on the song of songs = Perspektiven der Hoheliedauslegung* / hrsg. von Anselm C. Hagedorn. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2005. xxii, 373 s. : res. ; 24 cm. — (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft ; bd. 346) ISBN 3110176327 ; ISBN 9783110176322 (A.VII/3966).
- PETERICH, ECKART, 1900-1968 : *Italien : ein führer, 2 : Rom und Latium, Neapel und Kampanien* / Eckart Peterich [1900-1968]. — München : Prestel Verlag, 1958-1961. 796 s. ; 19 cm. ISBN 3791302981 (A.VII/4167-2).
- PETERICH, ECKART, 1900-1968 : *Italien : ein führer, 1 : Oberitalien, Toskana, Umbrien* / Eckart Peterich [1900-1968]. — München : Prestel Verlag, 1958. 838 s. ; 19 cm. (A.VII/4167-1).
- PETERMANN, [JULIUS] HEINRICH, 1801-1876 : *Reisen im Orient : Zweite Ausgabe, Zweiter Band* / [Julius] Heinrich Petermann [1801-1876]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994. 471 s. ; 25 cm. + 1 katl. hrt. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 10) (A.VII/3917-2).
- PETERMANN, [JULIUS] HEINRICH, 1801-1876 : *Reisen im Orient : Zweite Ausgabe, Erster Band* / [Julius] Heinrich Petermann [1801-1876]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1994. xii, 408 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 9) (A.VII/3917-1).
- La photogrammétrie architecturale en 1975 et 1976 : rapport du Comité International de Photogrammétrie Architecturale.* — [y.y.] : [yayl.y.], 1977. 39 s. : res. ; 27 cm. (B.1/4755).
- PIATIGORSKY, JACQUES : *Hazar İmparatorluğu VII.-XI. yüzyıllar : atlı bir kavmin gizemi* / Jacques Piatigorsky, Jacques Sapir ; yay. haz. Reşat Özmen. — 1. bs. — İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2007. 165 s. : hrt. ; 22 cm. — (Bilge Kültür Sanat yayın no ; 244) ISBN 9789944425384 (A.VII/4103).
- PIERRIS, APOSTOLOS L. : *Religion and mystery* / Apostolos L. Pierris. — Patras : Institute for Philosophical Research, 2006. 631 s. ; 24 cm. — (The Emergence of Reason from the Spirit of Mystery. An Inquiry into the Origin and Nature of Ancient Greek Rationality ; 1) ISBN 960881832X (A.VII/4618).
- Piri Reis'in yaşamı, yapıtları ve bahriyesinden seçmeler* / gencl. yay. yönetmeni Y. Bülent Aksaray ; haz. Cevat Ülkekel, Ayşe Hande Can. — 1. bsk. — İstanbul : Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007. vi, 182 s. : rnk. res., hrt. ; 24 cm. — (Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar. Piri Reis Araştırma Merkezi yayını sayı ; 7) ISBN 9789754094503 (A.VII/4022).
- Plague and the end of antiquity : the pandemic of 541-750* / ed. by Lester K. Little. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiv, [2], 360 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9780521846394 (A.VII/4473).
- PLANCHÉ, J[AMES] R[OBINSON] : *History of British costume* / J[ames] R[obinson] Planché. — London ; New York : Charles Knight ; Jackson, 1834. xx, 376 s. : res. ; 16 cm. — (The Library of Entertaining Knowledge) (A.VII/4032).
- PLOKHY, SERHII, 1957- : *The origins of the Slavic nations : premodern identities in Russia, Ukraine and Belarus* / Serhii Plokyh [1957-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xix, 379 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0521864038 ; ISBN 9780521864039 (A.VII/4497).
- Pons : eine fahrt in das vergessene Königreich von Kommagene.* — Köln : Arzncimittel, [t.y.]. 40 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VII/3915).
- POPESCU-JUDETZ, EUGENIA : *Hatrat : Tuna boyunca anılarla ezgiler* / Eugenia Popescu-Judetz ; çev. Figen Bingül. — İstanbul : Pan, 2007, c2006. 414 s. : res., nota ; 23 cm. + 1 cd-rom. — (Pan Yayıncılık ; 125) ISBN 9789944396226 (A.VII/4725).
- POST, ERIC VON : *Strövtdg i Istanbul* / Eric von Post. — [Lund] : Gleerups, 1953. 121 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/4233).
- PRASAD, ISHWARI : *A history of the Qaraunah Turks in India : based on original sources* / Ishwari Prasad. — Allahabad : Indian Universities Press ; Central Book Depot, 1974. ix, 379 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. (A.VII/4518-1).

- PRAWER, J. [JOSHUA] : *Histoire du royaume latin de Jérusalem* / J. [Joshua] Prawer ; traduit de l'hébreu par G. Nahon. — 2. éd. — Paris : CNRS, 2007. 2 c. 1 c.'te. (680 s. ; 623 s.) ; res., hrt. ; 19 cm. ISBN 9782271065414 (A.VII/4284).
- PRICE, CLAIR : *Türkiye'nin yeniden doğuşu* / Clair Price ; İngilizce aslından çev. Bilal Çölgeçen ; ed. Demet Elkâtip. — 2. bsk. — İstanbul : İkarus, 2008. 254 s. ; 21 cm. — (İnceleme-Araştırma-Tarih ; 2) ISBN 9789759992668 (A.VII/4344).
- PRIMAKOV, YEVGENİY : *Politikanın mayınlı tarlası* / Yevgeniy Primakov ; çev. Fatma Arıkan ; ed. İsmail Demirci. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2008. 464 s. : [32] s. res. (kimi rnk.) ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 101. Politik Anı ; 1) ISBN 9786055927035 (A.VII/4720).
- PRINGLE, DENYS : *The churches of the crusader Kingdom of Jerusalem : a corpus* / Denys Pringle ; with drawings by Peter E. Leach. — Cambridge : Cambridge University Press, 1993-2007. 3 c. : res., hrt. ; 28 cm. ISBN 9780521390385 (B.I/2146-3).
- Problemi istorii Russkogo zarubejya : materialı i issledovaniya, vıpusk I* / otvetstvennyıy redaktor N. T. Eneeva. — Moskva : Nauka, 2005. 452 s. : res. (kimi rnk.), portre ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Vscobıtşey İstorii) ISBN 5020103071 (A.VII/4773-1).
- Proceedings of the international conference on minority issues in the Balkans and the EU, May 16th, 2007 : auditorium, YTU Auditorium-Yıldız Campus, Beşiktaş-İstanbul* / ed. by Mehmet Hacısalihoğlu, Fuat Aksu. — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies ; YTU Department of Political Science and International Relations, 2007. xi, 185 s. ; 24 cm. — (Joint Conference series ; 7) ISBN 9789757341420 (A.VII/4231).
- Proceedings of the international conference on the latest developments in the Balkans, December 14th, 2006 : auditorium, İsik Auditorium-Maslak Campus, İstanbul.* — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies ; Işık University Department of Economics, 2008. xi, 119 s. ; 24 cm. ISBN 9789757341437 (A.VII/4230).
- Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na armağan* / ed. Ersin Embel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. xiv, 711 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 229) ISBN 9789751620200 (A.VII/4801).
- Prof. Dr. Işın Demirkent anısına = In memory of Prof. Dr. Işın Demirkent* / yay. kurulu Abdülkerim Özyayın, Fahameddin Başar, Ebru Altan, Birscl Küçüksipahioğlu, Muharrem Kesik. — 1. bs. — İstanbul : Dünya Yayıncılık, 2008. xi, 740 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9789753043861 (B.I/4739).
- PROUST, CHRISTINE : *Tablettes mathematiques de Nippur* / Christine Proust. — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2007. 356, xlix s. : pl. ; 28 cm. + 1 cd-rom. — (Varia Anatolica ; 18) ISBN 2906053929 (B.I/4870).
- Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre chronicle (known also as the chronicle of Zuqnin), part III* / translated with notes and introduction by Witold Witakowski. — Liverpool : Liverpool University Press, 1996. xxxii, 149, [3] s. : hrt. ; 21 cm. — (Translated Texts for Historians ; vol. 22) ISBN 0853237603 (A.VII/4400-3).
- The radiocarbon system of age determination.* — New Jersey : Teledyne Isotopes, [t.y.]. [5] s. : res. ; 28 cm. (B.I/4754).
- RADLOFF, WILHELM, 1837-1918 : *Türklük ve şamanlık* / Wilhelm Radloff [1837-1918] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2008. 473 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi. Türk Tarihi ; 3) ISBN 9789757651666 (A.VII/4729).
- RADUŞEV, EVGENİ : *Balkanlar ve fetih* / Evgeni Raduşev. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 147-155 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrışım. (A.VII/4144).
- RAPHËL DU MANS, 1613-1696 : *Estat de la Perse en 1660, II* / Raphël du Mans [1613-1696] ; publié par Charles Schefer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. s. 259-464 ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 17) (A.VII/3918-2).
- RAPHËL DU MANS, 1613-1696 : *Estat de la Perse en 1660, I* / Raphël du Mans [1613-1696] ; publié par Charles Schefer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. cxv, 257 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 16) (A.VII/3918-1).

- al-RASHEED, MADAWI : *Contesting the Saudi State : islamic voices from a new generation* / Madawi Al-Rasheed. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxi, 308 s. : hrt. ; 23 cm. — (Cambridge Middle East Studies ; 25) ISBN 9780521858366 (A.VII/4476).
- RÁSÓNYI, LÁSZLÓ : *Tarihte Türklük* / László Rásónyi ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi H. Z. Koşay, T. Andaç, N. Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2007. 560 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayıncı. Kültür dizisi. Türk Tarihi ; 1) ISBN 9789757651635 (A.VII/3947).
- RAUWOLF, LEONHARD, 1540-1596 : *Aigentliche beschreibung der Raiss inn die Morgenländer* / Leonhard Rauwolf [1540-1596]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. 487, [55] s. : res. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 54) (A.VII/3922).
- Raymond Aron et la démocratie au XXIe siècle : centenaire de la naissance de Raymond Aron : actes du colloque international de Paris tenu les 11 et 12 Mars 2005 à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* / [colloque organisé par la Société des Amis de Raymond Aron] ; préface de Jean-Claude Casanova ; réunis par Élisabeth Dutartre. — Paris : Éditions de Fallois, 2007. 265 s. ; 23 cm. ISBN 9782877066297 (A.VII/4419).
- The reconstruction of Afghanistan : projects and activities.* — Ankara : Turkish International Cooperation and Development Agency, 2007. 127 s. : rnk. res. ; 26 cm. (B.I/4772).
- REDFORD, SCOTT : *Anadolu Selçuklu bahçeleri : Alaiyye/Alanya* / Scott Redford ; çev. Serdar Alper ; çeviriyi gözd. geçiren Emine Fetvacı ; yay. haz. Muhiittin Salih Eren. — 1. bs. — İstanbul : Eren, 2008. 216 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9789757622850 (B.I/4786).
- REDFORD, SCOTT : *Taşta yazılan zafer : Antalya İçkale surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi = Victory inscribed : the Seljuk Fethiname on the citadel walls of Antalya, Turkey* / Scott Redford, Gary Leiser. — Antalya : Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü = Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations, 2008. viii, 184 s. : res., pl., hrt. ; 28 cm. — (Aldalya. Ek yayın dizisi ; 7 = Supplementary series ; 7) ISBN 9786054018017 (B.I/4880).
- REISMAN, ARNOLD : *Turkey's modernization : refugees from Nazism and Atatürk's vision* / Arnold Reisman. — Washington : New Academia Publishing, 2006. xxvii, 572 s. ; 23 cm. ISBN 0977790886 (A.VII/3979).
- Republika Makedonsja 60 godini po Asnom : zbornik od naučniot sobir po povod šeesetgodišninata od Askom orjan vo Skopje na 15-16 Dekembri 2004 godina = The Republic of Macedonia 60 years on from Asnom : proceedings of the scientific and scholarly conference on the occasion of the 60th anniversary of Asnom held in Skopje on 15-16 December 2004* / uredovački odbor Tsvetan Grozdnov. — Skopje : Makedonska Akademija Na Naukite i Umetnostite = Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2005. 499 s. ; 24 cm. ISBN 998910154X (A.VII/4055).
- Resimli Malazgirt şiirleri antolojisi* / haz. Göktürk Mehmet Uytun. — Ankara : Ayyıldız Matbaası, 1971. 169 s. ; 20 cm. (A.VII/4059).
- REUTER, TIMOTHY : *Medieval politics and modern mentalities* / Timothy Reuter ; ed. by Janet L. [Laughland] Nelson. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xix, 488 s. ; 24 cm. ISBN 052182074X ; ISBN 9780521820745 (A.VII/4493).
- ER-REYYİS, RİYAD N. : *Osmanlı'nın çöküş döneminde Arap casusları* / Riyad N. Er-Reyyis ; Arapçadan çev. D. Ahsen Batur. — İstanbul : Selenge, 2006. 255 s. : res. ; 22 cm. — (Selenge yayınları no ; 26. Tarih dizisi ; 19) ISBN 9758839365 (A.VII/4333).
- Der Rhein = Le Rhin = The Rhine* / text von Elly Heuss-Knapp. — Königstein im Taunus : Karl Robert Langewiesche Nachfolger Hans Köster, 1951. 116 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. (B.I/4927).
- ROBINSON, CHASE F. : *Empire and elites after the muslim conquest : the transformation of Northern Mesopotamia* / Chase F. Robinson. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. xv, 206 s. : hrt. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 0521781159 (A.VII/4383).
- ROHRBACH, PAUL, 1869-1956 : *Um Bagdad und Babylon : vom Schauplatz Deutscher Arbeit und Zutunst im Orient* / Paul Rohrbach [1869-1956]. — Berlin : Hermann Pactel, 1909. ix, 110 s. ; 20 cm. (A.VII/4371).

- Rossiya i Evropa : diplomatiya i kultura, vıpusk 3 = Russia and Europe : diplomacy and culture, issue 3 / otvetstvennyı redaktor A. S. Hamazova. — Moskva : Nauka, 2004. 313 s. : res., portre ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Vscobtşey İstorii) ISBN 5020098744 (A.VII/4778-3).*
- Rossiya i Frantsiya XVIII-XX veka = La Russie et la France XVIII-ème-XX-ème siècles, vıpusk 6 / otvetstvennyı redaktor Petr Çerkasov. — Moskva : Nauka, 2005. 310 s. : res. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Vscobtşey İstorii Tsentr Frantsizskih İstorıçeskih İssledovaniy) ISBN 5020102679 (A.VI/8276-6).*
- ROUX, JEAN-PAUL : *Babur : büyük Moğolların tarihi / Jean-Paul Roux ; çev. Lale Arslan-Özcan. — 1. bs. — İstanbul : Kabalıcı, 2008. 468, [11] s. : hrt. ; 20 cm. ISBN 9759971259 (A.VII/4719).*
- ROY, OLIVIER, 1949- : *The failure of political islam / Olivier Roy [1949-] ; translated by Carol Volk. — reprinted. — London ; New York : I. B. Tauris, 2007. xi, 238 s. ; 23 cm. ISBN 9781850438809 (A.VII/4065).*
- RUGGIERI, VINCENZO : *Guillaume de Jerphanion et la Turquie de jadis / Vincenzo Ruggieri. — Soveria Mannelli : Rubbettino, 1997. 258 s. : res., pl. ; 30 cm. ISBN 8872845149 (B.I/4842).*
- Rus v IX-XIV vekah vzaimodeystvie severa i yuga = Rus in the 9th-14th centuries interaction of the North and the South / otvetstvennic redaktori N. A. Makarov, A. V. Çernetsov ; sostavitçli V. Yu. Koval, İ. N. Kuzina. — Moskva : Nauka, 2005. 325 s. : res., hrt. ; 29 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Arheologii) ISBN 5020103063 (B.I/4915).*
- Sabri Fehmi Ülgener : küreselleşme ve zihniyet dünyamız / ed. Murat Yılmaz. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 448 s. : res. ; 29 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3089. Anma ve Armağan Kitapları dizisi ; 4) ISBN 9789751732729 (B.I/4821).*
- SACHAU, EDUARD, 1845-1930 : *Am Euphrat und Tigris : Reisenotizen aus dem winter 1897-1898 / Eduard Sachau [1845-1930]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. 160, [5] s. : hrt. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 23) (A.VII/3919).*
- Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu : Eski Çağ'da içki ve sunu kapları = Sadberk Hanım Museum Collection : Ancient drinking and libation vessels / yay. haz. = ed. Sinem Üstün Türkteki, Bilge Hürmüzlü ; projç koordinatörü = project coordination Bahattin Öztuncay ; İngilizceye çev. = English translation Jean D. Carpenter Efc. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 2007. 137 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 9789756959213 (B.I/4651).*
- Sadi : hayatı, sanatı, eserleri / haz. Hikmet İlaydın. — İstanbul : Varlık, 1954. 119 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları ; 238. Dünya Klâsikleri ; 7) (A.VII/4445).*
- ŞAFARIK, PAUL JOSEPH, 1795-1861 : *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten / Paul Joseph Šafarik [1795-1861]. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2003. xvi, 527 s. ; 23 cm. — (Handbibliothek der Weco. Wiener Bestände ; 3) ISBN 3851295315 (A.VII/4201).*
- ŞAFARIK, PAUL JOSEPH, 1795-1861 : *Geschichte der südslawischen Literatur / Paul Joseph Šafarik [1795-1861]. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2003. viii, 192 ; v, 382 s. ; 23 cm. — (Handbibliothek der Weco. Wiener Bestände ; 4) ISBN 3851295323 (A.VII/4202).*
- ŞAFARIK, PAUL JOSEPH, 1795-1861 : *Geschichte des serbischen Schriftthums / Paul Joseph Šafarik [1795-1861]. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2003. xiv, 480 s. ; 23 cm. — (Handbibliothek der Weco. Wiener Bestände ; 5) ISBN 3851295331 (A.VII/4203).*
- SAKAOĞLU, NECDET : *Avrupalılaşmanın yol haritası ve Sultan Abdülmecid / Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar. — İstanbul : DenizBank, 2001. 324 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. — (DenizBank yayınları no ; 8) ISBN 9757104507 (B.I/4737).*
- SAKAOĞLU, NECDET : *Osmanlı dünyasından yansımalar... / Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar. — İstanbul : DenizBank, 2000. 313, [5] s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. ISBN 975710440X (B.I/4738).*
- SAKAOĞLU, NECDET : *20. Yüzyıl başında Osmanlı coğrafyası, 1907-1908 / Necdet Sakaoğlu. — İstanbul : Denizbank, 2007. 320 s. : res. ; 30 cm. — (Deniz Kültür yayınları ; 21) ISBN 9789757104780 (B.I/4805).*

- SAKIZLI OHANNES PAŞA, 1830-1912 : *Güzel sanatlar tarihine giriş / Sakızlı Ohannes Paşa [1830-1912]* ; yay. haz. Kahraman Bostancı. — 1. bs. — Ankara : Hece, 2005. 126 s. ; 21 cm. — (Hece yayınları ; 123. İnceleme ; 41) ISBN 9758988301 (A.VII/4311).
- SAKİN, ORHAN, 1960- : *Osmanlı'da etnik yapı ve 1914 nüfusu / Orhan Sakin [1960-]*. — 1. bs. — İstanbul : Ekim, 2008. 278 s. ; 23 cm. ISBN 9789750131165 (A.VII/4548).
- SALL, İBRAHİMA ABOU : *Mauritanie du sud : conquêtes et administration coloniales françaises 1890-1945 / Ibrahima Abou Sall*. — Paris : Karthala, 2007. 815 s. ; 24 cm. — (Hommes et Sociétés) ISBN 9782845868656 (A.VII/4273).
- Salname 1290 H. 6. defa Rusçuk*. — Rusçuk : Vilayet Matbaası, 1290. 1 CD-ROM. (314 s.). (CD/0180).
- Salname-i Vilayet-i Sivas 1293*. — 6. defa. — Sivas : Vilayet Matbaası, 1293. 1 CD-ROM. (128 s.) ; 1 hrt. (CD/0198).
- SAMI, E. MAHMUD : *Abdülhamid'in petroleri : varislerinin hukuk mücadelesi / E. Mahmud Sami ; çev. Sevtap Demirci*. — İstanbul : Kitabevi, 2007. xii, 241 s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 328) ISBN 9789759173517 (A.VII/4114).
- Sanat/cinsiyet : sanat tarihi ve feminist eleştiri / ed. Ahu Antmen ; çev. Esin Soğançlar, Ahu Antmen ; yay. haz. Elçin Gen*. — İstanbul : İletişim, 2008. 331 s. : res. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1311. Sanat Hayat dizisi ; 13) ISBN 9789750505904 (A.VII/4751).
- Sanat/siyaset : kültür çağında sanat ve kültürel politika / ed. Ali Artun ; çev. Mustafa Tüzcel, Elçin Gen, Esin Soğançlar, Haluk Barışcan, Nurdan Gürbilek, Sabir Yücesoy, Ufuk Kılıç, Emrehan Zeybekoğlu ; yay. haz. Elçin Gen*. — İstanbul : İletişim, 2008. 315 s. : res. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1312. Sanat Hayat dizisi ; 14) ISBN 9789750505911 (A.VII/4737).
- Sanat tarihi araştırmaları : Prof. Dr. Haşim Karpuz'a armağan / ed. Mustafa Denkteş, Osınan Eravşar*. — Kayseri : Kıvılcım Kitapevi, 2007. 374 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756667057 (A.VII/4261).
- SANCAR, ASLI : *Ottoman women : myth and reality / Aslı Sancar*. — New Jersey : The Light, 2007. 191 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9781597841153 (A.VII/3961).
- SAPMAZ, AHMET : *Rusya'nın Transkaukasya politikası ve Türkiye'ye etkileri / Ahmet Sapmaz*. — İstanbul : Ötügen, 2008. 368 s. : hrt. ; 20 cm. — (Ötügen yayın no ; 722. Kültür serisi ; 356) ISBN 9789754376753 (A.VII/4348).
- SARI, MEHMET : *Askerî Muhammed : hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ve divânının tenkitli metni / Mehmet Sarı*. — Afyonkarahisar : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2007. x, 404 s. ; 24 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 64) ISBN 9789757150831 (A.VII/4229).
- SARI, NİL : *Eski harfli tıbbî süreli yayınlardaki reklâmlarda Türk hazır ilaç yapımcılığı, 1910-1928 / Nil Sarı, Gülten Dinç*. — İstanbul : Lito, 2000. 92 s. : res. ; 23 cm. (A.VII/3998).
- SARICAĞLU, FİKRET : *Vefatının 350. yılında Kâtip Çelebi / Fikret Sarıcaoğlu*. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2007. 20 s. ; 30 cm. (B.I/4771).
- SARIÇAM, İBRAHİM : *Arapların İstanbul kuşatmaları / İbrahim Sarıçam*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 51-62 ; 24 cm. (A.VII/4145).
- SARIKAYA, YAŞAR : *Ebu Said el-Hâdimî : merkez ile taşra arasında bir Osmanlı alimi / Yaşar Sarıkaya ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 351 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 166. Anı ve Yaşam dizisi ; 12) ISBN 9789756051719 (A.VII/4116).
- SARIS, MAYDA : *İzi kalır hatıraların : 30 söyleşi, 30 hayat hikâyesi / Mayda Saris ; yay. haz. Altuğ Yılmaz*. — İstanbul : Aras, 2007. 383 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9789757265955 (A.VII/3945).
- SARRAF, MOHAMMAD RAHİM : *Die Keramik von Tell-i Iblis und ihre zeitliche und räumliche Beziehung zu den anderen iranischen und mesopotamischen Kulturen / Mohammad Rahim Sarraf*. — Berlin : Verlag von Dietrich Reimer, 1981. 236 s. : res. ; 27 cm. — (Archäologische Mitteilungen aus Iran. Ergänzungsband ; 7) ISBN 3496001062 (B.I/4905).
- The Sasanian era / ed. by Vesta Sarkhosh Curtis, Sarah Stewart*. — London ; New York : I. B. Tauris, 2008. 175 s. : res. ; 24 cm. — (The Idea of Iran ; 3) ISBN 9781845116903 (A.VII/4679).

- SATAN, ALİ : *Halifelîğın kaldırılması / Ali Satan*. — İstanbul : Gökkuşbuca, 2008. 268 s. ; 24 cm. ISBN 9789944275088 (A.VII/4578).
- SATIŞ, BAKİ : *Çifte balta Labrys / Baki Satış* ; ed. Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkoloji ve Sanat, 2008. 195 s. ; res. ; 21 cm. ISBN 9789944750158 (A.VII/4652).
- SAVAŞKAN, CEMALETİN, 1877-? *Yüzbaşı Cemal'in anıları : Arnavatlık'tan Sakarya'ya komitacılık / Cemalettin Savaşkan [1877-?]* ; haz. Kudret Emiroğlu. — Ankara : Kebikeç, 1996. 63 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 8. Anı Kitaplığı ; 1) ISBN 9757981079 (A.VII/3941).
- SAYILIR, BURHAN : *Tarihe sığınmayanlar : Çanakkale Savaşı'nın şehit subayları / Burhan Sayılır*. — Ankara : Phoenix, 2008. 430 s. ; res. ; 24 cm. ISBN 9789944931533 (A.VII/4764).
- al-SAYYID MARSOT, AFAF LUTFİ : *A history of Egypt : from the Arab conquest to the present / Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot*. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 184 s. ; hrt. ; 23 cm. ISBN 9780521700764 (A.VII/4487).
- SCHÄDLER, ULRICH : *Ein Frühes Tondach aus dem Artemision von Ephesos / Ulrich Schädler, Peter Schneider*. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut Wien, 2004. 127 s. ; res. ; 30 cm. — (Österreichisches Archäologisches Institut. Ergänzungshefte zu den Jahreshften des Österreichischen Archäologisches Institutes in Wien ; 6) ISBN 3900305439 (B.I/4798).
- SCHATTNER, THOMAS G. : *Die Fundkeramik vom 8. bis zum 4. Jahrhundert v. Chr. / Thomas G. Schattner* ; mit einem Beitrag von Josef Riederer. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2007. xvii, 488, yak. 135 s. ; rnk. res., şek. ; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Didyma ; 3. teil : Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1962 ; bd. 4) ISBN 9783805338271 (B.I/4749).
- SCHEID, JOHN : *Religion et piété à Rome / John Scheid*. — Paris : Albin Michel, 2001. 189 s. ; 23 cm. — (Sciences des Religions) ISBN 222612134X (A.VII/4249).
- SCHIMMEL, ANNEMARIE : *Aus dem goldenen Becher : Türkische Gedichte aus sieben Jahrhunderten / Annemarie Schimmel*. — Köln : Önel Verlag, 1993. 232 s. ; 22 cm. — (Veröffentlichungen des Kultusministeriums ; 1550) ISBN 975171317X ; ISBN 3924542929 (A.VII/4459).
- SCHMIDT, KLAUS : *Taş Çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbekli Tepe : en eski tapınağı yapanlar / Klaus Schmidt* ; çev. Rüstem Aslan ; yay. Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 318 s. ; res. (çoğu rnk.) ; 21 cm. ISBN 9789944750219 (A.VII/4653).
- SCHMITT, OLIVER JENS : *Les Levantins : cadres de vie et identités d'un groupe ethno-confessionnel de l'Empire Ottoman au "long" 19e siècle / Oliver Jens Schmitt* ; traduction de l'Allemand Jean-François de Andria. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2007. 571 s. ; res., hrt. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 47) ISBN 9789754283488 (A.VII/4193).
- SCHRÖDER, UWE : *Hamburg : Hamburg = Hambourg / Uwe Schröder*. — Gütersloh : Prisma Verlag GmbH, 1980. 64 s. ; rnk. res. ; 30 cm. ISBN 3570085392 (B.I/4684).
- The second crusade : scope and consequences / ed. by Jonathan Phillips, Martin Hoch*. — 1st digital, on-demand ed. — Manchester ; New York : Manchester University Press, 2006. xxi, 234 s. ; hrt. ; 22 cm. ISBN 0719057116 ; ISBN 9780719057113 (A.VII/4395).
- SEEHER, JÜRGEN : *Hattuşa kerpiç kent suru : bir rekonstrüksiyon çalışması / Jürgen Secher* ; çev. Işıl Işıklıkaya. — 1. bs. — İstanbul : Ege, 2007. 232 s. ; rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9789758071939 (B.I/4913).
- SEFATGOL, MANSUR : *Pejuheşi der bare-yi mektubat-i tarihî-yi Farsi İnan ve Maveraunnehr : Safeviyan, Uzbekan ve İmarat-i Buhara : hemrah ba gozize-yi mektubat = Persian Historical Epistles from Iran and Mawara an-nahr the Safavids, the Uzbeks, and the Mangits with an edition of selected epistles / Mansur Sefatgol* ; collaborated with Kondo Nobuaki. — Tukiyu : Muessese-yi Mutalaaat-i Zebanha ve Ferhengha-yi Asya ve Afrika, 1385(2006). 586, 5 s. ; 25 cm. — (Studia Culturac Islamica no ; 82 ; MEIS series no ; 2) ISBN 4872979451 (A.VII/4030).
- SEFERCİOĞLU, NECMEDDİN : *Türkçü dergiler / Necmeddin Sefercioğlu*. — Ankara : Türk Ocakları Ankara Şubesi, 2008. iv, 74, [2] s. ; 20 cm. — (Türk Ocakları Ankara Şubesi yayınları ; 34. Araştırma dizisi ; 4) ISBN 9789757739265 (A.VII/4078).

- SEFEROĞLU, ŞÜKRÜ KAYA : *Türk devletleri tarihi : etnolojik bir deneme* / Şükrü Kaya Seferoğlu, Adnan Müderrisoğlu. — Ankara : Azerbaycan Kültür Derneği, 1986. 190 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Kültür Derneği yayınları ; 21) (A.VII/4452).
- SEIGNOBOS, CH. [CHARLES], 1854-1942 : *Le Moyen Age* / Ch. [Charles] Seignobos [1854-1942]. — 3ème éd. — Paris : Librairie Armand Colin, 1907. 372 s. : res. ; 18 cm. — (Cours d'histoire) (A.VII/4705).
- Le sérail des empereurs Turcs : relation manuscrite du sieur de La Croix à la fin du règne du Sultan Mehmed IV* / éd. par Corinne Thépaut-Cabasset. — Paris : Éditions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2007. 244 s. ; 19 cm. — (Éditions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Format ; 63) ISBN 9782735506477 (A.VII/3985).
- SERDAR, MEHMET TÖREHAN : *Bitlis, 1915-1916 : tehcir-göç-işgal ve kurtuluş : Bitlis'in işgali ve kurtuluşu sırasında hayatını kaybedenlerin anısına* / Mehmet Törehan Serdar. — Bitlis : Bitlis Valiliği, 2007. vi, 295 s. : res. ; 24 cm. — (Bitlis Valiliği Kültür yayınları ; 16) ISBN 9789755858203 (A.VII/4015).
- SERES, ISTVÁN : *Thököly Imre és Törökország = Imre Thököly ve Türkiye* / István Seres ; Türkçesi Yılmaz Gülen. — Budapest : Akadémiai Kiado Magyar-Török Baráti Társaság = Macar-Türk Dostluk Derneği, 2006. 289 s. ; 21 cm. ISBN 9630584093 (A.VII/4630).
- SEROŞEVSKY, V. L. : *Saka Yakutlar* / V. L. Seroşevsky ; Rusçadan çev. Arif Acaloğlu. — İstanbul : Selenge, 2007. 332 s. : res. ; 22 cm. — (Selenge yayınları no ; 43. Tarih dizisi ; 34) ISBN 9789758839322 (A.VII/3928).
- The seventh century in the west-Syrian chronicles* / introduced, translated and annotated by Andrew Palmer ; with added annotation and an historical introduction by Robert Hoyland. — 1st published. — Liverpool : Liverpool University Press, 1993. lxxvi, 305 s. : hrt. ; 21 cm. — (Translated Texts for Historians ; vol. 15) ISBN 0853232385 (A.VII/4387).
- SEYDİ, SÜLEYMAN : *An outline 2000 years of Turkish history* / Süleyman Seydi. — Ankara : Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey Directorate General of Libraries and Publications, 2007. 168 s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey. Directorate General of Libraries and Publications ; 3098. Handbook series ; 1) ISBN 9789751732743 (A.VII/4462).
- SEYİTDANLIOĞLU, MEHMET : *Takvim-i Vekayi 1908-1918* / Mehmet Seyitdanlioğlu. — Ankara : Ankara Üniversitesi Yakaçağ Tarihi Anabilim Dalı, 1985. 1 CD-ROM. (vi, 227 y.) (CD/0191).
- SEYYİDİ 'ALİ RE'İS : *Le miroir des pays : une anabase Ottomane a travers l'inde et l'Asie centrale : récit* / Seyyidi 'Ali Re'is ; traduit du Turc Ottoman, présenté et annoté par Jean-Louis Bacqué-Grammont. — Arles : Sindbad-Actes Sud, 1999. 185 s. ; 23 cm. — (La Bibliothèque Turque) ISBN 2742721738 (A.VII/4253).
- SHAW, STANFORD J. : *The Ottoman Empire in World War I, vol. 2 : triumph and tragedy November 1914-July 1916* / Stanford J. Shaw. — Ankara : Turkish Historical Society, 2008. s. xxxviii, 743-1760 : res. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society ; Serial XVI-No. 109a) ISBN 9789751618818 (tk.) ; ISBN 9789751618832 (2.c.) (A.VII/3706-2).
- SHAW, THOMAS, 1694-1751 : *Travels or observations relating to several parts of Barbary and the Levant, II* / Thomas Shaw [1694-1751]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. s. 321-442, 60, [8] s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 59) (A.VII/3923-2).
- SHAW, THOMAS, 1694-1751 : *Travels or observations relating to several parts of Barbary and the Levant, I* / Thomas Shaw [1694-1751]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. xv, 318 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 58) (A.VII/3923-1).
- SHEDD, MARY LEWIS : *The measure of a man : the life of William Ambrose Shedd missionary to Persia* / Mary Lewis Shedd ; with an introduction by Robert E. Speer. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2006. 280 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 1593334125 (A.VII/4505).

- SHIN, LEO K. [KWOK-YUEH], 1967- : *The making of the Chinese State : ethnicity and expansion on the Ming borderlands* / Leo K. [Kwok-Yueh] Shin [1967-]. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2006. xxi, 246 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 97805218535445 (A.VII/4472).
- SIDERITS, MARK : *Buddhism as philosophy : an introduction* / Mark Siderits. — Aldershot ; Indianapolis : Ashgate ; Hackett, 2007. ix, 232 s. ; 23 cm. — (Ashgate World Philosophies series) ISBN 9780754653691 (Ashgate) ; ISBN 9780872208735 (Hackett) (A.VII/4250).
- SIEVERS, ALLEN M. [MORRIS], 1918- : *İhtilâl, tekâmül ve iktisadî nizam* / Allen M. [Morris] Sievers [1918-] ; çev. Scniha Yazıcıoğlu. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1969. 321 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 4) (A.VII/4035).
- Sinop İlinin sağlık coğrafyası : Türkiye'nin sıhhi-i içtimai coğrafyası : Sinop Sancağı Sinop Sıhhiye Müdürü Dr. Mehmed Said, 1922.* — Sinop : [yayl.y.], 2002. x, 86 s. : res., pl. ; 27 cm. (B.I/4678).
- SLOANE, WILLIAM M. : *Bir tarih laboratuvarı : Balkanlar* / William M. Sloane ; Türkçesi Sibel Özbudun. — 2. bsk. — İstanbul : Nesnel, 2008. 207 s. ; 20 cm. — (Nesnel yayımlar ; 5. Tarih dizisi ; 3) ISBN 9789944294263 (A.VII/4572).
- Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire : une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? : actes du colloque de Lyon, 5-8 Décembre 2005* / éd. par Catherine Kuzucuoğlu, Catherine Marro. — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2007. 590, [10] s. : res., hrt. ; 28 cm. — (Varia Anatolica ; 19) ISBN 2906053945 (B.I/4871).
- SOFUOĞLU, EBUBEKİR : *Belgelerle Kosova'da Osmanlı asırları* / Elubekir Sofuoğlu. — [y.y.] : Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, [t.y.]. 150 s. ; 20 cm. — (Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Kültür yayınları ; 1) (A.VII/4416).
- Sofya askerî ataşesi Mustafa Kemal'in raporları, Kasım 1913-Kasım 1914* / yay. haz. Ahmet Tetik. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2007. xxiv, 497 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2007/92) ISBN 9789754094435 (A.VII/4017).
- SONYEL, SALÂHİ R. : *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı : yeni belgelerle, 1918-1923* / Salâhi R. Sonyel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. 3 c. ; 25 cm. — (AKD'YK Türk Tarih Kurumu yayınları ; Dizi. XVI-Sa. 111, 111a, 111b) ISBN 9789751620118 (tk.) (A.VII/4799).
- SOURDEL-THOMINE, JANINE : *Clefs et serrure de la Ka'ba : notes d'épigraphie Arabe* / Janine Sourdel-Thomine. — Paris : Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1971. s. 29-64, [16] s. : res. ; 23 cm. Revue des Études Islamiques XXXIX, 1 (1971)'den ayrışım. (A.VII/4805).
- SOYSAL, MEHMET : *Yılmaz Ulusoy : yılmayan bir adamın öyküsü* / Mehmet Soysal ; ed. Cansel Çolak. — 2. bsk. — İstanbul : Medyatik, 2005. 403 s. : res. (çoğu rnk.) ; 22 cm. — (Medyatik yayınları ; 2005/03. Büyük Kitaplar ; 01) ISBN 9759185024 (A.VII/4694).
- SÖNMEZ, BİNGÜR : *Ateşe dönen dünya : Sankamış* / Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız. — 4. bsk. — İstanbul : İkarus, 2008. 295 s. : res. ; 21 cm. + 1 cd-rom. ISBN 9789759992675 (A.VII/4668).
- SÖNMEZ, BİNGÜR : *Ateşe dönen dünya : Sankamış* / Bingür Sönmez, Reyhan Yıldız. — 2. bsk. — İstanbul : İkarus, 2008. 295 s. : res. ; 21 cm. + 1 cd-rom. ISBN 9789759992675 (A.VII/4345).
- SÖNMEZ, CEMİL CAHİT : *Antalya Kenti Kalesi'nin tarihi : burçlar kapılar ve sur duvarları* / Cemil Cahit Sönmez. — 1. bsk. — Antalya : Mimarlar Odası Antalya Şubesi, 2008. 198 s. : rnk. res., pl. ; 31 cm. + 1 cd-rom. — (Mimarlar Odası Antalya Şubesi yayınları ; 11/5) ISBN 9789944894449 (B.I/4705).
- SÖNMEZ, OKTAY : *Knidos : mavide uyuyan güzel* / Oktay Sönmez ; yay. Nezih Başgelen. — 4. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 416 s. : rnk. res. ; 21 cm. ISBN 9944750107 (A.VII/4658).
- Specimens de tapis historiques Turcs = Samples of the historical Turkish rugs* / introduction Süreyya Koçak. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. [31] s. : res. (kimisi rnk.) ; 16 cm. (A.VII/4443).
- Spilenez-brincaos metalurgiis istoriisatvis sakartveloşi* / Ts. Abesadze, R. Bahtadze, T. Dvali, O. Caparidze. — Tbilisi : Sastsavlo-Pedagogiuri Literaturis Sahelmtsipo Gamomtsemloba "Tsodna", 1958. 158 s. : res. ; 28 cm. (B.I/4816).
- SPITZ, DAVID : *Antidemokratik düşünce şekilleri* / David Spitz ; çev. Şiar Yalçın. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1969. xxii, 402, lvi s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 8) (A.VII/4822).

- Der Sprach-Brockhaus : Deutsches Bildwörterbuch für jedermann.* — Leipzig : F. A. Brockhaus, 1935. vi, 762 s. : res. ; 21 cm. (A.VII/4046).
- Sprachen des Alten Orients* / hrsg. Michael P. Streck. — 3. Aufl. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007. 184 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9783534179961 (A.VII/3965).
- SPRATT, T. A. B. [THOMAS ABEL BRIMAGE], 1811-1888 : *Milyas, Kıbrıs ve Likya'da yolculuklar* / T. A. B. [Thomas Abel Brimage] Spratt [1811-1888], Edward Forbes ; ed. Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya, Remziye Boyraz. — Antalya : Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008. 2 c. : res. ; 23 cm. + 1 katl. hrt. — (Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Çeviri dizisi ; 3) ISBN 9786050027013 (A.VII/4671).
- STACEY, PETER, 1971- : *Roman monarchy and the Renaissance prince* / Peter Stacey [1971-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. ix, 341 s. ; 24 cm. — (Ideas in Context ; 79) ISBN 0521869897 ; ISBN 9780521869898 (A.VII/4481).
- STAMBOLSKI, HRISTO : *Le Yémen en 1877-78 tel que l'ont vu deux médecins Bulgares* / Hristo Stambolski, Josif Ijubenov. — 1ère impression. — İstanbul : Isis, 2008. 138 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 48) ISBN 9789754283549 (A.VII/4661).
- STEEDMAN, CAROLYN : *Master and servant : love and labour in the English industrial age* / Carolyn Steedman. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xi, 263 s. : res., hrt. ; 23 cm. — (Cambridge Social and Cultural Histories ; 10) ISBN 9780521697736 (A.VII/4468).
- STEIN, MARK L. : *Osmanlı kaleleri : Avrupa'da hudut boyları* / Mark L. Stein ; çev. Gül Çağalı Güven ; ed. Ali Berktaş. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. viii, 192 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın ; 1309) ISBN 9789944881791 (A.VII/4011).
- Steine und Wege : Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag* / hrsg. von Peter Scherrer, Hans Tacuber, Hilke Thür. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut, 1999. xix, 426 s. : res. ; 30 cm. — (Sonderschriften band ; 32) ISBN 3900305293 (B.I/4725).
- Stratejik öngörü 2023 : Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye ve dünya, 9-13 Ekim 2006*, Ankara. — Ankara : Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2006. 354 s. ; 24 cm. (A.VII/4415).
- Studien zum antiken Kleinasien VI* / hrsg. von Elmar Schwertheim. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2008. 223, 66 s. : res. ; 28 cm. — (Asia Minor Studien ; 55) ISBN 9783774935150 (B.I/4857).
- Studien zur Hellenistischen Keramik in Ephesos* / hrsg. Friedrich Krinzinger ; mit beiträgen von Tamás Bezczyk... [et al.]. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut Wien, 2001. 192 s. : res. ; 30 cm. — (Österreichisches Archäologisches Institut. Ergänzungshefte zu den Jahreshäften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien ; 2) ISBN 3900305358 (B.I/4795).
- Studies in Greek numismatics in memory of Martin Jessop Price* / ed. by Richard Ashton, Silvia Hurter ; in association with Georges Le Rider, Roger Bland. — London : Spink, 1998. xv, 400, 79 s. : res. ; 28 cm. ISBN 0907605958 (B.I/4719).
- Sufism and the 'modern' in islam* / ed. by Martin Van Bruinessen, Julia Day Howell. — London ; New York : I. B. Tauris, 2007. ix, 367 s. ; 24 cm. — (Library of Modern Middle Eastern Studies ; 64) ISBN 9781850438540 (A.VII/4684).
- Sultan İkinci Abdülhamîd Han devri Osmanlı mektepleri : fotoğraf ve planlar* / ed. Ömer Faruk Yılmaz ; haz. Osman Doğan. — İstanbul : Çamlıca, 2007. xxii, 346 s. : res. ; 25 cm. ISBN 9789944905381 (A.VII/3962).
- SUNAY, CENGİZ : *Son karar : Misak-ı Milli / Cengiz Sunay* ; ed. Lütfü Tınç. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 122 s. : res. ; 23 cm. — (Yakın Tarih dizisi) ISBN 9789759915520 (A.VII/4104).
- A survey of numismatic research 1966-1971, III : modern numismatics including medals* / ed. by Lubomír Nemeškal, Elvira Clain-Stefanelli. — New York : International Numismatic Commission, 1973. vii, 374 s. ; 25 cm. (A.VII/4155-3).
- A survey of numismatic research 1966-1971, II : medieval and oriental numismatics* / ed. by Jacques Yvon, Helen W. Mitchell Brown. — New York : International Numismatic Commission, 1973. vi, 373 s. ; 25 cm. (A.VII/4155-2).

- A survey of numismatic research 1966-1971, 1 : ancient numismatics* / ed. by Paul Naster, J.-B. Colbert de Beaulieu, Joan M. Fagerlic. — New York : International Numismatic Commission, 1973. vi, 372 s. ; 25 cm. (A.VII/4155-1).
- SÜLEYMAN ÇELEBİ : *Mevlid : Vesîlet-ün-Necât* / Süleyman Çelebi ; haz. Faruk K. Timurtaş. — 2. bs. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1972. xvi, 173 s. ; 20 cm. — (Türk Kültürü Kaynak Eserleri dizisi) (A.VII/4537).
- SÜLEYMAN NAZİF, 1870-1927 : *Bir Sultan Abdülhamid müdâfaanâmesi = Hatırât-ı Sultan Abdülhamid-i Sâni* / Süleyman Nazif [1870-1927] ; haz. Mustafa Gündüz. — Ankara : Lotus, 2007. 181 s. ; 21 cm. — (Lotus Yayınevi ; 46) ISBN 9789756665459 (A.VII/4327).
- SÜMER, GÜLTEKİN : *Kissinger* / Gültekin Sümer ; ed. İbrahim Şamil Köroğlu. — 1. bs. — İstanbul : Artus, 2007. 342 s. : hrt. ; 21 cm. — (Artus Kitap ; 9. Politika dizisi ; 1) ISBN 9789944598095 (A.VII/4293).
- SVANİDZE, MIHEİL : *Turketis istoria, 1299-2000* / Miheil Svanidze. — Tbilisi : Gamomtsemloba Artanuci, 2007. 582 s. : res. ; 25 cm. ISBN 9789994059188 (A.VII/4189).
- Svyazi i vzaimne predstavleniya XIX-XX veka = Links and mutual perceptions, 19th-20th centuries / otvetstvennyy redaktor A. B. Davidson.* — Moskva : Nauka, 2006. 352 s. ; 22 cm. — (Rossiya i Britaniya ; vıpusk 4) ISBN 5020102652 (A.VII/4782).
- Sylloge nummorum Graecorum Finland : The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki, part II : Asia Minor except Karia.* — Helsinki : The Finnish Society of Sciences and Letters, 1999. [5], 32, 32, [2] s. : res. ; 30 cm. ISBN 9516532926 (B.I/4803-2).
- Sylloge nummorum Graecorum Finland : The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki, part I : Karia.* — Helsinki : The Finnish Society of Sciences and Letters, 1994. [3], 32, 32, [2] s. : res. ; 30 cm. ISBN 9516532705 (B.I/4803-1).
- Sylloge nummorum Graecorum France 6, 1 : Département des Monnaies Médailles et Antiques : Italie : Étrurie-Calabre.* — Paris ; Zürich : Bibliothèque Nationale de France ; Numismatica Ars Classica, 2003. xci, 141 s. : 141 s. pl. ; 30 cm. ISBN 2717722327 (B.I/4708-6,1).
- Sylloge nummorum Graecorum France 5 : Département des Monnaies Médailles et Antiques : Mysie.* — Paris ; Zürich : Bibliothèque Nationale ; Numismatica Ars Classica, 2001. xl, 136, 136 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3952036943 (B.I/4708-5).
- Sylloge Nummorum Graecorum France 4 : Département des Monnaies Médailles et Antiques : Alexandrie I : Auguste-Trajan.* — Paris ; Zürich : Bibliothèque Nationale ; Numismatica Ars Classica, 1998. xxxii, 105, 105 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3952036935 (B.I/4708-4).
- Sylloge Nummorum Graecorum France 3 : Cabinet des Médailles : Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie.* — Paris ; Zürich : Bibliothèque Nationale ; Numismatica Ars Classica, 1994. xxxiv, 146, 146 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3952036927 (B.I/4708-3).
- Sylloge Nummorum Graecorum France 2 : Cabinet des Médailles : Cilicie.* — Paris ; Zürich : Bibliothèque Nationale ; Numismatica Ars Classica, 1993. xlviii, 137, 137 s. : res. ; 30 cm. ISBN 2717718761 ; ISBN 3952036919 (B.I/4708-2).
- Sylloge Nummorum Graecorum France [1] : Bibliothèque Nationale : Cabinet des Médailles : Collection Jean et Marie Delepierre.* — Paris : Bibliothèque Nationale, 1983. [7], 88, 88, [19] s. : res. ; 39 cm. ISBN 2717715886 (B.I/4708-1).
- Sylloge nummorum Graecorum : the collection of the American Numismatic Society, part 3 : Bruttium-Sicily I : Abacaenum-Eryx.* — New York : The American Numismatic Society, 1975. 38, 38 s. : res. ; 39 cm. (B.I/2360-3).
- SYME, RONALD, 1903-1989 : *Anatolica : studies in Strabo* / Ronald Syme [1903-1989] ; ed. by Anthony Birley. — reprinted. — Oxford : Clarendon Press, 2003. xxiii, 396 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 019814933 (A.VII/4382).
- Synergia : Festschrift für Friedrich Krinzinger* / hrsg. von Barbara Brandt, Verena Gassner, Sabine Ladstätter. — Wien : Phoibos, 2005. 2 c. (392 s. ; 525 s.) : res. ; 30 cm. ISBN 3901232613 (B.I/4759).

- SZAIVERT, WOLFGANG** : *Sylloge Nummorum Graecorum Österreich : Sammlung Leybold : Oesterreichische Nationalbank, Wien : Kleinasiatische Münzen der Kaiserzeit, band II : Phrygien-Kommagene : mit Nachträgen, Korrekturen und Indizes zu beiden Bänden* / Wolfgang Szaivert, Claude Daburon. — Wien : Österreichische Forschungsgesellschaft für Numismatik, 2004. 304 s. : res. ; 30 cm. — (Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte ; bd. 8) ISBN 3950053077 (B.I/4707-2).
- SZAIVERT, WOLFGANG** : *Sylloge Nummorum Graecorum Österreich : Sammlung Leybold : Wiener Neustadt : Kleinasiatische Münzen der Kaiserzeit, band I : Pontus-Lydicen* / Wolfgang Szaivert, Claude Daburon. — Wien : Österreichische Forschungsgesellschaft für Numismatik, 2000. 203 s. : res. ; 30 cm. — (Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte ; bd. 7) ISBN 3950053042 (B.I/4707-1).
- ŞAHİN, GÜRSOY** : *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler : Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler, 1676-1749* / Gürsoy Şahin. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 272 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 279. Araştırma-İnceleme dizisi ; 236) ISBN 9789752551787 (A.VII/4370).
- ŞAHİN, KÂMİL** : *Konya Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atik (Hastahanesi) ve Sultan Alâddin Keykubat Dârüşşifâsi / Kâmil Şahin*. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. s. 103-116 ; 27 cm. Vakıflar Dergisi XXX'dan ayırbaşım. (B.I/4701).
- ŞAHİN, MUZAFFER** : *Ankara-Kalecik Yalım Köyü tarihi ve kültürü : "monografi" : antropolojik ve sosyolojik bir yaklaşım denemesi* / Muzaffer Şahin ; ed. Merve Karakaya. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 517 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9944083904 (A.VII/4412).
- ŞAHİN, NACİ** : *Emperyalizm hedefinde Türkler ve Ermeniler* / Naci Şahin ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 272 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 267. Araştırma-İnceleme dizisi ; 224) ISBN 9789752551657 (A.VII/3954).
- ŞAKİROĞLU, MAHMUT** : *Un registro inedito Ottomano sulle relazioni tra Genova e la Turchia* / Mahmut Şakiroğlu. — Geneva : Galuco Brigati, 1997. s. 1089-1095 ; 24 cm. Oriente e occidente tra medioeva et età moderna : studi di onore di Geo Pistarino'dan ayırbaşım. (A.VII/4527).
- ŞEHABETTİN YAHYA BİN HABEŞ BİN EMİREK**, 1154/5-1191/2 : *Nur heykelleri* / Şehabettin Yahya bin Habuş bin Emirek [1154/5-1191/2] ; çev. Saffet Yetkin. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1949. vii, 42 s. ; 18 cm. — (Dünya Edebiyatından Tercümeleler. Şark-İslâm Klâsikleri ; 21) (A.VII/4033).
- ŞEKER, MEHMET** : *Türkistan'dan Anadolu'ya insan ve toplum hayatı* / Mehmet Şeker. — Ankara : Ötüken, 2007. 171 s. ; 20 cm. — (Ötüken yayın nu ; 694. Kültür serisi ; 343) ISBN 97897543376463 (A.VII/4347).
- ŞEN, FARUK** : *Ayyıldız altında sürgün : Herbert Scuria'nın nasyonal sosyalizm döneminde Türkiye'de çalışan Alman bilim adamları hakkında yazdığı rapor* / Faruk Şen. — 1. bs. — İstanbul : Günizi Yayıncılık, 2008. 319 s. ; 21 cm. — (Günizi Yayıncılık yayın no ; 171) ISBN 9789758731848 (A.VII/4562).
- ŞEN, ÖMER** : *İmparatorluğu kurtarmak : Osmanlı'nın gerçeklerle yüzleşmesi* / Ömer Şen. — 1. bs. — İstanbul : Kapı, 2008. x, 246 s. ; 20 cm. — (Kapı yayınları ; 159. Araştırma-İnceleme ; 41) ISBN 9789944486682 (A.VII/4761).
- ŞEN, ÖMER** : *Osmanlı'da köle olmak : esaretten özgürlüğe geçiş süreci* / Ömer Şen. — 1. bs. — İstanbul : Kapı, 2007. xii, 252 s. ; 20 cm. — (Kapı yayınları ; 153. Araştırma-İnceleme ; 37) ISBN 9789944486583 (A.VII/3944).
- ŞENGÜL, ABDULLAH** : *Cumhuriyet döneminde tarihî tiyatro* / Abdullah Şengül ; genel yay. yönetmeni Sadık Toker. — 1. bs. — Ankara : Alp Yayınevi, 2008. 398 s. ; 21 cm. — (Alp Yayınevi yayın no ; 63. Edebiyat ; 1) ISBN 9789756674697 (A.VII/4748).
- ŞENİ, NORA** : *Seni unutursam İstanbul...* / Nora Şeni ; çev. Saadet Özen, Şirin Tekeli ; yay. haz. Şirin Tekeli. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 215 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 175. İnsan ve Toplum dizisi ; 33) ISBN 9789756051924 (A.VII/4365).
- ŞENOL, HADİ** : *Prof. Dr. Saadet İshaki Çağatay'ın yaşam öyküsü* / Hadi Şenol. — İstanbul : Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2007. 190 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9789759841331 (B.I/4680).

- ŞENŞEKERCİ, ERKAN : *Atatürk ilkeleri ve devrim tarihi, II* / Erkan Şenşekerci, Hayrettin Şahin, Yılmaz Gülcan. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2008. vii, 261 s. ; 24 cm. ISBN 9789756149393 (A.VII/3901-2).
- ŞENTÜRK, NAZIR : *Babiâli ve sadrazamları* / Nazır Şentürk. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 225 s. ; res. ; 23 cm. ISBN 9789752935402 (A.VII/4331).
- ŞENTÜRK, NAZIR : *İstanbul valileri* / Nazır Şentürk. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2008. 341, [1] s. ; res. ; 23 cm. ISBN 9789759916817 (A.VII/4721).
- Şerefname = Dûroka Kurdistanê : Şerefxanê Bedlîsî* / werger Ziya Avcı ; ed. Abdullah Keskin. — İstanbul : Avesta, 2007. 662 s. ; rnk. res. ; 22 cm. — (Avesta ; 200) ISBN 9789944382078 (A.VII/4316).
- ŞEYH İMAM EL-BARDAHÎ : *Cami'ü'l-Fürs, II : dizin ve tıpkıbasım* / Şeyh İmam el-Bardahi ; haz. Hatice Şahin. — [Harvard] : Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006. vii, 332 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 76. Türkçe Kaynaklar ; LXVI) (B.I/4658-2).
- ŞEYH İMAM EL-BARDAHÎ : *Cami'ü'l-Fürs, I : inceleme-metin* / Şeyh İmam el-Bardahi ; haz. Hatice Şahin. — [Harvard] : Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006. lvii, 236 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 75. Türkçe Kaynaklar ; LXV) (B.I/4658-1).
- ŞİMŞİR, NAHİDE : *Almatı kütüphanelerindeki Arap harfli Türkçe kitaplar bibliyografyası* / Nahide Şimşir. — Almatı : Abay Adındaki Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2008. 154 s. ; 20 cm. ISBN 9965149399 (A.VII/4794).
- ŞİMŞİR, NAHİDE : *Kazak tarihi ve kültürü araştırmaları* / Nahide Şimşir. — Almatı : Abay Adındaki Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2008. 137 s. ; 20 cm. (A.VII/4795).
- ŞİMŞİR, NAHİDE : *Kazakistan'daki Korelilerin tarihi* / Nahide Şimşir. — Almatı : Abay Adındaki Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2008. 94 s. ; 20 cm. ISBN 9965149380 (A.VII/4796).
- ŞİŞMAN, CENGİZ : *Sabatay Sevi ve Sabataycılar : mitler ve gerçekler* / Cengiz Şişman ; genel yay. yönetmeni Nihal Kemaloğlu ; ed. Esra Davutoğlu. — Ankara : Aşina Kitaplar, 2008. 178 s. ; res. ; 21 cm. ISBN 9789944963268 (A.VII/4341).
- TABAK, FARUK : *The waning of the Mediterranean, 1550-1870 : a geohistorical approach* / Faruk Tabak. — Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2008. 432 s. ; 24 cm. ISBN 0801887208 ; ISBN 9780801887208 (A.VII/4614).
- TABAK, SERAP : *Kazım Dirik Paşa, 1881-1941 : askeri, mülki hayatı ve şahsiyeti* / Serap Tabak. — Çorum : KaraM, 2008. xiv, 322 s. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 23. Çağdaş Sorunlar ; 4) ISBN 9789756467282 (A.VII/4728).
- TAHRANİ, ABU BEKR : *Akgoyunlu Türkmenlerinin tarihi (Kitabı Diyarbekriye), II* / Abu Bekr Tahrani ; Pars dilinden tercime eden ve çapa tayarlar Çarı Muhammetjuma. — Aşgabat : Miras, 2005. 335 s. ; 21 cm. (A.VII/4429-2).
- TAHRANİ, ABU BEKR : *Akgoyunlu Türkmenlerinin tarihi (Kitabı Diyarbekriye), I* / Abu Bekr Tahrani ; Pars dilinden tercime eden ve çapa tayarlar Gurbangözel Kömekova. — Aşgabat : Miras, 2005. 303 s. ; 21 cm. (A.VII/4429-1).
- TAKÁCS, GÁBOR : *Etymological dictionary of Egyptian* / Gábor Takács. — Leiden ; Boston : Brill, 1999-2008. ... c. ; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik : Erste abt. Der Nahe und Mittlere Osten = Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 48) ISBN 9789004164123 (A.VI/0657-3).
- TAKAHASHI, HIDEKI : *Barhebraeus : a bio-bibliography* / Hidemi Takahashi. — 1st ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2005. xxi, 579 s. ; 24 cm. ISBN 1593331487 (A.VII/4388).
- Taksim suyu tesisleri.* — İstanbul : İstanbul Belediyesi Sular İdaresi, 1957. 69 s. ; res., katl. pl. ; 34 cm. — (İstanbul Belediyesi Sular İdarəsi sayı ; 3) (B.I/4645).

- TALLEYRAND-PÉRIGORD, CHARLES-AURICE DE, 1754-1838 : *Mémoires du Prince de Talleyrand ; suivis de 135 lettres inédites du Prince de Talleyrand à la Duchesse de Bauffremont, 1808-1838 / Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord [1754-1838] ; éd. intégrale établie et présentée par Emmanuel de Waresquiel. — Paris : Robert Laffont, 2007. xxxix, 1577 s. ; 20 cm. ISBN 9782221105085 (A.VII/4421).*
- Tam ve tekmil Yunus Emre Divanı : yeni ilâvelerle. — İstanbul : İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1963. 368 s. ; 21 cm. — (Halk Şairleri serisi ; 1) (A.VII/4453).*
- TANELİ, NEVBAHAR : *Nevbahar, 4 : kuruluş yıllarım : Ege Üniversitesi İzmir Tıp Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi / Nevbahar Tanclı. — İzmir : [yaylıy.], 2008. 329 s. ; 20 cm. ISBN 9789944067324 (A.VII/1478-4).*
- TANKUT, HASAN REŞİT : *Maraş yollarında / Hasan Reşit Tankut ; cd. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2008. 142 s. ; 21 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 42) (A.VII/4130).*
- TANRIVERDİ, ABDULKADIR : *"Özellikleriyle, güzellikleriyle, yitirdikleriyle" Fırat'ın incisi Birecik ve Türkçesi / Abdulkadir Tanrıverdi. — gnlş. 2. bsk. — Birecik : Birecik Kaymakamlığı, 2008. 169, [7] s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9789944077408 (A.VII/4413).*
- Tanrı'ya adanmış halılar : Transilvanya kiliselerinde Anadolu halıları 1500-1750. — İstanbul : Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 2007. 222 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9789758362721 (B.I/4745).*
- TANYU, HİKMET, 1918-1992 : *Türklerde taşla ilgili inançlar / Hikmet Tanyu [1918-1992]. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2007. 238 s. ; 22 cm. — (Elips Kitap ; 367) (A.VII/3936).*
- TANYU, HİKMET : *Yehova şahitleri : dinler tarihi bakımından tenkidi bir inceleme / Hikmet Tanyu. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, [t.y.]. 204 s. ; 24 cm. (A.VII/4812).*
- TAPPY, RON E. : *The archaeology of Israelite Samaria, vol. II : The eighth century BCE / Ron E. Tappy. — Winona Lake : Eisenbrauns, 2001. xxxi, 668 s. : şek. ; 26 cm. — (Harvard Semitic Studies ; 50) ISBN 1575069164 (B.I/4758-2).*
- TAPPY, RON E. : *The archaeology of Israelite Samaria, vol. I : early iron age through the ninth century BCE / Ron E. Tappy. — Atlanta : Scholars Press, 1992. xix, 295 s. : şek. ; 26 cm. — (Harvard Semitic Studies ; 44) ISBN 1555407706 (B.I/4758-1).*
- Tarih okumaları : kendi metinleriyle Osmanlı tarihi, Mart 2002-Aralık 2004 / sunum yapanlar Mehmet İpşirli... [ve başk.] ; haz. Fatma Samime İncöğlü. — İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2005. 71 s. ; 22 cm. — (Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi ; 1. Notlar ; 3) (A.VII/4186).*
- Tarih okumaları : Osmanlı kuruluş tartışmaları, Ocak 2005-Haziran 2005 / sunum yapanlar Cemal Kafadar... [ve başk.] ; haz. Reyhan Sarıkaya. — İstanbul : Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2005. 79 s. ; 23 cm. — (Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi ; 2. Notlar ; 4) (A.VII/4187).*
- Tarihe malolmuş fıkralar, nükteler / toplayan Mehmet Zeki Pakalın. — İstanbul : Ahmet Halit Kitabevi, 1946. 339 s. ; 20 cm. (A.VII/4814).*
- Tarihten bir kesit : Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum : sempozyum bildirileri. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008. xiii, 262 s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (AKD'YK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVI. Dizi-Sa. 15) ISBN 9789751620156 (A.VII/4800).*
- TAŞ, HÜLYA : *Osmanlı diplomatikası ile ilgili bir kitap vesilesiyle / Hülya Taş. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 997-1027 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayırbaşım. (A.VII/4067).*
- TAŞ, KENAN ZİYA : *Güneydoğu ve Diyarbakır : Güneydoğu Anadolu ve Diyarbakır üzerine araştırmalar-makaleler-bildiriler Doğu ve Güneydoğu bibliyografyası / Kenan Ziya Taş. — Erzinan : [yaylıy.], 2003. 273 s. ; 20 cm. ISBN 9752883303 (A.VII/4157).*
- TAŞKIN, SEFA : *Baukis ile Filemon / Sefa Taşkın ; yay. Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 126 s. ; 21 cm. — (Mozaik ; 9) ISBN 9789944750127 (A.VII/4650).*

- The Tatars of Crimea : return to the homeland : studies and documents* / ed. Edward A. Allworth. — 2nd ed., rev. and expanded. — Durham ; London : Duke University Press, 1998. xiv, 380 s. : res. ; 24 cm. — (Central Asia Book series) ISBN 0822319853 (A.VII/4135).
- TAVKUL, UFUK : *Kafkasya gerçeği / Ufuk Tavkul*. — İstanbul : Selenge, 2007. 515 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 42. Tarih dizisi ; 33) ISBN 9789758839544 (A.VII/3932).
- TEIXEIRA, PEDRO : *The travels of Pedro Teixeira; with his "Kings of Harmuz" and extracts from his "Kings of Persia"* / Pedro Teixeira ; translated and annotated by William F. Sinclair ; with further notes and an introduction by Donald Ferguson. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1995. cvii, 292 s. ; 25 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 26) (A.VII/3921).
- TEKİNOĞLU, HÜSEYİN : *Abdülhamid Han'ın yönetim ve liderlik sırları / Hüseyin Tekinoğlu*. — İstanbul : Kum Saati, 2007. 312 s. ; 21 cm. ISBN 9756199288 (A.VII/4334).
- TEMEL, MEHMET : *Atatürk döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele / Mehmet Temel*. — İstanbul : Nehir, 2008. 216 s. ; 21 cm. ISBN 9789759167561 (A.VII/4574).
- TERZİ, ARZU : *Bağdat-Musul'da paylaşılmayan miras : petrol ve arazi, 1876-1909 / Arzu Terzi*. — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2007. 271 s. : res. ; 21 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 207. Tarih ; 33) ISBN 9789944212175 (A.VII/4113).
- Le testament de Pierre Ier et la traité de 1856 = Rusya İmparatoru I. Petro'nun vasiyetnamesi ile Paris'de akd olunmuş olan ahidname*. — [y.y.] : [yayl.y.], 1870. 1 CD-ROM. (28 s.) (CD/0193).
- TEZ, ZEKİ : *Matematiğin kültürel tarihi / Zeki Tez*. — İstanbul : Doruk, 2008. 312 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789755534671 (A.VII/4766).
- Tezist dokladov na zasedaniyah posvyatşennih itogam polevnh issledovany 1967 g.* — Moskva : Otdelenie İstorii Akademii Nauk SSSR, 1968. 44 s. ; 22 cm. (A.VII/4809).
- THOMAS, AQUINAS, SAINT, 1225?-1274 : *Summa theologiae : questions on God / Aquinas Thomas [Saint, 1225?-1274]* ; ed. by Brian Davies, Brian Leftow. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xli, 298 s. ; 23 cm. — (Cambridge Texts in the History of Philosophy) ISBN 0521528925 ; ISBN 9780521528924 (A.VII/4491).
- Ticârî ve ikisâdî İzmir rehberi, 1926 / yay. haz. Sabri Yetkin*. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. viii, 136 s. : res. ; 30 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 28) ISBN 9751800684 (B.I/4702).
- TILLY, CHARLES : *Toplumsal hareketler, 1768-2004 / Charles Tilly* ; çev. Orhan Düz. — 1. bs. — İstanbul : Babil, 2008. 272 s. ; 23 cm. — (Babil yayınları ; 130. Kültürel Çalışmalar ; 14) ISBN 9789944990066 (A.VII/4733).
- Tolkoviy slovar Yakutskogo yazıka, tom II : bukva B / pod obtsey redaktsicy P. A. Slentsova*. — Novosibirsk : Nauka, 2005. 908 s. ; 25 cm. ISBN 5020323322 (tk.) ; ISBN 5020323470 (2.c.) (A.VII/4780-2).
- Tophane Çeşmesi*. — İstanbul : İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü, 1958. [27] s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü yayınlarından ; 4) (A.VII/4064).
- Toplumcu Kurtuluş Partisi. 789 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı. Statükoyu yani şimdiki durumun devamını isteyenler ne diyor? Değişimi ve çözümü sunan TKP ne diyor? Ne yapmalı?*. — [y.y.] : Toplumcu Kurtuluş Partisi, [1993?]. [4] s. ; 21 cm. (A.VII/4213).
- TOPRAK, FUNDA : *XVII. Yüzyıla ait bir incil tercümesi : inceleme-metin-sözlük / Funda Toprak*. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2006. ix, 653 s. ; 24 cm. ISBN 9750086708 (A.VII/4695).
- TOSIÇ, DURO : *Srednovjekovna humska jupa dabar / Duro Tosić*. — Beograd : İstorijski Institut, 2005. 141 s. : hrt. ; 21 cm. — (İstorijski Institut Editsija Studije ; kn. 1) ISBN 8677430539 (A.VII/4188).
- Töpferzentren der Ostägäis : Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleinasien / Meral Akurgal, Michael Kerschner, Hans Mommsen, Wolf-Dietrich Niemcier* ; mit einem beiträg von Sabine Ladstätter. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut Wien, 2002. 188 s. : res. ; 30 cm. —

(Österreichisches Archäologisches Institut. Ergänzungshefte zu den Jahreshften des Österreichischen Archäologisches Institutes in Wien ; 3) ISBN 3900305390 (B.1/4794).

- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 18 : 1900 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008. 494 s. ; 19 cm. ISBN 9789757871117 (tk.) ; ISBN 9789757871200 (18.c.) (A.VII/4403-18).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 17 : 1898 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2007. 676 s. ; 19 cm. + 1 cetvel, 1 katl. hrt. ISBN 9789757871117 (tk.) ; ISBN 9789757871194 (17.c.) (A.VII/4403-17).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 16 : 1896 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2007. 607 s. ; 19 cm. ISBN 9789757871117 (tk.) ; ISBN 9789757871187 (16.c.) (A.VII/4403-16).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 15 : 1894 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2007. 676 s. ; 19 cm. ISBN 9789757871117 (tk.) ; ISBN 9789757871170 (15.c.) (A.VII/4403-15).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 14 : 1892 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2005. 598 s. ; 19 cm. ISBN 9757871117 (tk.) ; ISBN 9757871168 (14.c.) (A.VII/4403-14).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 13 : 1888 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2002. 690 s. ; 19 cm. ISBN 9757871117 (tk.) ; ISBN 9757871141 (13.c.) (A.VII/4403-13).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 12 : 1881 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1999. 367 s. ; 19 cm. ISBN 9757871117 (tk.) ; ISBN 9757871133 (12.c.) (A.VII/4403-12).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 11 : 1879 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1999. 339 s. ; 19 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9757871117 (tk.) ; ISBN 9757871125 (11.c.) (A.VII/4403-11).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 10 : 1878 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1999. 351 s. ; 19 cm. ISBN 9757871109 (A.VII/4403-10).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 9 : 1877 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995. 411 s. ; 19 cm. ISBN 9757871087 (A.VII/4403-9).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 8 : 1876 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995. 516 s. ; 19 cm. ISBN 9757871079 (A.VII/4403-8).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 7 : 1875 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995. 349 s. ; 19 cm. ISBN 9757871060 (A.VII/4403-7).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 6 : 1874 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995. 263 s. ; 19 cm. ISBN 9757871052 (A.VII/4403-6).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 5 : 1873 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995. 275 s. ; 19 cm. ISBN 9757871044 (A.VII/4403-5).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 4 : 1872 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1994. 357 s. ; 19 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9757871036 (A.VII/4403-4).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 3 : 1871 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993. 347 s. ; 19 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9757871028 (A.VII/4403-3).*

- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 2 : 1870 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993. 315 s. ; 19 cm. ISBN 975787101X (A.VII/4403-2).*
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 1 : 1869 / haz. Kudret Emiroğlu. — Trabzon : Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993. 221 s. ; 19 cm. ISBN 9757871001 (A.VII/4403-1).*
- TRAM-SEMEN, SOFİ : *Atalarımız Hunlar / Sofi Tram-Semen. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 229 s. ; 19 cm. — (Kaynak yayınları ; 495) ISBN 9789753435079 (A.VII/3927).*
- TRAVERS, TIM, 1938- : *Gelibolu 1915 / Tim Travers [1938-] ; tercüme Fırat Asya. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2008. 351, [5] s. : res. ; 24 cm. — (Elips Kitap ; 387) ISBN 9786055994266 (A.VII/4308).*
- Trudi Instituta Russiyskoy İstorii, vıpusk 5 / otvetstvennyıy redaktor A. N. Saharov. — Moskva : Nauka, 2005. 349 s. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020102849 (A.VII/4772-5).*
- TŞERBAK, A. M. : *Tyurksko-Mongolskie yazıkovie kontaktı v istorii Mongoliskih yazıkov / A. M. Tşerbak ; otvetstvennyıy redaktor İ. N. Novgorodov. — Sankt-Peterburg : Nauka, 2005. 195 s. ; 24 cm. ISBN 5020270024 (A.VII/4775).*
- TULARD, JEAN, 1933- : *Napoléon : les grands moments d'un destin / Jean Tulard [1933-]. — [Paris] : Fayard, 2006. 623 s. ; 22 cm. ISBN 9782213630861 (A.VII/4418).*
- TULAY, AHMET SEMİH : *Eski eser yağması : soygun-hırsızlık kaçakçılık olayları ve bir müze soygunu / Ahmet Semih Tulay ; yay. Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2007. 136 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944750196 (A.VII/4648).*
- TUNCER, HÜNER : *Atatürkçü dış politika / Hüner Tuncer. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2008. 240 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 507) ISBN 9789753435208 (A.VII/3924).*
- TURAM, BERNA : *Between islam and the state : the politics of engagement / Berna Turam. — Stanford : Stanford University Press, 2007. xi, 223 s. ; 24 cm. ISBN 9780804755009 (A.VII/4137).*
- La Turquie de Guillaume de Jerphanion, S. J. : actes du colloque de Rome, 9-10 Mai 1997 / réunis par Philippe Luisier. — [y.y.] : École Française de Rome, 1998. s. 773-970 : res. ; 24 cm. Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age, CX (1998)'den ayırması. (A.VII/4529).*
- TUŞ, MUHİTTİN : *Sosyal ve ekonomik açıdan Konya / Muhittin Tuş ; genel yay. yönetmeni Harun Yıldız. — 1. bsk. — Konya : Tablet, 2007. 281 s. ; 21 cm. ISBN 9789756346976 (A.VII/4318).*
- TUTEL, ESER : *İstanbul'un unutulmayan gemileri / Eser Tutel. — 1. bsk. — İstanbul : Kitabevi, 2005. 229 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. — (Kitabevi yayınları ; 274) ISBN 975640390X (B.I/4647).*
- TUTEL, ESER : *Şirket-i Hayriye / Eser Tutel. — gözd. gçrl. ve gnş. ycnı bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 255, [13] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 289. İstanbul dizisi ; 19) ISBN 9754704201 ; ISBN 9789750505713 (A.VII/4756).*
- Türk Deniz Kuvvetleri / proje koordinatörü/ed. Soner Polat ; yay. haz. Soner Polat, Figen Atabey, Akın Özdemir, Bülent Sağlam. — 1. bsk. — Ankara : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2003. 449 s. : rnk. res. ; 36 cm. ISBN 9754092338 (C/0691).*
- TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARI DOSTLUK, KARDEŞLİK VE İŞBİRLİĞİ KURULTAYI (10. : 2006 : ANTALYA) : *10. Türk devlet ve toplulukları dostluk, kardeşlik ve işbirliği Kurultayı. — Ankara : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, [2006?]. 87, [16] s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9789751940247 (B.I/4775).*
- Türk dış politikası : Osmanlı dönemi / cd. Mustafa Bıyıklı. — İstanbul : Gökkubbe, 2008. 2 c. ; 24 cm. ISBN 9789944275101 (tk.) (A.VII/4546).*
- Türk dünyası edebiyat metinleri antolojisi : Türk dünyası ortak edebiyatı / proje başkanı Sadık Tural. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2007. 8 c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 288. Kaynak Eserler dizisi ; 3) ISBN 9751615755 (A.VI/5077-8).*
- TÜRK DÜNYASI GENÇLİK GÜNLERİ VE KURULTAYI (13. : 2007 : OHRI) : *13. Türk dünyası gençlik günleri ve kurultayı, 5-12 Ağustos 2007, Ohri-Makedonya / haz. Yücel Hacıoğlu. — Ankara : Türk*

- Yurdu, 2007. 250 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları ; 87) ISBN 9789757739258 (A.VII/3899).
- Türk dünyası kültür atlası = A cultural atlas of the Turkish world / yay. haz. = continuity and proofreading Aydın Usta, Cüneyt Özkaya, Zeynep Kuşhanoglu. — 2. bsk. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı = Turkish Cultural Service Foundation, 1997-. 5 bölüm 12 c.'te. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 9757522112 (tk.) (B.I/1604).*
- Türk edebiyatı tarihi / genel ed. Talât Sait Halman ; genel ed. yardımcısı Osman Horata... [ve başk.]. — gnış. ve gözld. gçrl. 2. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. 4 c. ; 25 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü ; 3106. Kültür Eserleri dizisi ; 403) ISBN 9789751732927 (tk.) (A.VII/4461).*
- Türk hat sanatının şâheserleri / haz. M. Uğur Derman ; fotoğraflar Sami Güner. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1982. yak. 70 s. : rnk. res. ; 49 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 384. Kültür Eserleri dizisi ; 14) (C/0690).*
- Türk-islam düşünce tarihinde Erzurum sempozyumu, 26-28 Haziran 2006 : bildiriler. — Erzurum : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007. 2 c. (x, 655 s. ; 529 s.) ; 25 cm. — (ISSN 1303-295X) (A.VII/4152).*
- Türk kültürü ve kimliği / ed. T. Mesut Eren. — İstanbul : İstanbul Kültür Üniversitesi, [t.y.]. 263 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (İstanbul Kültür Üniversitesi yayını. Kitap no ; 54) ISBN 9756957557 (B.I/4785).*
- Türk resim sanatının bir asırlık öyküsü = The centennial tale of Turkish painting / metin = text Kıymet Giray ; söyleşi = interview Yasemin Bay ; çev. = translation Nora Sirman, Leon Keribar, Hande Altuğ Sangar. — 1. bsk. = 1st ed. — İstanbul : Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi, 2007. 359 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9789758919239 (B.I/4876).*
- Türk Sosyal Demokrat Partisi program ve tüzüğü. — İstanbul : Türk Sosyal Demokrat Partisi, 1946. [9] s. ; 21 cm. (A.VII/4208).*
- Türk şiiri, 10 : mevsimler / ed. Ali Akbaş. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-10).*
- Türk şiiri, 9 : yol ve yolculuk / ed. Necat Çavuş. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-9).*
- Türk şiiri, 8 : doğa / ed. Yakup Çelik. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-8).*
- Türk şiiri, 7 : İstanbul / ed. Beşir Ayvazoğlu. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-7).*
- Türk şiiri, 6 : ölüm / ed. Mehmet Çetin. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-6).*
- Türk şiiri, 5 : bayram / ed. Muhsin Macit. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-5).*
- Türk şiiri, 4 : çocuk / ed. Birhan Keskin. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-4).*
- Türk şiiri, 3 : kadın / ed. Ayşenur İslam. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-3).*
- Türk şiiri, 2 : aşk / ed. Talat Sait Halman. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-2).*
- Türk şiiri, 1 : Atatürk / ed. Mustafa Şerif Onaran. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. 1 CD-ROM. ISBN 9751732395 (CD/0183-1).*
- TÜRK TIP TARİHİ KONGRESİ (8. : 2004 : SİVAS-DİVRİĞİ) : VIII. Türk tıp tarihi kongresi, 16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği : kongreye sunulan bildiriler. — İstanbul : Türk Tıp Tarihi Kurumu, 2006. 754 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9944524700 (A.VII/3997).**
- TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (1. : 2006 : ANKARA) : I. Türkiyat araştırmaları sempozyumu bildirileri, 25-26 Mayıs 2006, Mehmet Akif Ersoy Salonu, Beytepe/Ankara / yay. haz. Yunus**

- Koç, Serdar Sağlam, Cahit Gelekcı. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, [2006?]. vii, 259 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789754912395 (A.VII/4625).
- Türkiye Cumhuriyeti anayasası.* — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar ve Kararlar Müdürlüğü, 2008. 106 s. ; 16 cm. (A.VII/4090).
- T. C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü 2007 vakıf medeniyeti çevre yılı yarışma eserleri ve sergi albümü /* ed. Erol Erdoğan, Tahsin Türker. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2007. 240 s. : rnk. res. ; 32 cm. (B.I/4903).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ SİHHİYE VE MUAVENET-İ İÇTİMAİYE VEKALETİ MUAVENET-İ İÇTİMAİYE ŞUBESİ** : *Muvazene-i umumiyeye, hususiyeye ve belediyelere ait bilimünüm müessesat-ı sıhhiye ve içtimaiyeyi, eşhas-ı hususiyeye, şirket ve cemaatle ecanibe ait hastaneleri, hudut ve sevahil sıhhiye merakizi ile tahaffuz haneleri, sabit ve seygar etüvleri ve buğu sanduklarını işaret-i mahsusaya ile gösterir harita.* — Ankara : T.C. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti, 1341. 2 pafta : rnk. ; 59,6X49,7 cm. (II/0299).
- Türkiye çevre durum raporu /* haz. Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı. — Ankara : Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007. xix, 539 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Çevre ve Orman Bakanlığı yayın no ; 5) ISBN 9786053930051 (B.I/4652).
- Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon tarihi ve teşkilât mevzuatı, II : yurt içi posta taşıması : eğitim notları.* — Ankara : Posta Dairesi Başkanlığı Etüd ve Planlama Şubesi Müdürlüğü, 1968 [doğrusu 1986]. s. 515-807 ; 27 cm. (B.I/4643-2).
- Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon tarihi ve teşkilât mevzuatı, I /* haz. Asaf Tanrıku. — [y.y.] : Efem Matbaacılık, 1984. 509 s. ; 27 cm. (B.I/4643-1).
- Türkiye'de liderler ve demokrasi /* ed. Metin Heper, Sabri Sayarı ; çev. Zuhâl Bilgin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2008. 314 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 173. Başvuru Kitaplığı dizisi ; 34) ISBN 9789756051917 (A.VII/4556).
- Türkiye'de Müzecilik : 100 müze 1000 eser /* ed. Ara Altun ; metin yazarları Şennur Kaya, Hatice Adıgüzel ; fotoğraflar Dilara Şen Turan, Şemsi Güner, Turhan Birgili, Müze Arşivleri. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 2 c. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3091. Sanat Eserleri dizisi ; 459) ISBN 9789751732677 (tk.) (B.I/4830).
- Türkiye'de sosyoloji : isimler-eserler /* derleyen M. Çağatay Özdemir. — Ankara : Phoenix, 2008. 2 c. (vi, 1078 s. ; 964 s.) ; 25 cm. ISBN 9789944931373 (tk.) (A.VII/4323).
- TÜRKKAN, REHA OĞUZ** : *Türkler ve Kızıldenizler /* Reha Oğuz Türkkan ; Kitap ed. Yusuf Tan. — 1. bsk. — İstanbul : Pegasus, 2008. 301 s. : res. ; 21 cm. — (Pegasus yayınları ; 127. Tarih ; 10) ISBN 9789944009997 (A.VII/4314).
- Türklerin ebru sanatı /* ed. Hikmet Barutçugil. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007. 359 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3087. Sanat Eserleri dizisi ; 458) ISBN 9789751732668 (B.I/4831).
- Türkmen aşiretleri /* muharrirler Fraylıç, Ravlıç ; haz. Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 496 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 285. Araştırma-İnceleme dizisi ; 242) ISBN 9789752551848 (A.VII/4368).
- Türkmen diline nepis sovgat /* Arap dilinden tercime eden ve çapa tayarlan Guvanç Çarıyev. — Aşgabat : Miras, 2005. 294 s. ; 21 cm. (A.VII/4432).
- Türkmen galaları hakkındaki rovyatlar /* çapa tayarlan Bayrammurat Baymuradov. — Aşgabat : Miras, 2004. 172 s. ; 21 cm. (A.VII/4430).
- Türkmen halk ırım-inançları /* çapa tayarlan Gurbancmal Ulyasova. — Aşgabat : Miras, 2005. 222 s. ; 21 cm. (A.VII/4425).
- Türkmenistanın prezidenti Gurbangulı Malikgülieviç Berdimuhamedov : gısğaça tercimehal = President Turkmenistana Berdimuhamedov Gurbangulı Myaligülieviç : kratkaya biografiya.* — Aşgabat : Türkmen Dövlät Neşriyat Gulluğı, 2007. 126 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/4427).

- TÜROFF, MARIANNE : *Deutschland anders gesehen / Marianne Türoff* ; text und Bildzusammenstellung Marianne Türoff. — Hannover : Fackelträger-Verlag, 1958. 46 s. : 240 s. res. ; 25 cm. (A.VII/4441).
- USAk yearbook of international politics and law, vol. 1. — Ankara : International Strategic Research Organization, 2008. 539 s. ; 25 cm. — (ISSN 1308-0334) ISBN 9786050044010 (A.VII/4677-1).
- UĞURLUER, MURAT : *Nümismatik yazıları 1 / Murat Uğurluer*. — 1. bsk. — Gaziantep : M.A.P. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Ltd. Şti., 2008. 95 s. : res. ; 24 cm. — (M.A.P. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Ltd. Şti. Tarih ve Kültür yayınları ; 2) ISBN 9789944064002 (A.VII/4411-1).
- Ulus'la buluşma, II : zaman geçtikçe : Ankara Kalesi ve hanlar bölgesi = Meeting Ulus, meeting the nation, II : as time goes by : the Ankara Citadel and the zone of hans / metin ve çev. = text and translation by Zeynep Önen ; ed. Süha Oğuzertem*. — 1. bsk. = 1st ed. — Ankara : Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi, 2008. [26] s. : rnk. res. ; 30 cm. — (VEKAM yayın no ; 13 = VEKAM publication ; 13) ISBN 9789757078463 (B.I/4900-2).
- ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU (1. : 2005 : AĞRI) : *I. International symposium of Mount Ararat and Noah's Ark = I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi sempozyumu / ed. Oktay Belli*. — 1. bs. — Doğubayazıt : Doğubayazıt Kaymakamlığı, 2007. xxii, 610 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür yayınları ; 2) ISBN 9756845147 (B.I/4666).
- ULUSLARARASI EMİNÖNÜ SEMPOZYUMU (2. : 2007 : İSTANBUL) : *2. Uluslararası Eminönü sempozyumu : tebliğler kitabı = 2st International symposium on Eminönü : the book of notifications / ed. Erol Cihangir*. — 1. bsk. = 1st ed. — İstanbul : Eminönü Belediyesi, 2007. 428 s. ; 30 cm. (B.I/4770).
- ULUSLARARASI EMİNÖNÜ SEMPOZYUMU (1. : 2006 : İSTANBUL) : *1. Uluslararası Eminönü sempozyumu tebliğler kitabı = 1st International Symposium on Eminönü : the book of notifications / ed. Fatih Sadırlı ; çev. = translation Mehmet Yılmazcı*. — 1. bsk. = 1st ed. — İstanbul : Eminönü Belediyesi, 2006. 508 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4769).
- ULUSLARARASI SERAMİK SEMPOZYUMU (1. : 2005 : ÇANAKKALE) : *Çanak : late antique and medieval pottery and tiles in Mediterranean archaeological contexts : proceedings of the first international symposium on late antique, Byzantine, Seljuk and Ottoman pottery and tiles in archaeological context, 1-3 June 2005, Çanakkale = Akdeniz çevresindeki arkeolojik kazılarda ele geçen geç antik ve ortaçağ seramiği ve mimari seramiği : Birinci Uluslararası seramik sempozyumu arkeolojik kazılarda ele geçen geç antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı seramiği ve mimari seramiği, 1-3 Haziran 2005, Çanakkale / ed. Beate Böhlendorf-Arslan, Ali Osman Uysal, Johanna Witte-Orr*. — İstanbul : Ege, 2007. xiii, 558 s. : res. ; 27 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut Abteilung İstanbul. Byzanz ; 7. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts İstanbul) ISBN 9789758071975 (B.I/4809).
- Uluslararası siyasi tarih : 20. yüzyıl / Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze ; çev. Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt ; yay. haz. Arzu Ereklı*. — 1. bs. — İstanbul : Yayın Odası, 2008. xxi, 523 s. ; 22 cm. — (Yayınodası ; 6. Tarih dizisi ; 1) ISBN 9789944171052 (A.VII/4583).
- Uluslararası suçlar : Bosna-Hersek örneği : sempozyum bildirileri = International crimes : the case of Bosnia and Herzegovina : symposium papers = Medunarodni zlocini primjer Bosne i Hercegovine : izlaganja sa simpozijuma / yay. haz. = ed. by = urednici Sevin Elekdağ, Erhan Türbedar*. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü, 2008. 311 s. ; 24 cm. — (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü yayınları ; 1) ISBN 9789756362 (A.VII/4672).
- ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : İSTANBUL) : *38. Uluslararası Türk tıp tarihi kongresi : İstanbul Arkeoloji Müzeleri geçmişten günümüze tıp sergisi = 38th international congress on history of medicine : İstanbul Archeological Museums, medical exhibition from past to present*. — İstanbul : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü İstanbul Arkeoloji Müzeleri = Ministry of Culture General Directorate of Monuments and Museums İstanbul Archaeological Museums, 2002. 118 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9754202249 (B.I/4677).
- ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : İSTANBUL) : *38. Uluslararası Türk tıp tarihi kongresi : minyatürlerle Türk tıp tarihi sergisi = 38th international congress on history of medicine :*

- Turkish medical history through miniature pictures exhibition / sergiyi haz. = prepared by Ülker Erke ; yay. haz. = cd. Nil Sarı. — İstanbul : İSİM, 2002. xi, 183 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9754202265 (B.I/4674).*
- ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : İSTANBUL) : 38. *Uluslararası tıp tarihi kongresi : özet kitabı = 38th International congress on the history of medicine, 1-6 September 2002. İstanbul-Türkiye : abstract book = 38ème Congrès international d'histoire de la médecine. — [y.y.] : [yayl.y.], [2002?]. 400 s. ; 30 cm. (B.I/4671).*
- ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : İSTANBUL) : 38. *Uluslararası Türk tıp tarihi kongresi : Ülker Erke'nin yorumu ve fırçasıyla Türkiye'de tarihi sağlık kurumları = 38th international congress on history of medicine : historical health institutions in Turkey : through Ülker Erke's view and style / sergiyi haz. = prepared by Ülker Erke ; yay. haz. = cd. Nil sarı. — İstanbul : İSİM, 2002. xii, 168 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9754202273 (B.I/4676).*
- ULUSLARARASI TIP TARİHİ KONGRESİ (38. : 2002 : İSTANBUL) : 38. *Uluslararası Türk tıp tarihi kongresi : yazma eserlerden tıbbi bitki hayvan ve madenler sergisi = 38th international congress on history of medicine : materia medica miniature pictures exhibition / sergiyi haz. = prepared by Süheyl Ünver Nakışhanesi = Süheyl Ünver Art Atelier ; düzenleyen = organizör Nil Sarı ; yay. haz. = cd. Nil Sarı, Hüseyin Yazıcı, Mustafa Çiçekler, Neriman Özhatay. — İstanbul : İSİM, 2002. xvi, 449 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9754202257 (B.I/4675).*
- UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE : *Quatre-vingt-unième session annuelle du Comité. du 1er au 6 Jun 2007. Oslo : compte rendu / Union Académique Internationale. — Bruxelles : Union Académique Internationale, 2007. 222 s. ; 25 cm. — (Union Académique Internationale ; 81) (A.VII/4092).*
- Urartu : savaş ve estetik. — İstanbul : Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, [2004?]. 48 s. : rnk. res. ; 21 cm. ISBN 9750806778 (A.VII/3994).*
- USER, HATİCE ŞİRİN : *Eski Türk çağında hayvan türlerinden devlet sembollerine / Hatice Şirin User. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 843-855 ; 23 cm. Belleten LXXI, 262 (Aralık 2007)'den ayırmasım. (A.VII/4074).*
- USTA, AYDIN : *Şamanizmden müslümanlığa Türklerin islamlaşma serüveni : Sâmâniler Devleti 874-1005 / Aydın Usta. — 1. bsk. — İstanbul : Yedigöze, 2007. xx, 676 s. ; 21 cm. — (Yedigöze Yayıncı ; 71. İnceleme-Araştırma ; 47) ISBN 9789756480878 (A.VII/4356).*
- UYAR, ELİF : *Türk-İngiliz siyasi ilişkileri, 1929-1936 / Elif Uyar. — Antalya : Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007. 233 s. ; 21 cm. ISBN 9789944596640 (A.VII/4099).*
- UZEL, NEZİH : *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett anlatıyor : Atatürk'e nasıl vize verdim / Nezh Uzel ; cd. İsmail Demirci. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2008. 156 s. : res. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 95. Tarih ; 17) ISBN 9789758724987 (A.VII/4306).*
- UZUN, ENVER : *Rus işgal komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon günlüğü / Enver Uzun. — 1. bsk. — Trabzon : [yayl.y.], 2008. 223 s. ; 22 cm. ISBN 9789759625764 (A.VII/4567).*
- ÜÇÖK, AHMET KEMÂL : *Çankırı coğrafyası : 1941 / Ahmet Kemâl Üçök ; cd. Ali Birinci ; yay. haz. Ercan Şen. — 1. bs. — Ankara : Okuyan Adam, 2002. 205 s. : res. ; 22 cm. — (Okuyan Adam yayınları ; 1) ISBN 9756468026 (A.VII/4611).*
- ÜÇÖK, AHMET KEMÂL : *Görüp işittiklerim : 1931-1936 / Ahmet Kemâl Üçök ; cd. Ali Birinci ; yay. haz. Ercan Şen. — 1. bs. — Ankara : Okuyan Adam, 2002. 591 s. : res. ; 22 cm. — (Okuyan Adam yayınları ; 4) ISBN 9756468017 (A.VII/4612).*
- ÜNAL, AHMET : *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen : Hethitisches, englisches, deutsches und türkisches Wörterbuch = A concise multilingual Hittite dictionary : a Hittite, English, German and Turkish dictionary = Hititçe çok dilli el sözlüğü : Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe sözlük / Ahmet Ünal. — Hamburg : Dr. Kovac, 2007. 2 c. (837 s.) ; 21 cm. — (Philologia. Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse, ISSN 1435-6570 ; 108.1, 108.2) ISBN 9783830030973 (A.VII/3728).*
- ÜNAL, RAHMI HÜSEYİN : *Diyarbakır İli'ndeki bazı Türk-İslâm anıtları üzerine bir inceleme / Rahmi Hüseyin Ünal. — Erzurum : Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1975. 182 s. : res. ; 24 cm. —*

- (Atatürk Üniversitesi yayınları no ; 442. Edebiyat Fakültesi yayınları no ; 84. Araştırma serisi no ; 68) (A.VII/3913).
- ÜNSAL, SÜHA : *İkzacı Mehmet Şükrü : Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e : özet metin / Süha Ünsal ; ed. Kudret Emiroğlu. — Ankara : Dipnot, 2007. 39 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789759051372 (A.VII/3197-ck).*
- VAKA, DEMETRA, 1877-1946 : *Haremlük : some pages from the life of Turkish women / Demetra Vaka [1877-1946]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2004. xxv, 275 s. ; 24 cm. ISBN 1593332033 (A.VII/4503).*
- VAKA, DEMETRA, 1877-1946 : *The unveiled ladies of Istanbul (Stamboul) / Demetra Vaka [1877-1946]. — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2005. xxx, 261 s. ; 24 cm. — (Cultures in Dialogue. Series 1 : Orientalism, Occidentalism and Women's Writing ; vol. 13) ISBN 1593332165 (A.VII/4515).*
- Vakıflar Dergisi 11-30. sayılar, cd-rom 8 : sayı 27-28-29-30. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [2007?]. 1 CD-ROM. ISBN 978975194155 (CD/0125-8).*
- Vakıflar Dergisi 11-30. sayılar, cd-rom 7 : sayı 23-24-25-26. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [2007?]. 1 CD-ROM. ISBN 978975194155 (CD/0125-7).*
- Vakıflar Dergisi 11-30. sayılar, cd-rom 6 : sayı 19-20-21-22. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [2007?]. 1 CD-ROM. ISBN 978975194155 (CD/0125-6).*
- Vakıflar Dergisi 11-30. sayılar, cd-rom 5 : sayı 15-16-17-18. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [2007?]. 1 CD-ROM. ISBN 978975194155 (CD/0125-5).*
- Vakıflar Dergisi 11-30. sayılar, cd-rom 4 : sayı 11-12-13-14. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, [2007?]. 1 CD-ROM. ISBN 978975194155 (CD/0125-4).*
- VAN ALFEN, PETER G. : *A simple souvenir : coins and medals of the olympic games / Peter G. Van Allen. — New York : The American Numismatic Society and The Onassis Public Benefit Foundation, 2004. xi, 146 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 0897222938 (A.VII/4156).*
- VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU (2. : 2006 : BITLİS) : *II. Van Gölü Havzası sempozyumu, 04-07 Eylül 2006, Bitlis Kültür Merkezi / ed. Oktay Belli. — 1. bs. — Bitlis : Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 463 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür yayınları ; 17) ISBN 9789755858531 (B.I/4665).*
- VARGA, JÁNOS : *A királyi serviens : pótfizet a levéltári közlemények 77. évfolyamához / János Varga. — Budapest : [Akadémiai Kiadó], 2006. 103 s. ; 24 cm. — (Levéltári Közlemények, ISSN 0024-1512) (A.VII/4423).*
- VÁSÁRY, ISTVÁN : *Kumanlar ve Tatarlar : Osmanlı öncesi Balkanlar'da doğulu askerler 1185-1365 / István Vásáry ; çev. Ali Cevat Akkoyunlu ; kitap ed. Duygu Teçgöl, Nuri Akbayar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 231 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2622. Tarih ; 37) ISBN 9789750813108 (A.VII/4220).*
- VEDEL, EMİLE : *Çanakkale'de Fransız donanması / Emile Vedel ; yay. haz. İlhan Güllü, Qiyas Şükürov ; genel yay. yönetmeni Adem Sangöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 144 s. ; 21 cm. + 1 katl. rnk. res. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 269. Araştırma-İnceleme dizisi ; 226) ISBN 9789752551671 (A.VII/3958).*
- VERCELLIN, GIORGIO : *Venezia e l'origine della stampa in caratteri Arabi / Giorgio Vercellin. — Padova : Il Poligrafo Casa Editrice, 2001. 126 s. ; 24 cm. — (Biblioteca Nazionale Marciana) ISBN 8871152131 (A.VII/4264).*
- La véritable histoire de Jules César / textes réunis et commentés par Jean Malyc. — Paris : Les Belles Lettres, 2007. 448 s. : hrt. ; 24 cm. — (Dans la Même Collection) ISBN 97882251443188 (A.VII/4420).*
- Verso l'Unità d'Italia dalla Crimea al Congresso di Parigi, 12 Dicembre 2006-10 Febbraio 2007. — [y.y.] : Museo Nazionale del Risorgimento Italiano, [2007?]. 94 s. : res. (kimi rnk.) ; 21 cm. (A.VII/4697).*

- Vocabulaire historique du Moyen Âge : occident, Byzance, islam.* — 4c éd. augmentée. — Paris : La Boutique de l'histoire, 2007. 351 s. ; 22 cm. ISBN 9782910828424 (A.VII/4269).
- VOILLERY, PIERRE : *Indentité et nationalité chez les Bulgares Ottomans : Alexandre Exarh, 1810-1891 / Pierre Voillery.* — 1. éd. — İstanbul : Isis, 2007. 549 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 98) ISBN 9789754283501 (A.VII/4194).
- WALCHER, HEIDI A. : *In the shadow of the King : Zill al-Sultan and Isfahan under the Qajars / Heidi A. Walcher.* — London ; New York : I. B. Tauris, 2008. xiii, 508 s. ; res. ; 24 cm. ISBN 9781850434344 (A.VII/4683).
- WANG, HELEN : *Money on the Silk Road : the evidence from Eastern Central Asia to c. AD 800 / Helen Wang ; with a catalogue of the coins collected by Sir Aurel Stein.* — 1st published. — London : The Trustees of the British Museum, 2004. xvi, 308 s. ; res., hrt. ; 30 cm. ISBN 0714118060 (B.I/4716).
- WARNER, CHARLES DUDLEY, 1829-1900 : *In the Levant : illustrated with photogravures / Charles Dudley Warner [1829-1900].* — 1st Gorgias Press ed. — New Jersey : Gorgias Press, 2002. 2 c. (ix, 568 s.) ; res. ; 23 cm. ISBN 1931956812 (1.c.) ; ISBN 1931956820 (2.c.) (A.VII/4511).
- WATT, W. [WILLIAM] MONTGOMERY : *Islamic political thought / W. [William] Montgomery Watt.* — transferred to digital print. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007. xi, 186 s. ; 22 cm. — (Islamic Surveys ; 6) ISBN 0748610987 ; ISBN 9780748610983 (A.VII/4136).
- WEILHARTNER, JÖRG : *Mykenische Opfergaben : nach Aussage der Linear B-Texte / Jörg Weihartner.* — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005. 262 s. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; 330. band. Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission ; bd. 22. Mykenische Studien ; 18) ISBN 3700134894 (B.I/4787).
- WEISS, PETER BERNHARD : *Consistorium und Comites Consistoriani : Untersuchungen zur Hofbeamtenschaft des 4. Jahrhunderts n. Chr. auf prosopographischer Grundlage / Peter Bernhard Weiss.* — Würzburg : [Weiss], 1975. iii, 69 s. ; 21 cm. (A.VII/4171).
- WELTECKE, DOROTHEA : *Die "Beschreibung der Zeiten" von Mor Michael dem Grossen, 1126-1199 : eine Studien zu ihrem historischen und historiographiegeschichtlichen Kontext / Dorothea Weltecke.* — Lovanii : Peeters, 2003. xv, 323 s. ; 24 cm. — (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium ; vol. 594. Subsidia, ISSN 0070-0444 ; tomus 110) ISBN 9042911328 (Leuven) ; ISBN 287723634X (France) (A.VII/4397).
- Der Weltkrieg um Ehre und Recht : die Erforschung des Krieges in seiner wahren Begebenheit, auf amtlichen Urkunden und Akten beruhend : unter Beteiligung von 70 hervorragenden Mitarbeitern / hrsg. von Max Schwarte.* — Leipzig : E. Finking D. J., [1927]-1933. 10 c. ; pl., portre, hrt. ; 25 cm. (A.VII/4830).
- WESTAD, ODD ARNE : *The global cold war : third world interventions and the making of our times / Odd Arne Westad.* — 3rd printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. c2007. xiv, 484 s. ; res., hrt. ; 23 cm. ISBN 9780521703147 (A.VII/4482).
- Western historical thinking : an intercultural debate / ed. by Jörn Rüsen.* — reprinted. — New York ; Oxford : Berghahn Books, 2005. c2001. xiii, 206 s. ; 23 cm. — (Making Sense of History ; 1) ISBN 157181454X (A.VII/4692).
- Westfalen : Land der roten Erde / einleitung von Josefa Berens-Totenohl ; erläuterungen von Helmut Domke ; zusammenstellung und bildunterschriften von Harald Busch.* — 9. aufl. — Frankfurt am Main : Umschau Verlag, 1955. 80 s. ; res. ; 27 cm. — (Die Deutschen Lande ; 9) (B.I/4685).
- WHITE, HAYDEN : *Metatarih : ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda tarihsel imgelem / Hayden White ; İngilizceden çev. Mehmet Küçük ; yay. haz. Mehmet Emin Özcan.* — 1. bsk. — Ankara : Dost Kitabevi, 2008. 547 s. ; 21 cm. ISBN 9752983489 (A.VII/4594).
- WHITTAKER, C. R. [CHARLES RICHARD], 1929- : *Frontiers of the Roman Empire : a social and economic study / C. R. [Charles Richard] Whittaker [1929-].* — Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, 1994. xvi, 341 s. ; res., hrt. ; 22 cm. — (Ancient Society and History) ISBN 0801857856 (A.VII/4390).

- WIDELL, MAGNUS : *The administrative and economic Ur III texts from the city of Ur* / Magnus Widell. — 1st Gorgias Press cd. — New Jersey : Gorgias Press, 2003. xvii, 206 s. ; 23 cm. ISBN 1593330650 (A.VII/4507).
- Wien und umgebung *Kleine Ausgabe mit Angaben für Automobilisten*. — 31. Aufl. — Berlin : Grieben-Verlag, 1931. 96 s. : hrt. ; 16 cm. — (Grieben Reiseführer ; bd. 68) (A.VII/4164).
- Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, band 18 : *Selbstbild und Fremdbilder der Völker des europäischen Ostens* / hrsg. von Karl Kaser, Martin Prochazka. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2006. 681 s. ; 25 cm. ISBN 3851295188 (A.VII/4205-18).
- Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, band 11 : *Europa und die Grenzen im Kopf* / hrsg. von Karl Kaser, Dagmar Gramshammer-Ihoh, Robert Pichler ; redaktionelle mitarbeit Christian Promitzer, Elisabeth Vogel. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2003. 501 s. : res. ; 25 cm. + 1 kat. hrt. ISBN 3851295110 (A.VII/4205-11).
- Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, band 10 : *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* / hrsg. von Miloš Okuka ; unter Mitwirkung von Gerald Krenn. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2002. 1031 s. : hrt. ; 25 cm. ISBN 3851295102 (A.VII/4205-10).
- Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens : *Perspektivenband*. — Klagenfurt : Wieser Verlag, 2001. 172 s. ; 25 cm. ISBN 3851295005 (A.VII/4204).
- WILHELM, ADOLF, 1864-1950 : *Kleine schriften, abteilung IV : Gesamtindices Schriftenverzeichnis* / Adolf Wilhelm [1864-1950] ; hrsg. von Klaus Hallof. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 283 s. ; 25 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte ; 772. bd. Veröffentlichungen der Kleinasiatischen Kommission ; 21) ISBN 9783700139300 (A.VI/3737-IV).
- WINCKLER, HUGO, 1863-1913 : *Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte* / Hugo Winckler [1863-1913] ; bearbeitet von Hugo Winckler. — Leipzig : J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1905. [4], 86 s. ; 24 cm. — (Hilfsbücher zur Kunde des alten Orients ; bd. 2) (A.VII/4374).
- WINOCK, MICHEL : *Clemenceau* / Michel Winock. — Paris : Perrin, 2007. 568 s. ; 24 cm. ISBN 9782262018481 (A.VII/4283).
- Word of God, art of man : *the qur'an and its creative expressions : selected proceedings from the international colloquium, 18-21 October 2003, London* / ed. by Fahmida Sulman. — 1st published. — Oxford ; London : Oxford University Press in association with The Institute of Ismaili Studies, 2007. xxi, 330 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (The Institute of Ismaili Studies. Qur'anic Studies series ; 4) ISBN 9780199238354 (A.VII/4058).
- Yabancı meşhur adamlar : *dünyanın en tanınmış bilgin, mucit, kâşif, devlet adamı, inkılâpçı, asker, şair, ressam, müzisyen, seyyah muharrir ve kadınlarının hayatları*. — 2. bsk. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1956. 440 s. : res. ; 20 cm. — (Güzel Kitaplar serisi ; 4) (A.VII/4047).
- YALMAN (YALGIN), ALİ RIZA : *Cenupta Türkmen oymakları* / Ali Rıza Yalman (Yalgın) ; haz. Sabahat Emir. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1977. 2 c. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayımları ; 256. Kültür Eserleri ; 14) (A.IV/2523-2).
- YALTIRIK, HÜSEYİN : *Trakya Bölgesinin tasavvufî halk müziği : notalarıyla : nefesler-semahlar* / Hüseyin Yaltırık. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. xiii, 458 s. : nota ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayımları ; 2947. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Müzik Eserleri dizisi ; 428-13) ISBN 9751729823 (B.I/4833).
- YASAR, ABDİ-ZÂDE HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN, 1869-1939 : *Amasya tarihi* / Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar [1869-1939] ; yay. haz. Mesut Aydın, Güler Aydın. — Amasya : Amasya Belediyesi, 2007. 5 c. ; 24 cm. — (Amasya Belediyesi Kültür yayımları) ISBN 9789759343552 (tk.) (A.VII/4613).
- Yaşayan eski Türk inançları bilgi şöleni : *bildiriler, 16-17 Nisan 2007, Hacettepe Üniversitesi Sthhiye Yerleşkesi* / yay. haz. Ülkü Çelik Şavk, Yunus Koç, Fatma Türkyılmaz, Mikail Cengiz. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007. vi, 120 s. ; 24 cm. ISBN 9789754912548 (A.VII/4626).

- YAZAR, TURGAY : *NaHCivan'da Türk mimarisi : başlangıcından 19. yüzyılın sonuna kadar* / Turgay Yazar. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. vii, 577 s. : rnk. res. çizim ; 28 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi-Sa. 67) ISBN 9789751619976 (B.I/4698).
- YAZICI, MUSTAFA : *Pontuşçuluk hortlağı belgeseli* / Mustafa Yazıcı. — Trabzon : [yayl.y.], 2002. 196 s. : res., hrt. ; 28 cm. ISBN 9759542285 (B.I/4808).
- YAZICIOGLI, ALİ : *Selçuk Türkmenlerinin tarihi, II* / Ali Yazıcıoğlu ; Orta Asır Türkmen dilinden çapa tayarlar Rahmanberdi Godarov. — Aşgabat : Miras, 2004. 520 ; 21 cm. (A.VII/4433-2).
- YAZICIOGLI, ALİ : *Selçuk Türkmenlerinin tarihi, I* / Ali Yazıcıoğlu ; Orta Asır Türkmen dilinden çapa tayarlar Rahmanberdi Godarov. — Aşgabat : Miras, 2004. 511 s. ; 21 cm. (A.VII/4433-1).
- YAZMAN, MEHMET ŞEVKİ : *Bir subayın kaleminden "Türk Çanakkale" : cephaneniz yoksa süngünüz var* / Mehmet Şevki Yazman ; yay. haz. Tuncay Yılmaz ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2008. xvi, 455 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 73. İnceleme-Araştırma ; 48) ISBN 9789756480885 (A.VII/4757).
- VII-XVI. Asırlarda Maraş emîrleri : emîr, melik, bey, senyör, beylerbeyi, sancakbeyi / ed. İlyas Gökhan, Selim Kaya ; yay. haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2008. 240 s. ; 23 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 49. Maraş Tarihi serisi ; 20) ISBN 6058997100 (A.VII/4687).
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN : *İstanbul ve vakıflar* / Bahaeddin Yediyıldız. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 169-175 ; 24 cm. 550. yılda fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayrışım. (A.VII/4150).
- YENGİN, SAMİ : *Drama'dan Sina-Filistin'e savaş günlüğü, 1917-1918* / Sami Yengin ; yay. haz. Ahmet Tetik, Sema Demirtaş, Ayşe Seven. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 2007. xi, 152 s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2007/100) ISBN 9789754094442 (A.VII/4016).
- Yeryüzünün yabancıları çingeneler* / haz. Suat Kolukırık. — 1. bsk. — İstanbul : Simurg, 2007. 127 s. : res. ; 21 cm. — (Simurg ; 94. Toplumbilim ; 1) ISBN 9789757172949 (A.VII/4570).
- YEŞİLTUNA, SERAP : *Resmî kanun, kararname, rapor ve tutanaklarla Atatürk ve Kürtler* / Serap Yeşiltuna. — İstanbul : İleri, 2007. 563 s. : res. ; 27 cm. — (İleri yayınları no ; 141) ISBN 9789944109352 (B.I/4648).
- YETKİN, ÇETİN : *Siyasal düşünceler tarihi, cilt I : Orta Çağ'ın sonuna kadar Mezopotamya, Hint, Çin, Yunan, Roma, Hıristiyan, İslam ve Türk siyasal düşüncesi* / Çetin Yetkin. — 1. bs. — İstanbul : Salyangoz, 2008, c2007. 440 s. ; 24 cm. — (Salyangoz yayınları ; 81. Akademi dizisi. Siyaset Kitaplığı ; 6) ISBN 9786050040005 (tk.) ; ISBN 9786050040012 (1.c.) (A.VII/4122-1).
- YETKİN, HAŞİM : *Alanya : dünden bugüne Alanya'da yaşam : tarih-coğrafya-folklor-genel kültür* / Haşım Yetkin. — İstanbul : [yayl.y.], [t.y.]. 191 s. : rnk. res. ; 27 cm. (B.I/4637).
- YILDIRIM, RIZA : *Rumeli'nin fethinde ve Türkleşmesinde öncülük etmiş bir Gâzi Derviş : Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve velâyetnâmesi* / Rıza Yıldırım. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. vii, 242, [32] s. : rnk. res. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 228) ISBN 9789751619808 (A.VII/4075).
- YILDIZ, ADEM : *Kaleler şehri Osmaniye* / Adem Yıldız. — Osmaniye : Osmaniye Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 128 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kültür Eserleri dizisi ; 3) ISBN 9789944007009 (B.I/4638).
- YILMAZ, HADİYE : *Kurtuluş Savaşımız ve Asya-Afrika'nın uyanışı : Hâkimiyeti Milliye yazlarıyla* / Hadiye Yılmaz. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 199 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 506) ISBN 9789753435192 (A.VII/4321).
- YILMAZÇELİK, İBRAHİM : *Tarihi gerçeklerle Osmanlı-Yunan Harbi* / İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Aksın ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 464 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 270. Araştırma-İnceleme dizisi ; 227) ISBN 9789752551688 (A.VII/3933).
21. Yüzyılda medya stratejileri : beklentiler-sorunlar konferansı, 29-30 Kasım 2007, Yakın Doğu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Lefkoşa-KKTC : basındaki yansımaları. — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, [2008?]. 93 y. : rnk. res. ; 29 cm. (B.I/4730).

21. *Yüzyılda milliyetçilik /* derleyen Umur Özkırıklı ; çev. Yetkin Başkavak ; yay. haz. Göksun Yazıcı. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xi, 183 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 204. Çağdaş Siyaset Felsefesi ; 6) ISBN 9786053990352 (A.VII/4758).
- YURDAKUL, İLHAMİ : *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtı'nda reform, 1826-1876 /* İlhami Yurdakul. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2008. 381 s. : res. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1298. Araştırma İnceleme dizisi ; 222) ISBN 9789750505775 (A.VII/4576).
- YÜCEL, MUALLÂ UYDU : *İlk Rus yıllıklarına göre Türkler /* Muallâ Uydu Yücel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. xxxvii, 536, [16] s. : res. (çoğu rnk.), hrt. ; 25 cm. — (AKDİYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 222) ISBN 9789751619983 (A.VII/4076).
- 193 *Nolu Mardin Şer'îye Sicili belge özetleri ve Mardin /* haz. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Abdülhakî Bozkurt. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 88 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 15. Makalelerle Şer'îye Sicilleri serisi ; 7) ISBN 9789755857947 (A.VII/4639).
- 183 *Nolu Mardin Şer'îye Sicili belge özetleri ve Mardin /* haz. Ahmet Kankal, İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Veysel Gürhan. — Mardin : Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2007. 120 s. ; 24 cm. — (Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayın no ; 13. Makalelerle Şer'îye Sicilleri serisi ; 5) ISBN 9789753853538 (A.VII/4638).
100. *Doğum yıl dönümünde Nâzım Hikmet'e armağan /* ed. Alpay Kabacalı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2002. ix, 525 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2973. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi ; 436-153) ISBN 9751730805 (A.VII/4465).
- ZACHARIADOU, ELIZABETH A. : *From Holy War to just war /* Elizabeth A. Zachariadou. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 15-23 ; 24 cm. 550. yılında fetih ve İstanbul : bildiriler'den ayırbasm. (A.VII/4146).
- ZANGARA, ADRIANA : *Voir l'histoire : théories anciennes du récit historique : IIe siècle avant J.-C. IIe siècle après J.-C. /* Adriana Zangara. — Paris : Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Librairie Philosophique J. Vrin, 2007. 318 s. ; 22 cm. — (Collection Contextes, ISSN 1159-4535) ISBN 9782711618453 (VRIN) ; ISBN 9782713221095 (EIHES) (A.VII/4271).
- Zemskoe samoupravlenie v Rossii, 1864-1918, kniga II : 1905-1918.* — Moskva : Nauka, 2005. 383 s. ; 22 cm. ISBN 5020335118 (tk.) ; ISBN 5020103462 (2.c.) (A.VII/4784-2).
- Zemskoe samoupravlenie v Rossii, 1864-1918, kniga I : 1864-1904.* — Moskva : Nauka, 2005. 427 s. ; 22 cm. ISBN 5020335118 (tk.) ; ISBN 5020103454 (1.c.) (A.VII/4784-1).
- Zeugma kil mühür baskıları = Clay seal impression of Zeugma /* haz. = prepared by Mehmet Önal ; metin çev. = text translation Bilgi Altınok. — Gaziantep : Gaziantep Müzesi = Gaziantep Museum, 2007. 128 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9789759011123 (B.I/4654).
- ZEYDAN, CORCI, 1861-1914 : *İslâm medeniyeti tarihi /* Corci Zeydan [1861-1914] ; mütercimi Zeki Megâmiz. — İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1971-1974. 5.c. (341 s.) ; 19 cm. — (100 Büyük Eser ; 20) (A.III/6066-5).
- ZEYDAN, CORCI, 1861-1914 : *İslâm medeniyeti tarihi /* Corci Zeydan [1861-1914] ; mütercimi Zeki Megâmiz. — İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1971-1974. 4.c. (416 s.) ; 19 cm. — (100 Büyük Eser ; 19) (A.III/6066-4).
- ZEYDAN, CORCI, 1861-1914 : *İslâm medeniyeti tarihi /* Corci Zeydan [1861-1914] ; mütercimi Zeki Megâmiz. — İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1973. 3.c. (453 s.) ; 19 cm. — (100 Büyük Eser ; 18) (A.III/6066-3).
- ZEYREK, YUNUS : *Ali Akış : hayatı ve faaliyeti /* Yunus Zeyrek. — Ankara : [yayl.y.], 2003. 91 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9759763524 (A.VII/4128).
- [ZIEM], [FÉLIX FRANÇOIS GEORGES PHILIBERT], [1821-1911] : *Félix Ziem de la Méditerranée à l'orient : le reflet d'une passion /* [Félix François Georges Philibert] [Ziem] [[1821-1911]] ; peintures, dessins, aquarelles Félix Ziem ; textes Gérard Fabre Gérard Fabre. — Marseille : Images en Manoeuvres, 2004. 96 s. : rnk. res. ; 18 cm. ISBN 2849950033 (A.VII/4251).

- ZİNCİRKIRAN, NECATİ, 1929- : *Olaylar-anılar ve gerçekler* / Necati Zincirkıran [1929-]. — 1. bsk. — İstanbul : Epsilon, 2007. 432 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789944820059 (A.VII/4300).
- ZIYA GÖKALP, 1876-1924 : *Felsefe dersleri* / Ziya Gökalp [1876-1924] ; sadecleştirilenler ve yay. haz. Ali Utku, Erdoğan Erbay ; gencl. yay. yönetmeni Seyhan Kurt. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2006. xviii, 922 s. ; 25 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 170. Felsefe ; 8. Osmanlı Felsefe Çalışmaları ; 6) ISBN 975886789X (A.VII/4174).
- ZIYA GÖKALP, 1876-1924 : *Türk töresi* / Ziya Gökalp [1876-1924]. — İstanbul : Akın, 1972. 109 s. ; 20 cm. — (Akın yayınları ; 6. Ziya Gökalp Külliyyatı ; 1) (A.VII/4816).
- ZUBAİDA, SAMİ, 1937- : *İslâm dünyasında hukuk ve iktidar* / Sami Zubaida [1937-] ; çev. Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak ; yay. haz. Remzi Abbas. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. vii, 378 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 197. Düşünce Tarihi ; 4) ISBN 9786053990215 (A.VII/4360).

B. DERGİLER

- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14 (2007).
- Abstracta Iranica 27 (2004) ; 28 (2005).
- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLVII, 1-2 (2007).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LVIII, 1-2 (2007).
- Acta Asiatica 93 (2007) ; 94 (2008).
- Acta Ethnographica Hungarica LII, 1-2 (2007).
- Acta Historiae Artium XLVIII (2007).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LX, 3-4 (2007).
- Acta Poloniae Historica XCVI (2007).
- Adalya XI (2008).
- Ägypten und Levante = Egypt and the Levant XVII (2007).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies IX, 35-36 (2008).
- Akademik Orta Doğu II, 2 (2008).
- Akkadica 128, 1-2 (2007).
- The American Historical Review CXII, 5 (2007) ; CXIII, 1-2 (2008).
- American Journal of Archaeology CXII, 1-2 (2008).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 348 (2007) ; 349 (2008).
- Amme İdaresi Dergisi XLI, 1 (2008).
- Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri = News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas 6 (2008).
- Anadolu Sanat Dergisi (Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) 18 (2007).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences VII, 2 (2007).
- Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 1 (2007).
- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia XIII, 1-4 (2007).
- Ankara Law Review II, 2 (2005) ; III, 1-2 (2006) ; IV, 1-2 (2007).
- Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi LV, 1-2 (2006) ; LVI, 1-4 (2007) ; LVII, 1 (2008).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LXII, 2-4 (2007).

- Anlayış. Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi 56-59 (2008).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LXII, 6 (2007) ; LXIII, 1-2 (2008).
- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa serie IV, IX, 1 (2004) ; serie IV, quaderni 17-18 (2004).
- Annual Bulletin of Historical Literature 91 (2005).
- Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" XLIII-XLIV (2006-2007).
- Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse CXLI, 1-2 (2006).
- The Arab World Geographer = Le Géographe du Monde Arabe X, 1-2 (2007).
- Archaeologiai Értesítő CXXXII (2007).
- Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan XXXVIII (2006).
- Archäologischer Anzeiger 1-2 (2007).
- Archeologia Classica LVII, 7 (2006) ; LVIII, 8 (2007).
- Archiv Orientalní LXXV, 3-4 (2007).
- Archives Internationales d'Histoire des Sciences LVII, 158 (2007).
- Archivio Storico Italiano CLXV, 614 (2007) ; CLXVI, 615 (2008).
- Archivum Ottomanicum XXIV (2007).
- Arkeoloji ve Sanat 126 (2007).
- Asya Avrupa : Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Forumu 2-3 (2005) ; 4 (2006) ; 5 (2007) ; 6 (2008).
- Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 18-19 (2007).
- Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 36-37 (2008).
- Atatürk Yolu X, 40 (2007).
- Atıfot LVII (2007).
- Avrasya Bülteni 65-70 (2008).
- Avrasya Dosyası: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi XIII, 3 (2007).
- Avrasya Etüdüleri 31-32 (2007).
- Aynı Tarihi Ekim-Aralık (2007) ; Ocak-Mart (2008).
- Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi 10 (2008).
- Azerbaycan. Türk Kültür Dergisi 373 (2008).
- Bahçesaray 49-51 (2008).
- Balkanlar'da Türk Kültürü. Kültür, Tarih, Aktüalite Dergisi 61-66 (2007) ; 67 (2008).
- Belleten LXXI, 261-262 (2007).
- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission LXXXVII (2006).
- Berytus Archaeological Studies L (2007).
- Biblica LXXXVIII, 4 (2007) ; LXXXIX, 1-2 (2008).
- Bibliotheca Orientalis LXIV, 5-6 (2007) ; LXV, 1-2 (2008).
- Bilgi : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 44-45 (2008).
- Bilim ve Ütopya 163-169 (2008).
- The British School at Athens. Annual Report of Council 2006-2007.
- Bulletin Archéologique XXXIII (2007).
- Bulletin d'information = Information Bulletin 33 (2007).
- Bulletin of the National Museum of Ethnology XXXII, 1 (2007) ; XXXII, 2 (2008).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies LXXI, 1 (2008).

- Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIX, 1-2 (2007).
Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 65 (2007).
Byzantine and Modern Greek Studies XXXII, 1 (2008).
Byzantinische Zeitschrift C, 2 (2007).
Byzantion LXXVII (2007).
Cahiers de Civilisation Médiévale I., 200-200B (2007) ; II, 201 (2008).
Les Cahiers de Tunisie LX, 196 (2006).
Central Asian Survey XXVI, 3-4 (2007).
Central Asiatic Journal LII, 1 (2008).
Cogito. Üç Ayhık Düşünce Dergisi 53-54 (2007).
Critique : Critical Middle Eastern Studies XVII, 1 (2008).
Cultura Antiqua LVIII, 3-4 (2006-2007) ; LIX, 1-3 (2007).
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD) (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) 6 (2007).
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XI, 1-2 (2007).
Çağdaş Yerel Yönetimler XVII, 1-2 (2008).
Değerler Eğitimi Dergisi = Journal of Values Education IV, 12 (2006).
Dergi (Uludağ Üniversitesi) 24-25 (2007) ; 26 (2008).
Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi XII, 23 (2007).
Doğu Batı : Düşünce Dergisi 43-44 (2008).
Doğuş Üniversitesi Dergisi = Doğuş University Journal IX, 1 (2008).
Dumbarton Oaks Papers LX (2006).
Early Science and Medicine XIII, 1-3 (2008).
East European Quarterly XI.I, 4 (2007) ; XLII, 1 (2008).
Ege Eğitim Dergisi = Ege Journal of Education VI, 2 (2005) ; VII, 1 (2006).
Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 29 (2007).
Erdem 48-49 (2007) ; 50 (2008).
Ermeni Araştırmaları = Armenian Studies 27-28 (2007).
Ethnology XLV, 4 (2006) ; XLVI, 1 (2007).
Études Balkaniques XLIII, 2-4 (2007).
Expedition XLIX, 3 (2007) ; I., 1 (2008).
Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (Uludağ Üniversitesi) = The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters (University of Uludağ) XII, 13 (2007).
The Florida Anthropologist LX, 1-4 (2007).
Fondation Max van Berchem. Bulletin 21 (2007).
Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research CII, 1-4 (2007).
Gasırlar Avazı = Eho Vekov 1-2 (2007).
Gaziantep Tarih Kültür Dergisi 1-5 (2006) ; 6-11 (2007) ; 12 (2008).
Geçmişten Günümüze Denizli. Yerel Tarih ve Kültür Dergisi 15-16 (2007) ; 17 (2008).
Genava LV (2007).
Germania LXXXV, 2 (2007).

- Global Strateji 12 (2008).
- Godišnjak. Pravnog Fakulteta u Sarajevu L (2007).
- Godišnik na Sofijskiya Universitet "Sv. Kliment Ohridski". Istoriceski Fakultet = Annuaire de l'Universite de Sofia "St. Kliment Ohridski". Faculte d'histoire XCVIII-XXIX (2007).
- Gurbansoltan Eje 6-12 (2007) ; 1-4 (2008).
- Günce. TÜBA Bülteni 38 (2008).
- Haberde Önder 500-501 (2008).
- Haberler (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü) 25-26 (2008).
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi = Hacettepe University Journal of Faculty of Letters XXIV, 1-2 (2007).
- Havlyat al-Cāmiat al-Tunissiyat 49 (2005) ; 50-51 (2006).
- Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXXVI, 4 (2007).
- Hindistan'a Bakış Ekim-Aralık (2007) ; Ocak-Mart (2008).
- Historical Abstracts. Annual Index LVIII, 5 (2007).
- Historical Research LXXXI, 211-212 (2008).
- Historical Yearbook IV (2007).
- History. The Journal of the Historical Association XCIII, 309-310 (2008).
- L'Homme : Revue Française d'Anthropologie 185-186 (2008).
- Iraq LXIX (2007).
- İSAM Bülteni 21 (2007) ; 22 (2008).
- İlgi 115 (2008).
- Index Islamicus I (2008).
- Indogermanische Forschungen 112 (2007).
- International Bibliography of Historical Sciences LXXII (2003).
- International Journal of Anthropology XXII, 1-4 (2007) ; XXIII, 1-2 (2008).
- International Journal of Middle East Studies XXXIX, 4 (2007) ; XL, 1-2 (2008).
- International Journal of Turcologia II, 4 (2007).
- International Review of Turkology I, 1 (2008).
- Iran and the Caucasus XI, 2 (2007).
- İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 15-16 (2006).
- Islamic Law and Society XIV, 3 (2007) ; XV, 1-2 (2008).
- Islamic Studies XLVI, 1-2 (2007).
- Israel Exploration Journal LVII, 2 (2007).
- Israel Museum Studies in Archaeology VI (2007).
- İstanbul (Tarih Vakfı) 61 (2007) ; 62-63 (2008).
- Istanbul Mitteilungen LVII (2007).
- İstoriceskie Zapiski 10 (128) (2007).
- İzmir Kent Kültürü Dergisi 1-2 (2000) ; 3-4 (2001) ; 5 (2002) ; 6 (2003).
- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik LVII (2007).
- Journal Asiatique 295, 1 (2006).
- Journal of Ancient Near Eastern Religions VII, 2 (2007).
- Journal of Archaeological Science XXXV, 2-7 (2008).

- Journal of Asian and African Studies 73 (2007).
- Journal of Asian History XLI, 2 (2007).
- Journal of Cuneiform Studies LIX (2007).
- Journal of Genocide Research X, 1 (2008).
- Journal of Islamic Studies XIX, 1 (2008).
- Journal of Palestine Studies XXXVI (142-143), 3-4 (2007).
- Journal of the American Oriental Society CXXVI, 2-4 (2006).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient L, 4 (2007) ; LI, 1-2 (2008).
- Journal of the Pakistan Historical Society LV, 1-4 (2007) ; LVI, 1 (2008).
- Journal of the Royal Asiatic Society XVIII, 1-3 (2008).
- Kadmos. Zeitschrift für vor-und Frühgriechische Epigraphik XLVI (2007).
- Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 9 (2007).
- Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 23-24 (2007).
- Keesing's Record of World Events LIII, 7-12 (2007) ; subject index S2 (2007) ; names index N2 (2007) ; L.IV, 1-4 (2008).
- Korea Focus XV, 4 (2007) ; XVI, 1 (2008).
- Koreana : Korean Art and Culture XXI, 4 (2007) ; XXII, 1 (2008).
- Kubbealtı Akademi Mecmuası 145-146 (2008).
- Kulturaustausch : Zeitschrift für Internationale Perspektiven LVIII, 1-2 (2008).
- Kutadgubilig. Felsefe-Bilim Araştırmaları 12 (2007) ; 13 (2008).
- Letopis na Makedonskata Akademija 2004.
- Levant XI, 1 (2008).
- Levéltári Közlemények LXXVIII, 1-2 (2007).
- Ijetopis Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti 110 (2006).
- Lykia (Akdeniz Üniversitesi) VI (2001-2002).
- Makedonika XXXVI (2007).
- Makedonski Pregled = Macedonian Review XXX, 2-4 (2007).
- Manuscripta Orientalia XIII, 2 (2007).
- The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXV, 3-4 (2008).
- The Middle East Journal LXII, 1-2 (2008).
- Middle Eastern Literatures X, 3 (2007) ; XI, 1 (2008).
- Middle Eastern Studies XLIV, 1-3 (2008).
- Millî Eğitim. Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi 177-178 (2007).
- Mimarlık 339 (2007) ; 340-341 (2008).
- Mimarlık : Haberler : TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 120 (2008).
- Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 185-186 (2008).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXXVI-CXXXVII (2007).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung CXXI (2006).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung CXIII (2007).
- Muhafazakâr Düşünce 13-14 (2007) ; 15 (2008).
- Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi IV, 8 (2007).
- Müteferrika 31-32 (2007).

- Near Eastern Archaeology LXX, 1-3 (2007).
 New Perspectives on Turkey 37 (2007).
 Newsletter (IRCICA) 74 (2007) ; 75 (2008).
 Numen : International Review for the History of Religions LIV, 4 (2007) ; LV, 1-3 (2008).
 ODTÜ Gelişim Dergisi = METU Studies in Development XXXIV, 2 (2007).
 ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi XXIV, 2 (2007).
 OTAM. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 19 (2006).
 Opuscula Atheniensia XXXI-XXXII (2006-2007).
 Opuscula Romana XXXI-XXXII (2006-2007).
 Orient. Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XLIII (2008).
 Orienta Suecana LVI (2007).
 Orientalia LXXVI, 1-4 (2007).
 Oriente Moderno XXVI (LXXXVII), 1-2 (2007).
 Origini (Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche) XXVII (Nuova serie III) (2005) ; XXVIII (Nuova serie IV) (2006).
 Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies XXIX-XXX (2007) ; XXXI (2008).
 Otan Tarihi 1-2, 4 (2007).
 Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 62 (2007) ; 63-64 (2008).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXI (110), 2-4 (2007).
 Perceptions. Journal of International Affairs XI, 1-2 (2006).
 Polis Bilimleri Dergisi = Turkish Journal of Police Studies VIII, 3-4 (2006) ; IX, 1-4 (2007).
 Prachistorische Zeitschrift LXXXIII, 1 (2008).
 Praktika tes en Athenais Arkhaiologikes Etaireias 160 (2005).
 Prilozi za Orijentalnu Filologiju LV (2005).
 Pyrenae XXXVIII, 2 (2007).
 Rassegna Storica del Risorgimento XCIV, 3-4 (2007) ; XCV, 1 (2008).
 Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie XI, 5-6 (2007).
 Reallexikon für Antike und Christentum XXIII, 171-173 (2007).
 Review (Fernand Braudel Center) XXX, 3 (2007).
 Review of Armenian Studies 13-16 (2007).
 Revista Istorică XVIII, 1-2 (2007).
 Revue des Études Arméniennes XXX (2005-2007).
 Revue des Études Sud-est Européennes XLV, 1-4 (2007).
 Revue Tunisienne des Langues Vivantes 10 (2000) ; 11 (2003) ; 12 (2005) ; 13 (2007).
 Rumeli Kültürü 18 (2008).
 Ruperto Carola 3 (2007) ; 1 (2008).
 Russia and the Moslem World 11-12 (185-186) (2007) ; 1-3 (187-191) (2008).
 Salvage Excavation Reports 4 (2007).
 Sanat Dünyamız 104-105 (2007).
 Saudi Aramco World LVIII, 6 (2007) ; LIX, 1-2 (2008).
 Sayıştay Dergisi 66-67 (2007).

- Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi = Selçuk University Journal of Education Faculty 23-24 (2007).
- Sergistanbul. Fuar Yaşam ve Kültür Dergisi 13 (2008).
- Slovenská Archeológia LIV, 1-2 (2005).
- Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève. Bulletin XXXII-XXXV (2002-2005).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Afyon Kocatepe Üniversitesi) IX, 1-2 (2007).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XVIII, 1 (2008).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Süleyman Demirel Üniversitesi) 13 (2005) ; 14 (2006) ; 15-16 (2007).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 16 (2006) ; 17-18 (2007).
- Stratejik Analiz VIII-IX, 93-98 (2008).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 10 (2007).
- Studi Micenci cd Egeo-Anatolici XLIX (2007).
- Studia Islamica 98-99 (2004) ; 100-101 (2005) ; 102-103 (2006).
- Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie LIV-LVI (2003-2005) ; LVII, 1-4 (2006) ; LVIII, 1-2 (2007).
- Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied 39-40 (2006) ; 41 (2007).
- Südosteuropa Mitteilungen XLVII, 5-6 (2007) ; XLVIII, 1-2 (2008).
- Syria LXXXIII (2006).
- Századok CXLI, 6 (2007) ; CXLI, 1-2 (2008).
- TÜRKSOY : Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi 26 (2008).
- Tarih Araştırmaları Dergisi (DTCF) XXVII, 43 (2008).
- Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XXI, 1 (2006) ; XXII, 1-2 (2007).
- Tarih ve Toplum : Yeni Yaklaşımlar 5-6 (245-246) (2007).
- Tel Aviv : Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXIV, 2 (2007).
- Tempora. Annales d'histoire d'archéologie XVI-XVII (2005-2006).
- Tıp Tarihi Araştırmaları = History of Medicine Studies 15 (2007).
- Toplum ve Bilim 111-112 (2008).
- Toplumsal Tarih 164-168 (2007) ; 169-173 (2008).
- T'oung Pao XCIII, 1-5 (2007).
- The Toyo Gakuho : Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXIX, 2-3 (2007).
- The Tōyōshi-Kenkyū : The Journal of Oriental Researches LXVI, 2-3 (2007).
- Történelmi Szemle XLIX, 4 (2007) ; L, 1 (2008).
- The Turkish Studies Association Journal XXVIII, 1-2 (2004).
- Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 5 (2005) ; 6 (2006) ; 7 (2007).
- Türk Dili 673-677 (2008).
- Türk Dünyası Araştırmaları 172-173 (2008).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 253-256 (2008).
- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 16 (2007).
- Türk Kütüphaneciliği XXII, 1 (2008).
- Türk Yurdu XXVIII, 245-249 (2008).
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Hacettepe Üniversitesi) 4-5 (2006) ; 6-7 (2007).
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi) 23 (2008).

- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi V, 10 (2007).
Türkiye Günlüğü 92-93 (2008).
Türklük Araştırmaları Dergisi (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 18 (2005).
Türklük Bilimi Araştırmaları 23 (2008).
Türkmenistanda İlim ve Teknika 3-5 (2007).
Türkoloji Kültürü I, 1 (2008).
Ugarit-Forschungen XXXVIII (2006).
Ulster Journal of Archacology LXV (2006).
Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XX, 2 (2007) ; XXI, 1 (2008).
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XXIV, 1-2 (2005).
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI, 1 (2007).
Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi = International Journal of Black Sea Studies 3 (2007).
Uluslararası Suçlar ve Tarih 3-4 (2007).
Al-Usur al-Wusta : The Bulletin of Middle East Medievalists XIX, 2 (2007).
Vakıflar Dergisi XXX (2007).
Vestnik Drevney İstorii 4 (263) (2007) ; 1 (264) (2008).
Voprosi İstorii 12 (2007) ; 1-5 (2008).
Vostok = Oriens 4-6 (2007) ; 1-2 (2008).
Die Welt des Islams XLVII, 3-4 (2007) ; XLVIII, 1 (2008).
Die Welt des Orients XXXVII (2007).
Yakamoz 36 (2008).
The Yale Review XCVI, 1-2 (2008).
Yasama Dergisi 7 (2007).
Yeni İpek Yolu 238 (2007) ; 241-244 (2008).
Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları = The New History of Medicine Studies 9 (2003).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLVIII, 1 (2008).
Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie XCVII, 2 (2007).
Zeitschrift für Balkanologie XLIV, 1 (2008).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 162-163 (2007).

İngilizce Özetler:

HASAN ALİ ŞAHİN: *The Kingdom of Wahšusana* (pp. 685-706)

The present data about Wahsusana Monarchy rely on Kultepe tablets. There was a colony of Assyrian merchants in the city of Wahsusana which laid in the west as a significant state of the kingdom. The merchants bring the conventional necessities such as tin and textile from Assyria and refined copper from the Black Sea region. In return they transferred gold and silver to Assyria. Wahsusana, was around today's Kırıkkale [city near Ankara] and it had been an important trade center for the towns between north and south parts of Kızılırmak River in Second Millenium BC.

MELİH ARSLAN: *The Coins of Trapezus* (pp. 707-746)

Trapezus (modern Trabzon) was the most important port of the Pontus region in ancient times as it is today. The city, which was founded by emigrants from Sinope of Paphlagonia in the 8th century BC, began to strike coins in the 4th century BC.

The first coins were struck from silver in two sizes in the Persian standard. The two known types from this period bear the head of a bearded man (Hermes?) on obverses and grapes on a table on reverses. The ethnicon TPA appears between the legs of the table.

Then the mint activity stops until the Roman imperial period. It is possible to observe the coins in Trapezus from the time of Trajan (AD 98-117) to the reign of Philip II (AD 247-249).

During the imperial period the city struck bronze coins for 15 emperors and 6 empresses.

The Mithras representations dominate the reverses in Trapezus. The ethnicon is inscribed as TPAIEZOYNTIΩN Furthermore the quasi-autonomous coins of this city bear date marks depending on the city era of 63 AD, which enable us to date the coins quite precisely.

The cult of Mithras was introduced to the Pontus region by the Persians in the 5th century BC. It became a widely followed cult during the time of the Hellenistic Pontus Kings as the cult of Men.

The reverses of the great majority of the coins of Trapezus picture Mithras as a rider but the deity was also represented with his radiate bust

wearing the Phrygian hat on some coins. Other types are as follows: Athena; Hades-Serapis; Dionysos; Hermes; Serapis; Nemesis; Tyche; Zeus laurel wreath.

Despite the considerable number of issues coming from Trapezus the reverse types are mostly a couple different representations of Mithras, the chief deity of this city.

This paper deals with two early silver issues and 83 Roman imperial bronzes, 46 of which are in the collection of Bibliotheque nationale de France, 5 coins from the Istanbul Archaeology Museum, 27 coins from the Trabzon Museum and finally 5 coins from the Anatolian Civilizations Museum.

This paper brings together the largest collection of the coins of Trapezus ever published

NUH ARSLANTAŞ: *The Law-Courts of the Jewish Communities in the Abbasid and Fatimid Periods* (pp. 747-803)

With the Muslim conquests, which started during the lifetime of the Prophet Muhammad and accelerated during the rule of rightly guided caliphs, considerable parts of the world were incorporated into the abode of Islam. And this expansion had reached its peak during the Umayyad State. It was by means of these conquests that most of the Jewish community, whose origins lie in the exiles in the pre-Islamic period, came to be under the dominion of Islam. With the expansion of Islam as one single authority into a region that was formerly ruled by many different states (*Byzantium, Sasanids*), the Jewish communities began to accept the domination of Rabbinic, in other words, the Talmudic Judaism.

According to Islamic law and Muslim practices, the relationship between the Muslim states and non-Muslims was regulated by a pact called "*dhimma*". They had to pay a poll tax called "*jizya*", by means of which they were given not only a guarantee for their lives but also for freedom of religion, social, cultural and economic matters. During the Abbasid and Fatimid periods, the Jews lived in their own district, which centered around *beth dins* and *synagogues*. Their community position in those times could be regarded as "a state within the state or even beyond the state."

The Jews could have privilege to bring their case to Islamic courts, if they did not prefer to bring it to their communal court during the Islamic rules. But, the essential rule or regulation was that the right to have an autonomous structure and resolve their cases in their own courts. In this

paper, judicial autonomy which was endowed with the Jewish community and its situation during the period of Abbasids and Fatimids, which was accepted classical period of Islamic history were investigated. In this context, Jewish community courts (*beth dins*) were presented based on the structures of the courts, legal progression in these courts and also punishments mainly for flogging and *herem*, court records, correspondences between the community offices, letters (*responsa*) from the head of academies (*geonim*) to the communities and its members.

LÜTFİYE GÖKTAŞ KAYA : *The Interaction of West and East on the Style and Iconography of the Metalworks Describing Labors of Months* (pp. 805-815)

Season and month descriptions are firstly met in the western art and the different types of art. Firstly, in these descriptions reflecting rural calendar the figures shaped according to the related season and month. In Islamic art, there aren't such descriptions on architectural works and paintings, but on metal and ivory works. In this study six pieces of metalworks describing labors of months as a base and are tried to be evaluated according to the iconography and style formed from the interaction of the west and east elements.

SELAHATTİN DÖĞÜŞ: *Historical and Cultural Basis of Ottoman Gaza Ideology* (pp. 817-888)

This study argues that, according to historical and spiritual sources, Ottoman 'Gaza' tradition was a perfect combination of Islamic and Central Asian Turkic traditional values. Pre-Islamic Turkic motifs alpik and kahramanlık (bravery and heroism) merged into the Islamic belief after Turks' conversion the Islam, to create a sacred will to fight. Gaza ideology was a crucial importance for the formation of the Ottoman state and its importance continued through the ages without diminishing its importance. In Islamic manner, the alps of the Oguz tales became as gazis and the tales became gazavatname and menakibnames. Large selections of verbal and scriptural literature about gazi ideology is mostly stemmed and influenced by Dede Korkut stories. Popularity of gaza literature was so great that, early Ottoman chronicles were mere products of gaza and heroism traditions. In this paper, relations between gaza literature and the Ottoman society will be scrutinized.

HÜSEYİN KAYHAN: *Social and Economic Conditions of Azerbaijan before the Mongol Invasion* (pp. 889-909)

Before the Seljukids, Azerbaijan was a region where various Turkish groups arrived and settled. Urban life of Azerbaijan was revitalized with the arrival of Islam. Cities like Tebriz, Nahçivan, Beylekan, Gence, Duvin, Erdebil, Hoy, Meraga and Merend grew prosperous. The Seljukid rule not only brought peace and prosperity, it also revitalized urban and cultural life: Schools, mosques, hospitals, palaces, caravanserais, roads and fountains enhanced and enriched city life. This situation was no doubt the result of social and economic developments.

During the ildeniz rule, social economic developments gained momentum. Certain important cities in Azerbaijan grew larger and became wealthier due to commercial activities. The most important city of the region, Tabriz, was the center of textile industry, animal husbandry and agriculture. The vibrant economy of the city enriched the city, making it the leading center of the commercial and cultural life in Azerbaijan. During this period, Nahcivan, Gence, Karabag and Erdebil became important commercial and cultural centers. It comes as no surprise that the cities in Azerbaijan were prominent not only in Caucasia but also in the Islamic world.

OSMAN GÜMÜŞÇÜ: *The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography* (pp. 911-941)

From its early days, the Ottoman Empire produced large amounts of documents, all of which are primary sources for historical research. The most important amongst these groups of documents is without doubt *tahrir defters*, which can be categorized into three groups: (i) *mufassal*/detailed, (ii) *icmal*/summarative, and (iii) *evkaf*/pious foundations *tahrir defters*. These three groups of documents have been the subject of study for many Turkish and foreign historians. Unfortunately, with very few exceptions, historical geographers have hardly engaged in these *defters* in their studies. The statistical data found in them are quite diverse, detailed and suitable for establishing spatial distribution, an extremely important aspect of geographical research. These *defters* provide very rich data on human geography, though they have insufficient information regarding physical geography. As these *defters* were prepared for the *timar* system, the Ottoman *timar* system, it is quite natural to find data focusing on human geography. In this article, the data recorded in *tahrir defters* are taken up, in line with the classical classification as physical geography, human geography and

economic geography data, and have been dealt with analytically, with a view to examining *tahrir defters* as a historical geography source

MELEK ÇOLAK: *Hungarian Ethnographer István Györffy and his North Marmara Region Expedition(1918) (pp. 943-949)*

In 1918, an expedition team was formed by Hungarian government to investigate the north shores of Anatolia from economic and cultural facets. Hungarian ethnographer, Istvan Györffy was also in this team led by Dr. Jenő Lenard, a member of the Turanian Association. Although this expedition lasted for a short time because of the adverse conditions created by World War I, important findings were obtained from the results of this expedition. Istvan Györffy, ethnographically charted the territory and took many photographs of Turkey of 1918s. In this study, the importance of his works done during this expedition is evaluated.

CONTENTS

Articles and Studies:	Page
ŞAHİN, HASAN ALİ: The Kingdom of Wahşušana	685
ARSLAN, MELİH: The Coins of Trapezus (with 13 plates).....	707
ARSLANTAŞ, NUI: The Law-Courts of the Jewish Communities in the Abbasid and Fatimid Periods	747
GÖKTAŞ KAYA, LÜTFİYE: The Interaction of West and East on the Style and Iconography of the Metalworks Describing Labors of Months (with 15 illustrations).....	805
DÖĞÜŞ, SELAHATTİN: Historical and Cultural Basis of Ottoman Gaza Ideology.....	817
KAYHAN, HÜSEYİN: Social and Economic Conditions of Azerbaijan before the Mongol Invasion	889
GÜMÜŞÇÜ, OSMAN: The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography	911
ÇOLAK, MELEK: Hungarian Ethnographer István Györfly and his North Marmara Region Expedition (1918) (with 8 illustrations).....	943
Book Reviews:	
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Cornelius Gurlitt: <i>İstanbul'un Mimari Sanatı ...</i>	951
KAHYA, ESİN: Mehmed Fuad Köprülü: <i>Early Mystics in Turkish Literature</i> (çev., ed. ve giriş Gary Leiser ve Robert Dankoff) (preface Devin DeWeese)	955
The books and periodicals our library received during the first half of 2008	957
Abstracts	1051

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXII

No. 265

December 2008

ANKARA - 2008